

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI

XXI

HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2018

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXI. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2018. 430 lpp.

Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Vēstures katedras zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīdzinātņu jomā. Iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" pieejams EBSCO datubāzē.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtė (Lietuvas Edukoloģijas universitāte, Lietuva)
Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)
Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)
Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)
Vaļerij Nikuļin (I. Kanta Baltijas Federālā universitāte, Krievija)
Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)
Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārās redaktores

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Tehniskais redaktors

Sergejs Kuzmins

Maketētājas

Marina Stočka, Vita Štotaka

ISSN 1691-9297

© Daugavpils Universitāte, 2018

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXI*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saulē”, 2018. 430 p.

The collection of articles “History: Sources and People” of History Department of the Faculty of Humanities of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editions of the collection of articles “History: Sources and People” are indexed in EBSCO database.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (University of Educational Sciences, Lithuania)
Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Tatjana Kuzņecova (Daugavpils University, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Ilgvars Misāns (University of Latvia, Latvia)
Valerii Nikulin (I. Kant Baltic Federal University, Russia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Technical editor

Sergejs Kuzmins

Lay-out

Marina Stočka, Vita Štotaka

SATURS / CONTENTS

Ilga Apine	
Laikraksts “Segodņa” par krievu valodas lietošanu Latvijas brīvvalstī	9
Tatjana Bartele	
Draudzība vēstulēs: S. Birmanes un E. Bērziņas sarakste 20. gadsimta 60. gados	19
Kristīne Beķere	
Latviešu diasporas politiskais lobijs EDSA konferencē Madridē 1980. gadā: Dienvidamerikas latviešu iesaistīšanās	27
Ivanda Bērziņa	
Vācbaltiešu darba centrālās Kolonistu sekcijas (<i>Kolonistensektion</i>) darbība protokolos 1924.–1930. gadā	35
Tatjana Bogdanoviča	
Dinaburgas jezuītu misijas un rezidences dibināšanas apstākļi	43
Zenta Broka-Lāce, Krišjānis Lācis	
Vēstures pētišana Jūliusa Fridriha Dēringa (1816–1898) un Augusta Johana Gotfrīda Bilenšteina (1826–1907) atmiņās	50
Paulius Bugys	
16 th –17 th Century Arms and Armour from the Territory of Palace of the Grand Dukes of Lithuania	58
Edgars Ceske	
Johana Pētera Villebranda apodēmika “Vēsturiskās ziņas un praktiskās piezīmes, ceļojot pa Vāciju un citām zemēm” kā kultūrvēsturisks avots	68
Ineta Didrihsone-Tomaševska	
1980. gada Olimpiādes spēles Maskavā un latviešu politiskā emigrācija	74
Ирина Гордеева	
Идеи ненасилия в журнале «Призыв» экуменического кружка Сандра Риги (1971–1981)	83
Евгений Гребень	
Партизаны в воспоминаниях очевидцев нацистской оккупации Беларуси	90
Sandra Grigaravičiūtė	
The Lithuanian Representation in Transcaucasia, 1918–1922	98

Maija Grizāne	
Old Believers of Vitebsk Province in the Reports of the Orthodox Missionaries (1894–1901): the case of Western districts	113
Татьяна Гришкевич	
Информационные возможности архивных источников по проблеме организации делопроизводства в органах общественного самоуправления городских поселений белорусских губерний (последняя четверть XIX – начало XX в.)	121
Галина Яковлева	
Трансформация традиционных бытовых практик еврейского населения Витебщины в 1920-х гг.	129
Gintautas Jakštys	
The Changes of Everyday Life at the Military School of Lithuania under Soviet occupation in 1940	141
Ēriks Jēkabsons	
Latgales latvieši – kadru virsnieki Krievijas armijā 19. gadsimtā – 1914. gadā	148
Oļegs Jermolajevs	
Divu savienību problēma Latvijas baptistu sabiedrībā no 1926. līdz 1934. gadam	163
Vytautas Jokubauskas	
Fighting Against an Invisible Enemy in the Armed Forces of Lithuania in the Interwar Period	172
Ināra Juškāne	
Latgales sakrālās arhitektūras pieminekļu saglabāšanas pētniecības problēmas 20. gadsimta 80. gadu beigās – 21. gadsimta mijā	179
Алексей Каплиев	
Исторические условия институционализации скорой медицинской помощи на территории Северо-Западного края и Советской Белоруссии в первой четверти XX столетия	189
Anete Karlsonē	
LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē esošās ziņas par krāsaugu lietojumu Latvijā	202

Iveta Krilova

- Sievietes – ekonomisko noziegumu veicējas Daugavpils
prokuratūras materiālos (1953–1964) 209

Сигитас Лужис

- Водка в «Великом искусстве артиллерии»
Казимира Семеновича 223

Vladislavs Malahovskis

- Latgales lauku iedzīvotāju migrācija uz citiem Latvijas
novadiem (1920–1934) 234

Arvydas Malonaitis

- On Some Outer Characteristics of Axes of the 14th–16th Century
in the Territory of Lithuania 242

Сергей Меньченя

- Война и алкоголь: борьба за трезвость в годы Первой
мировой войны на территории Двинского и Минского
военных округов (1914–1916) 250

Максим Моисеев

- Пленные Ливонской войны на востоке: люди и судьбы 261

Евгения Назарова

- Георг Розе – друг поэта Брюсова: фрагмент из истории
создания общероссийского культурного пространства
(1914 г.) 268

Zane Nemme

- Zemnieku turības atspoguļojums Oto Hūna materiālos:
19. gadsimta sākums, Rīgas apriņķis 277

Arvydas Pacevičius

- Cultural Relations between Dünaburg and Vilnius in the Second
Half of the 18th Century – Begining of the 19th Century:
the case of Jesuits book collections 286

Анатолий Петренко

- Эволюция комплектования офицерского состава войск
Западного фронта российской армии в 1915–1918 гг. 294

Tālis Pumpuriņš

- Pedagoga un dzejnieka Isakija Mordvinova darbības
Vidzemes periods (19. gadsimta beigas – 20. gadsimta
sākums) 301

Andis Rasums

- Reihsmaršala H. Gēringa izlūk dienests "Forschungsamt":
struktūra, uzdevumi un darbība Latvijā 308

Daina Roze

- Plants and Gardens in Memory Stories of Latvian Exile 316

Галина Седова (сестра Ефросиния)

- Роль прессы в антирелигиозной пропаганде в Латвийской
ССР конца 1940-х и начала 1960-х гг. 323

Raitis Simsons

- Vācu ordeņa 13.–14. gadsimta Prūsijas un Kurzemes lēņu
grāmatu raksturojums un analīzes iespējas 335

Henrihs Soms

- Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē
1917. gadā 348

Vija Stikāne

- Tirgotājsieva (*Kauffrau*) un rātskunga atrašanās: Livonijas
pilsētu sieviešu statuss 14.–15. gadsimtā 358

Elita Stikute, Alīda Zigmunde

- Zinātnieka un pedagoga Kārļa Kārklīņa (1888–1961) darbība
latvietībai 365

Елена Сумко

- Восприятие сельским населением сотрудников милиции
как представителей советского права и законности (по
материалам устной истории Северного Подвинья Беларуси) 373

Vitālijs Šalda

- Jēzus baznīcas latviešu draudze Pēterburgā 382

Uldis Vanags

- Krievijas impērijas ieslodzījuma vietas 19. gadsimta beigās
un 20. gadsimta sākumā aculiecinieku atmiņās 398

Манвидас Виткунас

- Эмилия Плятер в исторической памяти литовцев 405

Арунас Вишняускас

- Картографические аспекты германо-советских договоров
1939 года 418

- Ziņas par autoriem / Authors 427

Ilga Apine

Laikraksts “Segodņa” par krievu valodas lietošanu Latvijas brīvvalstī

Atslēgas vārdi: valodu politika, krievu minoritāte, integrācija, saliedēšana

Temats par valodas politiku Latvijas brīvvalstī, izmantojot avīzes “Segodņa” (*Сегодня*) saturu, izvēlēts, vadoties pēc vairākiem apsvērumiem. “Segodņa” bija lielākā krievu avīze Eiropā, kas iznāca ārpus Padomju Krievijas; tā bija ļoti profesionāla un atspoguļoja gan Latvijas dzīvi kopumā, gan pilnīgi precīzi – valsts minoritāšu valodu politiku. Avīze iznāca, kamēr pastāvēja neatkarīgā Latvija (1919–1940).

Krievu minoritātes vēsture starpkaru periodā ir ļoti pētīta. Par šo tēmu rakstījuši Vladislavs Volkovs, Jurijs Abizovs, Boriss Infantjevs, bet 2000. gadā tika publicēta Tatjanas Feigmanes monogrāfija “Krievi pirmskara Latvijā”. Vēlreiz pievērsties šim periodam krievu minoritātes vēsturē pamudināja iespēja salīdzināt valodu politiku divos neatkarīgās Latvijas vēstures posmos, jo arī 2017. gadā Latvijā ir aktuāli jautājumi par integrācijas gaitu un politiskās nācijas tapšanu.

Tiešais pamudinājums radās pēc tam, kad 2016. gadā bija noticis nozīmīgs zinātnieku forums par integrācijas politikas rezultātiem. Ekspertu konsilijs 2016. gada 28. februārī Latvijas Zinātņu akadēmijā pielika punktu daudziem ilgi diskutētiem jautājumiem. Diemžēl konsilija secinājumi vēl maz zināmi plašākai publikai, jo publicēti “Zinātnes Vēstnesī”, kas nav populārs izdevums. Jāatgādina, ka atjaunotās neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas 25 gados jau bijuši vairāki integrācijas programmas varianti. To izstrādāšana sākās 1998. gadā, un pirmo programmu valdība apstiprināja 2001. gadā. Šī pati pirmā programma bija zinātnieku izstrādāta. Vēlāk savu vārdu gribēja teikt arī politiķi, un tad jau kļuva jūtama politisko partiju ietekme.

Piemēram, Valda Dombrovska valdības 2011. gadā apstiprinātā Programma (viena no autoriem – S. Ēlerte) paredzēja cittautiešu iekļaušanu latviskajā vidē – būtībā etnocentristisku, asimilācijas variantu. Šīs programmas autori galveno integrācijas mērķgrupu redzēja latviešu diasporā, nevis Latvijas minoritātēs. Zinātnieku – speciālistu – aprindās uzreiz radās daudz iebildumu. Sabiedrības garīgo autoritāšu vidū, tostarp arī baznīcu hierarhijā, izskanēja šaubas: vai integrācija uz latvisko vērtību pamata var saliedēt etniski raibo

sabiedrību un palīdzēt veidot visu kopīgo nacionālo identitāti, kas saistīta ar pilsoniskām vērtībām. Ar ekspertu konsilija secinājumiem pašlaik esam atgriezušies pie sākotnējā variantā: integrācijas pamatidejas tiek izstrādātas politiski neitrālā speciālistu vidē. Starpkaru perioda diskusijas par krievu valodas statusu salīdzināšana ar līdzīgām problēmām atjaunotajā Latvijas valstī ļauj atskatīties uz integrācijas pieredzi 100 gados kopš 1918. gada (ar 50 gadu pārtraukumu).

Neatkarīgās Latvijas minoritāšu politikas tiesiskais pamats radīts 1919.–1922. gadā, un tas bija balstīts uz liberālās demokrātijas principiem, kā ieteica Antante un vēlāk Tautu savienība. Satversmes sapulces Deklarācijā tika paziņots, ka valsts suverēnā vara pieder visai Latvijas tautai, ne tikai etniskiem latviešiem. 1919. gadā pieņēma demokrātisku pilsonības likumu un likumu par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā, līdz ar to septiņām tautībām bija garantēta izglītība dzimtajā valodā un skolu autonomija. Tā arī tika īstenota 20.–30. gados.

Pirmskara Latvijā 25% iedzīvotāju bija cittautieši. To vidū lielākā minoritāte bija krievi, kas veidoja 10,5% no cittautiešiem. Aivara Strangas grāmatā lasām raksturojumu ar nedaudz nievājošu pieskaņu: krievi – miegaina, provinciāla minoritāte, bez atbalsta no ārvalstīm un politiski maz artikulēta (Stranga 1997, 108). Nez vai tā bija pilnīgi objektīva vērtēšana. Protams, krievu lielākā masa tolaik tiešām dzīvoja provincē – tie bija mazizglītoti krievu zemnieki Latgalē. Bet valsts sabiedriskajā dzīvē gribēja piedalīties krievu inteliģence Rīgā un Daugavpilī. Neatkarības gados krievi aktīvāk iesaistījās politikā. Pieauga krievu deputātu skaits Saeimā. Pilsētu pašvaldībās minoritāšu pārstāvju īpatsvars (25–30%) atbilda viņu īpatsvaram iedzīvotāju vidū, un to vidū bija daudz krievu (Dribins 2015, 307). Krievi bija piecas politiskās organizācijas, to vidū arī partijas. Krievu nacionālā savienība un Krievu demokrātiskā savienība vadījās no demokrātiskā nacionālisma principiem. Par krievu ideoloģijas pautājiem kļuva Nikolajs Berežanskis (1884–1935) un prof. Konstantīns Arabažins (1865–1929). Viņi neatbalstīja ne krievu lielvalstiskumu, ne bolševiku internacionālismu. Augsti vērtēja iespējas, kādas krieviem pavērs demokrātiskajā Latvijā, – attīstīt savu kultūru un tuvoties Eiropai. Šādu nostādni puda arī krievu avīze "Segodņa". Demokrātiskā nacionālisma idejas sāka izplatīties arī krievu zemnieku vidū (Volkovs 1996, 31).

Saeimā aktīvākie krievu deputāti bija vecticībnieku pārstāvis Meletijs Kaļistratovs (1896–1941) un pareizticīgo arhibīskaps Jānis Pommers (1876–1934). M. Kaļistratovs bija deputāts visās Saeimās, parādīja sevi kā enerģisku, dinamisku politiķi, arī modernu (atsacījās no bārdas, kas bija raksturīga

vecticībniekiem). Savukārt J. Pommers izcēlās ar to, ka runāja ļoti emocionāli un politizēti. Viņa galvenais uzbrukumu objekts Saeimas sēdēs bija latviešu sociāldemokrāti, kurus viņš dēvēja par marksistiem un boļševikiem. Pirmais deputāts pārstāvēja krievu iedzīvotājus – vecticībniekus, bet otrs gribēja būt visu pareizticīgo aizstāvis, taču abi sevi uzskatīja par krievu interešu pārdējiem. Ar savu enerģisko darbību Saeimā viņiem izdevās panākt lielākus asignējumus krievu kultūras pasākumiem (Фейгмане 2000, 46, 81, 87).

Krievu deputāti visās Saeimās aizstāvēja krievu skolu autonomiju pret labējo deputātu mēģinājumiem to sašaurināt. Krievu deputāti 1925. gadā ieteica izmaiņas likumos, kas šo autonomiju paplašinātu, bet atbalstīti netika. Kā spoguļattēls tam, kas notiek Saeimā, avīzē "Segodņa" 1925. gada 15. martā tika publicēts raksts "Kampaņa pret autonomiju". Visu minoritāšu vārdā avīze ziņoja, ka minoritātes grib vien to, ko ļauj Satversme. Viņi aizstāv valstisku pozīciju, neizvirza pārmērīgas prasības, bet tikai to, kas "savienojams ar latviešu veselīgo nacionālismu" (Кампания против автономии).

Saeimas sēdēs krievu deputāti sūdzējās par diskriminācijas gadījumiem pret krieviem darbavietās (bieži pieminēts dzelzceļš) nepietiekamo valsts valodas zināšanu dēļ. Deputāti skaidroja, ka krievi gribot prast un mācās latviešu valodu, bet vēl nav paspējuši. Izcēlās diskusijas par krievu valodas mācīšanu latviešu skolās. Krievu deputāti Saeimā to vērtēja ļoti pozitīvi. Galvenā sadursme šinī jautājumā Saeimā notika latviešu partiju vidū – starp labējiem un sociāldemokrātiem. Sociāldemokrāti izvirzīja lietderības apsvērumus: krievu kultūras iepazīšana paplašinātu latviešu skolēnu redzesloku un krievu valodas prasme pozitīvi ietekmētu attiecības ar lielo kaimiņu – Padomju Krieviju. Tieši šī jautājuma apspriešana izsauca rusofobiskus izsaukumus Saeimā. Marģers Skujenieks (1886–1941) paziņoja (Прения в Сейме 1925), ka krievu kultūra ir nabadzīga, nevērtīga un tāpēc nav jā mācā. Uz M. Skujenieka repliku vētraini reaģēja sociāldemokrātu deputāti K. Dēķens, A. Petrēvics, arī Rainis (Jānis Pliekšāns). A. Petrēvics sašutumā atgādināja visai pasaulei zināmo krievu kultūras pārstāvju F. Dostojevsku, Ļ. Tolstoju un D. Mendeļejeva vārdus.

Krievu deputāti Saeimas sēdēs – un tas atspoguļots arī avīzes "Segodņa" saturā – vērsās pret antisemitisma izpausmēm Latvijas Universitātē (LU). Krievi paši Universitātē gan bija vāji pārstāvēti, bet negribēja samierināties ar LU vadības apgalvojumiem, ka ar minoritāšu pārstāvjiem studentu vidū ieplūstot svešas, kaitīgas kultūras. Avīze "Segodņa" 1923. gada 4. marta numurā rakstā "Kultūra" kritizēja antisemitisma vēsmas augstskolas dzīvē, aizstāvēt demokrātijas principu, ka nedrīkst piltiesīgus Latvijas pilsoņus

sadalīt pēc etniskās piederības (Культура). Atcerēsimies, ka Rainim brīvvalsts pastāvēšanas gados bija ideoloģiskas nesaskaņas ar LU. Raina gadā (2015) to savās publikācijās atgādināja J. Stradiņš un A. Jundze, bet precīzi formulēja Sabīne Bērziņa: “.. ideoloģisku nesaskaņu dēļ Rainis un Latvijas Universitāte bija divi nesavienojami jēdzieni” (Bērziņa 2016, 18).

III Saeimā krievu deputātiem nācās atvairīt jaunus rusofobiskus “izlēcienus” (tā tos novērtēja gan M. Kaļistratovs, gan J. Pommers). Krievu valodas lietošana sadzīvē, apgalvoja M. Skujenieks, radot briesmas Latvijai un latviskumam. Sekoja reakcija krievu sabiedrībā – avīzē “Segodņa” 1930. gada 24. janvārī raksts “Vai Latvijai draud krievu briesmas?” (Фейгмане 2000, 16). Krievu deputātiem Saeimā bija jāpierāda savas tiesības lietot krievu valodu. Notika P. Zālītes un M. Kaļistratova repliku apmaiņa, un M. Kaļistratovs skaidroja savu pozīciju: latviešu valodu viņš protot, bet grib sagaidīt Saeimā cieņu arī pret citām valodām.

Minoritāšu deputāti lietoja dažādas valodas. Visi vācu deputāti runāja vāciski, ebreju deputāti vai nu vāciski, kā M. Nuroks (1884–1962), vai krieviski, kā M. Lazersons (1887–1951). Krievu valodu izmantoja arī poļu deputāts J. Veržbickis (1888–1946). Tā līdz brīvvalsts beigām Saeimas sēdēs skanēja latviešu, vācu un krievu valoda.

Sadursmes kultūras autonomijas, kā arī krievu valodas statusa dēļ kulmināciju sasniedza IV Saeimā 1932. gadā. Jāņem vērā ģeopolitisks fons – beidzās stabilizācijas un arī sekmīgas integrācijas politikas laiks. 1930. gadā pasaules ekonomiku satricināja krīze un arī Latvijā sāka šķobīties liberālās nacionālās politikas pamati. Sākās uzbrukumi skolu autonomijai. Izglītības ministrs Atis Ķeniņš (1874–1961) pūlējās to sašaurināt. Ministra praktisko rīcību atbalstīja arī toreizējais Ministru prezidents M. Skujenieks, sākās asīgnējumu samazināšana minoritāšu izglītībai, dažu skolu slēgšana. Piemēram, draudēja slēgt vienīgo ģimnāziju Jaunlatgales apriņķī. Šie praktiskie soļi vēstīja, ka valdība sāk pavisam citādi raudzīties uz minoritāšu izglītību. A. Ķeniņš apšaubīja minoritāšu lojalitāti, gribēja visiem vienotu kultūru un izglītības sistēmas unifikāciju. Minoritātēm ierādīja viņu pieticīgo vietu Latvijas dzīvē. A. Ķeniņa “kredo” viņa veicamajā izglītības politikā izklāstīts IV Saeimas V sesijā 1932. gada 10. jūnijā (Saeima 1932, 10.06., 987). Avīze “Segodņa” 1932. gada 8. janvārī rakstā “Likvidators” A. Ķeniņa politiku raksturoja kā asimilatorisku, kas vērsta pret Latvijas pamatu tiesiskajām normām (Упразднитель).

Vairs nebija tālu līdz vēl radikālākām izmaiņām – Kārļa Ulmaņa veiktajam apvērsumam 1934. gada 15. maijā. Saeima beidza pastāvēt. Tika apcie-

tināti visi komunistiskie deputāti. Liepājas nometnē nokļuva daudzi sociāldemokrāti un viens minoritāšu pārstāvis – M. Kaļistratovs. Minoritāšu politika Latvijas valstī kļuva citāda. Notika atsacīšanās no liberālisma principiem, tos nomainīja “nacionālais revanšs”, bet minoritātes un to kultūra palika organiski sveši (Stranga 1997, 62). Lai arī K. Ulmaņa politika, kā uzskata L. Dribins, tomēr nekļuva ksenofobiska un antisemitiska, etnocentristiska tā bija gan.

Piecdesmit gados pēc 1940. gada notika kardinālas vēsturiskās izmaiņas gan globālajā, gan reģionālajā un nacionālajā līmenī. Tomēr atjaunotās neatkarīgās Latvijas valodu politikas salīdzināšana ar minoritāšu politiku starpkaru periodā ir dziļi pamatota un ļauj labāk saskatīt “klusšanas akmeņus” mūsdienu politiķu rīcībā.

Neatkarīgā Latvija atdzima, ievērodama pēctecības, pārmantojamības principu. Abos vēstures posmos saglabājās viens un tas pats valsts modelis: nacionāla valsts ar latviešiem kā pamatnāciju un vairākām nacionālajām minoritātēm. Valodu hierarhiju nosaka Valsts valodas likums (2000): viena valsts valoda – latviešu, un minoritāšu valodas. Valsts garantē dzimtās valodas izmantošanu minoritāšu skolās, bet latviešu skolās tās mācāmas kā svešvalodas.

Līdzības redzamas krievu neapmierinātībā ar valsts politiku. Visvairāk pamanāma ir neapmierinātība ar valsts politikas ieviešanas metodēm un latviešu valodas lietošanas kontroles sistēmu. Tā izpaudās jau pirmās brīvvalsts laikā un saglabājas joprojām kopš 1991. gada. Varam pieminēt kādu samērā jaunu avotu – “Visi esam sava laikmeta bērni: krievu dzīvesstāsti Latvijā” (2016). Intervējamie aicināti no visai labvēlīgas vides, kurā daudz jauktu ģimeņu un pozitīva nostāja pret Latvijas likumiem. Tomēr arī šajā vidē pastāv iebildumi pret valsts valodas ieviešanas tempu un metodēm. Uzspiešanas taktiku uzskata par neefektīvu (*Visi esam sava laikmeta* 2016, 90). Cits intervējamais nevar aizmirst, ka valsts valodas pārbaudes komisijā aizrādīts – jāpārstāj krieviski domāt, jāsāk ne vien runāt, bet arī domāt latviski (*Visi esam sava laikmeta* 2016, 33).

Starpkaru periodā minoritāšu pārstāvji Saeimā vairākkārt uzklusēja pārmetumus par nelojalitāti, un viņiem nācās taisnoties. Šādi pārmetumi bieži skan arī mūsdienās gan no Saeimas tribīnes, gan presē. Spilgtākais gadījums ir izglītības ministra Kārļa Šadurska 2016. gada rudenī budžeta apspriešanas laikā ierosinātais papildinājums Izglītības likumā par lojalitātes līmeni skolotāju vidū. Papildinājums ļautu viegli atlaist no darba pedagogus par nelojalitāti. Ministra ierosinājums radīja lielu neapmierinātību skolotāju saimē un

skolu administrācijā, jo lojalitātes rādītāji nav viegli izmērāmi un var radīt pedagogu netaisnīgu atbrīvošanu no darba it kā nelojalitātes dēļ (Lulle 2016a).

Krievu valodas atzīšana par svešvalodu noteikta Latvijas Valsts valodas likumā. Taču attieksme pret šo likuma noteikumu nebija pilnīgi vienāda starpkaru periodā un mūsdienās. 20.–30. gados krievu politiķi pret to iebildumus necēla. Mūsdienās gan krievu vidū, gan Latvijas zinātnieku aprindās nobriedusi cita versija par krievu valodas vietu un statusu: šai valodai ir sena izplatība un sava vēsturiskā loma. Nepārtraukta krievu kultūras un reliģiskā dzīve Latvijā pastāv kopš 17. gadsimta. Pirmā krievu skola izveidota 1789. gadā, pēc 100 gadiem radās arī krievu ģimnāzijas. Nozīmīga bija krievu intelektuālā dzīve Rīgā 19. gadsimtā, un tai bija vietējā izcelsme. Vēsturiski veidojies krievu tradicionālais uzvedības modelis: krievu kopienas lokālās, Latvijā sakņotās intereses allaž bijušas pārsvarā pār impērijas, etniskās dzimtenes, uzspiesto lomu (Apine, Volkovs 2007, 214). Krievu politiķu stāja, avīzes "Segodņa" saturs ļoti spilgti demonstrēja tieši tādu pozīciju. To ņemot vērā, zinātnieku aprindās piedāvātais variants, ieviešot papildinājumu Valsts valodas likumā: noteikt minoritāšu valodu statusu un to lietošanas robežas.

Padomju režīma apstākļos it kā pastāvēja plaša infrastruktūra krievu valodā, taču tā visa bija politiski ietekmēta, un krievi nevarēja kultivēt savu etnisko identitāti. Tikai demokrātiskajā Latvijā krievi aktualizēja savu etnisko kolektīvo identitāti, un pārsvarā tā bija lingvistiskā identitāte (Apine, Volkovs 2007, 114). Krieviem ir, ko piedāvāt Latvijas sabiedrībai, – infrastruktūra krievu valodā ir ļoti daudzveidīga. Tā ietver augstskolas (privātās), kur mācības notiek krievu valodā, kultūras iestādes, vairākus plašsaziņas līdzekļus, grāmatveikalus u. c. Jāatgādina, ka krievu kopiena arī stipri mainījies kopš 20.–30. gadiem – gluži tāpat kā mainījās latvieši –, mainījušās arī citas minoritātes. Krievu vēsturiskā tradicionālā minoritāte sajaukusies ar pēckara migrantiem, un krievu skaits 1989. gadā sasniedza 905 tūkstošus. 2015. gadā krievu skaits bija mazinājies līdz 512 400 (*Latvijas statistikas* 2016, 112).

Starpkaru periodā krievu masu veidoja mazizglītotie Latgales zemnieki, bet mūsdienās krievi profesionāli galvenokārt saistīti ar rūpniecību, transportu, tirdzniecību. Tie ir izglītoti pilsētu iedzīvotāji, kuri lepojas ar vietējo krievu radīto infrastruktūru, viņu pašapziņas un pašpietiekamības līmenis ir kļuvis citāds. Varbūt ar to arī saistīta citāda taktika, ko pielieto krievu aktīvisti savu interešu aizstāvēšanai. Starpkaru periodā krievu publicisti un politiķi Saeimā neiebilda pret krievu valodas kā svešvalodas statusu, tomēr visus gadus sparīgi aizstāvēja likuma paredzētās krievu tiesības uz savām skolām

ar mācībām dzimtajā valodā, kā arī skolu autonomiju. Ne reizi viņi negāja uz kādu atklātu konfliktu ar varu.

Mūsu vēsturē pēc 1991. gada tādi gadījumi ir bijuši. 2003.–2004. gadā krievu skolēni mītiņos un piketos protestēja pret izglītības reformā paredzēto pāreju uz latviešu valodu kā mācību valodu pēc 10. klases. Konflikts beidzās ar kompromisu, un bilingvālā izglītības sistēma minoritāšu skolās veiksmīgi darbojas. Cits konflikta gadījums neizrietēja no reālās situācijas, nedz arī no krievu un latviešu savstarpējām attiecībām. Tas tika izprovocēts, un 2012. gada 18. februārī notika referendums par valodām – mēģinājums grozīt Satversmes paredzēto valodu hierarhiju. Balsojuma rezultāti liecināja, ka krievu iedzīvotāju daļa (īpaši Latgalē) izmaiņas atbalstīja. Referendums tikai kaitēja iedzīvotāju grupu savstarpējām attiecībām. Rezultāti neizmainīja Latvijā pastāvošo valodu hierarhiju.

Integrācijas procesa rezultātiem veltītais ekspertu konsilijs (J. Rozenvalds, B. Zepa, M. Kūle, I. Runce, V. Volkovs, I. Birka, L. Dribins u. c.) notika 2016. gada februārī, bet rezultāti tika publicēti "Zinātnes Vēstnesī" 2016. gada 6. un 20. jūnijā. Secinājumos teikts, ka Latvija nav divkopienu valsts, bet sabiedrība ar divām lielām lingvistiskām grupām (krieviski runājošie Latvijā ir 37%). Netika atbalstīts bieži skanošais skeptiskais apgalvojums par integrācijas neveiksmīgo gaitu. Valsts īstenotā integrācijas politika tomēr ir bijusi sekmīga, ja valsti izdodas saglabāt līdzsvaru sabiedrībā. Var pierādīt, ka pēc īslaicīga sasprindzinājuma brīžiem samērā ātri attiecības izlīdzinās un notiek atgriešanās pie vēsturiski dziļi sakņotām sadzīvošanas tradīcijām. Būtisks ir arī rādītājs, ka 94% Latvijas iedzīvotāju spēj savā starpā sazināties latviski. Līdzsvaru viegli var izjaukt ar neapdomīgiem politiskiem soļiem. "Saskaņas" politiķis A. Klementjevs intervijā "Neatkarīgajai Rīta Avīzei" paskaidroja, kāpēc partija nesekošot Igaunijas Centra partijas piemēram atkal grozīt valodu politiku skolās. Latvijā "viss ir uzlikts uz sliedēm un nevajag vairāk tracināt skolotājus ar jaunām prasībām. Mēs esam par *status quo*" (Lulle 2016b).

Konsilija dalībnieki par kļūdainu atzina 2011. gadā pieņemtās integrācijas programmas tēzi, ka integrācijas galvenā mērķgrupa ir latviešu diaspora. Galvenais mērķis ir etniskā integrācija, dažādu etnisko grupu saliedēšana. Citas mērķgrupas (diaspora, invalīdi) arī ir svarīgas, bet integrējas sabiedrībā dabiski, pakāpeniski. Integrācijas ceļi un līdzekļi visvairāk saistīti ar pilsoniskās apziņas veidošanu. Nevis minoritāšu iekļaušana latviskā vidē, bet valstiskās piederības apziņas stiprināšana cittauniešos – tam jābūt galvenajam.

Ar integrāciju saistīts vēl viens dokuments – pēc Valsts prezidenta Rai-
monda Vējoņa iniciatīvas dibinātās sabiedrības saliedēšanas politikas ekspertu
grupas ziņojums. Šajā dokumentā uzsvērts, ka sabiedrības saliedētība ir arī
nacionālās drošības jautājums. Jebkurai plaīsaī, nevienlīdzības izpausmeī ir
riska potenciāls. Jauns pētījums par darba tirgus īpatnībām liecina, ka šajā
jomā riska faktors saglabājas. Tiesa, etniskā plaīsaī darba tirgū ir mazinājusies,
tomēr saliedētība nav panākta. Valsts pārvaldē saglabājas latviešu monopols.
Valsts pārvaldē, aizsardzībā un sociālās apdrošināšanas jomā latviešu īpatsvars
ir 82,9% pret 17,1% cittautiešu. Nacionālās drošības intereses prasa mazināt
šo riska potenciālu (Vīksne 2017).

Integrācijas programmas politikas ideju veidošanas centram jābūt
politiski neitrālam – Zinātņu akadēmijā. Integrācijas politiku ievieš Kultūras
ministrija, sadarbojoties ar citām – Izglītības, Labklājības, Aizsardzības
ministriju, ar pašvaldībām un ES struktūrfondiem. Integrācijas īstenošanā
tiek iekļautas arī reliģiskās organizācijas.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas

I Saeima, VIII sesija, 9. sēde, 1925. gada 5. maijā, 649. lpp.

I Saeima, VIII sesija, 9. sēde, 1925. gada 6. maijā, 311. lpp.

III Saeima, II sesija, 4. sēde, 1929. gada 1. februārī, 182. lpp.

III Saeima, V sesija, 26. sēde, 1930. gada 4. aprīlī, 949. lpp.

IV Saeima, V sesija, 24. sēde, 1932. gada 10. jūnijā, 987.–994. lpp.

Avīze "Segodņa"

Коалиция и меньшинство. *Сегодня*, 1922, 3 ноября.

Культура. *Сегодня*, 1923, 4 марта.

Прения в Сейме. *Сегодня*, 1925, 21 мая.

Кампания против автономии. *Сегодня*, 1925, 15 марта.

Упразднитель. *Сегодня*, 1932, 8 января.

Apine, I., Volkovs, V. (2007) *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socio-
loģisks apcerējums*. Rīga: LU FSI, 263 lpp.

Bērziņa, S. (2016) Kā nesaņemt Nobela prēmiju. *Sestdiena*, 9.–11. decembris.

Dribins, L. (2015) Latvijas valsts minoritāšu politika 20. gadsimta 20.–
30. gados un mūsdienās. Grām.: *Latvieši un Latvija*. II sējums. Rīga: LZA,
300.–322. lpp.

Integrācijas politika Latvijā: turpināt līdzšinējo vai veidot ko konceptuāli
jaunu. (2016) *Zinātnes Vēstnesis*. Nr. 11, 6. jūnijs un Nr. 12, 20. jūnijs.

- Latvijas statistikas gadagrāmata 2015.* (2016) Rīga, 112 lpp.
- Lulle, B. (2016a) Objektīvāks lojalitātes kritērijs – pilsonība. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 26. oktobris.
- Lulle, B. (2016b) Klementjevs: sociālā nodokļu politika ir jēla. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 9.–11. decembris.
- Stranga, A. (1997) *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940)*. Rīga: N.I.M.S., 171 lpp.
- Viksne, I. (2017) Darba tirgus īpatnības. *Diena*, 6. janvāris.
- Visi esam sava laikmeta bērni: krievu dzīvesstāsti Latvijā.* (2016) Rīga: LU FSI, 217 lpp.
- Volkovs, V. (1996). *Krievi Latvijā*. Rīga: LU FSI, 142 lpp.
- Фейгмане Т. (2000) *Русские в довоенной Латвии*. Рига: Балтийский русский институт, 383 с.
- Флейшман Л., Абызов Ю., Равдин Б. (1997) *Русская печать в Риге. Из истории газеты "Сегодня" 30-х годов*. В 5 книгах.

Ilga Apine

Newspaper "Сегодня" about the Use of the Russian Language in the First Latvian Republic

Key words: language policy, Russian minority, integration, consolidation

Summary

The study of the minorities' (as well as language) policy in Latvia during the interwar period (1920–30s) gives a possibility to compare it with the policy of re-established independent Latvia after 1991. The same state model is valid: an independent state with one basic nation and national minorities. The Constitution determines the hierarchy of languages: Latvian as the state language and languages of minorities as foreign languages. In both periods of the history, the Russians are defined as a traditional national minority. Also the discussed questions are alike, reflecting the reasons for dissatisfaction of the minorities. Is Latvian identity in Latvia endangered by the use of the Russian language and teaching of Russian as mother tongue in Russian schools? Russian politicians and Russian press in the 1920–30s contested it. Nowadays it is still an object of discussions in Saeima and mass media. In the meetings of Saeima, Russian deputies have demonstrated their dissatisfaction with the discrimination in places of work due to insufficient knowledge of Latvian. In the re-established independent Latvia, in Russian speaking environ-

ment the dissatisfaction with the existing control and sanction system in the sphere of state language usage has remained.

However, differences can be observed in the language policy, as there have also been radical historical changes. We see differences in the tactics of minorities' politicians and organizations. During the first Latvian Republic, Russian politicians and the press ("Сегодня") did not object to the status of Russian as a foreign language. There were attempts to extend Russian autonomy and functions of the Russian language, but they were not supported. Discussions took place as concerns defending the rights of Russians for their own cultural life, but not once there were open forms of protest. Whereas in the re-established Latvian state conflicts in the national question have broken out twice. Learners of Russian schools protested against the Education reform providing the transition to Latvian as the language of instruction in Form 10 in 2003–2004. The provoked Language Referendum took place in 2012 splitting the society. Nevertheless in last 25 years there have not been brought forward unreasonable demands, which would not match the regulations provided by the Constitution. The viewpoint of Russian minority (fundamental position, not marginal outrages) is not in contradiction to the research results and evaluations of Latvian scientists.

An important forum of specialists – the council of experts about the integration policy carried out in Latvia – was held in the Academy of Sciences on 28 February 2016. The principal conclusions are the following. The main direction of the integration is ethnical integration, maintenance of positive relationship between the basic nation and minorities. Latvia is not a state of two communities, but a society with two linguistic communities. The integration policy of the society should be admitted as successful, because it has been succeeded to ensure well-disposed relationship of ethnical groups. Contrary to the postulates of the integration programme accepted in 2011, the aims of this programme are not only the Latvian language proficiency and contraction of Latvian values, but common values and civic bearing. A political nation did not manage to form during the 15 years of the interwar period. There is a real chance to form it in today's Latvia. The development of integration policy, for to be successful also henceforth and scientifically wellgrounded, should be given in charge of Latvian Academy of Sciences.

Tatjana Bartele

Draudzība vēstulēs: S. Birmanes un E. Bērziņas sarakste 20. gadsimta 60. gados

Atslēgas vārdi: aktrises, radošs darbs, sakari ar Latviju

Sarakste ir interesants un nozīmīgs pētījumu avots gan par tiem cilvēkiem, kuri tajā piedalījās, gan par vēsturisko periodu, uz kuru tā attiecas. Šī pētījuma objekts ir vairāk nekā desmit gadu ilgusi sarakste starp divām aktrisēm: KPFSR Tautas skatuves mākslinieci Serafimu Birmani (1890–1976) un Latvijas PSR Nopelniem bagātu skatuves mākslinieci Emiliju Bērziņu (1903–1970).

Pagājušā gadsimta 50.–60. gados S. Birmanes radošā aktivitāte bija saistīta ar Rīgu. 1959. gadā strādāja par viesrežisori Rīgas Krievu drāmas teātri, kur tās vadībā tika iestudēta izrāde “Lāpa” (pēc S. Aļešina (1913–2008) lugas “Viss paliek cilvēkiem”). 1963. gadā konsultēja K. Simonova (1915–1979) lugas “Tā arī būs” uzvedumu Dailes teātri. S. Birmane piedalījās Ļeņina komjaunatnes teātra viesizrādēs Rīgā 40. gadu beigās, bet pēc tam Maskavas padomes pilsētas teātra viesizrādēs 1961. un 1969. gadā. Tāpēc ir likumsakarīgi, ka viņa uzturēja sakarus kā ar krievu, tā arī latviešu teātru pārstāvjiem. Dokumenti, kuri saglabāti S. Birmanes fondā Krievijas Literatūras un mākslas Valsts arhīvā (*Российский государственный архив литературы и искусства – РГАЛИ*), sniedz priekšstatu par viņas korespondentiem Rīgā. Starp tiem bija Latvijas PSR Tautas rakstnieks dramaturgs Gunārs Priede (1928–2000), PSRS Tautas skatuves māksliniece aktrise Lilita Bērziņa (1903–1983), PSRS Tautas skatuves mākslinieks režisors Eduards Smiļģis (1886–1966), teātra zinātnieki Gunārs Treimanis (1931–2008) un Lilija Dzene (1929–2010), Latvijas PSR Tautas skatuves mākslinieces aktrise Anta Klints (1893–1970), režisore Vera Baļuna (1904–1978) un citi. Īpašas, ilgstošas attiecības S. Birmanei veidojās ar Rīgas Dailes teātra aktrisi Emiliju Bērziņu.

Abu aktrišu iepazīšanās notika Maskavā 1958. gada 6. aprīlī, Dailes teātra viesizrāžu laikā. Tikšanās iniciatore bija E. Bērziņa. Viņa ļoti vēlējās uzrakstīt grāmatu par sava teātra mākslas skolotāja, latviešu aktiera un režisora Ernesta Feldmaņa (uz krievu teātra skatuvēm uzstājās kā E. Tarbejvs, 1889–1947) dzīves periodu Maskavā. Viņa pati bija absolvējusi E. Feldmaņa vadītos teātra kursus 1927. gadā (RMM, № 404 115). Viņš savukārt 1908.–

1911. gadā kopā ar S. Birmani bija studējis pie A. I. Adaševa (īstais vārds A. I. Platonovs, 1871–1934).

E. Feldmaņa kursabiedri bija J. B. Vahtangovs (1883–1922) un citi vēlāk labi zināmi aktieri. E. Bērziņa cerēja uzklaut S. Birmanes, kā arī citu cilvēku atmiņas, kuri bija kontaktējušies ar E. Feldmani. Viņa sarakstījās ar Maskavas Dailēs teātra darbiniekiem, īpaši ar aktrisi un režisori L. I. Deikunu (1889–1980). Nodoms savākt Maskavā atmiņas gan nepiepildījās, bet viņa līdz mūža beigām neatmeta cerības uzrakstīt grāmatu par savu skolotāju un turpināja vākt materiālus. Diemžēl nedz S. Birmane, nedz arī kāds cits praktiski nevarēja viņai ar kaut ko palīdzēt, jo no kopīgā mācību laika bija pagājis jau gandrīz pusgadsimts, bet pēc kursu beigšanas E. Feldmanis uzstājās uz provinces teātru skatuvēm. Neraugoties uz to, E. Bērziņas un S. Birmanes tikšanās pārauga siltās un draudzīgās attiecībās, par ko runā arī saglabājušās vēstules. Tagad var tikai minēt, kas vienoja šīs aktrises, kuras gadu gaitā tikās tikai dažas reizes, bet kuru sarakstes raksturs liecina par ļoti ciešām, atklātām un uzticības pilnām attiecībām.

S. Birmanes vēstules glabājas E. Bērziņas fondā Rakstniecības un mūzikas muzejā (RMM) Rīgā. Vairākas E. Bērziņas vēstules atrodas S. Birmanes fondā Krievijas Literatūras un mākslas Valsts arhīvā (РГАЛИ. Ф. 2 046).

Pavisam RMM izdevās atrast 42 S. Birmanes vēstules. Tās ir rakstītas kā uz parastā papīra, tā arī uz mākslinieciskām pastkartēm un attiecas uz laika posmu no 1961. līdz 1969. gada decembrim. Spriežot pēc to satura, ar gandrīz 100% pārliecību var teikt, ka tās nav visas vēstules, kas tika nosūtītas E. Bērziņai. Sarakste starp aktrisēm sākās jau agrāk. Par to liecina atrastās E. Bērziņas vēstules, kas attiecas uz 1959. gadu. Pirmā saglabājusies E. Bērziņas vēstule (pastkarte), datēta ar 1959. gada 1. jūniju. Tajā viņa vēl S. Birmani panākumus (РГАЛИ. Ф. 2046. Оп. 3. Д. 21. Л. 60). Šķiet, ka sarakstes sākums bija saistīts ar “Lāpas” pirmizrādi, kura notika 1959. gada aprīlī. Otrajā vēstulē, kas datēta ar 1959. gada 22. decembri, viņa sirsnīgi pateicās S. Birmani par atsūtīto grāmatu “Aktrises ceļš” (*Путь актрисы*) un rakstīja, ka ar nepacietību gaida brīvu dienu, lai varētu iegrimt tās lasīšanā (РГАЛИ. Ф. 2 046. Оп. 3. Д. 59. Л. 1). Vēlāk E. Bērziņa rakstīja: “Lasu jūsu grāmatu un nespēju atrauties. Tā ir dzīva vēsture, rakstīta ar prātu un sirdi” (РГАЛИ. Ф. 2 046. Оп. 3. Д. 23. Л. 53).

Pirmā S. Birmanes vēstule, kas glabājas E. Bērziņas fondā, attiecas tikai uz 1961. gada 6. septembri (RMM, № 362 221). Diemžēl S. Birmane gandrīz nekad nerakstīja datumu uz sūtījumiem, un tāpēc dažiem no tiem datējumu nācās noteikt, balstoties uz viņas radošās un personīgās dzīves notikumiem.

Priekšstatu par autoru dod ne tikai vēstuļu saturs, bet arī pastkaršu izvēle, uz kurām tās tika rakstītas. Visbiežāk tās bija mazas vēstulītes un apsveikumi svētkos, kurus parasti pavadīja pārdomas par dzīvi un radošo darbu, bet paši svētki tika minēti tikai garāmejot. S. Birmane sūtīja ļoti daudz apsveikumu. Vienā vēstulē viņa atzinās, ka uz Jauno gadu ir uzrakstījusi 110 apsveikumus, līdz pat “noreiba galva” (РГАЛИ. Ф. 2046. Оп. 3. Д. 24. Л. 190; RMM, № 362 223).

Apskatot apsveikumu atklātnes, pirmām kārtām var ievērot, ka to noformējumā nav politisku simbolu neatkarīgi no formālā gadījuma, kad tās bija rakstītas. Apsveikuma kartīšu, uz kurām būtu konkrētu svētku nosaukumi, izņemot Jaungadu, nav gandrīz nevienas. Dominēja ziedu attēli (9) un gleznu reprodukcijas (10), tostarp trīs I. Levitāna (*Исаак Ильич Левитан*, 1860–1900), kā arī Rembranta (*Rembrandt Harmenszoon van Rijn*, 1606–1669), P. Sezāna (*Paul Cézanne*, 1839–1906) u. c. Pastkartes, nosūtītas pirms revolūcijas gadadienas, bija tikai divas. Uz vienas no tām (05.11.61) attēlota ainava ar nelielu mājiņu, bet teksts satur atmiņas par to, kā S. Birmane viesojās pie E. Bērziņas, un vēlējumu “dzīvot un strādāt krāšņi, jautri un auglīgi”, uz otras (02.11.64) – dabasskats un rūgti vārdi par to, ka “visi mani draugi no Rīgas klusē, ne no viena nav ne skaņas, un man atliek tik pārdomas par vārdu un jūtu efektivitāti. Jūs vēl esat palikusi man dzīva, par ko esmu ļoti priecīga. Apsveicu ar svētkiem! Serafima” (RMM, № 361992).

Jaungada atklātnes astoņas, un starp tām nav nevienas priecīgas. Interesanti, ka viens apsveikums (12.21.62), lai gan netieši, saistīts ar Ziemassvētkiem. Katoļu Ziemassvētku priekšvakarā S. Birmane, apcerot Ziemassvētku zīmējumu uz pastkartes, novēl, “lai Ziemassvētku vectēvs ved ne tikai rotaļlietas, bet arī prieku pieaugušajiem – lielu, spilgtu, pelnītu” (RMM, № 362061). Ir arī vēstījumi sakarā ar 8. martu un 1. maiju.

Visās vēstulēs vispārējais noskaņojums ir skumīgs, reizēm gandrīz bezcerīgs, pārejošs traģēdijā, un, ja ir cerība uz prieku, tad drīzāk iluzora. Šo skumjo vadmotīvu, pēc autores domām, izraisa ilgas pēc lomām kopumā, un labām jo īpaši. Pirms Maskavas padomes teātra viesizrādēm Rīgā 1961. gada vasarā S. Birmane ar skumjām rakstīja, ka viņai “tik maz darba, tas ir maz ticams, ka es atbraukšu” (RMM, № 362 218). Vēl martā: “Es nezinu, vai es būšu Rīgā, jo teātrī man gandrīz nav nekādu lomu, jo īpaši lomu, kas savīļnotu mani. Tā kā diezin vai mums izdosies tikties.” (RMM, № 361 974)

E. Bērziņa, saņēmusi ziņu par iespējamajām teātra viesizrādēm, rakstīja, ka ir “neizsakāmi priecīga” un viņai ļoti bail “palaist garām laimi” redzēt S. Birmani (РГАЛИ. Ф. 2046. Оп. 3. Д. 23. Л. 53). S. Birmane tomēr piedalījās

viesizrādēs, un aktrīsēm izdevās satikties Rīgā. Zīmītē, nodotā S. Birmanei pirms izrādes, E. Bērziņa rakstīja: “Ar patiesu prieku, Serafima Hermanovna, skatīšu Jūs uz skatuves, uz kuras Mihails Aleksandrovičs Čehovs (*Михаил Александрович Чехов*, 1891–1955) kādreiz uzveda Vāgnera (*Wilhelm Richard Wagner*, 1813–1883) “Persifālu”” (РГАЛИ. Ф. 2046. Оп. 3. Д. 24. Л. 36).

M. Čehovs bija sava veida saikne starp divām aktrīsēm. S. Birmane savā laikā kopā ar viņu spēlēja Maskavā, bet E. Bērziņa, būdama vēl jauna aktrise, 1933. gadā mācījās M. Čehova vasaras kursos Siguldā, kur viņam bija nodarbibas ar latviešu aktieriem par Staņislavska (*Константи́н Серге́евич Станисла́вский*, īstais uzvārds *Алексе́ев*, 1863–1938) sistēmu. E. Bērziņa bieži atcerējās viņu savās vēstulēs. 1961. gadā rakstīja, ka “Mihaila Aleksandroviča darbs publicēts ASV, un VTB [Vissavienības Teātra biedrība], pēc baumām, gatavojas to tulkot un publicēt. Ļoti, ļoti vēlams.” (РГАЛИ. Ф. 2046. Оп. 3. Д. 23. Л. 53) M. Čehova darbs “Par aktiera tehniku” tika publicēts ASV 1946. gadā, bet aktrīsēm nebija lemts ieraudzīt grāmatu, izdotu krievu valodā. M. Čehova darbus PSRS sāka izdot tikai 1980. gados.

Abām aktrīsēm bija maz galveno lomu. Viņas to neapsprieda vēstulēs, bet ilgas pēc tam ir viegli sajūtamas. 1962. gada priekšvakarā S. Birmane vēlēja E. Bērziņai, lai viņai “būtu tas, kā man nav – radošs darbs” (RMM, № 362 220). Apsveicot E. Bērziņu ar galvenās lomas iegūšanu izrādē, viņa rakstīja, ka “raksturlomu aktrīsēm reti tiek titullomas, tāpēc ir jo īpašs prieks, ja tā ir, un tad aktrise nonāk noskaņojuma un temperamenta augstumos. Tomēr nesavtīga mīlestība dažreiz tiek atalgota” (RMM, № 362 222). Neda-tētā, bet, visticamāk, pēdējā no pieejamajām vēstulēm viņa ar bažām rakstīja: “kaut kā es zaudēju ticību: nevis sev, bet savam liktenim” (RMM, № 362210).

Ar siltumu S. Birmane atcerējās darbu Krievu drāmas teātrī Rīgā. 1959. gada “Lāpas” uzveduma atbalss ir atrodamas vairākās vēstulēs. Viņa ne vienu reizi vien pieminēja balto ceriņu buketi, kuru viņai uzdāvināja E. Bērziņa “grū-tajā un neaizsargātajā izrādes ģenerālmēģinājuma laikā” (RMM, № 362224, 361935). Astoņus gadus pēc lugas iestudējuma divās vēstulēs viņa lūdza E. Bērziņu nodot sveicienu Verai Baļunai, ar kuru “draudzējāties “Lāpā”, bet pēc tam citi ļaudis ar caurvējiem izpostīja mūsu draudzību” (RMM, № 362223), un pateikt viņai, “ka Rīgas “Lāpas” laiks ir viens no visdārgā-kajiem periodiem manā dzīvē” (RMM, № 362 222).

Pēc četriem gadiem S. Birmane ar apmierinājumu rakstīja arī par darbu Dailes teātrī. Visticamāk, ka tieši E. Bērziņa bija viņai nosūtījusi 1963. gadā iznākušu žurnāla “Māksla” eksemplāru, kurā bija publicēts liels L. Dzenes raksts par S. Birmanes uzturēšanos Rīgā un viņas līdzdalību K. Simonova

lugas “Tā arī būs” sagatavošanā (Dzene 1963, 49–50). Žurnālā bija ievietotas arī dažas viņas fotogrāfijas, uzņemtas darba laikā. S. Birmane uzskatīja, ka “fotogrāfs, neraugoties uz maniem brīdinājumiem, mani nobildējis kā neglīteni [...] nu, bet dievs ar viņu”. Toties viņai bija interesanti izlasīt rakstu. Aktrise rakstīja, ka ““Tā arī būs” bija vienīgi mana konsultācija lugai, bet Rīga man nesa daudz prieka šo četru dienu laikā” (RMM, № 362 222). Un nākamajā vēstulē: “Paldies par Lilijas Dzenes raksta tulkojumu (tūlīt nosūtīšu viņai atklātnei). Lilija ir “karaliski” dāsna pret mani” (RMM, № 362 223).

1967. gada februārī S. Birmane rakstīja par mātes lomas mēģinājumiem L. A. Maļugina (1909–1968) lugā “Antuāna Sent-Ekziperī dzīve”, taču atzīmēja, ka “režisors saslima, un arī bez slimības, diezin vai šī luga ir šim brīdim piemērota” (RMM, № 362 223). Šī ir vienīgā no lomām, kuru viņa pieminēja. Un sarakstes laikā to arī bija pavisam nedaudz.

E. Bērziņa arī nevarēja lepoties ar lielu lomu skaitu. Neraugoties uz to, ka viņa tika raksturota kā “ievērojamā komiska un satīriskā žanra meistare” (Grēviņš 1971, 227), lomu teātrī viņai bija maz. Vēl aktrise paretam uzstājās radio. No S. Birmanes vēstules var saprast, ka E. Bērziņa bija lūgusi viņas fotoattēlu. 1964. gada maijā S. Birmane nosūtīja sava portreta, darināta 1958. gadā, reprodukciju un papildināja to ar piezīmi: “Mans mīlais cilvēks, Emīlija Bērziņa. Tik tiešām nav neviena mana pēdējo gadu fotoattēla – es sev nepatīku vecumā. Bet šo portretu neskar vecums, jo cilvēka dvēsele nenoveco, tāpēc es sūtu to jums.” (RMM, № 362 215)

Vēstulē, rakstītā Rīgā 1969. gada vasarā, teātra viesizrāžu laikā, S. Birmane pateicās E. Bērziņai par klātbūtni izrādē un dāvinātajām rozēm, kuru “dvēseliskais sveiciens mani sasniedza, manu nogurušo dvēseli” (RMM, № 361 991). Nedatētā Jaungada apsveikuma kartiņā, rakstītā uz Ziemassvētkiem 1969. gada beigās, un, visticamāk, pēdējā S. Birmanes vēstulē E. Bērziņai viņa rakstīja, ka “tādā vecumā kā mans nevajag kaut ko no jauna pelnīt [pasvītrojums – S. B.], bet vajag nezaudēt spēkus radošam darbam” (RMM, № 362 210).

S. Birmanes vēstules satur arī momentus, kas raksturo to gadu ikdienu. 1966. gada septembrī viņa lūdza E. Bērziņu iegādāties Rīgā grozu “nederīgajiem papīriem”, jo “pārmeklēju visu Maskavu, bet šī lieta acimredzot ir izņemta no apgrozības”. Kopā ar vēstuli glabājas arī naudas pārvedums trīs rubļu vērtībā, kurā vēlreiz izteikts tas pats lūgums (RMM, № 362 214). E. Bērziņa lūgumu izpildīja, un S. Birmane vairākkārt ar pateību to atcerējās. “Papīrgrozū uzskatu par draugu un pateicos Jums” – rakstīja viņa vienā no

vēstulēm un vēl arī lūdza: “ja Rīgā pārdod lielu izmēra aploksnes vēstulēm”, atsūtīt tādas viņai (RMM, № 362222).

E. Bērziņa S. Birmanes vēstulēs atklājas kā tuvs, vajadzīgs cilvēks. Viņa bieži izteica pateicību E. Bērziņai par to, ka tā piemin viņu, un rakstīja, ka pati atceras to “ļoti gaiši” (RMM, № 362218), kā skārušu viņu ar “neizdzēšamu uzmanību” (RMM, 361974). Ar skumjām S. Birmane konstatēja, ka parasti labas attiecības aktieru vidē tiek aizstātas ar “butaforiskām jūtām” (RMM, № 362 223).

Par abu aktrišu attiecībām runā arī tas, kā viņas viena otru uzrunāja. S. Birmanes vēstulēs var lasīt: “Dārgā Emīlija”, “Dārgā Emīlija Karlovna”, “Emīlija, mans dārgais cilvēks”, “Mans dārgais draugs, Emīlija Karlovna”, “Mīļā Emīlija Karlovna”. Parakstījās gandrīz vienmēr vienkārši “Serafima”. Vienā no vēstulēm viņa iebilda E. Bērziņai: “Nesauciet mani par “augsti godājamo, man ir pietiekams īpašības vārds dārgā (es zinu, ka jūs rakstāt patiesi)” (RMM, № 362 220).

Nedaudzās divu aktrišu tikšanās reizes pastāvīgi atkārtojās S. Birmanes atmiņās. Vienas no tām, notikušas viesizrāžu laikā Rīgā, atbalss izskanēja 1961. gada 6. septembra vēstulē. Tajā viņa rakstīja par sarkanu savvaļas vīnogulāja zariņu no E. Bērziņas dārza, kurš izkalta, bet nezaudēja savu krāsu un stāvēja tādas pat krāsās vāzītē, atgādinot par tur pavadīto brīnišķīgo “dienu-vakaru” (RMM, № 362 221). Tā paša gada decembrī S. Birmane rakstīja: “ar siltu sajūtu atceros mazas, bet brīnišķīgas mākslinieciskas vasarnīcas saimnieci”, bet “sarkano vīnogu lapa vāzē stāv pie manis un atgādina mūsu tikšanos” (RMM, № 361975), un vēlreiz 1962. gada novembrī: “atceros jūsu brīnišķo mājiņu un jūs – tās saimnieci, jūsu sveicienus jūsu mājas apmeklētājiem.” “Manas simpātijas pieder jums, neaizmirstu cerībus” (RMM, № 361972) rakstīja 1965. gadā, pieminot ziedus, kuri bija uzdāvināti 1959. gadā “Lāpas” ģenerālmēģinājumā (RMM, № 361 935).

E. Bērziņa savukārt ar lielu cieņu un uzmanību izturējās pret S. Birmani. Kā viņa vērtēja to, apliecina ne tikai tās nedaudzās vēstules, kuras autorei izdevās izlasīt, bet arī S. Birmanes atbildes uz tām E. Bērziņas vēstulēm, kuras nav pieejamas. E. Bērziņa nosūtīja kā dāvanu melnus vasaras cimdsus. Pēc to saņemšanas S. Birmane 1961. gada decembrī atbildēja: “Dārgā Emīlija Karlovna, jūs iepriecinājāt un pārsteidzāt mani ar savu dāvanu. Es pilnīgi aizmirsu par mūsu sarunu par cimdiem Rīgas stacijā, kā gan jūs to neaizmirsāt?!” (RMM, № 361 975). Un vēlreiz 1962. gada maijā, atgriežoties pie šīs dāvanas, viņa rakstīja, ka katru dienu par E. Bērziņu atgādina “vasaras cimdu melnie

raksti” (RMM, № 361 973). Bet, kā jau minēts, acīmredzot pēdējā savā vēstulē 1970. gada priekšvakarā S. Birmane rakstīja: “skūpstu jūs par noturīgo un ilgstošo jūsu labestīgo attieksmi pret mani” (RMM, № 362 210).

S. Kapkovs (1972) grāmatā “Smieklu karalienes. Dzīve, kuras nebija?” (*Королевы смеха. Жизнь, которой не было?*) raksta, ka “par Birmani bieži runā kā par ļaunu, dusmīgu un bezkompromisa sievieti” (Капков 2011). Taču vēstulēs parādās labsirdīgs, atsaucīgs cilvēks, kurš prata uzturēt draudzību un novērtēt uzmanību.

Sarakste pārtrūka 1970. gadu sākumā, kad E. Bērziņa šķīrās no dzīves. Divu aktrišu vēstules, ar kurām autorei izdevās iepazīties, ne tikai atklāj viņu iekšējo pasauli, attieksmi pret radošo darbu, dzīvi un vienai pret otru, bet, lai arī netieši, raksturo to laika posmu, kurā tās tika rakstītas.

Avotu un literatūras saraksts

Rakstniecības un mūzikas muzeja (RMM) E. Bērziņas fonds.

Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ). Ф. 2046 (фонд С. Бирман).

Dzene, L. (1963) Atnāca, ieraudzīja, uzvarēja. *Māksla*. Nr. 4: 49–50.

Grēviņš, M. (1971) *Dailes teātris*. Rīga: Liesma. 237 lpp.

Капков С. (2011) *Королевы смеха. Жизнь, которой не было?* Москва. <http://readli.net/chitat-online/?b=295021&pg=12> (10.11.2016)

Tatjana Bartele

Friendship in Letters

(correspondence of S. Bearman and E. Bērziņa in the 1960s)

Key words: actress, creativity, friendship, Latvian relations

Summary

Acquaintance between Russian actress S. Bearman and the actress of Riga Dailes Theater, E. E. Bērziņa happened in Moscow in 1958. E. Bērziņa was collecting materials about the Latvian actor, producer, and her theater teacher E. Feldmanis (in Russian version E. Tarbeev), who together with S. Bearman graduated from the theater courses in 1911, and E. Bērziņa hoped that S. Bearman would share her memories. However, this meeting of two actresses continued not just as a long-term correspondence, but also grew into great friendship. 42 letters from S. Bearman to E. Bērziņa written in the 1960s are stored in the Museum of Writing and Music in Riga. Several letters

of E. Bērziņa were found in S. Bearman's fund in the State Archives of Literature and Art in Moscow.

The letters disclose creative contacts of S. Bearman with Latvia, where she not only toured several times, but also staged "Torch" based on the play by S. A. Aleshin "Everything Remains for the People" in the Russian Drama Theatre. She also advised staging of K. Simonov's "So it will be" in the Daile Theatre. Letters reveal the mutual respect of both actresses, their interest in art, reflections about life, the destiny of actors. Indirectly, they also reflected the historical period in which this correspondence of two great actresses was produced. The communication terminated only in 1970 with the death of E. Bērziņa.

Kristīne Beķere

Latviešu diasporas politiskais lobijs EDSA konferencē Madridē 1980. gadā: Dienvidamerikas latviešu iesaistīšanās

Atslēgas vārdi: Dienvidamerikas latvieši, latviešu diaspora, EDSA, Madrides konference, politiskās aktivitātes.

Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (EDSA) organizācijas konferenču cikls aizsākās ar plaši zināmo Helsinku konferenci, kuras rezultātā 1975. gadā tika parakstīts Helsinku Nobeiguma akts. Helsinkos panāktās vienošanās cita starpā paredzēja ik pa laikam rīkot t. s. pārskata konferences, kurās tiktu izvērtēts, kā Akta parakstītājvalstis realitātē īsteno aktā paredzētos mērķus un darbības. Helsinku procesa laikā, kurā tika izskatīts cita starpā arī valstu robežu jautājums Eiropā, baltiešu diasporas bija izvērsušas plašu pasākumu programmu Baltijas valstu interešu aizstāvēbai, lai nepieļautu, ka konferences rezultātā tiek starptautiski juridiski atzīta Baltijas valstu iekļaušana PSRS (Grava 2011, 220–228). Helsinku konference aktualizēja Baltijas jautājumu, un diasporas organizācijas pielika visas pūles, lai šis jautājums būtu aktuāls arī šajās vēlākajās Helsinku apspriedē parakstītā akta nosacījumu pārskatīšanas reizēs: Belgradā 1977. gadā, Madridē 1980.–1983. gadā, Vīnē 1986.–1989. gadā. Notika baltiešu rīkoti publiski protesta pasākumi un mēģinājumi atrast sabiedrotos apspriedes delegātu vidū.

Rakstā aplūkota Madridē notikusī konference, kura latviešu diasporas politiskā lobija ziņā atšķīrās no pārējām izvērtēšanas konferencēm ar līdz tam nebijušu un kopumā neraksturīgu Dienvidamerikā dzīvojošo latviešu iesaisti. Raksta mērķis ir analizēt Dienvidamerikas latviešu iesaistīšanos latviešu diasporas politiskā lobija pasākumos Madrides EDSA konferences laikā.

Dienvidamerikas latviešu kopiena vienmēr atradusies nedaudz nomaļus no latviešu diasporas aktīvākajām norisēm – gan ģeogrāfiskā novietojuma, gan arī salīdzinoši nelielā latviešu skaita dēļ. Kopiena arī pēc sava sastāva un izveidošanās atšķiras no latviešu diasporas kopienām citos kontinentos. Dienvidamerikā vecākā latviešu apmetne ir Riunovu lauksaimnieku kolonija Brazīlijā, kur jau 1890. gadā apmetās 25 ģimenes no Rīgas (Veigners 2009, 494–495). Galvenais izceļošanas vilnis uz Brazīliju tomēr ir saistāms ar baptistu

draudzes darbību Latvijā 20. gadsimta 20. gados (Karklis, 1987). Baptistu ieceļotāju pirmās grupas apmetās nomaļā Brazīlijas vietā, neskarta mūžameža vidū un 1922. gada 1. novembrī nodibināja koloniju “Vārpa”. Vēlāk tika izveidota arī otra latviešu kolonija – “Palma”. Ļoti skarbie dzīves apstākļi un smagais kolonijas iekārtošanas darbs nesaskanēja ar daudzu izsapņoto priekšstatu, veidojās iekšējas nesaskaņas un arī finansiālas problēmas. Jau 50. gadu sākumā kļuva skaidrs, ka ģeogrāfiskās izolētības un augsnes īpašību dēļ “Vārpai” nav paredzams tālāks saimnieciskais uzplaukums (Karklis, 1987). “Palmā” joprojām sastopami latviski runājoši šo ieceļotāju pēcteči. Latviešu ieceļotāji ieradās arī citās Dienvidamerikas zemēs.

Precīzi dati nav nosakāmi, bet tiek lēsts, ka Brazīlijā 1930. gadu beigās dzīvoja ap četriem tūkstošiem (pēc dažiem aprēķiniem – līdz pat 7 tūkstošiem) (Veigners 2009, 101) latviešu, bet Argentīnā – no četriem vai pieciem simtiem (Veigners 2009, 103) līdz, lielākais, tūkstotim latviešu (Krasnais 1980, 489). Mazāks skaits latviešu ieceļojuši citās Dienvidamerikas valstīs: zināms, ka 1929. gadā Urugvajā dzīvojušas vairākas latviešu ģimenes (Ozols 2001, 111). Atsevišķi latvieši dzīvoja arī Paragvajā, Čīlē un Bolīvijā (Krasnais 1980, 488–493). Šos skaitļus ievērojami papildināja pēc Otrā pasaules kara pasaulē izkļīdušie latvieši. Pēc Otrā pasaules kara Dienvidamerikas valstu ieceļošanas politika lielākoties bija ļoti labvēlīga Vācijas bēgļu nometnēs izvietoto latviešu ieceļošanai, piemēram, Argentīna pēckara gados plānoja īstenot apjomīgu imigrantu piesaistes programmu, kuras ietvaros bija paredzēts ievest Argentīnā arī piecus līdz septiņus tūkstošus latviešu. Tomēr dažādu iemeslu dēļ Argentīnā iebrauca tikai apmēram 800 līdz 1000 latviešu (BD, B206/1078), līdz ar to Argentīnā 1950. gados dzīvoja apmēram 1500 līdz 2000 latviešu izcelsmes cilvēku. No šī skaita gan tikai daļa bija nacionāli aktīvi un 1950. gados saglabājuši savu latvisko identitāti. Līdzīga ir arī situācija Brazīlijā. 1960. gados Brazīlijā dzīvojošo latviešu izcelsmes cilvēku skaits tiek lēsts pat līdz 20 tūkstošiem, no kuriem gan tikai apmēram pieci tūkstoši bija etniski organizēti un uzturēja sakarus ar citiem latviešiem (Veigners 2009, 101).

50. gadu vidū jaunā iebraucēju viļņa rezultātā latviešu kopienas bija izveidojušās arī citās Dienvidamerikas valstīs. Venecuēlā līdz 1952. gadam, pateicoties Venecuēlas atvieglotajai ieceļošanas politikai, ieceļojuši ap 750 latviešu (Veigners 2009, 102). Čīlē pēc kara ieradušās apmēram piecdesmit latviešu ģimenes, un 1946. gadā Santjago tikusi dibināta “Latviešu apvienība Čīlē” (Ozols 2001, 109). Precīzi nenosakāms skaits latviešu apmetušies uz dzīvi Urugvajā, par ko liecina biedrības “Brīvā Latvija” dibināšana 1945. gadā un periodiska izdevuma “Brīvās Latvijas Balss” izdošana (Ozols 2001, 111).

Ap piecdesmit latviešu dzīvojuši Meksikā, lielākoties jūrnieki (BD, B206/1078).

Triju galveno ieceļotāju viļņu – 19. gadsimta beigās, 20. gadsimta pirmajā un otrajā desmitgadē un pēc Otrā pasaules kara – rezultātā veidojās lielākā daļa pasaules latviešu diasporas kopienu. Dienvidamerikas specifiskā iezīme ir salīdzinoši ar citām ļoti lielais 1920. gados ieceļojušais baptistu skaits. Lielākais skaits latviešu Dienvidamerikā pēc Otrā pasaules kara dzīvoja Brazīlijā – lielākoties pirmskara baptistu ieceļotāji un to pēcteči, līdzīgi arī Argentīnā; trešā un atšķirīga ir kopiena Venecuēlā, jo to veidoja galvenokārt Otrā pasaules kara bēgļi. Kopienų veidojošo latviešu izceļošanas iemesli lielā mērā noteica arī kopienų raksturu un attieksmi pret dažādiem jautājumiem. Otrā pasaules kara rezultātā ieceļojušajiem ļoti svarīgs bija Latvijas neatkarības atjaunošanas jautājums, kamēr, piemēram, baptistu ieceļotāji vērtēja dzīves norises lielā mērā caur savu reliģisko uzskatu prizmu un Latvijas valsts jautājumam viņu vērtību sistēmā nebija primāra nozīme (Tamuža 2004, 70–85).

Salīdzinot ar latviešiem pēc Otrā pasaules kara citās valstīs, piemēram, ASV vai Austrālijā, kuri veica aktīvu politisko darbību Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas veicināšanai, politisko aktivitāšu ziņā Dienvidamerikas latviešu kopiena bija salīdzinoši mazaktīva. Kopienų iespējas izteikt savas politiskās prasības ierobežoja Dienvidamerikas valstu nestabilie politiskie apstākļi un bieži vien nedemokrātiskie pārvaldes režīmi, kas aizliedza jebkāda vieda politiskās aktivitātes. Dienvidamerikas valstu valdībām un sabiedrībai tālās Eiropas un maz zināmo Baltijas valstu problēmas bija ļoti mazsvarīgas, tādēļ politiski latvieši šajās valstīs ļoti maz ko varēja ietekmēt. Turklāt lielākā latviešu daļa Dienvidamerikā – pirmo ieceļošanas viļņu pēcteči, nebija piedzīvojuši Latvijas neatkarību un maz interesējās par tās potenciālo atjaunošanu. Šai grupai nebija raksturīga arī vēlme kādreiz atgriezties Latvijā. Tādējādi nacionālpolitiski aktīvā latviešu grupa Dienvidamerikā bija ļoti neliela, neraugoties uz salīdzinoši prāvo latviešu izcelsmes iedzīvotāju skaitu kopumā. Dienvidamerikas kopienų saites ar pārējo latviešu diasporu arī kopumā nebija visai ciešas. Ziņas par notiekošo Dienvidamerikas latviešu kopienās, īpaši pirms Dienvidamerikas latviešu apvienības izveidošanas 1973. gadā un sekojošās aktīvākas iesaistīšanās PBLA darbā, bieži vien nesaņiedza pārējos trimdas latviešus.

Tuvojoties Madrides pārskata konferencei, Pasaules Brīvo latviešu apvienība uzsāka sagatavošanos politiskā lobija darbam šajā konferencē. Loģiski izrietēja nepieciešamība piesaistīt spāniski runājošos latviešus. Pašā Spānijā tādu bija maz, lielākas kopienų bija spāniski runājošajā Venecuēlā un portu-

gāļiski runājošajā Brazīlijā. Dienvidamerikas latvieši iesaistījās vispirms sagatavošanas darbos pirms konferences. Izstrādāto sagatavošanās darbu plānu apstiprināja PBLA valdes sēde 1979. gada jūnijā Visbijā (Pavlovskis 1981, 2), un jau 1979. gada novembrī PBLA Informācijas biroja vadītājs I. Freimanis tikās ar Venecuēlas latviešu biedrības vadību un vienojās par viņu iesaisti Madrides pasākumu sagatavošanā: spāniski runājošie latvieši apņēmās noskaidrot, kādas darbības atļauj Spānijas likumi, noīrēt nepieciešamās telpas u. tml. (Spilners 1998, 176)

Kā viens no pirmajiem pasākumiem tika organizēta vēstuļu akcija: Spānijas un Portugāles valdībām un ārlietu ministriem tika sūtītas vēstules no Argentīnas, Brazīlijas un Venecuēlas jeb t. s. spāņu pasaules. Venecuēlas latviešu apvienība izsūtīja savām dalīborganizācijām apkārtrakstu, kurš sniedz ieskatu šīs akcijas pamatojumā, kā arī tajā aprakstīts praktiskais vēstuļu vākšanas mehānisms. “PBLA ir lūgusi, lai latvieši no Argentīnas un Venecuēlas (valstis, kas nepiedalīsies konferencē) raksta Spānijas ārlietu ministram, jo pašā Spānijā nav organizētas latviešu sabiedrības, bet Spānijai būs aktīva līdzdalība konferencē. Tāpat Brazīlijas latvieši tiek aicināti rakstīt Portugāles ārlietu ministram. Venecuēlas Latviešu Apvienība (VLA) savā beidzamā valdes sēdē nolēma, ka katram no 9 valdes locekļiem jārūpējas par 6 vēstuļu savākšanu starp tās organizācijas biedriem, kuru valdes locekļi pārstāv, vai arī vienkārši savu draugu un paziņu starpā, kā venezolāņu, tā latviešu.” (*Venecuēlas latviešu apvienības...*) Apkārtrakstam pievienoti vēstuļu paraugi ar saņēmēju – Spānijas ārlietu ministra adresēm norādījumiem, kā šīs vēstules noformēt.

Viens no vēstuļu akcijas atbildīgajiem rīkotājiem un aktīvākajiem Dienvidamerikas latviešu pārstāvjiem pašā Madrides konferencē bija šodien Latvijā labi pazīstamais mecenāts, Vītola fonda vadītājs Vilis Vītols (*V. Vītola vēstule...*). V. Vītols šajā laikā bija Venecuēlas latviešu apvienības priekšsēdētājs un PBLA valdes loceklis, kā arī aktīvi atbalstīja latviešu sabiedriskās aktivitātes Venecuēlā. Vitolu ģimenes vadībā Venecuēlā izveidotā latviešu akciju sabiedrība – būvfirma “*Immobiliaria Riga*” – savos statūtos paredzēja 10% no peļņas nodot latviešu organizācijām ziedojuma veidā. Lielākoties līdzekļi nonāca Venecuēlas latviešu apvienības rīcībā (Vītols 2013, 85–86). Tieši pateicoties “*Immobiliaria Riga*” finansiālajam atbalstam, Venecuēlas latviešu apvienība varēja, piemēram, iegādāties latviešu namu Karakasā (Balode 1993). Dienvidamerikas latvieši ar saviem ziedojumiem, piemēram, Latvijas Brīvības fondam, finansiāli atbalstīja arī politiska rakstura pasākumus citās valstīs.

Kopumā uz Madrides konferences pasākumiem bija atbraukuši tuvu pie 100 latviešu (Pavlovskis 2016), kā arī mazāks skaits lietuviešu un igauņu. Latviešu diasporas politiskās akcijas Madridē palikušas atmiņā lielākoties ar divām vizuāli spilgtākajām publiskajām demonstrācijām, kuras plaši atspoguļoja arī Spānijas prese. Pirmā no tām bija mācītāja Māra Ķirsona protests EDSA atklāšanas dienā 1980. gada 11. novembrī, konferences nama priekšā Madridē: savu asiņu tecināšana uz zemē izklāta PSRS karoga. Naktī pirms konferences atklāšanas savukārt latviešu jaunieši Aleksandrs Bobkovs, Andrejs Neimanis no Vācijas un Anna Muchka no Zviedrijas, pārkāpjot pāri sētai, iekļuva iepretim kongresa atklāšanas vietai esošajā “Real Madrid” futbola komandas stadionā un tur slepenībā sagaidīja konferences atklāšanu. Tieši konferences atklāšanas laikā jaunieši uz stadiona sienas izkarināja 30 metrus garu plakātu ar uzrakstu spāņu valodā “Brīvību Latvijai” (*Brauciens uz...*). Spānijas policija apcietināja gan mācītāju M. Ķirsonu un viņu uztraucošo latviešu ārstu L. Luksu, gan arī plakātu izkārušos jauniešus un vēl vairākus latviešus (no dažādām valstīm, tostarp ASV) par neatļautu fotografēšanu.

Tomēr paralēli šīm atsevišķajām spilgtajām epizodēm noritēja plašs ikdienas darbs, kurā bija nepieciešamas spāņu valodas zināšanas un kurā attiecīgi aktīvi iesaistījās vairāki Dienvidamerikas latvieši. Jau vairākas nedēļas pirms konferences Madridē Jūlija Kadeļa vadībā darbojās PBLA Informācijas birojs. Biroja darbību visu 3 mēnešu garumā bez J. Kadeļa nodrošināja vēl arī Dienvidamerikas Latviešu jauniešu apvienības priekšsēdētāja vietniece Anita Zalta no Argentīnas. Vairākas nedēļas birojā strādāja Andris Bērziņš no Venecuēlas, mēnesi – Apvienotās Baltiešu komitejas Informācijas nodaļas vadītājs Jānis Bolšteins un citi. Tuvāk konferences atklāšanai Madridē ieradās vēl vairāki Dienvidamerikas latvieši, tostarp V. Vītols ar kundzi Martu (RA, “Lettiska Centralradet”). Informācijas biroju aktīvi izmantoja ārzemju žurnālisti, lai satiktos ar baltiešiem un iegūtu jaunāko informāciju ne tikai par baltiešu darbību, bet arī par citām nevalstiskajām organizācijām. Dienvidamerikas latvieši nodrošināja, piemēram, arī runu tulkošanu dažādos gadījumos. V. Vītols tulkoja uz spāņu valodu PBLA priekšsēdētāja Ilgvara Spilnera runu demonstrācijā *Puerta del Moro* laukumā 11. novembrī. Šī demonstrācija bija vienīgā no visiem plānotajiem publiskajiem pasākumiem, kas tika oficiāli atļauta. Tajā piedalījās ap 70 cilvēku, vairums latviešu no ASV un atsevišķi lietuviešu un igauņu diasporas pārstāvji (Spilners 1998, 184). Tāpat V. Vītols nodrošināja tulkošanu dažādajos sarīkotajos informatīvajos pasākumos, piemēram, 18. novembrī Madridē rīkotajā baltiešu preses konferencē (*Brauciens uz...*).

Ļoti svarīga bija arī sakaru uzturēšana ar Spānijas valdības institūcijām, risinot radušās problēmas – īpaši pēc stadionā karogu izkārušo jauniešu apcietināšanas. Tulku statusā latviešiem kopā ar spāņu advokātu bija iespējams satikt apcietinātos jauniešus un palīdzēt tiem nepieciešamo dokumentu un formalitāšu kārtošana. Jauniešu atbrīvošanā iesaistījās arī viņu mītnes zemju, resp., ASV un Zviedrijas, diplomāti, bet lielā mērā tieši Venecuēlas latvietis A. Bērziņš panāca apcietināto jauniešu atbrīvošanu jau diennakti pēc to aizturēšanas.

Kopumā Madrides konferencē latviešu diaspora sadarbībā ar igauniem un lietuviešiem uzmanības pievēršanai Baltijas valstīm izmantoja ļoti plašu līdzekļu spektru: gan politiskā lobija darbu – iesniegumus un tikšanās ar dažādu valstu delegācijām, gan arī sabiedrības uzmanības piesaistīšanu ne tik vien ar tradicionālām demonstrācijām, bet arī ar tādām vizuāli un emocionāli uzmanību saistošām metodēm kā mācītāja M. Ķirsona simboliskā asiņu tecināšana uz PSRS karoga.

Efektīva pasākumu organizēšana Spānijā nebūtu bijusi iespējama bez spāniski runājošu cilvēku iesaistīšanas. Līdz tam latviešu diasporas ģeogrāfiskā un politiskā ziņā perifērijā esošo Dienvidamerikas latviešu praktiska iesaistīšanās Madrides politiskā lobija un publisko protesta akciju norisēs pierāda, ka trimdas iekšējā organizatoriskā struktūra ar PBLA priekšgalā bija spējīga efektīvi funkcionēt un nodrošināt konkrētajam gadījumam nepieciešamo specifisko resursu – šajā gadījumā spāniski runājošu latviešu – piesaistīšanu.

Dienvidamerikas latviešu gatavība nepieciešamības gadījumā iesaistīties nacionāli politiskajās aktivitātēs arī liecina, ka Dienvidamerikas latviešu kopienas vispārējie mērķi un vērtības sakrita ar pasaules latviešu diasporai raksturīgajām un kopienas identitāte, neraugoties uz ģeogrāfisko un informatīvo nošķirtību, visumā tāpat kā latviešu diasporai kopumā, balstījās uz mērķi atjaunot Latvijas valstisko neatkarību. Neraugoties uz vietējo apstākļu noteikto politisko pasivitāti, kā arī salīdzinoši lielo pirms Otrā pasaules kara izceļojušo latviešu (kuru politiskie uzskati atšķīrās vai kuru dzīves mērķi un kopienas identitāte balstījās uz, piemēram, reliģiskiem, nevis nacionālpolitisksiem principiem) procentu kopienā, arī Dienvidamerikas latvieši bija gatavi nepieciešamības gadījumā praktiski un aktīvi iesaistīties diasporas kopējās akcijās. Jāatceras, ka visa iesaistīšanās un darbība politiskajās akcijās Baltijas valstu neatkarības atbalstam bija brīvprātīga un netika apmaksāta. Tieši otrādi, akcijās iesaistītie ziedoja ne vien savu laiku, bet lielākoties arī savus personīgos līdzekļus.

Madrides EDSA konferences laikā organizētās akcijas ir nozīmīgas gan kā latviešu diasporas politiskā lobija izcils piemērs, gan arī raksturo diasporas iekšējās organizēšanās spēju un šķietami nomaļus no pārējās diasporas stāvošās Dienvidamerikas latviešu kopienas piederību kopējām latviešu diasporas vērtībām un mērķiem.

Avotu un literatūras saraksts

Bundesarchiv Deutschland (Vācijas Valsts arhīvs, turpmāk – BD), B206/1078 (Vācijas valsts ziņu dienesta politiskās analīzes ziņojums par latviešu emigrāciju, 1953)

Riksarkivet (Zviedrijas Nacionālais arhīvs, turpmāk – RA), fonds “Lettiska Centralradet”, lieta “PBLA 1981–1982”

Brauciens uz Eiropas drošības un sadarbības konferenci (EDSK) Madridē. Izvilkumi no dienasgrāmatas. V. A. Vītola personīgais arhīvs (turpmāk – VVpa) Venecuēlas latviešu apvienības valdes 1980. gada 28. jūlija vēstule Venecuēlas Latviešu apvienības valdes locekļiem. VVpa

Viļa Vītola vēstule Oļģertam Pavlovskim, Karakasa, 1980. gada 1. jūnijs. VVpa
Balode, H. (1993) Jāvar piespiest sevi. *Diena*, 5. marts.

Grava, U. (2011) Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes 1975. gadā pieņemtā Helsinku nolīguma sekas Latvijā: fakti un mīti. Grām.: *Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 220.–228. lpp.

Karklis, A. (1987) A millenarian migration: Vārpa. *Lituanus*, Vol. 33., nr. 3. http://www.lituanus.org/1987/87_3_02.htm (08.03.2017)

Krasnais, V. (1980) *Latviešu kolonijas*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds. 540 lpp.
Ozols, I., Restberga-Zalta, M. (2001) *Latvieši Argentīnā*. Buenos Airesa: Imanta. 112 lpp.

Pavlovskis, O. (1981) Latvieši Madridē. *ALA Vēstis*, nr. 32, janvāris.

Pavlovskis, O. (2016) *Pasaules Brīvo latviešu apvienības darbība Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas ietvaros*. Ziņojuma manuskripts PBLA 60. jubilejas konferencei “PBLA ieguldījums Latvijas neatkarības atgūšanā un tās stiprināšanā” Rīgā, 2016. gada 5. oktobrī.

Spilners, I. (1998) *Mēs uzvarējam*. Rīga: Elpa. 257 lpp.

Tamuža, B. (2004) Nacionālo un reliģisko vērtību pretstati Brazīlijas latviešu baptistu sabiedrībā 20. gadsimtā. Grām.: *Trimda, kultūra, nacionālā identitāte. Konferences materiālu krājums*. Rīga: Nordik. 70.–85. lpp.

Veigners, I. (2009) *Latvieši Rietumzemēs*. Rīga: Drukātava. 978 lpp.

Vītols, V. (2013) Intervija “Dienvidamerikas latviešu politiskās aktivitātes”. Grām: *Baltiešu kopienu sabiedriskās un politiskās aktivitātes Dienvidamerikā 1945–1991. Letonikas V kongresa sekcijas materiāli*. Rīga: LZA BSPC. 80.–89. lpp.

Kristīne Beķere

The Political Lobby of Latvian Diaspora at the CSCE in Madrid in 1980: the involvement of Latvians of South America

Key words: Latvians of South America, Latvian diaspora, CSCE, Madrid conference, political activities

Summary

Latvian diaspora used all follow-up conferences of the 1975 Helsinki Final Act to remind world politicians and public at large that the Baltic Question was not solved at Helsinki. The Helsinki follow-up conference in Madrid in 1980–1983 differed from other such conferences because of the unprecedented involvement of Latvian diaspora from South America in the political actions. South-American Latvians’ involvement in diaspora common political lobby work to promote the restoration of the independence of Baltic States was generally low because of both geographical distance from the centers of global politics and because of the frequent crises in the inner political situation in South American countries. The activities in Madrid make one of the few exceptions.

Effective organization of events in Madrid would not have been possible without the participation of Spanish-speaking activists, which among Latvian diaspora were to be found only in South America, as there were very few Latvians in Spain. Successful involvement of them in the events in Madrid proves the efficiency of diaspora’s multi-layered organizational structure with World Federation of Free Latvians (WFFL) at the top of the structure.

Actions in Madrid are relevant as an example of diaspora’s varied political lobby work but they also are an example of the functioning of the diaspora’s internal organization and prove that seemingly distanced South American Latvians also shared with the rest of the diaspora common values and goals – namely the goal to promote the restoration of an independent Latvian State.

Ivanda Bērziņa

Vācbaltiešu darba centrāles Kolonistu sekcijas (*Kolonistensektion*) darbība protokolos 1924.–1930. gadā

Atslēgas vārdi: vācu zemnieki, Kolonistu sekcija, Vācbaltiešu darba centrāle, vācbaltieši, aizdevumi

Raksts veltīts Vācbaltiešu darba centrāles (*Zentrale der deutsch-baltischen Arbeit*, turpmāk – Centrāle) 1923. gada decembrī izveidotajai (LNA LVVA 5921. f., 2. apr., 19. l., 9. lp.) Kolonistu sekcijas (*Kolonistensektion*) darbībai 1924.–1930. gadā, kas vispārīgi atspoguļota tās sēžu protokolos.

Kolonistu sekcijas izveidošanas galvenais mērķis bija atbalstīt lauku apgabalos dzīvojošos vācu zemniekus, lielākoties pēc 1905. gada revolūcijas ienākušos vācu kolonistus¹, ar nolūku apvienot viņus vācbaltiešu sabiedrisko un politisko organizāciju paspārnē, institucionāli integrējot vācbaltiešu sabiedrībā un nodrošinot viņu saimniecisko attīstību (LNA LVVA 5921. f., 2. apr., 19. l., 8. lp.), kā arī veicinot tālāko integrāciju. Galvenie attīstības nodrošināšanas uzdevumi, kas izriet arī no Kolonistu sekcijas protokoliem, bija:

- 1) 1905. gada kolonistu² pavalstniecības saņemšanas jautājuma kārtošana;
- 2) zemes īpašuma vai nomas tiesību saglabāšanu vācu tautības personu rokās un kolonistu noņemšana kolonijās, izmantojot finanšu aizdevumu politiku;
- 3) garīgās aprūpes un izglītības stāvokļa uzlabošana (Wachtsmuth 1951, 355).

¹ Vācbaltiešu muižnieki pēc 1905. gada revolūcijas secināja, ka muižās nav lojālas zemniecības, trūka arī darbaspēka, tamdēļ risinājums tika meklēts iekšējā kolonizācijas procesā, nodrošinot vācu zemnieku iecelšanu no Dienvidrietumu apgabala (galvenokārt Volīnijas guberņas) un Kongresa Polijas teritorijas. Pamatā šie zemnieki (ap 90%) tika noņemti Kurzemes guberņā, kur pirka, nomāja zemes gabalus, strādāja kā laukstrādnieki, kalpi muižās un arī pie latviešu saimniekiem. Pēc Brīvības cīņām un agrārās reformas gaitā, kad gan muižniecība zaudēja lielus zemes īpašumus, gan arī vācu zemnieki daļēji zaudēja īpašuma un nomas tiesības, darba iespējas muižās, vācbaltiešu politiskās un sabiedriskās organizācijas koncentrēja uzmanību zemes saglabāšanai vācu rokās, ko varētu panākt arī ar finansiāla atbalsta sniegšanu kolonistiem, kā arī pievērsa uzmanību šo zemnieku izglītības un kultūras stāvokļa uzlabošanai.

² Vācu kolonisti, kurus Latvijas teritorijā noņēma pēc 1905. gada revolūcijas.

Jānorāda, ka Kolonistu sekcija neizveidojās tukšā vietā, jo Krievijas impērijas laikā kolonisti saņēma atbalstu no kolonizatoru puses, pēc Pirmā pasaules kara un Brīvības cīņām, no 1920. gada pie Vācbaltiešu partiju komitejas (*Der Ausschuß der Deutschbaltischen Parteien*) tika izveidota neoficiāla padomdevēju institūcija kolonistu jautājuma kārtošānai (Wachtsmuth 1951, 336, 340, 348–349), kas pēc Centrālās nodibināšana darbojās tās paspārnē (Wachtsmuth 1951, 351) un uzskatāma par Kolonistu sekcijas priekšteci. Diemžēl tās sēdes netika protokolētas (Wachtsmuth 1951, 351).

Taču, paplašinoties jautājumu lokam, kuri aptvēra kolonistu dzīves sfēras, 1923. gada 18. decembrī Centrālās plenārsēdē t. s. Kolonistu komisijas statuss tika apstiprināts oficiāli, nolemjot dibināt komisiju kolonistu saimnieciskā stāvokļa, garīgās aprūpes un izglītības līmeņa uzlabošanai (LVVA 5921. f., 2. apr., 19. l., 9. lp.). 1924. gada 19. janvārī notika pirmā šīs komisijas oficiālā sēde (1. att.) (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 153. lp.), bet 1924. gadā tā nostiprinās un darbojās ar nosaukumu "Kolonistu sekcija" (*Kolonistensektion*) līdz 1927. gada septembrim (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 79.–153. lp.), kad to nodēvēja par Komisiju lauku vāciešu atbalstam (*Kommission zur Foerderung des Deutschtums auf dem Lande*) (Wachtsmuth 1951, 353–355), bet 1930. gada martā tā pārveidota par Zemes pārvaldi (*Landamt*) (Wachtsmuth, 1951, 354, 379–386), kuras darbība aptvēra jau visus lauku apvidū dzīvojošos lauksaimniekus.

Vērtējot Kolonistu sekcijas locekļu sastāvu, jānorāda, ka tas bija diezgan ietekmīgs, ja ņem vērā tajā esošo personu autoritāti vācbaltiešu sabiedrībā un ieņemamos amatus. Tā par sekcijas ilgstošu vadītāju kļuva pazīstamais vācbaltiešu sabiedrīks darbinieks, Saeimas deputāts, laikraksta "Rigasche Rundschau" redaktors P. Šīmanis (*Schiemann*), tāpat arī Saeimas deputāts Vilhelms fon Firks (*v. Fircks*) vai advokāts V. fon Rīdigers (*v. Rüdiger*), evaņģēliski luteriskās baznīcas vācu draudžu bīskaps D. Pelhau (*Poelchau*) u. c. (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 153. lp.)

Pievērsoties sekcijas sēžu norisei, secināms, ka līdz Kolonistu sekcijas pārveidei Zemes pārvaldē ir notikušas 75 Kolonistu sekcijas sēdes, no tām 50 – apakškomisijas (iekļaujot paplašinātā sastāva) un 25 pilnā sastāva sēdes (Wachtsmuth 1951, 354).

Analizējot Kolonistu sekcijas protokolus, jāņem vērā, ka tie lielākoties tikai fragmentāri atspoguļo daudzus garīgās aprūpes un izglītības sfēras jautājumus – kā ziņojumus par kāda procesa virzību vai problēmām, kas skar šo jautājumu risināšanu.

153

Anwesend : Rechtsanwalt v. Rüdiger, M. v. Vegesack, Schulrat Wachsmuth, Schulrat v. Radecki, Baron Fircks, Bischof Poelchau, H. v. Brümmer, L. Boettcher, Dr. P. Schiemann, Kade.

Sekretair : Kade.

Nachdem allgemein erkannt wurde, dass die für eine Ansiedlung zur Verfügung stehenden Mittel zu geringe sind, weshalb noch eine rege Propaganda entfaltet werden muss, so wird in Aussicht genommen das Interesse für diese Fragen bei den deutschen Gliedern der xl. Gilde zu wecken, ev. durch Vorträge auf den Diskutierabenden des Gewerbevereins.

Bischof Poelchau referiert kurz über die kirchliche Lage und Bedienung der Kolonisten. An einigen Orten, so z.B. Ohseln sehe es sehr traurig aus und ist als Angefasst worden die Begründung einer Aglukturne in der Gegend zwischen Deutsch Eylau und Pillen. Die Pläne der evangelischen Predigers ist aus rein praktischen Erwägungen fallen gelassen worden.

Im Anschluss daran berichtet Radetzki, dass am 1 April resp. August ein AKA so deutscher Schulinspektor bewilligt worden ist und da Inspektor Ehlers seine Posten verlässt, Pastor Schultz-Neuhausen für dessen Posten ~~AKA~~ als hervorgeordnet geeignet in Aussicht genommen worden ist.

Sodann referiert kurz über die Eindrücke die Direktor Salzmann von seiner nach Altonaerhof gewonnen hat, die made dahingehend, dass die Lage der Kolonisten nicht so traurig ist, wie es bei flüchtiger Bekanntschaft erscheinen mag.

Um den Kolonisten vorkommenden Falles kostenlos ärztlichen Rat zukommen lassen zu können, wird beschlossen den Ärzteverein zu bitten die Kommission durch einen Vertreter zu beschicken.

Zum Vorsitzenden der Kommission wird Dr. Schiemann gewählt.

Als Referenten für kirchliche Fragen ---- Bischof D. Poelchau.

" " " Propaganda ----- Direktor Salzmann.

"	"	"	Kultura	-----	Radzicki.

" " " Wirtschaft ----- Baron Fircks

Finanzen ----- v. Vegesack.

Sekretair gade.

SUMMA. 120 000. Rubel.

[illegible]

³LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 153. lp.

Mazliet savādāka ir situācija ar finanšu atbalsta jautājumu, kurš protokolos ir atspoguļots diezgan detalizēti un faktiski sastāda 2/3 no protokolu satura, jo aizdevumu piešķiršana vācu zemes īpašumu iegādei tika uzskatīta par vācbaltiešu tautas grupas pienākumu (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 8. lp.).

Pievērsties finanšu aizdevumu administrēšanai, vispirms jāsāk ar finanšu aizdevumu fondiem (Wachtsmuth 1951, 360–364); (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 8.–153. lp.). Divi fondi protokolos tikai pieminēti, un viens no tiem ir t. s. Landesvēra fonds (*Landeswehrfonds*), dibināts laika posmā no 1919. līdz 1922. gadam un pēc landesvēra likvidēšanas iekļauts Baltijas landesvēra karavīru savienības (*Kriegervereins*) sastāvā (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 153. lp.). 1926. gadā šie līdzekļi bija 17000 LVL apmērā. No šī fonda finansējumu saņēma 86 personas: 44 kolonisti un 42 vecbaltieši (*Alt-Balten*), un jau līdz 1924. gadam šī fonda ietvaros bija izsniegti aizdevumi 32 saimniecību iepirkšanai (Wachtsmuth 1951, 360; LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 153. lp.).

Otrs – jaunākais, 1929.–1930. gadā izveidotais Vācu lauksaimnieku apvienības īpašās palīdzības fonds (*Notfond des Bundes deutschen Landwirte*), kas darbojies pēc 1928. gada katastrofālās neražas. Šis fonds operēja ar 65000 LVL, un no šī fonda aizdevumus saņēma 74 personas (Wachtsmuth 1951, 363). Protokolos šis fonds minēts tikai vienu reizi – 1929. gadā (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 31. lp.).

Sens ir arī Centrālēs t. s. "Speciālkreditu" fonds (2. att.), kuram līdzekļus 500000 rubļu (LVL 10000) apmērā (no 1925. gada – 16000 LVL apmērā) 1924. gadā piešķīra Vācu centrālā sabiedrības kase (*Deutsche Zentral-Genossenschafts Kasse*) kolonizācijas mērķiem un no kura līdz 1924. gada oktobrim bija iztērēti 397000 rubļu (Wachtsmuth 1951, 360; LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 146. lp.). Aizdevuma saņēmējs maksāja vien procenta likmi, kas nepārsniedza 6%, vēlāk 8% likmi (Wachtsmuth 1951, 360; LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 123., 146. lp.). Šo kredītu no 1924. līdz 1928. gadam piešķīra 53 personām, izlietojot finanšu līdzekļus 56065 LVL apmērā (LNA LVVA 6636. f., 4. apr., 72. l., 12.–15. lp.).

Nākamais – 10% kredītu fonds nosaukts šādā vārdā, jo tam sākotnēji procentu likme bija 10% (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 139. lp.), kas vēlāk samazināta līdz 8% un 6% gadā (Wachtsmuth 1951, 360). Pēc izmaksu sarakstiem tas ir visretāk piešķirtais kredītu veids un no 1925. līdz 1928. gadam piešķirts 27 personām, aizdevumos piešķirot 21352 LVL (LNA LVVA 6636. f., 4. apr., 72. l., 3.–4. lp.).

2.

Spezialdarlehen.
 (Fortsetzung.)

Name d. Darlehensnehmer.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.				
	Aufgen.	Stand d. Darl. z. Ende d. Jahres.	Aufgen.	Stand d. Darl. z. Ende d. Jahres.	Aufgen.	Stand d. Darl. z. Ende d. Jahres.			
<u>U e b e r t r a g:</u>	6820	9920	9721	11770	10430	400	9035	11250	11721
<u>Gen. Kasse Truckum.</u>									
1. E. Kirsch	300	200		-					
2. F. Kirsch	300	-							
3. J. Mayer	240	240		240		180			170
4. A. Daus	800	500		-					
5. M. Kakschke	300	200		-					
6. Fr. W. Meyer	3000	3000		-	3125	-			
7. Fr. Nikolai	400	400		-					
8. A. Seehagel	500	500		180		130			50
9. E. Radtke	1100	1100		-					
10. K. v. Sann			1000	1000	100	1080			1060
11. F. Schmitz			400	400		-			
12. W. Jubin			600	600		570			440
13. M. Kosmann			500	500		440			140
14. Fr. Mateborsky			300	300		-			
15. A. Klatt			500	500		450			450
16. A. Gatzke			600	600		600			520
17. J. Kronger			400	400		345			205
18. E. Lams			600	600		600			600
19. Fr. Hein			140	140		70			50
20. E. Friedrich								500	500
	<u>3460</u>	<u>15220</u>	<u>15861</u>	<u>16810</u>	<u>15890</u>	<u>3825</u>	<u>13500</u>	<u>11750</u>	<u>15906</u>

2. attēls. "Speciālkreditu" fonda statistika⁴

Lielākais un nozīmīgākais bija ilgtermiņu kredītu fonds, kuru izveidoja 1926. gadā un kam līdzekļus piesaistīja gan no vietējiem vāciešiem, gan Vācijas finansējuma (Wachtsmuth 1951, 361). Šis fonds operēja ar daudz lielākiem finanšu līdzekļiem – aptuveni 150000 LVL, kuru piešķīra ar 8% likmi ar atmaksas termiņu 7 gadu laikā (Wachtsmuth 1951, 361–362); (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 122, 126.–127. lp.).

Pēc protokoliem un izmaksu saraksta secināms, ka 1926.–1928. gadā ir izsniegti aizdevumi 99 personām (LNA LVVA 6636. f., 4. apr., 72. l., 5.–6., 11. lp.). Kopā trijos gados izsniegti aizdevumi par 202155 LVL, vidēji 67385 LVL gadā. Atšķirībā no pārējiem izdevumiem šie apmēra ziņā ir vislielākie, pamatā virs 2000 LVL (LNA LVVA 6636. f., 4. apr., 72. l., 5.–6., 11. lp.).

Visi pēdējo trīs kredītu fondu līdzekļi tika piešķirti dzīvā, nedzīvā inventāra un sēklas pirkšanai (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 13., 114., 122.–124. lp.), arī remontam vai būvniecībai, saimniecības intensifikācijai, saistību dzēšanai jau par iepriekš ņemtu kredītu (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 107.,

⁴ LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 146. lp.

109., 112, 114.–116., 122.–123. lp.), īpašuma koroborācijai (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 13. lp.). Taču tikai ilgtermiņa kredīts pamatā tika piešķirts jaunsaimniecību, zemes gabalu pirkšanai (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 103., 108., 112., 116., 144. lp.), speciālā kredīta fonda līdzekļus izmantoja šim mērķim retos gadījumos (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 103., 113. lp.), bet 10% kredīts praktiski nekad.

Maksimālā aizdevuma robeža varēja būt 6000 LVL, bet piešķirt aizdevumu 100% apmērā nebija ieteicams, un nosacījums kredīta saņemšanai bija rekomendācija no vācu sabiedrības kasēm (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 126., 128. lp.), bet kā nodrošinājums pamats bija obligācijas, vekseli un atsevišķos gadījumos arī galvotāji (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 22., 30., 52., 60. lp.).

Aizdevuma saņēmēji bija ne tikai kolonisti – gan Iršu, gan 1905. gada kolonisti, bet arī muižu atlikušo daļu īpašnieki – muižnieki, it īpaši tie, kuri dzīvoja kolonistu apdzīvotajos rajonos (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 114., 123. lp.).

Jāsaka, ka ne vienmēr un ne visos gadījumos aizdevumu lūgumi tika apmierināti un tos varēja noraidīt gan aizņēmuma lūdzēja personisko spēju, kvalifikācijas, finansiālo iespēju dēļ, bet arī lūguma mērķa neatbilstības dēļ fonda izmantošanas mērķim vai nenokārtoto formalitāšu dēļ (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 112., 116., 122., 124. lp.). Tāpat ne vienmēr apmierināja prasītā aizdevuma summu pilnā apmērā, nereti piešķīra tikai $\frac{1}{2}$ – $\frac{1}{3}$ no prasītās summas (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 61., 122. lp.).

Pievērsoties Kolonistu sekcijas nefinansiālās darbības formām, jāatzīmē galvenās:

- 1) pavalstniecības jautājuma risināšana 1924.–1925. gadā (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 152. lp.), kad secināts, ka pasu iegūšanas jautājums ir ļoti būtisks, jo daudzi kolonisti pases nav saņēmuši (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 141.–142., 152. lp.) un ārkārtīgi izplatītas kolonistu vidū ir emigrācijas tendences (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 141.–142., 152. lp.), savukārt no kolonijām atšķirti dzīvojošie kolonisti pakļauti lielām asimilācijas tendencēm latvieši vidū (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 152. lp.). Ievērojot minēto, Kolonistu sekcija norāda, ka būtu vēlams rūpēties par kolonistu pasu nokārtošanu, secinot, ka būtiski kolonistu pasu nokārtošanas lietu var ietekmēt tikai likumdošanas ceļā, paredzot citus pavalstniecības piešķiršanas nosacījumus (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 152. lp.).

Sekcija mēģināja palīdzēt kolonistiem pavalstniecības jautājuma kārtošānā gan politisko sarunu par normatīvā regulējuma maiņu, gan finansējuma piešķiršanas pasu jautājuma kārtošānai ceļā (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 105., 141.–142., 152. lp.);

- 2) garīgās aprūpes jomā tika uzsvērtā sistemātiska kolonistu garīgās aprūpes nodrošināšanas nepieciešamība – regulāru dievkalpojumu noturēšana, kristību, laulību nodrošināšana, mācītāja padoma saņemšana dažādās dzīves situācijās, kam nepieciešama papildu mācītāju piesaiste (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 147., 153. lp.).

Diemžēl protokoli plašāk neatspoguļo jautājumus par garīgo aprūpi, tamdēļ grūti izdarīt vispārējus secinājumus par to, cik lielā mērā Kolonistu sekcijas darbība ietekmēja kolonistu garīgo aprūpi, lai gan nevar noliegt, ka mācītāji ieņēma būtisku lomu kolonistu dzīvē gan kā garīgie vadītāji, gan strādājot par skolotājiem kolonistu skolās, gan arī kolonistu vietā veicot saraksti vai aizpildot dokumentus (Bērziņa 2015, 56; LNA LVVA, 1453. f., 1. apr., 1. l., 3. lp. op., 16. lp.; 3. l., 1.–5. lp.; LNA LVVA 1465. f., 2. apr., 11. l., 77.–78. lp.; LNA LVVA 5921. f., 2. a., 196. l., 71. lp.).

- 3) kolonistu sekcijas protokolos ir atspoguļots arī kolonistu izglītības un kultūras līmeņa paaugstināšanas jautājums, kur izvirzījās trīs galvenie uzdevumi:

- krustvecāku skolu izvēle no veiksmīgām un stiprām vācbaltiešu skolām, kas varētu sniegt materiālu palīdzību, gan veicināt sadarbību;
- kolonistu apgāde ar literatūru, liekot uzsvāru uz garīgo literatūru, ņemot vērā arī iepriekš minēto nepieciešamību stiprināt kolonistu garīgo aprūpi;
- speciālas avīzes ziņu lapas "Deutsche Bote" izdošana kolonistiem (LVVA 5921. f., 2. apr., 31. l., 139.–140., 143., 146., 148.–149., 150.–152. lp.; Wachsmuth 1951, 367).

Tādējādi Kolonistu sekcijas protokoli lielākā mērā atspoguļo finanšu aizdevumu nodrošināšanu un piešķiršanas procesu, bet novārtā paliek kolonistiem būtiskais speciālās izglītības jautājums, kas dotu iespēju sekmīgi un efektīvi izlietot piešķirtos līdzekļus, tāpat nebija pievērsta uzmanība kolonistu integrācijas jautājumam vācbaltiešu sabiedrībā un tradīcijās, vairāk rūpējoties par kolonistu dzīves materiālo aspektu, ar tā palīdzību mēģinot kolonistus piesaistīt gan Latvijas zemei, gan vācbaltiešus sabiedrībai.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 1453. f. (Kurmāles vācu pamatskola)
LNA LVVA 1465. f. (Zantes vācu pamatskola)
LNA LVVA 5921. f. (Latvijas vācu apvienība (Rīga) Otrais fonds)
LNA LVVA 6636. f. (Latvijas Evaņģēliski luteriskās Baznīcas Virsvalde (Rīga))
Bērziņa, I. (2015) Krievijas vācu kolonisti Latvijas teritorijā 1905.–1939. gadā. *Latvijas Vēsture*, Nr. 1/2 (94/95): 54–77.
Wachtsmuth, W. (1951) *Von deutscher Arbeit in Lettland*. Band 1. Köln: Comel Verlag, 466.

Ivanda Bērziņa

Operations of Baltic German Work Center Settler Department (*Kolonistensektion*) as Reflected in Its Reports in 1924–1930

Key words: German farmers, Settlers Department, Baltic Germans work center, Baltic Germans

Summary

The present paper describes the Baltic German work center's Settler department operations, as reflected in its reports from 1924 to 1929. The paper gives an insight into the history of the Settler Department, its structure and main action courses. Settler Department provided the colonists with financial support, which is analyzed in protocols at large scale.

Further the article gives an overview of the sources of financing – foundations, their duration time, and the number of persons who received the financial support. It also provides information about the purposes for which the finance loans to German farmers were assigned.

In addition, it provides a brief insight into the non-financial support activities of the Settler department, including obtaining citizenship, supporting the increase of the settlers' mental and cultural level, for example through providing the literature for settlers' mobilization.

Tatjana Bogdanoviča

Dinaburgas jezuītu misijas un rezidences dibināšanas apstākļi

Atslēgas vārdi: jezuīti, jezuītu misija, Dinaburga, Dinaburgas rezidence, Inflantija

Romas katoļu baznīcas vēsturē nozīmīga loma bija garīgajiem ordeņiem. Kopš viduslaikiem tie kalpoja Baznīcas goda un autoritātes celšanai. 16. gadsimtā Romas katoļu baznīca piedzīvoja spēcīgu triecienu reformācijas kustības laikā. Reformācijas idejas ātri izplatījās visā Rietumeiropā. Katoļu baznīcai bija vajadzīgs jauns spēks, kura darbības metodes atbilstu laika garam un kurš spētu atjaunot tās pozīcijas. Par tādu kļuva 1534. gadā dibinātā Jēzus biedrība (*Societatis Jesu*) jeb jezuītu ordenis.

1564. gadā ordenis uzsāka savu darbību Žečpospolitas teritorijā, savukārt 1582. gadā ar poļu karaļa Stefana Batorija (*Stefan Batory*, 1576–1586) atbalstu Rīgas pilsētā tika uzcelta pirmā jezuītu kolēģija Latvijas teritorijā.

17. gadsimtā poļu-zviedru kara rezultātā Žečpospolitas sastāvā palika tikai Latvijas teritorijas austrumu daļa – Inflantija. 17. gadsimta pirmajā pusē Inflantijas teritorijā uz pastāvīgu dzīvi ieradās jezuītu brāļi un apmetās Dinaburgas pilsētā, nodibinot misiju, kura ātri vien pārtapa par rezidenci. Līdz šim brīdim historiogrāfijā nav vienota viedokļa par misijas un rezidences dibināšanas datējumu. Pirmais pētnieks, kas uzsāka jezuītu ordeņa vēstures izpēti Inflantijas teritorijā, bija poļu rakstnieks un pētnieks Staņislavs Zaļeskijs (*Stanisław Załęski*, 1843–1908). Viņš bija pirmais, kas centās noskaidrot, kad tika nodibināta Dinaburgas rezidence un skola. St. Zaļeskijs izvirzīja hipotēzi, ka rezidence savu pastāvēšanu uzsāka 1635. gadā, bet jezuītu skola tika atvērta vēl ātrāk – 1630. gadā (Zaleski 1905, 1312). Nav zināms, uz kāda avota pamata tika izvirzīta šī hipotēze. Autors arī necenšas argumentēt savu pozīciju. Neraugoties uz to, vēsturnieki līdz pat 21. gadsimtam pārņēma šo hipotēzi un padarīja to par absolūto patiesību (Brežgo 1943, 6; Dunsdorf 1962, 134; Ogle 2007, 102). Taču ir vairāki dokumenti, kas sniedz pamatu citam misijas un rezidences dibināšanas datējumam. Raksta mērķis ir noteikt Dinaburgas misijas un rezidences dibināšanas laiku un dibināšanas apstākļus. Par pētījuma pamatavotu kļuva Dinaburgas jezuītu rezidences mājas arhīvs.

Jezuītu ordenis savu darbību Latvijas teritorijā uzsāka 1583. gadā Rīgā. Taču poļu-zviedru karš, kas aizsākās 1600. gadā, pielika punktu Rīgas jezuītu kolēģijas pastāvēšanai. 1621. gadā zviedru karalis Gustavs Ādolfs (*Gustav II Adolf*, 1611–1632) noslēdza mieru ar Rīgu, un jezuītiem nācās atstāt pilsētu. Jezuītu brāļi devās uz Vendeni (vāc. *Wenden*, senkr. *Кець* – mūsdienu Cēsis), kur uzturējās līdz brīdim, kad 1625. gadā pilsētu ieņēma zviedru karaspēks un padzina viņus.

Vendenes rezidences slēgšana bija negaidīta jezuītu ordenim. Jēzus biedrības vadībai bija plāni turpmākai rezidences attīstībai un paredzēta naudas summa šo plānu īstenošanai (Kleijntjenss 1940, 264). Pēc rezidences slēgšanas Lietuvas provinciālis¹ nolēma šos līdzekļus izmantot misijas iekārtošanai Latvijas teritorijas austrumu daļā – Inflantijā, kas joprojām atradās Žečpospolitas jurisdikcijā (Kleijntjenss 1940, 264). Misijas darbam Inflantijā palika trīs jezuīti. Dinaburgas rezidences dibināšanas aktā ir rakstīts, ka 1625. gadā brāļi no Vendenes devās “Daugavas straumes virzienā uz Dinaburgas (Daugavpils), Rozitenas (Rēzekne) un Lucinas (Ludza) rajonu,” tātad jezuītu misionāriem nebija noteikta galamērķa (Kleijntjenss 1940, 448). Tas nozīmē, ka misijas dibināšana Inflantijas teritorijā nebija iepriekš izplānots pasākums – tas bija spontāns lēmums, kuru noteica kara apstākļi.

Līdz šim brīdim nav atrasts rīkojums par jezuītu misijas dibināšanu Inflantijā. Tas norāda uz to, ka jezuītu ordeņa vadības darbība nebija saskaņota ar Žečpospolitas valdību, visādā ziņā – ne oficiālā līmenī. Patvaļība nebija raksturīga šim ordenim. Jēzus biedrība, neraugoties uz lielu ietekmi Žečpospolitas valsts garīgajā un politiskajā dzīvē, tomēr bija paklausīga valsts varai un rīkojās tikai pēc attiecīga dekrēta vai apstiprinājuma saņemšanas. Gadījumā ar Inflantijas jezuītiem valsts oficiālais rīkojums netika sagaidīts – formāli jezuītu misijas dibināšanai nebija tiesiskā pamatojuma. Tikai 1635. gadā karalis Vladislavs IV (*Władysław IV Waza*, 1632–1648) apstiprināja Dinaburgas jezuītu tiesības uz zemes īpašumiem Aulejā, tādējādi akceptējot jezuītu misionāru darbību Inflantijā (*Volumina legum* 1859, 235).

Rodas jautājums: kas pamudināja jezuītus misijas dibināšanai Inflantijā? Jau iepriekš Vendenes jezuītu misionāri, kas regulāri apmeklēja Inflantijas provinces austrumu daļu, bija gandrīz vienīgie Romas katoļu baznīcas garīdznieki, kas darbojās šīs teritorijas draudzēs. Jezuīti nevarēja pieļaut, lai Inflantijas katoļticīgie iedzīvotāji paliktu bez garīgas aprūpes. Savukārt, kā liecina seima protokoli, karalis un seims šajā laikā bija aizņemti ar politisko konfliktu

¹ Provinciālis (lat. *Provincialis* ‘uz provinci attiecīgs’) – ordeņa provinces vadītājs.

risināšanu Inflantijā un ignorēja katoļticības problēmas šajā provincē (Volumina legum 1859, 232–475). Iespējams, tas arī lika Jēzus biedrības vadībai pārņemt ticības jautājuma risināšanu savās rokās.

Jāatzīst, ka tas bija precedents Žečpospolitas vēsturē, jo neviens no garīgajiem ordeņiem neatļāvās pieņemt lēmumu par savas struktūrvienības dibināšanu bez attiecīga valdības rīkojuma. Jesuītu tiesiskais stāvoklis Žečpospolitā gan atšķīrās no pārējiem Romas katoļu baznīcas garīgajiem ordeņiem. Sigismunda III valdīšanas laikā nevienam no tiem nebija tik lielas ietekmes uz monarhu un valsts politisko dzīvi kā Jēzus biedrībai, un neviens ordenis nebūdiņa tik lielas privilēģijas kā jesuītu ordenis (Tazbir 1966, 90). Iespējams, tas arī bija iemesls tam, kāpēc ordeņa vadība uzdrošinājās pārkāpt valstī pastāvošo kārtību. Pastāv arī iespēja, ka atļauja neoficiālā ceļā tomēr tika saņemta. Ir zināms, ka dažas no jesuītu prasībām tika apmierinātas privātu sarunu rezultātā, tiesa gan, tas attiecās tikai uz privilēģiju iegūšanu (Tazbir 1966, 90).

Pašlaik nevar precīzi noteikt, kur sākotnēji apmetās Inflantijas misionāri. Apmešanās vietas izvēli noteica katoļticīgo iedzīvotāju klātbūtne. Jesuītiem, kuru tiesiskais stāvoklis Inflantijā nebija drošs, līdz ar to nebija arī pastāvīga finansējuma avota, bija nepieciešams atbalsts, kuru viņi varēja sagaidīt tikai no katoļticīgo iedzīvotāju puses. 1599. gada revīzijas dokumenti apliecina, ka Rozitenes un Lucinas stārastijā pastāvēja katoļu dievnams. Savukārt Dinaburgā darbojās tikai luterāņu draudze, bet pilsētas apkaimē dzīvoja vairākas katoļticīgas šļahtas dzimtas (Škutāns 1974, 310–363). Kopumā Dinaburgas, Rozitenes un Lucinas stārastijās bija lielāks katoļticīgo skaits nekā pārējā provinces daļā.

Rodas divi jautājumi. Pirmais – kāpēc bija nodibināta tikai misija? Ņemot vērā, ka Inflantijā bija liels protestantu skaits un manāms garīdznieku trūkums, būtu loģiski dibināt struktūrvienību ar lielāku brāļu skaitu – rezidenci. Otrais jautājums: kāpēc tika izvirzīts viens konkrēts uzdevums – katoļticīgo garīgā aprūpe? Parasti jesuītu misionāri vienlaikus darbojās vairākos virzienos: pildot garīdznieku funkcijas katoļticīgo vidū, sludinot katoļu ticības postulātus protestantiem, cīnoties pret māņticību un pagānisma elementiem, izglītojot tautu. Par iemeslu tam noteikti nebija finansiālais jautājums. Jesuītu ordenim Žečpospolitā piederēja plaši zemes īpašumi, kā arī tas pastāvīgi saņēma dotācijas un dāvinājumus. Iespējams, ka par iemeslu kļuva nestabilā politiskā situācija provincē. Neviens nevarēja paredzēt, kāds iznākums būs poļu-zviedru karam un vai Inflantija paliks Žečpospolitas rokās. Tāpēc jesuītu ordeņa vadība neveidoja tālejošus plānus un uzskatīja, ka esošajos apstākļos pietiks ar trim brāļiem, kuriem ir jārūpējas par provinces katoļticīgo iedzīvotāju garīgo dzīvi.

Tajā pašā 1625. gadā, kādu laiku pēc jezuītu misionāru darbības uzsākšanas Inflantijā, Smoļenskas kanoniķis un lielākais Žečpospolitas Romas-Katoļu baznīcas un it īpaši jezuītu ordeņa mecenāts Aleksandrs Korvins Gosievskis (*Aleksander Korwin Gosiewski*, ?–1639) piešķīra misijai līdzekļus dievnama celtniecībai un uzdāvināja topošajai katoļu draudzei daļu no Aulejas muižas īpašumiem. Kā vēsta Dinaburgas rezidences jezuītu atskaite par 1650. gadu, tādā veidā Smoļenskas kanoniķis izpildīja Dievam doto solījumu (Kleijntjenss 1940, 264). Taču nauda tika iztērēta citam mērķim – pilnīgai Aulejas muižas izpirkšanai (Kleijntjenss 1940, 448). Tāpēc Dinaburgas rezidences dievnams tika uzcelts tikai 1630. gadā, pateicoties pilsētas stārstam Alfonsam Lackim (*Alphonsus Lacki*) (Kleijntjenss 1940, 448). No šī brīža mainījās misijas statuss. Tā vairs nebija nenoteikta misija Inflantijā, bet misija ar pastāvīgu uzturēšanās vietu: dievnamu, draudzi un saimniecību. Dokumentos turpmāk tā tiek dēvēta par *missio Dunaburgensis* (Kleijntjenss 1941, 285).

Nevienā no Dinaburgas jezuītu atskaitēm netiek pieminēts, ka misijas ierīkošana vai jezuītu darbība izraisīja pretestību vai neapmierinātību Inflantijas protestantu vidū. Parasti jezuītu darbības uzsākšanai sekoja protestantu atbildes reakcija. Tas bija vērojams Lietuvas lielkņazistē, Prūsijas karalistē, Baltkrievijas, Ukrainas teritorijā un Rīgā. Šajās teritorijās esošā protestantu garīdzniecība un muižniecība parasti rakstīja sūdzības karalim par pārāk aktīvu jezuītu darbību, kas tika traktēta kā ticības brīvības pārkāpums (Тымовский 2004, 153). Rīgā un Prūsijas karalistes pilsētās tika konstatēta arī fiziskā pretdarbība (Tazbir 1966, 105; Kleijntjenss 1941, 25).

Domājams, ka Dinaburgā 16. gadsimta pirmajā pusē situācija bija atšķirīga no citiem reģioniem. Inflantijā pietrūka gan protestantu, gan katoļu garīdznieku. No 1599. gada revīzijas zināms, ka Dinaburgā darbojās protestantu draudze, Lucinā pastāvēja luterāņu un katoļu dievnams, Rozitenē – katoļu dievnams, bet dievkalpojumi tajos nenotika (Škutāns 1974, 153, 320, 361). Šī situācija noveda pie tā, ka daudzi Inflantijas iedzīvotāji ilgus gadus nebija redzējuši kādu garīdznieku un palika bez garīgas aprūpes. Līdz ar to Inflantijā protestantu opozīcija nevarēja veidoties, atšķirībā no Rīgas, kur vienlaicīgi darbojās vairākas luterāņu draudzes. Turklāt, sākot ar 1614. gadu, Inflantijas teritoriju regulāri apmeklēja Vendenes rezidences jezuīti, tādējādi līdz 1625. gadam Dinaburgas un tās apkaimes iedzīvotāji bija jau iepazīstināti ar šo ordeni un tā darbības metodēm, tātad bija pieraduši pie jezuītu klātbūtnes (Kleijntjenss 1941, 290).

Dinaburgas jezuītu arhīva personu katalogs² apliecina, ka 1634. gadā Dinaburgas misijā darbojās trīs brāļi – Pēteris Kulesis (*Petri Culesius*), Jānis Stribings (*Joannes Stribingius*) un Jānis Švarcs (*Joannes Schwartz*) (Kleijntjenss 1941, 349). Viņi bija pazīstami no Rīgas kolēģijas laikiem un pēc tās slēgšanas kopā kalpoja Vendenes rezidencē. Visi trīs bija dzimuši Livonijā, labi pārzināja gan vietējas valodas, gan tradīcijas (Kleijntjenss 1941, 345, 350).

Par misijas vadītāju kļuva P. Kulesis. Šī izvēle nebija nejauša. No visiem Vendenas rezidences jezuītiem P. Kulesim bija vislielākā pieredze gan administratīvajā, gan misijas darbā. Savu darbību viņš uzsāka Rīgas kolēģijā 1599. gadā. Tur P. Kulesis darbojās kā skolotājs, skolas uzraugs, sprediķotājs un misionāru vadītājs (Kleijntjenss 1941, 350). 1619. gadā viņš kļuva par Vendenas rezidences superioru³ (Kleijntjenss 1941, 350). Tāpēc nav brīnums, ka ordeņa vadība uzticēja viņam jaunas misijas vadišanu.

1639. gadā Dinaburgas misijā kalpoja jau seši jezuīti (Kleijntjenss 1941, 350). Palielināt misijas jezuītu skaitu izdevās pateicoties tam, ka 1635. gadā notika Aulejas muižas apsekošana. Pēc tās jezuīti kļuva par muižas likumīgiem īpašniekiem. Ienākumi no Aulejas muižas, kā arī Inflantijas dižciltīgo dāvinājumi atļāva paplašināt Dinaburgas jezuītu darbības jomas (Kleijntjenss 1940, 264). Jezuiti uzsāka plašāku misijas darbu. Viņi apmeklēja tālākos Inflantijas rajonus, kā arī Kurzemes un Žemaitijas pierobežas teritorijas (Kleijntjenss 1940, 261–262). Ir zināms, ka jau 1635. gadā Dinaburgas rezidencē pastāvēja skola (Kleijntjenss 1941, 349). Tas viss prasīja papildspēkus misijas uzturēšanai, tāpēc ordeņa vadība nosūtīja uz Dinaburgu vēl trīs jezuītus. Tagad katrs no misijas brāļiem pildīja konkrētus pienākumus. Superiors vadīja misiju, viens no brāļiem atbildēja par misijas saimniecību (*minister*), vēl viens par skolu (*praefectus scholarum*), bet pārējie pildīja misionāru funkcijas (Kleijntjenss 1941, 350).

1643. gadā Dinaburgas stārasts Alfonss Lackis uzdāvināja jezuītiem daļu no Izvaltas muižas zemes īpašumiem. Pārējo muižas daļu jezuīti atpirka paši (Kleijntjenss 1940, 264). Tādā veidā 1643. gadā jezuītu misijai piederēja jau divas muižas. Tas nozīmēja, ka misijai izveidojās drošs ekonomisks pamats un stabili ienākumi. Tas nepalika nepamanīts no ordeņa vadības puses, un 1643. gadā misijai tika piešķirts rezidences statuss (Kleijntjenss 1940, 448). Tātad jezuītu misijas ekonomiskais stāvoklis bija noteicošais faktors rezidences dibināšanai. Šo faktu uzsver arī paši jezuīti, rakstot, ka Izvaltas muižas dāvi-

² Catalogi primi.

³ Rezidences vadītājs jezuītu ordenī.

nājums un stabilie ienākumi kļuva par rezidences statusa piešķiršanas galveno iemeslu (Kleijntjenss 1940, 448). Tajā pašā gadā notika rezidences apstiprināšana (Kleijntjenss 1940, 448).

Aplūkojot Dinaburgas rezidences mājas arhīva dokumentus, var precīzi noteikt jezuītu darbības uzsākšanas datumu Inflantijas teritorijā, kā arī Dinaburgas misijas dibināšanas un rezidences satura saņemšanas datumus – 1625., 1630. un 1643. gads attiecīgi. Tiesa gan, pašlaik nav iespējams noteikt konkrētu misijas dibināšanas vietu. Izpētot dibināšanas procesu, var secināt, ka to noteica divi faktori. Pirmais ir poļu-zviedru karš, kura rezultātā Vendenas jezuītiem nācās pamest rezidenci un veidot misiju Inflantijas austrumu daļā. Savukārt otrais faktors ir katoļticīgo muižnieku finansiālais atbalsts. Tā, pateicoties A. K. Gonsievska un A. Lacka dāvinājumiem, misijai izveidojās stabils pamats, pēc kā sekoja rezidences statusa iegūšana.

Avotu un literatūras saraksts

Brežgo, B. (1943) *Latgolas Pagotne*. Daugavpils: IV. Loča izdevniecība. 5.–9. lpp.

Dunsdorfs, E. (1962) *Latvijas vēsture 1600–1710*. Stokholma: Appelbergs Boktryckeri AB Uppsala. 588 lpp.

Kleijntjenss, J., red. (1940) *Latvijas vēstures avoti: Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos*. I daļa. Rīga: Apgāds Latvju Grāmata. 459 lpp.

Kleijntjenss, J., red. (1941) *Latvijas vēstures avoti: Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos*. II daļa. Rīga: Apgāds Latvju Grāmata. 381 lpp.

Ogle, K. (2007) *Societas Jesu ieguldījums Latvijas arhitektūras un tēlotājas mākslas mantojumā*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija. 270 lpp.

Strods, H. (1996) *Latvijas katoļu baznīcas vēsture 1075–1995*. Rīga: Poligrāfists. 123.–185. lpp.

Škutāns, S. (1974) *Dokumenti par kļaušu laikiem*. Minhene: P/s Latgaļu izdevniecība. 310.–363. lpp.

Tazbir, J. (1966) *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460–1795)*. Warszawa: Wiedza Powszechna. 209 lpp.

Volumina legum. (1859) Petersburg: Jozafata Ohryzki, 3. sej. 471 lpp.

Zaleski, S. (1905) *Jezuici w Polsce*. T 4. Krakow. 524.–1300. lpp.

Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. (2004) *История Польши*. Москва: Весь Мир. 307 lpp.

Tatjana Bogdanoviča

The Circumstances of the Establishing of Jesuit Mission and Residence in Dünaburg

Key words: jesuits, residence of Dünaburg, mission of Dünaburg, Dünaburg, Inflanty

Summary

In the first half of the 17th century Jesuit brothers arrived and settled in the Inflanty territory in Dinaburg for the establishment of their mission there, which soon turned into a residence. The historiography did not have a single point of view of the mission and the residence establishing dates. It was commonly thought that Dinaburg residence was established in 1635. The aim of this article is to identify the time and the circumstances of establishing the mission and residence in Dinaburg. A basic resource for the study became Dinaburg Jesuit residence home archives.

In Inflanty Jesuits arrived in 1625, after Riga College and Vendene residence had been closed. The formation of a mission in Inflanty was a spontaneous decision, conditioned by the war. Approbation of the mission took place only in 1635. But in 1630 the mission received Auleja Manor, that provided stable financial supplies, as well as the church was built in Dinaburg. From that time on the Jesuit mission in documents was referred to as Dinaburg mission. A new stage of development is due to Alphonsus Lacki's gift of Izvalta Manor. Two manors provided a secure economic foundation, which became a key factor in residence status for Dinaburg Jesuit mission.

Inspection of Dinaburg residence house archival documents makes it possible to determine the time of Jesuit inception in the territory of Inflanty as well as to specify the year of the foundation of Dinaburg mission and granting the residence status. Exploring the process of establishing the mission leads to a conclusion that it was determined by two factors. The first is the Polish-Swedish War, which caused Vendene Jesuits to leave the residence and build a mission in the eastern part of Inflanty. The second factor is the financial support provided by Catholic gentry. Hence, owing to Gonsiewski and Lacki donations, the mission received a stable economic base, followed by the acquisition of the residence status.

Zenta Broka-Lāce, Krišjānis Lācis

Vēstures pētīšana
Jūliusa Fridriha Dēringa (1816–1898) un
Augusta Johana Gotfrīda Bilenšteina (1826–1907)
atmiņās

Atslēgas vārdi: Dēringš, Bilenšteins, vēsture, filozofija, arheoloģija, autobiogrāfija, vācbaltieši

Jūliuss Dēringš un Augusts Bilenšteins ir vieni no atpazīstamākajiem sava laikmeta inteliģences pārstāvjiem. Abus vieno vāciskā izcelsme, Kurzemes guberņa, plašais interešu loks un zinātniskā darbība, kas abu autobiogrāfiskajās apcerēs (Bilenšteins 1995; Dēringš 2016) sižetiski ieņem nozīmīgu lomu. Abu vārdi saistāmi ar Latvijas arheoloģijas zinātnes aizsākumiem. 1896. gadā izdotajā Antona Buhholca sastādītajā arheoloģijas bibliogrāfijas rādītājā Bilenšteins un Dēringš izceļas kā vieni no ražīgākajiem reģiona pētniekiem publikāciju skaita ziņā (Buchholtz 1896, 51). Viņi apceļojuši un apzinājuši Latvijas senvietas, veikuši izrakumus, pētījuši materiālo kultūru, kā arī sarakstījuši vairākus zinātniskus un populārzinātniskus rakstus par Latvijas aizvēstures tēmām, kas nu jau kļuvuši par neatņemamu Latvijas vēstures zinātnes daļu.

Šajā rakstā abu pētnieku autobiogrāfijas skatītas kā avots, kas sniedz ieskatu zinātniskās darbības pašizpratnē, kultūratsaucēs un intelektuālajās ierosmēs, kas kalpojušas par teorētiskiem un subjektīviem priekšnosacījumiem vēstures, tostarp arheoloģijas, kā noteiktas zinātniskās disciplīnas izveidei Latvijā.

Kamēr Bilenšteina darbā “Kāda laimīga dzīve” skaidri atspoguļojas viņa nostāja pret senatnes pētīšanu, kā arī attieksme pret zinātnisko darbību kā tādu, publicētās Dēringa atmiņas neatklāj pat ne mazāko daļu no tā zinātniskā darba, ko viņš ir paveicis, acīmredzot tieši pētījumi mūža otrajā pusē liedza nodoties izsmeļošākai atmiņu pierakstīšanai. Tomēr atmiņās Dēringš ir sastopams kā dzīvs cilvēks, personība ar dažādām interesēm un subjektīviem spriedumiem, kas nereti ar faktu precizitāti visu atminēšanās vērto ir saglabājis nākamībai. Abi avoti būtiski papildina joprojām ierobežoto skatījumu uz 19. gadsimta vācbaltu intelektuāļiem Krievijas impērijas nomalē – Kurzemē.

Abu pētnieku dzīves sakrīt ar veselu pārmaiņu gadsimtu, ko pazīstam gan kā historisma, gan romantisma laikmetu, kurā vienlaikus plaukst akadē-

miskās zinātnes un tehnoloģijas: politiskā ziņā to aizsāk Napoleona kari, kuri veicina vācu nacionālismu, kas savu izvērsumu gūst gadsimta otrajā pusē, Bismarka Prūsijas vadībā apvienojot vācu zemes, tādējādi veicinot kultūras un ekonomikas uzplaukumu, kas neiet secen arī Baltijas vāciešiem, kuru nacionālo pašapziņu un pieķeršanos kā dzimtenei (Kurzemei, Vidzemei), tā savai tautai un identitātei vēl bez Napoleona un Bismarka rosina arī cara valdības pārkrievošanas politika. Dērings atmiņās īpaši uzsver savu agrāk iesnaukušos “tēvzemes mīlestību”, kas atmodusies līdz ar Vācijas apvienošanu, liekot viņam interesēties par visu vācisko – valodā, zinātnē, ieražās, mākslā, vēsturē pētīt “vācu īpatnības” (Dērings 2016, 257). Kultūrfilozofisko norišu laukā Herdera pievēršanos valodai kā tautas savdabības un dvēseles spogulim uzskata (Kramer 2011, 57–59) par vācu etniskā nacionālisma atbildi franču pilsoniskajam nacionālismam; tautas dvēselei, jūtu dzīvei un senatnei, izaicinot vēsu apgaismības racionālismu, kosmopolitismu un vērstību uz saulaino nākotni, savukārt Ž. Ž. Ruso domas par cildeno mežoni un smalkās racionālās civilizācijas nesamaitāto dabisko cilvēku, kas sevī nes augstāku sākotnējās ētikas ideālu, vērš uzmanību kā uz jaunās pasaules iezemiešiem, tā arī liek no jauna atklāt vietējos zemniekus.

Dērings atmiņās daudz nedalās ar bērnības iespaidiem, sastopam viņu jau kā iztiku meklējošu mākslinieku, kas no Drēzdenes ir gatavs pārcelties uz, viņaprāt, tālo un neattīstīto Baltiju. Savukārt Bilenšteina bērnību iezīmē klasiskā izglītība (sengrieķu mīti, eposi, lugas, retoru izcilākie sacerējumi, vācu klasika no Hoenštaufena, Lesinga līdz Gētem) apvienojumā ar pārgājieniem dabā un tēva karšu kolekcijas apbrīnošanu. Klasiskās antīkās kultūras atsauču fons, protams, Bilenšteinu vieno ar Dēringu, piemēram, pat ikdienas izklaidēs muižnieku viesībās Dērings, rīkojot t. s. “dzīvās bildes”, lielāko daļu sižetu veido tieši pēc klasiskiem, antīkajā literatūrā noskatītiem motīviem (Dērings 2016, 153).

Bilenšteins pamatizglītību saņem slavenajā Pfortas skolā, kur dažādos laikos mācījušies daudzi vācu dižgari, piemēram, dzejnieks Klopštoks, matemātiķis un astronoms Mēbiuss, vēsturnieks Ranke, filozofi Fihte un Niče utt. Pfortā vēl bez valodu studijām Bilenšteins apgūst zinātniskā darba pamatus, brīvu, paša intereses vadītu iedziļināšanos specifiskā problēmā. Ja Niče savā Pfortas laikā raksta sacerējumus par likteni un reliģiju, kas atstās pēdas viņa vēlākajā filozofijā, tad Bilenšteins Pfortā uzstājas ar sacerējumiem par grieķu kuģniecību eposu laikmetā un teikām kā iespējamiem vēstures avotiem, sevišķi pievēršoties no jauna atklātajam Nibelungu ciklam, kuru savās atmiņās

ar lielu jūsmu apraksta arī Dēringa, kas vēlāk pēc Edas studijām sensakšu valodā sastādījis skandināvu-vācu mitoloģijas leksikonu (Dēringa 2016, 305).

Lai gan Bilenšteina teoloģijas studijas Tērbatā primāri skar viņa amata izvēli – mācītāja darbu, viņš specifiski izceļ papildu trīs ietekmes, ko turpmāk ņēmis līdzi dzīvē: 1) bībliskās ģeogrāfijas studijas, kuru ietvaros top apcerējums par apustuļu darbu grāmatu kā pirmbaznīcas vēstures avotu; 2) formālās lingvistikas, metrikas, etimoloģijas, valodu attīstības studijas, kurās nopietnāku formu ieguvusi bērņības fascinācija ar dažādu valodu vārdu radniecību, kuras ietvaros uzsākts darbs pie latviešu valodas fonētikas un gramatikas jautājumiem, kā arī 3) padziļināta saskaršanās ar sava tēva skolotāja Johana Frīdriha Herberta filozofiju, kuru šodien atceramies kā modernās pedagogijas un psiholoģijas celmlauzi (Bilenšteins 1995, 60–61).

Rakstura audzināšana ir Herberta pedagogijas stūrakmens, tāpēc Herbertam, tāpat kā Montēnam, vēsture nodrošina milzīgu lauku, kurā jauneklīn vingrināties estētiskajā un praktiskajā spriedumā. Tā kā vēlams izvairīties no pasīvas vēsturisko, literāro vai filozofisko attēlu prezentācijas, skolotājam jācenšas pagātnes tautas un cilvēkus uzburt acu priekšā kā dzīvi klātesošus, kas skolniekam ļautu vingrināties dažādu cilvēku tipu atpazīšanā un “ētiskās acs” nostiprināšanā, tādējādi mazinot ētikas kļūdas. Tā kā vēsturiskas figūras parādās attālināti, skolnieks var tās apcerēt neieinteresēti un objektīvi, ļaujot “tīrajai gaumei” vadīt rīcību viņa iztēlē. Šāda apmācība ir labākais, ko darīt, sagatavojot skolnieku pieaugušo dzīvei (Kim 2015).

Herbartisko uzsvāru uz ētiku un pedagogiju vienlaikus var uzskatīt par galveno izejas punktu Bilenšteina zinātniskajai darbībai – Bilenšteina galvenais pētījumu objekts ir latviešu tauta, taču tā nav pasīva vērošana un aprakstīšana no malas, bet gan palīdzīgas rokas sniegšana, lai saglabātu un koptu latviešu valodu un garamantas, kā arī ļautu viņu dvēselei savdabībai ierakstīties plašākā cilvēces ainā. Gan zinātne, gan kristietība Bilenšteinam ir internacionāla, viņš “kalpo zinātnei un Dieva valstībai kosmopolītiskos nolūkos”, tomēr katrai tautai ir “savs atsevišķais un oriģinālais, kas to atšķir no citām tautām”, un kosmopolītisko nolūku vadītā ētiskā izziņa saglabā un izkopj tieši šo atsevišķo, lai bagātinātu vispārīgo (Bilenšteins 1995, 204).

Ja Dēringa pētījumus un intereses finansiālu apsvērumu dēļ – nemitīgi pārvietojoties starp muižām, izpildot pasūtījumus – visbiežāk nosaka nejaušība un nesistemātiskums, sarunas un satikšanās, tad Bilenšteins vairākkārt izceļ savas nodarbes sistemātiskumu, kas ļauj saprast, kā Bilenšteins no formālās lingvistikas studijām nonāk līdz vēsturei un arheoloģijai. Pedagoģisko motivāciju pavada teoloģiskā – ka mācītājam Bilenšteinam svarīgi Dieva vārdu

tuvināt tautai, tāpēc viņš vairākkārt uzsver Lutera lielo devumu vācu nacionālās pašapziņas atmodināšanā, jo, tulkojot Biblii vāciski, “mūžīgais saturs” iegūst “nacionālas izteiksmes formu”. Bilenšteins pats strādā pie Bībeles latviskā tulkojuma revīzijas – lai to paveiktu, ir jāizpēta valodas attīstība un vēsture, kas liek pievērsties tautas mutvārdu daiļradei, tautasdziesmām, mīklām, teikām, ko Bilenšteins sauc par “tautas iekšējās dzīves vēsturi” (Bilenšteins 1995, 195), ko viņa laikā pētīt ir kļuvis aktuālāk nekā politisko vēsturi. Savukārt iekšējās dzīves vēsture lika pievērsties tās izvērsumam ārējā jeb materiālajā kultūrā, kas viņa gadījumā izpaudās gan kā etnogrāfiski pētījumi, kuros aprakstītas latviešu koka celtnes un sadzīves priekšmeti, gan arheoloģijas studijas, liekot pievērsties pilskalniem un apbedījumiem. Tā no mācītāja vēlmes tautu tuvināt Dieva vārda apsolītajai mūžīgās dzīvības svētībai, nonāk līdz tautas iekšējās dzīves vēsturei valodā un tās atspoguļojumam materiālajā kultūrā.

Abus sevišķi ietekmē ceļojumi, kas uz laikmeta fona jāizceļ kā romantiska, dvēseli bagātinājoša nodarbe (aprakstot savus ceļojumus, Bilenšteins pats lieto apzīmējumus – *romantiska nodarbe*, *romantiska ainava* u. tml.), abi pētnieki apceļo Itāliju, tā laika vācu inteliģences mūzu zemi, kas celta godā līdz ar Gēti un Šilleru. Zīmīgi, ka, apcerot savu zinātnisko darbību, Bilenšteins specifiski lieto ceļojuma metaforas, pētīšanu pielīdzinot taku atklāšanai nezināmā zemē, nostāk no galvenajiem ceļiem, lai tuvāk redzētu vietējo iedzīvotāju īsto dzīvi, kā arī piemin rūpīgā darbā gūto prieku, ko nes cilvēku uzmanību un atzinību pelnošu nianšu atrašana. Studējot, cilvēks kāpj kalnos vai izstaigā ielejas, tā paplašinot apvārsni (Bilenšteins, 1995, 198).

Ja Dērings ir redzējis Ēģiptes kolekciju un Nacionālo senlietu muzeju Berlīnē, Kunstkameru utt., sekojis līdzī Pompeju un Herkulānas atklājumiem (Döring 1886, 20–67), tad Bilenšteins kopā ar Dancigas pilsētas bibliotekāru Manhartu apmeklē Dancigas arheoloģijas muzeju, gūstot iedvesmu turpmākai darbībai. Štutgartes muzejā viņš iepazīstas ar profesoru Hāku un izrakumiem tolaik slavenajās pāļu celtnēs kūdras purvā pie Federezera (Bilenšteins 1995, 153). Tāpat Florencē apmeklējis etrusku senlietu muzeju. Ceļojumu, sevišķi Itālijas, pieredzi Bilenšteins apraksta kā sirdij mīļākos dzīves notikumus. Ceļojot Vidzemē un Kurzemē, gan Bilenšteinu, gan sevišķi Dēringu saista viduslaiku pilsdrupas. Gotikas un romānikas formas arhitektūrā Dērings uzteic kā vācu tautas gara izpausmi (Dērings 2016, 252).

Noturīgs motīvs Dēringa memuāros ir “saviesīgā dzīve”, kas ir arī neatņemama Bilenšteina dzīves sastāvdaļa – tieši rosīgā komunikācija starp dažādu

aprindu, amatu un interešu ļaudīm veicināja vācbaltiešu plašo skatījumu uz pasauli. Bilenšteins un Dērings veido plašu zinātnisko saraksti, ceļojumos nodibina kontaktus, interesējas par vēsmām un zinātniskajām problēmām Vācijā. Vienuviet atmiņās Bilenšteins atzīmē KLMB sekretāru Dēringu par sevišķu ieguldījumu pilskalnu pētniecībā, jo dažādu cilvēku atradumi un materiāli nonāk pie viņa, kura uzdevums ir precizēt, apkopot, aprakstīt, kādēļ secina: “(..) vienādi centieni pulcināja lielu skaitu krietnu amata vīru (..)” (Bilenšteins 1995, 283).

Vecajā Kurzemes Provinces muzeja Inventāra grāmatā (JVMM: ZA – 4489) uzskatāmi redzams, cik daudzi no Dēringa un Bilenšteina paziņu loka ik pa laikam nodod muzejam atrastās senlietas vai pat rikojuši kopīgus izrakumus, piemēram, 1866. gadā Bilenšteins kopā ar Dēringu, skolotāju Krīgeru, mācītāju Rezonu (*Raison*) un vairākiem citiem senatnes mīļotājiem veica pētījumus Tērvetē (Bielenstein, 1869; 1884). Šādas zinātniskas izklaides bija ierasta lieta inteliģences vidū, lai gan pamatnodarbošanās no vēstures, sevišķi arheoloģijas bija stipri attālināta.

Izteikta tā laika parādība ir mācīšanās un studēšana sava prieka pēc, bez ekonomiska ieguvuma vai saimnieciska lietderīguma. Tā nebija profesija, bet gan brīvā laika pavadīšanas veids, tomēr tieši no šiem iedīgļiem Latvijā izauga vēstures zinātne. Dērings atzīmē, ka dažāda rakstura studijas viņam sagādājušas “lielu baudu” (Dērings 2016, 145). Tomēr zinātnisko studiju motivācija nav tikai personiskais gūvums vien – abos pētniekos sastopama vēlme zināšanas izplatīt tālāk, dalīties tajās, piemēram, Dērings savā mājā bez maksas lasa lekcijas mākslas vēsturē, abu institucionālā piesaiste biedrībās liek regulāri uzstāties ar ziņojumiem, bet Bilenšteina zināšanu izplatīšanu savukārt motivē konkrēti teoloģiski, ētiski un pedagoģiski apsvērumi. Lai gan Bilenšteina pētījumi pārsvarā rakstīti vācu valodā, tomēr šādi zināšanas par latviešu savdabību un atsevišķas problēmas guva apriņķi starptautiskajā pētnieciskajā vidē, kas vienlaikus ļāva latviešu tautas dvēselisko savdabību saglabāt un nostiprināt vispārējā cilvēces – humanitātes – vēsturiskajā atmiņā. Viņa vadītās Latviešu Literārās biedrības vāciskās publikācijas vairoja ārzemju filologu interesi par latviešu valodu un tautu.

Aizraušanos ar senatni motivē tās redzamā izzušana. Dēringa dzīves laikā pasaule strauji mainās, atmiņās min “gaismas bildes” (dagerotipija), telegrāfa ievilkšanu, pirmo dzelzceļa līniju. Modernizācijas apstākļos daudzu vācbaltiešu vēlme nodoties pagātnes pētīšanai kļūst tikai saprotamāka. Līdztekus modernizācijai visā Rietumu pasaulē attīstījās vēlme pēc pagātnes iekonservē-

šanas, mantojuma un pieminekļu apzināšanas un aizsargāšanas. Dērings daudz raksta par dažādām veiksmīgākām un ne tik labām arhitektūras restaurācijām, kā arī pats restaurē gleznas un citus muzeja priekšmetus. Kā, atbildot modernizācijas tempiem, vēl bez seno pilskalnu pētīšanas zinātniskās biedrības visā Baltijā izvērsa plašus pētījumus par ordeņpiļu vēsturi, baznīcu celšanu utt. Līdz ar tehnoloģisko attīstību radās arī nojausma, ka kultūras un dabas mantojumam arvien vairāk draud izzušana. Bilenšteins ir viens no tiem, kuru šī tendence satrauca. Neilgā sarunā ar Bilenšteinu Jākobs Grimms mudina (Bilenšteins 1995, 116) vākt tautas garīgo mantojumu, pirms modernā kultūra to nobīdījusi pie malas un pametusi aizmirstībai. Bilenšteins raizējas, ka līdz ar industriālo kultūru un augstāko izglītību latvieši zaudēs savu unikalitāti un individualitāti, atteiksies no dabas tautām raksturīgās poēzijas, vienkāršības, t. i., “bērnišķības” un kļūs par tādu pašu civilizēto kultūrtautu, saimniekotājiem kā vācieši vai krievi. Viņš spriež, ka tautskolās vairs “neciena tautsdziesmu”, tās vietā lasa grāmatas un avīzes, dzīve ir “kļuvusi nopietnāka”, ir radusies “tieksme pēc modernā luksusa”, tādēļ zūd prieks par “vienkāršo un pieticīgo” (Bilenšteins 1995, 101).

Noslēguma vietā var uzdot jautājumu, kāpēc mūsdienās vispār būtu vērts pievērsties zinātnieku autobiogrāfijām? Ir daudz rakstu, bet tikai caur atmiņām redzams, kāda nozīme bija šiem pētījumiem – gan personīgajā dzīvē, gan tā laika zinātniskajā telpā. Autobiogrāfijas ļauj labāk tulkot citus avotus. Joprojām nav līdz galam izvērtēts un novērtēts vācu izcelsmes pētnieku devums Latvijas vēstures zinātnes un vēsturiskās domas attīstībā. Atmiņas ļauj saprast laikmeta garu un to, kā vēsturiskā doma attīstījusies ar vācbaltu literātu kārtas pārstāvju starpniecību. Lai arī apskatīto autoru primārā nodarbošanās nebija arheoloģija, abus var dēvēt tolaik lietotajā apzīmējumā *Altertumsfreunden* – senatnes draugi. Tas arī raksturo laikmetu – vēlme būt draugos ar senatni, kas arvien attālinās. Visbeidzot pētnieku autobiogrāfijas palīdz saprast, kā darbojas zinātne, tās ļauj saprast pašiem sevi savā zinātniskajā darbībā, ceļojumos un sikumos, kuri piedalās kopējās ainas atklāšanā, parādot, kā no parasta ikdienas cilvēka dažādu subjektīvu apstākļu, loģisko ķēžu, nejaušību, institūciju un ikdienas nianšu mijiedarbībā pamazām top par zinātnieku.

Avotu un literatūras saraksts

Bielenstein, A. (1892) *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. Dazu: Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des prähistorischen Lettenlandes.* St. Petersburg.

Bilenšteins, A. (1995) *Kāda laimīga dzīve.* Rīga: Rīgas multimediju centra apgāds. 413 lpp.

Dēring, J. (2016) *Ko es nekad negribētu aizmirst jeb atmiņas no manas dzīves.* Rīga: Latvijas Nacionālais Arhīvs. 878 lpp.

Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja Zinātniskais arhīvs (JVMM: ZA) 4489.

K. P. M. Praehistorische Alterthümer. Verzeichnis der in Kurländischen Provinzial-Museum zu Mitau befindlichen Gegenstände. 1819–1916.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3946. f. (Augusts Johans Gotfrīds Bilenšteins, mācītājs, valodnieks, folklorists, etnogrāfs. 1879–1896.).

Bielenstein, A. (1869) Die altlettische Burgberge Kurlands. 8. Terweten und Heiligenberg bei Hofzumberge.) In: *Magazin, herausgegeben von der Lettisch Literarischen Gesellschaft. Vierzehnten Bandes zweites Stück.* Mitau: gedruckt bei I. F. Steffenhagen und Sohn. S. 49–65.

Bielenstein, A. (1884) Bericht über die Lokaluntersuchung auf Terweten und Heiligenberg bei Hofzumberge. 6. Die 553. Sitzung am 7. September 1866. In: *Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1864 bis 1871. (Die Veröffentlichungen des Kurländischen Provinzial-Museums inbegriffen).* S. 121–124.

Buchholtz, A. (1896) *Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands im Auftrage der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands.* Riga: Druck von W. F. Häcker, (Verzeichniss der Verfasser, Uebersetzer u s. w.) S. 51.

Döring, J. (1886) Aus einer Ferienreise nach Griechenland. In: *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums, aus dem Jahre 1885.* Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn. S. 20–67.

Kim, A. (2015) Johann Friedrich Herbart, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/johann-herbart> (07.01.2017).

Kramer, L. S. (2011) *Nationalism in Europe and America: Politics, Cultures, and Identities since 1775.* Chapel Hill: UNC Press Books.

Zenta Broka-Lace, Krisjanis Lacis

**The Reflection of 19th Century Archaeological Thought
in Memoirs of Julius Friedrich Döring (1816–1898) and
August Johann Gottfried Bielenstein (1826–1907)**

Key words: Döring, Bielenstein, history, philosophy, archaeology, autobiography, Baltic Germans

Summary

Julius Döring and August Bielenstein are among the most visible intellectuals of their epoch. Both share their German origin, association with Mitau (*Jelgava*), their participation in the workings of The Courland (*Kurzeme*) Society for Literature and Art, and both had a wide range of interests in common. The names of both researchers are structurally and genealogically linked to the beginnings of the archaeological science in the territory of Latvia. They have travelled to, searched for, and identified various archaeological sites in the territory of Latvia, both have carried out excavations and written several articles on topics related to Latvian prehistory, furthermore – and what is of special interest to this paper – both have left detailed written accounts of reflections and memories recounting their life and activities. Döring's "*What I Would Never Like to Forget or Memories From My Life*" and Bielenstein's "*A Happy Life*" are excellent sources of historical and cultural significance that enable one to track not only the life-paths led by both researchers, but also provide an excellent insight into the concurrent events and intellectual proceedings of their time, including the backstage of antiquity research. Therefore in this paper the attention is focused on both biographies, an approach that allows a better understanding of the theoretical preconditions for the formation of particular discipline, enables one to approximate the individual philosophy and self-understanding of scientific activity of both researchers, and allows one to reconstruct the background of intellectual influences and cultural references.

Paulius Bugys

16th–17th Century Arms and Armour from the Territory of Palace of the Grand Dukes of Lithuania

Key words: arms and armour, 17th century, Lithuania, Vilnius, Royal Palace, Muscovites

The history of the Royal Palace of grand dukes of Lithuania is directly related to the castles of Vilnius, which in the 14th century comprised two castles combining one defence complex, namely, the Upper Castle and the Lower Castle. In 1520–1530 the Lower Castle was rebuilt, acquired some features of Renaissance style, and was used as the residence of the Grand Duke of Lithuania until the middle of the 17th century. This territory is distinguished by an impressive amount of findings, collected during archaeological research ongoing for more than 30 years. It is important that, in addition to the multitude of various household items and their fragments, some of the findings show military times of the castles of Vilnius and the Royal Palace. During the battles of the second half of the 17th century, most of the buildings of the castle burned and were demolished over time. The Lower Castle finally disappeared in 1800–1801, when it was sold for demolition to Moisey Slutsky, a merchant of Kremenchug (Urbanavičius 2010, 11–14).

The archaeological material of this territory sufficiently well reflects the final stage of the existence of the Royal Palace, i.e., the tragic events of August 1655, later actions of the Muscovites crew, the siege and the attacks, anchored there.

The purpose of this article is to provide a brief overview of the archaeological materials of the period under study and to incorporate some military artefacts in the scientific circulation.

Brief review of the events of 1655–1661

The year of 1655 was tragic to the Lithuanian-Polish Commonwealth. Muscovites, Cossacks, and Swedes invaded it from three sides and almost destroyed the republic of two nations. In September 1655, only a small army remained in the defence of the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter referred to as the GDL). In the suburbs of Vilnius the whole cavalry (4,000) of Jonušas Radvila (*Janusz Radziwiłł*) confronted the enemy, while the infantrymen were

ordered to defend the bridge over the Neris, which these warriors managed to defend from numerous enemies even until the evening of the next day. Some of the warriors under the command of Casimir Chwalibog Zeromski intensely defended themselves in the Upper Castle, but it was impossible to withstand the considerably more numerous enemy. After unsuccessful resistance, in the evening of 8 September, the capital of the GDL was lost, the city was burned and robbed, the majority of citizens fled or were killed, others were forcibly taken to Russia (Tyla 2004, 34; Bianchi 2004, 137–139).

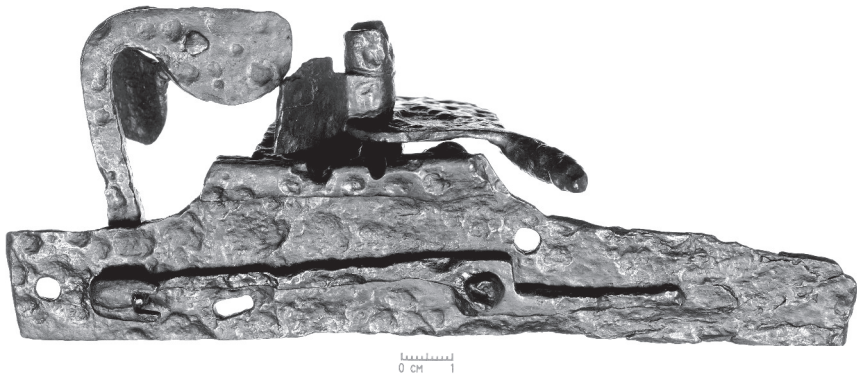
Only after three years of occupation the political leaders of the GDL, together with the Poles, started considering and planning the recovery of Vilnius. The first unsuccessful attempt was made in the autumn of 1658. During the negotiations with the Muscovites, two large units of the army of the GDL approached and virtually blocked Vilnius. But they were defeated due to the disagreements between the commanders. The second attempt took place in the morning of 9 May 1660. The warriors led by Colonel Kazimierz Krzysztof Dowmont Siesicki took the city with the help of citizens. Unfortunately, the Muscovites retreated to the castle, counterattacked, and took Vilnius back in the evening of the same day. After the successful attack, Danila Myshecki, the voivod of Muscovites, fulfilled a number of cruel repressions against the citizens and started intense preparation for defence of the capital and the castle complex (Kulikauskas 2010, 44).

On 11 July 1660, so-called Division of Samogitia led by Mykolas Kazimieras Pacas approached Vilnius and made the Muscovites retreat to the former palace of the grand dukes of Lithuania well prepared for defence. Supposedly, at the beginning of the siege, from 1,500 to 2,000 Russian warriors could defend themselves there (Meilus 2007, 83). This period gives start to the history of as many as one and a half years of the siege and unsuccessful attacks of the castle complex. The long siege was caused by disagreements between commanders and money shortage, rather than inability to attack fortifications or castles, while poorly equipped warriors lacked desire and motivation to attack the well anchored Muscovites. The situation changed at the end of October, when king John Casimir arrived to Vilnius and gave instructions to prepare for the attack. While the exhausted defenders awaited the attack, which could become vital, they tied up their commander Danila Myshecki who wanted to blow himself up together with the warriors and surrendered on 3 December (Meilus 2012, 209).

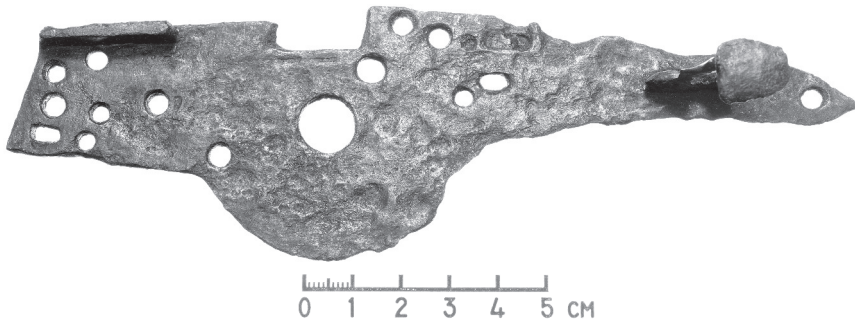
Archeological data

The findings related to gunpowder weapons are among the main archaeological artefacts evidencing new military technologies. The exploration of the layers of the Royal Palace of the GDL dating back to the middle of the 17th century is noted by a significant number of bullets. The measurements of the bullets vary from 8 to 21 mm which shows the application of a sufficiently diversified calibre of infantry weapons (Montvilaitė, Ožalas 2008; Blaževičius (in press)). The diversity of the calibre of bullets enables a statement that during the battle, in addition to muskets or harquebus popular at that time, other shotguns were used, such as blunderbuss and other small-calibre weapons, and (possibly) artillery canister shots. In addition to the calibre variety, three stages of bullets, if such a title is possible, can be distinguished, typical of small calibre bullets, namely deformed, healthy and with casting marks (Blaževičius (in press)). Undoubtedly, bullet deformation evidences almost one hundred percent probability of their usage during the battle. Deformation is most frequent when a bullet reaches a certain solid object, from the bones and armour of warriors to buildings or other objects. Since in the first case a bullet usually remains in the wounded body, most of the deformed bullets from the territory of the Royal Palace may be considered rebound from certain artificial objects occurring on their way. The bullets of the second stage, theoretically, could be lost prior to use or shot and landed in soft ground without reaching the destined or other solid target. The bullets of the third stage were incomplete and have unpolished casting marks which prevented their usage. The latter bullets show that the crew of the Royal Palace or the Muscovites anchored there had to be involved in bullet casting. This theory is confirmed by a bullet casting mould (Monvilaitė, Ožalas, Žvirblys (in press), inv. No. 32) and pliers (Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius 1992, inv. No. 3614) dating back to the middle of the 17th century.

The findings also include musket fragments, such as a barrel, horn stock sheathing, matchlocks (Picture 1) and wheellocks (Picture 2) of muskets, as well as their flints (Monvilaitė, Ožalas, Žvirblys (in press); Tautavičius, Urbanavičius 1994, 1995; Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius 1989, 1990). Matchlock muskets are considered to be the oldest weapons of this type developed from gunpowder firearms which appeared in the Middle Ages. After some improvement of the lock mechanism, this type of a musket was used intensely in the 16th–17th century.

Picture 1. Matchlock mechanism (Photo by V. Abramauskas)

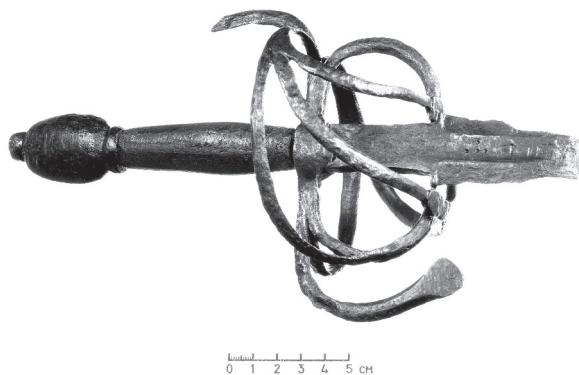

Picture 2. Part of the wheel lock mechanism (Photo by V. Abramauskas)

Wheellock firearms were discovered at the beginning of the 16th century. Such a gun needed no smouldering wick any more. Upon loading, a special key was used to start the spring of the lock. Pressing a lever would make a spring turn a wheel, the trigger would press the flint or pyrite to the turning wheel and would split sparks, which would set the gunpowder on fire. The findings from the territory of the Royal Palace dated by the third quarter of the 17th century include two wheellock musket keys with filigree handles (Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius 1989, inv. No. 606; 1990, inv. No. 304). A musket fork (*Montvilaitė, Ožalas, Žvirblys* (in press) inv. No. 391) with a tip to stick it in the ground may also be attributed to the inventory of musketeers of the castle crew of that time.

There are not many cold weapons related to the events of 1655–1661. Both the Muscovites and the defenders of the capital could have some conical tips which could be fastened to lower ends of peaks orbardiches. One of the findings is a fragment of a bardiche (Tautavičius, Urbanavičius 1995, inv. No. 274a), which is a typical cold weapon of a Russian shooter. By the way, Muscovite *streletsy* (shooters) used this weapon not only for close fight, but also as a shooting support, instead of a fork.

Broken parts of rapiers, such as blades and hilts, are also attributed to this period. The best survived hilt of a rapier was found next to the northern wall of the 2nd officine (Blaževičius, Žvirblė 2009, inv. No. 6) (Picture 3). The tip of a well-preserved handle has an oval pommel. A wooden cylinder is pulled over the holding part of the handle. Considering the survived marks, it was coiled with woven wire. The quillon of this rapier was forged of several metal bars, shaped into a kind of hemisphere. The blade of the weapon is double-edged, with a ricasso, 3 cm wide at the quillon. One side of the blade has a fragment of an unclear inscription (three letters I H N) and a cross shaped out of 5 dots, which are the marks of a workshop or a master.

Picture 3. Swept hilt rapier (Photo by V. Abramauskas)

Elements of plate armour found on the territory of the Royal Palace may also be attributed to the period under study. The most typical element of the armour of this period is a breastplate (Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius 1992, inv. No. 4706) (Picture 4) found under the patio paving. The breastplate is deformed and has a crack in the upper part near the neck due to compression to the central part. Also, there is crumbling off the right

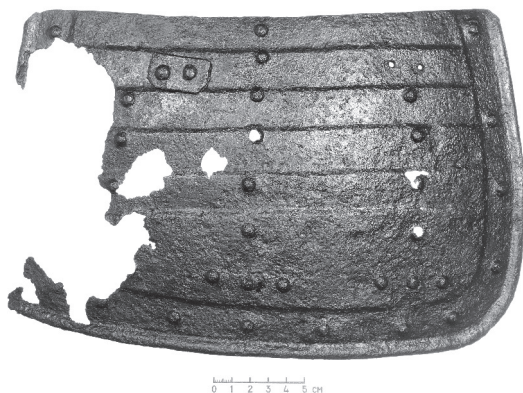
Picture 4. Pikeman's breastplate
(Photo by V. Abramauskas)

neck ledge and a part above the right shoulder. Two “nails” for suspension of tassets survived in the area of the waist. The shape of this breastplate reminds of typical spearmen armour of the 17th century quite popular across Western and Central Europe. One of the key matters for the purpose of dating this armour is the part of the breast. As early as 1600 the “peasecod” breastplate disappeared and was replaced by the cuirass flat surface with a middle ridge, which was lowered under the bottom of the belly. This cuirass has a small edge curved collar. Similar breastplate was worn by cavalrymen and spearmen, the only difference

in the tasset size and shape (Blair 1958, 147–148).

Other elements of armour dating back to the 16th century, such as fragments of tassets and gorgets, were also found during the archaeological research. Although a quarter of the best preserved tasset (Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius 1989, inv. No. 852) (Picture 5) is deteriorated, its former size and shape can still be determined. It may look like this tasset was forged out of 5 thin and one thick metal strips, while reinforcing three sides by means of a riveted metal strip edging. In fact, the situation is slightly different and the metal strips are not separate, but forged of a single steel plate as an imitation of strips, which is typical of some later tassets and their versions intended for ordinary warriors. One out of two plates for fastening of straps also survived (Montvilaitė, Ožalas 2008, inv. No. 58). The straps were used to fasten the tasset to the breastplate. Tassets of this shape were used from the beginning to the end of the 16th century. Usually such short tassets are considered to belong to the infantry, to be more precise, pikemen. In the middle of the 17th century the ways of fastening tassets to breastplates changed. Tassets were screwed with bolts, suspended on the side holes, and fastened by means of belts in front or together with leg protection as a belt. In the case under study, the thigh protection armour is fastened in the old-fashioned way, by means of straps. This way of fastening appears as early as the start of the 16th century and is believed that next to the newer ways of fastening it

could have been used until the late 17th century. Thigh protection of this type was popular in many European countries as a part of pikemen armour.

Picture 5. **Pikeman's tasset** (Photo by V. Abramauskas)

Unfortunately, no gorget parts of better condition were found, and only fragments of the front gorget (Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius 1992, inv. No. 1283) in the best condition survived. The upper part of the collar and the part covering the shoulders did not survive. This part of the gorget is usually of high interest, as it often shows the connection system of the rear and the front. Since 1580, forging of higher cuirass resulted in lower gorgets, and as early as since 1620 no additional neck plates were made, but for a small folding in the area of the neck. Since 1630, the majority of breastplates were not fit for wearing together with gorgets. This trend dominated in the most part of Europe, not just some narrow region. Based on this information, the front part of the collar may be dated approximately by the second quarter of the 17th century. The second better preserved front part of the gorget had to be of different appearance than the one described above. It had edging on the lower brim and was rounder in shape. Since the findings of the cellar where the gorget was found are dated by the 17th century, this collar may be dated by the first half of the 17th century. This is evidenced by its shape, too.

In addition to purely militarist artefacts, there are findings reflecting the daily life of warriors, which are no less important to the study of this complicated stage of the history of Vilnius and the entire GDL. A belt purse (kalita) (Tautavičius Urbanavičius 1995, inv. No. 1039d) typical of Eastern

Slavic lands and Western European-style shoes (Ožalas 2009, inv. No. 22, 27) are perfect examples evidencing a direct conflict between two different European military powers and cultures in the capital of the GDL.

Burial places of warriors of Grand Duchy of Moscow killed during the siege deserve special attention. Currently four burial places are known in the area of the Royal Palace. The killed or otherwise dead warriors were not buried in strictly defined places, but wherever it was more convenient at some stage of the siege. The evidence that these graves belong to Muscovite warriors entails not only the fact of late burials in the area of the Royal Palace and the numismatic data, but also the age and the gender of the buried who are men of fairly young age. Spontaneity of the burials shows in disarray and absence of individual graves in some cases. As mentioned above, about 1,500–2,000 Muscovite warriors were anchored on this territory during the siege, while at the final stage of the siege only 78 of them were left, apart from duke Danila Myshecki. Thus, even based on a preliminary calculation of the number of deserters or those who died behind the fortification walls, it seems like in the future archaeologists are awaited by not one burial of the killed in the battle or diseased Muscovites, which will provide even more information on the events of this period in the capital of GDL.

Instead of conclusion

The archaeological findings of the last stage of the royal palace of the GDL are rather rich and varied. In addition to burials of dozens of Muscovites, a variety of parts of muskets, bullets, artillery projectiles, grenades were found on the territory of the Royal Palace. There are also many cold weapons testifying to close fights, such as fragments of rapiers, pikes, and various armour elements. Regardless that only some of the findings allow identification of their attribution to one or the other army, hopefully, in the future a comprehensive study of the weapons and armour attributed to the end of the 16th century – the first half of the 17th century will enable a broader review of the military history of the GDL and the Duchy of Moscow in the period under study and will provide additional information on the armament trends and the development of warfare prevailing at that time.

References

- Blaževičius, P., Žvirblė, K. (2009) *Vilniaus žemutinė pilis. II ofisinų (dvariškių rūmų) archeologinių tyrimų 2006 m. ataskaita* (Archaeological Report).
- Blaževičius, P. (in press) *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Ploto į pietus nuo I ofisinų archeologinių tyrimų 2005–2009 m. ataskaita* (Archaeological Report).
- Kuncevičius, A., Tautavičius, A., Urbanavičius, V. (1989) *Vilniaus Žemutinės pilies 1989 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita* (Archaeological Report).
- Kuncevičius, A., Tautavičius, A., Urbanavičius, V. (1992) *Vilniaus Žemutinės pilies 1992 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita* (Archaeological Report).
- Montvilaitė, E., Ožalas, E. (2008) *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Vakarinio korpuso ir jo prieigų 2004 m. archeologinių tyrimų ataskaita*, Vilnius.
- Montvilaitė, E., Ožalas, E., Žvirblys, A. (in press) *LD Kvaldovų rūmų pietinio korpuso prieigų (trasa III) archeologinių tyrimų 2004–2006 m. ataskaita* (Archaeological Report).
- Ožalas, E. (2003) *Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų 2002 m. archeologinių tyrimų ataskaita* (Archaeological Report).
- Tautavičius, A., Urbanavičius, V. (1995) *Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1995 m. archeologinių tyrimų ataskaita* (Archaeological Report).
- Tautavičius, A., Urbanavičius, V. (1994) *Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1994 m. archeologinių tyrimų ataskaita* (Archaeological Report).
- Blair, C. (1958) *European armour, circa 1066 to circa 1700*. London: B. T. Batsford LTD, Pp. 147–148.
- Bianchi, M. (2004) Trumpas pasakojimas apie maskvėnų pergales Lietuvoje karo su Lenkijos karalyste metu. In: V. Dolinskas, ed. *Trumpas pasakojimas apie Lietuvos ir Lenkijos karą su Maskva XVII a. viduryje*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Pp. 137–139.
- Kulikauskas, G. (2010) Paskutinis Vilniaus pilių šturmas. *Verslo klasė*, Nr. 2: 44.
- Meilus, E. (2007) Vilniaus pilių apsiaustis ir išvadavimas iš maskvėnų (1660–1661 m.). In: L. Glemža, ed. *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*. Vilnius: Standartų sp. 83 p.
- Meilus, E. (2012) Jono Kazimiero Vazos laikų Vilnius (1648–1668). *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, vol. 2 (MMXI): 209.

Tyla, A. (2004) Lietuva ir Lenkija XVII. vidurio karų sūkuryje. In: V. Dolinskis, ed. *Trumpas pasakojimas apie Lietuvos ir Lenkijos karą su Maskva XVII a. viduryje*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, p. 35.

Urbanavičius, V., ed. (2010) *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*. Vilnius: Versus Aureus. Pp. 11–14.

Paulius Bugis

16.–17. gadsimta ieroči un bruņas Lietuvos lielķņazu pils teritorijā

Atslēgas vārdi: ieroči un bruņas, 17. gadsimts, Lietuva, Viļņa, lielķņazu pils, Maskavijas karavīri

Kopsavilkums

Ievērojams arheoloģisko atradumu skaits konstatēts Viļņas pils (vēlāk – Lietuvos lielķņazu pils) teritorijā, kura sistemātiski tiek pētīta kopš 1988. gada. Te ir atrasts ne tikai liels daudzums dažādu mājāsaimniecības priekšmetu un to fragmentu, bet arī atradumi, kuri glabā atmiņas par vēsturiskām kaujām. Šīs teritorijas arheoloģiskie materiāli atspoguļo pils pastāvēšanas pēdējo posmu, 1655. gada augusta traģiskos notikumus un Maskavijas karavīru rīcību, kuri ieņēma pili.

Lielķņazu pils teritorijā vairākos maskaviešu apbedījumos atklāti dažāda veida musketi, lodes, čaumalas un granātas. Atradumi ietver arī auksto ieroču – rapīru, pīķu un cita bruņojuma, kas liecina par tuvciņu, – fragmentus. Ieroču un bruņu, kas attiecas uz 16. gadsimta beigām – 17. gadsimta pirmo pusi, analīze sniedz plašāku ieskatu Lietuvos lielķņazistes un Maskavas valsts attiecīgā periodā militārajā vēsturē, kā arī papildu informāciju par dominējošām tendencēm bruņojuma jomā un par militārās sfēras attīstības līmeni. Arheoloģiskā materiāla analīze tehnoloģijas aspektā ļauj veidot precīzāku pārskatu par abu pušu armijām un vērtēt tās Eiropas vēstures kontekstā.

Edgars Ceske

**Johana Pētera Villebranda apodēmika
“Vēsturiskās ziņas un praktiskās piezīmes,
ceļojot pa Vāciju un citām zemēm”
kā kultūrvēsturisks avots**

Atslēgas vārdi: 18. gadsimts, apgaismība, vācu ceļojumu literatūra, apodēmika, Johans Pēteris Villebrands

“Ceļojumu aprakstu žanrs ir ļoti bagāts,” raksta vācu vēsturnieks Mihaels Maurers. “Kā vēstures avots tas spēj kļūt auglīgs, ja tiek uzdoti pareizie jautājumi” (Maurer 2002, 346). 18. gadsimts, sevišķi otrā pusē, tiek vienprātīgi atzīts par ceļojumu literatūras žanra “zelta laikmetu” (Stewart 1978, 9). Vācu ceļojumu literatūras vēsturnieki jau vairāk nekā 30 gadus padziļināti strādā, lai radītu teorētisku bāzi, noskaidrotu aspektus un pieejas, kas palīdzētu minētajam avotu veidam “kļūt auglīgam”.

Uzskatāms pierādījums ceļojumu literatūras kā vēstures un kultūras vēstures avota ievērojamajam potenciālam ir arī vācu jurista un publicista Johana Pētera Villebranda (*Johann Peter Willebrand*, arī *Willebrandt*, 1719–1786) apodēmika.

Pirmās apodēmiķas jeb ceļojumu pamācības (metodoloģijas) vācu kultūrvīdē parādījās 16. gadsimta otrajā pusē. Balstoties uz ramisma (16. gadsimta franču humānista Pjēra Ramī (*Pierre de la Ramee*, latinizētā forma *Petrus Ramus*, 1515–1572) mācību, kas savukārt sakņojās Aristoteļa loģikā, tās no ceļotājiem pieprasīja stingri un secīgi pārdomātu sagatavošanos ceļojumam, tā mērķtiecīgu realizāciju un eksaktu aprakstu. Apodēmiskās literatūras iespāids, kā atzīmē Justīns Štagls (*Justin Stagl*, 1941), vislielākais bija 16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā (Stagl, 2002, 95). Savukārt 18. gadsimta vidū ceļotāju sociālajā sastāvā un ceļojumu motivācijā notika ievērojamas izmaiņas, kuru sekas bija žanriskās pārmaiņas ceļojumu literatūrā. *Grand tour* dalībniekus – jaunos aristokrātus un pilsētu patriciešu dēlus – nomainīja izglītotā pilsoņu kārta, precīzāk – kārtas daļa, kura tiecās pēc garīgās vertikāles savas personības attīstībā un tieši ceļojumos saskatīja vienu no galvenajiem līdzekļiem šī mērķa sasniegšanai. 18. gadsimta vidū un otrajā pusē apodēmiķas pārdzīvoja savu “atjaunināto uzplaukumu” – publikāciju skaits pieauga, tās kļuva daudzveidīgākas (Witthöft 1982, 201). J. Štagls norāda, ka *ars apodemica* no 16.

līdz 18. gadsimtam būtiski izmainījušies. “Tas ir pirmā ranga kultūrvēsturisks fenomens, kas līdz šim nav pienācīgi novērtēts” (Stagl 2002, 95).

18. gadsimtā apodēmikas savus padomus diferencēja atkarībā no ceļotāja kārtas, profesijas, vecuma vai dzimuma. Tas sakāms arī par J. P. Villebrandu.

Autora interesi par J. P. Villebranda sacerējumu raisīja darbs pie nesen tapušā promocijas darba pētījuma (Ceske 2013). J. P. Villebranda grāmata sniedza plašu un vērtīgu materiālu vācbaltiešu autoru, galvenokārt Rīgas ārsta Nikolausa fon Himzeļa (*Nikolaus von Himsel*, 1729–1765), liecību verifikācijai, jo abi minētie ceļojumi notika ne tikai aptuveni tajā pašā laikā (N. Himzeļa ceļojums beidzās 1757. gadā), bet arī tika veikti gandrīz pa vieniem un tiem pašiem maršrutiem.

J. P. Villebrands cēlies no Rostokā izejojušas Meklenburgas tirgotāju ģimenes. Pēc Halles universitātes beigšanas un plašiem Eiropas ceļojumiem apmetās Libekā un kļuva par advokātu. Sāka nodarboties arī ar Hanzas vēstures pētniecību un uzskatāms par vienu no pirmajiem Hanzas vēsturniekiem. 1748. gadā iznāca J. P. Villebranda pirmais darbs “*Hansische Chronick aus beglaubten Nachrichten zusammengetragen*” (“Hanzas hronika, sastādīta pēc ticamiem avotiem”). Pateicoties Dānijas valsts ministra J. H. E. Bernštorka (*Johann Hartwig Ernst Bernstorff*, 1712–1772) protekcijai, karalis Frīdrihs V (*Frederik V*, 1723–1766) iecēla viņu par justīcijas padomnieku; no 1757. līdz 1767. gadam J. P. Villebrands bija Altonas pilsētas (pie Hamburgas) policijas direktors. Administratīvi birokrātiskais darbs nesaistīja, un pēc atvaļināšanās no dienesta J. P. Villebrands apmetās Hamburgā, kur nodevās vienīgi literārai darbībai.

Ceļojumos smelto pieredzi J. P. Villebrands izklāstīja 1758. gadā iznākušajā darbā “*Historische Berichte und practische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland und andere Ländern*” (“Vēsturiskās ziņas un praktiskās piezīmes, ceļojot pa Vāciju un citām zemēm”; turpmāk – “Praktiskās piezīmes”). J. P. Villebranda dzīves laikā un arī vēlāk tapušajos bibliogrāfiskajos rādītājos tiek apgalvots, ka 1769. gadā grāmata piedzīvojusi “*tikai otro*” izdevumu¹. Tomēr vācu ceļojumu vēsturnieks Klauss Beirers (*Klaus Beyrer*) norāda uz šveiciešu zinātnieka Uli Kutera (*Uli Kutter*) pētījumiem, kurš noskaidrojis, ka 11 gadu laikā starp abiem pirmajiem izdevumiem iznākuši ne mazāk kā 8 “Praktisko piezīmju” atkārtoti izdevumi un papildmetieni (Beyrer 1986, 67). Tas varētu liecināt par grāmatas ievērojamo popularitāti.

¹ Hamberger, Georg Christoph, Meusel, Johann Georg. *Das Gelehrte Teutschland oder Lexicon der jetztlebenden teutschen Schriftsteller*. Lemgo: 1776, S. 1331.

J. P. Villebranda sacerējums adresēts jauniem, aristokrātijai vai pilsoņu kārtai piederošiem vīriešiem bez iepriekšējas pieredzes ārzemju ceļojumos. Tiesa, apodēmiska rakstura padomi tajā sastāda tikai vienu, lai gan ļoti svarīgu daļu. Otrā daļa ir pašā autora ceļojumu pieredzes apraksts, apceļojot Vācijas sīkvalstis un brīvpilsētas, kā arī Holandi, Flandriju, Sv. Romas impēriju (tajā ietilpstošo Austriju, Čehiju, Ungāriju), Franciju, Angliju un Dāniju.

Haralds Vithefts (*Harald Witthöft*) norāda uz veselu virkni tēmu, kuru atspoguļojums 18. gadsimta apodēmikās bija obligāts (Witthöft 1982, 203). Lielu daļu no tām aprakstījis arī J. P. Villebrands: satiksmes līdzekļus, ceļus, pilsētu ielu tīklu un stāvakli, viesnīcas, apkalpošanu tajās, transporta, pakalpojumu un pārtikas cenas, dzeramnaudas, ceļojumu plānus un tarifus, valūtu attiecības, finanšu un norēķinu sistēmu, pasta satiksmi un taksi. Tajā pašā laikā J. P. Villenbranda darbs satur vairāk praktisku norāžu, mazāk teorētiskas informācijas, kāda iegūstama citos avotos: piemēram, tajā iztrūkst ziņas par politisko pārvaldi, sabiedrības struktūru apceļojamajā valstī, nav arī obligātās un ieteicamās literatūras saraksta u. c. Šādas informācijas iztrūkums veido galveno atšķirību starp J. P. Villenbranda sacerējumu un N. fon Himzeļa apjomīgo un ļoti skrupulozo ceļojumu dienasgrāmatu.

Tajā pašā laikā J. P. Villenbranda sacerējums ir daudz personiskāks, lasītāju vairāk uzrunājošs, arī – moralizējošāks. No ceļotājam nepieciešamajām īpašībām pirmajā vietā viņš norāda “Dieva bijāšanu”, tad seko “veselība, nauda, pacietība un uzmanība”. Ceļotājam jāprot aizsargāt “mūsu vissvētākā reliģija” (domāts protestantisms) pret “biežajiem reliģijas izzobotāju uzbrukumiem un pret māņticību”; nepieciešamas arī zināšanas vēsturē un priekšstati par “tikumību sarunās un uzvedībā”. Turklāt nepieciešams zināt latīņu un franču valodas, “arī bez itāļu valodas jauns ceļotājs jau nu nepavisam nevar iztikt, ja vēlas gūt labumu un izdevīgumu no satiksmes ar galminiekiem un zinātņu vīriem”. Ceļotāju “aizsargā, tam noder un viņu rotā” dažas zināšanas par celtniecību, arhitektūras proporcijām (*Bau-Meß-Bewegung*), kā arī zīmēšanas māksla, labas zināšanas zinātņu vēsturē, senlietu un dabas jomās. Nepieciešamas arī zināšanas par zemes struktūru (*Erdarten*), minerāliem, ūdensvadu celtniecības mākslu, matemātiku, manufaktūrām un tirdzniecības zinātni (*Handlungswissenschaft*) (Willebrand 1769, 3–5).

Apodēmiku autori parasti norādīja arī ceļojumiem optimālo vecumu. Pēc J. P. Villebranda domām: “Kurš dodas ceļojumā pēc sava divdesmitā gada, ceļo ar baudu; kas toties uzsāk ceļojumu pēc sava divdesmit ceturtā gada, gūst reizē baudu, noderīgumu un godu” (Willebrand, 1769, 5).

Plašs pamācību spektrs veltīts nozīmīgam ceļošanas aspektam – personiskajai un mantiskajai drošībai. Šajā ziņā svarīgi ir izraudzīties piemērotāko un uzticamāko pavadoni. Interesanti, ka autors pavadoņa izvēlē ne pēdējo lomu piešķir arī finansiālajai pusei: “ja tas [pavadonis] ir tikai gadus sešus vecāks par pašu ceļotāju, tam par viņa pūlēm var maksāt mazāk nekā mājskolotājam (*Mentor*), tādā veidā ietaupot līdzekļus. Un ceļotājs tad kā aiz mūra ir pasargāts no tūkstoš nejaušībām un kārdinājumiem”. Par ceļa biedru nedrīkst izvēlēties “lišķi, vējgrābsli, neģēli, izšķērdētāju” (Willebrand 1769, 6).

Stingri piekodināts ievērot piesardzību jebkurā situācijā: tas attiecas tiklab uz sarunām (“Sabiedrībā jācenšas runāt tik maz, cik vien pieļauj pieklājības normas. It sevišķi jāatturas no izteikšanās par reliģijas un ticības lietām, par augstas kārtas personām, par politiskām un kara lietām” (Willebrand 1769, 8); “Nedrīkst lielīties ne ar savu naudasmaku, ne ar dārglietām un citām vērtībām – ir jāatceras notikums ar mūsu novadnieku abatu Vinkelmani²” (Willebrand 1769, 12), kā – jo īpaši – uz komunikāciju ar sievietēm: “Māji vietās un nakšņošanas vietās satiekoties ar sievietēm, jāievēro vislielākā piesardzība un pieklājība, lai neieskatītos tām acīs pārāk dziļi un līdz ar to lai sirds netiktu sagūstīta” (Willebrand 1769, 8). “Nav ieteicams ceļojumā ņemt līdzi pārāk daudz skaidras naudas, zelta pulksteņus un tabakdozes [...]” (Willebrand 1769, 8) utt.

Tāpat “jāraugās uz to, lai ar ceļabiedriem – pat tad, ja tie ir vislabākie draugi – neiesaistītos azarta spēlēs. [...] Spēle sākumā ir laika kavēklis, pēc tam tā kļūst par ieradumu un visbeidzot pārvēršas nepieciešamībā [...]; un no turienes ceļas vissliktākās sekas, kas saistītas ar brīvības, goda un dzīvības zaudēšanu” (Willebrand 1769, 8).

Sīki uzskaitīti piesardzības pasākumi nakšņošanas vietās: apmetoties viesnīcā, “ir jāapskata istaba, kurā grib apmesties; dodoties gultā, jāaizbultē durvis un durvju atslēga jāņem pie sevis; savas ceļojuma kastes, pistoles un zobenus nedrīkst nolikt tālu prom; sveči vai lampu naktī nevajadzētu nodzēst” (Willebrand 1769, 11).

Tāpat “jānodrošinās ar ieteikuma vēstulēm: visdrošāk ņemt divus eksemplārus, gadījumam, ja vienu nozaudē [...]” (Willebrand 1769, 8).

Bez šīm pamācībām jaunajiem ceļotājiem tiek adresēta arī praktiska informācija par piemērotākajiem un lētākajiem transporta līdzekļiem, labākajiem

² Pazīstamais mākslas vēsturnieks un arheologs Johans Joahims Vinkelmanis (*Johann Joachim Winckelmann*, 1717–1768) tika nogalināts aplaupīšanas laikā kādā Triestas viesnīcā.

un sliktākajiem satiksmes ceļiem, viesnīcām, maitu darbību utt. Tā sniedz bagātīgu izziņas materiālu par 18. gadsimta materiālās kultūras dažādām pusēm un kārtu attiecībām vairākās Eiropas valstīs. Daudzviet stāstījumu atdzīvina tēlainā valoda, piemēram, lauku viesnīcu aprakstā:

“Jūs ļoti bieži ne tikai Lejasvācijā, bet arī daudzās citās zemēs daudzus krogos un mājvietās gar lielceļu malām bieži atradīsiet tikpat maz laba alus, kā tīra ūdens; vēl retāk Jūs tur atradīsiet ēdamu ēdienu un lietojamus traukus. Turpretim ļoti bieži Jūs atradīsiet netīrus traukus, pretīgi sagatavotus ēdienus, rupjus viesnīcniekus un netīrīgu viesnīcnieci, un Jūsu sajūtas, oža un redze vairāk nekā Jūs vēlētos tiks piemēklētas nožēlojamā naktsguļā uz salmiem vai arī netīrās gultās; ne reizi vien Jūsu domas sajauks žurku un peļu skrapstoņa un odu, mušu un blakšu indīgie dzēlieni” (Willebrand, 1769, 470–471).

K. Beirers nonāk pie svarīgas atziņas: atšķirībā no grāmatas pirmizdevuma, kurš satur tikai “kailu stāvokļa aprakstu”, 1769. gada izdevumā J. P. Villebrandam “jau ir izveidojies viedoklis un viņš ceļotājus redz kā upurus kliežošajām pretrunām starp nodevām un ceļu stāvokli”, tādā veidā nonākot pie, protams, *netieši* formulētas Vācijas saimniecisko apstākļu kritikas (Beyrer, 67–68).

Tādējādi J. P. Villebranda “Praktiskās piezīmes” apgaismības kontekstā var traktēt arī kā politisku publicistiku, kas no pilsoņu kārtas augšslāņa pozīcijām kritizē Vācijas teritoriālo sadrumstalotību un saimniecisko atpalicību.

Avotu un literatūras saraksts

Willebrand, Johann Peter. *Historische Berichte und Practische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland und ändern Ländern*. Neue vermehrte und verbesserte Auflage. Leipzig: Verlag des Heinsiusischen Buchhandlung, 1769. 478 S.

Beyrer, K. (1986) Des Reisebeschreibers “Kutsche”. Aufklärerisches Bewußtsein im Postreiseverkehr des 18. Jahrhunderts. In: *Reisen im 18. Jahrhundert. Neue Untersuchungen*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, S. 50–90.

Ceske, E. (2013) “*Eiropa vācbaltiešu acīm: ceļojumu literatūras liecības (1750–1815)*”. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, Rīga, 421. lpp. (apskatāms: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4852/34588-Edgars_Ceske_2013.pdf?sequence=1)

Maurer, M. (2002) Reiseberichte. In: *Aufriß der historischen Wissenschaften in sieben Bänden*. Bd. 4. Quellen. Stuttgart: Reclam, S. 324–348.

Stewart, William E. (1978) *Die Reisebeschreibung und ihre Theorie im Deutschland des 18. Jahrhunderts*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 341 S.

Witthöft, H. (1982) Norddeutsche Reiseliteratur des 18. und frühen 19. Jahrhunderts als Quelle für die wirtschafts- und sozialgeschichtliche Forschung. In: Maczak, A. und Teuteberg, H. J. (Hg.) *Reiseberichte als Quellen europäischen Kulturgeschichte*. Wölfenbütteler Forschungen, Bd. 21, Wölfenbüttel, S. 201–227.

Edgars Ceske

**The Travel Advice Book of Johann Peter Willebrand
“The Historical Notices and Practical Comments in the Tours through
Germany and Other Lands” as a Source of the History of Culture**

Key words: 18th century, Enlightenment, the German travel writing, *Ars Apodemica*, Johann Peter Willebrand

Summary

Johann Peter Willebrand / Willebrandt (1719–1786) was a German lawyer and historian, expounding the experience of his travels in the book “*Historische Berichte und practische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland und andere Ländern*” (“The Historical Notices and Practical Comments in the Tours through Germany and Other Lands”) published in 1758; the second edition followed in 1769. Willebrand’s book is addressed to young men belonging to nobility or upper class bourgeoisie without any earlier experience in travelling abroad.

As the main values of a traveller’s character Willebrand emphasizes morality and piety. Willebrand warns young travellers to be careful with thieves, swindlers, card players, and purchasable women. The critical evaluation of the conditions of roads, hotels, custom clearances, the differences of currency, measure and weight systems in German states is simultaneously criticism of the political fragmentation of Germany. Willebrand characterizes not only German towns, but also Amsterdam, Paris, Versailles, London, Vienna, and traditions and customs of various nations. His book is a valuable source of information about the political circumstances and cultural history of Europe in the middle of the 18th century. Especially significant is the fact that Willebrand’s book was published only one year after the end of Riga physician Nicolaus von Himsel’s (1729–1764) trip across Europe (1752–1757). Therefore it can be employed for critical verification and analysis of the information furnished in Himsel’s diary.

Ineta Didrihsone-Tomaševska

1980. gada Olimpiādes spēles Maskavā un latviešu politiskā emigrācija

Atslēgas vārdi: baltieši, boikots, demonstrācijas, Maskava, Olimpiāde, politiskā emigrācija, Tallina, 17 Latvijas sportistu un sporta veterānu vēstule

Ideoloģisku apsvērumu dēļ Padomju Savienība Olimpisko spēļu kustībā nepiedalījās līdz 20. gadsimta 50. gadiem. Pēc Otrā pasaules kara dalība šajās spēlēs tika atzīta par lietderīgu, lai veicinātu komunistisko ideālu izplatīšanu. Līdz ar abu ideoloģisko pretinieku – ASV un PSRS – komandu dalību Vasaras Olimpiādes spēlēs Helsinkos 1952. gadā Aukstais karš bija arī Olimpisko spēļu stadionos (Horne, Whannel 2012, 129), neraugoties uz Starptautiskās Olimpiskās komitejas (SOK) dibinātāja barona Pjēra de Kubertēna (*Pierre de Fredy, Baron de Coubertin*, 1863–1937) sākotnējo ideju par mūsdienu Olimpisko spēļu kā starptautiskā miera un labās gribas nesēju pasaulē.

20. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gados Austrumu un Rietumu attiecībās stingro pretstāves politiku bija nomainījis “ilgaais miers”. Rietumu valstis bija piekāpīgas pret PSRS, cerot panākt ar to saprašanos aktuālos jautājumos, kā bruņošanās kontrole, kodolkara draudu izcelšanās samazināšana, reģionālo konfliktu risinājums u. c. (Zunda 2011, 87, 88) 70. gados ASV un PSRS vairākkārt sacentās par iespējām rīkot Vasaras Olimpiādes spēles. 1973. gadā, kad tika iesūtīti pieteikumi par 1980. gada 22. Vasaras Olimpiādes rīkošanu, SOK bija jāizvēlas – Losandželosa vai Maskava. 1974. gadā tā lēma par labu Maskavai (Grundmane, Keisels 2003, 135), cerot, ka starptautiskais klimats turpmākos gados saglabāsies stabils. Tās bija pirmās Olimpiādes spēles, kas notika kādā no Austrumu bloka valstīm.

Ar pastiprinātu uzmanību notikumu attīstībai sekoja Baltijas politiskās emigrācijas pārstāvji Rietumu pasaulē. Otrā pasaules kara laikā Baltijas valstis okupēja un anektēja PSRS, un to statuss palika nemainīgs visu Aukstā kara laiku. Līdz ar Maskavas izvēlēšanos par Olimpisko spēļu mājvietu SOK pārkāpa savus noteikumus, kas aizliedz spēles rīkot zemēs, kur pastāv rasu, nacionāla, reliģiska un politiska diskriminācija (Spilners 1980). Drīz arī tapa zināms, ka vienu no disciplinām ir plānots organizēt okupētās Igaunijas galvaspilsētā Tallinā. Baltiešu emigrācijas pārstāvju neapmierinātībai un iebildumiem bija neapstrīdams iemesls. Jāatzīmē, ka arī Latvijas PSR galvaspilsētai Rīgai pastā-

vēja iespēja kļūt par Olimpiādes “mazo galvaspilsētu”. Taču republikas augstākās amatpersonas, nevēlēdamās uzņemties atbildību, no piedāvājuma atteicās, bet Igaunijai pavērās iespējas uz spēļu rēķina iegūt līdzekļus no PSRS budžeta (Grundmane, Keisels 2003, 135). Savukārt Latvijas līdzdalība spēļu sagatavošanā aprobežojās ar rūpniecības uzņēmumu aktivitātēm.¹

Pēc lēmuma pasludināšanas par olimpiādes rīkošanu Maskavā nākamo piecu gadu laikā SOK saņēma kritiku par cilvēktiesību pārkāpumiem PSRS. Tomēr tās darba kārtībā atradās jau vecās nesaskaņas², un 1979. gada beigās viss šķita pierimis. Padomju karaspēka iebrukums Afganistānā 1979. gada 27. decembrī pilnīgi izmainīja šo spēļu likteni (Heikkilä 2015, 1473). Sākās “jaunais” Aukstais karš (Džads 2007, 657, 658). ASV prezidents Dž. Kārters (*James Earl*, arī *Jimmy Carter*, 1924) pieprasīja padomju karaspēka izvešanu līdz februārim, draudot atcelt ASV komandas dalību spēlēs. Padomju karaspēks palika, kur bijis. Aprīlī ASV Olimpiskā komiteja nobalsoja par palikšanu mājās. Kārters aicināja arī citas pasaules valstis pievienoties Maskavas spēļu boikotam, un 62 valstu³ nacionālās olimpiskās komitejas tam pakļāvās (Horne, Whannel 2012, 131). Neraugoties uz Olimpiskās hartas 51. likumu,⁴ mūsdienū Olimpiskajai kustībai boikoti nebija nekas jauns.⁵

¹ VEF izgatavoja tiesāšanas un informācijas aparāturu vingrošanas sacensībām un telefona centrāles, kuras izmantoja spēļu preses dienests. Dalībnieku un viesu apkalpošanai tika izmantoti 700 RAF ražotie mikroautobusi. Mēbeles olimpiskajam ciematam gatavoja Rīgas un Valmieras mēbeļu fabrikās. Savukārt Olimpiskās emblēmas konkursā par labāko atzina Rēzeknes mākslinieka V. Arsentjeva skici (Grundmane, Keisels 2003, 135).

² Domāts Izraēlas – arābu valstu konflikts un divu Ķīnu pārstāvība (Ķīnas Tautas Republiku un Ķīnas Republikas Taivānā) Olimpiskajās spēlēs.

³ Šo valstu vidū bija Japāna, Kanāda un Vācijas Federatīvā Republika. Savukārt Lielbritānijas, Itālijas, Austrijas, Nīderlandes u. c. valstu valdības ieteica saviem sportistiem nedoties uz Maskavu, pretējā gadījumā aizliedzot startēt ar savas valsts karogu. Salīdzinot ar iepriekšējām Vasaras Olimpiādes spēlēm Monreālā, kur piedalījās 92 valstis, Maskavā ieradās 80 valstis (Heikkilä 2015, 1473).

⁴ Tajā teiks, ka “Olimpisko spēļu atrašanās vietās vai to tuvumā ir aizliegtas jebkāda veida demonstrācijas, politiska vai reliģiska rakstura propaganda”.

⁵ Tā 1956. gada Olimpiādi Melburnā Suecas kanāla konflikta dēļ boikotēja Ēģipte, Irāka un Libāna, bet Šveice, Nīderlande un Spānija tajās nepiedalījās, protestējot pret Padomju Savienības ieviesto karaspēku Ungārijā. Atbildot uz Rietumu valstu Maskavas Olimpiādes boikotu, 1984. gada spēlēs Losandželosā nepiedalījās Padomju Savienība un 14 Austruma bloka valstis, tostarp Bulgārija, Austrumvācija, Čehoslovākija, Ungārija, Polija u. c.

Pievēršoties Rietumu pasaulē izkaisītās latviešu politiskās emigrācijas nostājai attiecībā uz Maskavu kā Olimpiādes norises vietu, jāsecina, ka līdz 1979. gadam tās interese bija neliela. Par to vislabāk ļauj spriest emigrācijā izdotā periodika. Esošajās publikācijās pārsvarā uzsvērta PSRS negodprātīga rīcība dažādās jomās un atspoguļotas interpretācijas par igauņu motivāciju, viņu gatavošanos regatei, un emigrācijas igauņu domas par to (Vai olimpiskā liesma 1976; Kā Igaunija gatavojas 1977). Tallinas “faktora” ietekmē 70. gadu otrajā pusē daudz lielāka interese bija vērojama Zviedrijas, ASV un Kanādas igauņu vidū. Viņu preses un organizāciju darba kārtībā šis jautājums parādījās 1977.–1978. gadā (Heikkilä 2015, 1476, 1478, 1479, 1482).

20. gadsimta 70. gados latviešu emigrācijas pārstāvji koncentrējās uz vairākiem svarīgiem notikumiem starptautiskajā arēnā, kas varēja būt izšķiroši Baltijas valstu jautājuma aktualizēšanā Rietumu – PSRS attiecībās. Turklāt politiskās emigrācijas organizāciju kapacitāte bija neliela, jo politiski un sabiedriski aktīvs bija mazākums. Šajā periodā mainījās arī Baltijas valstu diplomātu un emigrantu organizāciju pamatuzdevums. Tagad vairāk bija jācinās par iepriekšējo gadu neatzišanas politikas nemainību un tās saglabāšanu,⁶ ne vairs par Baltijas valstu okupācijas un aneksijas fakta atzišanu kā nelikumīgu (Zunda 2011, 89). Baltiešu emigrācijas organizācijas 70., 80. gados aktīvi līdzdarbojās Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas konferencēs (EDSO).⁷ EDSO konference bija ļoti piemērota platforma emigrācijas baltiešu politiskajām aktivitātēm, jo tās darbība dažādās pakāpēs turpinājās gadiem, un tajās pieņemtos lēmumus izvērtēja valstu valdībās, tautas pārstāvju namos un cilvēktiesību aizstāvju organizācijās (Jenča 2012, 91).

⁶ Kā viens no spilgtākajiem gadījumiem jāmin notikumi Austrālijā un Jaunzēlandē 1974. gada vasarā, kad abu valstu valdības paziņoja par nostājas maiņu Baltijas valstu okupācijas *de iure* neatzišanas politikā. Austrālijā baltieši panāca neticamo – 1975. gada 17. decembri tika atcelts iepriekšējais lēmums. Savukārt Jaunzēlandes gadījumā baltieši zaudēja, jo Jaunzēlandē kļuva par vienu no dažām Rietumu valstīm, kas oficiāli bija atzinusi Padomju Savienības *de iure* hegemoniju pār Igauniju, Latviju un Lietuvu. Formāli Jaunzēlandē nekad neatsauca Baltijas valstu inkorporācijas atzišanu. Šī nostāja zaudēja spēku 1991. gada 28. augustā, kad Jaunzēlandē paziņoja par Baltijas valstu neatkarības atzišanu un diplomātisko attiecību nodibināšanu (Didrihsone-Tomaševska 2012).

⁷ No 1973. līdz 1975. gadam norisinājās Eiropas drošības un sadarbības konference Helsinkos un vairākas Noslēguma akta “izvērtēšanas” konferences (tostarp Beļgradā 1977. gadā, Madridē 1980. gadā, Bernē 1985. gadā.).

Gaisotne starptautiskajā vidē spēji mainījās 1980. gada pirmajās dienās, kad kļuva zināms par padomju karaspēka iebrukumu Afganistānā, citāds kļuva arī Olimpiādes liktenis. Sekojot ASV prezidenta Dž. Kārtera paziņojumam par Olimpiādes boikotu, Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) valdes priekšsēdētājs Ilgvars Spilners (1925–2014) 1980. gada janvāra beigās publicēja aicinājumu “latviešu centrālajām organizācijām un visiem latviešiem brīvajā pasaulē”, norādot, ka ikvienam “ir jāpiedalās sabiedriskās domas veidošanā un valdības ietekmēšanā aktīvai darbībai pret padomju ekspansiju” (Spilners 1980). Uz to atbildot, iniciatīvu demonstrāciju rīkošanā Vašingtonā, Filadelfijā, Ņujorkā u. c. uzņēmās ASV Daugavas Vanagu valde (Aprūpei, kultūrai 1980). Kā piemērotu laiku protestiem Amerikas latvieši izvēlējās Ziemas Olimpiskās spēles, kas 1980. gada februārī notika Leikpleisidā (*Lake Placid*), Ņujorkas štatā. Februāra sākumā, kad Ņujorku sasniedza olimpiskā lāpa, pie pilsētas valdes nama līdzās lāpas sagaidītājiem stāvēja arī baltiešu demonstrantu pulciņš, kas bija “bruņojušies” ar izteiksmīgiem plakātiem un skrejlapām, kurās PSRS bija piešķirts olimpiskais zelts citu valstu okupēšanā (Olimpiskā lāpa Ņujorkā 1980). Savukārt uz Olimpisko spēļu norises vietu Leikpleisidā, tērpušies pilgtos Latvijas karoga krāsas apmetņos, ar saukļiem⁸ angļu un latviešu valodā devās seši latviešu jaunieši. Pateicoties interesantajai protesta formai, viņus pamanīja skatītāji, sportisti, preses un televīzijas pārstāvji (Īpatnējs un iespaidīgs protests 1980). Privātpersonu statusā latvieši (baltieši) publicējās arī mitnes zemju laikrakstos, lai tieši uzrunātu vietējo sabiedrību.⁹ Arī ikgadējā Apspiesto tautu nedēļa 1980. gadā sakrita ar Olimpiādes atklāšanas laiku, un to laikā vairākās ASV pilsētās demonstrāciju laikā baltieši, ukraiņi, čehi, ungāri u. c. vērsās pret Maskavas Olimpiskajām spēlēm un okupēto tautu brīvību ierobežošanu (Apspiesto tautu 1980; Iespaidīgs Brīvības gājiens 1980).

1980. gada sākumā Kanādas baltieši cieši sadarbojās, organizējot vairākas demonstrācijas pret Maskavas Olimpiskajām spēlēm un arī vēlāk sekoja līdzī Kanādas valdības un tās Nacionālās Olimpiskās komitejas nostājām attiecībā uz Olimpiādi Maskavā (Heikkilä 2015, 1482). Baltijas tautu federā-

⁸ Saukļi bija šādi: *Welcome Latvian Athletes; Where is Latvian Flag? Baltic Medals aren't Russia's; Latvia for Latvians; God save Latvia!*

⁹ Tā darija Kārlis Streips, kurš tolaik dzīvoja ASV, un, tāpat kā tēvs Laimonis Streips, iestājās par Maskavas Olimpisko spēļu boikotu, minot arī par Latvijas okupāciju laikrakstā “*The Chicago Tribune*”, publicēja vēstuli “10 iemesli, kāpēc ASV jāboikotē Olimpiskās spēles Maskavā” (Streips 2008).

cija Kanādā, ko tobrīd vadīja Tālivaldis Edvīns Kronbergs (1930–2017), iesniedza vēstuli Kanādas ārlietu ministram M. Makgaigenam (*Mark MacGuigan*, 1931–1998), aicinot Kanādu pievienoties boikotam, un uzsvēra, ka Baltijas valstis brutālā veidā ir iekļautas PSRS sastāvā (Baltiešu aktivitāte 1980). Novērojams, ka arī Kanādā demonstrācijās, vēstuļu sūtīšanā amatpersonām un nozīmīgākajiem laikrakstiem galvenokārt piedalījās jaunieši un Kanādas Daugavas Vanagu nodaļas. Tostarp Daugavas Vanagu nodaļas bija instruktas sūtīt speciālas olimpiskās pastkartes Kanādas ārlietu ministram un Olimpiskās komitejas prezidentam, prasot spēļu boikotu un īpaši vērstoties pret regati Tallinā (Studenti politiskā darbā 1980; Kanāda 1980; Latviešu dzīve Kanādā 1980). Pēc konsultēšanās ar citām valstīm 1980. gada aprīlī kanādieši paziņoja par pievienošanos boikotam. Kā minēts presē, “vietā, protams, te bijusi arī baltiešu aktivitāte” (Kanāda pievienojas 1980; Kanāda noteikti 1980).

Lielbritānijas latvieši PSRS invāziju Afganistānā izmantoja, lai aktivizētu Baltijas jautājumu angļu sabiedrībā, Parlamenta pārstāvju vidū un Britu Olimpiskajā komitejā. Kā liels atbalsts un baltiešu interešu aizstāvis emigrācijas latviešu presē atspoguļots Parlamenta loceklis sers Frederiks Benets (*Sir Frederic Mackarness Bennett*, 1918–2002). Viņš vadīja Nacionālo Olimpisko spēļu protestētāju komiteju¹⁰ un darbojās kā vidutājs starp Austrumeiropas tautu pārstāvjiem un Britu Olimpiskās komitejas locekļiem, lai pēdējos pārliecinātu, ka regates rīkošana okupētā zemē ir olimpisko principu pārkāpums, un to dēļ britu sportistiem nevajadzētu piedalīties Olimpiādē un jo īpaši burāšanas sacensībās Tallinā (Kopējais paveiktais 1980; Ne slavai 1980). Anglijas latvieši galvenokārt pauduši viedokļus dažādu organizāciju sanāksmēs, konferencēs, izplatījuši skrejlapas un sūtījuši vēstules britu Parlamenta locekļiem, bet mazāk piedalījušies demonstrācijās (Trauksmes sauciens 1980; Protests pret apspiestību 1980). Jāatzīmē, ka Lielbritānija bija to valstu vidū, kuras delegācija piedalījās Maskavas Olimpiādē.

Īpašu iniciatīvu uzņēmas Austrālijas Ministru prezidents Malkolms Frēzers (*John Malcolm Fraser*, 1930–2015). 1980. gada 9. janvārī viņš paziņoja, ka Austrālija nosoda PSRS iebrukumu Afganistānā un tā vērsīsies pie draudzīgu valstu valdībām, lai apsvērtu kopīgus soļus padomju agresijas savaldīšanai un ierobežošanai. No 28. janvāra līdz 12. februārim M. Frēzers oficiālās vizītēs apmeklēja ASV, Lielbritānijas, Vācijas, Francijas un Jaunzēlandes valdības, cenšoties organizēt Rietumu kopēju reakciju Padomju Savienības veiktajai invāzijai Afganistānā. Viņa pavadošajā delegācijā līdzās

¹⁰ *National Committee Olympic Games – Moscow Objectors.*

politiskajiem darbiniekiem bija arī 14 Austrālijas žurnālisti un politiskie komentētāji. Viņu vidū arī viens etniskās grupas laikraksta redaktors – laikraksta “Austrālijas Latvietis” izdevējs Emīls Dēliņš (1921–2004), panākot, ka par viņa personību un okupēto dzimteni rakstīja daudzi Rietumu laikraksti (Bērziņa 2013, 134, 13; Dēliņš 1981, 104, 105). E. Dēliņš arī atbildējis uz jautājumu par Austrālijas iniciatīvu. Viņaprāt, liela nozīme bija 1975. gadā M. Frēzera valdības atsauktajai iepriekšējā valdības vadītāja E. G. Vitlama (*Edward Gough Whitlam*, 1916–2014) politikai, kas 1974. gadā pārtrauca atzīt *de iure* Baltijas valstis un svītvoja Latvijas Goda konsulu Melburnā no konsulārā saraksta. M. Frēzera valdība atsāka Baltijas valstu *de iure* atzīšanu un atjaunoja goda konsulāta darbību. Arī vēlākajā Austrālijas ārpolitikā bija vērojama lielāka neuzticība PSRS, ko pastiprināja pēkšņais iebrukums Afganistānā (Dēliņš 1981, 13). Nesnauca arī Austrālijas baltiešu sabiedrība. Apvienotā baltiešu komiteja februārī rīkoja plašas protesta demonstrācijas, lai pievērstu austrāliešu uzmanību. Īpašā aicinājumā Apvienotā baltiešu komiteja akcentēja, ka burāšanas sacensības notiks okupētas valsts teritorijā, “rupji pārkāpjot starptautiskos likumus un apsmejot olimpisko spēļu ideju par tautu draudzību un mieru [...] Kas būs nākamais olimpiskajiem lokiem greznotā krievu lāča upuris?” (Baltieši protestē 1980). Demonstrācijas turpinājās arī martā un tika atspoguļotas vietējā presē un TV (Krādziņš 1980). Tāpat ikviens bija aicināts nosūtīt austrāliešu ierēdņiem, sportistiem u. c. speciālas pastkartes “*Where are they running*” un visus pieejamos izdevumus par okupēto Latviju (Izplatīsim tagad 1980).

Papildu motivāciju Rietumvalstīs mītošajiem deva līdz viņiem nonākušie memorandi, deklarācijas un vēstules, kas bija atceļojuši no okupēto Baltijas valstu iedzīvotājiem. Rietumu latviešu vidū plašu rezonansi radīja 17 padomju Latvijas sportistu un sporta veterānu vēstule, kas tapusi 1980. gada maijā un tālāk caur Zviedriju nonākusi Rietumos, kur tika pārpublicēta visos lielākajos latviešu trimdas laikrakstos. Vēstules 17 anonīmie sportisti pauduši prieku par Rietumu valstu boikotu pret Maskavas Olimpiskajām spēlēm un atainojuši patieso stāvokli okupētajās padomju republikās un pašu sajūtas. Vēstules tekstu latvieši ASV, Anglijā un Austrālijā iztulkoja angļu valodā un skrejlapu veidā izplatīja visiem interesentiem. Austrālijas latvieši šo vēstuli nodeva Ministru prezidentam M. Frēzeram, kad tas devās uz pārrunām ar Austrālijas Olimpisko komiteju (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 633. l. 22. lp.). Pēc vairāku mēnešu aktivitātēm Austrālijas valdībai nācās zaudēt – zem Olimpisko spēļu karoga Maskavā startēja arī 120 Austrālijas sportisti (Australia at the 1980 Moskva Summer Games).

Kā liecina emigrācijas periodika, līdz PSRS karaspēka iebrukumam Afganistānā latviešu politisko emigrantu Rietumvalstīs darbība saistībā ar Olimpiādi Maskavā galvenokārt bija nogaidoša. Tā pieņemās spēkā līdz ar ASV paziņojumu par spēļu boikotu un PBLA priekšsēdētāja aicinājumu piedalīties “sabiedriskās domas veidošanā un valdības ietekmēšanā aktīvai darbībai pret padomju ekspansiju” (Spilners 1980). Latvieši ASV, Austrālijā, Kanādā un Lielbritānijā atsaucās aicinājumam un atbilstoši katras kopienas aktivistu vēlmēm, brīvajam laikam, finansiālajai situācijai un izdomai vietējā sabiedrībā atgādināja par Baltijas valstu likteņiem, un aicināja boikotēt spēles Maskavā. Lai gan šie protesti nebija izšķiroši, četrdesmit gadus pēc nelikumīgās Baltijas valstu okupācijas vēl pastāvēja pietiekami aktīvas baltiešu politisko emigrantu grupas, kas starptautiskajā vidē turpināja uzturēt Baltijas valstu jautājuma aktualitāti.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 293. f. (Latvijas sūtniecība Vašingtonā), 1. apr., 633. l.

Aprūpei, kultūrai un nacionāliem centieniem. (1980) *Laiks*, 12. marts

Apspiesto tautu demonstrācija Čikāgā. (1980) *Laiks*, 19. jūlijs

Baltieši protestē pret olimpisko spēļu rīkošanu Tallinā un Maskavā. (1980) *Austrālijas Latvietis*, 22. februāris

Iespaidīgs Brīvības gājiens Detroitā. (1980) *Laiks*, 23. jūlijs

Izplatīsim tagad. (1980) *Austrālijas Latvietis*, 22. februāris

JS. (1980) Baltiešu aktivitāte. *Latvija*, 17. maijs

Īpatnējs un iespaidīgs protests. (1980) *Laiks*, 2. aprīlis

Kanāda. (1980) *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1. jūlijs

Kanāda noteikti pret inkorporāciju. (1980) *Laiks*, 11. jūnijs

Kanāda pievienojas boikotam. (1980) *Latvija Amerikā*, 26. aprīlis

Kā Igaunija gatavojas Maskavas olimpiskajām spēlēm. (1980) *Austrālijas Latvietis*, 18. novembris

Kopējais paveiktais darbs. (1980) *Londonas Avīze*, 29. februāris

Krādziņš, J. (1980) Protests par Afganistānas okupāciju. *Austrālijas Latvietis*, 11. aprīlis

Latviešu dzīve Kanādā. (1980) *Laiks*, 23. aprīlis

Ne slavai, bet godam. (1980) *Londonas Avīze*, 7. marts

Olimpiskā lāpa Ņujorkā. (1980) *Laiks*, 6. februāris

- Protests pret apspiestību. (1980) *Londonas Avīze*, 22. februāris
- Spilners, I. (1980) Maskavas miera baloži un 10.000 propagandistu. *Laiks*, 2. februāris
- Spilners, I. (1980) Protestēsim pret agresiju. *Londonas Avīze*, 8. februāris
- Streips, K. (2008) Par Olimpiskajām spēlēm Ķīnas diktatūrā. *Laiks*, 12. aprīlis
- Studenti politiskā darbā. (1980) *Laiks*, 30. aprīlis
- Trauksmes sauciens. (1980) *Londonas Avīze*, 22. februāris
- V. R. (1980) Vai olimpiskā liesma jau nenodzisa visiem laikiem? *Laiks*, 4. augusts
- Bērziņa, I. (2013) *Emīls Dēliņš. Patriots, žurnālists, diplomāts*. Rīga: Jumava. 214 lpp.
- Dēliņš, E. (1976) Latvijas problēmas Austrālijas politikā. *Universitas*, Nr. 37
- Dēliņš, E. (1981) *No prezidenta un prezidentu*. [Sidneja]: Salas Apgāds. 119 lpp.
- Didrihsone-Tomaševska, I. (2012) “Austrālijas kauja”: Austrālija atzīst Baltijas valstu *de jure* iekļaušanu Padomju Savienības sastāvā. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1/2: 137–153
- Džads, T. (2007) *Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata. 974 lpp.
- Jenča, A. (2012) Trimdas presē atspoguļotā Baltijas jautājuma problemātika starptautisko notikumu un institūciju kontekstā 20. gadsimta 80. gados. *Latvijas Vēsture*, Nr. 3: 91–104.
- Grundmane, Dž., Keisels, G. (2003) Latvieši bez Latvijas (1952–1988). Grām.: *Latvijas olimpiskā vēsture. No Stokholmas līdz Soltleiksitijai*. Rīga: Latvijas Olimpiskā komiteja. 89.–147. lpp.
- Heikkilä, P. (2015) Sailing in an Occupied Country: Protests by Estonian Emigrants Against the 1980 Tallinn Olympic Regatta. *The International Journal of the History of Sport*, Vol. 32: 1472–1490
- Horne, J., Whannel, G. (2012) *Understanding the Olympics*. London, New York: Routledge. P. 239
- Zunda, A. (2011) *Baltijas valstu jautājums 1940–1991*. Rīga: Zvaigzne ABC. 118 lpp.
- Australia at the 1980 Moskva Summer Games. sk. <http://www.sports-reference.com/olympics/countries/AUS/summer/1980/> (10.01.2017.)

Ineta Didrihsone-Tomasevska

Moscow 1980 Summer Olympics and the Latvian Exile

Key words: Baltic, boycott, exile, Moscow Olympics, political emigration, protests, Tallinn

Summary

Nobody was able to predict that there would be another enormous tension between the East and the West when the Soviet Union got a chance to organize the 22nd Summer Olympic games in Moscow in 1980. More than sixty countries including the USA, Canada, Federal Republic of Germany and others made a decision to boycott the games following the Soviet invasion in Afghanistan in December 1979. The Baltic political émigrés in the Western world followed these events with great attention, even more because one of the Olympic disciplines was taking place in Tallinn – the capital of Estonia occupied by the Soviets. Latvian political émigrés raised protests in order to promote their home countries to take a decide of the boycott. They were encouraged by an “Open letter of the 17 Latvian sportsmen to all the sportsmen in the free world”. The letter was translated and transferred to inhabitants and governments of the Western countries. Even though these activities were not decisive, they reminded of the fate of the occupied Baltic countries. The research is based on the archival studies and Latvian exile periodicals.

Ирина Гордеева

Идеи ненасилия в журнале «Призыв» экуменического кружка Сандра Риги (1971–1981)

Ключевые слова: самиздат, экуменическое движение в СССР, диссидентство, ненасилие, пацифизм, Сандр Рига, журнал «Призыв»

История ненасилия, миротворчества и пацифизма в России, СССР и на постсоветском пространстве является малоизученной темой. Идеи и движения этого направления имеют религиозные корни и связаны с историей миротворческих сект, толстовского и радикально-пацифистского движения в России. Это связано также с отказами от военной службы по мотивам совести, межконфессиональными связями, международным гуманитарным сотрудничеством и народной дипломатией, диссидентским движением и позднесоветской контркультурой, теорией и практикой ненасильственного протеста, а национализмом и антиграницными идеями. Настоящая статья посвящена низовому экуменическому движению в СССР и его самиздатскому журналу «Призыв», которые должны восприниматься в нескольких контекстах — истории «религиозного ренессанса» в СССР 1960–1970-х гг., культурного андеграунда, экуменического и мирного движений позднего советского времени.

Основателем подпольного экуменического кружка был Сандр Рига (Александр Сергеевич Ротберг, 1939), уроженец Риги, взявший себе в качестве псевдонима название любимого города. В Риге прошли детство и юность Сандра. Он вел богемный образ жизни, в котором эстетические и интеллектуальные искания сочетались с пьянством и другими излишествами (Рига 1974, 142–148). В Риге началось его религиозное обращение, которое в начале 1970-х годов привело к созданию экуменического кружка.

После переезда в Москву в 1964 г. Сандр пытался заняться молодежными проблемами, но по-прежнему много времени проводил в творческой среде, в которой в конце 1960-х годов появились первые хиппи и стремительно развивались религиозные настроения. Сандра особенно привлекала идея свободного общения христиан, и к началу 1970-х годов религиозные интересы вытеснили все прочие.

Религиозно-этическим выбором Сандра стал экуменизм. Сандра часто принимали за католика или баптиста, но он сам себя называл экуменом или свободным христианином: «Я не был католиком, но понима-

ете, я так не говорил, что я не католик, ну потому что я и католик, и баптист, и лютеранин, я — свободный христианин, и в этом смысле я не могу сказать нет, потому что это мои братья, я для них, может быть, не брат, но они — мои братья», — пояснил он мне в своем интервью (*Интервью* 2015).

13 октября 1971 г. в комнате коммунальной квартиры в Рижском проезде, где жил Сандр, состоялась первая встреча его экуменического кружка. На ней присутствовали девять христиан разных конфессий, в основном молодые люди творческих профессий. Разумеется, в то время существовать кружок мог только подпольно. Молодые люди собирались дома у Сандра для общения и молитв, ходили в церкви и молитвенные дома разных вероисповеданий помолиться и послушать проповеди. Нередко устраивались поездки в Таллинн, Ригу, Львов и другие города с целью межконфессионального общения, крещений и миссии. Сандр также пытался проводить антинаркотические лагеря.

Идеи миротворчества и ненасилия стояли в центре основанного Сандром низового экуменического движения. «Мы проповедуем всеобщее примирение во Христе, — писали Сандр и его друзья. — Наша цель — экуменизация, либерализация мира с вытекающим отсюда правилом — в главном единство, во второстепенном свобода и во всем любовь» (*Архив Самиздата* № 2626, 2).

Возможно, создавая свою общину, Сандр имел далеко идущие цели, рассчитывая на постепенное духовное перерождение всего советского общества на основе взаимной любви, свободной религиозности, толерантности, открытости и ненасилия. Экуменисты возлагали свои надежды на молодых людей, «дерзко переоценивающих многие ценности, мыслящих широко, глобально, отмечающих всякую косность и религиозный эгоизм» (Анонимный автор 1971, 33), и считали, что молодежь должна принять на себя ответственность за религиозное и нравственное возрождение общества.

Сандр Рига был арестован 8 февраля 1984 года, в августе его осудили по обвинению в создании незарегистрированной религиозной группы, деятельность которой «была сопряжена с посягательством на личность и права граждан, издание журнала «Призыв» и распространение заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй» (*Архив самиздата* № 5625, 1).

Сандру был поставлен диагноз вялотекущая шизофрения, с которым он был отправлен на принудительное лечение в специальную психиатрическую больницу Благовещенска. Там его «лечили» сильнодействующими препаратами, и со своим больным сердцем он чудом остался жив.

Лишь в марте 1987 г. Сандр был переведен в Рижскую психиатрическую больницу и вскоре выпущен на свободу.

История экуменического кружка Сандра Риги является частью духовно-религиозных исканий советской молодежи 1960–1970-х гг., которые особенно интенсивно протекали в среде культурного андеграунда. Сандр понимал и любил своих друзей — художников, поэтов и хиппи, ценил в них индивидуальное, творческое, бунтарское начало, стремление «прорваться в потусторонний мир», но в то же время он видел губительность их пути: «прекраснодушные идеалы хиппи — хотим любить, не хотим воевать, к сожалению, быстро выродились в алкоголизм и наркоманию» (Рига 2008, 334–335). Он был одним из тех, кто попытался придать своему протесту против советской действительности позитивный характер, предложить духовную альтернативу развития советского общества.

Не удивительно, что Сандр, выросший в мультикультурной Риге, выбрал для описания своего религиозно-общественного идеала язык экуменизма. Как писал сам Сандр, «атмосфера Прибалтики очень экуменична сама по себе: скажем, в Риге живут и лютеране, и католики, и православные; латыши, русские, евреи, украинцы, поляки. Там нет смешения, но также нет и вражды» (Рига 2008, 337).

В СССР существовало «официальное» экуменическое движение, которое было сильно политизировано и, как и пресловутая «борьба за мир», служило орудием советской культурной дипломатии. Его участниками были представители высшей церковной иерархии и небольшой круг специально отобранных людей. Низовое экуменическое движение носило неκληрикальный характер и было призвано «не в противовес, но наряду с официальным экуменизмом» искать пути преодоления разногласий между христианами разных вероисповеданий, традиций и школ (Языкова 2011, 40).

Как точно подметил участник событий, в основе экуменической этики, которая сложилась в общине Сандра, «стоит идея ненасилия, обращенная к опыту человека. Ведь “ненасилие” — это не только социальная практика, не столько способ “гражданского неповиновения” в политической борьбе, а в первую очередь ненасилие над духовным опытом другого человека, собеседника, ближнего» (Паншин-Морозов 2011, 64). Свое яркое воплощение эта этика нашла на страницах журнала «Призыв»¹.

¹ В настоящей статье, если не обозначено иначе, ссылки даются на машинные перепечатки «Призыва», хранящиеся в Кестонском колледже, со своей сплошной нумерацией страниц.

«Призыв» был полностью подпольным самиздатским изданием, печатавшимся на машинке. Он выходил нерегулярно, общее число экземпляров журнала едва ли доходило до сотни. Главным редактором «Призыва» был Сандр Рига. Авторство статей было анонимным. С 1971 по 1981 год вышел 21 номер². Распространялся журнал конспиративно среди хиппи и других представителей культурного андеграунда, студентов, религиозной интеллигенции.

На страницах «Призыва» печатались исторические очерки экуменического движения, исповеди людей, пришедших к вере, хроника жизни кружка, экуменическая публицистика, рассказы об экуменических встречах и миссионерских поездках по стране, информация о родственниках движений за рубежом. На титульном листе первого номера «Призыва» стоял эпиграф: «К миру призвал нас Господь (1 Кор. 7, 15)». Миротворчество, духовное ненасилие и терпимость были главными темами этого журнала.

Важное место в «Призыве» занимали материалы по истории экуменического движения (Анонимный автор 1971–1, 9–22). Экуменисты считали, что дух того движения, к которому они принадлежат, впервые проявился у францисканцев и гернгутеров. Они рассказывали об экуменических по духу низовых инициативах, целью которых было всемирное единение, борьба за мир и разоружение, гуманитарная помощь. Официальное экуменическое движение в «Призыве» критиковалось за то, что в нем было мало мирян (Анонимный автор 1975, 78).

Кружок Сандра считал себя частью мирового экуменического движения, поэтому на страницах журнала регулярно печатались материалы о зарубежных единомышленниках. Особенно тесные связи сложились у кружка Сандра с экуменической общиной Тэзе (*Taïze*), расположенной во Франции, и ее главой братом Роже (*Роже Луи Шюти-Марсош*, 1915–2005). Сандру и его друзьям были близки миротворческие, аскетические и антиграницные настроения движения Тэзе.

Регулярно в своем журнале экуменисты публиковали основные принципы своей веры, которые содержали идеи ненасилия и миротворчества: «наша цель — всеобщее примирение во Христе через экуменизацию, либерализацию, евангелизацию мира». Под экуменизацией они понимали «единение в самом широком смысле этого слова», под либе-

² После освобождения Сандра «Призыв» выходил в 1987–1995 годах в Риге и Москве (№№ 22–35).

рализацией — «принципиальное воздержание от насаждения взглядов и общественного устройства путем насилия», евангелизация означала «распространение Царствия Божия в людских сердцах»³. В идейном отношении экуменисты ассоциировали себя с идеями В. С. Соловьева (1853–1900), прот. А. Меня (1935–1990), общины Тэзе, а также с духом «революции Иисуса».

Главное богослужение экуменистов, которое они по древней традиции называли *agape*, содержало в себе призыв к примирению и прощению, напоминало о всеобщем родстве людей, заявляло о необходимости «искать то, что нас объединяет а не разобщает, быть готовым не только настаивать, но и уступать», и предлагало целую программу предупреждения межконфессиональных конфликтов (Анонимный автор 1974, 152).

В журнале помещались призывы не только к религиозной, но и к национальной терпимости, «научиться без внутреннего протеста признавать право других быть другими, право на непохожесть, без которой не может быть национальной самобытности, такой дорогой каждому из нас» (Анонимный автор 1975, 166).

Таким образом, ненасилие было главной этической основой экуменизма, и журнал «Призыв» должен восприниматься еще и в ряду тех многочисленных самиздатских изданий, которые мы можем отнести к миротворческой и пацифистской традиции (рижский журнал «Ясная Поляна» Г. Мейтина, «Свобода: Журнал Системы» Ю. Попова, бюллетени «День за днем» и «Доверие» Группы за установление доверия между Востоком и Западом, псковский «12: Журнал независимых мнений» В. Никольского и др.). «Призыв» от них отличается не только своим преимущественно религиозным характером, но и тем, что он был первым опытом подобного рода, появился гораздо раньше изданий периода новой политической прессы и представлял собой настоящий подпольный самиздат.

Особенно близким другом Сандра был Дзен-Баптист (Владимир Теплышев, 1949–2009). Свое прозвище он получил в связи с тем, что заявлял о себе как о стороннике самых различных религий. В 1976 г. Дзен-Баптист составил самиздатский сборник «Альтернатива», в котором были собраны все лучшие статьи из советской и западной прессы о хиппи и духовных процессах, протекающих в среде западной молодежи. На одной из картинок этого сборника был изображен дом с картой мира на

³ Заметки на полях. *Призыв*. 1977. № 9. С. 200; *Призыв*. 1978–1979. № 17.

фасаде. «Экумена — один большой дом и все люди братья», — было написано под этим рисунком.

«Все люди — братья» — этот лозунг низовое экуменическое движение разделяло с толстовским движением первой трети XX в. и низовым мирным движением позднего советского времени. У экуменистов была своя миссия в этом общем движении — напоминать людям об «изначальной солидарности людей, несущих в себе образ Божий».

Список источников и литературы

[Анонимный автор] (1971) Как я понимаю экуменическое движение. *Призыв*, № 2: 30–33.

[Анонимный автор] (1971–1) Краткая история экуменизма. *Призыв*, № 1: 9–22.

[Анонимный автор] (1974) Агапе. *Призыв*, № 7: 152–153.

[Анонимный автор] (1975) Навстречу тысячелетия крещения Руси. *Призыв*, № 8: 165–166.

[Анонимный автор] (1977) Заметки на полях. *Призыв*, № 9: 200.

[Анонимный автор] (1978–1979) Содержание устного Призыва: (темы, которые отец разъяснял братьям и сестрам в течение ряда лет). *Призыв*, № 17: 19–20.

Архив самиздата № 2626.

Архив самиздата № 5625. Обращение «Внимание христианин!» — о суде над создателем группы христиан-экуменистов А. Ригой (Москва, 30–31.08.84), 1985. 2 с.

Интервью с Сандром Ригой и Лидией Дорониной, записано И. Гордеевой в Риге 3 июня 2015 г. (125 минут, на русском языке), личный архив автора.

Паншин-Морозов А. (2011) Альтернативная печать Москвы. В кн.: *Riga, Sandr. Nonfiction*. Rīga: Sacramento. С. 63–66.

Рига С. (1974) Мой призыв. *Призыв*, № 7: 142–148.

Рига С. (2008) Призыв. В кн.: *Riga, Sandr. Prizyv: DVD-ROM*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. С. 333–355.

Языкова И. (2011) Экуменическое движение. Второе дыхание. В кн.: *Riga, Sandr. Nonfiction*. Rīga: Sacramento. С. 37–50.

Irina Gordejeva

**Nevardarbīgas idejas Sandra Rīgas ekumeniskā pulciņa
žurnālā “Priziv” (1971–1981)**

Atslēgas vārdi: samizdat, ekumeniskā kustība PSRS, disidentu kustība, nevardarbīgas idejas, Sandrs Rīga, žurnāls “Priziv”

Kopsavilkums

Sandra Rīgas pagrīdes ekumeniskā pulciņa žurnāls “Priziv” tika izdots 1971.–1981. gadā Maskavā, Rīgā un Žitomirā. Pulciņš, apvienojot dažādas konfesionālas piederības jaunus cilvēkus, kļuva par 60.–70. gadu “relīģijas renesanses” sastāvdaļu, padomju kultūras pagrīdes vēstures komponentu un vēlinā padomju laikmeta ekumeniskās un neatkarīgās miera kustības vienību. Žurnālā “Priziv” tika paustas tādas ekumenistu pamatvērtības kā pastāvīgie Dieva meklējumi, toleranta attieksme pret citu ticību un plašākā vārda nozīmē – nevardarbība. Rakstu autori pievērsa lielu uzmanību humāno ideju izpausmes problemātikai, atklājot savu ticības simbolu, raksturojot ekumeniskās kustības vēsturi, stāstot par mūsdienu rietumu ekumeniskās kustības un savas kopienas pieredzi.

Irina Gordeeva

**Nonviolence in the *Samizdat* Magazine “Prizyv” of
Sandr Riga’s Ecumenical Circle (1971–1981)**

Key words: *samizdat*, ecumenical movement in the Soviet Union, political dissent, nonviolence, pacifism, Sandr Riga, “Prizyv”

Summary

The *samizdat* magazine “Prizyv” was published between 1971–1981 in Moscow, Riga, and Zhitomir by underground circle of Sandr Riga (b. 1939). The emergence of this circle united young people of different religious denominations and was a part of the so-called “religious revival” of the 1960–1970s, as well as the history of the Soviet cultural underground, grassroots ecumenical and independent peace movements of the late Soviet period. The spirit of magazine “Prizyv” was based on a free search for God, religious tolerance, and nonviolence in a broad sense. The authors of “Prizyv” in their articles constantly addressed the theme of nonviolence, described their basic religious beliefs, traced a history of ecumenical movement, and explored the experiences of contemporary Western ecumenical movement and their own ecumenical circle.

Евгений Гребень

Партизаны в воспоминаниях очевидцев нацистской оккупации Беларуси

Ключевые слова: партизаны, Беларусь, нацистская оккупация, воспоминания

В оккупированной нацистами к концу лета 1941 г. территории Беларуси с первых месяцев развернулось движение Сопротивления. Немногочисленные вначале партизанские отряды, в которых преобладали военнослужащие Красной армии, оказавшиеся в окружении, к весне 1942 г. стали пополняться местными жителями. Возросшие масштабы антинацистского сопротивления повлекли создание Центрального и Белорусского штабов партизанского движения (БШПД). К 1943 г. под контролем партизан находилось 60% территории Беларуси. Оккупанты контролировали города, крупные деревни, в которых размещались опорные пункты немцев и полиции и важнейшие коммуникации, остальная территория находилась под контролем партизан. По данным БШПД, за период оккупации на территории республики действовало 374 тысячи партизан (80 % являлось уроженцами республики), 199 бригад, 1255 отрядов, отдельные полки. Помимо советских партизан и подпольщиков, в Беларуси действовали отряды Организации украинских националистов, польской Армии Крайовой и так называемые «зеленые» (партизанские формирования, не подчинявшиеся руководящим структурам советского и польского Сопротивления). Исключительно интенсивным партизанское движение было в Витебской области, где располагались крупные партизанские зоны: Полоцко-Лепельская, Сенненско-Оршанская, Россонско-Освейская и Суражская (2005, 275–276).

Интервьюируемые в годы войны являлись сельскими жителями 1923–1935 годов рождения, имевшими в основном начальное (советская или польская школа), реже — среднее и среднее специальное образование. Это воспоминания как детей и подростков, так и молодых людей со сформированным мировоззрением, способных адекватно оценивать общественно-политическую и социально-экономическую ситуацию периода оккупации. В годы оккупации опрошенные граждане проживали в Витебской области БССР, входившей в состав оккупационных адми-

нистративно-территориальных единиц — тыловой зоны группы армий «Центр» и Генерального округа Белоруссия. Практически все сельское население так или иначе сталкивалось с партизанами или знало о них.

Если деревня находилась в партизанской зоне или на краю ее, абсолютное большинство жителей поддерживало партизан, которые были в таких деревнях частыми гостями. В ряде деревень дислоцировались партизанские отряды, боевые группы или тыловые подразделения. Местные жители помогали продуктами добровольно, порой испытывали гордость от осознания помощи своим. У многих родственники были в партизанах (Богданович; Тарасевич; Подобед; Бороденок; Буяльская; Гнивицкая; Грибов; Дмитраченко; Козлова). Население привлекалось к работам в пользу партизан: помол зерна, выпечка хлеба, приготовление партизанам пищи, повреждение немецких коммуникаций, несение дозорной службы, разведка, доставка продовольствия и медикаментов из города. Продукты привозили партизанам из деревень, подконтрольных немцам, а также из Латвии (Васильев; Сандар; Бороденок; Буяльская; Гнивицкая; Захарова; Богданович). Практиковалось использование детей в качестве прикрытия старшими членами семьи для помощи партизанам, поскольку женщина с маленьким ребенком или сам ребенок вызывали меньше подозрений у немцев и полиции (Храмёнок).

Большинство партизан были уроженцами тех районов, в которых действовал их отряд, имели родственников и знакомых в окрестных деревнях, и их отношения с местными жителями складывались нормально: «Если местных не обидим, они нас не выдадут» (Бороденок). Негативное отношение населения связано в основном с партизанами — уроженцами других республик СССР и отрядами, сформированными за пределами Беларуси или же с отрядами, действовавшими вне района своей постоянной дислокации. Не связанные с местным населением, партизаны таких формирований практиковали насильственное изъятие продуктов питания, одежды и драгоценностей, принуждали население к оказанию помощи партизанам — изготовление самогона, разведка (Богданович; Санковская; Буяльская; Дединкина). Иногда приходилось апеллировать к командованию о наказании виновных, которые обычно приносили извинения пострадавшим (Храмёнок). В ряде случаев имевшие место негативные моменты интервьюируемые связывают не с советскими партизанами, обвиняя в насилии так называемых «зеленых», «бандитов», «лжепартизан» — переодетых партизанами полицейских, которые засы-

лались немцами в лес для дискредитации движения Сопротивления (Буртыль; Павлова). Более сдержанное отношение к партизанам было у жителей западных районов, входивших до сентября 1939 г. в состав Польши (Гедройц).

В деревни, далекие от мест постоянной дислокации отряда, партизаны заходили периодически. Например, деревня Жигули Верхнедвинского района располагалась на шоссе Полоцк — Дрисса, лесные массивы были далеко, поэтому партизаны заходили редко, пользовались лодками местных жителей для переправы через реку. Люди знали, к кому именно заходят партизаны, но не выдавали их (Снежин).

Коренным образом отличаются воспоминания людей, живших в деревнях, продолжительное время надежно контролировавшихся оккупационными властями (в них размещались комендатуры, гарнизоны немцев и полиции). Несмотря на размещение гарнизона противника, партизаны ночью заходили и в эти деревни. Размеры реквизиций и применение силы по отношению к местным жителям были значительными, порой носили тотальный характер. Помимо продуктов питания, забиралась женская и детская одежда, вещи, собранные пожилыми людьми для погребения. Просьбы не отнимать с трудом нажитое не действовали, и граждане вынуждены были прятать имущество, скот на ночь угонялся в центр контролируемой немцами деревни под охрану гарнизона (Марченко).

В воспоминаниях регулярно фигурируют коллаборационисты — местные полицейские и старосты, украинские, латвийские полицейские батальоны, а также бойцы Русской национальной бригады Гиль-Родионова (Владимир Владимирович Гиль (псевдоним И. Г. Родионов, 1906—1944) — «родионовцы», Русской освободительной народной армии (РОНА) Каминского (Бронислав Владиславович Каминский, 1899—1944) — «каминцы». Как правило, сельский староста прекрасно знал, чьи родственники были партизанами, но молчал об этом (из гуманных или прагматических соображений, понимая неотвратимость возмездия в случае выдачи родственников партизан). Нередко староста или полицейский был связан с партизанами или сочувствовал им. В таком случае староста (полицейский) не сообщал немцам, что член данной семьи находится в партизанах, рекомендовал людям взять пропуск в город для ношения передач членам семьи, содержавшимся под арестом, советовал во время карательной операции добровольно согласиться ехать на работу в Германию, поскольку в ином случае партизанским семьям угрожал концлагерь или

смерть (Богданович; Буйницкая; Василевская; Гнивицкая). В одном из воспоминаний описывается, как «власовцы» сознательно не стреляли в партизан во время блокады и хотели им сдаться (Васильев). Жительница деревни Затежлясье Лепельского района характеризует «каминцев» как «наших хлопцев» (речь идет об уроженцах района, насильственно мобилизованных в РОНА). Партизаны не трогали их семьи, а они — партизанские (Бороденок). В других случаях коллаборационисты открыто вымещали злость на родственниках партизан: упомянут угон в Германию, расстрел с последующим запретом хоронить, выдача немцам (Тарасевич).

Рано или поздно в деревнях, контролируемых партизанами (в Беларуси их было свыше 140), проводились карательные операции. Отдельные населенные пункты затрагивались карательными операциями несколько раз. В памяти людей остались бомбежки, обстрелы населенных пунктов, вынужденный уход в лес, где приходилось многие месяцы жить в семейных лагерях под охраной партизан или быть предоставленными самим себе. По воспоминаниям можно определить, какая именно карательная операция описывается, благодаря ориентирам, врезавшимся в память — «на Троицу», «зимой» и т.д. (Бороденок; Буйницкая; Зыкова; Сандар; Костюкевич; Храменок). Если местное население не успевало уйти в лес, немцы и полиция окружали деревню, сгоняли население в одно место и окружали пулеметами. В таком положении люди проводили много часов, осознавая, что их могут расстрелять или сжечь, так как некоторым приходилось видеть последствия таких акций в других деревнях (Тарасевич; Буртыль; Василевская). Рассказы об этом — это рассказы тех, кому «повезло», поскольку их не уничтожили, а отправили в концентрационный лагерь («5-ый полк» в Витебске, Саласпилс), на принудительные работы в Германию или переселили в другие деревни. Для таких воспоминаний характерно четкое осознание того, что сожжение немцами деревень и казни гражданского населения являлись реакцией на действия партизан, но при этом чувство обиды на партизан отсутствует. Интервьюируемые не отрицали необходимости сопротивления нацистам.

Воспоминания, в которых партизаны не фигурируют, являются исключением из правил. С ними не сталкивались только жители городов или же, как в случае рассказчицы, семья которой была арестована в самом начале оккупации и отправлена в Освенцим (Рассказова).

В целом воспоминания не противоречат сложившемуся в современной белорусской историографии взгляду на партизанское движение, на

отношения партизан и гражданского населения, а также коррелируют с архивными документами. Согласно воспоминаниям, как правило, имела место массовая безусловная поддержка партизан жителями деревень, находившихся вне постоянного контроля оккупационной и местной вспомогательной администрации и оккупационных силовых структур. Присутствовало понимание, что партизаны – это «свои». В то же время в воспоминаниях прослеживается региональная специфика, отдельные негативные моменты в отношении местного населения и партизан не являлись тенденцией, хотя в условиях оккупации не были и чем-то исключительным. Не меняя устоявшейся в историографии и массовом сознании оценки партизанского движения, воспоминания очевидцев демонстрируют уникальный опыт конкретных граждан, дополняют и детализируют уже известную историю.

Список источников и литературы

(Богданович 2009) Воспоминания Богдановича Владимира, д. Велевщина Лепельского района 10 июля 2009 года; аудиозапись (46 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Бороденок 2007) Воспоминания Бороденок Татьяны, Буяльской Анны, д. Затежсье Лепельского района 13 августа 2007 года; аудиозапись (85 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Буйницкая 2009) Воспоминания Буйницкой Галины, д. Савин Дуб Лепельского района 9 июля 2009 года; аудиозапись (72 минуты, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Буртыль 2009) Воспоминания Буртыля Степана, г. Лепель, 23 февраля 2009 года; аудиозапись (28 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Василевская 2010) Воспоминания Василевской Надежды, д. Пышно Лепельского района 9 июля 2010 года; аудиозапись (46 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Васильев 2009) Воспоминания Васильева Владимира, д. Островские Витебского района 4 июля 2009 года; аудиозапись (54 минуты, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Гедройц 2008) Воспоминания Гедройц Валентины, Минск 3 февраля 2008 года; аудиозапись (46 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Гнивицкая 2009) Воспоминания Гнивицкой Евгении, д. Сосновка Оршанского района, 24 августа 2009 года; аудиозапись (64 минуты, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Грибов 2009) Воспоминания Грибова Владимира, д. Барань Оршанского района 20 июня 2009 года; аудиозапись (94 минуты, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Дединкина 2009) Воспоминания Дединкиной Зинаиды, д. Малые Трубачи Витебского района 24 августа 2009 года; аудиозапись (81 минута, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Дмитраченко 2009) Воспоминания Дмитраченко Федора, д. Заполье Витебского района 4 июля 2009 года; аудиозапись (105 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Захарова 2009) Воспоминания Захаровой Валентины, Лепель 23 февраля 2009 года; аудиозапись (28 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Зыкова 2009) Воспоминания Зыковой Александры, пос. Освея Верхнедвинского района 9 сентября 2014 года; аудиозапись (58 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Козлова 2008) Воспоминания Козловой Валентины, Витебск 29 ноября 2008 года; аудиозапись (107 минут, на русском языке), хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Костюкевич 2007) Воспоминания Костюкевич Янины, Минск 1 декабря 2007 года; аудиозапись (24 минуты, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Марченко 2008) Воспоминания Марченко Марии, д. Мазолово Витебского района 14 августа 2008 года, аудиозапись (90 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Павлова 2008) Воспоминания Павловой Нины, Витебск 20 августа 2008 года; аудиозапись (79 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Рассказова 2010) Воспоминания Рассказовой Любви, д. Бабча Лепельского района 9 июля 2010 года; аудиозапись (48 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Сандар 2014) Воспоминания Сандар Галины, г. Верхнедвинске 9 сентября 2014 года; аудиозапись (36 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Санковская 2008) Воспоминания Санковской Лидии, г. Витебск 11 августа 2008 года; аудиозапись (80 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Снежин 2014) Воспоминания Снежин Станиславы, д. Жигули Верхнедвинского района 18 апреля 2014 года; аудиозапись (57 минут, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Тарасевич 2009) Воспоминания Тарасевич Валентины и Подобед Надежды, д. Велевщина Лепельского района 10 июля 2009 года; аудиозапись (71 минута, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

(Храмёнок 2009) Воспоминания Храмёнок Ольги, Лепель 23 февраля 2009 года, аудиозапись (43 минуты, на русском языке) хранится в личном архиве Е. Гребеня

Коваленя А. А. [и др.], ред. (2005) *Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945*. Минск: БЕЛТА. 544 с.

Jevgeņijs Grebeņš

Partizāni nacistu okupētajā Baltkrievijā laikabiedru atmiņās

Atslēgas vārdi: partizāni, Baltkrievija, nacistu okupācija, atmiņas

Kopsavilkums

Rakstā atspoguļots, kā laikabiedri uztvēra pretošanās kustības dalībniekus nacistu okupētajā Baltkrievijā. Pētījumā izmantotas Vitebskas apgabala iedzīvotāju atmiņas, kuri dzīvoja 1939. gada septembrī Baltkrievijas Padomju Sociālistiskajā Republikā un Polijā, kā arī okupācijas laikā – armiju grupas “Centrs” aizmugurē un Ģenerālapgabala “Baltkrievija” teritorijā.

Okupācijas laikā Vitebskas apgabala teritorijā pretošanās kustība nacistiem bija ļoti intensīva, te atradās vairākas partizānu zonas. Pastāv sakarība starp respondenta dzīves vietu un attieksmi pret partizāniem. Dziļi partizānu zonas teritorijā vērtējums bija pozitīvs, savukārt partizānu kontrolētajos ciemos respondentu pozitīvā attieksme attiecās galvenokārt uz partizāniem – vietējiem iedzīvotājiem, bet par bijušajiem kara gūstekņiem un partizāniem no citiem PSRS reģioniem dažkārt vērojams arī negatīvs viņu darbības vērtējums. Apdzīvotajās vietās, kur vara piederēja vāciešiem vai baltkrievu policijai, informanti kritiski vērtēja partizānu darbību. Šis fakts izskaidrojams ar to, ka partizāni, lai papildinātu nepieciešamos krājumus, uzbruka tiem ciematiem, kurus kontrolēja okupācijas varas iestādes.

Yauhen Hreben

**Partisans in the Memories of Witnesses of
the Nazi Occupation of Belarus**

Key words: partisans (guerillas), Belarus, the Nazi occupation, memories

Summary

The present article considers the perception of the participants of the Resistance movement by eyewitnesses of the Nazi occupation of Belarus. The author used memories of residents of the Vitebsk region, who lived in September 1939 in the Byelorussian Soviet Socialist Republic and Poland, and during the occupation in the territory of the rear zone of Army Group Center and the General District of Belarus. During the occupation of the territory of Vitebsk region, the Resistance movement was exceptionally intensive, there were several partisan (guerilla) zones.

In the perception of partisans, there is a regularity concerning the exact place of residence of the citizen: in the depths of the partisan zone, in villages more or less firmly controlled by guerrillas (the evaluation of the partisans is positive), or in the settlements controlled by the garrisons of the Germans or the Belarusian police. In the latter case, informants give a critical assessment of the actions of partisans. This fact is explained by the fact that villages controlled by the occupation authorities were used as priority by guerrillas for foraging. In villages controlled by partisans, positive perceptions concerned primarily the partisans – local residents, whereas against the formers of war and guerrillas from other regions of the USSR, a negative attitude could be expressed.

Sandra Grigaravičiūtė

The Lithuanian Representation in Transcaucasia, 1918–1922

Key words: Lithuania, Azerbaijan, Baku, Georgia, Tiflis, Transcaucasia, Pranas Dailidė

Introduction

In 2018 we will not only commemorate the 100th anniversary of the restoration of Lithuania's independence, but it will also be 100 years since the first Lithuanian representation was founded in Georgia, a state established on the former territory of the Russian Empire. Until now Lithuanian historiography has mainly focused on the representation of Lithuanians in Georgia in 1918, i.e., on the activities of the Caucasian Lithuanian Council (Aničas 2001; Grigaravičiūtė 2016), contacts of Lithuanian diplomats at the Paris Peace Conference in 1919 (Gaigalaitė 1999); however, they do not mention the activities of the representation in Tiflis and its personnel in 1919–1922. There are barely several hints about the Lithuanian consulate in Baku in historiography (Aničas 2001; Tamošaitis 2012).

In order to reconstruct the process of representation of Lithuanians and Lithuania in Transcaucasia in 1918–1922, the author referred to published and unpublished sources. Unpublished sources are kept in inventories 7 and 4 of the Fund of the Ministry of Foreign Affairs (F. 383) and inventory 2 of the Fund of the Ministry of the Interior (F. 928) of the Lithuanian Central State Archives. Published sources include the minutes of the State Council of Lithuania and the verbatim reports of the Constituent Assembly. We learn about the powers conferred on Pranas Dailidė by the State Council of Lithuania from the published minutes of the State Council of Lithuania, while the decision not to appoint a consul in Tiflis in 1921 appears in the information contained in the verbatim reports of the Constituent Assembly. The Lithuanian periodicals of that time include much information on the representation of Lithuanians and Lithuania in Transcaucasia (*Laisvė*, *Lietuvos aidas*, *Lietuva*).

The research on Lithuania's representation in Transcaucasia will help reveal the origins of the establishment of the Lithuanian diplomatic service in the states established on the former territory of the Russian Empire and focus on the diplomatic practice that existed in 1920–1922.

The research object is simple representation of Lithuanians and Lithuania, intermediate representation between simple and diplomatic representation and diplomatic representation in Transcaucasia (the three Transcaucasian Republics – Armenia, Azerbaijan, and Georgia) in 1918–1922 as well as the activities of the implementing institutions (the Caucasian Lithuanian Council as the Lithuanian ‘provisional consulate’ (April–July 1918), the Lithuanian representation in Transcaucasia (Tiflis) (30 August 1918–25 February 1921), and the Lithuanian consulate in Baku (1919–1922)).

The paper has **several objectives**: 1) to provide the periodization of the representation of Lithuanians and Lithuania in Transcaucasia in the period 1918–1922 and to reveal the peculiarities of each stage of representation; 2) to present the personnel of the Lithuanian representation in Transcaucasia (1919–1921) and their functions; 3) to reveal the peculiarities of funding the activities of the Lithuanian representation in Transcaucasia.

1. Periodization of Lithuanian representation in Transcaucasia in 1918–1922

The representation of Lithuanians and Lithuania in Transcaucasia can be divided into four stages (table 1).

Table 1

Periodization of representation of Lithuanians and Lithuania in Transcaucasia (1918–1922)

Stage	Chronological limits	Type of representation	Institution/ state being represented	Notes
1	2	3	4	5
First	1 January 1918 – 23 July 1918	Simple representation Council	Caucasian Lithuanian	There was an “ <i>unofficial Lithuanian consulate</i> ” with “ <i>all legal rights of representation of Lithuanian citizens.</i> ”
Second	23 July 1918 – 2 January 1919	Intermediate representation between simple and diplomatic	State Council of Lithuania	There was a Lithuanian representation (“ <i>a formal Lithuanian Representation to the Government of the Democratic Republic of Georgia</i> ”).

1	2	3	4	5
Third	2 January 1919 – 25 February 1921	Diplomatic representation	Provisional Government of Lithuania (until 15 May 1920), later – Republic of Lithuania	There was a Lithuanian representation in Tiflis, a consulate in Baku.
Fourth	25 February 1921 – 12 May 1922	Consular representation	Republic of Lithuania	There were two Lithuanian consulates: in Tiflis and Baku.

Sources: Authorization to Grumšlys signed by Lithuanian Consul in Transcaucasia Markauskas of 12 May 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 151. l.; Letter of Lithuanians in Tiflis to the Lithuanian representation in Soviet Russia of 25 October 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 18–18a. l.; Lietuviai svetur (IV). *Lietuvos aidas*, 1918. 13. spalio.; Kaukazo lietuvių taryba ir jos veikla (20 metų sukakties proga). *Lietuvos aidas*, 1938. 21. sausio.; Kaukazo lietuvių taryba ir jos veikla (20 metų sukakties proga). Tęsinys. *Lietuvos aidas*, 1938. 22. sausio.; Kaukazo lietuvių taryba ir jos veikla (20 metų sukakties proga). Tęsinys. *Lietuvos aidas*, 1938. 24. sausio.

1.1. First stage of representation

The first stage of representation of Lithuanians and the citizens of Lithuania in Transcaucasia began on 1 January 1918 when the Caucasian Lithuanian Council elected in the congress undertook the representation of Lithuanian affairs in Transcaucasia (Lietuviai svetur (IV). *Lietuvos aidas*. 1918). Petras Vileišis, Pranas Dailidė, Petras Gudelis, Aleksandras Marcinkevičius, Stasys Jazdauskas, Ona Kerpauskaitė (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 21. sausio) were elected members of the Council. The aim of the elected Caucasian Lithuanian Council was to handle the Lithuanian affairs in Transcaucasia. This aim was pursued in **several directions** – it undertook the registration of Lithuanians; it represented Lithuanian interests in local authorities and in relations with organizations of other national minorities and foreign consulates; it organised the repatriation of Lithuanians to Lithuania (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 21. sausio). The Caucasian Lithuanian Council reported on its existence to the Transcaucasian Government and eventually to the Governments of Georgia, Armenia, and Azerbaijan as well as the national councils of other national minorities, exercised “all legal rights of representation of Lithuanian citizens” and performed the functions of “an unofficial Lithuanian consulate” (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 22. sausio).

The **registration** of Lithuanians was necessary due to several reasons. *First*, to ensure quality representation of Lithuanians, the Caucasian Lithuanian Council needed to know how many of them were and where they lived. The *second* reason was the determination of the number of Lithuanian conscripts, because as the Bolshevik front was approaching the Transcaucasian Republics, it was sought to protect Lithuanians from mobilization. *Third*, after the Transcaucasian countries declared their independence, foreign nationals were required to specify their home country; they needed a passport or a citizenship certificate for that matter (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 21. sausio). From 12 April 1918 the Caucasian Lithuanian Council began the issuance of citizenship certificates to Lithuanian citizens, which served as passports. It was agreed that the citizens of Lithuania were those who were born and raised within the ethnographic borders of Lithuania; *Suwałki, Kaunas, Vilnius governorates as well as the northern part of the Grodno governorate were considered the ethnographic borders of Lithuania* (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 21. sausio). The members of the Caucasian Lithuanian Council registered Lithuanians in those places of Transcaucasia where there were no Lithuanian organizations.

The Caucasian Lithuanian Council represented Lithuanians residing in the Caucasus and the affairs of Lithuanian citizens in local authorities and in relations with the organizations of other national minorities and foreign consulates (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 22. sausio). Together with the chairmen of Ukrainian (Grigorij Chimenko) and Polish Radas (Władysław Jarecki), Pranas Dailidė filed letters to the Georgian Government on the further work of Lithuanian, Polish, and Ukrainian citizens in the Georgian public authorities and organizations during the transitional period, the payment of redundancy pays, pensions, retirement benefits, cash pay-outs to the servants in public authorities and public institutions departing from Georgia, mobilization without the consent of Lithuanian, Polish, and Ukrainian governments, repatriation of demobilised soldiers and their families to their homeland at the expense of the Georgian Government (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio).

The Caucasian Lithuanian Council maintained continuous relations with the Georgian Ministry of Foreign Affairs, foreign missions and consuls in Tiflis including Graf Werner von der Schulenburg, *a German delegate (consul) in Tiflis* (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio). In collaboration with Germans, in the summer of 1918, the Caucasian Lithuanian Council succeeded in forming two deportee echelons (the first – 450 people,

the second – 66 people) (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920, 27. balandžio), which were sent to Lithuania (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio).

At the beginning of June 1918, the Georgian Foreign Ministry requested Lithuania to appoint its official representative in Tiflis. Such representatives had already been appointed by Poland and Ukraine; hence, on 2 June 1918 the Caucasian Lithuanian Council decided to send a delegation to Lithuania (Vilnius) that would take care of the appointment of the Lithuanian representative. An official Lithuanian representative was required for negotiations with foreign missions and consuls in Tiflis in order to return Lithuanian deportees to their homeland, because roads through Russia were intercepted due to military actions. Deportees had to be transported through the Black Sea and Ukraine or through other roads, which were under the German control at that time (Kaukazo lietuvių taryba *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio).

Pranas Dailidė and Stasys Jazdauskas left for Lithuania in June 1918. They reached Vilnius on 17 July 1918 only. Here they met the chairman of the State Council of Lithuania, Antanas Smetona and informed him about the situation of Lithuanians in the Caucasus. Taking into account the political situation in the Caucasus, the State Council of Lithuania authorised Pranas Dailidė to represent Lithuania in Transcaucasian countries and to defend the affairs of Lithuanian citizens residing in Transcaucasia (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio).

1.2. Second stage of representation (23 July 1918–2 January 1919)

By virtue of the authorization granted to Pranas Dailidė by the State Council of Lithuania, on 30 August 1918 (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920), other sources mention 1 September (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 24. l), “a formal Lithuanian Representation to the Government of the Democratic Republic of Georgia” (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio) and later to the governments of the independent republics of Armenia and Azerbaijan was founded in Tiflis (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio). In the meeting of the Caucasian Lithuanian Council on 22 August 1918 Pranas Dailidė reported about his trip to Lithuania and the new legal situation in the sphere of representation of Lithuanian citizens’ affairs. After hearing out the report, the Caucasian Lithuanian Council resolved to discontinue its activities and to transfer its functions to the new representation along with its office and the balance in the cash register (Kaukazo lietuvių taryba. *Lietuvos aidas*. 1938, 24. sausio).

At the end of 1918, Lithuanian authorised representative for repatriation of deportees, Silvestras Pašakarnis, with the help of the Georgian Government, succeeded in organising the third echelon, bringing 275 deportees back to Lithuania (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920). The major concern which the servants of the representation had to deal with was Lithuanians residing in the North Caucasus who were actively encouraged by Poles to apply for Polish passports; those who followed the advice were mobilised to the Polish army (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920).

In September–December 1918 the Lithuanian representation in Transcaucasia was lacking funds (see Part 3); it was also lacking information and instructions from Lithuania for the development of its political activities. Dailidė developed political and economic Lithuanian-Georgian relations, established and maintained friendly relations with the representatives of other countries in Tiflis and informed the Transcaucasian press about Lithuania (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920).

1.3. Third stage of representation (2 January 1919–25 February 1921)

At the beginning of 1919, the Provisional Government of Lithuania embarked on the rapid establishment of Lithuanian representations abroad. In January 1919 Lithuania opened its representations in Denmark, Sweden, Great Britain. The Lithuanian representation in Transcaucasia officially came into existence on 2 January 1919. This date was recorded in a short official biography of Pranas Dailidė published in the 1933 reference guide of the Ministry of Foreign Affairs as the start date of his representation in Transcaucasia (*URM žinyras* 1933, 233). The Lithuanian representation continued the activities initiated in 1918 – it took care of Lithuanian citizens, their registration and repatriation to the homeland both individually and in organised groups (echelons). The last echelon left for Lithuania on 8 November 1920 (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 37–37a. l.). In 1920 a number of intellectuals (lawyers, teachers, doctors) and their families came back from Transcaucasia to Lithuania – Kazys Čepas, Pranas Petrikas, Adolfas Vaitkevičius, Kazys Glodenis, Bernardas Judzentavičius Juozas Gaubas, Juozas Panemunskis, Kazimira Butavičienė, Vincas Bartnikas, Antanas Raslanas, Pranas Domulis, Viktoras Juškinas, Adomas Tomanauskas, Nikas Sorinas, Antanas Šaučiulis, Ona Bakiuzene, Justinas Jonaitis, Leonas Komar, Juozas Kvedaras, Augustinas Liachovičius, Judelis Sores, Kazys Kalitis, Rapolas Jurgelevičius, Nikolajus Maksimenko, Natalis Gautfolis, Tovijo Markas, Ela Driskunise (LCSA,

928. f., 2. i., 39. c., 1, 30, 32, 40, 41, 43, 105, 107, 118, 121, 123, 126, 129, 131, 175, 182, 185, 188, 189, 206. l.). The representation's consular division provided consular services, issued passports and visas.

The spring of 1919 witnessed the strengthening of Lithuania's representation in Azerbaijan. On 23 March 1919, the Lithuanian consulate was opened in Baku. Writer Vincas Krėvė-Mickevičius was appointed the consul, M. Maikauskas was appointed his secretary (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920). On 25 September 1920, Pranas Dailidė signed an agreement with the Government of the Azerbaijan SSR whereby the parties recognised each other's independence. Lithuanian citizens received the rights and guarantees identical to those of Lithuanian citizens in Soviet Russia agreeably to the agreement signed between Lithuania and Soviet Russia on 12 July 1920 (Lietuvos sutartis su Azerbaidžianu. *Lietuva*, 1921. 9. vasario). The trade exchange was negotiated as well. Lithuania would have bought kerosene from Azerbaijan, and Azerbaijan would have purchased bread from Lithuania. The trade exchange was planned through waterways (in this way kerosene was transported to Petrograd and through Danzig to Warsaw). It was planned to buy 2–3 million poods of kerosene and oil, which the Azerbaijani would deliver by barges and steamboats. A Lithuanian-owned firm of the Dembotas brothers based in Baku and trading in kerosene offered its mediation services. However, to bring the idea to life, an agreement with the Government of the Azerbaijan SSR and a transit agreement with Soviet Russia were required (Azerbaidžiano žibalas ir Lietuvos duona. *Lietuva*, 1921. 11. vasario).

1.4. Fourth stage of representation (25 February 1921–12 May 1922)

After Soviet Russia occupied the Democratic Republic of Georgia, the representatives of the three Baltic states – Lithuania, Latvia, and Estonia – as well as Finland and Poland filed a protest. The text of the protest was also published in the Lithuanian press (Protestas prieš bolševikų Gruzijos okupavimą. *Laisvė*. 1921). Dovas Zaunius, the Lithuanian representative in Riga, considered the accession to the joint protest declaration with Foreign Minister Juozas Purickis. On 8 March 1921, Juozas Purickis wired Zaunius: “I agree to your standing on the Georgian issue. The declaration is acceptable to us <...>. A withdrawal from this act could be harmful to us. But it is better the government <...> does not know about it so that the diplomatic responsibility could be laid on your shoulders should there be any complications.” (LCSA, 383. f., 7. i., 123. c., 187 l.).

When on 3–11 March 1921 the Constituent Assembly considered the posts of Lithuanian representations and consulates, it was decided to remove the posts of the Lithuanian consulate in Tiflis from the posts of the Ministry of Foreign Affairs (Constituent Assembly. Sitting No 68 of 3 March 1921, p. 763; Constituent Assembly. Sitting No 71 of 11 March 1921, p. 819). However, the reality was different.

Several sources show that Lithuanian representative in Transcaucasia, Pranas Dailidė stepped down from his office at the beginning of 1921 and departed from Tiflis (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 18–18a. l.; LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 31. l.; LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 31–32. l.). On departure, he assigned the representation affairs to the consul. The sources contain several surnames of Lithuanian consuls in Transcaucasia (based in Tiflis) – Zingirovskis (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 18–18a. l.) and M. Maikauskas (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 151. l.). However, official documents bear the surname of M. Maikauskas only. The financial settlements of the Lithuanian representation in Transcaucasia make it clear (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 31–32. l.) that the representation functioned until 1 September 1921. It also reveals in the correspondence between the Lithuanian representation in the Georgian SSR and the local Lithuanian community (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 31. l.).

The correspondence with the Ministry of Foreign Affairs and the Lithuanian representation in Soviet Russia shows that even after the Lithuanian representation in Georgia, Transcaucasia, was closed (at least until the establishment of the Transcaucasian SFSR on 12 March 1922), two Lithuanian consulates went on functioning – one in Azerbaijan (Baku) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 130. l.), the other in Georgia (Tiflis) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 151. l.). The latter was closed after the establishment of the Transcaucasian SFSR (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 18–18a. l.).

Left without consular care, the Lithuanian community in Transcaucasia requested the Lithuanian representative in Soviet Russia to appoint a consul or an authorised representative who would handle the affairs of the fellow countrymen (the property of Lithuanian organizations which the Soviet government intended to nationalise and the Lithuanian young men of conscription age who were facing the threat of the service in the Soviet army) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 18–18a. l.). The list of candidates to this position was provided (D. I. Korvinas, I. I. Mogenis, A. V. Naglis) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 18–18a. l.). The author of this paper has not yet succeeded in finding a reply to this letter.

2. Representation's personnel

The personnel of the Lithuanian representation which came into being at the end of August 1918 (some documents mention 30 August, others specify 1 September) was comprised of the personalities from the Caucasian Lithuanian Council: Pranas Dailidė, Petras Vileišis, Stasys Jazdauskas, Aleksandras Marcinkevičius, Silvestras Pašakarnis, Marija Žičkiūtė-Dailidienė. With the exception of Dailidė, all employees were former servants of the Russian army or Russian institutions/organizations dismissed from their positions in the spring of 1918 (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 13–21. l.). Klemensas Prielgauskas was responsible for the registration of Lithuanians in both Transcaucasia and the North Caucasus – Vladikavkaz, Yekaterinodar, Novorossiysk, Pyatigorsk, and Kislovodsk (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920). Silvestras Pašakarnis formed the echelons and organised the repatriation of Lithuanian deportees to Lithuania. As mentioned before, the last echelon of deportees (on which he left as well) moved from Tiflis on 8 November 1920 (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 37–37a. l.). Aleksandras Marcinkevičius handled the issuance of Lithuanian citizenship certificates; Marija Žičkiūtė-Dailidienė was preoccupied with the registration of documents and Lithuanian citizens; Pranas Dailidė represented Lithuanians and the interests of Lithuanian citizens in local authorities and in relations with the representations and consulates of foreign countries in the Caucasus (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920).

The Lithuanian representation established in Tiflis on 2 January 1919 had six servants. Pranas Dailidė acted as the representative, Klemensas Prielgauskas was the head of the office of the “Lithuanian mission in the Transcaucasian Republics,” (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 30. l.) Aleksandras Marcinkevičius served as the secretary of the representation (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 22. l.), Silvestras Pašakarnis was an authorised representative for deportee affairs (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 37–37a. l.), Marija Žičkiūtė-Dailidienė acted as the head of the Citizens’ Registration Division (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 22. l.), and Petras Vileišis served as an adviser to the representative (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920) (see Table 2). In 1920 the positions of some servants changed but their composition remained unchanged until Prielgauskas, Marcinkevičius, Žičkiūtė-Dailidienė left for Lithuania on 26 August 1920 and Pašakarnis departed to Lithuania on 8 November 1920.

Table 2

**Personnel of the Lithuanian representation in Transcaucasia,
2 January 1919–25 February 1921**

Servant's surname, name	Position	Period of service at the representation	Functions
Dailidė Pranas	Representative	2 January 1919 – 25 February 1921	Representation of Lithuania and its citizens in the institutions of the Transcaucasian Republics, the foreign diplomatic corps in Transcaucasia.
Vileišis Petras	Adviser to the representative	2 January 1919 – October 1920	Representational functions.
Prielgauskas Klemensas	Clerk and courier	2 January 1919 – 26 August 1920	Registration of Lithuanian deportees in the Transcaucasian Republics and the North Caucasus; maintenance of relations with the Lithuanian community and organizations.
Pašakarnis Silvestras	Authorised representative for refugee affairs	2 January 1919 – 8 November 1920	Organisation of repatriation of Lithuanian deportees to Lithuania, formation of echelons.
Aleksandras Marcinkevičius	Secretary of the representation	2 January 1919 – 13 July 1920	Issue of certificates and passports to Lithuanian citizens, issue of visas, provision of other consular services.
	Head of the Consular Division	13 July 1920 – 19 August 1920	
Žičkiūtė-Dailidienė Marija	Head of Citizens' Registration Division	2 January 1919 – 26 August 1920	Registration of documents.

Sources: LCSA, 383. f., 7. i., 244. c.; Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. Laisvė. 1920, 27. balandžio.

Consul Vincas Krėvė-Mickevičius and his secretary M. Maikauskas (Markauskas in some sources – author’s note) served at the Lithuanian consulate in Baku during the period 1919–1922 (Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*. 1920).

3. Funds of the representation

The collection of funds for the representation of Lithuanians and the citizens of Lithuania in the states newly established on the territory of the former Russian Empire was similar – they were collected for the issue of citizenship certificates. They were used to cover the expenses of the office and the handling of documents; if required, the personnel was paid as well. Such a practice was followed in Eastern and/or Western Siberia (including the Far Eastern Republic), Ukraine and elsewhere – Turkey, Yugoslavia, Bulgaria (Grigaravičiūtė 2017). It was expected to generate funds for the representation of Lithuanian citizens in Transcaucasia in the summer of 1918 when the delegation of the Caucasian Lithuanian Council was on a visit to Vilnius on 17–23 July. However, the State Council of Lithuania, not receiving funding from the German administration, could not finance the representation of the State Council of Lithuania in Transcaucasia at its own expense (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 13–21. l.).

On 2 January 1919, everyone invited to serve at the representation was promised that the wage would be paid after the posts of the Ministry of Foreign Affairs (“public posts”) had been approved. However, due to complicated communication with the Transcaucasian Republics, the representation’s estimate and instructions reached the servants at the end of 1920 only. To survive, the servants had to seek for additional sources of income.

In 1920 the Lithuanian representation in Transcaucasia was given a credit of 9,000 francs (1 pound equalled to 50 francs; the value of 1 franc ranged from 4.2 to 5.7 German ostmarks; it equalled to 26.50 German ostmarks in 1919). Before leaving for Lithuania, the servants of the representation received only a share of their wage, i.e., for 1920 only. They applied for the wage for four months of 1918 (September–December) and the whole year of 1919 upon return to Lithuania. They each requested the payment of 400 francs for their service in 1918 (100 francs for each month) and 1,800 francs for 1919 (150 francs for each month) (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 23. l.). Therefore, the Ministry of Foreign Affairs had to pay 5,400 francs for the whole year of 1919 and 1,200 francs for the four months of 1918 to all the servants at the representation, totalling 6,600 francs (LCSA, 383. f., 7. i.,

244. c., 23. l.). The money was paid to the servants of the Lithuanian representation in March–April 1921 (LCSA, 383. f., 7. i., 244. c., 3. l.).

Conclusions

1. The analysis of the Lithuanian representation in Transcaucasia in the period 1918–1922 shows its evolution from simple representation at the beginning of 1918 to diplomatic representation at the beginning of 1919. The representation of Lithuania and the defence of the interests of Lithuanian citizens in Azerbaijan in the period 1919–1922 was the responsibility of Pranas Dailidė with the help of consul Vincas Krėvė-Mickevičius and the secretary of the Lithuanian consulate in Baku M. Maikauskas after the latter departed to Lithuania at the beginning of 1921. Throughout all periods of activity the Lithuanian representation in Transcaucasia was working in three directions – it maintained relations with the Lithuanian community (registration of Lithuanians, issue of citizenship certificates and passports), organised the repatriation of deportees, represented Lithuanians and Lithuania in the Transcaucasian Republics, and maintained close relations with the foreign diplomatic corps in Tiflis.
2. The personnel of the Lithuanian representation in Transcaucasia was mainly comprised of Lithuanian intellectuals who had served in the Russian army or Russian authorities and organizations by the spring of 1918 and played an active role in the Caucasian Lithuanian Council. Even without being paid for their service at the representation, the servants diligently performed the duties assigned to them.
3. By the second half of 1920 the Lithuanian representation in Transcaucasia had no funding; once it was received, it could only cover a share of the wage belonging to the servants. The expenses resulting from the representation's office and the handling of documents were covered from the income received for the issuance of citizenship certificates as well as passports and visas afterwards.

References

“Knyga registracijos tremtinių karantine 1920 m. Nr. 2 Obelių”. Lithuanian Central State Archive (CSA), 928. f. (Department of the Work and Social Security), 2. i., 39. c., 1, 30, 32, 40, 41, 43, 105, 107, 118, 121, 123, 126, 129, 131, 175, 182, 185, 188, 189, 206. l.

Application of Prielgauskas, Dailidienė, and Marcinkevičius to the Minister of Foreign Affairs of 14 September 1921 (date of receipt). LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 23. l.

Authorization to Grumšlys signed by Lithuanian Consul in Transcaucasia Markauskas of 12 May 1922. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 4. i., 49. c., 151. l.

Dailidė's letter on appointment of Klemensas Prielgauskas of 2 January 1919. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 30. l.

Dailidė's letter to the Ministry of Foreign Affairs dated 1921 (a more accurate date is lacking). LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 31–32. l.

Dailidė's statement to the Ministry of Foreign Affairs on allowance to Marcinkevičius of 21 August 1920. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 22. l.

Letter of Director of the General Affairs Department of the Ministry of Foreign Affairs to the Lithuanian State Control General Revision Department. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 3. l.

Letter of Lithuanians in Tiflis to the Lithuanian representation in Soviet Russia of 25 October 1922. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 4. i., 49. c., 18–18a. l.

Letter of the Lithuanian representative in the Georgian SSR to the Lithuanian representative in the Russian Federation of 25 June 1921. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 4. i., 49. c., 31. l.

Letter of the secretary of the Lithuanian representation in Soviet Russia to the Lithuanian consul in Baku of 21 March 1922. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 4. i., 49. c., 130. l.

Marcinkevičius' Report to the Ministry of Foreign Affairs of 4 February 1921. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 13–21. l.

Pašakarnis' Letter to the Ministry of Foreign Affairs of 9 November 1920. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 37–37a. l.

Poruckis' telegram to the Lithuanian Legation in Riga of 8 March 1921. LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 123. c., 187. l.

- Statement of Žičkiūtė-Dailidienė to the Ministry of Foreign Affairs of February 1921 (delivered through the representation's secretary Marcinkevičius). LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 24. l.
- Statement of Žičkiūtė-Dailidienė to the Ministry of Foreign Affairs of February 1921 (delivered through the representation's secretary Marcinkevičius). LCSA, 383. f. (Department of the Ministry of Foreign Affairs), 7. i., 244. c., 22. l.
- Azerbaidžiano žibalas ir Lietuvos duona. *Lietuva*, 1921. 11. vasario.
- Dailidė, P. Kaukazo lietuvių taryba ir jos veikla (20 metų sukakties proga). *Lietuvos aidas*, 1938. 21. sausio.
- Dailidė, P. Kaukazo lietuvių taryba ir jos veikla (20 metų sukakties proga). Tęsiny. *Lietuvos aidas*, 1938. 22. sausio.
- Dailidė, P. Kaukazo lietuvių taryba ir jos veikla (20 metų sukakties proga). Tęsiny. *Lietuvos aidas*, 1938. 24. sausio.
- Lietuviai svetur (IV). *Lietuvos aidas*, 1918. 13. spalio.
- Lietuvos atstovo Užkaukazy ataskaita. *Laisvė*, 1920. 27. balandžio.
- Lietuvos sutartis su Azerbaidžianu. *Lietuva*, 1921. 9. vasario.
- Protestas prieš bolševikų Gruzijos okupavimą. *Laisvė*, 1921. 19. kovo.
- Constituent Assembly*. Sitting No 68 of 3 March 1921.
- Constituent Assembly*. Sitting No 71 of 11 March 1921.
- Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*. (1991) Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas. 536 p.
- URM žinynas* 1933. Kaunas, 1933.
- Aničas, J. (2001) *Petras Vileišis, 1851–1926*. Vilnius: Alma litera.
- Gaigalaitė, A. (1999). *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa.
- Grigaravičiūtė, S. (2016) Diplomacy of the Council of Lithuania (September 1917–May 1920). *Vēsture: avoti un cilvēki. XXV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIX*. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. Pp. 90–104. ISSN 1691–9297. https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XIX_2016_DRUKA.pdf.
- Grigaravičiūtė, S. (2017) Lietuviai karininkai Lietuvos diplomatinėje tarnyboje Turkijoje, Bulgarijoje ir Jugoslavijoje. 1920–1922 metais. *Karo archyvas*, t. XXXII, pp. 84–137.
- Tamošaitis, M. (2012) *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: rašytojo tragedija politikoje*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Sandra Grigaravičiūtė

Lietuvos pārstāvniecība Aizkaukāzā (1918–1922)

Atslēgas vārdi: Lietuva, Azerbaidžāna, Baku, Gruzija, Tiflisa, Aizkaukāza

Kopsavilkums

Pētījuma objekts ir lietuviešu un Lietuvas pārstāvniecības izveide Aizkaukāzā (trīs Aizkaukāza republikās – Armēnijā, Azerbaidžānā un Gruzijā) 1918.–1922. gadā no vienkāršas pārstāvniecības uz diplomātisko. Tiek skatītas aktivitātes, saistītas ar institūciju dibināšanu: Lietuviešu Kaukāza Padome kā Lietuvas “provizoriskais konsulāts” no 1918. gada aprīļa līdz augustam; Lietuviešu pārstāvniecība Aizkaukāzā (Tiflisā) no 1918. gada 30. augusta līdz 1921. gada 25. februārim un Lietuvas konsulāts Baku (1919–1922). Lietuviešu pārstāvniecība Aizkaukāzā savas pastāvēšanas laikā darbojās trijos virzienos: uzturēja sakarus ar vietējo lietuviešu sabiedrību (lietuviešu reģistrācija, pilsoņu pasu un sertifikātu izsniegšana), organizēja repatriāciju, kā arī pārstāvēja lietuviešus un Lietuvu Aizkaukāza republikās un uzturēja ciešus sakarus ar ārvalstu diplomātisko korpusu Tiflisā.

Maija Grizāne

Old Believers of Vitebsk Province in the Reports of the Orthodox Missionaries (1894–1901): the case of Western districts¹

Key words: Orthodox mission, Old Believers, Eastern Latvia, 19th century

In the 19th century, Orthodoxy played a special role in the territory of the Russian Empire: by unifying Russian people it had to make them loyal to the state and the emperor. While the representatives of other Christian denominations were treated as aliens, yet lawful followers of their religious practice, the Old Believers were considered to be “schismatics”² and treated as the inner enemy of the Russian Orthodox Church and the state, who “infected” Orthodox parishes, “harmed” and “mislead to the split” away from the God’s way.

To protect its interests and to weaken the positions of the Old Belief and reach the ambitious goal of destroying it forever, the Russian Orthodox Church started to form several organisations – brotherhoods – where the missionary practice was developed and in the course of time specific *Anti-Schism* Committees³ began functioning. Vitebsk province comprised a relatively large number of Old Believers’ population, so in 1894, Vitebsk Saint Vladimir’s Brotherhood established its own *Anti-Schism* Committee, and the reports of its missionaries (the priests and the teachers of Church schools), who worked the western districts of Vitebsk from 1894 till 1901, form the base for the present research. The three western districts of Vitebsk province described in the article are: Dvinsk (Двинск, modern Daugavpils), Rezhitsa (Режица, modern Rāzekne), Liutsin (Люцин, modern Ludza).

After the establishing of the *Anti-Schism* Committee, it is possible to allocate three directions of the activity of the Orthodox missionaries: 1) dissemination of special issues; 2) religious education; 3) public and private preaching.

¹ The author is grateful to the docent of Vitebsk State University named after P. M. Masherov, Galina Yakovleva for assistance in providing archival materials for the research.

² раскольники

³ Противораскольнический комитет

The majority of the special Orthodox issues were distributed among the Orthodox population with the view of protecting them from the “harmful” influence of the local Old Believers. Old Believers in most cases were acquainted with the editions of the Russian Orthodox Church during meetings with the missionaries. For instance, a teacher at Jakubina⁴ Church of Intercession of the Holy Mother of God, Constantin Shirkevich⁵ organised public readings in the parish school and presented publications from “Troickie L’istki”⁶ and other books from the school library. Such readings usually lasted for one hour, during holidays – even four hours (National Historical Archives of Belarus, hereafter – NHAB F. 2556, I. 1, F. 1, p. 10). Grāveri church priest Mitrofan Schensnovich⁷ arranged readings from Orthodox journals “Mission’erskoe Obozrenie”, “Mission’erskii sbornik”, “Drug istiny”, and “Besedy Pol’an-skogo” (NHAB F. 2556, I. 1, F. 2, p. 9). These publications included articles of the greatest Orthodox missionaries with examples from their own practice that demonstrated explanations of the most important questions that occurred during discussions with Old Believers.

The missionaries’ reports also describe cases when Old Believers turned to the Orthodox priests and teachers and asked for “smart and soul-saving books”, read them, returned with gratitude, and after discussions asked again (NHAB F. 2556, I. 1, F. 1, p. 19–20). Still a large part of the Old Believers could not read the modern printed font, because they were accustomed to the old print and hand-written books in the Church Slavonic language that were used during home ceremonies. For this reason the second task of the Orthodox mission was to persuade Old Believers to attend schools. There were two types of schools available: Orthodox Church schools and elementary schools that were under the supervision of the Ministry of National Education and where the Orthodox teachers taught the obligatory lessons of religion⁸. The Orthodox clergy was certain that education would liquidate the Old Belief and “wipe it off the face of the earth” (Пругавин 1905, 89–90). It must be mentioned that official Old Believers’ education was forbidden and

⁴ Modern Jakubini

⁵ Константин Ширкевич

⁶ “Троицкие Листки” – the issue of the Saint Trinity and Sergiy’s Orthodox Monastery (Moscow district), which explained the doctrine of the Orthodox Church in simple words.

⁷ Митрофан Сченснович

⁸ Закон Божий

there were no Old Believers' educational centres; the religious practice was adopted in families and through local spiritual leaders⁹.

The report on the condition of schools in 1889/1890 academic year contains data about the number of schools and learners by their religion (*Отчет о состоянии церковно-приходских школ* 1891). In Rezhitsa district there were three Orthodox Church schools in Rezhitsa city and in the villages of Tiskādi and Stikāni, and one regular school in the village of Kavši. In Dvinsk district there were four parish schools in the villages of Maļinova, Grāveri, Šķeltova, and Jakubina. In Liutsin district there was one elementary school in Brodaži village (*Ibid.* p. 12). In all the above-mentioned districts, in 1889/1890 academic year there were 1,531 Orthodox children of school age and more than half of them, i.e., 843 did not attend school: either Church or elementary school (*Ibid.*). The reports of the Orthodox missionaries did not explain this situation directly, but regular discussions of the requests for financial assistance allow suggesting that the Orthodox Church did not have enough means to support parish schools and organize lessons in every parish, so the local children did not have any opportunity to get religious education from professional Orthodox teachers. On the other hand, the low number of learners could be explained by the relatively large number of peasants and the poverty of the population who could not afford to send their children to school, because they needed to help their parents.

The number of Old Believers' children, who attended Orthodox Church schools in 1899/1890 school year, was very small: 21 boys in Dvinsk district, 32 boys and three girls in Rezhitsa district, and there was no data about Liutsin district (*Отчет о состоянии церковно-приходских школ* 1891, p.10). Unfortunately, there is no information about the motivation of these children: were their parents successful business owners who wanted to prepare their children for the future career, or the parents had doubts about the Old Belief and trusted the Orthodox Church? At any rate, in the report of 1899 the missionaries agree that the number of Old Believer's children, who attend schools, had grown. This fact made the Church ministers happy, because they were sure that the lack of Old Believers' education was the obstacle to the achievement of the main official goal – return to Orthodoxy. Education would destroy the unity of Old Believer community and with no doubt would stimulate reflections on the existing world vision and religious practice.

⁹ духовные наставники

However, when trying to persuade Old Believers to attend schools, Orthodox missionaries frequently heard: “As we have been taught to believe, so we will” (*Отчет о состоянии* 1900, 54).

In the reports of the year of 1900, the Orthodox missionaries wrote that Old Believers’ attitude to the Orthodox parish schools continued to be negative, although the number of learners grew from year to year. For instance, in Lipiniški Church School, Old Believers made up half of the learners (*Отчет о состоянии* 1901, 33). In Grāveri Church school, the number of Old Believers’ children also grew and in 1900 reached 21, but in Kapiņi and Dagda elementary schools – 37. In these schools Old Believers’ children learned the basics of Orthodoxy, took part in common prayers, and were taught church singing, as well as attended Orthodox Church and participated in rites during the Great Lent (*Ibid.*, 37–38). However, sometimes there occurred problems due to the traditions of religious practice. Jakubina parish teacher Ivan Kyuz¹⁰ mentioned the case when he had to solve the problem with choral singing. Local Old Believers got used to monophonic singing as a part of their religious customs, and after they found out about choir lessons, they forbade their children to attend them and called such singing “devilish”. I. Kyuz had to read two sermons mentioning examples about the choir singing from the Evangel, so that Old Believer parents would allow their children to participate in choir singing (*Отчет о состоянии* 1902, 28).

Along with religious education, preaching became the most important direction of the Orthodox mission, which was organized in the form of public discussions and private conversations. Every missionary in average had 20 public discussions per year and private conversations “at every opportunity”. The topic for the discussions and conversations were the following: the doctrine of the Antichrist, the eternity of the Sacred Church, the keys of the Kingdom of Heaven, as well as the concept of good and bad deeds (*Отчет о состоянии* 1898, 37). The mentioned topics were very significant within the dogma of the local Old Belief: the belief that since the reforms of the mid-17th century the time of Antichrist had begun and the Church and the clergy had lost the divine blessing, and due to this Old Believers denied priests and Sacraments and became “priestless”¹¹. In the essence the range of topics stayed unchanged, that could indicate Orthodox missionaries’ failures in persuading their listeners and the necessity to keep explaining the same topics.

¹⁰ Иван Кюз

¹¹ беспоповцы

Old Believers' and Orthodox missionaries' relationship is well exemplified by some examples from the reports about public discussions and private conversations supplied below.

In 1897 Jakubina parish teacher Constantin Shirkevich noticed that, during private conversations, he often heard about Old Believers' inner controversies, there was even a conflict about the words that had to be pronounced while making the sign of the cross. Due to this confusion, according to C. Shirkevich, some Old Believers used to speak in favour of Orthodoxy, where there were no doubtful explanations, but strict canons (Ibid. 38–39). Such controversies certainly caused many complications for the unity of Old Believers who did not have any central leading institution but, on the other hand, facilitated the Orthodox mission that tried to identify the gaps of the Old Belief and persuade of the veracity of Orthodoxy.

In the report of 1898 Rezhitsa district missionary, a teacher of Guriļiški church parish, Constantin Orlov¹² specially emphasized conversations about the necessity of praying for tsar, whose divine power was denied by the local Old Believers. The teacher with the help of the police even managed to confiscate a praying book, where the praying words for tsar were crossed out (*Отчет о состоянии* 1899, 58–59). Still he paid special attention to the ex-Orthodox population, who accepted the Old Belief. Owing to his work, these people took part in confession and communion ceremonies in the Orthodox church, but refused to join Orthodoxy and explained it with the willing to keep material support of their Old Believers' relatives (Ibid., 59). The loss of community members was always a painful issue for Old Believers and they tried to terminate any relations with “traitors” (Grizāne 2013, 86–87).

A missionary of Dvinsk district, Mitrofan Schensnovich in his report on the year of 1899 expressed an opinion that the majority of Old Believers recognized their “derogatory position” outside the Orthodox Church but refused to join Orthodoxy, because it would mean rejection of their ancestors' traditions and would invoke trouble on behalf of their elder brothers in faith (*Отчет о состоянии* 1900, 47). This remark indicates that Old Believer parish members were internally united and highly appreciated their religion, besides community supported its members financially, so all these circumstances determined the failures of Orthodox mission.

¹² Константин Орлов

To visualize the public discussions arranged by the missionaries, the report of 1900 by Ignatij Schensnovich¹³ needs to be mentioned. The missionary wrote the following about the organization of discussions: “I try to organize discussions without officiality and involving the police. When I come to a village, I invite the splitters¹⁴ to a conversation by myself, and they are quite happy to come. Before the conversation I usually tell them: “Look, I came here for a talk with you, without the police, like at home. Talking is a sacred thing, it has to be led in quiet and love, and we do not need any police”. The splitters usually answer: ‘Father, we thank you for that, everything will be fine, we are what we are.’ This simple technique calms the splitters very much and sets the conversation. When the meeting happens with the involvement of the police, the splitters usually complain that their faith is punished and they are oppressed” (*Отчет о состоянии* 1901, 39–40). Missionary’s reference to the police is very important in order to understand the existing Orthodox mission practice to use the police to force the Old Believers to participate in public discussions. This practice, most obviously, was a customary occasion, because none of the studied reports mention the involvement of the police to organize the public discussions. The compulsion of Old Believers more disturbed than encouraged the Orthodox mission goals even though visually enforced a bigger number of Old Believer participants in the public discussions. Consequently, the missionary’s first experience of talking to Old Believers in private meant a certain transformation of the Orthodox mission methodology and most likely it has to be an example for other missionaries.

To summarize, I have to say that the work of the Orthodox missionaries proved to be a hard and often unrewarding endeavour: even though the relationship with the local Old Believers improved, the number of those who joined Orthodoxy was too small in comparison with the invested time and force. However, the missionaries’ reports are one of the rare, although rather subjective sources about the Old Believers’ life and mutual relations with the representatives of the Orthodox Church that allows both following the general trends and identifying unique individual cases.

¹³ Игнатий Сченснович

¹⁴ Splitters: those, who split from Orthodoxy, the official name of Old Believers in the 19th century (translation of Russian “раскольники”).

References

National Historical Archives of Belarus (hereafter – ННАВ), F. 2556 (Витебское епархиальное Владимирское братство), I. 1, F. 1 (Отчёт Свято-Владимирского братства за 1897 г.)

ННАВ, F. 2556, I. 1, F. 2 (Отчёт Свято-Владимирского братства за 1898 г.)
Отчет о состоянии и деятельности Витебского епархиального Св.-Владимирского братства за 1898 год (1899) Витебск: Губернская Типо-Литография.

Отчет о состоянии и деятельности епархиального Свято-Владимирского братства за 1899 год (1900) Витебск: Губернская Типо-Литография.

Отчет о состоянии и деятельности Витебского епархиального Св.-Владимирского братства за 1900 год (1901) Витебск: Губернская Типо-Литография.

Отчет о состоянии и деятельности Витебского епархиального Свято-Владимирского братства за 1901-й год (1902) Витебск: Губернская Типо-Литография.

Отчет о состоянии и деятельности Витебского епархиального Свято-Владимирского братства за 1902-й год (1902) Витебск: Губернская Типо-Литография.

Отчет о состоянии церковно-приходских школ Полоцкой епархии за 1889–90 учебный год и о деятельности Совета Витебского епархиального братства Святого равноапостольного князя Владимира (1891) Витебск: Типо-Литография Г. А. Малкина.

Grizāne, M. Relationships between Old Believers and Orthodox Church Clergy in Dinaburg District at the Turn of the 19th Century. (2013) In: *Between East and West: Cultural and Religious Dialogue before, during and after the Totalitarian Rule*. Scholarly papers. University of Latvia. Oriental studies, vol. 793. Riga: University of Latvia, p. 84–90.

Пругавин А. С. (1905) *Раскол и сектанство в русской народной жизни*. Москва: [Без издательства]. 95 с.

Maija Grizāne

**Vitebskas guberņas vecticībnieki pareizticīgo misionāru
atskaitēs (1894–1901): rietumu apriņķu piemērs**

Atslēgas vārdi: vecticībnieki, Austrumlatvija, 19. gadsimts

Kopsavilkums

Pareizticīgo misija Vitebskas guberņā ieguva īpašu, pret vecticībniekiem vērstu iezīmi. Par misijas vadītāju kļuva Sv. Vladimira brālības Pretšķeltniecības komiteja. Tās mērķis bija iznīcināt vecticību un panākt vecticībnieku pievienošanos Pareizticīgajai baznīcai. Katru gadu misionāriem bija jāiesniedz pārskati par savu darbību, kur viņi vispārīgi vai detalizēti aprakstīja savas misijas gaitas vietējo vecticībnieku vidū. Pārskatos ietvertā informācija ļauj ne tikai izsekot pareizticīgo misijas attīstībai, bet arī sniedz ziņas par vietējās vecticības stāvokli, tās problēmām, sadzīves un reliģiskās prakses īpatnībām. Lai gan pareizticīgo misionāru pārskati ir zināmā mērā vienpusīgi un izteikti pakļauti Pareizticīgās baznīcas reliģiskajai ideoloģijai, tie ļauj iegūt līdz šim nezināmo informāciju par mūsdienu Austrumlatgales vecticībnieku draudžu vēsturi.

Татьяна Гришкевич

Информационные возможности архивных источников по проблеме организации делопроизводства в органах общественного самоуправления городских поселений белорусских губерний (последняя четверть XIX— начало XX в.)

Ключевые слова: городское самоуправление, мещанское самоуправление, архивные фонды, архивные источники, делопроизводство

Темой исследования является деятельность органов общественного самоуправления и их роль в социально-экономическом развитии городских поселений белорусских губерний 2-ой половины XIX — начала XX века. В пореформенный период на белорусских землях, как и во всей империи, активно происходили модернизационные процессы, затронувшие все сферы жизни общества. Одним из основных показателей формирования индустриального общества является ускорение урбанизации. Последней из «великих реформ» Александра II стала городская реформа, которая была направлена на закрепление буржуазных изменений в жизни городов и местечек. Последние можно относить к специфике номенклатуры городских поселений белорусских губерний. Население местечек формировало отдельное мещанское общество, для которого Городовым положением 1870 г. предусматривалось создание собственных органов общественного управления. Количество городов на территории Беларуси в пореформенное время равнялось 44, а с начала XX в. их численность возрастает до 45. Определить точно количество местечек на территории белорусских губерний с середины XIX в. и до начала Первой мировой войны достаточно сложно. Проблемы возникают не только из-за происходивших изменений в номенклатуре городских поселений, но и по причине разной методики сбора данных государственными ведомствами. Для многих дореволюционных и современных исследователей показателем принадлежности населенного пункта к местечку стало наличие в нем органов мещанского самоуправления. По разным данным их количество на начало XX в. определяют в пределах 311–322 поселений (Грышкевич 2007, 135; Шыбека 1997, 79). Таким образом, указанная численность го-

родских поселений обусловила большой объем работы по сбору, обработке и систематизации архивных документов, отражающих делопроизводство органов городского и мещанского самоуправления. Основная часть исследования направлена на изучение деятельности органов городского самоуправления: их формирование, компетенции, развитие муниципального хозяйства и т.п. В меньшей степени затрагивается деятельность мещанского самоуправления.

Всесословные органы общественного управления, основанные на налоговом цензе, стали создаваться в городах Беларуси с 1875 г. Законом городским думам придавались распорядительные функции, городским управам — исполнительные. Городские головы одновременно возглавляли как думу, так и управу, непосредственно через них осуществлялось общение с органами государственной власти. В соответствии с Городовым положением 1870 г. дела мещанских обществ местечек и частновладельческих городов, приписанных к официальному городу, исключались из ведения создаваемых органов городского самоуправления. В них формировались сословные органы самоуправления: мещанские управы во главе с мещанским старостой и его помощниками. Городовое положение 1892 г. оставило структуру органов городского самоуправления прежней, но был введен высокий имущественный ценз для избирателей, установлен более жесткий административный контроль, а для небольших городов с невысоким уровнем экономического развития были приняты правила об упрощенном городском общественном управлении. С этого времени ликвидировались и дореформенные городские думы, которые действовали в тех поселениях, где не было введено Городовое положение 1870 г. В полном объеме Городовое положение 1892 г. вступило в действие только в пятнадцати белорусских городах (РГИА. Ф. 1287. Оп. 38. Д. 2658. Л. 19; Д. 2664. Л. 23).

Документы, отражающие делопроизводство органов городского самоуправления Витебской, Минской и Могилевской губерний, хранятся в 42 фондах Национального исторического архива Беларуси в г. Минске (НИАБ в г. Минске): 16 фондов городских дум, 13 фондов городских управ, отдельно 5 фондов по городам с упрощенным управлением, а также 8 фондов губернских по городским делам присутствий, канцелярий губернаторов, губернских статистических комитетов. Для сбора данных по городам Гродненской губернии использованы 5 фондов Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). По белорусским городам, входившим в состав Виленской и Ковенской губерний,

проводились изыскания в фондах Литовского государственного исторического архива (г. Вильнюс).

Деятельность городских дум регламентировалась законом следующим образом. Заседания городских дум назначались по решению городского головы, по требованию губернатора или по желанию не менее 1/5 части гласных думы. Постановления городских дум считались утвержденными, если на заседании присутствовало не менее 1/3 от общего числа гласных, а после 1892 г. их должно было быть не менее 2/3 (ПСЗ РИ, 1892, ст. 71). В соответствии с установленным делопроизводством, использовали две формы регистрации собраний городских дум: журналы и протоколы заседаний. Каждый из этих документов дает информацию о дате заседания, количестве присутствовавших гласных, перечне рассматриваемых вопросов с включением необходимых справок, отражает кратко обсуждение проблемы и приводит окончательно принятые думой определения (так назывались решения). В отличие от журналов, которые были лаконичными, протоколы заседаний дум включали по каждому из рассматриваемых вопросов более полную информацию, велась подробная запись их обсуждения, приводились тексты необходимых документов, записок, предложений. В тех случаях, когда гласный был не согласен с принятым городской думой определением, законом разрешалось записать особое мнение, о чем также докладывали губернатору. По наиболее спорным вопросам приводились результаты окончательного голосования. Справочную информацию по рассматриваемым проблемам готовили городские управы и специальные комиссии, созданные думой. Для принятия более компетентного решения на заседания при необходимости приглашали без права голоса третьих лиц, являвшихся специалистами в конкретной, узкой сфере.

Дела в городских управах делились между столами. Как правило, это были хозяйственно-распорядительный, строительный и бухгалтерский столы. В крупных городах с большим количеством дел могли добавляться и другие. Так, в Витебской городской управе работали еще ремесленный и воинский стол. Количество членов управы определялось и изменялось городскими думами, их должно было быть не менее 2 человек, без учета городского головы (ПСЗ РИ, 1874, ст. 70). Для выполнения обязанностей, предполагавших наличие специальных знаний и подготовки, управами приглашались вольнонаемные лица, которым выплачивалось жалованье. В городских управах обязательно работали по найму архитекторы, врачи, землемер, архивариус, регистраторы, бухгалтеры; нанимали нужное ко-

личество писцов и сторожей. Количество нанимаемых лиц определяли исходя из потраченной в городском бюджете суммы на содержание органов городского общественного управления.

Канцелярии управ обычно вели специальные книги для регистрации полученных бумаг, книги-описи недвижимого имущества и земельных участков, книги со списками городских избирателей и т.д. По представлению городских управ думы утверждали особые исполнительные комиссии, которые могли быть постоянными и временными. Количество комиссий зависело от величины города, состояния развития городского хозяйства и масштабности решаемых проблем. Так, в Витебске в разные времена были созданы и действовали училищная, театральная, санитарная, санитарно-ветеринарная, телефонная, пожарная, юридическая и городская оценочная комиссии (постоянные). В Минске кроме вышеперечисленных были созданы и работали ревизионная, водопроводно-электрическая, по народному образованию, по регулированию цен на хлеб и мясо, квартирная комиссии (постоянные). С целью оптимизации делопроизводства комиссии могли быть разделены на подкомиссии.

Для руководства деятельностью городских управ и исполнительных комиссий городские думы утверждали обязательные инструкции. Инструкции освещали права и порядок ведения дел исполнительных органов городского самоуправления. В разных городах они имели свои отличия и особенности как по форме, так и по содержанию. Согласно п. 3 ст. 63 Городового положения 1892 г. городские думы обязаны были утверждать инструкции для городских управ и других исполнительных органов городского самоуправления в течение года: для городских управ — со дня введения нового положения, для других исполнительных органов — со дня их основания. В конце календарного года управы и комиссии делали отчеты на заседаниях городских дум.

Таким образом, при исследовании деятельности городских дум основной интерес представляют журналы и протоколы заседаний, при исследовании деятельности городских управ необходим весь комплекс делопроизводства (регистрационные книги, журналы, ведомости, отчеты, акты ревизий, инструкции и т.д.). Документы дают разностороннюю информацию, которая позволяет оценить роль органов общественного управления в жизни городских поселений конца XIX — начала XX века. Все архивные источники для удобства восприятия можно систематизировать в отдельные информационные блоки. О проведении выборов и формировании органов общественного управления в городах можно су-

дить на основании составленных списков избирателей, баллотировочных листов, счетных карточек, жалоб избирателей и дел по рассмотрению последних губернской администрацией и т.д. Работа городских гласных и весь спектр затрагиваемых органами самоуправления проблем отражены в повестках собраний, докладах отдельных комиссий на заседаниях дум, приводимых справках и докладных записках, вынесенных определениях и особых мнениях гласных. Финансово-хозяйственная деятельность отражена в описях дел, приходно-расходных сметах, ведомостях о поступлении денежных средств, оценочных ведомостях городской недвижимости, ежегодных росписях и отчетах городских бюджетов и т.п. Отдельная группа документов, которая включает переписку с губернской администрацией, далее через губернатора с правительственными учреждениями и Правящим Сенатом отражает степень самостоятельности, характер и динамику изменения взаимоотношений между органами государственного и общественного управления в период действия разных городских положений.

По объективным причинам оригиналы необходимых документов по большинству городов сегодня не доступны. Так, архивные источники из фондов Могилёвской губернии по некоторым оценкам на 90% были утрачены в годы Второй мировой войны, по фондам Минской и Гродненской губерний потери не так колоссальны, но также не позволяют детально восстановить деятельность общественных органов самоуправления на территории Беларуси. В фондах губернских по городским делам присутствий, губернских канцелярий можно найти указы Сената, переписку с МВД, циркуляры и отчеты губернаторов, обзоры губерний. Находящиеся в НИАБ фонды по большинству городских поселений включают небольшое количество дел, что не дает возможности комплексно оценить работу органов городского самоуправления, отследить динамику развития городского хозяйства, деятельность в социальной сфере и т.п. Так, из фонда Слуцкой городской думы привлечено только четыре дела (они содержат сведения о доходах города на середину — вторую половину 70-х годов XIX в.), Бобруйской городской думы — четыре (это сведения о населении города в конце XIX в., журналы и копии журналов заседаний думы за 1895, 1901–1905 гг.), Рогачевской городской управы — одно, Чериковской городской управы — три (об оценочном сборе в городе за 1891 г., информация по городским землям за 1903 г.), Полоцкой городской управы — девять (дела, которые отражают частично работу управы с 1895 по 1914 гг.) и т.д. Указанные дела позволяют рассчитывать лишь на

фрагментарную информацию. По белорусским городам, входившим в состав Виленской губернии, а это четыре уездных города (Ошмяны, Вилейка, Дисна, Лида) и два заштатных (Радошковичи, Друя), делопроизводство городских дум и управ в Литовском государственном историческом архиве отсутствует. Нет отдельных фондов ни по городам, ни по Виленскому губернскому по городским делам присутствию. Отдельную информацию можно найти в фондах Виленского губернского статистического комитета, Канцелярии Виленского, Ковенского и Гродненского генералгубернатора, Канцелярии Виленского гражданского губернатора. Также возможно использование фондов по Ковенской губернии, где можно найти сведения по заштатному городу Видзы. Сотрудники архива предполагают, что эти документы были вывезены и их местонахождение на данный момент не установлено. Единственную возможность получить необходимую информацию предоставляют фонды Российского государственного исторического архива (г. Санкт-Петербург).

Несмотря на высокую информативность архивных источников, отражающих хозяйственную деятельность органов городского самоуправления, отдельно стоит упомянуть о сложности их обработки. Проблема связана с изменениями форм ведения учета и последующей отчетности в разные периоды времени. Чтобы отследить динамику, сопоставить данные по разным городам и сделать сравнительный анализ развития городского хозяйства, определить доходность городских предприятий и т.п., необходимо использовать собственные методы отбора этих данных и последующих расчетов с учетом происходивших нововведений.

Таким образом, источники по делопроизводству органов общественного управления многочисленны и разнообразны. Они дают возможность комплексно изучить все направления в деятельности городских дум и управ с момента их появления и до 1914 г. включительно, оценить роль органов самоуправления как в социально-экономическом развитии городов, так и их участие в социокультурных трансформациях периода капиталистической модернизации. При этом основную трудность представляет поиск и систематизация документов.

Список источников и литературы

Российский государственный исторический архив (РГИА). Ф. 1287 (Хозяйственный департамент МВД)

Полное собрание законов Российской Империи (ПСЗ РИ). Собр. II. Т. XLV. Отд. I. 1870 г. СПб., 1874. № 48498.

ПСЗ РИ. Собр. III XLL. СПб., 1892. № 8708.

Грышкевич Т. (2007) Арганізацыя і дзейнасць органаў мяшчанскага самакіравання ў беларускіх мястэчках у другой палове XIX ст. У кн.: *Актуальныя праблемы сацыяльнай гісторыі Беларусі*. Нав. рэд. А. Жытко. Мінск. С. 134–139.

Шыбека В. (1997) *Гарады Беларусі. 60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзяў*. Мінск: ЭўроФорум. 292 с.

Tatjana Griškeviča

**Arhīva avotu informatīvais potenciāls lietvedības izpētē
Baltkrievijas guberņu pilsētu un miestu pašvaldībās
(19. gs. pēdējais ceturksnis – 20. gs. sākums)**

Atslēgvārdi: pilsētas pašvaldība, sīkpilsoņu pašpārvalde, arhīva fondi, arhīva avoti, lietvedība

Kopsavilkums

Arhīvu fondos uzkrātie pilsētu pašvaldību iestāžu lietvedības dokumenti, šo iestāžu sarakste ar guberņas un citām augstākām valsts pārvaldes institūcijām ir vispilnīgākais avotu kopums, kas sniedz informāciju par sabiedrības pašpārvaldi Baltkrievijas pilsētās un miestos 19. gadsimta otrajā pusē – 20. gadsimta sākumā. Lielākā daļa avotu par lietvedību pilsētu pašvaldībās Mogiļovas un mazākā mērā Minskas un Grodņas guberņās tika nozaudēta Otrā pasaules kara gados. Lietuvas Valsts vēstures arhīvā nav saglabājušies avoti par lietvedību baltkrievu pilsētās, kas savā laikā ietilpa Viļņas guberņā. 19. gadsimta otrajā pusē – 20. gadsimta sākumā pašvaldību iestādes atradās valsts varas institūciju uzraudzībā, bet pilsētu galvas nepārtraukti sarakstījās ar gubernatoru un (ar gubernatora kancelejas starpniecību) ar iekšlietu ministru, tāpēc daudzi dokumenti atrodami IeM Saimniecības departamenta fondā Krievijas Valsts vēstures arhīvā. Tādējādi, lai nodrošinātu pētījuma atziņu reprezentatīvātāti, ir jāizmanto gan Baltkrievijas Nacionālā vēstures arhīva fondi (Minskā un Grodņā), gan Lietuvas Valsts vēstures arhīva fondi, gan arī Krievijas Valsts vēstures arhīva materiāli Sanktpēterburgā. Pilsētu pašvaldību saimnieciskās darbības izpētē problēmas rada pilsētu valžu atskaišu analīze, ievērojot izmaiņas dokumentu formulārā un paskaidrojumu trūkumu dažiem statistikas datiem. Šajā gadījumā ir nepieciešama papildinformācijas meklēšana citos avotos un oriģinālu metožu pielietošana šo dokumentu apstrādē.

Tatsiana Hryshkevich

**Information Opportunities of Archival Sources
on the Problem of Paper Work Organization in the Bodies of
Social Self-Government in Urban Settlements of Belarusian Provinces
(last quarter of the 19th – early 20th century)**

Key words: city self-government, / petty / bourgeois self-government, office work, archival funds, archival resources

Summary

The most complete and informative group of sources reflecting the activities of public self-government in urban settlements in the territory of Belarus in the second half of the 19th – early 20th centuries are documents on paperwork by bodies of city and bourgeois self-government, their correspondence with provincial and other higher bodies of state authority stored in archival funds. The majority of documents on paperwork by self-government in the cities of Mogilev province, to lesser extent cities of Minsk and Grodno provinces, were lost in the years of World War II. There are no similar documents about Belarusian cities, which have been parts of Vilna province in the funds of the Lithuanian State historical archives. Since in the second half of the 19th – early 20th centuries the activities of public self-governments were controlled by the institutions of state power and there was a constant correspondence between the mayor and the governor and through him with the Minister of Internal Affairs, many documents can be found in the funds of the Economic Department of the Ministry of Internal Affairs of the Russian State historical archives. Thus, to ensure the representativeness of the study it is necessary to use as funds NHAB in Minsk and Grodno, LSHA in Vilnius, and funds of the RSHA in St. Petersburg. A certain difficulty in the study of economic activities of local self-governments lies in working with statistics reports of town councils because of the changes that occurred in paperwork organization in different periods of their existence. In addition, there are no required clarifications and explanations of some statistics. The latter provides for additional information search from other sources and using specific processing methods of this group of documents.

Галина Яковлева

Трансформация традиционных бытовых практик еврейского населения Витебщины в 1920-х гг.

Ключевые слова: евреи, хедеры, синагоги, еврейская секция губкома РКП(б), Песах

В Витебске и Витебской губернии традиционно проживало значительное количество еврейского населения. Религия проникала во все сферы жизни еврея, определяла его поведение и менталитет. Многовековой уклад жизни был основан на религиозных браках в своей среде и религиозном образовании и воспитании детей. После революции большинство местного еврейства сохраняло свою религиозную идентичность и соблюдало традиционные обряды: ходило в синагоги, не работало по субботам, неукоснительно отмечало иудейские праздники, сохраняло традиционные ограничения в еде. Однако еврейское население было неоднородным. Воспользовавшись полученными правами, часть витебских евреев заняла различные посты в советском и партийном аппарате. Они сыграли огромную роль в становлении и укреплении советской власти в городе и губернии. Еврейская молодежь стояла у истоков местного комсомола. Много евреек было среди организаторов женского движения в губернии. Те, кто был лоялен новой идеологии и пошел во власть, отрицали свою религиозность и всё, что с нею связано. Именно такие евреи стали основой еврейской секции губкома РКП(б), деятельность которой была направлена на разрушение векового уклада повседневной жизни, обусловленного религией.

Тора предписывала правоверному еврею воздерживаться от работы в субботу, и отказ от субботнего отдыха был большим грехом. Еврейской секцией (Евсекцией) губкома РКП(б) была организована кампания против субботнего отдыха. Возникли инициативы по вовлечению населения в различные формы коллективного труда именно в субботние дни и в еврейские праздники. В апреле 1920 г. витебские партийцы отвлекали пролетариев от празднования Пасхи и Песаха, организуя «большой пасхальный воскресник» 4 и 11 апреля и грандиозный субботник — 10 апреля (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 57. Л. 25). Евсекция губкома РКП(б) в период осеннего цикла еврейских «покаянных дней» 22 сентября 1920 г. в офи-

циальный выходной организовала большой средник. «Участие в среднике безусловно обязательно для евреев — членов РКП, РКСМ и коммунистического Бунда. Не явившиеся будут привлекаться к ответственности в порядке строжайшей партийной дисциплины вплоть до исключения из рядов организации» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 55. Л. 17). Однако многие возмущались этими нововведениями. Кампания за отмену субботнего отдыха проходила сложно. Экономическая самостоятельность части евреев в период нэпа позволяла им чтить субботу. Легче было сохранять верность традициям и членам еврейских по составу артелей и колхозов. Лишь угроза лишиться работы и продовольственных карточек (с их введением в 1929 году), а также с ужесточение трудовой дисциплины в начале 1930-х гг., вынудили евреев принять работу в субботу как нечто неизбежное.

Подорвало основы традиционной жизни закрытие еврейских общин в 1919 г. Начинается борьба с синагогами и молитвенными домами. В 1921 г. в Витебске закрыли главную синагогу города и разместили там Еврейский коммунистический университет им. К. Маркса. Для одних открытие университета в синагоге было символом торжества классового самосознания еврейских рабочих (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 74. Л. 27об.), для других — глумление над верой отцов. Прошли акции протеста против закрытия синагог и навязываемого воскресного отдыха. Один из религиозных активистов тогда сказал: «Возврати нас, Боже, к прежнему времени». Другой говорил, что «еврейский комиссариат не есть представительство еврейства, а ассимиляция» (ГАВт. Ф. 10050-п. Оп. 1. Д. 383. Л. 145).

Для коммунистов и комсомольцев начинался процесс усвоения практик, которые являлись «не-еврейскими». Одни переставали следовать галахическим¹ правилам, маркируя свой отказ от иудаизма. Другие, боясь осуждения, стали проявлять элементы двойной морали: официально заявляя о своем атеизме, скрывали соблюдение обрядов в семье, убеждали товарищей по партии, что, например, покупая мацу или совершая обрезание новорожденного мальчика, они вынуждены были выполнять просьбы пожилых родственников и жен. Председателя губотдела профсоюза кожевников Черновского в 1923 г. исключили из партии на 6 месяцев за совершение обряда обрезания. Тогда же три других члена витебской городской парторганизации при разборе подобного дела в Контрольной комиссии пытались доказать, что обряд совершили без их разрешения и участия (*Витебская губерния* 2012, 302, 304–305). В 1929 г.

¹ Галаха — еврейский религиозный закон.

исключили из партии С. Фрадкова и Л. Топорского: они не смогли противостоять требованию своих жен в том, чтобы их новорожденным сыновьям было сделано обрезание в соответствии с традицией (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 118. Л. 113об.). В 1928 г. рабочий одного из заводов Витебска отпраздновал официальное «красное обрезание», а затем, в отсутствие посторонних, ребенку сделали традиционное обрезание (Зельцер 2006, 271).

Огромную роль в социализации подрастающего населения играла школа. Сторонники сохранения хедеров рассматривали их как фундамент еврейской национальной жизни. Запрет на религиозное образование был чрезвычайно болезненным для верующих евреев. В конце 1920 г. в Витебске была создана «комиссия по борьбе с хедерами», а в январе 1921 г. в городском театре шесть дней шел публичный «суд над хедером». Для проведения суда приглашены были в качестве обвинителей, свидетелей и экспертов лучшие из местных педагогических и партийных сил. В качестве защитников хедера выступили представители религиозной организации «Совет молитвенных домов» (*Вестник* 1921, 30). Несмотря на протесты, хедеры стали закрывать.

В противовес им в губернии стали создавать советские еврейские школы с преподаванием на идиш. Они формировали представления о том, каким должен быть советский еврей. В 1921 г. в Витебске начал работу один из первых в стране Еврейский педагогический техникум. За первые 5 лет он подготовил 86 «красных учителей», которые преподавали на идиш в школах городов и местечек БССР, УССР, РСФСР, активно работали в еврейских национальных советах, в профсоюзах, избах-читальнях, среди местечковой молодежи (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 95. Л. 15). Политика белорусизации способствовала увеличению числа таких школ, т.к. идиш стал одним из четырех государственных языков. Именно в них «красные учителя» прививали детям новые ценности, способствовали их аккультурации и советизации. Престиж образования в еврейских семьях был традиционно высок. В Витебске многие евреи отдавали детей и в русскоязычные школы. Пока было возможно, совмещалось советское и традиционное еврейское образование. В местечке Чашники в 1924 г. комсомольцы провели двухдневный суд над «местными меламедами за подпольное пичканье малышей религиозной ересью» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 82об.). Новая волна гонений на синагоги и хедеры началась в 1929 г. Тогда были закрыты пять неофициально действовавших хедеров в Витебском округе (Зельцер 2006, 259).

До революции браком считался союз, оформленный по религиозным канонам конфессий, к которым принадлежали лица, вступавшие в брак. С принятием декретов «О гражданском браке, о детях и о ведении книг актов гражданского состояния» от 18 декабря 1917 г. и «О расторжении брака» от 19 декабря 1917 г. гражданский брак стал единственно признаваемой формой брака. Под сомнение был поставлен и традиционный еврейский брак (хупа). В 1924 г. витебские газеты стали публиковать сообщения о советских свадьбах с регистрацией в органах ЗАГС. Так, в клубе милиции беспартийный милиционер Леонид Моев в присутствии представителей райкома РКП(б) и РКСМ, зарегистрировал брак с беспартийной работницей Соней Баскиной. Он призвал и других «отрешиться от религиозного дурмана и последовать его примеру» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 147).

Но были и другие случаи. Был исключен из кандидатов в члены РКП(б) житель Полоцка, который женился «по старому обряду с приглашением старых евреев» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 111об.). Любовь к невесте, желавшей традиционной свадьбы, оказалась сильнее партийной дисциплины. Несмотря на запреты Торы, стали появляться смешанные браки. Так, в Лепеле в 1924 г. еврейка из почтенной богатой семьи с благословения матери вышла замуж за русского коммуниста. В том же Лепеле дочь раввина, выйдя замуж за русского, заставила его прежде сделать обрезание, говоря, что раз он любит ее, то должен любить и ее народ, и веру (Школьников). На фабрике «Профинтерн» в Витебске в 1929 г. комсомолка-еврейка из-за сопротивления родителей отказалась выйти замуж за коллегу-коммуниста из-за того, что тот не еврей (Зельцер 2006, 275). В еврейских семьях скорее смирялись с мужем-коммунистом, чем с выходцем не из своей среды. Падение семейных ценностей и внебрачные связи стали проникать и в еврейскую среду. Так, еврейская камера народного суда Витебска в клубе щетинного комбината слушала дело рабочего М. Израилита, «франтоватого молодого человека в пенсне», отрицавшего отцовство. Решение суда о выплате им в пользу ребенка 20% зарплаты ежемесячно комментировалось газетой: «Так такому хлосту и полагается» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 133).

Наиболее очевидно религиозная принадлежность человека проявлялась в период религиозных праздников. Их празднование не давало забыть еврейскую историю, связывало иудеев в общность, сохраняло традицию и идентичность. В 1920-х гг. главные еврейские праздники официально признавались «особыми днями отдыха для трудящихся евреев»,

о чем извещали органы власти. Однако перед каждым важным праздником Евсекция губкома и еврейская пресса активизировали свою деятельность. Устраивались митинги, шествия, лекции, бесплатные обеды на Йом-Киппур, субботники. Стремясь уменьшить роль религии в жизни населения, авторы статей в местной прессе доказывали, что большинство верующих идет в церковь или синагогу только по привычке. Хотя признавалось, что множество «беспартийных» рабочих не могут себе представить, «как это в Рош Гашана и Йом-Киппур не пойдут в синагогу». Но в 1923 г. в «Известиях Витебского губисполкома и губкома РКП» утверждалось: «Многих привлекает в синагогу пение кантора, потребность в торжественной, привычной с детства, праздничной обстановке. На такой же бытовой привычке держатся и все христианские праздники». Автор призывал: «Быту, основанному на косности и привычке, следовало бы противопоставить новый быт, основанный на разуме» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 91. Л. 13).

Песах — важнейший из годовых праздников, а маца — символ Песаха. Заповедь есть мацу является центральной заповедью праздника. Хотя и с трудностями, но практика легальной выпечки мацы сохранялась до конца 1920-х гг. В 1926 г. в городе из 15 безработных была создана артель для ее выпечки (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106б. Л. 24об.). А профсоюзом пищевиков через биржу труда было направлено в девять мацпекарен 130 человек. С содержателями мацпекарен заключались договора: ставка рабочего в 30 рублей, обязательное социальное страхование, взимание в пользу союза на нужды культуры 3% со всей суммы выплаченной зарплаты (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 102об.). В 1927 г. публиковались предупреждения, что открытие мацпекарен возможно, но только в соответствии с Кодексом о труде и после получения разрешения от Отдела труда горисполкома (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110. Л. 58об.). Главными атрибутами пасхального седера (пасхальной трапезы в строго определенном порядке) являлись не только маца, но и вино. В условиях нэпа в 1924 г. в местной газете можно было прочитать: «Пасхальное вино наилучших качеств можно получить только в винном магазине М. Шмерлинга. К предстоящим праздникам получена крупная партия Южно-Бережных Крымских и др., разрешенных к продаже раввинами мест изготовления и разлива вин, а также местными раввинами» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 210об.).

Еще сохранялись определенные условия и для соблюдения кашрута (свода правил о питании). Некоторых волновала не проблема специфици-

ки еврейской системы питания, а слишком большие заработки двух резников витебской бойни, которые за «кошерную резку» получали по 15 копеек за голову. Автор газетной заметки, утверждая, что «на кошер в месяц забивается до 3000 голов», предлагал резникам «не жировать» и брать за голову не 15, а 3 копейки (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 118. Л. 29об.). Ситуация стала резко ухудшаться с 1929 года, когда активизировалась антирелигиозная пропаганда, прошла новая волна закрытия церквей и синагог. «Религиозным праздникам нет места в рабочей жизни», «Рабочие требуют передачи церквей и синагог под культурные учреждения», «Текстильщики требуют передачи им хоральной синагоги», «И с мацей пора покончить» — таковы заголовки «Зари Запада» в предпасхальные дни 1929 г. (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 118. Л. 129об.). Предлагалось «не отпускать сырье общественным предприятиям на производство куличей, мацы и других предметов, связанных с какими-либо праздниками — христианскими, еврейскими и других религий». Рабкоры возмущались тем, что в условиях, «когда рабочие отказываются от церквей и синагог, когда прекращается подача света и воды этим «учреждениям», когда печатники отказываются печатать религиозную литературу», местная кооперативно-промысловая артель «Смычка» занимается выпечкой мацы к пасхе, а в помещении «Дома крестьянина» создана новая артель по выпечке не обыкновенной мацы, а «святой», так называемой «шмура»» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 118. Л. 129об.).

Большевики, вынужденные в 1920-е гг. еще мириться с бытовыми практиками, обусловленными религией, внедряли новые советские обряды и праздники-заместители: «красные крестины», «красное рождество», «красную пасху». В еврейской среде предпринимались попытки выпекать халу (хлеб) в форме серпа и молота, создать «Красную Агаду» об избавлении от царя (Школьникова). Подобием «красных крестин» у евреев стало «красное обрезание». В 1924 г. в Витебске таковое было устроено по случаю рождения сына у преподавателя Еврейского педагогического техникума А. Розенцвейга. В торжестве приняли участие учителя, студенты, школьники, рабочие. Ребенка назвали Владимиром. Ему подарили портрет Ленина, подписку на его собрание сочинений, «Капитал» К. Маркса (Зельцер 2006, 249).

Важную роль в борьбе со старыми бытовыми практиками играли местные комсомольцы, проводившие шумные акции на улицах перед храмами и синагогами. В 1922 г. комсомольцы Витебска провели накануне Йом-Киппура «грандиозную антирелигиозную демонстрацию»

(Коммунистический труд 1922, 17). В мае 1923 г. по всей губернии организовали антирелигиозное действо под названием «празднование комсомольской пасхи». В Витебске было создано 12 кружков по изучению истории Пасхи. Был выпущен еврейский журнал «Хвалес» и газета «Юный творец», посвященные Пасхе. Первый вечер праздника в губернии был ознаменован «красными сейдерами» вечерами самодеятельности с антирелигиозной программой. В Витебске и Полоцке были устроены политсуды над комсомольцами, участвовавшими в выполнении религиозных обрядов. Во время Пасхи ученики профшкол не прекращали учебу, по предприятиям и профшколам проводились субботники (ГАВт. Ф. 10050-п. Оп. 1. Д. 383. Л. 237). На время такие формы борьбы с религией были осуждены, но ежегодно перед праздником шли инспирируемые профсоюзами или партийцами дискуссии о том, надо или нет праздновать религиозные праздники, организовывались собрания с докладами «О происхождении и сущности еврейской Пасхи». Для отвлечения рабочих от пасхальных забот устраивались «вечера быта», буффонады на еврейском языке, выступления «Синих блуз», струнных оркестров (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 126об., 128об., 144об.). В предпасхальную неделю и на Песах во всех школах и пионеротрядах проводились беседы, для родителей организовывали родительские собрания.

Местом осуществления советизации становились детские дошкольные учреждения. В Витебске руководители «1-го еврейского детского очага» (детсада) вместе с родительским комитетом старались влиять на жизнь и быт рабочих, «изжить религиозные предрассудки, привить культурные навыки, научить родителей, как воспитывать детей» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 88об.). Еврейское бюро витебского окружкома КП(б)Б вместе с женотделами райкомов агитировали женщин отказываться от старого быта. Раборка Лесина писала в «Заре Запада» в 1926 г.: «Делегатские собрания отучили меня от всяких праздников, хотя год назад ради денег на мацу заложила в ломбард одежду. Сегодня вопрос о том, как получше отпраздновать Пасху, меня не беспокоит» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 128об.).

В 1920-е гг. бытовое и идеологическое тесно переплеталось. Сохранялись традиции еврейской благотворительности, но все чаще взрослые и дети собирали деньги по другим поводам: на еврейский аэроплан, в помощь немецким женщинам или детям бастующих горняков Англии. Слушали доклады о положении трудящихся в странах Запада, но при этом нередко проявляли нетерпимое отношение к своим коллегам и одно-

классникам. Антисемитские шутки и высказывания позволяли себе рабочие витебских заводов, хулиганы на улицах. В апреле 1925 г. бытовая комиссия одного из предприятий города проверила, чем занимались в первый день Пасхи рабочие. Когда они застали шестерых рабочих за «соблюдением религиозного обычая», их обозвали «шпионами и жидками» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 6. Д. 77. Л. 39). Не проявляли толерантности и евреи. В ответ на «жид», «жидовская морда» звучало «русская свинья». Примеры старых стереотипов восприятия друг друга, основанных на религиозно-этническом принципе, нередко фигурировали в ходе партийных чисток или при рассмотрении персональных дел членов партии или комсомольцев. В документах встречаются мнения партийцев о том, что евреи уstraиваются на легкую или ответственную работу, не идут работать на железную дорогу, т.к. там грязно и тяжело, занимаются «самоснабжением», используя служебное положение, и т.д. В конце 1920-х гг. на всю республику прогремело несколько дел по обвинению в преследованиях еврейских работников на ряде предприятий. Активизировалась критика антисемитизма и на местах. На стекольной фабрике «Новка» под Витебском мастера принуждали к сожительству молодых женщин; издевались над девушкой-еврейкой, плохо говорившей по-русски. Местные жители дебоширили в Колышанском еврейском национальном совете Лиозненского района и в чайной местного комитета взаимопомощи. Один из арестованных кричал: «Дайте мне жидов, всех перережу, съем с косточками царство жидов» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 118. Л. 4об.). Но тогда ещё о проявлениях антисемитизма писали, резко осуждали, исключали из партии.

Повседневная жизнь людей неотделима от их трудовой деятельности. Основными занятиями евреев являлись ремесло и мелкая торговля. Революция больно ударила по этой составляющей жизни евреев региона. В годы нэпа у многих появилась возможность вернуться к старым профессиям, которые, однако, уже не могли их прокормить, частник не выдерживал растущих налогов, конкуренции государственной торговли и кооперации. В этих условиях власти влияли на трудовые практики еврейского населения. В 1924 г. витебский комитет Общества распространения ремесленного и земледельческого труда среди евреев (ОРТ) субсидировал работу пяти школ: швейников, кожевников, печатников, деревообделочников и металлистов. Они были снабжены оборудованием, инструментами. Помогали школам еврейские общественные организации (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 85). В 1925 г. было создано Белорус-

ское отделение Общества по землеустройству трудящихся евреев в СССР (БЕЛОЗЕТ). Печать информировала о еврейском земледелии в Крыму, выявлении мест для поселения на Алтае, о колонизации Дальнего Востока Биробиджана. В БССР в 1926 г. было 145 еврейских сельскохозяйственных коллективов, 20 земледельческих поселков и 500 еврейских хуторов (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 95. Л. 12). В Оршанском округе создали еврейские артели «Красный Октябрь», «Ларионовка», «Новый быт», поселки в Марковщине, в Визно и «Красная Слобода» (Мазец). В июле 1925 г. была открыта еврейская коммуна имени Леккерта в одном из бывших имений в Лиозненском районе (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 102. Л. 4). Однако наделение евреев землей нередко вызывало резкое недовольство крестьян-белорусов.

Партийно-государственная власть пыталась изменить и традиционные формы досуга рабочих и крестьян. Фактически каждая местная фабрика и завод, воинская часть, советское учреждение, политическая партия имели свои клубы с библиотеками, хоровыми и драматическими кружками. В Витебске функционировал еврейский клуб им. Хайкина. В 1920-е гг. еврейские клубы работали в местечках губернии. Еврейская труппа при клубе им. Хайкина и драмкружки при других клубах предприятий города ставили спектакли на еврейском языке. В клубах проводились еврейские литературные вечера, праздновались юбилеи национальных классиков, проходило знакомство с современной еврейской литературой на идиш. Еврейская молодежь активно обсуждала литературные новинки. В еврейских клубах было много интересного, живого, творческого. Однако политизация развлечений вызывала отторжение, многие руководствовались прежними представлениями о труде и отдыхе.

Таким образом, бытовое поведение людей, регулируемое ранее сословными и религиозными требованиями, власти выстраивали по классово-идеологическому принципу. Религия и церковь, определявшие образ жизни, вытеснялись из повседневных практик населения Витебщины всех конфессий. Советизация населения осуществлялась через вовлечение в новые общественно-политические организации и образовательно-культурные процессы. Была ликвидирована община, шла борьба с иудаизмом, сионизмом, ивритом, со всеми формами этнической консолидации, которые не укладывались в советские политико-идеологические постулаты.

Огромное внимание уделялось подрастающему поколению страны. Было запрещено религиозное образование детей. На протяжении 1920-х гг.

прошло несколько волн борьбы с еврейскими учетными заведениями — хедерами и иешивами. В Витебске был создан один из первых в стране Еврейский педагогический техникум для подготовки «красных учителей». Еврейская школа, будучи таковой только по форме, но не по содержанию, вела к быстрой советизации детей.

Изменялись брачно-семейные отношения. Уравнение в правах полов, снятие запретов на межэтнические браки, новые формы их заключения, облегчение практики разводов укладывались в русло процессов модернизации, происходивших в мире. Межэтнические браки хотя и появились, но старшим поколением не приветствовались. Снижение моральных норм проявилось и в еврейской среде. Разрушение привычного быта вызывало сопротивление части населения, не готового переступить традиции социальных отношений и соответствующие психологические установки, поэтому процветали двойные стандарты поведения: в публичной сфере демонстрировалась лояльность всему новому, а в частной жизни соблюдались практики, обусловленные традицией.

Решающую роль в борьбе с религией, в трансформации быта и семьи играла еврейская секция губкома РКП(б), ставшая инициатором агрессивной по форме и антирелигиозной по содержанию борьбы с повседневными практиками местного еврейства. Партийно-комсомольский актив быстрее реагировал на новые установки в сфере быта и семьи. Высокий уровень социальной мобильности позволил многим евреям изменить свою жизнь, повысить социальный статус и вырваться из мещечек. Другие, наоборот, сохраняли приверженность вере отцов, национально-бытовым практикам и обрядам, характеризующим принадлежность к еврейству. Многие черты в морально-бытовом поведении населения оставались традиционными. Процессы его разрушения ускорились с началом «великого перелома» и известных событий 1930-х гг.

Источники и литература

Государственный архив Витебской области (ГАВт). Фонд 2289 (Коллекция периодической печати, тематических подборок периодической печати и непериодических изданий). Оп. 2.

ГАВт. Ф. 10050-п (Витебский губком РКП(б)). Оп. 1.

ГАВт. Ф. 9-п (Органы партийного и государственного контроля Витебской губернии). Оп. 6.

Витебская губерния 1917–1924 гг.: документы и материалы. (2012) Витебск: Витеб. обл. тип. 408 с.

Вестник народного образования. (1921) [Орган Витебского губернского отдела народного образования]. № 1.

Коммунистический Труд. (1922) [Периодическое издание Витебского Губкома РКП (б) и Губпрофсовета]. № 19.

Зельцер А. (2006) *Евреи советской провинции: Витебск и местечки 1917–1941.* М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 478 с.

Мазец В., Иоффе Э. *Евреи Советской Белоруссии в межвоенный период.* <http://jewishfreedom.jimdo.com/евреи-советской-белоруссии-в-межвоенный-период>. (10.05.2014)

Школьников Э. *Трансформация еврейского местечка в СССР в 1930-е годы (по материалам Государственного Архива Российской Федерации и еврейской прессы на идиш и русском).* <http://jhistory.nfurfman.com/lessons9/1930.htm> (10.03.2017)

Galina Jakovļeva

Vitebskas apgabala ebreju tradicionālo sadzīves prakšu transformācija 1920. gados

Atslēgas vārdi: ebreji, hederi, sinagogas, guberņas partijas komitejas (gubkoms) ebreju nodaļa, Pesahs

Kopsavilkums

Jūdaisma reliģijas un sadzīves tradīciju noliegšana sākās līdzās vispārējai boļševiku cīņai pret reliģiju. Jūdaisms – monoetniska reliģija – bija nepieņemams boļševikiem, jo tas sludināja etniskā pārsvaru pār šķirisko. Sinagogas un ebreju skolas tika slēgtas. Kopš 1921. gada rudens sākās kampaņa pret Sabata svinēšanu. Vitebskas gubkoma ebreju nodaļa iesaistīja vietējo ebreju proletariātu sestdienas un svētdienas talkās, ko organizēja Pesaha laikā, kā arī trešdienas talkās (*sredņiks*), lai atzīmētu “nožēlas dienu” rudens ciklu. Ebreju svētku un rituālu vietā parādās “sarkanā apgraizīšana”, “sarkanais Seders”. Izmaiņas notiek arī laulību un ģimenes attiecību jomā: notiek sekulāras un starpetniskas laulības, šķiršanās un alimentu lietas tiek izskatītas padomju tiesās. Varas pārstāvji mēģināja mainīt vietējo iedzīvotāju darba ieradumus, iesaistot ebrejus lauksaimniecībā, kā arī atpūtas un izklaides veidus. Tomēr šīs pārmaiņas ietekmēja tos ebrejus, kuri vēlējās asimilēties un tikt pie varas. Lielākā ebreju daļa, īpaši mazās pilsētās, nepieņēma jauninājumus un 1920. gadu garumā palika uzticīgi savas reliģijas tradicionālām sadzīves praksēm. Vietējie iedzīvotāji – kompartijas un komjaunatnes biedri –

nereti demonstrēja “dubultos standartus”: oficiāli atbalstīja cīņu pret reliģiju, bet mājās svinēja tradicionālos svētkus, ievēroja gavēni u. c.

Galina Yakovleva

Transformation of the Traditional Domestic Practices of the Jews of Vitebsk Region in the 1920s

Key words: Jews, heders, synagogues, Jewish department of the RCP committee, Pesach

Summary

The common struggle of the Bolsheviks with the religion of Judaism gave rise to the extrusion of this religion and its household traditions. Being a religion of a mono-ethnic character, Judaism was particularly unacceptable for the Bolsheviks because it proclaimed the priority of ethnicity over class. Synagogues and Jewish schools were closed. Since the autumn of 1921, the campaign against the Sabbath rest had begun. Jewish department of the RCP committee involved local Jewish proletariat into *voskresniks* and *subbotniks* organized during the celebration of Pesach, as well as *sredniks*, to mark the autumn cycle of “penitential days”. Jewish substitute holidays and pseudo rituals appeared such as “red circumcision”, “red Seders”. Also some changes occurred in the sphere of marriage and family relations: secular and inter-ethnic marriages, divorces, and alimony cases considered in Soviet courts appeared. Authorities tried to change labor practices (involving the Jews in agriculture) and perceptions of recreation and entertainment of the local population.

However, these changes affected mainly those Jews who wanted to assimilate and rise to position in power. The majority of the Jews, especially from small towns, did not accept all the innovations and throughout the 1920s remained committed to traditional household practices of their religion. Local party and Komsomol members often practiced double standards by supporting the struggle with religious vestiges officially while at home observing traditional holidays, food restrictions, etc.

Gintautas Jakštys

The Changes of Everyday Life at the Military School of Lithuania under Soviet Occupation in 1940

Key words: Lithuanian Armed Forces, Military School of Lithuania, Military School of the First President of Lithuania, Soviet occupation, everyday life, Vilnius infantry military school

Introduction

On 15 June 1940, the Soviet Union, breaking the international treaty, occupied the Republic of Lithuania. Seeking to establish itself in the occupied territory as fast as possible, already on 17 June 1940, it formed the puppet Lithuanian “People’s Government” that consistently executed all the directives of the occupants. By taking advantage of the temporary confusion of the population, Soviet occupants made attempts to take over the administration of the country. The elimination of the state institutions of the independent Lithuania and gradual replacement of employees with people loyal to the invaders began. Though in June of 1940 there still existed naive people who believed that essential changes would be only related to the transformation of the orientation of the Lithuanian foreign policy to tighter relations with the Soviet Union, the arrests of the citizens and the first deportations, that set in gradually, dissolved all the illusions. Very soon the invaders demonstrated their true criminal intentions and the threat of repressions was soon felt by ever more diverse layers of the population. Representatives of various layers of the Lithuanian population but particularly teachers, clergymen, farmers, and members of diverse patriotic social organizations suffered from Soviet repressions. Yet, it was officers of the Lithuanian Armed Forces that suffered the most during the process of the sovietization of Lithuania. Instead of fighting against the occupants, Lithuanian military personnel were forced to helplessly observe the annihilation of the Lithuanian Armed Forces that during the two decades of the independence had become a symbol of the Lithuanian statehood, freedom, and independence. The occupation of Lithuania and the tragedy that befell its Armed Forces in 1940 is one of the most dramatic and painful moments in the history of the 20th century Lithuania.

The purpose of this article is to survey everyday life changes at the Military School of Lithuania during the first Soviet occupation in 1940.

The Military School of Lithuania under Soviets in 1940

The first steps in sovietizing Lithuanian cadets were made shortly after the occupation. The puppet Prime Minister, Justas Paleckis, having declared himself as the acting President of the Lithuanian Republic, abolished by Act No. 772 of 19 June 1940 the Act No. 414 of 1929 of the President of the Republic, by which the Military School had been awarded the Patron's flag, and issued the order to further call the Military School of the First President of Lithuania the "Military School" (Order No. 61). The Commandant of the Military School was ordered to give the flag of the Military School of the First President of Lithuania to the museum, while the cadets were commanded to immediately remove the monograms of the Patron "AS" from their shoulder straps. One of the first objectives of the occupational regime was to separate the Lithuanian Armed Forces from the Church and religion. On 28 June 1940, the puppet Lithuanian government made the decision to appoint only officers to positions of educational leaders in military units and institutions. Military chaplains that hitherto executed the responsibilities of educational leaders had to be fired. A directive was issued that the participation of military personnel in religion teachings was not mandatory. Unit commanders had to organize chats or conversations with servicemen not participating in religion teachings. It was also pointed out that only those servicemen that expressed a wish to participate in religious services should be taken in an established order to church on Sundays or holidays. Moreover, on 1 July 1940, a directive was issued that during the evening roll-call a signal for prayers should not be sounded and prayers should not be sung or said. From 2 July 1940, the Chief Chaplain of the Lithuanian Armed Forces, Bishop Teofilius (Teofilis) Matulionis, and chaplains of all other religious denominations were dismissed from the service in the Armed Forces (Order No. 74). Instead of the abolished chaplain service new positions for political leaders emerged. Their chief duty was not to deliver general lectures on the advantages provided by the socialist system but to involve military personnel in the active political life. In the pre-war Lithuania, it was strictly forbidden for servicemen to participate in political rallies and manifestations while as early as during the very first months of the occupation the appointed political leader forced the entire personnel of the School to participate in political rallies. All the meetings, no matter wherever they took place, were conducted according to one and the same

scenario. The military rally of Kaunas garrison (Raštikis 1952, 287) that took place on the grounds of the Military School in Higher Panemunė on 19 July 1940 can be provided as an example. During rallies, military personnel were forced to hold different portraits of Soviet leaders and placards with slogans. This caused quite a few conflicting situations and incidents resulting in service-related investigations and interrogations. For example, when cadets were being taken to one of the rallies, they threw some of the diverse placards and banners, that had been shoved into their hands, by the roadside and, while marching across the Panemunė bridge, they threw the rest of them into the Nemunas. When the cadets reached the site of the rally, the political leaders started searching for the culprits that had thrown the placards away but the cadets explained that, while they were marching across the Panemunė bridge, the rain soaked the placards and the wind blew them off into the Nemunas (Klimas 1996, 14).

In July, at the Military School, entrance examinations were introduced for those wishing to study according to the reserve officer program. However, upon arriving at the Military School, candidates tore off Bolshevik placards from the walls and the monument to Vytautas the Great and consequently were immediately sent home (Ališauskas 1942 Nr. 26, 3).

In carrying out gradual sovietization, the Commander of the People's Army, Brig. Gen. Feliksas Baltušis – Žemaitis issued Order No. 29 on 17 July 1940 stating that "In the People's Army, not less than two hours had to be devoted daily to political-content lessons". Besides, it was pointed out that each serviceman had to acquire as much political knowledge as it was necessary for him to be able to actively participate in the political life. To this end, all military personnel had to be acquainted, in an organized way, with the international situation, Lithuanian people's life, status and interests, tasks of the People's Army, life and events in the Soviet Union as well as the essence of the Red Army and its international significance.

Until the political leader of the People's Army prepares corresponding political educational programs for soldiers, non-commissioned officers and officers, unit commanders were ordered to immediately start classes on political education and not wait for the relevant programs (Order No. 29).

Seeking a still closer resemblance to the occupational Soviet army, a directive was issued that in interrelations of the servicemen of the Lithuanian People's Army as well as in relations with the military personnel of the Red Army of the Soviet Union the address "draugas"(comrade) had to be used (Order No. 109).

Transfer of cadets to Vilnius Infantry Military School

On 25 August 1940, by the order of the People's Defence Commissar of the Soviet Union, Vilnius Infantry School was established (Janulaitienė, Jakštys 2010, 66). The entire stock, armaments, and personnel of the Lithuanian Military School were passed over to the newly established Vilnius Infantry School. On 12–14 September, in an attempt to eradicate any possible connections of Vilnius Infantry School with the Lithuanian Military School, the property of the Military School and its personnel were moved from the premises in Higher Panemunė, Kaunas to the buildings of the military hospital of Vilnius garrison. Having settled in Vilnius, cadets experienced essential changes in their everyday life because, from 16 September 1940, this school started operating in compliance with the regulations and order of the Red Army military school. On the grounds of the Order No. 0415 of 5 September 1940 of the USSR People's Military Commissar, on 22 September, Col. Georgij Sokurov was appointed as the Commander of the newly-established Vilnius Infantry School (Order No. 8).

Having arrived at Vilnius Infantry Military School, both cadets and officers encountered not only a completely different internal order but also a different understanding about the officer. After the transfer to Vilnius, cadets started to be called *kursants* (course attendees/military students) and were trained not as officers but as commanders. While in the Lithuanian Military School future officers were encouraged to immerse in self-education and take interest in world events, at Vilnius Infantry Military School their political erudition was “taken care of” by political leaders who explained how to “correctly” perceive the developments taking place in Lithuania and the world. Every day, at the end of lectures delivered by “*politruks*” (Rus. *политический руководитель, политрук*), cadets would ask particularly embarrassing questions related to Soviet realia. Answers provided by *politruks* were grounded on demagogic explanations and would confuse cadets. A single undisputed truth that became clear to them from the political lectures was the fact that it was useless to ask questions or argue with *politruks* (Balčiūnas 1942, 163). At the beginning, after such questions, additional *politruks* would come to Vilnius Infantry Military School and they, alongside the Commandant of the school, would scold everyone and would accuse cadets of “counterrevolution”, “sabotage”, call them “enemies of the people”, etc. Afterwards, NKVD would come and take away for interrogations cadets who had asked the most loaded questions (Ališauskas 1942 Nr. 30, 2).

Meanwhile Lithuanian officers were being replaced by officers that kept arriving from the Soviet Union. Alongside the battalion of Lithuanian course attendees, a Russian battalion was formed with military students that had come from the Soviet Union. The company of future *politruks* was mixed. In addition to other measures, *politruks* ordered to establish the so-called red recreation rooms and Lenin rooms instead of customary cadet clubs. Reacting to the changes, Lithuanian Course attendees organized a fun evening party devoted to the opening of the red recreation rooms. The cheerful program of the evening party included a performance during which one of the course attendees played the role of a political leader, dressed in a knee-length high-collar tunic and wearing a map-case that almost reached to the floor, elaborated on the light of “Stalin’s sun”, and answered questions about what the Soviet heaven includes (Klimas 1996, 16). Some course-attendees from the company of future *politruks* that participated in the party informed the *politruk* and the Extraordinary Division about the mocking content of the fun party. It is true that both Lithuanian course attendees and the Lithuanian officer on duty that evening, Lt. Kačergius, managed to escape severe consequences because the cadets did not betray the initiator and mastermind of the performance, while Lt. Kačergius explained that those had been just student-like jokes. When the order was issued to switch over to Soviet rations, the very first day, Lithuanian course attendees refused to eat breakfast. After one of the cadets loudly stated that “in our country even pigs are fed better”, course attendees stood up and left for the barracks. The arguments of the *politruks* that the essence lies not in the shape or look of the food but in calories, that the nutritional value of the Soviet food is better than in capitalist states did not yield any results.

Having realized that Soviet propaganda did not produce any positive results and that it would be impossible to convert Lithuanian cadets into Soviet officers, the authorities of the school took urgent measures to get rid of the heritage of the “Smetona-times Lithuania”.

Despite the fact that the would-be officer Class 22 was still short of one year of studies, after state examinations, on October 15–12 the same year, officer Class 22 graduated: 69 cadets were commissioned as second/junior lieutenants and were assigned to serve in the 29th territorial riflemen corps of the Red Army. Thus, only a junior course remained at the Military School and it was urgent to immediately expel from it patriotically-dispositioned cadets. For the implementation of this, a special commission was formed and it had to estimate the suitability of cadets to study at the Military School. On

23 November 1940, after a sitting of the Mandate Commission, the future company of regular cadets was disbanded: for 49 cadets the compulsory military service was confirmed as completed and they were demobilized, whereas 37 cadets who, according to the time of service were not attributed to those that had completed the military service, were sent to units of the 29th territorial riflemen corps of the Red Army. From the regular cadet company, Class 23, of the Military School only about 40 cadets “meeting” the requirements set for Soviet course attendees remained at Vilnius Infantry School. The remaining cadets of the Lithuanian Military School and those newly admitted, usually young people with poor general education, got accustomed to new studying and living conditions and no more open anti-Soviet incidents were recorded. Judging by the surviving diaries of Vilnius Infantry School course attendee Vincas Ragauskas, Lithuanians studying there adopted many Russian terms and expressions and employed them in everyday use. Therefore, it is absolutely correct to state that, already during the first years of the Soviet military school existence, a solid foundation was laid not only for the sovietization but also for the Russianization with the aim of developing obedient and loyal supporters of the occupational regime. Future officers of the Red Army were taught to unconditionally believe whatever their political leaders stated. One more important rule was learnt and totally accepted: “No questions if the class is over” (Ragauskas 1941, 14). It was the course attendees themselves that punished those attempting to ask questions at the end of the class.

References

- Ališauskas, K. (1942) Karo mokykla bolševizmo metais. *Karys*, Nr. 26.
- Ališauskas, K. (1942) Karo mokykla bolševizmo metais. *Karys*, Nr. 30.
- Balčiūnas, J. (1942) “Iš karo mokyklos gyvenimo bolševikų laikais”, *Lietuvių archyvas Bolševizmo metai*. T. 1. Antroji laida. Kaunas: Studijų biuro leidinys.
- Janulaitienė, N., Jakštys, G. (2010) *Nuo didikų Sapiegų rezidencijos iki Lietuvos karo akademijos*. Vilnius.
- Klimas, J. (1996) *Paskutinio kariūno odisėja*. Vilnius: Kardas.
- Order No. 8, Vilnius, 22 September 1940. Lithuanian Central State Archives (LCSA). R-222. f., 1.i., 17.c., 149.
- Order No. 6181, Kaunas, 20 June 1940 of the Commander of the People's Army of Lithuania. LCSA. R-222. f., 1.i., 7.c., 141.

Order No. 74, Kaunas, 2 July 1940 of the Commander of the People's Army of Lithuania. LCSA. R-222. f., 1.i., 7.c., 170.

Order No. 29 §1, Kaunas, 17 July 1940 of the Commander of the People's Army of Lithuania. LCSA. R-222. f., 1.i., 5.c., 13.

Order No. 109 §1, Kaunas, 5 August 1940 of the Commander of the People's Army of Lithuania. LCSA. R-222. f., 1.i., 7.c., 210.

Ragauskas V. (1941) Jaunystės memuarai. Vol. 4 (Manuscript of *diary*).

Raštikis S. (1952) Lietuvos kariuomenės tragedija. In: *Lietuvių archyvas Bolševizmo metai*. Brooklyn, N. Y.

Gintauts Jakštis

Izmaiņas Lietuvas Militārās skolas ikdienas dzīvē padomju okupācijas laikā 1940. gadā

Atslēgas vārdi: Lietuvas Bruņotie spēki, Lietuvas Militārā skola, Lietuvas Pirmā prezidenta Militārā skola, padomju okupācija, ikdienas dzīve, Viļņas Kājnieku militārā skola

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir sniegt īsu aprakstu par izmaiņām Lietuvas Militārās skolas ikdienas dzīvē padomju okupācijas sākumā. Lietuvas okupācija un Bruņoto spēku traģēdija 1940. gadā ir viens no dramatiskākajiem un sāpīgākajiem posmiem Lietuvas 20. gadsimta vēsturē.

Ēriks Jēkabsons

Latgales latvieši – kadru virsnieki Krievijas armijā 19. gadsimtā – 1914. gadā

Atslēgas vārdi: Krievijas armija, Latgales latvieši, kadru (profesionālie) virsnieki

Latviešu atrašanās militārajā dienestā līdz 19. gadsimtam bija ļoti ierobežota pirmām kārtām sakarā ar sociālo izcelsmi (absolūtais vairākums – zemniecība). Tikai 19. gadsimta otrajā pusē zemnieku kārtai piederīgajiem Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņas latviešiem pavērās iespēja kļūt par virsniekiem, ko viņi arī samērā plaši izmantoja. Tā bija viegli pieejama iespēja trūcīgajiem zemniekiem iegūt labu izglītību un stāvokli konservatīvajā un arhaiskā cariskās Krievijas sabiedrībā, jo par mācībām junkurskolās atšķirībā no civilajām vidusskolām un augstskolām nebija jāmaksā. Turklāt daudzi no šiem cilvēkiem ne vien izveidoja ievērojamu karjeru Krievijas bruņotajos spēkos, bet arī spēlēja zināmu lomu nacionālās atmodas procesos, ko vadīja jaunā nacionālā inteliģence (sk.: Jēkabsons 2006, 74–109; Jēkabsons 2012, 9–41).

Raksta mērķis ir aplūkot profesionālo – pirms Pirmā pasaules kara – virsnieka dienesta pakāpi ieguvušo Latgales latviešu izcelsmes virsnieku darbību un nozīmi Krievijas armijā. Pētījums galvenokārt balstīts uz Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) un Krievijas Valsts militārās vēstures arhīva (turpmāk – РГВИА) materiāliem.

Vairākus no Latgales latviešu izcelsmes virsniekiem (J. Kantinieku, I. Čeksteru u. c.) savos darbos piemin Donāts Latkovskis un Pēteris Seile (sk.: Latkovskis 2002, 19–21; Seile 2006, 369–370). Tiesa, minētajā literatūrā par ģenerālmajoru un “Krimas gubernatoru” (šķietami no 1912. gada) kļūdaini dēvēts atmodas kustības dalībniekus atbalstījušais Latgales latvietis Benedikts Zazerskis; viņa amats 1913. gadā – Simferopoles pilsētas policijmeistara palīgs Taurijas guberņā, Krimā, 1917. gadā – Simferopoles apriņķa policijas pārvaldes priekšnieks galma padomnieka civildienesta rangā (*Памятная книжка* 1914, 66; *Памятная книжка* 1917, 68). Samērā daudz pieminēts arī 1863. gadā Sakstagala pagastā dzimušais Antons Kazričs, nepamatoti dēvējot viņu par ģenerālmajoru. Krievijas Valsts domes Latgales latviešu deputāta Eduarda Kazriča brālis 1892. gadā Kronštates kara inženieru skolu beigušais A. Kazričs dienēja Kara flotes inženieru mehāniķu korpusā, 1909. gadā paaugstināts par 1. ranga inženieri mehāniķi, bet 1916. gada decembrī – par

inženieri mehāniķi kontradmirāli, kas gan atbilda ģenerālmajora pakāpei (sk.: Latkovskis 1939), tāpēc arī viņa biogrāfija šeit netiek izskatīta. Tāpat nav skatīti 1885. gadā Varakļānu pagastā dzimušā Jezupa Samiņa dati, lai arī no 1919. gada, darbojoties Latvijā, viņš pats sevi dēvēja par kapteini un pat apakšpulkvedi, kurš it kā nokārtojis virsnieka zināšanu pārbaudījumu Irkutskas karaskolā (Latkovskis 2002, 92–96). Patiesībā avotos redzams, ka viņš Sibīrijas strēlnieku daļās dienējis kā unteroficiers, pēc tam – praporščīks, kurš tikai 1916. gada jūnijā paaugstināts par podporučiku, bet decembrī – poručiku. Pēc Otrā pasaules kara presē ASV minēts Latvijas valstsvīra Vladislava Rubuļa brālis, kurš it kā bijis Oranienbaumas praporščīku skolas priekšnieks un pulkvedis (nogalināts 1917. gada nemieros) (K. Z. 1950), taču virsnieku sarakstos šāda persona vispār nav atrodamā.

Tālāk – no arhīvu materiāliem izveidotas Latgales latviešu virsnieku īsbiogrāfijas¹.

Pulkvedis Baško Jezups Staņislava d., dzimis 1889. gada 8. janvārī Jasmuīžas pagastā zemnieku ģimenē, katoļticīgs. Beidzis Belostokas reālskolu. 1908.–1910. gadā mācījies un absolvējis Vladimira karaskolu Pēterburgā, podporučīks 13. sapieru bataljonā Smoļenskā. 1912. gadā beidza Pēterburgas gaisskuģniecības skolu, virsnieks 7. gaisskuģniecības rotā; 1913. gadā beidza Gatčinas gaisskuģniecības skolu kā kara lidotājs, atstāts skolā par instruktoru. No 1913. gada poručīks. No 1914. gada marta lidotājs Kauņas cietokšņa gaisskuģniecības rotā; no jūlija – 13. gaisskuģniecības rotā, no oktobra – lidmašīnu “Ilja Muromec” nodaļā. 1915. gadā iecelts par lidmašīnas komandieri, 1916. gadā – par 3. aeroplānu kaujas nodaļas komandieri. 1915. gada jūlijā paaugstināts par štābkapteini, 1916. gada septembrī – kapteini, 1917. gada maijā – apakšpulkvedi, rudenī – pulkvedi. Piedalījies gaisa kaujās frontē, ievainots. Apbalvots ar Sv. Jura zobenu par to, ka 1916. gada 12. septembrī Krēves rajonā, vadot 3. gaisa kuģu vienību un komandējot kuģi “Ilja Muromec Kijevskij”, ar izteiktu apdraudējumu dzīvībai, zem iznīcinošas artilērijas uguns un pretinieka aviācijas pretdarbībā, ielauzās dziļā tā aizmugurē pie Borunu miesta, ar no kuģa nomestajām bumbām sagādāja ienaidniekam būtiskus zaudējumus un, neraugoties uz spēcīgo uguni un ienaidnieka aviācijas parādīšanos gaisā, darbojoties pašai izlēdzīgi, palika virs Boruniem 10 minūtes,

¹ Nolūkā izvairīties no neprecizitātēm, dzīves dati Latvijas armijā vēlāk nedienējušajiem sniegti saskaņā ar dokumentos minētajiem datumiem Krievijā līdz 1917. gadam pastāvošajā vecajā kalendāra stilā; Latvijas armijā dienējušajiem apzināti nav sniegti sīkāki dati par šo dienestu, kas atrodami citos darbos, tāpat Latvijas armijā dienējušajiem nav minēti visi par viņiem sarakstītie darbi.

kamēr kuģis nometa visas bumbas, tādējādi palīdzēdams kopīgā uzdevuma izpildei. 1918. gada pavasarī dienējis 1. poļu korpusā Bobruiskā; nokļuvus Vācijas karaspēka ieņemtajā teritorijā, no kurienes maijā kopā ar vairākiem poļu virsniekiem lidmašīnā pārbēdzis pāri fronteī uz Krieviju. 1918. gada jūnijā iecelts par Sarkanās armijas Ziemeļu gaisakuģu grupas, vēlāk eskadriļas komandieri, lidmašīnu “Ilja Muromec” instruktoru aviācijas grupā (divizionā). 1919.–1921. gadā pasniedzējs aviācijas skolā. 1921. gada jūlijā atgriezies Latvijā; Latvijas armijas ģenerālis. Miris 1946. gadā Latvijā (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 452. l.; РГВИА. Ф. 400. Оп. 12. Д. 26933, 27022; Ф. 409. Оп. 1. Д. 3321; *Русский инвалид*, 1917.17.06).

Pulkvedis Bautris Jānis Staņislava d., dzimis 1854. gada 18. februārī Vitebskas guberņas zemnieku ģimenē (šāds uzvārds sastopams Makašēnu un Nautrēnu pagastā), katoļticīgs. 1875. gada novembrī iesaukts karadienestā, dienēja 85. kājnieku pulkā Novgorodā (kādu laiku – kā labs lasīt un rakstīt pratējs piekomandēts pulka štābam, sasniedza unteroficiera pakāpi). 1878.–1880. gadā mācījās un beidza Rīgas kājnieku junkurskolu, atgriežoties pulkā jau kā podpraporščiks. 1881. gadā atbrīvojās virsnieka vakance 87. kājnieku pulkā Novgorodas guberņā, uz kuru tika pārvietots ar paaugstinājumu par praporščiku. Sekoja jaunākā virsnieka dienests, pakāpeniski saņemot paaugstinājumus: 1884. gadā – podporučiks, 1888. gadā – poručiks, 1896. gadā – štābkapteinis. No 1897. gada – rotas komandieris, 1900. gadā paaugstināts par kapteini. Krievijas-Japānas kara laikā pulks no 1904. gada oktobra līdz 1905. gada martam cīnījās pozīcijās pie Šahe upes un Mukdenas, ciešot smagus zaudējumus (krita pulka komandieris, 15 virsnieki un 671 karavīrs). Kapteinis J. Bautris decembrī gandrīz divas nedēļas aizvietoja 4. bataljona komandieri un par varonību tika apbalvots ar trīs kaujas ordeņiem. Pēc kara pildīja bataljona komandiera pienākumus un saņēma vēl vairākus ordeņus, t. sk. – 1906. gadā Sv. Vladimira IV šķiras ordeni par 25 gadu dienestu, kas deva tiesības uz piederību dzimtmuižniecības kārtai. 1910. gada maijā J. Bautris tika paaugstināts par apakšpulkvedi un atvaļināts no dienesta, piešķirot tiesības valkāt uniformu un saņemt pensiju. Tomēr pasaules kara laikā – 1915. gada februārī – tika ieskaitīts dienestā “uz kara laiku” un iecelts par Arakčejevas “venēriķu un sifilitiķu pagaidu savienotā hospitāļa” pārzini (*смотритель*). Apakšpulkvedis palika šajā amatā, līdz 1917. gada augustā tika atvaļināts no karadienesta, kļūstot par pulkvedi. Bija precējies ar katoļticīgo Mariju, dzimušu Zubricku (РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 174643). Tālākais liktenis nav zināms.

Podporučiks Brežgo Boļeslavs Ričarda (Riharda) d., dzimis 1887. gada 31. martā Dricānu pagastā galdnieka ģimenē. Saskaņā ar oficiālo biogrāfiju

no 1911. gada mācījies Maskavas Arheoloģijas institūtā, kas neatbilst patiesībai, jo 1912. gada vasarā iestājās Tiflisas kājnieku karaskolā, ko 12. jūlijā beidza ar I šķiru kā junkurs-feldfēbelis (izcils sasniegums, kas liecina par izcilību sekmēs un dienestā, kā arī komandiera dotībām), iedalīts kā podporučīks 9. Sibīrijas strēlnieku pulkā. B. Brežgo piedalījās pirmajās kara kaujās. Oficiālajā biogrāfijā minēts, ka mobilizēts kara sākumā un Tiflisas karaskolas īso kursu beidzis kara laikā, kas neatbilst patiesībai. 1914. gada 13. decembrī smagi ievainots cirkšņu apvidū pie Haljenas ciema Austrumprūsijā. 1915. gada aprīlī apbalvots ar Sv. Annas IV šķiras, 1916. gada augustā – Sv. Staņislava III šķiras ordeni. Ievainojuma dēļ 1916. gada jūnijā oficiāli pārvietots no sava pulka uz Daugavpils kara apriņķa virsnieku rezervi, bija Daugavpils apvienotās rezerves inženieru brigādes štāba adjutants (РГВИА. Ф. 2152. Оп. 2. Д. 246. Л. 83, 113 об., 114). *Русский инвалид*, 1914.16.07; 1915.10.IV; 1916.05.07; *Разведчик*. 1915.26.05). No 1917. gada mācījās Arheoloģijas institūtā Maskavā. 1925. gadā atgriezies Latvijā, vēsturnieks. Miris 1957. gadā Rīgā.

Apakšpulkvedis Bricis Dominiks Sīmaņa d., dzimis 1868. gada 30. augustā Ludzas sīkpilsoņu ģimenē, katoļticīgs. Beidzis Sergija reālskolu Pleskavā un 1889. gadā kā I šķiras savvaļnieks iestājies dienestā 100. Ostrovas kājnieku pulkā Daugavpilī, bet 1890. gada rudenī tika uzņemts Viļņas kājnieku junkurskolā, kuru ar I šķiru beidza 1891. gada augustā, atgriežoties savā pulkā kā podpraporščīks; 1892. gada martā paaugstināts par podporučīku, pārvietots uz Grjazovecas rezerves bataljonu, no 1896. gada poručīks, no 1900. gada – štābkapteinis, no 1906. gada – kapteinis. 1907. gada augustā pārvietots no 246. kājnieku pulka uz 7. grenadieru pulku, rotas komandieris, no 1913. gada februāra – bataljona komandiera palīgs. Apbalvots ar trim ordeņiem. 1914. gada vasarā, sākoties mobilizācijai, iecelts par 215. Suharevas kājnieku pulka bataljona komandieri, bet tā paša gada septembrī – par 109. Volgas kājnieku pulka rotas komandieri. Kaujā Austrumprūsijā 29. augustā bija kontuzēts ar lodi galvā, paliekot ierindā, bet naktī uz 16. oktobri, kritot vācu ierukumos, guva ceļgala traumu. Par kaujās parādīto varonību apbalvots ar šķēpiem pie jau esošā Sv. Staņislava II šķiras ordeņa un Sv. Jura zobenu par to, ka 1915. gada 2. februāra kaujā, komandējot bataljonu, ieņēma pārbrauktuvi starp ezeriem Beloje un Studeničnoje un, atvairot vairākus vāciešu uzbrukumus, noturēja līdz plkst. 11.35 nākošajā rītā, kad bataljons tika nomainīts. Vēlāk apbalvots arī ar Sv. Jura IV šķiras un Sv. Vladimira IV šķiras ordeni ar šķēpiem. 1917. gada jūnijā, piekomandēts kājnieku rezerves Romanovas pulkam, paaugstināts par apakšpulkvedi (РГВИА. Ф. 400. Оп. 12. Д. 26977. Л. 362, 362 об.). Tālākais liktenis nav zināms.

Apakšpulkvedis Bricis Juris Staņislava d., dzimis 1848. gada 26. decembrī Preiļu apkārtnē zemnieku ģimenē, piederīgs reformātu baznīcai. Beidza Daugavpils ģimnāziju un 1870. gada martā iestājās dienestā 114. kājnieku pulkā Jelgavā, bet septembrī bez iestājesāmena, jo tika ņemta vērā viņa ģimnāzijas izglītība, iestājās Rīgas kājnieku junkurskolā. 1871. gada jūnijā paaugstināts par portupejjunkuru, bet jau tā paša gada decembrī beidza skolu un kā praporščiks atgriezās savā pulkā; no 1873. gada podporučiks, no 1876. gada – poručiks. 1877. gada aprīlī iecelts par rotas komandieri, bet rudenī komandēts uz Buharesti, kur iedalīts 3. grenadieru divīzijas 11. pulkā kā rotas komandieris. Piedalījās Krievu-turku karā un pie Pļevnas tika kontuzēts, par varonību apbalvots ar Sv. Staņislava III šķiras ordeni ar šķēpiem un Rumānijas Dzelzs krustu. 1878. gada jūnijā paaugstināts par štābkapteini, bet novembrī atgriezās savā pulkā; no 1884. gada kapteinis, 1887. gada sākumā pārvietots uz 97. Vidzemes kājnieku pulku Daugavpilī, 1890. gadā paaugstināts par apakšpulkvedi un pārvietots uz 98. kājnieku pulku, bija bataljona komandieris; 1895. gadā pārvietots atpakaļ uz 97. kājnieku pulku, bet 1898. gada rudenī miris. Bija precējies otrā laulībā ar muižnieci Annu Žilinsku, bērni – Georgs (no pirmās laulības, Juris, Ježijs, dzimis 1884. gadā, 30. gados poļu sabiedriska darbinieks Latgalē, dzīvoja Aizkalnes pagasta Gornojašos, represēts), Staņislavs (dzimis 1891. gadā), Marija Anna (dzimusi 1892. gadā), ģimenē visi katoļticīgi (РГВИА. Ф. 409. 409. Оп. 1. Д. 154060. Л. 86–91 об.; *Разведчик*. 1895.09.08; 1897.28.10).

Ģenerālmajors Čeksters Ignats Miķeļa d., dzimis 1840. gada 25. novembrī Rundānu pagastā Vitebskas guberņas sīkpilsoņu ģimenē, katoļticīgs. Pēc Vitebskas ģimnāzijas pabeidzis divus kursus Pēterburgas universitātē, 1867. gada septembrī kā topogrāfs unteroficiēris iestājās Kara topogrāfu skolā Pēterburgā, kuru ar II šķiru pabeidza 1870. gada oktobrī, paaugstināts par Kara topogrāfu korpusa praporščiku un piekomandēts Galvenā štāba Kara topogrāfu daļai. 1871. gada martā pārvietots uz Somijas Topogrāfisko pārvaldi, 1872. gada jūlijā komandēts uz astronomiski ģeodēziskajiem darbiem Kostromas guberņā. 1873. gada aprīlī pārvietots dienestā uz Besarābijas guberņas kara Topogrāfisko pārvaldi un tā paša gada augustā paaugstināts par podporučiku. 1877. gada aprīlī pārvietots uz Poļesjes guberņas Triangulācijas pārvaldi, dažas dienas pēc tam paaugstinot par poručiku. 1880. gada aprīlī piešķirta štābkapteiņa pakāpe. No 1882. gada aprīļa dienēja Rietumu pierobežas apgabala Triangulācijas pārvaldē; no 1887. gada augusta kapteinis, no 1890. gada augusta – apakšpulkvedis. 1902.–1908. gadā bija ģeodēzisko darbu veicējs minētajā pārvaldē; 1902. gada decembrī paaugstināts par pulk-

vedi. 1908. gada jūnijā tika atvaļināts, paaugstinot ģenerālmajora dienesta pakāpē, ar tiesībām valkāt uniformu un saņemt pensiju. Dienesta laikā apbalvots ar pieciem ordeņiem, ieskaitot Sv. Vladimira IV šķiras ordeni (ar uzrakstu “Par 35 gadu dienestu” 1906. gadā), bija precējies 1873. gadā ar mājskolotāju Jelizavetu Afanasjevu, bērni – Viktors (dzimis 1875. gadā), Jeļena (1882. gadā), Nataļja (1886. gadā), visi pareizticīgi. Miris 1914. gada 3. septembrī Pēterhofā (РГВИА. Ф. 409. Оп. 2. Д. 4138).

Poručiks Dukaļskis Antons Staņislava (citos dokumentos – Jāņa) d., dzimis 1886. gada 10. maijā Varakļānu pagastā Vitebskas guberņas sīkpilsoņu ģimenē, katoļticīgs. Mācītāja, literāta, atmodas dalībnieka Miķeļa Dukaļska radnieks. Beidzis Smoļenskas pilsētas skolu, 1905. gadā iestājās un 1908. gadā ar I šķiru beidza Čugujevas kājnieku junkurskolu. Kā podporučiks dienēja 214. rezerves kājnieku pulkā Samārā, no 1910. gada – 189. kājnieku pulkā. 1911. gadā paaugstināts par poručiku, 1912. gadā pārcelts uz 4. kājnieku pulku. Pazudis bez vēsts kaujās 1914. gada vasarā. Bija precējies, dēls Henrihs (dzimis 1911. gadā) (РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 116669; *Русский инвалид*. 1914.11.11; Dukaļskis 1985, 3).

Kapteinis Kantinieks Jānis Antona d., dzimis 1862. gada 17. augustā Sakstagala pagastā (brālis Andrejs – Latgales latviešu atmodas kustības dalībnieks) Vitebskas guberņas zemnieku ģimenē, katoļticīgs. Beidzis reālskolu Jelgavā, neraugoties uz slikto redzi (1881. gada jūnijā viņam ar pavēli atļauts nēsāt brilles), 1881. gada aprīlī kā III šķiras savvaļnieks iestājās karadienestā – 16. rezerves kadru bataljonā Kurzemes guberņā. Izvēlējies virsnieka profesiju, jaunietis 1881. gada augustā un septembrī mēģināja iestāties Rīgas kājnieku junkurskolā, taču nesekmīgi. 1882. gadā pabeidza bataljona mācību komandas kursu, tika paaugstināts par jaunāko unteroficiieri, un 1882. gada augustā vēlreiz kārtoja iestājek sāmenus junkurskolā Rīgā, šoreiz sekmīgi. Tomēr pēc nepilna gada, 1883. gada jūnija sākumā, viņš tika izslēgts no skolas “par neatbilstošu un nepieklājīgu iebildumu izteikšanu uz rotas komandiera piezīmi, ar tiesībām iestāties no jauna skolā ar eksāmenu vecākajā klasē 1885. gada septembrī vai kārtot virsnieka eksāmenu, taču ne agrāk par 1886. gada pavasari, ja būs tiešās priekšniecības izvirzījums”. Rezultātā J. Kantinieks atgriezās savā bataljonā, kur 1884. gada decembrī sasniedza vecākā unteroficiera pakāpi, bet 1885. gada septembrī atkārtoti iestājās Rīgas junkurskolā (vecākajā klasē), to pabeidza 1886. gada augustā un atgriezās savā bataljonā kā praporščiks. 1887. gada janvārī viņu pārvietoja uz 19. kadru bataljonu Kauņā un februārī paaugstināja par podporučiku (1889. gadā bataljons tika pārdēvēts par 1. Kauņas cietokšņa kājnieku bataljonu), bet 1891. gada septembrī – par

poručiķu. 1891. gada rudenī J. Kantinieku pārvietoja dienestā uz 7. Austrumsibīrijas līnijbataljonu (par bataljona tieslietu pārzini) Piejūras apgabalā, kur virsniekiem dienesta 3 dienas skaitījās par 4 dienām, tādējādi atvieglojot karjeras iespējas. 1893. gada pavasarī tika pārvietots uz jaunformējamo Austrumsibīrijas 9. līnijbataljonu Vladivostokā, no 1895. gada bija rotas komandieris. Sākoties bruņotam konfliktam Ķīnā, J. Kantinieks 1899. gada novembrī “virsnieku sastāva pastiprināšanai” tika piekomandēts 11. Austrumsibīrijas līnijbataljonam kā rotas komandieris, bet 1900. gada martā – pārvietots uz to oficiāli. 1900. gada jūnijā tika pārvietots uz 16. Austrumsibīrijas strēlnieku pulku, bet 1901. gada aprīlī paaugstināts par štābkapteini; 1900. gada 15.–20. jūlijā cīnījās ar ķīniešiem Novokijevas nodaļas vienības sastāvā kā rotas komandieris. 17. jūlijā piedalījās Hunčunas cietokšņa ieņemšanā, 20. jūlijā – 29. septembrī atradās pulkveža Orlova (Hunčunas) nodaļā; gājiena laikā līdz Giripai piedalījās apšaudē, pārceļoties pār Čaiho upi, pēc tam līdz 1901. gada 15. augustam kaujās, pārgājienos un sadursmēs. 1901. gada pavasarī par kaujās ar ķīniešiem parādīto varonību apbalvots ar Sv. Staņislava III šķiras ordeni ar šķēpiem, bet 1902. gada augustā par izdienu paaugstināts kapteiņa pakāpē. Sākoties karam ar Japānu, pulks uzreiz iesaistījās kaujās un jau 1904. gada jūnijā kapteinis J. Kantinieks apbalvots ar Sv. Annas IV šķiras, bet augustā – Sv. Annas III šķiras ordeni ar šķēpiem. Kritis Portarturā, 1904. gada 14. novembrī (izslēgts no pulka sarakstiem 1905. gada augustā). Bija precējies ar Aneli Gaurilkoviču, meita Helēna, dzimusi 1889. gadā (РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 16586; *Разведчик*. 1905.13.09).

Kapteinis Laicāns Jāzeps Jēkaba d., dzimis 1868. gada 24. februārī Vitbskas guberņas zemnieku ģimenē (dzimšanas vieta minēta Morderu sādža, Laicānu uzvārds sastopams Balvu un Liepnas apkārtnē), katoļticīgs. Pēc Ludzas apriņķa skolas beigšanas 1889. gadā iestājās karadienestā 21. rezerves kājnieku bataljonā Daugavpilī, kas 1891. gadā pārdēvēts par Dinaburgas rezerves bataljonu. 1890.–1892. gadā J. Laicāns beidza Rīgas utnteroficeru mācību bataljona kursu un atgriezās savā bataljonā kā utnteroficiers (1893. gadā vienība pārdēvēta par Orovanas rezerves bataljonu); 1895. gadā nokārtoja iestājek sāmenus Kazaņas kājnieku junkurskolā, taču neizturēja konkursu; 1896. gadā mēģināja vēlreiz un iestājās. 1898. gada augustā beidza skolu ar II šķiru un kā podpraporščiks iedalīts Insaras rezerves bataljonā, kuram pēc dažiem gadiem piešķirts kārtas numurs 216; 1899. gada martā paaugstināts par podporučiķu, 1903. gada maijā – poručiķu 216. Insaras rezerves bataljonā Penzā. 1904. gada sākumā bataljons pārformēts par 216. rezerves kājnieku pulku, bet pēc dažiem mēnešiem, sakarā ar Krievijas-Japānas kara

mobilizāciju – par 216. kājnieku pulku; piedalījās kaujās ar Japānas armiju, un 1904. gada 12. augustā ar Mandžūrijas armijas pavēli iecelts par lielkņaza Alekseja Nikolajeviča krustdēlu (*восприемник*; viens no virsnieku apbalvošanas veidiem). Apbalvots ar Sv. Staņislava III (1905. gada aprīlī), Sv. Annas III šķiras ordeni ar šķēpiem (1905. gada septembrī), 1907. gada oktobrī paaugstināts par štābkapteini. 1910. gadā Penzā izvietotais 216. rezerves kājnieku pulks pārdēvēts par 196. kājnieku pulku, no 1913. gada J. Laicāns ieņēma tajā ierindas rotas komandiera amatu. Piedalījās pirmajās kaujās vasarā – rudenī, par varonību 1914. gada novembrī piešķirti šķēpi pie jau saņemtā Sv. Staņislava II šķiras ordeņa. Tajā pašā laikā iecelts par 198. rezerves kājnieku bataljona (Kolomenskajā) izvešējošo karavīru komandas priekšnieku, joprojām skaitoties 196. kājnieku pulkā, bet 1916. gada martā – par Vetlugas apiņķa kara priekšnieka vietas izpildītāju. Pēc 1917. gada boļševiku apvērsuma atvaļināts no armijas, dzīvoja Vetlugas pilsētā (Nižnijnovgorodas guberņā). 1918. gada 28. oktobrī Ziemeļdvīnas guberņas Ārkārtējā komisija bijušo virsnieku arestēja, 4. novembrī piesprieda nāvessodu par “cīņu pret padomju varu” Vetlugā un mēģinājumu nokļūt pie “baltajiem” Arhangeļskā; nošauts tajā pašā dienā. Bija precējies ar Jevlampiju Paramonovu, dēls Vladimirs dzimis 1896. gadā (РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 166708; *Разведчик* 1915.14.07).

Kapteinis Olekšs Kazimirs Jāņa d., dzimis 1886. gada 26. jūlijā Bērzpils pagastā zemnieku ģimenē, katoļticīgs. 1907. gadā pieņemts karadienestā 174. kājnieku pulkā. 1910.–1913. gadā mācījās un beidza Čugujevas kājnieku karaskolu, podporučiks 25. kājnieku pulkā; par kaujās pasaules kara laikā parādīto varonību apbalvots ar 7 kaujas ordeņiem, ieskaitot Sv. Vladimira IV šķiras ordeni ar šķēpiem un Sv. Jura zobenu. 1916. gada 8. marta kaujā pie Zanaročas sādžas, komandējot rotu zem pretinieka krustuguns, pa atklātu lauku izveda rotu līdz dzeloņdrāšu aizžogojumiem, durkļu uzbrukumā ieņemot pretinieka ierakumu, turklāt ieguva ložmetēju un saņēma gūstā 50 karavīrus. 1916. gada aprīlī paaugstināts par poručiku, 1917. gada martā – par štābkapteini, no jūnija – kapteini, rotas un bataljona komandieri. 1918. gada sākumā Voronežā atvaļināts atgriezās pie vecākiem Latvijā. 1918. gada decembrī iestājās Latvijas pagaidu valdības bruņotajos spēkos, bet 1919. gada janvārī slimības dēļ palika Rīgā, dienēja Padomju Latvijas armijā, no vasaras – Latvijas armijā. 1935. gadā sasniedza ģenerāļa dienesta pakāpi, 1936. gadā atvaļināts. Bija apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeņa III šķiru. Miris 1970. gadā Rīgā (LVVA, 5601. f., 1. apr., 4517. l.).

Kapteinis Sanders Aleksandrs Jāzepa d. (īstais uzvārds Sondors), dzimis 1887. gada 10. augustā Vidsmuižas pagastā, beidzis reālskolu Rīgā. 1905. gada

augustā iestājās Kazaņas kājnieku junkurskolā, ko beidza 1907. gadā ar I šķiru, podporučiks 1. strēlnieku pulkā Lodzā, no 1910. gada poručiks. 1912. gada pavasarī Varšavas kara apgabala štābā nokārtoja pirmo iestājeksāmenu kārtu Ģenerālštāba akadēmijā, taču neizturēja konkursu. Sekmīgi akadēmijā iestājās 1913. gada rudenī, uzsākot mācības. Sākoties karam, mācības tika pārtrauktas un klausītāji nosūtīti uz savām karaspēka daļām, iecelts par 1. strēlnieku pulka sakaru komandas priekšnieku, no 1914. gada oktobra – 1. strēlnieku brigādes, no 1915. gada jūnija – 38. divīzijas štāba Operatīvās daļas vecākais adjutants. 1914. gada novembrī paaugstināts par štābkapteini, apbalvots ar 5 kaujas ordeņiem, 1915. gada septembrī kaujās kontuzēts galvā, palicis ierindā. 1917. gada 20. janvārī frontē pie Babītes ezera saindēts ar smacējošajām gāzēm, palika ierindā; 1917. gada februāra beigās komandēts uz atjaunoto Ģenerālštāba akadēmiju, iedalīts vecākajā klasē, ko beidza jūnijā; komandēts uz Ziemeļu fronti, septembrī paaugstināts par kapteini, ieceļot par 38. divīzijas štāba vecāko adjutantu. 1916. gadā precējies ar Lidiju Līci; no 1918. gada dienēja Sarkanajā armijā, palika Padomju Savienībā, bija kara apgabala štāba priekšnieks; 1937.–1938. gadā arestēts un nošauts (РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 131–353; Liepa 1990, 106–168; *Армия и флот свободной России*. 1917.29.09).

Podporučiks Soikāns Jezups Jezupa d., dzimis 1889. gada 25. novembrī Ciblas pagasta Bricikos zemnieku ģimenē, katoļticīgs. Beidzis Ludzas pilsētas skolu un eksterni – Pleskavas reālskolu. 1909. gadā iestājās karadienestā 91. kājnieku pulkā, 1911. gadā – Viļņas karaskolā, ko ar I šķiru beidza 1913. gada augustā, iedalīts kā podporučiks 103. kājnieku pulkā. Sākoties karam, piedalījās kaujās pret Austroungārijas armiju, bija rotas komandieris, apbalvots ar Sv. Staņislava III šķiras ordeni. 1914. gada novembrī krita gūstā pie Dombrovices ciema, skaitījās pazudis bez vēsts. No gūsta Latvijā atgriezās 1918. gada beigās. No 1920. gada februāra Ludzas apriņķa valdes loceklis, Skolu valdes priekšsēdētājs, no 1923. gada – Ludzas apriņķa priekšnieka palīgs robežapsardzības lietās, no 1926. gada – apriņķa priekšnieks. Miris 1930. gada 25. jūlijā. Grāmatu autors par Latgales vēsturi “Senajā Latgola” (Ludza, 1924), “Kū mums stōsta senču kopi” (Ludza, 1925) (LNA LVVA, 5604. f., 1. apr., 6564., 6565. l.; РГВИА. Ф. 408. Оп. 1. Д. 16259; Latkovskis 1939, 144–147).

Štābkapteinis Tašķanovs (Taškāns) Romāns (Romualds) Ignata d., dzimis 1875. gada 1. maijā Vitebskas guberņas zemnieku ģimenē, pareizticīgs. 1893. gada decembrī iestājies karadienestā 105. kājnieku pulkā, no 1893. gada mācījās un 1897. gadā beidza Viļņas junkurskolu ar II šķiru, podpraporščiks,

no 1898. gada podporučiks 157. kājnieku pulkā. 1900. gada jūnijā – 1901. gada augustā piekomandēts 20. strēlnieku pulkam (piedalījās karā ar Ķīnu), 1901. gada oktobrī pārvietots uz 12. Austrumsibīrijas strēlnieku pulku, no 1902. gada poručiks. Piedalījās karā ar Japānu, 1904. gada aprīlī ievainots ar lodi krūtīs, apbalvots ar Sv. Annas IV šķiras ordeni. 1906. gadā paaugstināts par štābkapteini, 1908. gada martā pārvietots uz 205. rezerves Izmailas kājnieku pulku, bet 11. maijā miris, nepaspējot ierasties jaunajā dienesta vietā. Bija precējies ar Mariju Romanoviču (РГВИА. Ф. 408. Оп. 1. Д. 12719; Ф. 409. Оп. 1. Д. 24356; *Разведчик*. 1904.10.08; 1908.17.06).

Pulkvedis Tukišs Konstantīns Staņislava d., dzimis 1880. gada 4. janvārī (uzvārds sastopams Dagdas un Asūnes pagastā) Vitebskas guberņas zemnieku ģimenē, pareizticīgs. Beidzis Daugavpils pilsētas skolu. 1900. gadā iestājies karadienestā kā II šķiras savvaļnieks 98. kājnieku pulkā Daugavpilī. No 1902. gada mācījās un 1905. gada aprīlī ar II šķiru beidza Viļņas kājnieku junkurskolu, podporučiks 25. (no jūnija – 26.) kājnieku pulkā, jūnijā nosūtīts uz karalauku ar Japānu, dienēja 149., no 1910. gada – 97. kājnieku pulkā. 1909. gadā paaugstināts par poručiku, 1913. gadā – štābkapteini. 1910. gada jūlijā – 1911. gada janvārī bija piekomandēts Daugavpils disciplinārajai komandai. No 1914. gada vasaras piedalījās kaujās Austrumprūsijā un citur, apbalvots ar vairākiem kaujas ordeņiem, no 1915. gada jūlija bija rotas komandieris, pēc tam – bataljona komandieris. Ievainots un kontuzēts. 1916. gada janvārī paaugstināts par kapteini, 1916. gada septembrī – apakšpulkvedi, 1917. gadā – pulkvedi. 1917. gada novembrī iecelts par pulka komandieri, no 1918. gada mobilizēts Sarkanajā armijā, dezertēja. Emigrēja Dienvidslāvijā. Pastāv nepārbaudīta informācija, ka 1919. gada 12.–13. jūnijā no Polijas ieradies Līvena nodaļā Liepājā (РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 38827).

Kapteinis Višņevskis Jezups Augusta d., dzimis 1875. gadā Atašienas pagasta Lindānu ciemā (brālis Jānis – priesteris, Latgales latviešu atmodas kustības dalībnieks), katoļticīgs. Beidzis Stirnienas pagasta, Jēkabpils pilsētas skolu, Katrīnas proģimnāziju Pēterburgā un uzreiz 1896. gadā iestājās Pēterburgas kājnieku junkurskolā, ko absolvēja 1898. gadā, bija podpraporščiks, pēc tam podporučiks 93. Irkutskas kājnieku pulkā Pleskavā. Piedalījās karā ar Japānu kā poručiks, ievainots. Pēc tam dienēja Krimā, Odesā un Prževaļskā, paaugstināts par štābkapteini, bija Prževaļskas vietējās lazaretēs pārzinis. Miris Prževaļskas virsnieku klubā 1910. gada sākumā (*Разведчик*. 1910.16.03.; Latkovskis 2002, 19–21, šeit – arī J. Višņevska foto).

Pulkvedis Vorkals Boļeslavs Donata d., dzimis 1862. gada 26. martā, dažos dokumentos liecināts, ka piederīgs Vitebskas guberņas muižniekiem

(nevar izslēgt iespēju, ka pieļauta kļūda, jo personvārdi liecina par latvisku izcelsmi, vienlaikus var pieņemt, ka latviešu dzimta ieguvusi muižniecības dzimtas tiesības, jo, piemēram, 1861. gadā kāds Antons Vorkals bija Vitebskas pilsētas galva), katoļticīgs. Beidzis Tallinas Aleksandra ģimnāziju un kā II šķiras savvaļnieks 1880. gada jūnijā turpat uzsāka karadienestu 95. Krasnojarskas kājnieku pulkā. Tā paša gada septembrī iestājās Pēterburgas kājnieku junkurskolā, ko beidza ar II šķiru 1880. gada augustā kā podpraporščiks, atgriežoties savā pulkā. 1883. gada jūnijā pārvietots uz 90. Oņegas kājnieku pulku un augustā paaugstināts par praporščiku, bet 1884. gada septembrī – podporučiku. 1887. gada aprīlī pārvietots uz 3. Austrumsibīrijas strēlnieku bataljonu, no 1888. gada poručiks. No 1890. gada dienēja 5. Austrumsibīrijas strēlnieku bataljonā (bataljona adjutants, pēc tam – rotas komandieris), no 1893. gada – atkal 3. Austrumsibīrijas strēlnieku bataljonā (bataljona tiesas darbvedis), no 1895. gada beigām – Nikoļskas vietējās lazaretēs saimniecības pārzinis, no 1896. gada rudens – lazaretēs pārziņa vietas izpildītājs, 1898. gadā paaugstināts par štābkapteini un pārvietots uz 3. Austrumsibīrijas strēlnieku pulku (rotas komandieris). No 1900. gada jūnija līdz 1901. gada septembrim piedalījās karagājienā Ķīnā, par ko apbalvots ar Sv. Annas un Sv. Staņislava III šķiras ordeniem ar šķēpiem. 1901. gadā iecelts par pulka īpašumu pārzini Nikoļskas-Usurijskas pilsētā un paaugstināts par kapteini, bet 1902. gadā iecelts par rotas komandieri. 1902. gada beigās pārvietots uz 121. Penzas, bet 1903. gada vasarā – uz 50. Belostokas kājnieku pulku kā rotas komandieris. Sakarā ar Krievijas-Japānas kara norisēm 1904. gada septembrī iecelts par rotas komandieri jaunformējamajā 206. kājnieku pulkā. Pēc kara sakarā ar pulka izformēšanu 1906. gada pavasarī atgriezās 50. kājnieku pulkā, bet 1910. gada rudenī pārcelts uz 14. Sibīrijas strēlnieku pulku. 1908. gadā saņēma Sv. Vladimira IV šķiras ordeni. 1913. gada maijā paaugstināts par apakšpulkvedi, pārvietojot uz 16. Sibīrijas strēlnieku pulku (bataljona komandieris). Kara laikā izpildīja 4. Sibīrijas etapu bataljona komandiera amatu, 1917. gada aprīlī paaugstināts pulkveža pakāpē par “uzcītīgu dienestu kara laikā”. Tālākais liktenis nav zināms. Bija neprecējies (РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 48246; *Русский инвалид*.1917.09.06).

Jāsecina, ka, sākot ar Krievijā 19. gadsimta 70. gados realizētajām militārajām reformām latviešu pieplūdums junkurskolās un līdz ar to arī armijas virsnieku korpusā bija ievērojams, turklāt pieaugošs līdz pat Pirmajam pasaules karam. Neraugoties uz savu zemniecisko izcelsmi, latvieši spēja sasniegt ievērojamus panākumus militārajā karjerā un, piedaloties vairākos militārajos konfliktos, parādīja sevi kā talantīgus un kaujās drosmīgus virsniekus, iegūstot

augstākos Krievijas impērijas apbalvojumus. Līdz 1914. gadam apmēram 100 latviešu tautības virsnieku sasniedza pulkvežu un apakšpulkvežu dienesta pakāpes, bija arī viens ģenerālmajors. Sevišķi daudz latviešu tautības virsnieku dienēja garnizonos Baltijā, Lietuvā un Eiropas Krievijas daļā. Neraugoties uz nacionālās pašapziņas saglabāšanai nelabvēlīgajiem apstākļiem (sevišķi 19. gadsimta 80. gados), daudzi latvieši to saglabāja. Kopumā līdz Pirmajam pasaules karam Krievijas armijā bija dienējuši apmēram 500 latviešu tautības kadru virsnieki, tikai neliela daļa no kuriem vēlāk dienēja arī Latvijas armijā un tādējādi kļuva plašāk pazīstami historiogrāfijā. Latviešu tautības virsnieki 19. gadsimta otrajā pusē – 20. gadsimta sākumā aktīvi piedalījās visos Krievijas impērijas bruņotajos konfliktos, sākot ar Krievijas-Turcijas karu. Kā virsnieki viņi bija iesaistīti arī 1905. gada revolūcijas norisēs, bieži būdami spiesti piedalīties dažāda veida karaspēka akcijās pret revolucionāriem. Izveidojās situācija, ka zināmu, kaut arī ļoti īpatnēju latviešu intelīģences daļu veidoja arī aktīvā dienestā esošie vai atvaļinātie virsnieki. Viss minētais pilnā mērā attiecas arī uz Latgales latviešiem, kaut arī, salīdzinot ar latviešiem no pārējām Latvijas daļām, viņu īpatsvars virsniecībā bija samērā neliels – to noteica novada atšķirīgā situācija, t. sk. ievērojami zemākais vispārējais izglītības līmenis un piederība katoļticībai, kas zināmā mērā kavēja profesionālās izaugsmes iespējas Krievijas impērijā.²

Pagaidām izdevies noteikt kopumā 16 Krievijas armijas kadru virsniekus, kuri bijuši vai vismaz cēlušies no Latgales latviešiem (pieļaujams, ka īstais skaits ir lielāks, taču nav viegli noteikt dienesta sarakstos neuzrādīto tautību, ja uzvārds bija, piemēram, polisks, kāds Latgales latviešiem varēja būt daudzos gadījumos). Tikai divi no viņiem (J. Baško, K. Olekšs) vēlāk dienēja Latvijas armijā, bet J. Soikāns – Latvijas policijā. Pārējo virsnieku darbība un liktenis līdz šim bijis pilnīgi nezināms vai zināms aptuveni (J. Kantinieks, I. Čeksters u. c.). Taču šis samērā neliels, tomēr būtiskais latviešu izcelsmes Krievijas armijas virsniecības elements labi atspoguļo gan Krievijas impērijas, gan tajā dzīvojošās latviešu tautas un īpaši Latgales latviešu situāciju un veido būtisku, kaut arī nelielu Latgales latviešu intelīģences sastāvdaļu. Piedalīšanās Krievijas karā ar Turciju 1877. gadā (J. Bricis), karā ar Ķīnu (J. Kantinieks, B. Vorkals), karā ar Japānu 1904.–1905. gadā (J. Kantinieks (kritis), R. J. Bautris, J. Laičāns, Taškanovs, K. Tukišs, B. Vorkals), Pirmajā pasaules karā bija varoņi – dienestā esošie un no jauna tajā iesauktie, tika apbalvoti ar augstāko kaujas

² Katoļticība nebija šķērslis militārajai karjerai Krievijas impērijā tik lielā mērā, kā pieņemts uzskatīt.

apbalvojumu – Sv. Jura ordeni un Sv. Jura ieročiem jeb zobenu. Starp Latgales latviešiem bija ģenerālmajors (I. Čeksters), vairāki pulkveži un apakšpulkveži, bet A. Sanders mācījās Krievijas Ģenerālštāba akadēmijā. Lielākā daļa Latgales latviešu izcelsmes virsnieku, tāpat kā latviešu virsnieki kopumā, ieguva kājnieku junkuru un kara skolu izglītību, taču I. Čeksters bija beidzis kara topogrāfu skolu, bet J. Baško pēc apmācībām kļuva par vienu no pazīstamākajiem Krievijas armijas kara lidotājiem.

Zīmīgs ir to virsnieku liktenis, kuri neatgriezās Latvijā – J. Laicānu nošāva Padomju Krievijas represīvās iestādes 1918. gadā, A. Sanderu noslepkavoja 30. gados Padomju Savienībā, vairāku cilvēku likteni pagaidām nav izdevies noskaidrot. Līdzīgi latviešu izcelsmes virsniekiem kopumā, arī Latgales latviešu izcelsmes virsnieku gadījumā blakus zināmajai interesei par savas tautas nacionālo atmodu pamanāmas arī izteiktas rusifikācijas tendences (pareizticīgā un uzvārdu mainījušā R. Taškāna-Taškanova un pareizticīgā K. Tukiša gadījums, turklāt pēdējais starpkaru periodā neatgriezās Latvijā un dzīvoja krievu emigrācijā Eiropā).

Starp minētajiem virsniekiem ir arī vēlākais ievērojamais Latvijas un Latgales vēsturnieks Boļeslavs Brežgo. Jāatzīmē neparasts fakts, ka mācības Tifliss karaskolā pirms kara, junkura – feldfēbeļa un Krievijas armijas kadru virsnieka statuss tika pilnībā noslēpts vēsturnieka biogrāfijā (saskaņā ar oficiālo versiju viņš it kā nosūtīts uz karaskolu, sākoties pasaules karam, pēc mobilizācijas, kas neatbilst patiesībai).

No Vidzemes, Kurzemes un Zemgales latviešiem atšķirīgā situācijā esošajiem Latgales latviešiem nacionālās atmodas process sākās vēlāk, inteliģences īpatsvars bija nesalīdzināmi zemāks, taču arī šajā gadījumā virsniekiem bija zināma loma nacionālajā atmodā un tās veicināšanā. Tādējādi, aplūkojot šajā nelielajā, bet ļoti nozīmīgajā Latgales latviešu inteliģences grupā ietilpstošo cilvēku dzīves gaitas, pilnīgāk izprotama nācijas vēsture 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, kad latviešu tauta strauji tuvojās savam valstiskumam.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 5601. f., 1. apr., 452. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 4517. l.

LNA LVVA, 5604. f., 1. apr., 6564., 6565. l.

Российский Государственный военно исторический архив (РГВИА)
РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 48246

РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 38827
 РГВИА. Ф. 408. Оп. 1. Д. 12719
 РГВИА. Ф. 408. Оп. 1. Д. 16259.
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 131–353
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 166708
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 16586
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 3321
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 154060.
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 2. Д. 4138.
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 174643
 РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 24356
 РГВИА. Ф. 400. Оп. 12. Д. 26977
 РГВИА. Ф. 400. Оп. 12. Д. 26933
 РГВИА. Ф. 400. Оп. 12. Д. 27022
 РГВИА. Ф. 2152. Оп. 2. Д. 246

Dukaļskis, S. (1985) Atmiņas par monu tēva brāli dek. Mikeli Dukaļsku. *Dzeīve*. Nr. 1, 3.

K. Z. (1950) No Rēzeknes līdz Argentīnai. *Laiks*. 20. maijs.

Армия и флот свободной России (1917).

Разведчик, 1895, 1897, 1904, 1905, 1908, 1910, 1915

Русский инвалид, 1914, 1915, 1916, 1917

Памятная книжка Таврической губернии 1914. Симферополь, 1913.

Памятная книжка Таврической губернии 1917. Симферополь, 1916.

Jēkabsons, Ē. (2006). Latviešu tautības virsnieki Krievijas armijā 19. gs. otrajā pusē – 1907. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1, 74.–109. lpp.

Jēkabsons, Ē. (2012). Latviešu tautības virsnieki Krievijas armijā 1907.–1914. gadā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. XIII. Rīga. 9.–41. lpp.

Latkovskis, D. (1939). Nacionālā atmoda Latgalē. *Latgales Vēstnesis*. 20. janv.

Latkovskis, D. (2002). *Nacionālā atmoda Latgalē. Modinātāji, darba veicēji*. II daļa. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 270 lpp.

Liepa, A (1990). *Ekshumācija. Dokumentāls romāns*. Rīga: Liesma. 477 lpp.

Zeile, P. (2006). *Latgales kultūras vēsture no akmens laikmeta līdz mūsdienām*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 746 lpp.

Ēriks Jēkabsons

**Latgale's Latvians – Career Officers in the Russian Army
in the 19th Century to 1914**

Key words: Russian Army, Latgale's Latvians, career officers

Summary

After the military reforms of the second half of the 19th century in the Russian Imperial Army, many Latvians could become career officers. About 500 Latvians used this possibility and in this way gained certain education and a position in society. Some of these officers also played an important role in the national awakening process of Latvians. The aim of the present article is to describe the activities and significance of Latvian officers in the Russian Imperial Army who came from Latgale – the Eastern part of Latvia which differed considerably from other parts of Latvia (among the differences one should mention first of all much weaker education of the population that did not allow them to enter military or other schools, Catholicism as the main religion, later beginning of national awakening process, etc.). The officers of Latvian origin in the ranks of the Russian Imperial Army took part in all military actions where the Russian Imperial Army was involved – including wars with Turkey, China, Japan, World War I, and the revolutionary events of 1905–1907 in the interior of the country. Nevertheless these officers constituted a certain, specific group of well-educated Latvians and the same is true about the officers of Latvian origin from Latgale. There are 16 such officers known by now – the number is comparatively small because of the above-mentioned factors (lower degree of education in the region, different restrictions for Catholics by Russian state authorities, etc.), but the group is quite representative and includes many previously unknown or barely known persons – one Major General, several colonels and lieutenant-colonels, one aviator, etc. One of these officers was killed during the war with Japan, some died before World War I, some perished and were killed during the war and after it in the Soviet Russia. Only four of the officers returned to Latvia (three served in Latvian Army and police but one later became a leading historian).

Oļegs Jermolājevs

Divu savienību problēma Latvijas baptistu sabiedrībā no 1926. līdz 1934. gadam

Atslēgas vārdi: baptisti, garīgā atmoda, LBDS, OBDS

Latvijas baptistu draudžu sadalīšanās divās savienībās – Latvijas Baptistu draudžu savienībā (LBDS) un Otrā Baptistu draudžu savienībā (OBDS) – no 1926. līdz 1934. gadam nenotika pēkšņu un negaidītu notikumu rezultātā. Vairāki procesi baptistu draudžu dzīvē, sākot ar 1918. gadu¹, sekmēja draudžu sašķelšanos divās savienībās: garīgās atmodas kustība, Brazīlijas emigrācija un draudžu locekļu un redzamu darbinieku teoloģiska polemika par Svētā Gara Personu, patiesu garīgumu, garīgajām dāvanām, pravietojumiem un draudžu pārvaldi. Minēto jautājumu polemika norisinājās arī draudžu iekšienē, un dažkārt pašās draudzēs šo jautājumu dēļ radās šķelšanās, nosliecoties par labu vienai vai otrai savienībai.

Ar garīgās atmodas kustību Latvijā tika saprasta reliģiskā prakse, kurā īpaša vieta tika atvēlēta lūgšanu sapulcēm², kā arī svešai praksei Latvijas baptistu draudzēs, kur pēc ūdens kristības tika sagaidīta Svētā Gara kristība, kuras esamību apliecinātu pravietošana, runāšana valodās, un kur abas tika saprastas kā Svētā Gara kristības manifestācijas (Ceruks, 4–6).

Baptistu mācītāja A. Ceruka (1915–1999) vērtējumā šajā laikā baptistu darbs Latvijā piedzīvoja nopietnus iekšējus un ārējus izaicinājumus (Ceruks, 6–7). Vārds “atmoda” ienāca plaši lietojumā. Jautājumā par garīgo atmodu baptisti Latvijā idejiski sadalījās trīs galvenajās grupās: pie pirmās grupas piederēja tie, kuri nepiekrita garīgās atmodas laika mācībai par Svētā Gara saņemšanu kā atsevišķu aktu pēc jaunpiedzimšanas; otro grupu veidoja izceļotāji uz Brazīliju 1922.–1923. gadā; pie trešās grupas piederēja Latvijā palikušie baptisti, kuri joprojām centās “paturēt” un turpināt garīgās atmodas laika notikumus (Ceruks, 7).

Pirmās grupas baptisti pārstāvēja LBDS, kamēr trešās grupas baptisti izveidoja OBDS. Spriedze starp pirmo un trešo grupu arī veidoja to fonu,

¹ Mācītājs Andrejs Ceruks darbā “Atskats. Redzēju un dzirdēju” norāda, ka minētā kustība ir iesākusies 1918. gada nogalē Vidzemē (Ceruks, 2).

² Tradicionāli baptistu draudžu dievkalpojumus centrālo vietu ieņem Bībeles tekstu apcere.

kurā baptistu vadītāji risināja radušos teoloģiskos jautājumus. Reliģiju pētnieks Valdis Tēraudkalns norāda, ka zināma latviešu baptistu sabiedrības daļa bija ietekmējusies no pentakostu uzskatiem un ka diskusijā bija iesaistītas “spēcīgas” personības (Tēraudkalns 1999, 226). Arī A. Ceruks uzsver, ka sadalīšanās notika ne tik daudz mācības kā atsevišķu baptistu draudžu darbinieku savstarpējas arogances dēļ, kā arī darba metožu, materiālo līdzekļu lietošanas un citu iemeslu dēļ (Ceruks, 27).

No LBDS vadības puses kā redzamākās personas iesaistītajā situācijā minami tās vadītājs Jānis Aleksandrs Freijs (1863–1950), kuram kā LBDS vadītājam līdz 1927. gadam tika adresēta kritika, Pēteris Lauberts (1875–1964), kurš bija LBDS draudžu lietu pārzinis, LBDS sekretārs un asākais OBDS kritiķis, un Augusts Mēters (1887–1976), kurš bija LBDS vadītājs no 1927. gada. No OBDS puses minams Rīgas Āgenskalna baptistu draudzes mācītājs Jānis Bormanis (1889–1976), Rīgas Mateja baptistu draudzes mācītājs Jānis Kurcītis (1872–1952), Jānis Laudams (1888–1952), kurš kļuva par pirmo OBDS vadītāju, un Rīgas Golgātas baptistu draudzes mācītājs Viljams Fetlers (1883–1957), kurš baudīja atzinību lielā daļā baptistu sabiedrības, bija plaši pazīstams starptautiski (Tēraudkalns 1999b, 81) un bija idejiskais virzītājs tiem, kuri, tiecoties pēc “atmodas”, organizēja OBDS (Lauberts 1927, 8; Ceruks, 27). Kā norāda V. Tēraudkalns, V. Fetlers savos teoloģiskajos uzskatos jau no 20. gadsimta sākuma bija ietekmējies no svētošanas kustības un baudīja simpātijas pret pentakostālismu (Tēraudkalns 1999b, 81–84). V. Tēraudkalns norāda, ka V. Fetlers var tikt uzskatīts par pentakostālu sava rakstura un darbības izpausmes dēļ, bet nevar tikt uzskatīts par tādu doktrināli (Tēraudkalns 1999b, 86).

Pamatojoties uz situāciju baptistu draudzēs, LBDS Padomes prezidijs 1925. gada 5. novembrī izsūtīja apkārtrakstu draudzēm, paskaidrojot savu viedokli attiecībā ar V. Fetleru un viņa uzskatu biedriem. Vēstulē tika izteikts aicinājums neatsaukties uz V. Fetlera un viņa līdzstrādnieku izsūtītiem aicinājumiem uz sanāksmi, pastāvot aizdomām par nodomu dibināt atsevišķu savienību. Vēstulē tika aizrādīts, ka arī nav saņemts uzaicinājums domstarpības risināt ar LBDS padomi (JTA, LBDS 1885–1944). Neraugoties uz šo apkārtrakstu un paskaidrojumiem “Kristīgā Balsī” (Kronlins 1925a; 1925b), 1926. gada 11.–12. martā Rīgas Mateja draudzes baznīcā notika ar LBDS vadību neapmierināto darbinieku sanāksme, kuru pārstāvēja 59 personas no 31 draudzes, praktiski liekot pamatu idejai par jaunu baptistu draudžu savienību (Tervits 1999, 117).

1926. gadā iznāca P. Lauberta darbs “Vai V. Fetlers ir baptists?”. Lai arī LBDS vadība no šī darba distancējās, darbs padziļināja savstarpēju norobežošanos draudžu starpā. J. Bormanis, V. Fetlers, J. Kurcītis un J. Laudams šajā pašā gadā izdeva darbu “Paskaidrojumi”, taču tas tikai pastiprināja radušās nesaskaņas (Tervits 1999, 117).

1926. gada 22.–24. jūnijā Veldā pie Liepājas notika LBDS kongress³, kurā netika ielaisti J. Bormanis un V. Fetlers. Pēc nobalsošanas daļa kongresa delegātu demonstratīvi pameta sanāksmi. No 1926. gada Veldā noturētā kongresa izgājušie delegāti tūdaļ devās uz Liepāju, kur policijai 24. jūnijā jau iepriekš bija pieteikta sanāksme. Šajā sanāksmē notika OBDS nodibināšana (Tervits 1999, 121). OBDS dibināšanu sekmēja vēlēšanās saglabāt garīgās atmodas kustību, kā arī tas, ka LBDS vadība noraidīja dažādu pravietojumu normatīvu spēku, pretojās garīgās atmodas kustības negatīvās puses iespaidam, galvenokārt Brazīlijas emigrācijas negatīvajām sekām. Draudzēs bija daudz tādu cilvēku, kuri juta simpātijas pret garīgās atmodas kustību un labprāt vienojās ap opozīcijas akcentēto ideju saglabāt garīgās dzīves atmodu (Tervits 1999, 117; Ceruks, 27).

OBDS dibināšana nenoslēdza radušās nesaskaņas, bet deva konfliktam oficiālu raksturu. P. Lauberts savā darbā “Uz Latvijas baptistu 1927. gada robežām” veltīja asu kritiku V. Fetleram, apgalvojot, ka viņa darbība vērsta uz draudžu šķelšanu un aplamas mācības izplatīšanu (Lauberts 1927, 8). Darbs izraisīja plašu rezonansi un diskusijas baptistu draudžu sabiedrībā, kā arī tas netika viennozīmīgi vērtēts pašu LBDS darbinieku rindās. 1927. gada 22. septembrī laikraksta “Kristīga Balss” redaktors un līdzšinējais LBDS padomes loceklis Jānis Kronlins (1886–1978) rakstīja LBDS padomei, norādot uz P. Lauberta neapdomīgo darbību, izdodot darbu “Uz Latvijas baptistu 1927. gada robežām”, kurā paustā asā kritika pret V. Fetleru un pret paša pārstāvētās LBDS darba nozarēm ir padziļinājusi savstarpēju nesaprašanos. J. Kronlins vēstulē LBDS padomei norāda, ka LBDS, savlaicīgi nereaģējot, ir iedragājusi savu reputāciju gan LBDS draudzēs, gan ārzemju baptistu acīs (JTA, LBDS 1885–1944).

1927. gada LBDS kongresā Liepājā J. A. Freijs atzina, ka LBDS atrodas iekšējās grūtībās (LBDS 1927, 7.–9. lpp.). Kongresā ar 107 delegātiem tika pārstāvēta 51 draudze. Kongresā tika ziņots, ka LBDS saņēmušas 18 draudžu iesniegumus par izstāšanos no savienības, kas veido 1/5 daļu no baptistu

³ Baptistu draudžu kongresi, kuros sabrauc vēlēti baptistu draudžu delegāti, ir augstākā lēmēj institūcija baptistu draudžu savienībās.

skaita. Lai arī kongresā izskanēja viedoklis, ka tas nevar atstāt jūtamu iespaidu uz Savienības sastāvu (LBDS 1927, 9), no 89 draudzēm 1926. gadā LBDS 1927. gadā bija palikušas 77, bet 1933. gadā 71 draudze (Kronlins 1927, 16–17; 1928, 14–15; 1934, 17–18).

Savukārt OBDS 1927. gadā bija 38 draudzes, 1930. gadā jau 46 draudzes (Eglītis 1928, 16; 1930, 10), bet 1933. gadā – tikai 37⁴ draudzes. OBDS veidoja draudzes, kuras pilnībā pārnāca no LBDS vai sašķēļoties atsevišķām draudzēm divās daļās, kur viena draudzes daļa palika LBDS, bet otra pievienojās OBDS (Lauberts 1927, 12–13). OBDS arī savas darbības laikā dibināja vairākas jaunas baptistu draudzes. No LBDS puses, spriežot pēc Pētera Lauberta vēstules Latvijas baptistu draudzēm, kas bija uzrakstīta Liepājā 1927. gada 17. janvārī, šī situācija tika redzēta kā vienotības ārdīšana (JTA, LBDS 1885–1944).

1927. gadā OBDS noturēja divus kongresus. Pirmajā 1927. gada kongresā 19.–20. janvārī Rīgā pieņēma lēmumu par OBDS juridisku reģistrēšanu saskaņā ar 1927. gada 11. janvārī pieņemtajiem Ministru kabineta noteikumiem “Noteikumi par baptistu draudzēm” (Tervits 1999, 123).

Pret jaunajiem noteikumiem sākotnēji iebilda LBDS, uzskatīdama, ka jaunā likuma tapšanu īpaši sekmējusi V. Fetlera darbība. P. Lauberts 1927. gada 17. janvārī rakstīja, ka jaunie noteikumi dod iespējas dibināt vienlaicīgi vairākas savienības, paverot iespēju vienota darba šķelšanai. P. Lauberts apsūdzēja V. Fetleru, ka tas “ir pielicis roku pie Latvijas baptistu draudžu dzīvības” un apsūdzējis LBDS Pasaules Baptistu draudžu savienības prezidentam. P. Lauberts aicināja draudzes nepieņemt un neparakstīt V. Fetlera piedāvātos statūtus un nepievienoties OBDS (Lauberts, JTA, LBDS 1885–1944). Savukārt OBDS veltīja LBDS kritiku “pasaulīgumā” (LBDS 1934, 26–27) un tajā, ka LBDS vadība uzturēja attiecības ar liberālās teoloģijas pārstāvjiem ārzemēs (Tēraudkalns 1999a, 227).

Pēc sadalīšanās katra savienība meklēja savu īpašu darbības nišu (Eglītis 1931–1932, 17). LBDS darbība galvenokārt tika orientēta uz baptistu draudzēm Kurzemē, kur vēsturiski to skaits bija lielāks un tikai nedaudzas draudzes pievienojās OBDS, savukārt OBDS sastāvā ietilpa gandrīz visas Rīgas un lielākais vairums Vidzemes, Zemgales un Latgales draudžu. OBDS īpašu uzsvaru savā darbā lika uz tiekšanos pēc atmodas (Ceruks, 27), Latgales misionēšanu un jaunu draudžu dibināšanu (Eglītis 1928, 39).

⁴ LBDS 1934. un 1933. gada statistikas draudžu starpība. 1934. gada OBDS kongresā ir pārstāvētas 36 draudzes (LBDS 1934, 29).

Atmodas idejas uzturēšana balstījās pieņēmumā, ka liels ļaužu daudzums garīguma, “pareizas” teoloģijas, dzīves un sludināšanas rezultātā ienāks baptistu draudzēs. Kad kļuva skaidrs, ka garīgā atmoda nav mākslīgi uzturama un netika sasniegti cerētie rezultāti, abas savienības sāka pārskatīt savstarpējās attiecības.

LBDS un OBDS draudžu 1926.–1934. gada statistikas dati neliecina, ka kāda no savienībām būtu sasniegusi redzamākus panākumus pār otru savienību. LBDS draudzēs 1927. gadā bija 6 789, bet 1933. gadā 6 601 loceklis (Kronlins 1929, 13; 1934, 18), savukārt OBDS draudzēs 1927. gada beigās bija 3 360 locekļu, 1931. gada sākumā – 4 050 (Eglītis 1928, 16; 1931, 10), bet 1933. gadā – ap 3 763⁵ locekļu.

Kristīto statistika abās savienībās no 1926. līdz 1934. gadam parāda, ka cerības nebija attaisnojušās un draudžu izaugsmes rādītāji ne tuvu nebija tādi kā 1920. gadu sākumā. No 1921. līdz 1922. gadam LBDS draudzēs tika kristīti 2423 jauni draudzes locekļi, kas ir lielākais skaitliskais rādītājs visā Latvijas baptistu draudžu vēsturē (Kronlins 1922, 16; 1923, 15). Salīdzinājumā ar šo skaitu LBDS draudzēs no 1927. līdz 1933. gadam tika kristīti 1494⁶ cilvēki, vidēji 213 cilvēki gadā (Kronlins 1927–1933). OBDS savienībā 1927. gadā tika kristīti 394, 1928. gadā 397, 1929. gadā 361, 1930. gadā 401 (Eglītis 1928–1931/1932) un 1933. gadā 379 cilvēki.⁷ OBDS kristīja vairāk par 380 cilvēkiem gadā, kas bija gandrīz divas reizes vairāk nekā LBDS draudzēs. 1933. gadā LBDS bija 71 draudze, bet OBDS – 37 draudzes. Lai gan OBDS kristīto skaits bija lielāks nekā LBDS draudzēs, šos rādītājus nevar salīdzināt ar notikumiem un kristīto skaitu 1921.–1922. gadā.

1931. gada OBDS kongresā tās priekšsēdētājs Hermanis Redīns (1867–1942) norādīja, ka ir izbeigušās abu savienību nesaskaņas, un sāka nobriest doma par kopīgu darbu (Eglītis 1931–1932, 17). 1931. gada OBDS kongresa ietvaros tika debatēts arī par V. Fetlera lasīto referātu “Svētā Gara kristība”, atklājot, ka pašā OBDS ir radušies jautājumi par to, kāda ir Svētā Gara

⁵ Iegūtais skaitlis ir aptuvens un iegūts no LBDS 1934. un 1933. gada statistikas starpības. 1934. gada pārskatā norādīta precizēta informācija arī par 1933. gadu, ieskaitot bijušās OBDS draudzes un to statistikas rādītājus par draudžu locekļiem.

⁶ Ieskaitot latviešu baptistu draudzes Lietuvas Republikā, kur līdz 1929. gadam bija 4 latviešu baptistu draudzes un no 1930. gada 3 draudzes, kuras līdz 1934. gadam bija LBDS sastāvā.

⁷ Iegūtais skaitlis ir aptuvens un iegūts no LBDS 1934. gada un 1933. gada kristīto starpības.

darbība ticīgu cilvēku dzīvēs. Debates netieši norādīja, ka V. Fetlera priekšstatī par Svēto Garu netika pieņemti bez diskusijas (Eglītis 1931–1932, 21–22). Notiekošais kongresā iezīmēja to, ka ir sākusies esošās situācijas pārskatīšana un izlīguma nepieciešamības atzīšana.

LBDS prezidents A. Mēters 1932. gada LBDS kongresā konstatēja, ka arvien vairāk uzlabojās attiecības starp OBDS un LBDS darbiniekiem, ka “šķelšanās gars zaudējis savu asumu”. Nozīmīgs solis uz izlīgšanu bija OBDS padomes priekšsēdētāja (1927–1930; 1931–1932), mācītāja J. Kurciša 1932. gada 9. aprīlī rakstītā vēstule, kurā viņš izteica nožēlu par trūkstošo pacietību, pazemību un mīlestību, sagādātajām sāpēm, kā arī lūdza piedošanu par to, kas noticis arī caur viņu “savienību šķiršanās laikos” (LBDS 1932, 8. lpp.).

1934. gada 2. martā LBDS iesniedza OBDS padomei uzaicinājumu apvienoties vienā savienībā (LBDS 1934, 25. lpp.). 1934. gada LBDS kongresā tika pieņemta rezolūcija, kura tika iesniegta OBDS kongresam, kurš notika vienlaikus Rīgā, Mateja baznīcā. Apvienošanās paredzēja, ka OBDS pievienotos LBDS. Jautājums garīdznieku vidū tika izskatīts jau no gada sākuma, iesaistoties abu savienību garīdzniekiem.

1934. gada LBDS kongress iesākās ar aicinājumu delegātiem pirms atskaitēm risināt abu savienības apvienošanas jautājumu, lai laikus varētu nogādāt lēmumu OBDS savienības kongresā (LBDS 1934, 6. lpp.). OBDS kongresā LBDS delegātus Jēkabu Dubelzaru (1879–1967) un P. Lauberu uzņēma draudzīgi (LBDS 1934, 16. lpp.). OBDS kongresā tika nolasīta LBDS pieņemtā rezolūcija, kā arī tika debatēts par apvienošanās jautājumu. Kongresā tika nolasīta 1934. gada 2. martā saņemtā vēstule no LBDS. OBDS kongresā no 167 delegātiem par apvienošanos nobalsoja 132 delegāti. OBDS kongress vienbalsīgi nolēma lūgt Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldi izslēgt no sava reģistra “Otro baptistu draudžu savienību” (LBDS 1934, 29. lpp.).

1934. gada 23. jūnijā Rīgas Mateja baznīcā notika apvienots kongress, kurā piedalījās arī līdzšinējās OBDS delegāti (LBDS 1934, 32.–33. lpp.), ievadot jaunu posmu Latvijas baptistu draudžu dzīvē.

Par LBDS un OBDS darbu no 1926. līdz 1934. gadam ir secināms, ka garīgas atmodas nav “organizējamās” un Baznīcas vēsturē aplūkojamas kā īslaicīgi fenomeni. Lai gan LBDS skaitliski bija lielāka un OBDS pamatā veidoja bijušie LBDS locekļi, nedz viena, nedz otra savienība neguva vērā ņemamus panākumus. Abu savienību darbu var raksturot kā divu līdzīgu organizāciju paralēlu darbību, kur katra akcentēja savu darbību noteiktā Latvijas reģionā.

1931. gadā izskanēja aicinājumi par atkalapvienošanos, kas tika sasniegta 1934. gadā, ievadot jaunu posmu LBDS dzīvē. Līdz 1940. gadam LBDS darbs sasniedza skaitliski lielākos rādītājus draudžu, draudžu locekļu un LBDS darbības nozaru daudzpusībā visā savā pastāvēšanas vēsturē, 1938. gadā uzskaitot 12 192 draudžu locekļus. Pieskaitot draudžu nozaru dalībniekus un dievkalpojumu apmeklētājus, baptistu draudzes aptvēra 27 857 cilvēkus (Mēters 1939, 18).

Avotu un literatūras saraksts

LBDS bīskapa Jāņa Tervita arhīvs (turpmāk – JTA), LBDS 1885–1944

Eglītis, A., red. (1928) *Otrās Baptistu Draudžu Savienības Rokasgrāmata un kongresa protokoli no 22. – 24. jūnijam, 1928. g.* Rīga: OBDS. 46 lpp.

Eglītis, A., red. (1929) *Otrās Baptistu Draudžu Savienības Rokasgrāmata 1929/1930. kongresa gadam.* Rīga: OBDS. 20 lpp.

Eglītis, A., red. (1930) *Otrās Baptistu Draudžu Savienības Rokasgrāmata 1930/1931. kongresa gadam.* Rīga: OBDS. 28 lpp.

Eglītis, A., red. (1931) *Otrās Baptistu Draudžu Savienības Rokasgrāmata 1931–1932. kongresa gadam.* Rīga: OBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1922) *1921. gada Latvijas Baptistu Draudžu Statistika.* Rīga: LBDS. 30 lpp.

Kronlins, J., red. (1923) *Latvijas Baptistu Draudžu Savienības Gada Pārskats 1922. gadam.* Rīga: LBDS. 30 lpp.

Kronlins, J., red. (1927) *Latvijas Baptistu Draudžu Savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1926. gada Pārskats.* Rīga: LBDS. 33 lpp.

Kronlins, J., red. (1928) *Latvijas Baptistu Draudžu Savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1927. gada Pārskats.* Rīga: LBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1929) *Latvijas Baptistu Draudžu Savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1928. gada Pārskats.* Rīga: LBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1930) *Latvijas Baptistu Draudžu Savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1929. gada Pārskats.* Rīga: LBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1931) *Latvijas baptistu draudžu savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1930. gada Pārskats.* Rīga: LBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1932) *Latvijas baptistu draudžu savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1931. gada Pārskats.* Rīga: LBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1933) *Latvijas baptistu draudžu savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1932. gada Pārskats.* Rīga: LBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1934) *Latvijas baptistu draudžu savienības un ārzemju latviešu baptistu draudžu 1933. gada Pārskats*. Rīga: LBDS. 32 lpp.

Kronlins, J., red. (1935) *Latvijas baptistu draudžu savienības 1934. gada Pārskats*. Rīga: LBDS. 32 lpp.

Latvijas Baptistu Draudžu savienības 1927. gada Kongresa protokoli, Liepāja, 23.–26. jūnijs (turpmāk – LBDS). (1927) Rīga: L.B.D.S apgāds. 48 lpp.

Kronlins, J. (1925a) Kam kalpo Latvijas baptistu savienības ārdītāji. *Kristīga Balss*, Nr. 22/23, 1. decembrī: 617–618.

Kronlins, J. (1925b) Paskaidrojums. *Kristīga Balss*, Nr. 22/23, 1. decembrī: 618–619.

Latvijas Baptistu Draudžu Savienības 1928. gada Kongresa protokoli, Ventspilī 5.–7. oktobris. (1928) Rīga: Latv. Baptistu Draudžu Savienības apgādniecība. 48 lpp.

Latvijas baptistu draudžu savienības un viņas zaru organizāciju apvienotā kongresa protokoli, 1932. gadā no 15. – 17. maijam. (1932) Rīgā. L.B.D. Savienības apgāde. 60 lpp.

Latvijas baptistu draudžu savienības un viņu zaru organizāciju 1934. gada apvienotā kongresa protokoli. (1934) Rīga: L.B.D. Savienības apgāde. 64 lpp.

Lauberts, P. (1927) *Uz Latvijas baptistu 1927. g. robežām*. Liepāja: P. Lauberta apgādībā. 23 lpp.

Mēters, A., red. (1940) *Latvijas Baptistu Draudžu Savienības 1939. gada Pārskats*. Rīga: LBDS. 31 lpp.

Tervits, J. (1999) *Latvijas baptistu vēsture*. Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība. 598 lpp.

Tēraudkalns, V. (1999a) Latvian Baptist Traditions in Transition. *Religion, State & Society*, Vol. 27, Nr. 2: 223–232.

Tēraudkalns, V. (1999b) William Fetler – Friend of Pentecostalism in Latvia. *The Journal of the European Pentecostal Theological Association*, Vol. XIX: 81–88.

Ceruks, A. *Atskats. Redzēju un dzirdēju*. <http://hirss.lv/wp-content/uploads/2015/06/Ceruks.Atskats.pdf> (07.03.2017).

Oļegs Jermolajevs

**Two Union Problem in Latvian Baptist Society
from 1926 to 1934**

Key words: Baptists, Spiritual revival, ULBC, SLBU

Summary

As a result of the revival movement within Baptist churches that emerged in 1918, Latvian Baptists' emigration to Brazil in 1922–1923, and the polemics over the role and work of the Holy Spirit, Latvian Baptist Churches in 1926 split into two Baptist Unions: The Union of Latvian Baptist Churches (ULBC) and Second Latvian Baptist union (SLBU). This split was accompanied by mutual rejection and accusations in denial of the true Baptist work and faith standards. Leading figures in this conflict were Pēteris Lauberts on the ULBC side and William Fetler on the SLBU side. The SLBU considered themselves as a union of revival. Nevertheless, observation of churches, church members, and baptism statistics of both unions reveals that neither of them gained the expected growth of parish members. By the year of 1931, voices arose seeking for a new unity and mutual trust. In 1934 both unions joined under the name "The Union of Latvian Baptist Churches".

Vytautas Jokubauskas

Fighting Against an “*Invisible Enemy*” in the Armed Forces of Lithuania in the Interwar Period¹

Key words: propaganda, rumour, Lithuanian army, strategy of indirect approach

The Lithuanian State, restored in 1918, started to build its national armed forces in response to external military threats, which had to engage in military action already at the stage of creation. The 1919–1920 wars with Soviet Russia, the Bermontians, and Poland failed to resolve territorial conflicts and reduce the range of threats to the statehood. Following the incorporation of the Memel (Klaipėda) Region in 1923, Lithuania faced a new problem, which eventually evolved into an open confrontation with Germany in the 1930s. Consequently, Lithuania continued to live encircled by enemies for two decades with Poland in the southeast, diplomatic relations with which did not exist before 1938 because of the occupied historical capital Vilnius (an example of a frozen conflict), and with Germany (province of East Prussia) in the west with which Lithuania had conflicts over the Klaipėda Region.

A third subject, the Soviet Union, was active in Lithuania throughout the entire interwar period. Although Lithuania maintained friendly relations with the Soviets, the latter provided an active support to the underground Communist party and exerted an enormous influence over the cultural elites via its embassy in Kaunas. The Soviets eventually established their military bases in Lithuania in 1939 and in 1940 occupied and annexed not only Lithuania but also the other two Baltic countries, Latvia and Estonia. Within that context, the army had a crucial role – to maintain permanent readiness to counter eventual military threats.

¹ The paper was prepared within the implementation of the project “The Strategy of Indirect Approach: the Case of Interwar Lithuania” (LIP-096/2016) of the Research Council of Lithuania.

Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 m. programos projektą “Netiesioginių veiksmų strategija: tarpukario Lietuvos atvejis” (LIP-096/2016).

However, that well-consolidated cohort of young people who received a comprehensive training and motivation for the armed defence of the country became the target of the enemies of the Lithuanian state. The aim of influencing personnel, discrediting the Lithuanian state in their eyes, impairing confidence in themselves and their state, breaking soldiers' morale and will to resist represent good examples of the strategy of indirect approach, which is extensively analysed by military theorist Basil Henry Liddell Hart (Лидделл Гарт 2012). The indirect approach as such, when an enemy is "defeated" with no military measures taken, has been known since the ancient times. According to Sun Tzu, all warfare is based on deception, for to win one hundred victories in one hundred battles is not the acme of skill. To subdue the enemy without fighting is the acme of skill (Sun Tzu 2007).

This paper deals with the issues of the struggle of the Lithuanian armed forces against external propaganda, rumours, and cultural and political influence of other countries and underground organisations exerted on the armed forces personnel (soldiers) in the interwar period based on the abovementioned strategy of indirect approach. The aim is to identify threats of indirect action encountered by the Lithuanian army.

During the wars for independence, the Lithuanian army encountered the Bolshevik propaganda and even unrest in addition to other problems. The soldier mutiny in the Kaunas garrison in 22–23 February 1920 was a marked event. At that time ca 5 thousand soldiers were stationed in the interim capital part of whom had never been at the front, while the units were formed from recruits, not from volunteers. Another significant reason lay in that the supplies were short and living conditions poor. Soldiers suffering from shortages made a perfect environment for the dissemination of various rumours, anti-state sentiment, which eventually escalated into armed conflict in the midst of which even the commander-in-chief of the armed forces, General Pranas Liatukas, who attempted to get the situation under control in a peaceful manner, was taken prisoner. Following the intervention of the units faithful to the government, however, the mutiny was suppressed after a short skirmish, although the casualty rate was low. The "revolutionary committee" responsible for staging the outbreak at the Kaunas garrison (Ivinskis 1940, 162–177; Surgailis 1992, 46–50; Jankauskas 2004, 204–209) had the character of a communist movement. At that time, a covert communist propaganda was being promoted in the armed forces including dissemination of appeals for action, underground press, rumour, and anti-state sentiment

(LCVA, f. 516, ap. 1, b. 4). It may be regarded as the aim of underground forces of destabilisation of the situation in the Lithuanian army against the background of continuing military action thereby seeking to reverse the course of events at the front.

The underground Lithuanian Communist party secretly published and disseminated newspaper "The Soldiers' Truth" (*Kareivių Tiesa*) the purport whereof was openly anti-state (LCVA, f. 929, ap. 1, b. 481, l. 7–7 apv. l.). In 1925, appeals were circulated in the ranks of the armed forces under the title "Down with the bloody reaction. Comrades workers, peasants, soldiers!" where the ruling Christian Democratic party was tagged as "suckers of the workers' sweat" and telling that "the class conscious workers, soldiers, and peasants will soon rise against the rule of tyrants and blood-suckers and sweep them away from the back of workers and peasants" (LCVA, f. 929, ap. 1, b. 481, l. 6–6 apv. l.). Anti-state sentiment and feeling thus were spread amongst the soldiers urging them to revolt against the legal and democratically elected government of Lithuania. The army resorted to manifold means in its combat against the communist-inclined elements. For instance, in 1925 an order was given to discharge non-commissioned officer A. M., while a private J. G. to be transferred from Kaunas to another garrison for a lack of legal grounds for dismissal (LCVA, f. 929, ap. 1, b. 481, l. 3).

In 1935 military authorities claimed that hostile forces were attempting to cause unrest in the country and that their activities were targeted at the armed forces (LCVA, f. 929, ap. 6, b. 169, l. 27). The circular note issued by the army stated that "Their [anti-state underground coordinated from abroad – V. J.] preferred method of action is to sow discord and create mistrust amidst Lithuanians. They would like to provoke domestic turmoil and disruption weakening thereby our resilience in the international arena and, at the same time, trying to disguise their efforts directed against Lithuania" (LCVA, f. 929, ap. 1, b. 591, l. 19). In 1935, the military intelligence reported that according to the resolution of the 7th Congress of the Comintern the matter of priority for the Lithuanian Communist Party was to "expand the work in the armed forces" by increasing its influence there because the "capitalist world was falling to pieces" and the world revolution was approaching (LCVA, f. 929, ap. 1, b. 596, l. 35).

In 1937, the General Staff of the Lithuanian army issued a direction to its units stating that "repeated efforts to infiltrate the armed forces by communists have been observed. Communist conscripts drafted into the army pretend

to be exemplary soldiers in the eyes of their commanders in order to get into training units so that after becoming non-commissioned officers they would get more opportunities and chances to work for the good of the Communist party". It was ordered therefore that communist-inclined soldiers be prevented from becoming non-commissioned officers (LCVA, f. 929, ap. 4, b. 683, l. 136). The army constantly identified soldiers who were actively engaged as members of the underground communist movement (LCVA, f. 519, ap. 1, b. 309, l. 27). With the outbreak of the Second World War in 1939, the military commanders of the Lithuanian Army once more brought to the attention of all the officers the fact that external hostile forces were stepping up their efforts to infiltrate the army and collect information, to sound sentiments prevailing in the army and so forth (LCVA, f. 521, ap. 1, b. 286, l. 37). An underground Communist party was acting illegally in the Lithuanian army throughout the entire interwar period. Its goal was to infiltrate armed forces and demoralise its personnel, to set them against authorities, or at least to disseminate doubts about their legitimacy.

The State furthermore faced an array of problems concerning trustworthiness and loyalty on behalf of conscripts of German background, especially those coming from the Klaipėda Region. They would often join the paramilitary organisation of the Lithuanian Riflemen and go to the army to receive military training and infiltrate military structures of Lithuania (Jokubauskas 2013, 167–182). Part of soldiers were characterised as having anti-Lithuanian feelings, professing National Socialist attitudes and actively involved in the activities of the party led by Ernest Neumann (German *Sozialistische Volksgemeinschaft des Memelgebiets*) in the Klaipėda Region (LCVA, f. 519, ap. 1, b. 309, l. 8).

Rumours were being spread in order to cause lack of confidence amongst the personnel of the Lithuanian army. Such rumours were cited in the military order of 1935: "Lithuania is a small and weak creature in the face of Germany without any real means of resistance and it will have therefore to revert to Germany sooner or later", or "we [Lithuania – V. J.] are powerless against Germans" and in the event of war all soldiers would cast away their weapons and surrender to Germany or even that soldiers were in the service of an enemy army (LCVA, f. 929, ap. 1, b. 591, l. 22). Such rumours were especially enhanced in the aftermath of Czechoslovakia's capitulation in 1938 and Poland's defeat in 1939.

Chief of Staff of the Lithuanian Army, colonel Jonas Černius, publicly expressed his opinion about a formidable military might of the Soviets following

his visit to the USSR in 1937. In 1939, amidst the Winter War, the Lithuanian press wrote that the military might of the Soviet Union was incomparably greater than that of Finland and that it was merely a question of time when the Finnish resistance would be crashed (Jokubauskas 2014, 87, 472), because it is “such power which, speaking in human terms, is impossible for the Finns to withstand. It does not matter whether the battles will go on for a few weeks or longer” (Bagdonas 1940, 207). Hence, even in public (the army press) ideas about the formidable might of the great powers and allegedly inevitable defeat of small states circulated, although the case of Finland proved those ideas to be wrong.

According to the then minister of agriculture, Juozas Audėnas, memories of the havoc wreaked by the First World War surfaced in his mind in the face of the 1940 ultimatum and occupation by the Soviet Union and that the whole nation would go to fight if called but “there could be no hope to defend oneself in the all-out war against a hundredfold bigger enemy and the aftermath of such war would be infinitely horrible. More than half of the country’s population could be sacrificed to the cause of defence of the nation or the state, if it were feasible at all. But is such enormous sacrifice worthwhile making when we face not a hope of victory but a definite and total defeat?” (Audėnas 1966, 208). Of course, this is an excerpt from the memoirs of the minister written in emigration although documents from the interwar years also suggest that no serious considerations were given in Lithuania to a separate war with the great neighbours, it was expected that the war would be global and that Lithuania would fight in a wide coalition with her allies (Jokubauskas 2014, 69). As a matter of fact, the idea about the might of neighbouring powers and the impotence of a small state circulated as rumour not only inside military units, it had also entered the minds of military and political elites.

In conclusion, we may state that in the interwar period the Lithuanian army internally encountered forces backed from outside that influenced political views of personnel, their attitudes towards Lithuania, and their general motivation and the will to resist. The main forces, which were infiltrating the army, included the communist underground and persons sympathising with Germany. Hence, the Lithuanian state faced not only conventional threats but also the strategy of indirect approach used by eventual enemies. In the context of the 21st century, such actions are often referred to as an element of the *hybrid warfare*. We are certainly not trying to extrapolate this term and

attending phenomena to the interwar period, but a claim is valid that elements of such a threat existed in the interwar period, with different technologies and methods used, the aim being the same – to influence the general public (in this particular case – personnel of armed forces) from within. It was also a demonstration of soft power (not analysed in this text) among other things. The objective of Germany and the Soviet Union to destroy the Lithuanian soldiers' will to resist in the interwar period is evident.

References

- Lietuvos centrinis valstybės archyvas (hereafter – LCVA), f. 516 (3-iasis pėstininkų Vytauto Didžiojo pulkas).
- LCVA, f. 519 (6-asis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulkas).
- LCVA, f. 521 (8-asis pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas).
- LCVA, f. 929 (Kariuomenės štabas).
- Audėnas, J. (1966) *Paskutinis posėdis*. New York: Romuva. 278 p.
- Bagdonas, M. (1940) Po pusės karo metų. *Trimitas*, vasario 29, Nr. 9.
- Ivinskis, Z. (1940) Šarvuotas auto divizionas. *Karo archyvas*, Nr. 12: 151–182.
- Jankauskas, V. (2004) *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. 542 p.
- Jokubauskas, V. (2013) *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923 – 1940 m. Šiaurės rytų Baltijos regiono šalių kontekste*. [daktaro disertacija] Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 260 p.
- Jokubauskas, V. (2014) *“Mažųjų kariuomenių” galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 588 p.
- Sun Tzu (2007) *Karo menas*. Kaunas: Obuolys. 160 p.
- Surgailis, G. (1992) *Lietuvos kariuomenės vadai*. Vilnius: Mintis. 192 p.
- Лиддел Гарт, Б. (2012) *Стратегия не прямых действий*. Москва: Астрель. 512 с.

Vytautas Jokubauskas

Cīņa ar “neredzamu ienaidnieku” Lietuvas armijā
starpkaru periodā

Atslēgas vārdi: propaganda, baumas, Lietuvas armija, netiešās ietekmes stratēģija

Kopsavilkums

Starpkaru periodā Lietuvas valsts saskārās ar plašu militāru un nekonvencionālu apdraudējumu spektru; reaģējot uz to, tika pielietoti dažādi līdzekļi. Viens no netiešās ietekmes objektiem bija karaspēks, kas ir bruņotās aizsardzības pamats. Demoralizējot un citādi negatīvi ietekmējot karaspēku no iekšienes, ir ļoti ticams, ka rezultātā agresijas apstākļos pretošanās būs neilga vai vispār nebūs militāras sadursmes. Visaktīvāk antivalstisku darbību Lietuvā piekopa PSRS atbalstīti komunistiskās pagrīdes darboņi, kā arī Vācijas ietekmes aģenti. Viņi izplatīja baumas, vājinot Lietuvas armijas spēku, konstatējot, ka kara situācijā valstij nebūs nekādas izredzes sevi nosargāt, kā arī centās izveidot pagrīdes aģentūras tiklus karaspēka iekšienē. Līdzīga rakstura idejas, piemēram, ka Lietuva nespēj sevi nosargāt, tika izplatītas gan starp karavīriem, gan politiskajā elitē.

Ināra Juškāne

Latgales sakrālās arhitektūras pieminekļu saglabāšanas pētniecības problēmas 20. gadsimta 80. gadu beigās – 21. gadsimta mijā

Atslēgas vārdi: sakrālā arhitektūra, kultūras mantojums, arhitektūras pieminekļu saglabāšana, Latgale, reliģiskas draudzes

Ikkatra kultūras pieminekļa vērtība ir autentiskums jeb oriģināla substance. Kultūras mantojuma darba mērķis ir pēc iespējas ilgāk neskartā un nepārveidotā veidā saglabāt vērtības nākamajām paaudzēm, taču gan politisko un ekonomisko apstākļu ietekmē, gan paša cilvēka nezināšanas vai paviršas attieksmes un nepietiekamas izpratnes rezultātā tas nav viegli panākams. Katras reliģiskās draudzes vadītājs izjūt pienākumu rūpēties par sava dievnama jeb sakrālās arhitektūras celtnes saglabāšanu, taču ne vienmēr draudžu izpratne un izrādītā attieksme pret šādu objektu saglabāšanas jautājumiem vērtējama kā atbilstoša no kultūras mantojuma aizsardzības viedokļa. Diemžēl par problēmjautājumiem vai domstarpībām šajā aspektā sabiedrībā nav pieņemts atklāti diskutēt.

Tēmas pētniecībai nepieciešamais nepublicēto avotu pamatmateriāls pieejams Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas (turpmāk – VKPAI) Pieminekļu dokumentācijas centra (turpmāk – PDC) arhīvā¹ un VKPAI Latgales reģionālā nodaļā (Rēzeknē). Valsts un sabiedrības attieksme pret reliģiju un Baznīcu, kā arī situācija kultūras pieminekļu aizsardzības jomā izprotama, analizējot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LNA LVA), Latvijas Nacionālā arhīva Zonālo valsts arhīvu Rēzeknē (LNA RZVA) un Daugavpili (LNA DZVA) un Latvijas Republikas Saeimas Kancelejas dokumentu nodaļas materiālus. Arī aplūkojamā laikposma preses materiāli kalpo par labu vēstures avotu bāzi, lai noskaidrotu sabiedrības attieksmi par kāda sakrālā arhitektūras pieminekļa saglabāšanu tobrīd.

Izmantoto vēstures avotu klāsts atklāj pētāmā jautājuma komplicētību dažādos aspektos. To raksturo, pirmkārt, apgūstamo vēstures avotu daudzums,

¹ VKPAI PDC arhīvā atrodami materiāli par pētījuma ietvaros aplūkotojiem 128 sakrālās arhitektūras pieminekļiem. Par katru no tiem ir iekārtotas viena vai vairākas dokumentu mapes.

kas izriet no apjomīgā valsts aizsardzībā esošo sakrālo arhitektūras pieminekļu skaita Latgales reģionā – 128² (<http://www.mantojums.lv> 21.03.2016), kas ir vislielākais rādītājs Latvijā.³

Otrkārt, jāņem vērā, ka 20. gadsimta 80. gadu beigas – 90. gadu sākums ir laiks, kad mainījās valsts politiskā un ekonomiskā situācija, arī valsts un Baznīcas attiecības, sabiedrības attieksme un likumdošana attiecībā uz reliģisko organizāciju darbību un kultūras mantojuma aizsardzību. Atjaunotās Latvijas Republikas reliģisko organizāciju likumā tika iestrādātas normas par kultūras mantojuma aizsardzības un saglabāšanas prasību ievērošanu.

Pētot 20. gadsimta 80. gadu beigu – 90. gadu sākuma periodu VKPAI PDC un valsts arhīvos, konstatēts, ka pētniecībai pieejamo npublicēto vēstures avotu informācija par Latgales sakrālo arhitektūras pieminekļu stāvokli ir neregulāra, skopa un fragmentāra, tāpēc papildus bija jāvērsas pie citām dokumentārajām liecībām. Aplūkojamā laikposma vēsturiskais fons – sabrukošā Padomju Savienība un pārkārtošanās uz jaunu, demokrātisku valsts iekārtu – nebija labvēlīgs kultūras mantojuma saglabāšanas jautājumu risināšanai. Valsts ieinteresētība izpaudās vien vispārīgi izteiktā nepieciešamībā uzlabot kulta celtni, īpaši republikas nozīmes arhitektūras pieminekļu⁴ tehnisko stāvokli (LNA LVA, 1419. f., 3. apr., 268. l., 49. lp.). Šādos apstākļos draudzes neko daudz neprasīja, vien “dažus ķieģeļus, šiferi un labu attieksmi” (LNA RZVA, 36. f., 1. apr., 890. l., 39. lp.). Šajā periodā lielākā problēma dievnamu saglabāšanas nodrošināšanai bija finansējuma, kvalificētu speciālistu un darbspēka trūkums, kā arī celtniecības materiālu deficīts. To aplie-

² Informācija balstīta uz 29.02.2016. apstrādātajiem datiem. Latvijas valsts kultūras pieminekļu aizsardzībā atradās 8869 kultūras pieminekļi, no kuriem 3456 jeb 40% bija arhitektūras pieminekļi un no tiem sakrālās arhitektūras pieminekļi Latvijā – 416, t. sk. Latgalē – 128. Latgales teritorijā atrodas 83 katoļu sakrālās arhitektūras pieminekļi; 19 – pareizticīgo, 14 – vecticībnieku, 8 – luterāņu, 4 – Mozus ticīgo.

³ Salīdzināšanai: Rīgas reģionā – 95, Kurzemes reģionā – 66, Zemgales reģionā – 64, Vidzemes reģionā – 59.

⁴ Pēc Latvijas PSR Ministru padomes Lēmuma Nr. 595 (18.10.1983) “Par Latvijas PSR republikas nozīmes vēstures un kultūras pieminekļu sarakstu apstiprināšanu” par Latgales teritorijā esošiem republikas nozīmes kultūras pieminekļiem tika apstiprināti: Aglonas, Rušonu, Viļānu, Bērzgales (Biržgaļu), Balvu, Evesmuižas, Dagdas, Bukmuižas, Landskoronas, Elerņas (Elkšņu), Malnavas, Stiglovas, Aulejas, Idrīcas, Krāslavas, Piedrujas, Feimaņu, Viļakas, Pasienes baznīcas, Tadeuša kapela, Gornajiešu (Gornajašu) un Saveļinku kapliņas kā katoļu sakrālās celtnes, arī Šķeltovas, Jersikas, Brodaižas un Launderu pareizticīgo baznīcas un Subates luterāņu baznīca.

cina, piemēram, Daugavpils luterāņu baznīcas atjaunošanas grūtības (Давыденко, 1990).

Labāk dokumentēta informācija atrodama par tādiem Latgales sakrālās arhitektūras objektiem, kuriem bija pievērsta pastiprināta valstiska uzmanība, piemēram, katoļu garīgā centra un Latvijas svētvietas – Aglonas bazilikas (18. gadsimta otrā puse) rekonstrukcija Romas pāvesta Jāņa Pāvila II vizītes gaidās Latvijā 1993. gadā. Arhīva materiāli uzrāda pretrunīgi vērtētu valsts un Baznīcas “sadarbības” veidu, kas steigas, materiālo un finansiālo grūtību apstākļos noveda pie milzīgiem autentiskuma un kultūras vērtību zaudējumiem. Par to liecina ar kultūras mantojuma aizsardzības institūciju nesaskaņoti vērienīgi rekonstrukcijas un remonta darbi: bazilikas un klostera teritorijā nojauktās vairākas vēsturiskas ēkas un mūra žogs, paplašināta dievnama ziemeļu daļa, izveidojot piebūvi divstāvu augstumā, kas mainīja fasāžu proporcijas, tāpat jaunu divstāvu piebūves apjomu ieguva klostera ēkas austrumu fasāde. Tika nojauktas galvenās ieejas kāpnes, lai nodrošinātu piekļuvi pagrabiem un plānotajām pārveides iecerēm. Atrokot bazilikai pamatus, nojaucot grīdu, pazeminot zemes līmeni zem draudzes telpas par vidēji trim metriem, tas apdraudēja celtnes drošību. Būvdarbu dēļ radās plaisas dievnama torņa daļā, griestos un logailās, klostera ēkai sasniedzot kritiskus atvērumus līdz pat 14 cm platumā. Jāatzīmē, ka būvdarbus vadīja garīdznieks, cilvēks bez tehniskas izglītības un izpratnes būvniecības un kultūras mantojuma saglabāšanas jomā. Pārveides darbi tika veikti nekorekti un kļūdoties aprēķinos, un bez pietātes pret gadsimtiem veidotā un uzturētā kultūras mantojuma vērtībām (VKPAI PDC, Aglonas katoļu baznīca un klosteris III, 1993–2003, Lietas Nr. 08-04-III, IV-37-A-3016; *Izglītība* 1993, 23. februāris).

Sabiedrībā šie notikumi tika uztverti ar dalītām jūtām – gan kā garīgais pacēlums, bet citiem – kā ārpārs, ko raksturo publikācija presē: “Dievnāmā grīda uzlauzta [...] ārpusē rosās buldozeristi, greideristi, šoferi, javas maisītāji [...]. Kādreizējā paradīzes stūrīša vietā paveras kaut kas līdzīgs uz Mēness ierīkotai ellei [...]” (*Neatkarīgā Cīņa* 1993, 5. marts). Ir būtiski kritiski izvērtēt arī sabiedrības pausto attieksmi, īpaši gadījumos, kad Aglonas bazilikas un tās apkārtnes brutāla pārveidošana tiek aplami uzskatīta par “kvalitatīvu celtniecības kultūru [...] un reliģisko, vispārcilvēcisko, nacionālo vērtību un arhitektūras attiecībām” (Grudule 1998, 19). Pētot ir izvērtējama arī draudzes garīdznieku attieksme, izpratne un ieinteresētība rīkoties atbilstoši kultūras mantojuma saudzējošai saglabāšanas praksei. Kritiku neiztur draudzes dekāna A. Aglonieša izteikumi par dievnama pagrabos atrastajiem un izpostītajiem,

domājams, dominikāņu tēvu apbedījumiem, kuri tika nodēvēti par “nenosakāmas kārtas netaisnībām” (VKPAI PDC Aglonas katoļu baznīca un klosteris III, 1993–2003, Lietas Nr. 08-04-III, IV-37-A-3016). Šāda fakta esamību sabiedrība vairs nenoskaidros, jo, neveicot izpēti pirms būvdarbiem, informācija neatgriezīsies ir gājusi zudībā. Postījumu dēļ vēsturei un sabiedrībai nezināma paliks informācija par arheoloģisko kultūrslāni ap baznīcu. Dievnams kādreiz tika būvēts kapsētas teritorijā. Vien nejauši atrastais dzelzs cirvis arheologus vedināja uz domām par nopostītu kāda vēlā dzelzs laikmeta apmetni (vai pagānisku kulta vietu!). Nopostīti tika arī vairāki viduslaiku apbedījumi pie dievnama altārdaļas (VKPAI PDC Aglonas katoļu baznīca un klosteris III, 1993–2003, Lietas Nr. 08-04-III, IV-37-A-3016). Aglonas katoļu bazilikas rekonstrukcija atklāj reliģiskās draudzes vadītāja nekompetences, visatļautības un kultūras mantojuma aizsardzības normatīvo aktu klaju neievērošanas gadījumu. Notikušais liecina arī par kultūras mantojuma speciālistu bezspēcību konfliktsituācijās, kad nepieļaujami pārveidojumi notiek ar augstākās garīdzniecības, valdības un pašvaldības struktūru finansiālu un morālu atbalstu (VKPAI PDC, Aglonas katoļu baznīca un klosteris II, 1974–1992, Lietas Nr. 08-04-III, IV-37 A-3015; Aglonas katoļu baznīca un klosteris III, 1993–2003, Lietas Nr. 08-04-III, IV-37-A-3016; *Latvijas Arhitektūra* 1998, Nr. 15, 18–22).

Kultūras mantojuma saglabāšanas darbā ir izzinājama ne tikai informācija par katra objekta būvēsturi, bet arī laika gaitā notikušām izmaiņām pašā celtnē. Pirms nopietnu atjaunošanas darbu veikšanas ir būtiska izpēte⁵, ko dokumentējot veic profesionāli speciālisti (Blūms 2002, 68; Dirveiks 2008, 176). Izpētes darbu jomā un nepieciešamās dokumentācijas izstrādē Latgalē trūcis speciālistu. Mazās konkurences un specifiskas darbības jomas dēļ draudzēm šo darbu izmaksas bijušas augstas un nepieciešamība – nelietderīga. To apliecina, piemēram, Zilupes novada Pasienes Romas katoļu baznīcas klostera ēkas avārijas stāvokļa gadījums (VKPAI PDC, Pasienes katoļu baznī-

⁵ Objekta izzināšanas procesā tiek veikta arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija (vispārēji sagatavotas ziņas, t. sk. fotofiksācijas materiāli, kas sniedz informāciju par objekta stāvokli, arhitektoniskos un mākslinieciskos risinājumus, vēsturisko un zinātnisko vērtību, būvniecības paņēmienus, materiālu lietojumu un amatniecisko prasmi īpatnības) un arhitektoniski mākslinieciskā izpēte (tiek detalizēti noskaidroti objekta rašanās vēsturiskie apstākļi un cita informācija, t. sk. apgūstot rakstītos avotus par objektu, veicot objekta struktūras izpēti dabā, izmantojot konstrukciju vai apdares zondāžas, šurfus, izrakumus, lai iegūtu zinātnisku informāciju par pieminekli).

cas II lieta Nr. 08-04-III, IV-31-P-2355), kad draudzes un kultūras mantojuma aizsardzības institūcijas vidū norisinājās asas diskusijas par 18. gadsimta klostera ēkas saglabāšanu vai nojaukšanu. Tā kā draudze uzstāja uz klostera ēkas nojaukšanu bez izpētes, bet pretējā puse – uz tās saglabāšanu, tad pēdējiem bija jānodrošina izpētes darbu izpilde, ko veica arhitektoniski – mākslinieciskās izpētes jomā pieredzējuši Rīgas speciālisti no SIA “AIG” (Dirveiks 2013 180–190). Līdzīga situācija ar profesionāliem kadriem Latgalē, kuriem būtu zināšanas, pietāte un pieredze vēsturisku celtnu saglabāšanā un atjaunošanā, konstatējama arī tehniskās apsekošanas dokumentācijas sagatavošanā.⁶ Piemēram, Dagdas novada Landskoronas katoļu baznīcas (VKPAI Latgales reģionālā nodaļa, *Landskoronas katoļu baznīcas lieta*; VKPAI PDC, Landskoronas katoļu baznīca, Lietas Nr. 08-04-III, IV-23-L-976 un 08-04-III, IV-23-L-975) un Aglonas novada Rušonas katoļu klostera (VKPAI, Latgales reģionālā nodaļa, *Rušonas katoļu klostera lieta*; VKPAI PDC, Rušonas katoļu baznīca, PDC+KM, Lietas Nr. 08-04-III, IV-37-R-3085) jumta konstrukciju neprofesionāli veikti tehniskās apsekošanas gadījumi varēja novest pie aplama, nepilnīga un pavisā priekšstata par celtnu problēmām, un projektu realizācijas gadījumos – pie kultūrvēsturisko vērtību zudumiem un neatbilstošiem tehniskiem risinājumiem. Šīs problēmas uzrāda valsts kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas trūkumus. Valsts ir radījusi mehānismu kultūras pieminekļu apzināšanā, uzskaitē un kontrolē, taču nav uzņēmusies funkcijas nodrošināt kultūras pieminekļu izpēti, tādējādi to deleģējot privātstruktūrām.

Ilgstošā kultūras pieminekļu aizsardzības valsts sistēmas sakārtošana un finansējuma trūkums ietekmēja kultūras mantojuma uzraudzības un sakrālo arhitektūras pieminekļu apsekošanas darbu Latgales reģionā. Tas atspoguļojās neregulāri un saturiski vāji sagatavotā dokumentācijā. Valsts darbā perifērijā tika pieņemti vēstures entuziasti, skolotāji, kultūras darbinieki u. c., kas nebija speciālisti kultūras mantojuma aizsardzības un praktiskās saglabāšanas (restaurācijas, remonta u. c.) jomā un nepietiekošas kompetences dēļ nespēja sniegt profesionālas konsultācijas reliģiskajām draudzēm. Ilgstoši aizsardzības darbs reģionos tika balstīts uz strādājošo entuziasmu un sadarbības prasmēm ar pašvaldībām un draudzēm. Arī transporta un apsekošanas darbam nepieciešamā ekipējuma trūkums (foto tehnika u. c.) bija ilgstoši aktuāla problēma. Savukārt valsts apmaksātu speciālistu vizītes objektos

⁶ Tāda nepieciešama ir nopietnu konstrukciju bojājumu gadījumos, kad jānosaka bojājumu apjoms un turpmāko darbu secība.

finansiālu apsvērumu dēļ tika organizētas reti. To apliecina rakstītajos vēstures avotos konstatējamais neregulāri, ar lieliem laika intervāliem veiktais Latgales sakrālo arhitektūras pieminekļu saglabātības stāvokļa apsekošanas un objektos veikto izmaiņu fiksācijas darbs, īpaši laikposmā līdz 21. gadsimta mijai. Informācijas un profesionāla padoma trūkuma apstākļos, Latgales sakrālās arhitektūras pieminekļu uzturēšanas vai remonta darbi draudzēs notika pašu spēkiem, pēc savām iespējām un izpratnes, nedokumentējot veiktās izmaiņas. Situācija sāka uzlaboties pakāpeniski, līdz ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas reģionālo struktūrvienību izveidošanos 2009. gadā.

Jāņem vērā, ka izvēlētās tēmas pētniecība ir neērta it īpaši kristīgās sabiedrības daļai, jo atklāj tās respektētās un ar bijību uztvertās garīgās varas t. s. ēnas puses, īpaši tās neviennozīmīgi vērtējamā attieksmē pret kultūras mantojuma saglabāšanas jautājumiem. Sakrālā arhitektūras objekti nav tikai draudžu un Baznīcas kā institūcijas īpašums, bet arī visas sabiedrības īpašums, kas nododams nākamajām paaudzēm, jo vēsta par sabiedrības attīstību, tradīcijām un vērtībām konkrētā laikposmā. Šo nozīmi apliecina arī piešķirtā valsts aizsargājama kultūras pieminekļa statuss. Ne vienmēr draudžu vēlmes sakrālo arhitektūras pieminekļu saglabāšanā sakritušas ar vispāratzītu kultūras mantojuma saglabāšanas praksi. Kā apliecina atspoguļotais Aglonas katoļu bazilikas gadījums, notika Katoļu Baznīcas un par kultūras mantojumu aizsardzību atbildīgās valsts institūcijas uzskatu un viedokļu sadursmes par attieksmi pret saglabājamām vērtībām. Lai arī minētais piemērs atspoguļo vienas katoļu draudzes attieksmi pret kultūras mantojuma saglabāšanu, tomēr atsevišķi gadījumi vēstures avotos atspoguļo arī pareizticīgo, vecticībnieku, mazāk Mozus ticīgo un luterāņu draudžu neviennozīmīgi vērtējamus attieksmju piemērus.

Diemžēl reliģisko draudžu spiediena rezultātā nereti arī valsts institūcijas meklētie kompromisi un pieņemtie lēmumi ne vienmēr kalpojuši kultūras mantojuma saglabāšanas interesēm. Vēstures avoti liecina arī par degradētiem un autentiskumu zaudējušiem objektiem, kas tikuši izslēgti no valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta. To apliecina neveiksmīgie rekonstrukcijas darbu gadījumi, piemēram, Daugavpils Sv. Pētera un Pāvila pareizticīgo baznīcas lieta (VKPAI PDC, no 2000. g., *Daugavpils Sv. Pētera un Pāvila pareizticīgo baznīcas lieta*), Daugavpils Vecforštates vecticībnieku koka lūgšanu nama ar mūra zvanu torni lieta (VKPAI, Latgales reģionālā nodaļa, *Vecforštates vecticībnieku lūgšanu nama lieta*) vai uguns nelaimē cietušās Rēzeknes novada Borisovkas vecticībnieku kopienas lūgšanu nama lieta

(VKPAI, Latgales reģionālā nodaļa, *Borisovkas vecticībnieku lūgšanu nama lieta*), kas vēsta par neatgriezeniski zaudētām kultūras pieminekļa vērtībām.

Identificētās problēmas liecina, ka vēstures avotu materiāls ir rūpīgi un kritiski analizējams, ņemot vērā attiecīgā laikmeta politiski ekonomisko situāciju, likumdošanas nianšes, Baznīcas kā garīgās varas institūcijas un valsts attiecības, reliģisko draudžu un sabiedrības attieksmi, izpētei pieejamo materiālu kvalitāti un sakrālo arhitektūras pieminekļu saglabāšanas un atjaunošanas dokumentācijas izstrādātāju profesionālismu – zināšanas un pieredzi. Lai arī situācija mūsdienās pakāpeniski uzlabojas un tiek meklēts līdzsvars Baznīcas un valsts interešu apmierināšanā sakrālo arhitektūras pieminekļu atbilstošas saglabāšanas jautājumos, tomēr šīs tēmas pētniecībai pieejamo avotu klāsts liecina par ilgstošām kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas sakārtošanas problēmām, kas aizkavēja savlaicīgāka un veiksmīgāka dialoga veidošanu starp kultūras mantojuma sargātājiem un reliģiskām organizācijām.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), 1419. f. (PSRS MP Reliģijas lietu padomes pilnvarotais LPSR, 1944–1989).

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais valsts arhīvs (turpmāk – LNA DZVA), 311. f. (Preiļu rajona Tautas deputātu padomes valde, 1993).

LNA DZVA, 202. f. (Daugavpils pilsētas Tautas deputātu padomes Izpildkomiteja, 1979–1994)

LNA DZVA, 552. f. (Krāslavas rajona Tautas deputātu padomes materiāli par reliģisko kultu darbību, statistiku, 1989–1991)

LNA DZVA, 852. f. (Daugavpils rajona Tautas deputātu padomes Izpildkomiteja, 1985–1989)

Latvijas Nacionālā arhīva Rēzeknes Zonālais valsts arhīvs (turpmāk – LNA RZVA), 18. f. (Rēzeknes pilsētas Tautas deputātu padomes Izpildkomitejas un domes fonds, 1988–1996)

LNA RZVA, 36. f. (LR Rēzeknes rajona Tautas deputātu padomes valdes materiāli, 1950–1993)

LNA RZVA, 526. f. (Ludzas rajona Tautas deputātu padomes (TDP) valdes fonds, 1950–1994)

Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Latgales reģionālā nodaļa (turpmāk – VKPAI LRN), *Borisovkas vecticībnieku lūgšanu nama lieta*
VKPAI LRN Daugavpils Sv. Pētera un Pāvila pareizticīgo baznīcas lieta
VKPAI LRN Landskoronas katoļu baznīcas lieta

VKPAI LRN Rušonas katoļu klostera lieta

VKPAI LRN Vecforštates vecdicībnieku lūgšanu nama lieta

VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvs (turpmāk – VKPAI PDC)
Aglonas katoļu baznīca un klosteris II (1974–1992), Lietas Nr. 08-04-III,
IV-37-A-3016

VKPAI PDC Aglonas katoļu baznīca un klosteris III, 1993–2003, Lietas
Nr. 08-04-III, IV-37-A-3016

VKPAI PDC Daugavpils Sv. Pētera un Pāvila pareizticīgo baznīcas lieta (no
2000. g.)

VKPAI PDC, Landskoronas katoļu baznīca, Lietas Nr. 08-04-III, IV-23-L-
976 un 08-04-III, IV-23-L-975

VKPAI PDC, Pasienas katoļu baznīcas II, Lietas Nr. 08-04-III, IV-31-P-2355

VKPAI PDC, Rušonas katoļu baznīca, PDC+KM, Lietas Nr. 08-04-III, IV-
37-R-3085

Blūms, P. (2002) Mūra faktūru problēma Latvijas vēsturisko celtnu konser-
vācijā. *Vēsturisko drupu konservācijas problēmas. Starptautiskā simpozija
un konferences materiāli*. Bauska. 68. lpp.

Čoldere, D. (1998) Aglonas ieguvumi. *Latvijas Arhitektūra*, Nr. 15: 18–19.

Dirveiks, I. (2008) Juris Vasiļjevs un Latvijas sakrālās arhitektūras izpēte.
Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas. Rīga: Neputns.
176.–177. lpp.

Dirveiks, I. (2013) Pasienes klostera arhitektūras pēdējie pētījumi. *Latvijas
Zinātņu akadēmijas Vēstis. A daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes*. 67. sē-
jums, 3/5: 180–190. lpp.

Gavare, A. (1993) Balto torņu gaismā. *Neatkarīgā cīņa*, 5. marts

Grudule, I. (1998) Dialogs laikā un telpā. In: *Sakrālā māksla un restaurācija
tautas garīguma atdzimšanas apstākļos. Referātu tēzes*. 07.05.1998. Rēzekne:
Latgales kultūras centra izdevniecība. 19. lpp.

Lapins, L. (1998) Aglonas katoliskais centrs – projekts un problēmas. *Latvijas
Arhitektūra*, Nr. 15: 22.

Kultūras pieminekļu statistika, <http://www.mantojums.lv> (21.03.2016)

Spertāle, D. (1993) Kas īsti notiek Aglonā? *Izglītība*, 23. februāris

Давыденко, А. (1990) Сбережем ли кирху? *Красное знамя*, 4 август.

Ināra Juškāne

**The Problems of Research on the Conservation of
Latgale Sacral Architecture Monuments
from the End of the 1980s to the Early 21st Century**

Key words: sacral architecture, cultural heritage, conservation, Latgale, religious congregations

Summary

History shows that the documentation of practical work of the conservation of sacral architecture monuments in different time periods and situations has been incomplete, fragmentary, contradictory, and subjective, or simply non-existent. It is also referred to the time period selected for study which coincided with the phase of the decline of the Soviet power and the restoration of Latvian statehood. Regarding the protection of sacral architecture monuments, the historical sources confirm the gradual change of the form of relationship between the state and the Church – from denying and restricting the operation of the latter to its recognition and loyalty towards it.

The range of historical sources that are available and chosen for research, both unpublished (national and local (zonal) archival documents and materials from The State Inspection for Heritage Protection Centre of Monument Documentation) and published (press materials), reflect the complexity of the issue under study. In the unpublished historical sources, the end of the 1980s and the beginning of the 1990s was specified by the reorganization of the national authorities, creation of new legislation, active involvement of the local authorities in the recovery of the property of religious organizations, etc., as well as inspecting the condition of those objects and desperate search for financial assistance for their restoration that did not always yield corresponding results targeted towards the conservation of the culture historical value. The so-called *favoured principle of neutrality*, which was established in 1990, during the research of the theme revealed inconsistencies in the relations between the Church and the state not only in differently assessable understanding and attitude towards the cultural and historical values of religious communities to be conserved but also between the state decision-making authorities and state executive authorities that supervise the cultural heritage. After years of oppression for religious congregations, the appropriate conservation of values of sacral architecture monuments was not self-evident. Historical sources reveal insufficient capacity of state's action and involvement of professionals

in appraising the situation and operational control of the sacral architecture as well as in complex aspects in search for cooperation with religious congregations regarding the conservation issues. The conservation of Latgale sacral architecture monuments in accordance with proper requirements was often respected in exchange for state financial support. The shortage of specialists of different areas, insufficient expertise, compromises, and inconsistencies in attitudes and decisions taken as well as legislation loopholes were things that partly characterize the theme within the given period of time.

Алексей Каплиев

Исторические условия институционализации скорой медицинской помощи на территории Северо-Западного края и Советской Белоруссии в первой четверти XX столетия

Ключевые слова: скорая медицинская помощь, ночные дежурства врачей, Северо-Западный край, медицина, здравоохранение, эпидемия.

Начало XX в. для Беларуси стало временем интенсивных преобразований в самых различных сферах жизни общества. Вместе с тем, в первой четверти столетия страна пережила также череду революций, войн и коренную смену культурно-нравственных и ценностных ориентиров. Исторический анализ таких периодов перманентной нестабильности крайне затруднён, и в данном контексте одним из немногих универсальных маркеров выступает уровень организации здравоохранения, которое является наиболее объективным показателем социальной защищённости населения и общественного развития в целом.

Важнейшей инновацией в области здравоохранения Беларуси начала XX в. стало создание службы скорой медицинской помощи (СМП). Настоящая статья характеризует предпосылки, причины и условия развития СМП Беларуси в дореволюционный период¹, а также на начальных этапах становления советской системы². Анализ становления СМП в два указанных исторических отрезка времени позволяет в динамике оценить реальные сдвиги в развитии здравоохранения на протяжении изучаемого периода, что, в свою очередь, является важным показателем преобразований в жизни страны в целом. Исследование основано на анализе источников из архивов, краеведческих, медицинских музеев и библиотек, а также материалов периодической печати изучаемого периода.

Зарождение СМП в близком к современному пониманию данного института относится к последней трети XIX в., когда интенсивная модернизация вызвала соответствующее общему уровню технического

¹ В рамках Северо-Западного края Российской империи.

² В рамках БССР и частично РСФСР.

прогресса развитие медицины. В Европе эталонной организацией СМП стало созданное в 1881 г. Венское добровольное спасательное общество³, которое включало в свою структуру центральную станцию СМП, принимавшую и распределявшую вызовы между бригадами медработников⁴. Следует подчеркнуть, что венская СМП носила благотворительный и добровольный характер, а все финансовые и организационные вопросы решались упомянутым обществом, подобия которого вскоре появились во многих крупных европейских городах (Каплиев 2016, 53–54).

В Беларуси в данный период ещё не был выработан институт СМП, однако важнейшие предпосылки для его создания к концу XIX в. уже сложились. Одним из главных факторов, обусловивших необходимость развития СМП, стала урбанизация. За вторую половину XIX в. городское население Беларуси значительно выросло и в 1897 г. составляло 655,2 тысяч, а в 1897–1913 гг. увеличилось до 983,3 тысяч человек. Большая часть этого населения концентрировалась в крупных и средних городах⁵, что, по причине антисанитарии и чрезмерной плотности проживания, зачастую превращало их в центры распространения массовых инфекционных заболеваний — тифа, малярии, холеры, оспы (Гісторыя Беларусі 2007, 227–228; 369). Кроме того, индустриализация и развитие транспорта привели к росту промышленного и бытового травматизма, что вызвало необходимость создания службы по оказанию экстренной медпомощи в несчастных случаях, в первую очередь, в крупных городах (Кахановіч 2004, 213). В данный период ведущую роль в развитии здравоохранения Северо-Западного края занимали местные медицинские (врачебные) общества, деятельность которых способствовала перенятию передового зарубежного опыта, в том числе и в организации СМП.

³ «Венское добровольное спасательное общество» (*Wiener Freiwillige Rettungsgesellschaft*) основано хирургом Яромиром Мунди (Jaromír Mundy, 1822–1894) после пожара в Венском театре комической оперы 8 декабря 1881 г., унесшего жизни нескольких сотен человек (Каплиев 2016, 15).

⁴ Специально для СМП была разработана конструкция специализированной кареты — *Ambulanzwagen*, которая производилась фирмой «Lohner & Co» и стала типовой для всей Европы (Каплиев 2016, 54).

⁵ Например, в Минске и Витебске проживало 24,2 % городского населения Беларуси (Гісторыя Беларусі 2007, 228)

Таблица 1

**Возникновение медицинских (врачебных) обществ
на территории Северо-Западного края⁶**

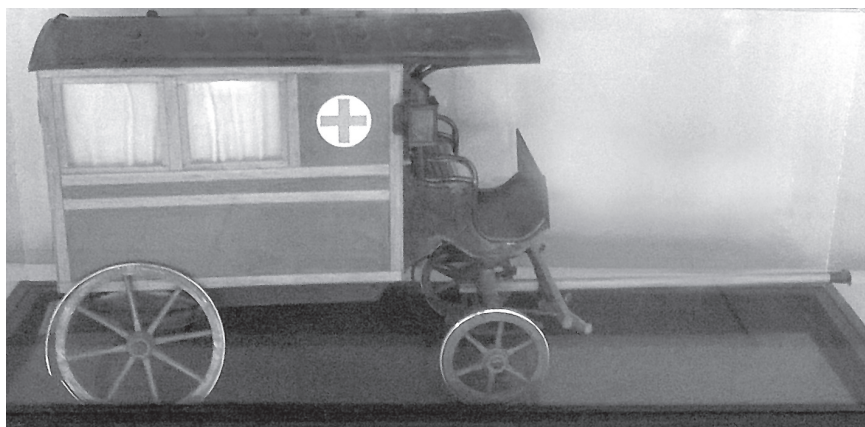
Город	Год основания	Город	Год основания
Вильна	1805	Белосток	1885
Минск	1862 (1867)	Смоленск	1886
Могилёв	1862	Гомель	1898
Гродно	1869	Бобруйск	1902
Витебск	1874	Брест	1903

В тот же период «венский» тип СМП распространился на соседние с Северо-Западным краем земли, в города Краков (1891), Львов (1893) и Варшаву (1897) (Каплиев 2016, 54). Именно из Варшавы идея создания СМП перешла в крупные города Северо-Западного края, сначала в Вильну (1902), а затем и в Минск (1911)⁷ (*Nowiny Lekarskie* 1903, 115; *Минские врачебные известия* 1911, 152). Следует отметить, что создаваемые организации СМП имели преимущественно благотворительный характер, при незначительной поддержке местных властей, что предопределило существенные, прежде всего, материальные сложности в становлении службы. В связи с этим, в некоторых городах Беларуси (Витебск, Гомель и др.) идеи СМП были реализованы лишь частично, в формате ночных дежурств врачей, оказывавших экстренную медпомощь только в ночное время и без специализированных карет (*Отчѐт* 1910, 50; Каплиев 2016, 20–21). В то же время, по схожим причинам в ряде городов Северо-Западного края (Могилёв, Смоленск) закупленные кареты СМП использовались несистемно и не были полноценно введены в эксплуатацию (Жбанков 1915, 252; 287).

Сложности при оказании экстренной медпомощи возникали даже в городах, успешно реализовавших проект СМП. В Минске СМП даже не имела собственных лошадей для обслуживания карет, а арендовала их у местного Вольно-Пожарного общества.

⁶ Молчанов 1981, 4–5; Тищенко 2003, 11–12; Коноплёва 2010, 18

⁷ Для Вильны через Варшаву была заказана карета СМП, там же проходили стажировку врачи и санитары (Zahorski 1913, 3). Перед организацией СМП в Минске в Варшаву был делегирован специальный представитель для ознакомления с опытом организации СМП в этом городе (Розенберг 1910, 19).

Илл. 1. Макет кареты скорой медицинской помощи начала XX века⁸

Дальнейшие материальные проблемы вынудили со временем переклассифицировать карету СМП в разряд «санитарных»⁹ (НИАБ. Ф. 299. Оп. 3. Д. 1426. Л. 139). Анализ источников позволяет сделать вывод, что организационные и материальные сложности минской СМП были обусловлены неспособностью организовать профильное общество по примеру венского¹⁰.

С началом Первой мировой войны потенциальное развитие СМП на территории Беларуси было окончательно прервано, а существующие организации свёрнуты либо интегрированы в армейскую медицинскую службу (НИАБ. Ф. 503. Оп. 1. Д. 79. Л. 1; Кульпанович 2014, 221). На протяжении нескольких лет территория Беларуси стала ареной военных действий, приведших к разрушению медико-санитарной сети. После установления советской власти, в условиях продолжавшихся военных действий, присутствие в городах солдат, военнопленных и беженцев, про-

⁸ Экспозиция Могилевской областной научной медицинской библиотеки. Фото автора.

⁹ Использовалась преимущественно для перевозок пациентов, а не для экстренной медицинской помощи.

¹⁰ Например, в Вильне, где Общество СМП возникло еще в 1899 г. (до открытия станции СМП) дело оказания экстренной медпомощи было налажено успешно, что позволило за 10 лет работы обеспечить более 40 000 вызовов (Zahorski 1913, 3; 11).

живавших в большой скученности, серьёзно осложняло эпидемиологическую обстановку и привело к появлению благоприятных условий для развития и быстрого распространения инфекционных заболеваний (ГАГО. Ф. 11. Оп. 1. Д. 757. Л. 94 об.; *Полесье* 1919, 4). Разветвлённая сеть железных дорог и другой инфраструктуры, способствовавшей массовым миграциям населения, превратила локальные вспышки холеры, тифа, малярии и дизентерии в полномасштабную эпидемию, которая охватила всю территорию страны (ГАВО. Ф. 984. Оп. 1. Д. 3. Л. 38).

Рост количества инфицированных был беспрецедентным: в Гомельской губернии во второй половине 1919 г. было зафиксировано 20 200 случаев сыпного тифа, а за первую половину 1920 г. — уже 84 675 (ГАГО. Ф. 11. Оп. 1. Д. 785. Л. 17, 36). В Витебской губернии в 1920 г. было зарегистрировано 40 500 случаев сыпного тифа. Схожая динамика была характерна и для других регионов Беларуси (Абраменко 2005, 121). В период вспышки инфекций главной задачей здравоохранения стала организация экстренной медицинской помощи, которая бы обеспечивала оперативное обслуживание заболевших и их доставку в стационар. В частности, в Могилёве Чрезвычайная комиссия по борьбе с эпидемиями¹¹ постановила привести имевшуюся в городе карету СМП¹² «в состояние, соответствующее её назначению», для перевозки эпидемических больных (ГАГО. Ф. 11. Оп. 1. Д. 734. Л. 41). В Гомеле аналогичная структура в 1919 г. выделила для организации СМП врачей и ресурсы (ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 31. Л. 8). В менее крупных городах, например, в Полоцке, для улучшения оказания внебольничной помощи организовывались ночные дежурства врачей (ЗГАП. Ф. 55. Оп. 1. Д. 4. Л. 15). Следует отметить, что с угасанием эпидемии большинство созданных в тот период организаций СМП были ликвидированы.

Постепенный спад эпидемии в 1921–1922 гг. совпал по времени с завершением польско-советской войны, в результате которой Западная Белоруссия оказалась в составе Польши, а восточно-белорусские земли образовали БССР и частично вошли в состав РСФСР. На этой территории руководство медициной осуществлялось Народным комиссариатом здравоохранения и проходило в соответствии с советской концепцией,

¹¹ Орган с «диктаторскими полномочиями», создававшийся в различных регионах страны для борьбы со вспышкой инфекций.

¹² Закуплена городским управлением ещё в 1912 г. (Крючок 1976, 141)

которая отвергла дореволюционную «земскую медицину» и основывалась на принципах квалифицированности, общедоступности и бесплатности медицинского обслуживания, а также его полного обеспечения государством (НАРБ. Ф. 46. Оп. 1а Т. 2. Д. 425. Л. 21; *Медицина прошлого* 1919, 11). Окончание военных действий сопровождалось демобилизацией большого количества солдат, которые влились в городское и сельское население Советской Белоруссии. В таких условиях, осложнённых большим потоком беженцев, которые переполняли территорию Беларуси и зачастую нуждались в медицинской помощи, нагрузка на лечебную сеть значительно увеличилась (*Бобруйские медицинские известия* 1922, 39). Одновременно, с началом Новой экономической политики здравоохранение было снято с государственного снабжения и переведено на средства местных бюджетов, которые не могли в должной степени поддерживать медицинскую сеть (ГАВО. Ф. 64. Оп. 1. Д. 443. Л. 8 об.). В условиях жёсткой экономии количество больниц, амбулаторий и медицинских кадров резко сократилось, что вынуждало вводить платность медобслуживания, а преимущественная лечебная помощь предоставлялась только пролетариату и государственным служащим (НАРБ. Ф. 46. Оп. 1а Т. 2. Д. 416. Л. 46; ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 450. Л. 194–195).

Отсутствие доступной экстренной помощи побуждало население обращаться к частнопрактикующим врачам¹³, которые обеспечивали СМП только за вознаграждение, что могли себе позволить не все граждане (ГАВО. Ф. 64. Оп. 1. Д. 254. Л. 143–143 об.). Следует отметить, что для советского строя существование негосударственной медицины было неприемлемым и борьба с ней напрямую связывалась с политикой и идеологией. «Отмирание» частной врачебной практики ставилось в прямую зависимость от интенсивности развития помощи на дому и СМП, которые должны были стать «предметом особых забот органов здравоохранения» (ГАВО. Ф. 64. Оп. 1. Д. 254. Л. 143 об.; НАРБ. Ф. 46. Оп. 1а Т. 2. Д. 425. Л. 30).

Уже в 1921 г. постепенно начали формироваться методические основы организации СМП, создавать которую предполагалось, в первую очередь, в городах из расчёта один пункт (станция) СМП на 150 тыс. человек населения. Наиболее рациональным признавалось расположение пункта СМП в центре города (при каком-либо лечебном учреждении) с

¹³ В сельской местности местное население в отсутствие квалифицированных врачей обращалось к знахарям.

обеспечением соответствующим специальным транспортом и обученным медперсоналом (ГАВО. Ф. 64. Оп. 1. Д. 318. Л. 11–11 об.). Таким образом, в рамках данной концепции институты СМП начали выстраиваться лишь в крупных административных и промышленных городах Беларуси.

Таблица 2

Распространение пунктов (станций) скорой медицинской помощи на территории Беларуси в 1920-е гг.¹⁴

Город	Год основания	Город	Год основания
Минск	1922	Могилёв	1926
Витебск	1922	Полоцк	1926
Гомель	1924	Мозырь	1927
Бобруйск	1924	Новобелица ¹⁵	1927

Следует отметить, что в условиях кризиса здравоохранения организацию СМП в начале 1920-х гг. можно характеризовать как относительно бессистемную и неустойчивую: многие открытые пункты СМП часто переподчинялись различным медучреждениям или вовсе сворачивались; слабое материальное снабжение СМП зачастую не позволяло медработникам пользоваться современной техникой, ввиду чего наряду с санитарными автомобилями продолжали эксплуатироваться морально устаревшие конные кареты.

В менее крупных городах основной структурой оказания экстренной медпомощи стали ночные дежурства врачей при государственных больницах и амбулаториях (ГАМн. Ф. 463. Оп. 1. Д. 332. Л. 9–10). И если в губернских (окружных) городах ночные дежурства врачей являлись только ступенькой к организации пунктов и станций СМП, то в малых городах они продолжали оставаться основой экстренной медпомощи до конца 1930-х гг.

¹⁴ ГАВО. Ф. 64. Оп. 1. Д. 438. Л. 137; ГАГО. Ф. 273. Оп. 1. Д. 17. Л. 14 об; ГАГО. Ф. 1476. Оп. 1. Д. 8. Л. 3; ЗГАБ. Ф. 1355. Оп. 2. Д. 329. Л. 81; ГАМог. Ф. 52. Оп. 1. Д. 14. Л. 37; ЗГАП. Ф. 113. Оп. 1. Д. 173. Л. 4 об.; ЗГАМ. Ф. 54. Оп. 1. Д. 121. Л. 73

¹⁵ Сегодня — район г. Гомеля, однако в 1920-е гг. — отдельная административная единица, с малым количеством проживающего населения, однако обладавшая развитой промышленностью, ввиду чего имела отдельную от Гомеля организацию СМП

Илл. 2. Карета скорой медицинской помощи г. Гомеля.
Фотография, 1924 г.¹⁶

Илл. 3. Автомобиль скорой медицинской помощи (слева) г. Минск.
Фрагмент фотографии, 1920-е гг.¹⁷

¹⁶ ГАМН. Ф. 463. Оп. 1. Д. 300. Л. 15

¹⁷ РМИБ. КП 11680

Обобщая опыт организации СМП на территории Беларуси в рамках первой четверти XX в., отметим, что именно в изучаемый период сложились исторические предпосылки и необходимые условия для успешного становления службы. Проведённое исследование показывает, что главными побудительными причинами возникновения СМП на территории Беларуси стала близость к успешным примерам организации данного института в Европе и общая модернизация общества на рубеже XIX и XX вв. Подводя итоги развитию СМП в дореволюционный период, следует констатировать, что из-за преимущественно благотворительного характера деятельности, при слабой поддержке государства, а также общей бессистемности организации полноценная система оказания СМП на территории Беларуси в дореволюционный период так и не сложилась. Однако накопленный до революции опыт организации экстренной медицины позволил в короткие сроки выстроить фундамент для дальнейшего развития СМП уже на государственной основе.

Список источников и литературы

Государственный архив Витебской области (далее – ГАВО). Ф. 64 (Отдел народного здравоохранения исполнительного комитета Витебского губернского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов). ГАВО. Ф. 984 (Отдел здравоохранения исполнительного комитета Витебского уездного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

Государственный архив Гомельской области (далее – ГАГО). Ф. 11 (Отдел здравоохранения исполнительного комитета Гомельского губернского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

ГАГО. Ф. 273 (Отдел здравоохранения исполнительного комитета Речицкого окружного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

ГАГО. Ф. 1476 (Гомельский городской отдел статистики).

Государственный архив Минской области (далее – ГАМн). Ф. 463 (Инспекция здравоохранения исполнительного комитета Минского окружного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

Государственный архив Могилёвской области (далее – ГАМог). Ф. 52 (Могилевский окружной финансовый отдел Могилевского исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

Государственный архив общественных объединений Гомельской области (далее — ГАООГО). Ф. 1 (Гомельский губернский комитет ВКП(б)).

Зональный государственный архив в г. Бобруйске (далее — ЗГАБ). Ф. 1355 (Управление здравоохранения исполнительного комитета Бобруйского городского Совета народных депутатов).

Зональный государственный архив в г. Мозыре (далее — ЗГАМ). Ф. 54 (Прокурор Мозырского округа Народного комиссариата юстиции БССР).

Зональный государственный архив в г. Полоцке (далее — ЗГАП). Ф. 55 (Отделение здравоохранения общего отдела исполнительного комитета Полоцкого уездного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

ЗГАП. Ф. 113 (Отдел здравоохранения исполнительного комитета Полоцкого окружного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

Национальный архив Республики Беларусь (далее — НАРБ). Ф. 46 (Минздрав Республики Беларусь).

Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). Ф. 299 (Минское губернское правление).

НИАБ. Ф. 503 (Минское вольное пожарное общество).

Республиканский музей истории медицины Беларуси (далее — РМИМБ). КП 11680.

Абраменко М. Е. (2005) *Здравоохранение БССР — становление советской системы (1917–1941 гг.)*. Гомель. 236 с.

Бобруйские медицинские известия (1922) № 1–2: 39.

Гісторыя Беларусі: у 6 т. Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII — пачатак XX ст.) (2005) Гал. рэд. М. Касцюк. Мінск: Экаперспектыва. 519 с.

Жбанков Д. Н. (1915) *Сборник по городскому врачебно-санитарному делу в России*. Москва: Типолитография В. Рихтер. 552 с.

Каплиев А. (2016) Европейский опыт в формировании института скорой медицинской помощи на территории Беларуси. В кн.: *Европа: актуальные проблемы этнокультуры. История и культура Беларуси: Материалы IX Междунар. науч.-теорет. конф., Минск, 10–11 ноября 2016 г.* Отв. ред. А. В. Касович. Минск: РИВШ. С. 53–56.

Каплиеў А. (2016) Станаўленне службы хуткай медыцынскай дапамогі на беларускіх землях (канец XIX — пачатак XX стагоддзя). *Беларускі гістарычны часопіс*, № 12: 15—23.

Каханоўскі А. Г. (2004) Сацыяльныя аспекты мадэрнізацыйных працэсаў у Беларусі (60-я гг. XIX — пачатак XX ст.) В кн.: *XXI век: актуальныя праблемы гістарычнай навуцы: Матер. міжнарод. навуч. конф., посв. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г.* Отв. ред. В. Н. Сидорцов. Минск: БГУ. С. 213—215.

Коноплева Е. Л. (2010) *Становление и развитие здравоохранения Смоленской губернии (вторая половина XVIII века — 1917 год): автореф. дисс.... канд. мед. наук: 07.00.10.* Москва. 24 с.

Крючок Г. Р. (1976) *Очерки истории медицины Белоруссии.* Минск. 264 с.

Кульпанович О. А. (2014) Медицина и здравоохранение Беларуси в годы Первой мировой войны (1914—1918 гг.). В кн.: *Первая мировая война в исторических судьбах Европы: сб. материалов междунар. науч. конф., г. Вилейка, 18 октября 2014 г.* Редкол. В. А. Богуш и др. Минск: Изд. центр БГУ. С. 218—222.

Медицина прошлого и медицина будущего (1919) Ярославль. 16 с.

Минские врачебные известия (1911) № 6: 150—152.

Молчанов А. П. (1981) *Медицинские общества Белоруссии и их роль в развитии здравоохранения и науки: автореф. дисс. ... канд. мед. наук: 07.00.10.* Москва. 22 с.

Отчёт Витебской городской санитарной комиссии за 1908 год (1910) Витебск: Типо-литография П. Подземского. 56 с.

Полесье. Газета общественно-политическая и литературная (1919) № 131: 4.

Розенберг Р. (1910) Скорая медицинская помощь. *Минские врачебные известия*, № 8: 19—22.

Тищенко Е. М. (2003) *Здравоохранение Беларуси в XIX—XX вв.* Гродно. 270 с.

Nowiny Lekarskie (1903) № 2: 115—116.

Zahorski W. (1913) *Dziesięciolecie Towarzystwa Doraznej Pomocy w Wilnie. 1902—1912.* Wilno: “Znicz”. 16 s.

Aleksejs Kapļijevs

**Neatliekamās medicīniskās palīdzības institucionalizācijas vēsturiskie
apstākļi Baltkrievijas teritorijā 20. gadsimta pirmajā ceturksnī**

Atslēgas vārdi: neatliekamā medicīniskā palīdzība, ārstu nakts dežūras, Krievijas impērijas Ziemeļrietumu novads, medicīna, veselības aprūpe, epidēmija

Kopsavilkums

Pētījumā veikta neatliekamās medicīniskās palīdzības rašanās analīze Baltkrievijas teritorijā. Neatliekamās medicīniskās palīdzības attīstība sākās vēl pirms Oktobra revolūcijas saistībā ar sabiedrības modernizācijas procesu, kura izraisīja epidēmiskās situācijas un traumatisma palielināšanos. Neatliekamās medicīniskās palīdzības organizācijā lielu lomu spēlēja Ziemeļrietumu novada ģeogrāfiskais tuvums vietām Eiropā, kur jau bija neatliekamās medicīniskās palīdzības institūcijas. Nepietiekams organizācijas līmenis un Pirmā pasaules kara sākums Baltkrievijas teritorijā neļāva attīstīt Baltkrievijas neatliekamo palīdzību līdz Eiropas līmenim. Pēc kara beigām, padomju varai nostiprinoties Baltkrievijas austrumos, sākās medicīnas iestāžu tīkla masveida samazināšana jaunās ekonomiskās politikas periodā, kas pasliktināja medicīniskās palīdzības stāvokli. Lai saglabātu medicīnisko palīdzību vismaz ekstremālos gadījumos, tika atjaunotas atsevišķas neatliekamās medicīnas struktūras dažos apgabalos, kuri lika pamatus regulāra neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta izveidei.

Alexey Kapliyev

**The Historical Conditions of the Institutionalization of Ambulance
in the North-Western Edge and Soviet Belarus
in the First Quarter of the 20th Century**

Key words: ambulance, doctors' night duties, North-Western Edge, medicine, healthcare, epidemic

Summary

The present study contains an analysis of the causes and conditions of the ambulance service appearance in the territory of Belarus. It was shown that the development of ambulance services began in the pre-revolutionary period, and was predetermined by the modernization of society, that led to a deterioration of the epidemic situation and increased traumatism. The geographic proximity of North-Western Edge to European examples of the ambul-

ance organization had great value for the ambulance formation in Belarus. Insufficient level of organization and the beginning of World War I did not allow Belarusian ambulance to reach European standards of emergency medical service. After the end of the war and the establishment of the Soviet rule in Eastern Belarus, the extreme conditions of the post-war epidemics and the massive reduction of the medical network in the period of the New Economic Policy deprived the population of medical assistance. To support a minimal level of medical assistance, even in emergency cases, certain elements of ambulance had been restored in various regions of the country, which laid the foundation for the formation of a regular ambulance service.

Anete Karlsonē

LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātvē esošās ziņas par krāsaugu lietojumu Latvijā¹

Atslēgas vārdi: tradicionālās amatniecības prasmes, dabas krāsvielas, etnoloģija, nemateriālais kultūras mantojums

Krāsaugu lietojumam Latvijas teritorijā ir senas tradīcijas. Prasme lietot augos esošās krāsvielas tekstilšķiedru (vilna, lini u. tml.) krāsošanai ir daļa no mūsu nemateriālā kultūras mantojuma. Laika gaitā šo zināšanu kopums un tā lietojuma intensitāte ir mainījusies, tomēr tā tiek praktizēta arī mūsdienās. Šis raksts ir turpinājums iepriekšējos gados aizsāktajai pētnieciskajai tēmai par nemateriālā kultūras mantojuma – tradicionālo prasmju – pārmanojamību Latvijā. Krāsošana ar augu krāsvielām ir neliela tā daļa, toties praktizēta Latvijas teritorijā ļoti ilgstoši, daudzu gadsimtu garumā (Žeiere 2014, 377; Ozols 1939, 76).

Raksta autorei līdzšinējos pētījumos (Karlsonē 2014, 2016a, 2016b) ir izsekots krāsaugu lietojuma tradīcijas attīstībai līdz Otrajam pasaules karam. Šī raksta uzdevums ir noskaidrot, kāda informācija par krāsaugu lietojuma tradīciju atspoguļota etnogrāfiskajos materiālos, kas vākti pēc minētā perioda. Plaša to kolekcija glabājas Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) Etnogrāfisko materiālu krātvē (EMK). Ekspedīciju pieraksti galvenokārt atspoguļo krāsaugu lietojuma tradīcijas praktizēšanu Latvijā 20. gadsimtā. Šie etnogrāfiskie materiāli sniedz papildu ziņas jau 20. gadsimta pirmās puses preses izdevumos atrodamajām liecībām, kā arī jaunu informāciju par gadsimta otro pusi.

LU LVI mājaslapā lasāma koncentrēta informācija par šajā rakstā analizēto krātuvi: “LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātvē atrodas pašlaik plašākais rakstīto etnogrāfisko ziņu krājums par tradicionālo kultūru. Tā ir unikālu un daudzveidīgu kultūrvēsturisku materiālu kopa, ko veido Latvijas vēstures institūta zinātnieku etnogrāfiskajās ekspedīcijās kopš 1947. g. uzkrātie ekspedīciju materiāli – lauka pieraksti, grafiskie materiāli,

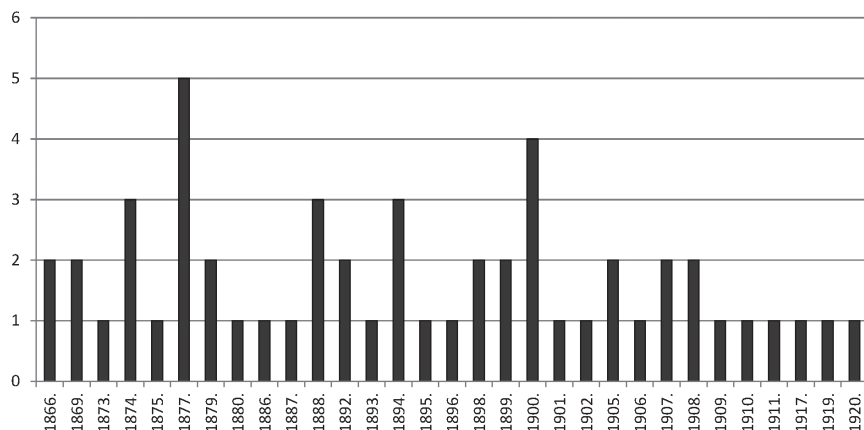
¹ Raksts sagatavots LU Latvijas vēstures institūta pētnieciskā projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

foto negatīvi, fotogrāfijas, dokumenti un dokumentu kopijas. [...] EMK glabājas (galvenokārt) materiāli par tautas tradicionālo materiālo kultūru un dzīvesveidu Latvijas laukos, piemēram – tautas celtniecību, mājas iedzīves priekšmetiem, darba rīkiem, lauku transporta līdzekļiem, audumiem, apģērbu, uzturu, dažādiem nodarbošanās veidiem – zemkopību, lopkopību, amatniecību, zveju utt. Atrodami materiāli, kas raksturo ģimenes un gadskārtu tradīcijas, tautas lietišķo mākslu un vēl daudzas citas jomas” (Vanaga).

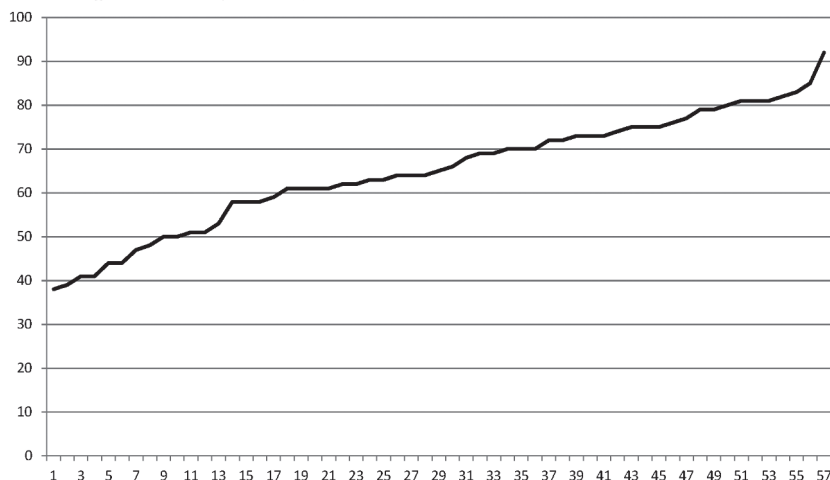
Par krāsaugiem un to lietojumu informācija fiksēta samērā reti, jo tā līdz šim nav bijusi atsevišķa pētījuma tēma. Šajā tematikā ziņas iegūtas, vācot materiālus par citām tēmām, piemēram, apģērba darināšanu, aušanu, adīšanu vai citiem sieviešu rokdarbiem u. tml. Kopumā etnogrāfisko ekspedīciju materiālos ziņas par krāsaugiem fiksētas 65 dokumentos, kas iegūti laika posmā no 1947. līdz 1984. gadam. Tā kā krāsošana mājsaimniecības vajadzībām parasti bija sieviešu nodarbošanās, tad arī ziņu sniedzējas vairumā gadījumu bija sievietes. Starp respondentiem bija tikai četri vīrieši.

Ziņu sniedzēji dzimuši laikā no 1866. līdz 1920. gadam (1. att.). Kopumā iegūtā informācija attiecas uz laika posmu no 1870. gadiem līdz 1980. gadu vidum, tātad gandrīz 100 gadu periodā. Īpaši iezīmējas pasaules karu (Pirmā un Otrā) periods, kad krāsošana ar augu krāsvielām izmantota pastiprināti. Tas sasaucas arī ar citos avotos (LNV M ZAE, latviešu preses izdevumi) atrodamo informāciju, kas analizēta raksta autore iepriekš minētajās publikācijās. Ziņas par krāsaugu lietojumu pierakstītas visos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos. Visvairāk materiālu ir no Latgales – 31 pieraksts. 22 pieraksti ir no Vidzemes, no Sēlijas jeb Augšzemes ir 6 un no Kurzemes 5 pieraksti, no Zemgales – tikai 1.

Analizējot šos materiālus, jāņem vērā ne tikai teicēju dzimšanas gads, bet arī teicēju vecums ziņu sniegšanas laikā (2. att.). Kā redzams 2. attēlā, vairums respondentu bijuši vecākā gadagājuma cilvēki – apmēram no 60 līdz 80 gadiem. Gadījumos, kad teicēja stāstījusi par vairs nepraktizētām darbībām, kuras viņa pati veikusi jaunībā vai kuras veikusi viņas māte, salīdzinoši lielāks ir iespējamās kļūdas procents fiksētajā informācijā. Laika gaitā daļa no pētniecības procesam būtiskas informācijas var būt aizmirsta vai arī atmiņā saglabātajā var būt radušās kļūdas. Ar laika attālumu līdz praktizētajai darbībai (krāsaugu lietojumam) skaidrojami arī ļoti aptuvenie un neprecīzie pieraksti. Tie, protams, var būt radušies arī no intervētāja neprofesionalitātes vai ieinteresētības citās jomās, piemēram, tautas celtniecībā vai ģimenes ieražās.

1. attēls. Dzimšanas gadi teicējiem, kas snieguši ziņas par krāsaugu lietojumu (LU LVI EMK materiālu analīze)

2. attēls. Teicēju vecums laikā, kad viņi snieguši ziņas par krāsaugu lietojumu (LU LVI EMK materiālu analīze)

Tomēr, salīdzinot ar 20. gadsimta pirmajā pusē fiksētajiem pierakstiem, ir arī diezgan daudz tādu aprakstu, kur krāsošanas process raksturots visai detalizēti. Tas liecina, ka ziņu sniedzēja šo darbību labi pārzinājusi un veikusi vēl salīdzinoši neilgi pirms ziņu pierakstīšanas.

Genus	Number of Species
<i>Allia cepa</i> L.	25
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	25
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	11
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	5
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	5
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	29
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	5
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	20
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	18
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	8
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	9
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	9
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	5
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	8
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	4
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	11
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	3
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	3
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	4
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	2
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	4
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	1
<i>Anisocaulis</i> (L.) Garbino	4

Pirmajā vietā pēc lietojuma biežuma viennozīmīgi ir alkšņu *Alnus* spp. mizas. Tomēr konkrēta suga – melnalksnis *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn. vai baltalksnis *A. incana* (L.) Moench – precizēta salīdzinoši reti.

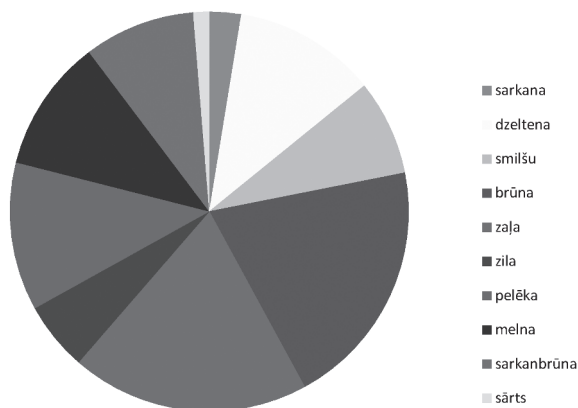
Otrajā vietā ir sīpolu *Allium* L. mizas, bet trešajā ir sila yirsis *Calluna vulgaris* (L.) Hull, ļoti līdzīgā pozīcijā ir arī bērzs *Betula* spp. Šeit gan jāteic, ka no bērza kā krāsvielas avots ir tikušas lietotas gan tā mizas un zemzīmas slānis gremzdi, kas iepriekšējā perioda materiālos bija fiksēti salīdzinoši retāk, gan koka lapas.

Nākamie pēc pieminējuma biežuma ir parastais kadiķis *Juniperus communis* L., tā zari ar visām skujām, un parastā krūklja *Frangula alnus* Mill. mizas, dažkārt arī lietoti tā augļi.

Salīdzinoši bieži minēta tumši zilās (jeb indigo) krāsas iegūšana, krāsvielu raudzējot urīnā. Pēc esošajiem pierakstiem nav iespējams noteikt, vai krāsvielas pigments, kuru pirka, bija dabiskā vai sintētiskā indigo krāsviela. Tomēr visos gadījumos aprakstīta senā, tradicionālā krāsošanas tehnoloģija ar raudzēšanu urīnā. Dažkārt zilās krāsas iegūšanai minēts tikai urīns, aizmirstot galveno krāsvielu – zilo pigmentu.

Kā pēdējie biežāk lietoto krāsaugu uzskaitījumā minami egles *Picea abies* (L.) H. Karst. čiekuri un ozola *Quercus robur* L. mizas.

Apkopojot informāciju par krāsu toņiem, kuri tika iegūti, krāsojot ar dabiskajām krāsvielām, redzams, ka visbiežāk minēti brūnie, zaļie, pelēkie un dzeltenie toņi (4. att.).

4. attēls. EMK materiālos minētās krāsas, kas iegūtas ar dabas krāsvielām (LU LVI EMK materiālu analīze)

Salīdzinoši bieži minēta arī melnā un sarkanbrūnā krāsa. Kā atsevišķs krāsas apzīmējums analizētā perioda materiālos izdalāms nosaukums “smilšu krāsa”, kas iepriekš netika minēta. Savietojot lietotos augus un nosauktos, no tiem iegūtos krāsu toņus, var konstatēt, ka biežāk lietoti tie augi, kas ar salīdzinoši vienkāršu krāsošanas tehnoloģiju, samērā viegli un ātri deva nosaukto rezultātu. Komplicētākie krāsošanas paņēmieni un retāk vai sarežģītāk iegūstamie augi, kas deva spilgtākus, košākus krāsu toņus un grūtāk iegūstamas krāsas, 20. gadsimta otrajā pusē pārsvarā vairs netika lietoti. Tie fiksēti salīdzinoši reti. Spilgtās un ar dabiskajām krāsvielām grūtāk iegūstamās krāsas, tādas kā, piemēram, sarkana un zila, biežāk tika iegūtas, izmantojot

sintētiskās krāsvielas. Tās deva vieglāku un ātrāk sasniedzamu rezultātu. Ikdienu dzīves vajadzībām pietika ar vieglāk iegūstamajiem krāsu toņiem, jo tie pilnībā atbilda laikmetam atbilstoša apģērba un telpu tekstiliju darināšanas prasībām. Papildu mākslinieciskās kvalitātes deva augu krāsvielu niansētie starptoņi, kurus ar sintētiskajām krāsvielām iegūt bija grūtāk.

Secinājumi

Analizētais materiāls liecina, ka krāsaugu lietojuma tradīcija turpināja pastāvēt 20. gadsimta otrajā pusē, lai arī jau kā izzūdoša parādība, uz ko norāda salīdzinoši reti pierakstītās ziņas par šo jomu. Tradicionālo prasmju, tostarp krāsaugu izmantojuma, nozīme pieauga pasaules karu laikā, pasliktinoties saimnieciskās dzīves apstākļiem. Konstatējams, ka EMK materiālos salīdzinoši daudz aprakstīta krāsošana ar koku mizām, kas iepriekšējam periodam nebija tik raksturīgi. Lai arī biežāk iegūti tika brūni-zaļi-dzelteno krāsu toņi, kopumā vēl aizvien bija saglabājušās zināšanas par gandrīz pilna spektra krāsu iegūšanu ar augu krāsvielām.

Lai varētu daudzpusīgāk raksturot krāsaugu lietojuma tradīcijas attīstību 20. gadsimta otrajā pusē, pētījumi jāturpina, analizējot vēl citas vēstures avotu kopas.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve (LU LVI E)

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcija (LNVM ZAE)

Karlsonē, A. (2014) Nemateriālais kultūras mantojums: krāsaugu izmantojuma atspoguļojums dažādos vēstures avotos. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki*. XVII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule". 169.–177. lpp.

Karlsonē, A. (2016a) Krāsaugu lietojuma tradīcijas atspoguļojums latviešu preses izdevumos (19. gadsimta beigas – 1940. gadi). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki*. XIX. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule". 125.–131. lpp.

Karlsonē, A. (2016b) Rakstītie avoti par krāsaugu lietojuma tradīciju Latvijas teritorijā. 19. gs. beigas – 1944. gads. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija* Rīga: LU Latvijas vēstures institūts. Nr. 29, 193.–204. lpp.

Žeiere, I. (2014) Latviešu senais apģērbs. Grām.: *Latvija un latvieši. 1. sēj.* Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 372.–423. lpp.

Ozols, K. (1939) Senie latviešu audumi. *Senatne un Māksla*, Nr. 2: 76–101.
[Vanaga, L.] *Etnogrāfisko materiālu krātuve: Apraksts*. <http://www.lvi.lv/lv/etnokrātuve.htm> (08.03.2017.)

Anete Karlsonē

Information about Natural Dyeing in the Repository of Ethnographic Material of the Institute of Latvian History

Key words: traditional craftsmanship, natural dyes, ethnology, intangible cultural heritage

Summary

The use of dyeing plants in the territory of Latvia has ancient traditions. It is part of our intangible cultural heritage. The purpose of the present paper is to clarify what information about natural dyeing plants is available in the documents of the Repository of Ethnographic Material of the Institute of Latvian History, the University of Latvia (henceforth – the Repository).

The Repository currently holds the most extensive collection of written ethnographic records relating to traditional culture. This unique material has been collected during ethnographic fieldwork since 1947 and serves as an important source for research.

The information about dyeing plants and their use has been rarely recorded, because it has never been a separate object of research. Since dyeing for household needs was women's craftwork, most respondents were women, born from 1866 till 1920; majority of the respondents were elders. The obtained information is from the period between the 1870s and mid-1980s. Particularly marked is the period of the World Wars (both first and second) with an increase in use of plant dyeing.

Expeditions have recorded 39 natural dyestuffs. Most often mentioned plants are the following: alder *Alnus* L., onion *Allium cepa* L., heather *Calluna vulgaris* (L.) Hull., birch *Betula* spp., juniper *Juniperus communis* L., alder buckthorn *Frangula alnus* Mill., cones of spruce *Picea abies* (L.) H. Karst., oak *Quercus robur* L., and indigo.

Although there were mostly brown-green-yellow shades obtained, still there was knowledge about how to obtain an almost full spectrum of colours using dyeing plants.

The research material affirms the traditional usage of dyeing plants still in effect in the second half of the 20th century, although at present it is a disappearing phenomenon.

Iveta Krilova

Sievietes – ekonomisko noziegumu veicējas Daugavpils prokuratūras materiālos (1953–1964)

Atslēgas vārdi: Daugavpils, Daugavpils pilsētas prokuratūra, sieviete, ekonomiskais noziegums, padomju periods

Ekonomiskais noziegums sociālistiskajā sistēmā, pēc vācu vēsturnieka D. Filcera, ir noziedzīga nodarījuma veids ekonomikas sfērā, kas vērsts pret personisko un valsts sociālistisko īpašumu (Filtzer 2002, 2). PSRS tiesu statistika liecina, ka 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē – 60. gadu sākumā ekonomisko noziegumu īpatsvars pieauga, un 1960. gadā īpašuma izlaupīšanas un zādzības sastādīja attiecīgi 26,3% un 18,2% no visiem PSRS reģistrētajiem noziegumiem. Tomēr PSRS līderis Ņikita Hruščovs bija pārliecināts, ka sociālistiskā saimniekošanas sistēma visumā ir progresīva, bet negatīvo parādību, tostarp noziegumu ekonomikas jomā, cēloņi pastāv atsevišķu pilsoņu apziņā vai sabiedrisko attiecību un tautsaimniecības pārvaldes funkcionēšanas atsevišķās nepilnībās (Богданов 2012, 6).

Padomju tiesību sistēmā kā ekonomiskie noziegumi tika kvalificēti arī noziedzīgi nodarījumi (noziegumi) pret personisko īpašumu. Saskaņā ar padomju tiesību normām tie ir noziedzīgi nodarījumi, kas pārkāpj pilsoņu personiskā īpašuma (manta, naudas līdzekļi, valsts aizņēmumu obligācijas un citas materiālas vērtības naudas izteiksmē) tiesības, kas nostiprinātas PSRS Konstitūcijas 10. pantā. Nozieguma sastāva raksturīgā pazīme ir materiāla kaitējuma nodarīšana cietušajam; centieni kļūt bagātākam uz citu rēķina (piemēram, zādzība, laupīšana, krāpniecība, izspiešana). Pēc atsevišķu padomju republiku (tostarp Latvijas PSR) kriminālkodeksu normām, noziegumi pret personisko īpašumu ir arī sveša īpašuma piesavināšanās un izšķērdēšana, pilsoņu personiskā īpašuma iznīcināšana ar nodomu vai aiz neuzmanības. Kriminālatbildība par šādiem noziegumiem iestājās no 14 gadu vecuma, par pārējiem noziegumiem – no 16 gadu vecuma (Большая Советская энциклопедия 1971, 25).

Praksē sieviešu ekonomiskie noziegumi izpaudās kā centieni gūt ienākumus un materiālus labumus vieglā ceļā, nestrādājot, veicot dažādus kri-

mināli sodāmus ekonomiska rakstura darījumus, piemēram, spekulāciju, nelegālu uzņēmējdarbību, krāpniecību u. c. Kādas bija sieviešu kategorijas, kuras visbiežāk izvēlējās “nostāties uz noziedzības ceļa”, ir iespējams noteikt, izmantojot pilsētas prokuratūras materiālus, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālajā Valsts arhīvā (turpmāk – LNA DZVA).

Pētījuma avotu bāze ir Daugavpils pilsētas prokuratūras lietas par 1948.–1965. gadu (LNA DZVA 875. f., 1. apr.). Fonds ietver 278 lietas; tika apzinātas 245 lietas par 1953.–1964. gadu, no tām 185 pabeigtas lietas par 1953.–1964. gadu un 60 izbeigtas pastāvīgas glabāšanas lietvedībā izstrādātas lietas, kas tika izbeigtas pierādījumu trūkuma un noziedzīga nodarījuma sastāva neesamības dēļ. No tām 33 lietas (25 pieņemtas lietas un 8 izbeigtas lietas) par 1953.–1964. gadu, kurās figurēja 43 sievietes – noziedznieces. 20 pieņemtām lietām un 2 izbeigtām lietām bija ekonomiska nozieguma pazīmes un sastāvs. Rakstā izpētīti arī tie sieviešu veiktie noziegumi, kuri saskaņā ar Latvijas PSR un Krievijas PFSR kriminālkodeksu tiesību normām nav ekonomiskie noziegumi, tomēr darba autore klasificēja kā ekonomiskos, jo tiem bija ekonomisks motīvs un to veicinošie faktori netieši bija dotā padomju perioda posma sociāli ekonomiskie apstākļi: nelegālie aborti, slepkavības un to mēģinājumi, prostitūcija.

Kā atsevišķa ekonomisko noziegumu veicēju grupa apskatītas sievietes, kuru dzīves vieta neatradās Daugavpils pilsētas administratīvajā teritorijā, bet kas savus noziedzīgus nodarījumus veica tajā, kā arī sievietes, kuru izmeklēšanas lietas pēc piekritības tika pārsūtītas Daugavpils pilsētas prokuratūrai.

LNA DZVA prokuratūras materiālu analīze dod iespēju rekonstruēt minētā laikposma ekonomiskos noziegumus un sniedz datus noziegumus veikušo sieviešu “portreta” konstruēšanai. Savukārt šo sieviešu sociālo raksturojumu analīze ļauj noteikt korelāciju starp viņu vecumu, izcelšanos, ģimenes stāvokli, izglītības līmeni, nodarbinātību u. c. un veiktajiem ekonomiskajiem noziegumiem. Tas atklāj sociāli ekonomiskos faktorus un motīvus, kas sekmeja ekonomisko noziegumu veikšanu sieviešu vidū.

Pieejamo Daugavpils prokuratūras lietu materiāli atklāj, ka sieviešu veikto noziegumu un to mēģinājumu īpatsvars kopējā veikto noziedzīgu nodarījumu skaitā ir neliels, tikai 12,7%. Savukārt sieviešu veikto noziegumu starpā ekonomiskie noziegumi ir 90% no kopējā noziedzīgo nodarījumu skaita; 9 no katriem 10 sieviešu veiktajiem noziedzīgajiem nodarījumiem bija ekonomisks raksturs.

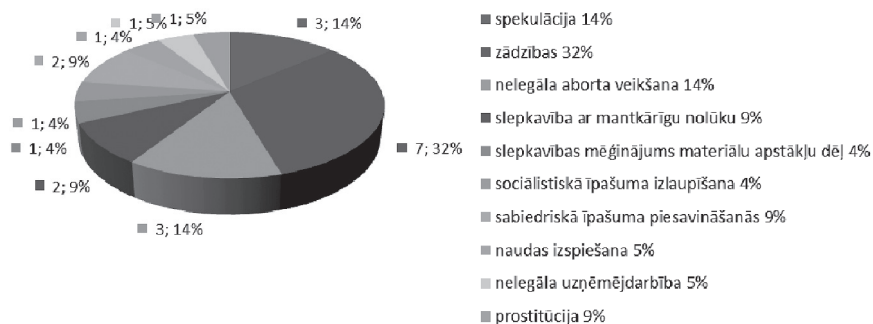
1. tabula.

**Sieviešu ekonomisko noziegumu īpatsvars
kopējā noziegumu struktūrā 1953.–1964. gadā¹**

Gads	Lietu skaits	Figurē sievietē (skaitļos un %)	Sieviešu veikto ekonomisku noziegumu skaits (skaitļos un %)
1953.	5	–	–
1954.	11	–	–
1955.	9	3 (33,3%)	3 (33,3%)
1956.	14	1 (7,1%)	1 (7,1%)
1957.	12	–	–
1958.	12	4 (33,3%)	3 (25%)
1959.	9	1 (11,1%)	1 (11,1%)
1960.	21	1 (4,8%)	1 (4,8%)
1961.	19	3 (15,8%)	2 (10,6%)
1962.	24	3 (12,6%)	1 (4,2%)
1963.	20	4 (20%)	3 (15%)
1964.	29	5 (17,2%)	5 (17,2%)
Kopā	185	25 (12,4%)	20 (10,8%)
	<i>Izbeigto lietu skaits</i>	<i>Figurē sievietē (skaitļos un %)</i>	<i>Sieviešu veikto ekonomisku noziegumu skaits (skaitļos un %)</i>
1953.–1964.	60	8 (13,3%)	2 (3,3%)
Kopā	245	33 (15,8%)	22 (9%)

Visizplatītākais ekonomiskais noziegums 1953.–1964. gadā bija zādzība. Spriežot pēc Daugavpils pilsētas prokuratūras lietu materiāliem, zādzības bija trešā daļa no visiem sieviešu veiktajiem ekonomiskajiem noziegumiem, ko veicināja zems iedzīvotāju ienākumu līmenis un vispārējais preču deficīts, īpaši pirmās nepieciešamības preču trūkums. To apstiprina fakts, ka tika zagti vienkārši sadzīves priekšmeti: pārtika (gaļa, milti, ievārījums utt.), darbarīki, lietots apģērbs, apavi un gultasveļa, sīknauda utt.

¹ LNA DZVA 875. f., 1. apr.

1. attēls. Sieviešu ekonomisko noziegumu struktūra 1953.–1964. gadā²

Pēc D. Filcera domām, apkaunojošais 1947. gada 4. jūnija PRSR Augstākās Padomes prezidija dekrēts “Par pilsoņu personiskā īpašuma pastiprinātu aizsardzību” ar likuma drakoniskajiem sodiem par sīkiem kriminālnoziegumiem kļuva par vēlinā staļinisma represīvo mēru un marginalizēja lielu sabiedrības daļu, kas aptvēra kolhozniekus un strādniekus, kā arī sievietes un jauniešus, pārtikas produktu zagļus un citus sīkus mantisko noziegumu veicējus, kas to darīja, lai izdzīvotu. Dekrēts atraisīja gadsimtiem ilgušo problēmu – mazo zagļu, kas nebija slaveni kriminālie elementi, vajāšanu. Turpmāk tajā tika sagatavoti nosacījumi vieglākai brīvības atņemšanai un nometņu piespriešanai no pieciem līdz desmit gadiem labošanas darbu nometnēs. Augstākie sodi par zādzībām sasniedza 25 gadus (Filtzer 2002, 3).

1958. gadā zagle-recidiviste Anastasija O. apsūdzēta divās epizodēs: pulksteņa un ādas pirkstaiņu zādzībā, ar viltu iekļūstot priekšnamos, kur arī tika aizturēta (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 53. l., 3.–5. lp.). 1955. gadā izmeklēts noziedzīgs nodarījums – gaļas, miltu, ievārījuma un citu pārtikas produktu, kā arī lietota sieviešu un bērnu apģērba, gultasveļas, trauku un citu sadzīves priekšmetu zādzības no māju priekšnamiem, pieliekamiem kambariem un bēniņiem, ko vairākās epizodēs 1955. gadā paveikusi apsūdzētā Olga B., kas “izvairās no sabiedriski derīga darba, tiesas un izmeklēšanas, sistemātiski veic zādzības” (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 19. l., 5. lp.). 1955. gadā kā organizēta zagļu grupējuma vadone figurē Marija Č., kas kopā ar trim vīriešiem apzaga šķūni, izlaužot sienu; bandas guvums bija darbarīki, matracis un dzīva zoss (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 31. l., 4. lp.). Savukārt 1958. gadā divas agrāk tiesātas sievietes Irēna N. un Sofija I. pēc iepriekšējas vienošanās

² LNA DZVA 875. f., 1. apr.

veica krāpnieciskas darbības: zinot, ka dzīvoklī atrodas paralizēta sieviete, piedāvāja dziednieka pakalpojumus, tādējādi iekļuva dzīvoklī un nozaga mēteļi, kurpes un kleitu (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 54. l., 6. lp.). 1961. gadā apsūdzība tika izvirzīta ubadzēm bezpajumtniecēm bez izglītības (analfabētes) un profesijas, agrāk tiesātām par ubagošanu, kas tika kvalificēts kā parazitisks dzīvesveids, un atkārtotu pilsoņu personiskā īpašuma zādzību (nozaga veļu no mājas bēniņiem). Nozieguma izdarīšanas motīvs bija alkohola atkarība, kas, citējot lietas materiālus, izpaudās šādi: “Abas ir bezpajumtnieces un ubadzē. Visu nodzer, dzer pat odekolonus un denaturātu. Ubago tirgū, traucē sabiedrisko kārtību, lieto necenzētu leksiku. Kabatzagles, pieķertas zādzības mēģinājuma laikā” (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 99. l., 4.–10. lp.). Cita apsūdzētā Agripina S. 1963. gadā četru cilvēku grupā veica sikas pilsoņu īpašuma zādzības (vistas, saimniecības piederumus un darbarīkus no šķūniša) (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 141. l., 3.–4. lp.). Savukārt sešas reizes sodītā recidīviste Oktjabrina C. tika aizturēta par virkni zādzību, kas izcēlās ar krāpniecības elementiem: 1962. gada rudenī viņa iepazinās ar pilsoni R., kuram, taksometrā braucot, noņēma rokas pulksteni, bet citam vīrietim, kopā dzerot, no uzvalka kabatas izzaga 30 rubļus. Aizturēšanas laikā skaidroja savu rīcību kā samaksu par seksuāliem pakalpojumiem, kurus pieprasīja apzagtā tēvs. Trešā epizode saistīta ar krogā iepazīta iereibuša pilsoņa S. apzagšanu, kopā braucot tramvajā (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 131. l., 3.–22. lp.).

Sieviešu veikto ekonomisko noziegumu struktūrā bija vieta arī sociālistiskā īpašuma izlaupišanai un noziegumiem pret sabiedrisko īpašumu: Daugavpils Pedagoģiskā institūta noliktavas pārzine Nadežda S. laikposmā līdz 1958. gadam triju gadu garumā no studentu kopmītnēm piesavinājās gultasveļu par 115 746 rubļiem, ko realizēja tirgū; šī persona bija izsludināta Vissavienības meklēšanā (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 52. l., 3.–102. lp.); 1964. gadā Būvmateriālu un konstrukciju rūpnīcas grāmatvedei Valentīnai P. inkriminēta rūpnīcas arodbiedrības naudas līdzekļu piesavināšanās (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 157. l., 4.–6. lp.). 1964. gadā Dzelzceļnieku kluba grāmatvede Emīlija K. piesavinājās naudu par kino biļetēm un naudu, ko skolēni maksāja par pulciņiem (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 159. l., 4. lp.).

Samērā izplatīta pētāmajā laika posmā bija spekulācija, kas vispārēja kvalitatīvu preču deficīta apstākļos bija ienesīgs rūpals, par ko liecina veikto darījumu sistemātisks raksturs, turklāt vairāku gadu garumā; pat bailes no kriminālsoda un iespējamās mantas konfiskācijas neatturēja likumpārkāpējas,

tieši otrādi, viņu rūpals vērsās plašumā, pat veidojot sazarotu tīklu PSRS teritorijā.

PSRS privātā iniciatīva un centieni nopelnīt izpaudās kā spekulācija, tā laika terminoloģijā “iedzīvošanās uz cenu paaugstināšanu”, un no valsts puses tika klasificēta kā noziedzīgs nodarījums pret preču apgrozību padomju tirdzniecībā (Твердюкова 2011, 5). “Lielajā padomju enciklopēdijā” jēdziens “spekulants/spekulante” definēts kā cilvēks, kas nodarbojas ar spekulāciju. Spekulācija saskaņā ar padomju krimināltiesībām ir bīstams saimnieciska rakstura noziegums, kas rada kaitējumu normālai padomju tirdzniecībai un pircēju interesēm. Tiek veikta ar mērķi iedzīvoties, iepērkot un pārdodot preces un citus priekšmetus (Большая Советская энциклопедия 1971, 1028). Spekulantes tika sauktas pie kriminālatbildības.

Trīs sieviešu grupējums 1956. gadā tika aizturēts par spekulāciju ar augļiem, dārzeņiem, olām un auna gaļu, ko trīs gadu garumā uzpirka pilsētas tirgū un dārgāk pārdeva Ļeņingradā un Vologdā, sadarbojoties ar veterinārārsti, kas par kukuli izdeva zīmi par gaļas izcelsmi no labvēlīgiem rajoniem (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 36. l., 4.–25. lp.). 1962. gadā Viktorijai J. inkriminēta spekulācija grupā: sešu cilvēku grupā vilnas uzpirkšana no zemniekiem, lai pārdotu par augstākām cenām (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 113. l., 2.–12. lp.). 1964. gadā aizturēta pilsoņe Genovaita A., kura spekulēja ar pagrīdes ražojuma galvas lakatiem un audumiem, ko iepirka Lietuvā un pārdeva dažādās PSRS pilsētās un sūtīja pa pastu; viņai inkriminēta spekulācija grupā un sakaru uzturēšana ar noziedzīgiem grupējumiem Lietuvas PSR un Arhanģeļskas apgabalā (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 183. l., 2.–26. lp.).

Kā jau iepriekš minēts, izpētītas arī to sieviešu lietas, kuru veiktie noziegumi nav ekonomiskie noziegumi atbilstoši PSRS tiesību normām, tomēr darba autore klasificēja kā ekonomiskos, jo tiem bija ekonomisks motīvs – iegūt īpašumtiesības, materiālos labumus vai saglabāt tiesības uz īpašuma lietošanu. Piemēram, apsūdzētā 28 gadus veca Stropu mikrorajona iedzīvotāja Jefrosinija U. 1961. gada maijā pameta jaundzimušu, divas dienas vecu bērnu mikrorajona mežā egļu biezoknī, un tikai laimīgas sagādīšanās dēļ bērnu atrada jauniešu pāris, bērns tika nogādāts medicīnas iestādē un izdzīvoja (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 92. l., 2.–32. lp.). Jefrosinija U. kā sava noziedzīgā nodarījuma motīvu minēja smagus dzīves apstākļus (kopā ar māti dzīvoja vasarnīcā vienā istabā, kur māte neļāva dzīvot ar bērnu, un pretējā gadījumā viņai būtu jāzaudē dzīvesvieta).

20. gadsimta 50. gadu vidū sākās masveida dzīvokļu celtniecības programma (Bleiere 2012: 115). 50. un 60. gados arī Daugavpils pilsētā notika

jaunu mikrorajonu veidošanās un daudzdzīvokļu māju celtniecība. Reizē ar rūpnīcu būvi no Krievijas un Baltkrievijas ievada strādniekus, kuriem izbūvēja daudzstāvu dzīvojamo namu rajonus, lielākais no tiem – Ķīmiķu ciemats (Barkovska, Šteimanis 2005: 98).

Tomēr dzīvokļu celtniecība nespēja apmierināt ne aktīvi pieaugošās migrantu plūsmas, ne vietējo iedzīvotāju vajadzības, par ko liecina sieviešu sadzīves apraksti protokolos un citos prokuratūras lietu materiālos: smagais “dzīvokļa jautājums” pilsētas administratīvajā teritorijā izpaudās kā dzīve saspīestībā pagaidu mājās, komunālajos dzīvokļos, vasarnīcās un barakās vairākām paaudzēm un pat dzimtām, kurās dažreiz tika izīrētas gultasvietas arī ģimenēm (LNA DZVA, 875. f., 1. apr.). Nespēja legāli tikt pie savas dzīvojamās platības vai to paplašināt bija sociāli ekonomiskais faktors, kas veicināja noziedzīgus nodarījumus, ko pirmajā skatījumā var traktēt kā sadzīves konfliktu rezultātu, tomēr tiem bija cits motīvs: Daugavpils prokuratūras lietu materiāli atklāj, ka vēlēšanās uzlabot situāciju sievietēm kļuva par mērķi, kas noveda pie “traucējošo” ģimenes locekļu slepkavības. 1959. gadā Klaudija S. nogalināja mātes masu, lai iegūtu viņas dzīvojamo platību (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 80. l., 3.–42. lp.). Savukārt Olga R. 1964. gadā nosita savu tēvu ar emaljētu krūzi; nozieguma motīvs bija atbrīvoties no tēva, kurš pretojās meitas nolūkam apmainīt dzīvokli Daugavpilī pret dzīvokli Ļeņingradā (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 168. l., 4.–35. lp.).

Dzīvokļu trūkums bija “labvēlīga augsne” arī krāpnieciskiem darījumiem: 1960. gadā, izliekoties par namu pārvaldes darbiniecēm, Valentīna S. un Malvīne Š. piedāvāja iespēju piešķirt dzīvojamo platību un no astoņiem cietušajiem izkrāpa dažādas summas no 200 līdz 1300 rubļiem (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 112. l., 4.–32. lp.).

PSRS tika kontrolētas visas sieviešu dzīves nianšes, ieskaitot dzemdību un abortu, laulību un šķiršanās jautājumus. Sievietes dzīve bija bezgalīga “skriešana”, cīņa ar grūtībām, ko sauca par “sadzīvi” – īpašu padomju dzīvesveidu (Айвазова 1998, 66). Tādi sadzīves apstākļi motivēja sievieti “pārkāpt pāri” morāles normām un veikt sociāli neakceptējamās darbības, tostarp nelegālos abortus. Daugavpilī 20. gadsimta 50.–60. gados tie bija izplatīti samērā plaši (prokuratūras materiālos ir minēts liels epizožu skaits) un ir pieskaitāmi pie ekonomiski motivētiem noziedzīgiem nodarījumiem.

“Hruščova atkušņa” laikā, attīstoties padomju tiesību jomai, 1955. gadā atkal tika legalizēts aborts (Айвазова 1998, 66); to veica ārstniecības iestādēs, tomēr pēc prokuratūras materiāliem redzams, ka bija sievietes, kas joprojām

veica abortus nelegāli, jo viņu klientes bija ar mieru maksāt, lai slēptu šo faktu no sabiedrības, kas atklātos, veicot abortu oficiālā medicīnas iestādē.

1953. gadā Aleksandra Š. sev veica abortu pati, un tikai saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes prezidija dekrētu no 27.03.1953 “Par amnestiju” kriminālprocess tika pārtraukts (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 229. l., 2.–7. lp.). Dzīvojot ar ģimeni un bērniem vienā no strādnieku barakas istabām, Irina B. bez medicīniskās izglītības vairāku gadu garumā (lidz 1955. gadam) par atlīdzību (100–130 rubļu) savā un svešos dzīvokļos, antisanitāros apstākļos, ar stikla caurules, kālija permanganāta šķīduma un gumijas katetra palīdzību veica nelegālus abortus četrām pilsonēm (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 24. l., 7. lp.). Apsūdzētā gados veca sieviete Jadviga H. 1964. gadā savās mājās Ilūkstē veica kriminālus abortus divām sievietēm, ar gumijas klizmas baloniņu ievadot dzemdē ziepju šķīdumu. Par paveikto Jadviga H. saņēma atlīdzību 3–7 rubļu apmērā, divus pulksteņus un zvērādas cepuri (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 184. l., 2.–55. lp.).

Latenta, tomēr eksistējoša parādība Daugavpilī bija arī sieviešu prostitūcija. 20. gadsimta vidū prostitūcija Eiropā (arī PSRS) bija marginālu, sabiedrības atstumtu sieviešu – alkoholiķu, bijušo ieslodzīto, invalidu – lieta. Vidējais prostitūtas vecums bija 40–45 gadi (Filtzer 2002, 25).

“Izvirtības perēkļa turēšanā” 1959. gadā tika apsūdzēta, bet pierādījumu trūkuma dēļ attaisnota kāda Marija M., deviņu bērnu māte, kura no dažādiem vīriešiem dzemdēja bērnus, lai sasniegtu 10 bērnu skaitu un iegūtu valsts pabalstu un citus daudz bērnu “mātēm-varonēm” pienākošo atbalstu. Apsūdzētā dzīvoja izlaidīgu dzīvesveidu, par alkoholu un naudu nodarbojās ar prostitūciju, kā arī kopā ar citām sievietēm apzaga oficerus un karavīrus, kas bija viņas viesi. Bet pēdējie, lai izvairītos no problēmām armijas daļā un šī fakta (dzimumkontakta ar “vieglas uzvedības sievietēm”) negatīvās ietekmes uz karjeru, atsaucā savus ziņojumus milīcijai (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 260. l., 4. lp.).

Apkopojot prokuratūras materiālu informāciju, izpētītas 27 sieviešu – 21 ekonomiskā nozieguma veicēju – lietas. Katrā lietā tika iekļauts aizdomās turamās / apsūdzētās nopratināšanas protokols, kurā tika minēta informācija par personas dzimšanas laiku, vietu, vecumu, tautību, ģimenes stāvokli, bērnu skaitu, izglītību, partijas piederību, dzīvesvietas adresi. Veicot iegūto datu statistisko analīzi, var noteikt ne tikai raksturlielumus, kas ļauj rekonstruēt ekonomisko noziegumu veicēju “portretu”, bet arī noteikt to korelāciju ar ekonomisko noziegumu veicinošiem sociāli ekonomiskiem faktoriem, kas

pētāmajā laikposmā vairāk ietekmēja tieši noteikta tipa sievietes ar noteiktu raksturlielumu kopumu, un viņu motivāciju.

Salīdzinot sievietes dzimšanas laiku prokuratūras lietas dokumentācijā un laiku, kurā iesākta krimināllieta, var noteikt sievietes vecumu uz noziedzīgā nodarījuma veikšanas laiku. Ņemot vērā laiku no fiksētā noziedzīgā nodarījuma veikšanas brīža līdz sievietes aizturēšanai un lietas uzsākšanai, parasti noziedzīgie nodarījumi tika atklāti ātri. Te gan jāņem vērā, ka dažkārt sievietes līdz nonākšanai uz apsūdzēto sola savus noziedzīgos nodarījumus veica mēnešiem vai pat gadiem ilgi. Piemēram, apsūdzētā zobu tehniķe Marija B. nelegālu uzņēmējdarbību ar privātpraksi (zobu protezēšanu) personu grupā veica 15 gadu garumā (no 1948. gada, bet pie kriminālatbildības saukta tikai 1963. gadā) (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 154. l., 2.–38. lp.). Iespējams, viņas nelegālajai uzņēmējdarbībai bija spēcīga protekcija no kādas amatpersonas puses.

Apkopojot prokuratūras materiālu informāciju, tika izpētīti 27 sieviešu – ekonomisko noziegumu veicēju – sociodemogrāfiskie rādītāji. Apzinot, kādā vecumgrupā sievietes visbiežāk veica ekonomiskos noziegumus, var secināt, ka visaugstākais īpatsvars ir vecumgrupās no 26 līdz 30 gadiem un no 41 līdz 50 gadiem. Pirmajā vecumgrupā sievietes visbiežāk dibina ģimēni un dzemdē bērnus, kuri jāuztur, kas ne vienmēr ir jauno sieviešu, bieži māsaimnieču vai strādnieču bez izglītības un profesijas, spēkos sarežģītos preču deficīta un mājokļu trūkuma apstākļos. Otrajā vecumgrupā sievietes bieži ir vientuļas, ar alkohola atkarību, zemu ienākumu līmeni un sociālo statusu.

Analizējot ekonomisko noziegumu veicēju etnisko sastāvu, tika konstatēts, ka tas ir raibs, ko var skaidrot ar Daugavpils pilsētā vēsturiski veidojušos multiethnisko sastāvu. Tomēr noziedznieču vidū dominē krievu tautības sievietes (63%), daļa (19%) ir poļu tautības sievietes, baltkrievu, latviešu un lietuviešu tautības sieviešu ir ļoti maz. Šādas proporcijas noteica augsts krievu tautības iedzīvotāju īpatsvars Daugavpilī, īpaši pirmo pēckara gadu migrācijas procesu rezultāti, un vēsturiski liels vietējo poļu tautības iedzīvotāju skaits pilsētā.

Šajā kontekstā izpētīta arī sieviešu izcelšanās (vieta, kurā dzimusi sieviete un no kuras ieceļojusi Latvijā un Daugavpilī). Noteikts, ka puse (52%) ir vietējās (Daugavpils pilsēta un apriņķis), trešdaļa ir ekonomiskās migrantes no Krievijas (26%) un Baltkrievijas (7%), kas pārsvarā ieradušās Latvijā pēc kara labākas dzīves meklējumos.

Analizējot sieviešu ģimenes sastāvu, tika konstatēts, ka 26% ir precējušās sievietes bez bērniem, puse (49%) ir precējušās, un viņām ir bērni, un 26% ir

neprecējušās sievietes ar bērniem (visbiežāk viens vai divi bērni), kas liecina, ka ekonomiskie noziegumi (sīkas zādzības, spekulācija u. c.) visbiežāk bija sieviešu izmisuma solis un tika veikti, lai nodrošinātu ģimenes eksistenci, retāk – deviantas uzvedības izpausme.

Nosakot sieviešu – ekonomisko noziegumu veicēju – partijas piederību, konstatēts, ka visas sievietes izmeklēšanas brīdī 100% bija bezpartejiskas. Iespējams, viņas nekad nebija bijušas Komunistiskās partijas biedres vai arī “klusām un savlaicīgi” tika izslēgtas, lai nediskreditētu partijas tēlu sabiedrības acīs.

Izpētot izglītības struktūru, konstatēts, ka sieviešu izglītības līmenis ir zems – nevienai izglītība nav augstāka par vidējo, bet noziegumu veicēju vidū 15% ir sievietes ar 1.–3. klašu izglītību un gandrīz piektā daļa (18%) ir analfabētes. Visvairāk ir sieviešu ar 4.–7. klašu izglītību (48%), kas norāda uz pamatizglītību (izglītība tika skatīta korelācijā ar gadiem, kad tā tika iegūta, jo pastāv atšķirības gadu skaitā, kas bija nepieciešams tādas vai citas izglītības ieguvei, dažādos laikposmos: ja noziedzniece bija izglītību ieguvusi cara laikā vai Latvijas Republikā starpkaru posmā, tad par pamatizglītību tika atzītas viņas četras klases, bet 1950. gados pastāvēja jau septiņu klašu pamatizglītība; tādēļ dažādos prokuratūras lietu materiālos kā noziegumu veicēju izglītības līmenis norādīta “pamatizglītība”, dažādos laikposmos izglītību ieguvušām sievietēm faktiski varēja tikt fiksēts atšķirīgs skolas gadu skaits, un līdz ar to viņu izglītības līmenis varēja būt atšķirīgs). Protams, sieviete ar tādu zināšanu bāzi varēja iekārtoties tikai mazkvalificētā darbā. Apkopojot informāciju par sieviešu – ekonomisko noziegumu veicēju – profesionālo izglītību, konstatēts, ka 78% sieviešu nav arī apgūtas profesijas.

20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē Padomju Savienība izglītības jomā guva ievērojamus panākumus, un 1958. gada decembrī tika pieņemts Augstākās Padomes dekrēts par skolas un dzīves saiknes nostiprināšanu, kas radīja apvērsumu tautas izglītībā: septiņgadīgās izglītības vietā valstī tika ieviesta obligātā astoņu klašu izglītība, kā arī izglītība ieguva “politehnisku” profilu, kas paredzēja izglītības apvienošanu ar darbu, bet personu skaits, kas PSRS bija ieguvušas vidējo, speciālo un profesionālo izglītību, auga ar katru gadu, ko veicināja profesionālo skolu un vakarskolu tīkls pilsētās un laukos (Ратьковский, Ходяков 2001, 311). Tomēr daļa sieviešu neizmantoja šīs iespējas un pat izvairījās no tām. Izglītības uzlabošana vakarskolās un profesionāli tehniskajās skolās un kļūšana par sociālistiskā darba pirmrindniecēm neietilpa viņu plānos, izaugsmes motivācija bija zema.

Izpētot nodarbinātības struktūru, var secināt, ka gandrīz puse (48%) no visām sievietēm nestrādā, bet vairāk par piektdaļu (22%) ir strādnieces, no kā izriet, ka šīs sievietes smaga zemu apmaksāta darba vietā izvēlējas vieglāko ceļu – ekonomiskos noziegumus. Nestrādājošo vidū ir arī ubadzes un zagles bezpajumtnieces, bet viņu deviantais dzīvesveids izrietēja no nepieciešamības apmierināt alkohola atkarību un nebija saistīts ar ekonomisko stāvokli valstī; šāds sieviešu dzīvesveids pastāvējis visās ekonomiskajās sistēmās.

PSRS tika apgalvots, ka sociālisma iekārtas viens no dižākajiem sasniegumiem ir sieviešu jautājuma atrisināšana, jo sievietēm PSRS pēc likuma ir līdztiesība ar vīriešiem (Кыранов 1968, 3). Tomēr faktiski, kā var secināt pēc situācijas Daugavpilī, sieviešu nodarbinātības jomā problēmas pastāvēja, par ko netieši liecina lietās (LNA DZVA, 875. f., 1. apr.) daudzkārtīgi minētie fakti, ka sievietes bija bezdarbnieces vai strādāja mazkvalificētu, smagu darbu un daudzas atradās vīru apgādībā, jo sievietēm piemērotu darbavietu bija maz.

PSRS statistika liecina, ka sieviešu īpatsvars fiziskā darba veicēju vidū vairāku desmitu gadu garumā nemainīgi sastādīja 46–47% (*Женщины и дети в СССР* 1969, 85). Turklāt sievietēm darbā bija tāda pat darbdiens un slodze kā vīrietim, bet mājas darbi gandrīz pilnībā gulās uz sieviešu pleciem (Переверденцев 1989, 75–76). Tādēļ daļa sieviešu izvēlējas alternatīvu nestrādāt.

Izanalizējot sieviešu – ekonomisko noziegumu veicēju – iepriekšējo sodāmību, tika konstatēts, ka 56% sieviešu nav iepriekš tiesātas, 37% ir viena sodāmība, bet 7% ir recidīvistes (2–6 sodāmības). Izpētot recidīvu raksturu prokuratūras materiālos (LNA DZVA, 875. f., 1. apr.) un ņemot vērā recidīvu skaitu, var secināt, ka sieviešu atkārtotu noziedzīgu nodarījumu veikšanu ietekmē viņu sociāli nelabvēlīgā vide (kontakti ar līdzīgām sievietēm un ar citiem deviantiem pilsoņiem, kas degradē morāles normas un motivē noziegumiem grupā).

Sieviešu sociodemogrāfisko raksturojumu izpēte veikto ekonomisko noziegumu kontekstā 1953.–1965. gadā deva iespēju rekonstruēt un padziļināti izpētīt sociāli ekonomiskās problēmas, ar kurām saskārās sievietes (preču deficītu, dzīvokļu trūkumu, zemu atalgojumu un ierobežotas darba iespējas). Šīs ekonomiskās problēmas noziegumu veicējas ar saviem iekšējiem resursiem (zems izglītības līmenis, profesijas neesamība, ierobežotas nodarbinātības iespējas) nespēja pārvarēt. Savukārt sociālie apstākļi – dzīve nelabvēlīgā vidē un kontakti ar deviantām personām – pazemināja personiskās izaugsmes motivāciju, kā arī veicināja sieviešu apvienošanos noziedzīgos grupējumos

un viņu morālo pagrimumu. Sieviešu – ekonomisko noziegumu veicēju sociālā portreta izpēte atklāj arī motivus, kas mijiedarbībā ar sieviešu specifiskām rakstura iezīmēm (aktivitāte, tieksme riskēt, uzņēmība) sekmēja ekonomisko noziegumu veikšanu sieviešu vidū un noveda viņas konfliktā ar likumu.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais Valsts arhīvs (LNA DZVA), 875. Fonds “Daugavpils pilsētas prokuratūra”, 1. apraksts.

Barkovska G., Šteimanis J. (2005) *Daugavpils vēstures lappuses*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība.

Bleiere D. (2012) *Dzīve ārpus Eiropas. Dzīve Latvijas PSR...* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Filtzer, D. (2002) Wirtschaft und Gesellschaft in der Nachkriegszeit. In: Plaggenborg, S. (Hg.) *Handbuch der Geschichte Russlands, Bd. 5/I: 1945–1991. Vom Ende des Zweiten Weltkriegs bis zum Zusammenbruch der Sowjetunion*. Stuttgart.

Айвазова С. Г. (1998). Свобода и равенство советских женщин. В кн.: *Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы)*. Москва: РИК Русанова. С. 66–99.

Богданов С. В. Попытки Н. С. Хрущева активизировать борьбу с экономическими преступлениями в СССР. *Вестник Архивиста*, 19.07.2012. <http://www.vestarchive.ru/issledovaniia/1964-popytki-ns-hrysheva-aktivizirovat-borby-s-ekonomicheskoi-prestypnostu-v-sssr.html>

Большая Советская энциклопедия. (1971) <http://bse.slovaronline.com/%D0%A1/> (20.10.2016)

Женщины и дети в СССР (1969) Статистический сборник. Москва.

Курганов И. А. (1968) *Женщины и коммунизм*. Нью-Йорк: Б. тд. С. 3–57.

Переведенцев В. М. (1989) Эмансипация и воспроизводство населения. В кн.: *Женщины в современном мире*. Москва: Наука. С. 74–81.

Ратьковский И. С., Ходяков М. В. (2001) *История Советской России*. Санкт-Петербург: Лань.

Твердюкова, Е. Д. (2011) *Государственное регулирование внутренней торговли в СССР (конец 1920-х – середина 1950-х гг.)*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ.

Iveta Krilova

**Women Committing Economic Offences
in the Materials of the Prosecutor's Office (1953–1964)**

Key words: Daugavpils, Prosecutor's Office of the city of Daugavpils, woman, economic crime, Soviet period

Summary

Economic crime in the socialist system, according to a definition of a German historian D. Filtser (Filtser 2002), is a type of criminal activities in the economic sphere directed against personal and state-owned socialist property.

In the Soviet period in Latvia, under conditions of the existing social and economic problems – the deficit of essential commodities and quality manufactured goods, shortage of housing, low compensation, etc., the problem of economic crime was very urgent, and economic crimes were committed by women too. In years of 1953–1964 (the period of N. Khrushchev's rule), economic problems became pronounced that was the foundation for economic crime among women.

The present article provides an analysis of 22 files of Daugavpils Zone State Archive, fonds 875, in which 27 women were involved as executors of criminal action. Materials of the fonds 875 also comprise such records on economic crimes of women which do not comply with a classical concept (according to precepts of Criminal Law the Latvian SSR and Russian SFSR), but which were classified by the author of research as economic crimes because they were committed for economic reasons and were indirectly provoked by social and economic conditions of the respective period: illegal abortions, murders and attempts of murders, prostitution.

The Corpus of sources for studying the problem is limited because not all criminal cases reached the prosecutor's office besides not all of the women were convicted for criminal action. Therefore only those women who committed criminal actions were captured and entered the view of law. The proportion of economic crimes (thefts, profiteering, illegal services) was high among criminal actions in the criminal cases. The analysis of the materials of prosecutor's office formed a basis for reconstructing a social portrait of women who were charged for economic criminals. Studying and analyzing the social portrait of those women give a chance to establish correlation between age, social origin, education, employment, marital

status, social status, criminal record, on the one hand, and committed economic acts, on the other hand.

They also reveal the influence of the social environment in promoting the formation of female gangs, decline of moral standards, and motives that in interaction with personal characteristics of women fostered the growth of economic crime among women.

Сигитас Лужис

Водка в «Великом искусстве артиллерии» Казимира Семеновича

Ключевые слова: артиллерия, пиротехника, латынь, водка, Великое княжество Литовское, литовская письменность

Монография Казимира Семеновича *Artis Magnae Artilleriae. Pars prima* («Великое искусство артиллерии. Часть первая»),¹ опубликованная в 1650 году в Амстердаме на латинском языке, является не только одним из важнейших трактатов своего времени в области артиллерии, пиротехники и ракетного дела, но и дает много сведений в сфере механики, физики и химии, прежде всего о методах составления сплавов разных металлов, о производстве пороха и других веществ, используемых в артиллерии, о единицах измерения и веса, при этом приводятся примеры и на национальных языках. Трактат богат и историческими сведениями, и множеством цитат из сочинений авторов древности и новых времен. Кроме того, трактат иллюстрирован 229 рисунками и чертежами. Автор этой работы — дворянин и офицер Великого княжества Литовского, инженер артиллерии Казимир Семенович (лат. *Siemienowicz, Casimirus*, лит. *Semenavičius* (иногда *Simonavičius*), *Kazimieras*, пол. *Siemienowicz, Kazimierz*, около 1600 — около 1651). «Великое искусство артиллерии» около ста пятидесяти лет было главным пособием для постижения пиротехнического искусства и науки артиллерии. Спустя всего лишь год после первого издания, в 1651 году, в Амстердаме был издан французский перевод трактата, сделанный Пьером Нуазет (*Pierre Noizet*)². Очевидно, что перевод осуществлялся одновременно с печатанием оригинала и под контролем самого автора. Об этом свидетельствует и подписанное Казимиром Семеновичем посвящение для французского издания. В 1676 году

¹ Siemienowicz, Kazimierz. *Artis magnae artilleriae pars prima auctore Casimiro Siemienowicz, equite Lithuano, olimartil. Reg. Polon. propraefecto*. Amsterodami: apud Joannem Janssonium, 1650. [16], 284, [4] p., [22] tab., Ill.

² Siemienowicz, Kazimierz. *Du grand art d'artillerie par Casimir Siemienowicz: mise en françois par Pierre Noizet*. Amsterodami: apud Ioannem Ianssonium, 1651. 410 S, [3] Bl.

трактат был опубликован на немецком языке³. Перевод сделал Томас Леонард Беер (*Thomas Leonhard Beer*). В 1729 году Джордж Шелвак (*George Shelvocke*) перевел его с французского издания на английский язык⁴. Спустя более чем 300 лет с момента появления оригинала, в 1963 году, Рудольф Немец (*Rudolf Niemiec*) перевел «Великое искусство артиллерии» с латинского языка на польский язык⁵.

Одной из тем монографии является анализ взрывчатых веществ, предназначенных как для пиротехнических, так и для военных нужд. Автор подробно описывает производство пороха и необходимые для этого материалы, определяет сорта пороха, указывает методы идентификации качества взрывной смеси, представляет также конкретные ее рецепты, рассматривает ее эффективность.

В статье внимание сосредоточено на одном из материалов, связанных с изготовлением взрывчатых веществ, — алкоголем. Целью работы является рассмотреть использование в пиротехнике крепкого алкоголя, а также выяснить возможности перевода используемого автором латинского названия крепкого алкоголя на национальные языки Восточной Европы посредством термина *водка* и его эквивалентов. Для этого как объект изучения рассматривается не только оригинал трактата Казимира Семеновича «Великое искусство артиллерии. Часть первая», но и его переводы на французский, немецкий, английский и польский языки.

Прежде всего, следует отметить, что автор даёт четкое различие между вином и крепким алкоголем. Это можно видеть при обсуждении жидко-

³ Siemienowicz, Kazimierz. *Vollkommene Geschuetz-Feuerwerck-Und Buechsenmeistrey-Kunst / Hiebevor in Lateinischer Sprach beschrieben und mit Fleiss zusammen getragen Von Casimiro Simienowicz Königl. Majest. und der Cron Pohlen General-Feldzeugmeister Leutenant, anitzo In die Hochteutsche Sprach übersetzet Von Thoma Leonhard Beeren Lipsiensi Mit schönen Kupffern, und einem gantzen Neuen Theil vermehret Durch Daniel Elrich, Stück-Hauptman zu Franckfurt am Mayn*. Franckfurt am Mayn: In Verlegung Johann David Zunners: Gedruckt bey Heinrich Friesen, [post 13 III] 1676. [1] k. front., [7] k., 232 s., [2] k., 116 s., [2] k., [22] k. tabl., il.

⁴ Siemienowicz, Kazimierz. *The great art of artillery of Casimir Simienowicz: Formerly Lieutenant-General of the Ordnance to the King of Poland*. Translated from the French, by George Shelvocke, jun. gent. Illustrated with twenty three copper plates. London: printed for J. Tonson at Shakespear's Head in the Strand, MDCCXXIX. [1729]. [2], xi, [9], 404 p., plates.

⁵ Siemienowicz, Kazimierz. *Wielkiej sztuki artylerii część pierwsza*. Warszawa: MON, 1963. 769 S., 11 Taf.

стей и их различий в весе. Здесь он отмечает «вино» (лат. *vinum*) и «сожженное вино» (лат. *vinum crematum*): «*aqua a vino, oleo, lacte, cervisia, hydromeli, vino cremato, caeterisque plurimis liquoribus in pondere discrepet*»⁶ (Siemienowicz 1650, 38).

Дистилляция вина, использованная алхимиками XII века для создания эликсира долголетия, дала возможность производить крепкий алкоголь. Сам этот процесс в книге «*Oeconomia philosophica*» («Философская экономика») излагает словацкий философ и ученый семнадцатого века профессор Трнавского университета Мартин Сентивани (Szentiványi, Márton, 1633–1705): *Vinum per distillationem, uti etiam faeces illius in quemdam spiritum abeunt, qui communi vocabulo Aqua vitae, vel rectius aqua vitis, et vinum adustum, seu crematum nuncupatur. Cum enim vino multus humor aqueus insit, facilius is rarescit, atque portio illa, quae primo loco vi caloris in praedicta distillatione ascendit in vaporem, ac deinde concrescit in liquorem, tota fere aquea est. Atque haec, quae aqua vitae, feu aqua vitis, seu vinum adustum, et crematum dicitur*⁷ (Szentiványi 1754, 21).

Такие и подобные названия крепкого алкоголя в «Великом искусстве артиллерии» упоминаются 33 раза. В оригинале Казимир Семенович крепкий алкоголь 18 раз называет *vinum adustum*, 1 раз *vinum crematum*, 2 раза *spiritus vini*, 2 раза *aqua vitae*, 10 раз *aqua ardens*. Во французском издании для крепкого алкоголя использованы лишь два названия: 8 раз *vinum adustum* переводится как *brande-vin*, 10 раз как *l'eau de vie*. Кроме того, термин *l'eau de vie* переводчик использует и при переводе названий *vinum crematum*, *spiritus vini*, *aqua vitae* и *aqua ardens*. *Eau-de-vie* является калькой, то есть буквальным переводом латинского выражения *aqua vitae* — вода жизни. *Brande-vin* является заимствованием из немецкого языка: *branntwein* — сожженное, то есть дистиллированное вино. Слово имеет то же значение, что и *eau-de-vie* (что на французском языке означает «водка»). В немецком издании почти исключительно используется

⁶ вода по весу отличается от вина, масла, молока, пива, медовухи, водки и многих других жидкостей.

⁷ Вино, а также его осадок путем дистилляции превращается в определенный спирт, который широко известен как *aqua vitae* (вода жизни) или, точнее, *aqua Vitis* (вода винограда) и *vinum adustum* или *crematum* (жжёное или сожженное вино). Так как вино имеет много водянистой жидкости, легче разрезается, и та часть, которая во время дистилляции энергии тепла сначала превращается в пар, а затем превращается в жидкость, почти вся является водяной. И она называется *aqua vitae* или *aqua vitis* или *vinum adustum* и *crematum*.

название *Brandwein*. Есть только два исключения: на 63-й странице оставлено первоначальное название *aqua vitae* (кроме того, оно напечатано антиквой, а не готическим шрифтом) и на 72-й странице *Aqua vit* (также антиква).

В английском переводе, сделанном, как уже упоминалось, с французского издания, Джордж Шелвак везде последовательно использует название *Brandy*, сокращение от *brandy wine*, (от голландского *brande wijn* — жжёное вино, от *branden* — сжигать и *wijn* — вино, что соответствует немецкому *Branntwein*).

Все эти названия связаны с виноградарством и виноделием, то есть с регионом дистилляции вина. Интересующее нас название «водка» славянского происхождения, и лингвисты сходятся в том, что оно является уменьшительной формой славянского слова «вода». Этот алкогольный напиток воспринимается как «хлебное вино» (*Энциклопедический* 1892, 752). Изобретателями такого «вина» считаются генуэзцы, которые обнаружили, что алкоголь путем перегонки можно получить не только из дорогого винного осадка, но и из более дешевой ферментированной виноградной мякоти, косточек и стеблей, а также из других фруктов и ягод или даже зерновых. Об этом в своем трактате «*Oeconomia philosophica*» пишет и Мартин Сентивани: *Vulgus ad istius imitationem per similes distillationes, etiam ex aliis rebus, v.gr. ex faecibus cerevisiae, avena, siligine, prunis ejusmodi spiritus educit*⁸ (Szentiványi 1754, 21). Кроме того, автор подчеркивает, что *hic spiritus vini, admota flamma, accenditur et ardet*⁹ (Szentiványi 1754, 21). Торговыми путями метод перегонки из Западной и Центральной Европы достиг России и в начале шестнадцатого века укоренился в Московском государстве. О водке — она названа *aqua vitae* — как местном напитке упоминает австрийский дипломат барон Сигизмунд фон Герберштейн (*Sigismund von Herberstein*, 1486—1566) в описании своего пребывания в Москве в 1526 году в работе «*Rerum Moscoviticarum commentarii*» («Записки о московских делах»), опубликованной в 1549 году в Вене¹⁰. Говоря о своем приеме у великого князя Василия, Герберштейн пишет: *Tandem pro cibo Dapiferi, nullo rursus honore Principi exhibito, egressi, aquam vitae*

⁸ Подражая этому, простой народ тем же методом дистилляции спирт получает также из других вещей, как пивной дробины, овса, озимой пшеницы, сливы.

⁹ Этот винный спирт, коснувшись огня, воспламеняется и горит.

¹⁰ Herberstein, Sigmund von. (1549) *Rerum Moscoviticarum commentarii*. [Viennae, Austriae: Johann Singriener]. [1], III, XXIX, [1], XXXVII, XII Bl.

*qua[m] ab inicio prandij semper bibunt*¹¹ (Herberstein 1549, XXXIII). Барон Герберштейн отдельно упоминает и вино, и другие напитки: *Apponuntur varij potus, Maluaticum, graecum vinum, varij etiam mediones...*¹² (Herberstein 1549, XXXIII). Так названием *aqua vitae* дипломат идентифицирует крепкий алкогольный напиток, которым является водка. Именно так на русский язык термин *aqua vitae* в 1866 году перевел Иван Николаевич Анонимов, переводчик «*Rerum Moscoviticarum commentarii*»¹³.

Этот же алкогольный напиток, только под другим названием — *vinum adustum* — упоминает и лютеранский пастор Павел Одерборн (Paul Oderborn, 1555–1604). В своей работе «*De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu*» («Религия и обычаи Московии»), опубликованной в 1582 году в Шпайере¹⁴, говоря о распространенности водки, он пишет: *In tabernis publicis vinum adustum totos dies potant. Cumqu[e] iam nec mens nec pedes officium faciunt, saepe velut emortui in medijs plateis concidunt et obdormiscunt*¹⁵ (Oderborn 1582, 241). То же самое название — *vinum adustum* — использует Одерборн и при рассказе о погребальных обычаях москвитян: *Mox calix vino adusto plenus obambulat. Et hunc liquorem non aliter potant, quam vaccae argentes undas, ut in proverbio dicitur*¹⁶ (Oderborn 1582, 245). Термин «водка» в понимании алкогольного напитка в русских сочинениях появляется в семнадцатом веке (хотя в качестве лекарственного средства как лечебная настойка упоминается в 1533 году: *Водка нарядити и в рану пущати и выжимати* (Словарь 1975, 253). «Водка», точнее *вотка*, упоминается в челобитной архимандрита Варфоломея (?—

¹¹ Наконец служители вышли за кушаньями, опять не оказав никакой почести князю, и принесли водку, которую они всегда пьют въ началѣ обѣда (пер. И. Анонимова: *Записки о Московіи (rerum moscoviticarum commentarii)* Барона Герберштейна (1866). Санкт-Петербург: Тип. В. Безобразова и комп., 256 с.

¹² Подають различные напитки, малвазію, греческое вино, также разные меда (пер. И. Анонимова: *Записки* 1866, 193).

¹³ *Записки о Московіи (rerum moscoviticarum commentarii)* Барона Герберштейна (1866). Санкт-Петербург: Тип. В. Безобразова и комп., 256 с.).

¹⁴ Oderborn, Paul (1582). *De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu*. In: *De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum funerum ritu*. Spira: Bernardus d'Albinus, [4] l., 295 p., [13] l.

¹⁵ Целыми днями в кабаках пьют водку. И когда уже ни ум, ни ноги не выполняют своих обязанностей, часто как мертвые падают на улицах и засыпают.

¹⁶ После этого пошла кругом чаша, полная водки. И они, как гласит пословица, пьют эту жидкость, как коровы холодную воду.

1669) от 1666 года: *А старецъ Ефремъ... нынѣ живетъ в кельѣ, а то питье, вино и вотку, привозили дѣти ево тайно* (Словарь 1975, 253).

В лексикографии русский термин «водка» как *vinum adustum* впервые приводится венгерским лингвистом Самуилом Гярмати (*Gyarmathi, Sámuel*, 1751–1830) в книге «Грамматически показанное родство венгерского языка с языками финского корня», изданной в 1799 году¹⁷. Здесь в приложенном русско-немецко-венгерском словаре (*Vocabularium Russico-Germanico-Hungaricum*) находим: *Wodka. Vinum adustum. Vodka. Votka* (*Gyarmathi* 1799, 333). Также в чешско-латинско-венгерском словаре (*Vocabularium Bohemico-Latino-Hungaricum comparativum*) читаем: *Palény. Wjno palene. Crematum. Vinum adustum. Pálinka* (*Gyarmathi* 1799, 350). Таким образом, от словацкого слова *palit* (жечь, дистиллировать), взятого, в свою очередь, по аналогии с немецким *Branntwein*, что является прямым переводом термина *vinum adustum*, возникло название и венгерской *pálinka*, и чешской и словацкой *pálenka*. В находящемся в этом издании сопоставительном польско-немецко-венгерском словаре (*Vocabularium Polonico-Germanico-Hungaricum comparativum*) видим, что польское слово *wódka* означает то же самое, что и немецкое *Branntwein*: *Wodka. Branntwein. Votka* (*Gyarmathi* 1799, 362). Однако польский термин *wódka*, упомянутый уже в судебных документах 1405 года, вплоть до второй половины семнадцатого века воспринимался в качестве лекарственной или туалетной воды. Об этом свидетельствует и словарь Константина Сирвиды (*Sirvydas, Konstantinas* 1579–1631) «*Dictionarium trium linguarum*» («Словарь трех языков»), изданный до 1620 года¹⁸. На 414 странице читаем: «*wodka / aqua distillata, wunduo iżg żolu*» (*Senasis* 1997, 414). Такое же значение термина *wódka* приведено и в новой, 1642 года, редакции словаря¹⁹: «*wodka palona distylowana. Aqua stillatitia, wūduo iż żolu degtas*» (*Pirmasis* 1979, 581). Более часто для крепкого алкогольного напитка использовалось название *gorzałka* (польск. *gorzeć* — гореть, пылать), которое этимологически связано с вышеупомянутым немецким *Branntwein*. В словаре Григория Кнапского (*Knapski, Grzegorz*, 1564–1638) «*Thesaurus*

¹⁷ Gyarmathi, S. (1799) *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata...* Gottingae: Dieterich. 437 с.

¹⁸ *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas* (1997). Fotogr. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst. 572 p.

¹⁹ *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas: Konstantinas Širvydas Dictionarium trium linguarum* (1979). Fotogr. leid. Vilnius: Mokslas. 894, [5] p.

Polono Latino Graecus) («Тезаурус польско-латинско-греческий»), изданном в 1643 году, дается такое латинское описание слова *gorzałka*: *Gorzałka / Akwawita. Vinum ex fecibus cerevisiae crematis et adustis. Vulgo vinum crematum. Przepalane wino. Aqua vitae, ob effectus vitae utiles*²⁰ (Снапиус 1643, 203). Аналогичное объяснение представляет и вышеупомянутый «*Dictionarium trium linguarum*» К. Сирвида: *gorzałka / vini latex, vinum igni eliquatum, vulgo crematum, adustum vinum, arielka*²¹ (Senasis 1997, 102). Здесь наряду с польским эквивалентом термина *vinum crematum* или *adustum* — *gorzałka* — имеем и литовское название *arielka*, которое является заимствованием из белорусского *гарэлка*, а то, в свою очередь, связано с польской *gorzałka*, которая, как уже упоминалось выше, имеет родство с немецким *Branntwein*. Редакция словаря К. Сирвида 1642 года наряду с термином *arielka* представляет уже и нынешнее общепринятое литовское название водки *degtinė*: *Akwawita. Vinum crematum, vinum igne eliquatum. Arielka / degtine* (Pirmasis 1979, 99). Но происхождение и этого литовского слова аналогично, как и *gorzałka*, и *pálinka* и *pálenka*, то есть название происходит от слов *гореть*, *сжигать*.

Таким образом, на основе изучения лексикографического материала можно сделать вывод, что латинскому названию крепкого алкогольного напитка *vinum adustum, vinum crematum, spiritus vini, aqua vitae, aqua ardens* уже с семнадцатого века в языках народов Восточной Европы соответствуют идентичные по происхождению названия *gorzałka, pálinka, pálenka, гарэлка, горілка, arielka, degtinė, akwawita* (или *okowita*), *wódka, водка*; аналогичное происхождение имеет латышское *degvīns* или *brand[a]vīns*. Поэтому, с точки зрения адекватной передачи смысла при переводе, является естественным тот факт, что в польском переводе 1963 года Рудольф Немец для названия крепкого алкогольного напитка, называемого на латыни чаще всего *vinum adustum* или *aqua vitae*, использует термин *wódka*. Слово *wódka* в переводе использовано 27 раз. Им передаются такие номинации как *vinum adustum, vinum crematum, aqua vitae* и *aqua ardens*. *Spiritus vini* 2 раза переводится словом *spirytus*. На 151-й странице термин оригинала *aqua vitae* переведен *okowita* (сивуха); 2 раза (на страницах 308-й и 320-й) название *aqua ardens* переведено *gorzałka*.

²⁰ *Gozałka или akwawita*. — Вино из жженного осадка пива. Как правило, жжёное вино. *Przepalane wino*. Вода жизни из-за благоприятного воздействия на жизнь.

²¹ *Gorzałka* — жидкость вина, огнем очищенное вино, как правило, жжёное вино, *arielka*.

Как уже отмечалось, использование водки в «Великом искусстве артиллерии» в первую очередь связано с производством взрывчатых веществ. Упоминание водки появляется как в описании приготовления самого пиротехнического пороха, так и в описании улучшения качества его составных частей, например, селитры и серы. Водка используется для поддержания должной влажности пороха и взрывчатых веществ, а также и ракетной смеси, так как во время зарядки ракеты, по мнению автора, смесь должна быть не слишком сухой и не слишком влажной, может быть обрызгана каким-либо жиром или водкой.

Водка служит и в качестве жидкости, в которой варятся или растворяются определенные материалы. Это связано с изготовлением разноцветного пороха, так как для желтого пороха в водке варится шафран, для зеленого — ярь-медянка, для голубого — индиго.

Водка используется и при подготовке пиротехнической пакли как средство замачивания, кипячения и обрызгивания. Кроме того водкой обрызгиваются заряженные и обернутые тканью или фетром гранаты.

Таким образом, представленное в «Великом искусстве артиллерии» использование крепкого алкоголя — водки — в значительной степени связано с производством взрывчатых веществ и ракетной смеси, а также с повышением их качества и эффективности.

Крепкий алкоголь, в «Великом искусстве артиллерии» на латыни называемый *vinum adustum*, *vinum crematum*, *aqua vitae*, *aqua ardens*, на языки народов Восточной Европы переводится *gorzałka*, *гарэлка*, *gorілка*, *arielka*, *degtinè*, *okowita*, *wódka*, *водка*, *degvīns*, *brand[a]vīns* и др.

Список источников и литературы

Записки о Московіи (rerum moscoviticarum commentarii) Барона Герберштейна (1866). Санкт-Петербург: Тип. В. Безобразова и комп., 256 с.

Словарь русского языка XI–XVII вв. (1975). Выпуск 2: *В – волога*. Москва: Наука, 319 [1] с.

Энциклопедический словарь. (1892). Т. VI-а: *Винословие — Волан*. Санкт-Петербург: Типо-Литография И. А. Ефрона. 6, 489–944, 2 с.

Snapius, Gr. (1643) *Thesaurus Polono Latino Graecus seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae in tres tomos divisum*. Т. 1. Cracoviae: typis et sumptu Francisci Caesarii. [20], 1465 [i.e. 1467] p.

Gyarmathi, S. (1799) *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata...* Gottingae: Dieterich. 437 с.

Herberstein, Sigmund von. (1549) *Rerum Moscoviticarum commentarii*. [Viennae, Austriae: Johann Singriener]. [1], III, XXIX, [1], XXXVII, XII Bl. Oderborn, P. (1582) De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu. In: *De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum funerum ritu*. Spirae: Bernardus d'Albinus. [4] Bl., 295 p., [13] Bl.

Pirmasis lietuvių kalbos žodynas: Konstantinas Širvydas Dictionarium trium linguarum (1979). Fotogr. leid. Vilnius: Moksas. 894, [5] p.

Schrad, M.L. (2016) *Vodkos imperija: alkoholis, valdžia ir politika Rusijoje*; [vertėjas Vitalijus Šarkovas]. Vilnius: Briedis. 485, [1] p.

Senasis Konstantino Širvydo žodynas (1997). Fotogr. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst. 572 p.

Siemienowicz, K. (1650) *Artis magnae artilleriae pars prima auctore Casimiro Siemienowicz, equite Lithuano, olim artil. Reg. Polon. propraefecto*. Amsterodami: apud Joannem Janssonium. [16], 284, [4] p., [22] tab., Ill.

Szentiványi, M. (1754) *Oeconomia philosophica, ex tribus tomis ... collecta, et in V. libros divisa: addito duplici indice: altero titulorum, altero materiarum praecipuarum, et praesertim remediorum contra varios morbos, et noxia animalia, etiam insecta Oeconomia philosophica, ex tribus tomis*. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu. 300 p.

Sigīts Lūžis

Degvīns Kazimira Semenoviča “Lielajā artilērijas mākslā”

Atslēgas vārdi: artilērija, pirotehnika, latīņu valoda, degvīns, Lietuvas lielkņaziste, lietuviešu rakstība

Kopsavilkums

1650. gadā Amsterdamā latīņu valodā tika publicēta Kazimira Semenoviča monogrāfija “Artis Magnae Artilleriae. Pars prima”(“Artilērijas lielā māksla. Pirmā daļa”), kas ir ne tikai viens no sava laika svarīgākajiem darbiem artilērijas, pirotehnikas un raķešu laukā, bet arī sniedz daudz informācijas mehānikas jomā, kā arī fizikā un ķīmijā par dažādu metālu sakausējumu pagatavošanas metodēm, par pulvera un citu artilērijā izmantoto vielu ražošanu, to mērvienībām un svaru, vienlaikus sniedzot piemērus nacionālajās valodās. Darba autors bija dižciltīgs virsnieks Lietuvas lielkņazistē, artilērijas inženieris. Traktāts 1651. gadā tika tulkots franču, 1676. gadā – vācu, 1729. gadā – angļu un 1963. gadā – poļu valodā.

Raksts veltīts vienai no vielām, saistītai ar sprāgstvielu ražošanu, – alkoholam. Pētījuma mērķis ir aprakstīt iespēju izmantot stipro alkoholu kā vienu no monogrāfijas autora minētajām vielām pirotehnikā, kā arī noskaidrot iespēju tulkot stiprā alkohola latīņu nosaukumu Austrumeiropas tautu valodās – terminu degvīns un tā ekvivalentus. Lai to panāktu, kā izpētes priekšmets tiek izmantots ne tikai K. Semenoviča sākotnējais traktāts, bet arī tā tulkojumi franču, vācu, angļu un poļu valodā.

Pamatojoties uz leksikogrāfisko materiālu, var secināt, ka stiprā alkoholiskā dzēriena latīņu nosaukumam jau kopš 17. gadsimta Austrumeiropas tautu valodās atbilst identiski pēc izcelsmes nosaukumi *gorzałka*, *pálinka*, *pálenka*, *garelka*, *arielka*, *degtinè*, *akwawita* (vai *okowita*), *vodka*, *водка*, kā arī līdzīgas izcelsmes latviešu *degvīns* vai *brand[a]vīns*.

Degvīna izmantošana traktātā pirmām kārtām saistīta ar sprāgstvielu un raķešu maisījumu ražošanu, kā arī ar to kvalitātes un efektivitātes paaugstināšanu, attiecīgā mitruma uzturēšanu u. c. Degvīns tiek pielietots pirotehnisko pakulu sagatavošanā kā līdzeklis to mērcēšanai, vārišanai un apslacināšanai.

Sigitas Lūžys

Vodka in “The Great Art of Artillery” of Casimir Siemienowicz

Key words: artillery, pyrotechnics, Latin, vodka, Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian writing

Summary

In 1650 in Amsterdam, a work *Artis Magnae Artilleriae. Pars prima* was published in Latin. It is a substantial tractate that first covered the theory and practice of pyrotechnics and the achievements of its applicability in the military, as well as the description of the developments in the artillery technique and the technology of explosives. It is substantiated by the laws of physics and mathematical calculations; the qualities of rockets and their constructions are also described. The work presents an exhaustive review of measurement units of different nations, the discussion on the qualities of metals and minerals and their interrelationship, etc. The author of the tractate is Casimir Siemienowicz – a nobleman, military officer, and artillery engineer of the Grand Duchy of Lithuania. In 1651 the work was translated into French and in 1676 – into German. In 1729 it was translated into English from the French publication and in 1963 it was translated into Polish from Latin.

The present research paper focuses on one of the materials related mostly to the production of explosives, namely – alcohol. The aim of the research is to distinguish the use of strong alcohol as one of the substances in pyrotechnics as indicated by Casimir Siemienowicz and to analyse a possibility to name that alcohol in translations into the national languages of our areal as equivalents of the concept “vodka” (водка). For this reason, the original of *Artis Magnae Artilleriae. Pars primis* employed, as well as the translations to French, German, English, and Polish.

The analysis of the 17th century lexicographic material connected with this topic allows reaching a conclusion that the Latin words denoting a strong alcoholic drink – *vinum adustum*, *vinum crematum*, *spiritus vini*, *aqua vitae*, *aqua ardens* had equivalents of identical origin in the languages of the 17th century Eastern Europe – *gorzałka*, *pálinka*, *pálenka*, *гарэлка*, *горілка*, *arielka*, *degtinë*, *akwawita* (or *okowita*), *wódka*, *водка* and the Latvian *degvīns* or *brand[a]vīns* of a similar origin.

The author of the tractate relates the use of vodka first of all to the production of explosives. Casimir Siemienowicz mentioned vodka in relation to the preparation of the pyrotechnical gunpowder, as well as when discussing the improvement of the quality of its constituent parts – saltpetre and sulphur. Vodka was also used for the sustainability of appropriate humidity of gunpowder and the mixtures of explosives and rocket charges.

Vodka was used as a liquid for boiling or dissolving of certain substances, as well as in the preparation of pyrotechnical oakum for soaking, boiling, and sprinkling. Charged grenades wrapped in cloth or felt were also sprinkled with vodka.

Vladislavs Malahovskis

Latgales lauku iedzīvotāju migrācija uz citiem Latvijas novadiem (1920–1934)

Atslēgas vārdi: Latgale, lauku iedzīvotāji, pagaidu migrācija, pastāvīga migrācija

Iedzīvotāju migrācija tiek definēta kā pārvietošanās telpā starp kādu izceļošanas un ieceļošanas vietu (Klemenčič 2007, 28). Migrāciju var klasificēt pēc laika pazīmēm, migrācijas cēloņiem, migrantu sastāva u. tml. Parasti migrāciju saista ar pastāvīgas dzīves vietas maiņu, bet ir izdalāma arī pagaidu (uz laiku) migrācija (Zvidriņš 1989, 288). Daudzos gadījumos pagaidu migrācija pārtop pastāvīgajā migrācijā. Jāatzīmē, ka iedzīvotāju migrācija nav tikai ģeogrāfisks attālums, bet arī kultūrvides robežas (Tilly 1976, 4). Latgales izceļotājam (latgalietim), dodoties uz citiem Latvijas novadiem, tās bija gan valodas robežas – latviešu literārā iepretim Latgalē valdošajai latgaliešu valodai; ticības robežas – protestantisms iepretim Latgalē dominējošajam katolicismam; saimniekošanas tradīciju robežas – viensētas iepretim Latgalē dominējošajai sādžu šņu sistēmai u. c. Tā kā jebkuras migrācijas rezultātā notiek izmaiņas ne tikai iedzīvotāju kvantitatīvajā sastāvā, bet arī kvalitatīvajā sastāvā, svarīga ir vietējās sabiedrības attieksme pret ieceļotājiem. Tāpēc raksta hronoloģiskās robežas aptver Latvijas valsts pastāvēšanas demokrātisko parlamentārisma periodu (1920–1934), kad, sevišķi laikrakstos, bija plašas iespējas publicēt dažādus, t. sk. pretrunīgus, viedokļus.

Kopš 19. gadsimta beigām Latgales laukos iezīmējās būtiska problēma – pārapdzīvotība. Latgalē pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā lauku iedzīvotāju skaits nemitīgi pieauga – divu paaudžu laikā apmēram 2,5 reizes, bet zemes daudzums palika nemainīgs. Latgalē vienā ģimenē vidēji bija 8–12 ģimenes locekļi, kamēr pārējā Latvijā 3–4 (Malahovskis 2014, 125). Šajā sakarā jāmin katoļu Baznīcas iespaids – jebkādu kontracepcijas līdzekļu izmantošana tika uzskatīta par grēku. Turklāt Latgalē valdīja tradīcija, saimnieka dēliem pieaugot, viņu starpā vienlīdzīgi sadalīt saimniecības zemi, tāpēc, mainoties paaudzēm, vienai ģimenei piederošā zemes platība nepārtraukti samazinājās. Jau trešās paaudzes laikā kopš dzimtbūšanas atcelšanas zemes bija palicis tik maz, ka daudzās ģimenēs no tās nebija iespējams pārtikt. Pārapdzīvotības problēma saglabājās arī Latvijas neatkarīgas valsts pastāvēšanas gados.

20. gadsimta 20. gadu vidū Latvijas iedzīvotāju skaits tuvinājās 1,9 miljoniem. Latgales iedzīvotāju skaits sāka pārsniegt 500 000 (Skujenieks 1930, 9, 101). Turklāt Latvijas iedzīvotāju skaita pieaugums pamatā notika uz Latgales rēķina.

1. tabula

Iedzīvotāju dabiskais pieaugums Latvijā 20. gados¹

Gads	Vidzeme (bez Rīgas)	Kurzeme	Zemgale	Latgale	Kopā:
1921	– 943	+ 52	+ 967	+ 10 348	+ 10 424
1925	+ 1 031	+ 1 867	+ 1 923	+ 8 016	+ 12 837
1929	+ 251	+ 814	+ 869	+ 5 426	+ 7 360

Lielais iedzīvotāju dabiskais pieaugums noteica iespaidīgu Latgales lauku iedzīvotāju migrāciju gan uz pārējo Latvijas novadu lielsaimniecībām, gan Rīgas pilsētu.

Latgales lauku iedzīvotāju izceļošana nebija jauna parādība. Kopš 19. gadsimta 80. gadiem notika tā dēvētā iešana *burlakos* (tā Latgalē dēvēja peļņā gājējus), kad Latgales sīkzemnieki sezonas darbos devās gan uz citu Latvijas novadu lielsaimniecībām, gan uz Krieviju – sevišķi Sanktpēterburgu, kur Latgales sīkzemnieki atrada darbu strauji augošajos rūpniecības uzņēmumos. Pret latgaliešu došanos *burlaku* gaitās uzstājās daudzi tā laika latgaliešu inteliģences pārstāvji. Francis Kemps (1876–1952) rakstīja, ka jaunā latgaliešu paaudze, “dodamās uz Krieviju un palikdama tur veselus mēnešus sezonas darbos, veselus gadus rūpniecības centros, stipri padevās lielās krievu tautas nivelējošam iespaidam” (Kemps 1991, 93). Tas galvenokārt izpaudās tradicionālās katoļticības atslābumā un rusicismu iekļūšanā latgaliešu valodā. Tomēr daudzi Latgales peļņā gājēji apguva jaunus arodus, kļuva par kvalificētiem amatniekiem un meistariem.

Latgales sīkzemnieku izceļošana uz pastāvīgu dzīvi uz Krieviju (pamatā Sibīriju) arī aizsākās 19. gadsimta 70.–80. gados. 90. gados šī kustība ieguva masveidīgus apmērus. Zemnieku vidū bija izplatījušās baumas, ka Sibīrijā ir daudz brīvas zemes, kā arī dažādi pārspīlēti nostāsti par labvēlīgiem dzīves apstākļiem, auglīgo zemi u. tml. Vēsturnieks Boļeslavs Brežgo (1887–1957) raksta, ka no 1895. līdz 1902. gadam no Latgales izceļoja vairāk nekā 68 000 cilvēku. Trūkst datu par izceļojušajiem Latgales zemniekiem, sevišķi pēc

¹ Skujenieks 1938, 10.

1906. gada. B. Brežgo norāda, ka ir ziņas par izceļotājiem no Vitebskas guberņas no 1897. līdz 1907. gadam, par tiem, kuri izbraukuši caur Čeļabinsku. 1907. gadā šo izceļotāju skaits bija sevišķi liels – 22 478 cilvēki (Brežgo 1954, 115).

Pirmā pasaules kara rezultātā Latvijas lauksaimniecība bija zaudējusi vairāk nekā 250 000 cilvēku. Pēc kara un Neatkarības cīņām saistībā ar ēku būvēšanu, ceļu atjaunošanu un citu kara postījumu likvidēšanu bija liels pieprasījums pēc darbaspēka gan laukos, gan pilsētās. Sevišķi strauji noritēja Rīgas atjaunošana un izaugsme. 1920. gadā Rīgā bija 185 100 iedzīvotāju, bet 1923. gadā to skaits tuvojās 280 000 (Zusēvičs 1994, 45, 50). Rīgas iedzīvotāju skaita pieaugums pamatā notika uz iebrucēju rēķina, starp kuriem ne mazums bija no Latgales.

Laukos akūti trūka laukstrādnieku. Latvijas zemkopjiem laukstrādnieku jautājums bija viens no sāpīgākajiem. Vislielākais laukstrādnieku trūkums bija Vidzemē. Piemēram, 20. gados laukstrādnieku trūkumu vidēji uzrādīja vairāk nekā puse saimniecību (Malahovskis, 2014, 130). Laukstrādnieku trūkumu Latvijas laukos pamatā noteica divi faktori: 1) Latvijas agrārās reformas rezultātā bijušie kalpi sāka iegūt savas saimniecības, līdz ar to samazinājās pastāvīgo laukstrādnieku skaits; 2) rūpniecības atjaunošanās pilsētās, kas paņēma daļu darba roku no laukiem.

Laukstrādnieki Latvijā 20. gados veidoja apmēram 12% no visiem lauku iedzīvotājiem. Saskaņā ar statistikas datiem ik gadu no Latgales izceļoja vairāk nekā 20 000 strādnieku, kas veidoja aptuveni 12% no visa laukstrādnieku skaita valstī. Turklāt ap 8 000 no viņiem Latgalē vairs neatgriezās, palikdami uz pastāvīgu dzīvi citos Latvijas novados (Malahovskis 2007: 149). Tie tomēr ir oficiālie statistikas dati, domājams, ka praksē izceļotāju skaits bija lielāks. Turklāt iedzīvotāju migrācija valsts ietvaros, it īpaši, ja tai ir sezonāls vai īsāks raksturs, ir vāji kontrolējama un uzskaitāma. 20. gadu sākumā Latgales laukstrādnieku ieceļošana pārējos Latvijas novados norisinājās haotiski. Tikai ar 1923. gadu Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrība sāka nodarboties ar laukstrādnieku sagādi Vidzemes, Kurzemes un Zemgales saimniecībām no Latgales. Tā sāka veidot Latgalē speciālus punktus, kuros varēja pieteikties vietējie laukstrādnieki (LRSS, 1. Saeima: 1005. sl.).

Vairākumu no Latgales strādniekiem veidoja laukstrādnieki – vairāk nekā 60%, tad sekoja grāvrači, ceļu strādnieki un meža strādnieki. Tā kā Latgalē laukstrādniekus varēja nolīgt par aptuveni 30% mazāku samaksu nekā citos novados, tos aktīvi vervēja aģenti no Vidzemes, Kurzemes un Zem-

gales (LRSS, 1. Saeima: 571. sl.). Latgales lauku iedzīvotāju pagaidu migrācijas īpatnība bija tāda, ka peļņā gājēji parasti atstāja savu nelielo saimniecību lauku darbu laikā. Tādējādi daudzās saimniecībās galvenie to aprūpētāji bija palikušās sievietes, bērni un sirmgalvji.

Par Latgales strādnieku stāvokli citu novadu saimniecībās sabiedrībā nebija viennozīmīga vērtējuma. Piemēram, Latgales deputātu izteikumi parlamentā vēsta šo: “Latgales laukstrādnieku nežēlīgi izsūc un krāpj” (LRSS, 1. Saeima: 1005. sl.), “latgalietis atgriežas uz Latgali tikpat nabadzīgs, cik bijis” vai arī “latgaliešus verdzina” (LRSS, 2. Saeima: 875. sl.) u. tml. Savukārt Vidzemes pārstāvji akcentēja citu viedokli:

“Latgalieši šeit ir ļoti lielā cieņā. Nokalpojuši līdz rudenim, tie brauc atpakaļ uz savu dzimteni stāstīt par šejienes kultūru un vietējo ļaužu labklājību. Viņi brauc atpakaļ nevis vairs nabadzīgos puskažociņos un vīzēs, bet glīti gērbusies. Arī kabatās latgalietim ir nopelnītā nauda, ar kuru samaksāt parādus un var nopirkt pat zirgu” (LRSS, 2. Saeima: 875. sl.).

Par šiem pretējiem viedokļiem var teikt, ka tie gan atbilda, gan arī neatbilda patiesībai, jo daudzos gadījumos laukstrādnieku stāvokli noteica subjektīvi faktori – viņu darba devēja – saimnieka attieksme, uzskati u. tml.

Lai gan Latgales strādnieki aizpildīja darba roku trūkumu pārējās Latvijas lauku saimniecībās, atsevišķas sabiedrības grupas lūkojās ar bažām par Latgales iedzīvotāju un strādnieku pieaugumu pārējos Latvijas novados. Tas saistāms ar to, ka: 1) 20. un 30. gados pasaulē populāras bija eigēnikas idejas par “vērtīgāko” cilvēku skaita pavairošanu un “mazvērtīgāko” samazināšanu; 2) 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā Latviju skāra pasaules ekonomiskā krīze, kā rezultātā valstī pieauga bezdarbs.

Latvijā eigēnikas ideju apspriešanā un popularizēšanā aktīvi piedalās dažādu zinātņu pārstāvji (Zelče 2006: 100). Pēc neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanās latviešiem vēl trūka kopējās nacionālās apziņas, un latvieši nereti sevi iedalīja “latgaliešos un baltiešos, īstajos un neīstajos, čangaļos un čiuļos” u. tml. (Brolīšs 2000: 39). Plašos sabiedrības slāņos vēl valdīja zināmi stereotipi un aizspriedumi par Latgales iedzīvotājiem, ko aktīvi uzturēja nacionālkonserватīvā prese (Malahovskis 2017, 217–224). Saskaņā ar eigēnikas teoriju etniski daudzveidīgās Latgales iedzīvotāji bija “etnogrāfisks tips ar ļoti negatīvām rasu bioloģiskajām īpašībām” (Akermanis 1928, 821), kā arī “fiziskā, kulturālā un saimnieciskā ziņā samērā mazvērtīgie latvieši” (Ceichners 1930: 322). Jautājumā par iedzīvotāju skaita pieauguma Latgalē un vairāk nekā 40 000 latgaliešu migrāciju uz pastāvīgu dzīvi pārējā Latvijā (tikai 20. gadu

otrajā pusē – V. M.), tautsaimnieks Alfrēds Ceihners atzīmēja, ja šī tendence turpināsies, ir pamatotas bažas par latviešu tautas etnisko “tīrību” (Ceichners 1931).

Tā kā Latgales strādniekus varēja noligt par zemākām cenām nekā vietējos strādniekus, tad pasaules ekonomiskās krīzes apstākļos vietējā sabiedrība (pamatā pilsētās) arī izteica neapmierinātību par Latgales strādnieku klātbūtni. Tā, piemēram, avīze “Jūrmalas Vārds” rakstīja:

“Jūrmala ir pārpludināta ar latgaliešiem. Tas ir fakts, jo kur daudz-maz notiek kādi darbi, tur atradisiet arvien kādu latgalieti. A pašu strādnieks, vietējie, var mierīgā garā sevi uzskatīt par bezdarbniekiem. [...] Turpretim, ja viņi paliktu savā Latgalē un kārtīgāk apsaimniekotu savus lauciņus, tad būtu maize kā viņiem, tā mums” (Krišņiņš 1933).

Vēl ir jāatzīmē, ka 20. gadu sākumā norisinājās arī Latgales lauku iedzīvotāju valsts politikas limenī atbalstīta migrācija uz pastāvīgu dzīvi Kurzemes un Zemgales apriņķos. Šo valdības īstenoto pasākumu iniciēja latgaliešu politiķi. Lai mazinātu zemes trūkumu Latgalē, bija paredzēts pārcelt ap 2000–3000 Latgales zemkopju ģimenes. Taču tā kā vietējo iedzīvotāju attieksme pret ieceļotājiem bija klaji naidīga (protesti pret *cittautiešu* nometināšanu), bet vietējo pašvaldību attieksme labākajā gadījumā – vienaldzīga, latgaliešu deputāti parlamentā atzina, ka no izceļošanas nekas nav iznācis, jo pārcēlušās bija tikai 200–300 ģimenes. Saskaņā ar Zemkopības ministrijas datiem uz 1930. gada 1. jūliju Kurzemes un Zemgales apriņķos Latgales izceļotājiem piešķirtas 425 saimniecības (Malahovskis 2014, 147). Tomēr, neraugoties uz sākotnējo negatīvo attieksmi, Latgales ieceļotāji pakāpeniski adaptējās vietējos apstākļos, saglabājot katoļticību kā īpašu savas identitātes apziņas izpausmi.

Noslēgumā jāsecina, ka, neraugoties uz sabiedrības neviennozīmīgo attieksmi pret Latgales strādniekiem, Latgales lauku iedzīvotāju migrācija vismaz daļēji sabalansēja neatbilstību starp lauku lielo iedzīvotāju skaitu un mazo zemes daudzumu Latgalē, bet pārējā Latvijā liela daļa saimniecību tika pie darbaspēka. Turklāt Latgales iedzīvotāju peļņā iešana ir raksturīga parādība arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, sevišķi pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Ja starpkaru periodā tās pamatā bija pārnovadu saimniecības un Rīga, tad pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas darbaspēka masveida izceļošana uz Eiropas ekonomiski attīstītākajām valstīm ir kļuvusi par visas Latvijas demogrāfisku problēmu.

Avoti un literatūra

- Akermanis, E. (1928) Apdraudētā latvju tauta. *Burtnieks*. Nr. 9: 819–831.
- Ceichners, A. (1930) Galveno tautību loma Latvijas saimnieciskajā dzīvē. *Ekonomists*. Nr. 8: 321–329.
- Ceichners, A. (1931) Iedzīvotāju pieauguma jautājums Latgalē. *Latviešu Balss*, 12. aprīlis
- Kemps, F. (1991) *Latgales likteņi*. Rīga: Avots. 1991. 207 lpp.
- Kibeļņiks, D. (1929) Latgališi apdraud latvju tautu! *Latgolas Vārds*, 9. janvāris.
- Krišņš (1933) Waj pareizi! *Jūrmalas Vārds*, 14. oktobris.
- Latvijas Republikas Saeima stenogrammas (LRSS). 1. Saeima, 4., 8. ses. LRSS. 2. Saeima, 3. ses.
- Skujenieks, M. (1930) *Trešā tautas skaitīšana Latvijā*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde.
- Skujenieks, M. (1938). *Latvija (1918–1938). Statistikas atlase*. Rīga: Valsts Statistikā pārvalde. 55 lpp.
- Brežgo, B. (1954) Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1861–1914). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 126 lpp.
- Brolišs, J. (2000) *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 91 lpp.
- Klemenčič, M. (2007) Migrations in History. Grām.: *Immigration and Emigration in Historical Perspective*. Pisa: Pisa University Press. pp. 27–54.
- Malahovskis, V. (2017) Diskursīvais nošķirums “latgalieši – baltieši” nacionāl-konservatīvajā latviešu presē (1920–1934). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki*. XX. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 217.–224. lpp.
- Malahovskis, V. (2014) *Mērnieku laiki Latgalē (20. gadsimta 20. gadi)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 248 lpp.
- Malahovskis, V. (2007). Lauku iedzīvotāji Latgalē: 20. gadsimta 20. gados: daži dabiskās un mehāniskās kustības aspekti. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki*. X. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 147.–153. lpp.
- Tilly, C. (1976) *Migration in Modern European History (Working paper)*. Michigan: University of Michigan. P. 46.
- Zelče, V. (2006) Vara, zinātne, veselība un cilvēki: eigēnika Latvijā 20. gs. 30. gados. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3: 94–137.

Zusēvičs, J. (1994) *Ievads agrārpolitikā*. Rīga: Ražība. 288 lpp.

Zvidriņš, P. (1989) *Demogrāfija*. Rīga: Zvaigzne. 354 lpp.

Vladislavs Malahovskis

Latgale Rural Population Migration to Other Regions of Latvia (1920–1934)

Key words: Latgale, rural residents, temporary migration, permanent migration

Summary

Since the end of the 19th century, the rural Latgale started experiencing a substantial problem of overpopulation. The problem of overpopulation also remained during the years of the independent Latvian state. The growth of the population of Latvia was granted mainly because of the growth of the population of Latgale. The great natural growth of the population caused impressive migration from the rural areas of Latgale to the larger farms in other regions of Latvia and the city of Riga.

Emigration of the rural population of Latgale was not a new phenomenon. Since the 1880s, the small land holders of Latgale went for seasonal employment to larger farms in other regions of both Latvia and Russia, especially St. Petersburg, where they found employment in the rapidly growing factories.

As the result of World War I, Latvia's agriculture had lost more than 250,000 people. After the war and the War of Independence, the demand for labour was high both in the countryside and in towns, determined by the need to restore the roads, reconstruct the buildings, and perform other work to repair the war damage. Rebuilding and development were extremely rapid in Riga. The increase of the population of Riga was mainly granted by the influx of people from other regions, a substantial part of which was constituted by immigrants from Latgale.

There was an acute shortage of farmhands. For the farmers of Latvia this issue of farmhands was among the most pressing. According to the data of statistics, every year more than 20,000 workers left Latgale, the number constituting approximately 12 % of the total number of farmhands in the country. In addition to that, around 8,000 of them never returned to Latgale, settling permanently in other regions of Latvia.

Temporary and permanent migration was used as at least partial solution for the overpopulation problem in Latgale. The public opinion changed towards

a more critical attitude at the end of the 1920s and early 1930s. This was the result of the global economy crisis and under the influence of the ideas of eugenics.

In addition to that, leaving in search for income is a characteristic feature of inhabitants of Latgale also after the restoration of independence in Latvia, especially after Latvia entered the European Union in 2004. In the situation of globalisation en mass travelling of labour to the economically more advanced states of Europe has become a problem of the whole Latvian state.

Arvydas Malonaitis

On Some Outer Characteristics of Axes of the 14th–16th Century in the Territory of Lithuania

Key words: axes of the 14th–16th century, butt, head, blade, shaft-hole

Introduction

The paper sets out to review the peculiar characteristics of the structural parts of the 14th–16th century axes – their butt, head, blade, and shaft-hole. Hence, it discusses the aspects, which are not covered by the research of Eugenijus Svetikas (Svetikas 2011, 48–84; Svetikas 2014, 33, 35–36), but it nevertheless follows the division of axes into two types proposed by him. The review of the major parameters of axes (height, weight, width of an axe blade) pinpointed obvious differences between the two types (Malonaitis 2013, 3–17). A detailed review of outer characteristics also reveals evident differences associated with a new trend in axe production. As this topic was already covered in the press (Malonaitis 2014, 5–23), the present paper provides slightly shortened and clarified data on axe butts and heads as well as a previously unpublished material on blades. The study on axes was in part based on the methodology, which was applied in the case of narrow-bladed axes (Malonaitis 2008, 16–18). The analysis of 275 axes is produced by using data of 16 museums of Lithuania.¹

1. Butts

The butts of type 1 axes under analysis are either very close or identical to those of iron axes from the earlier period. The thickness of the walls is nearly identical on the sides and at the top and does not show any independent function that would require a thicker and flatter upper part of the butt.

¹ National Museum of Lithuania (122 axes); Vytautas the Great War Museum (60 axes); Utena Regional Museum (20 axes); Samogitian Museum “Alka” (17 axes); Alytus Regional Museum (14 axes); Panevėžys Regional Museum (14 axes); Šiauliai Aušros Museum (9 axes); Biržai Regional Museum “Sėla” (5 axes); Kėdainiai Regional Museum (3 axes); Rokiškis Regional Museum (3 axes); Kelmė Regional Museum (2 axes); Ukmergė Regional Museum (2 axes); Pasvalys Regional Museum (1 axe); Šilalė Regional Museum of Vladas Statkevičius (1 axe); Trakai History Museum (1 axe); Uplyna Local Lore Museum (1 axe).

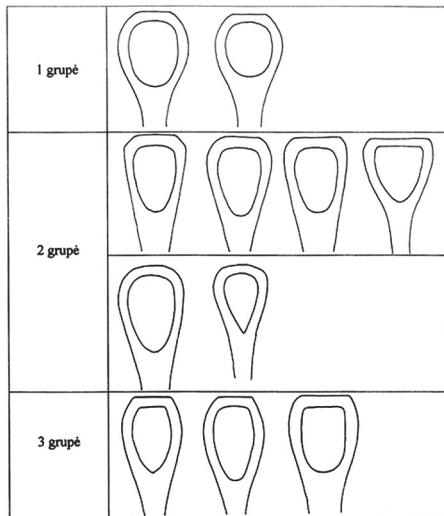

Figure 1. The shape of type 2 axe butts and shaft-holes in cross-section

The butts of type 2 axes are close to contemporary butts but they are not identical. The characteristic features observed in the cross-section enable their division into three conditional groups. As illustrated by Figure 1, the first group consists of axes with the butts, which are either round-shaped or very close to round-shaped (7 items). They all feature a more or less flat top of the butt and the shaft-hole shaped as an irregular circle or oval, but their head is identical to that of other axes of this type. Such a combination is most likely a transitional feature testifying to the relics of the old tradition.

Typical angular butts, which are broadest in the upper third of the butt, fall to the second group (47 items). The shape of the shaft-hole reiterates the contour of the butt walls and is akin to the shape of an oval, egg, or shield with rounded edges featuring an occasionally sharpened lower edge. The butt with a more or less rounded top is a variant of this group (19 items). The shape of the shaft-hole is close to an oval with an occasionally sharpened bottom. The third group comprises typical angular butts with their broadest place at the centre of the shaft-hole (50 items). In this respect, they are most akin to contemporary axes. They all feature a flat, occasionally thickened top of the butt. The shaft-hole is often close to a regular oval and less commonly to a sharpened oval; sometimes, it resembles a shield with rounded edges.

2. Heads

From the lateral perspective, the head of an axe widens from the bottom of the shaft-hole (it is usually the narrowest part of the head) towards the blade, more towards the shaft and less opposite to the shaft. The configuration of lateral sides is not even – the front side is usually simpler, the rear side is more complex.

In type 1 axes the front side of the head, taken together with the front side of the butt, constitutes the whole shape of the front of an axe, which, when viewed from the side, resembles an asymmetrical arch. In this respect, type 1 axes under analysis are very akin to the earlier narrow-bladed butt axes and the axes of the 10th–13th century. Though the arch-shaped front side dominates in case of type 2 axes, the arch itself is usually rather marginal. There are axes with a straight front side or with the front side slightly bent towards the shaft.

The shape of the rear part of the head (from the side of the shaft) in type 1 axes was identified in 130 cases.

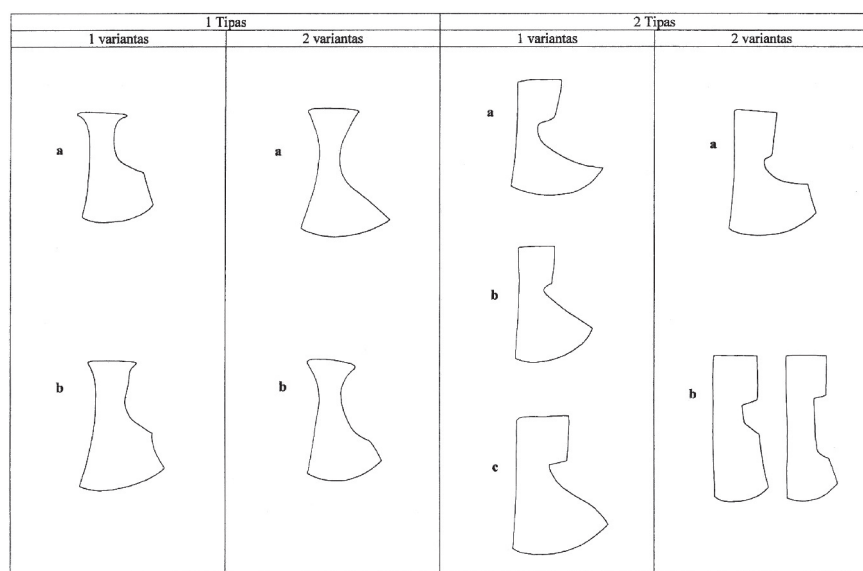

Figure 2. The shape of axe-head

A deeper look at its configuration revealed that axes with the rear part of the head ending with a sharp angle comprise a small part only (6 items). The axes with “a perpendicularly-cut blade” make up an absolute majority (120 items), i.e., the end of their head does not make a sharp angle and is bound by a vertical or concave line, i.e., the line of the head extending from the butt to the blade takes the shape of a broken line.

In type 2 axes the shape of the rear part of the head (from the side of the shaft) was identified in 126 cases. In contrast to the case of type 1 axes, those with the rear part of the head featuring a sharp angle take the dominant position (86 items), while those with “a perpendicularly-cut blade” comprise around one third of the axes (40 items). A more in-depth analysis revealed that in the first case three variants could be distinguished, while the second case showed the occurrence of two variants.

As illustrated by Figure 2, variants are distinguished by the type of the side of the rear part of the head. In the first case, the first variant (a) includes the axes with the side of the head taking the shape of a larger or smaller arch (30 items); variant (b) comprises the axes whose side of the head, having started with a small arch at the butt, extends straight or nearly straight towards the blade (24 items); variant (c) covers the axes whose side of the head extends towards the blade in a winding line; their end is slightly canted towards the blade making a sharp angle with it (32 items).

In the second case, the distinctive feature of the first variant (a) is very obvious: similarly to the case of type 1 axes, the head extends towards the shaft, but it does not make a sharp angle and is bound by a vertical or concave line (16 items); axes attributable to variant (b) differ from the former by the rear line of the head, which is considerably extended from the butt towards the blade (24 items).

It should be noted that the above division is very conditional, because none of the variants is “pure.” They each contain several items, which fall to a specific definition with limitations only.

The so called “tooth” at the rear part of the head, where the head line “breaks” towards the blade, is an especially characteristic feature of type 1 axes.

Figure 3. Type 1 axes with a “tooth” in the head

It is an element strengthening the aesthetic effect and possibly expressing the owner's social status, which most likely served no functional purpose. Its individual manifestations can be found in certain late narrow-bladed axes; it becomes more widespread in the axes of the Late Iron Age. There are 34 axes among the axes under analysis containing such an element. The analysis of the axes shows that “teeth” appear in two shapes – triangular (sharp) and square. Neither shape seems to be more common than the other – they were both found in 17 axes under analysis. However, they are not identical and vary from barely noticeable to very pronounced or even hyperbolic.

3. Blade

The blade of an axe was investigated from two perspectives: determination of the value of bend radius R and the blade angle relative to the shaft line. As regards the first perspective, the procedure was applied to different axe types separately. Out of 144 items, type 1 axe blade radius R could be determined in 118 cases; in case of type 2 axes, it could be established in 114 out of 131 items. As seen in **Figure 4**, the value of the bend radius of type 1 axe blades varies from 50 to 130 mm, with the largest concentration at the range of 61–110 mm (98 items). The value of the bend radius in type 2 axes ranges from 60 to 190 mm, with over 2/3 (80 items) concentrating at the range of 71–110 mm. For the sake of comparison, a similar procedure was also applied to the earlier axes of the 10th–13th century (176 items). The measurements revealed that their blade bend radius is slightly larger. Hence, the study pinpointed the differences of the periods, but it did not reveal any significant differences within the period of the 14th–16th century.

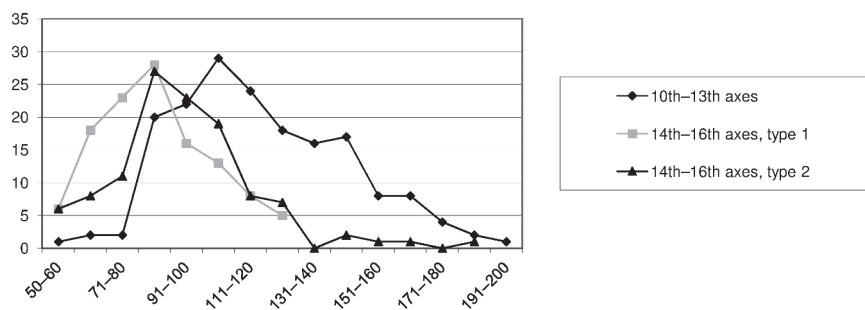

Figure 4. Blade bend radius R . Comparative diagram

As for the second perspective, the procedure was also applied separately to both axe types. The angle of the blade line relative to the shaft could be identified in 116 cases in type 1 axes and in 109 cases in type 2 axes. It was found during the procedure that the range of the blade line angle in type 1 axes is very compact, with the absolute majority of the axes (111 items) featuring a 5° to 15° angle.

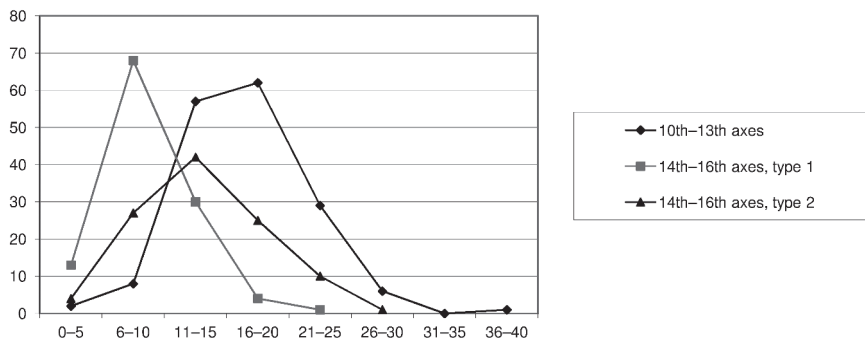

Figure 5. Blade angle relative to the shaft. Comparative diagram

A larger angle is characteristic of individual items only. Though the blade angle in type 2 axes ranges from 5° to 27°, most of them fit to the 6°–20° interval (94 items). Hence, noticeable differences between the types of axes of the 14th–16th century were found in this respect.

Conclusions

The review of the peculiar characteristics of the shape of the 14th–16th century axes in the territory of Lithuania pinpointed the key differences between the types of axes of that time.

The characteristics typical of type 1 axes are associated with the tradition of the earlier period: round-shaped butts, asymmetrical arching of the front side, decorative elements (adornment of the butt ends at the top, angular butts, “tooth” at the rear part of the head). Like the review of parameters, the analysis of outer characteristics revealed that the axes in question are far more uniform, leading to the assumption that they had achieved a certain height of perfection or possibly reached the limits of their possibilities at the end of their existence (first half of the 15th century).

Like the earlier analysis of parameters, the analysis of the outer characteristics of type 2 axes highlighted their diversity attributable to a virtually

new trend in axe production, which was not perfect at the beginning and testifies to the existence of unsettled standards at that time. All that can be viewed as the process of birth of contemporary axes.

References

- Malonaitis, A. (2008) *Geležiniai siauraašmeniai kirviai Lietuvoje* [Narrow-bladed Axe in Lithuania]. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 308 p.
- Malonaitis, A. (2013) XIV–XVI a. kirviai: pagrindinių parametrų apžvalga [Axes of the 14th–16th Century: Review of the Main Parameters]. *Istorija*, no. 91 (3): 3–17.
- Malonaitis, A. (2014) XIV–XVI a. kirviai: kai kurie pavidalo bruožai [Axes of the 14th–16th Century: Certain Features of the Shape]. *Istorija*, no. 95 (3): 5–23.
- Svetikas, E. (2011) *Žalgirio epochos lietuvių ir žemaičių karių kapai su ginklais* [The Burials of Žalgiris-era Lithuanian and Samogitian Warriors with Weapons]. Vilnius: Diemedžio leidykla. 236 p.
- Svetikas, E. (2012) *Bazorų kapinynas: christianizacijos šaltiniai* [Bazorai Cemetery: Sources of Christianisation]. Vilnius: Diemedžio leidykla. 236 p.

Arvids Malonaitis

Dažas Lietuvos teritorijā atrasto 14.–16. gadsimta cirvju ārējā izskata īpatnības

Atslēgas vārdi: 14.–16. gadsimta cirvji, piets, cirvja galva, asmens, kāta caurums

Kopsavilkums

275. Lietuvas teritorijā atrasto 14.–16. gadsimta cirvju ārējā izskata īpatnību analīze liecina, ka starp diviem cirvju pamattipiem ir liela atšķirība. Pirmā tipa cirvjiem raksturīgas īpatnības, kas saistītas ar agrāku tradīciju: apaļi pieti, korpusa priekšējā puse izliekta asimetriskā lokā, dažādi elementi, kas saistīti ar rotājumiem, – skaisti pabeigti pieta augšējās daļas gali, stūrainis piets, t. s. “zobs” asmens daļas aizmugurējā daļā. Gan ārējo īpatnību, gan to parametru aplūkošana norāda, ka šie cirvji ir diezgan viendabīgi. Tas ļauj izdarīt pieņēmumu, ka savas pastāvēšanas beigās (15. gadsimta pirmā puse) tie sasniedza savu pilnību un attīstības robežu.

Otrā tipa cirvju ārējo īpatnību analīze un to agrāko parametru pārskatīšana norāda uz to nevienādīgumu, ko var saistīt ar jaunu virzienu cirvju izgatavošanā, kas sākumā nebija pilnīga un atspoguļo vēl neizstrādātus standartus. Ovālas kāta daļas parādīšanās liecina par mūsdienu cirvju ražošanas sākumu Lietuvas teritorijā. Jauninājums izvirzīja jaunas prasības cirvja kāta piestiprināšanai un visa darbarīka balansēšanai. Jaunā cirvja kāta forma, no vienas puses, kļuva par izaicinājumu kalējiem, no otras puses, atklāja jaunas iespējas. Tas viss uzskatāmi redzams otrā tipa cirvju nevienādīgumā, sevišķi eksemplāros, kas apvieno abu tradīciju iezīmes.

Noskaidrotās tendences un īpatnības piemīt 14.–16. gadsimta Lietuvas teritorijas cirvju kopumam. Kā tas atspoguļojas detalizētāk hronoloģiski un teritoriāli – par to pagaidām pārāgri runāt, tam nepieciešama atsevišķa pieeja.

Сергей Меньчеля

Война и алкоголь: борьба за трезвость в годы Первой мировой войны на территории Двинского и Минского военных округов (1914–1916)

Ключевые слова: Первая мировая война, «сухой закон», нелегальная продажа алкоголя, алкогольные суррогаты

К началу 1914 года стало понятно, что существующая в Российской Империи система государственной винной монополии требует коренного пересмотра. Стремление государства к получению доходов привело к появлению большого количества пунктов продажи «казённого вина» и формированию «пьяного бюджета», а объявленная политика борьбы с пьянством через систему попечительств о народной трезвости не приносила желаемого результата. По проекту бюджета Российской Империи на 1912 г. в доходной части (всего — 2 855 170 тысяч рублей) доход от винной монополии планировался в размере 751 850 тысяч рублей (26%), от железных дорог — 634 055 тысяч (22%), от таможенных сборов — 328 580 тысяч (11%) (Канель 1914; 119–120). Назначая 30 января 1914 г. на пост министра финансов П. Л. Барка (1869–1937), Николай II (1868–1918) отмечал: «Нельзя ставить в зависимость благосостояние казны от разорения духовных и хозяйственных сил множества Моих верноподданных...» (НИАБ (Гродно). Ф. 22. Оп. 1. Д. 10. Л. 10). Для выработки новой государственной программы было созвано Совещание о мерах борьбы с нетрезвостью, основными задачами которого были коренная перестройка хозяйственной жизни населения, соответствующее воспитание молодого поколения и подъём культурного и нравственного уровня населения. Совещание разработало план проведения мероприятий по последовательному сокращению мест продажи крепких напитков, запрещении музыки и игр в трактирах, ограничению времени продажи водки (НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 604. Л. 59–62). Подготовка к боевым действиям, а затем и начало мировой войны ускорили эту работу. 18 июля 1914 г. было издано постановление о прекращении всякой торговли крепкими напитками во всех районах, где будет объявлена мобилизация, а также на путях следования войск. Исключение составляли рестораны 1-го разряда, клубы и собрания (НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 27. Д. 2948. Л. 2). На места данная

директива дошла поздно, и обеспечить должный уровень порядка и охраны мест продажи алкоголя власти не смогли, что привело к погромам. Только на территории Витебской губернии были разграблены 23 винные лавки (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48806. Л. 66). В большинстве случаев призывники просили продать им водку, и только получив отказ, переходили к погрому. Наиболее масштабные волнения произошли в Лепельском уезде Витебской губернии, где полиции пришлось применить оружие (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48806. Л. 36).

26 июля 1914 года Главнокомандующий Великий князь Николай Николаевич (1856–1929) потребовал принять меры и закрыть все зарегистрированные питейные заведения вплоть до окончания призыва и перевозки ратников ополчения, а также организовать самое строгое наблюдение за тайной продажей спиртного. 23 августа 1914 года запрет на продажу крепких напитков был продлён до конца военного времени (НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 27. Д. 2948. Л. 99). Эти меры были связаны с введением военного положения, но вместе с этим началась масштабная реформа всей питейной системы. 20 сентября 1914 года Николай II объявил о намерении навсегда запретить продажу водки в Российской Империи (Бородин 1915, 3). Данные положения позволяют судить о введении так называемого «сухого закона», или, выражаясь языком того времени, политики «принудительной трезвости» (Введенский 2008, 3).

Реализация принудительной трезвости в Российской империи имела территориальные отличия и зависела от наличия военного положения и различных указов военных властей. Свои особенности имелись и на территории Минского и Двинского военных округов, чья территория составляла значительную часть современных Беларуси, Латвии, Литвы и Польши.

4 ноября 1914 года Управление акцизных сборов Министерства финансов распространила циркуляр, который начинался словами: «для устранения соблазна к пьянству, который до сего времени создавался чрезмерностью числа мест продажи питей как в городах, так и в сельской местности, число мест продажи необходимо очень и очень уменьшить». В сельской местности в поселениях, которые не отличались ни количеством жителей, ни торговым или промышленным значением, с 1 января 1915 продажа крепких напитков полностью запрещалась. Разрешение на торговлю частным лицам выдавалось только на год, все предварительные разрешения расторгались с 1 января 1915. Корчмы на выездах из городов и вдоль крупных путей ликвидировались. Любое сомнение по пово-

ду дальнейшего существования отдельных питейных заведений должно было решаться в сторону его ликвидации (НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 447. Л. 111 – 113). Началась масштабная ликвидация казенных винных лавок, так называемых «монополек». Только 4 октября по Гродненской губернии Министерством финансов было ликвидировано 20 монополек, а постановлениями сельских собраний – еще 5. Водка и спирт вывозились под надзором полиции на винные склады, заводы были ориентированы на выпуск денатуратного спирта (НИАБ (Гродно) Ф. 30. Оп. 1. Д. 594. Л. 92).

По распоряжению Верховного Главнокомандующего в местностях, находившихся на военном или осадном положении, запрещалась также продажа пива и портера (НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 604. Л. 124). 13 октября 1914 года Витебский губернатор издал постановление о запрещении варить домашнее пиво. 2 ноября 1914 года запрет на продажу пива и портера был распространён на всю территорию Двинского военного округа (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48976. Л. 1, 8). В дальнейшем запретительные меры коснулись и иных алкогольных напитков. 15 марта 1915 года главный начальник Двинского военного округа князь Николай Евсеевич Туманов (1863–1917) объявил запрет на продажу вина, шампанского, ликёров и водки в ресторанах, собраниях и клубах, исключение составили лишь лёгкие и столовые вина. 26 мая 1915 был объявлен запрет на продажу всяких спиртных напитков, при этом разрешалась реализация вина, но только в лечебных целях и с согласия чиновника акцизного надзора и коменданта города (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48976. Л. 15, 294).

Под запрет попала и так называемая «пейсаховая» водка¹, которую евреи использовали во время религиозных обрядов. Вместо неё раввинам по удостоверениям разрешалось покупать определенное властями в соответствии с числом верующих количество виноградного или изюмного вина (НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 604. Л. 150).

Вместе с запретом на продажу крепких алкогольных напитков вводилась ответственность за нелегальную торговлю и злоупотребление ими. 7 августа 1914 года в Обязательных постановлениях для жителей Гродненской губернии запрещалось распитие крепких напитков на улицах, путях, площадях и других открытых местах, а также нахождение в обще-

¹ Пейсаховая водка – алкогольный напиток, приготовлявшийся из изюма путем дистилляции с двойной и тройной перегонкой; употреблялся правоверными иудеями на Пасху (Песах). Выгонка пейсаховой водки была разрешена только в период с 1 января по 1 апреля.

ственных местах в состоянии явного опьянения. В сельской местности запрещалось хранить в частных домах спиртные напитки в значительном количестве. Домовладельцы должны были сообщать в полицию о случаях нелегальной продажи крепких напитков. В качестве наказания за нарушение этих правил предусматривался арест до 3 месяцев или штраф до 3 000 рублей (НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 27. Д. 2948. Л. 37).

В результате запретительных мер и недоступности крепких алкогольных напитков сложилась сложная ситуация. Рядом с позитивными результатами (уменьшение количества задержанных пьяных лиц, повышение покупательной способности населения) возникли проблемы нелегальной продажи водки и применения суррогатных напитков (Мендельсон 1916, 4). Периоду «принудительной трезвости» предшествовало время, в течение которого государство, несмотря на свой официальный курс, не слишком прислушивалось к стремлению граждан прекратить пьянство.

Противники запретительных мер недостатком политики «принудительной трезвости» часто называют рост числа правонарушений, связанных с нелегальной продажей. Однако отчасти этот рост можно объяснить усилением надзора в годы войны и другим качеством работы полиции в довоенное время. В Двинске в июне 1914 года полиция раскрыла 27 правонарушений питейного устава, в июле — 18, а в марте 1915 года — 3 (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48533. Л. 198, 216, 279). В то же время в Витебске в июне 1914 года было раскрыто 3 правонарушения, в июле — 2, в марте 1915 года — 11 (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48533. Л. 189, 213, 284). Довоенные успехи Двинской полиции объясняются регулярными рейдами совместно с акцизными чиновниками по питейным заведениям и притонам, в то время как в Витебске систематические обходы не применялись, что и отразилось в статистике.

В целом же, структура правонарушений значительно изменилась, возросло количество употребления алкогольных суррогатов, но чаще всего в местностях, где такая практика существовала и до войны. Одним из крупнейших центров самогонварения являлся Полоцкий уезд Витебской губернии, где традиции выгонки спирта из хлеба были достаточно крепки, в условиях же невозможности достать легальный алкоголь самогонщики активизировались до такой степени, что ими заинтересовалась контрразведка (потребителями самогона являлись в основном солдаты). С января по август 1916 года в Полоцком уезде было выявлено 180 случаев самогонварения и раскрыто 129 тайных заводов (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 50064. Л. 303, 321 — 334).

В латышских уездах Витебской губернии (Двинский, Режицкий, Люцинский) основные правонарушения были связаны с нелегальной варкой домашнего пива, которое местными жителями рассматривалось не как алкогольный, а как традиционный напиток. Показательным в этом плане является дело крестьянина Матиса Пельша (Режицкий уезд). В феврале 1915 года в доме Пельша была обнаружена компания крестьян, распивавшая пиво в преддверии толоки по вывозу брёвен из леса. В итоге хозяин получил штраф в 25 рублей, а пиво — 4 полных и 1 начатый бочонок — было конфисковано. В прошении Витебскому губернатору Пельш недоумевал, почему его наказали, указывая, что за варку и распитие домашнего пива по случаю похорон, свадьбы, крестин, проводов новобранцев, толоки местные власти никого к ответственности не привлекали, хотя досконально знали, «что по случаю такого-то увеселения или пиршества там и сям в такой-то день распивали пиво». Пельш отбыл 10 суток ареста и вновь обратился к губернатору, но уже с просьбой вернуть конфискованное пиво; в прошении ему было отказано (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 49304. Л. 8, 20).

В городах главным содержащим алкоголь продуктом становится денатуратный спирт и политульный лак. В Вильно летом-осенью 1914 года активизировались торговцы спиртом, приготовленного из политульного лака. За вторую половину 1914 года здесь было обнаружено 58 тайных заводиков (для сравнения: за весь 1913 год — всего 15) (*Наша Нива* 1915, 3). Но более популярен был денатуратный спирт.

Потребление денатуратного спирта было опасно для жизни, тем не менее количество таких случаев в 1914 года возросло по сравнению с предыдущим временем по причине его доступности. Для предостережения населения на бутылках с денатуратом использовались яркие этикетки красного и фиолетового цвета с изображением черепа и костей (НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 604. Л. 167—168). За продажу денатуратного спирта предусматривался максимальный штраф (3 000 рублей) и выселение. Иногда торговцы старались обмануть своих покупателей — денатуратный спирт разбавлялся газированным лимонадом, раствором камфары, переваривался с мёдом, но все эти меры никак не снижали опасность его потребления, а только изменяли запах и вкусовые качества.

Большое внимание уделялось проблеме пьянства среди военнослужащих, так как от этого зависела боеспособность армии и судьба государства. Но ситуация была неутешительной. В Гродно одним из мест легальной продажи крепких напитков был ресторан 1-го разряда Войцеха

Поплавского. Об обстановке здесь можно судить по рапорту гродненского полицмейстера от 9 сентября 1914 года: «офицеры, зачастую напиваясь, выходят из рамок приличия, поют песни, в самом ресторане обнажают шашки и занимаются фехтованием... компания офицеров, проходивших через Гродно частей Кавказских войск, напившись, танцевала лезгинку... 8 сентября напившегося до невменяемости офицера пришлось вынести из зал на руках, успели вынести, как с ним сделалось дурно» (НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 27. Д. 2948. Л. 113). Успокоить офицерские компании не были способны ни ресторатор, ни полиция.

Нижние чины не могли себе позволить посещение ресторанов, поэтому стали клиентами нелегальных трактиров и торговцев. 22 декабря 1914 года гродненский губернатор В. Н. Шебеко (1864—1943) приказывал уездному исправнику разобраться с ситуацией в Волковыске, где «нижние чины появляются на улицах в пьяном виде, потайные кабачки почти на каждой улице и между прочим у еврея Липшица по Александровской улице» (НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 9. Д. 2165. Л. 4).

В Брест-Литовской крепости заместителем коменданта по гражданской части в течение августа-декабря 1914 г. было рассмотрено 26 дел о нелегальной продаже пива и крепких напитков (при этом 3 в отношении одного лица). Привлечение к ответственности предусматривалась как за саму торговлю, так и за самовольное перемещение и хранение спиртных напитков. По 10 делам виновные были приговорены к выселению. Основаниями для выселения были повторные случаи, спаивание нижних чинов и продажа денатурата. За продажу пива наказание обычно составляло от 10 руб. штрафа до 3 недель ареста. А вот владелец пивоваренного завода Шульц был осужден за продажу пива крестьянам на три месяца заключения, но затем по неизвестным причинам освобожден (НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 890. Л. 99).

Отдельная группа правонарушений была связана с фармацевтической деятельностью. Ради получения спиртосодержащих жидкостей отдельные граждане подделывали рецепты, а вместо печати использовали отпечатки 3-х или 5-копеечных монет (НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 447. Л. 118). Однако и аптекари стремились заработать в сложившейся ситуации. 23 мая 1915 г. был задержан владелец аптеки в г. Слоним Валериан Стробейко за продажу нижним чинам и частным лицам настойки «перцовка». За три с половиной месяца Стробейко продал 35 вёдер спирта и отослал запрос еще на 150. Для сравнения, аптека Припинского в Слониме реализовала всего 7 вёдер за год. Стробейко был приговорен к 2 000

рублей штрафа, с заменой на два месяца тюрьмы, и выслан в Енисейскую губернию под надзор полиции (НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 9. Д. 2070. Л. 22–27).

В сельской местности дела с раскрытием случаев нелегальной продажи спиртных напитков шли хуже. Успешность таких дел зависела от показаний свидетелей. Но в условиях села, когда торговцев было не так много и они были знакомы покупателям, заявления писали или люди обиженные, или те, кто случайно попал в компанию.

Появлялись и различного рода мошенники, которые не продавали спиртное, но иным способом наживались на запретительной политике. В Витебске в мае 1915 года были задержаны двое местных жителей, которые занимались вымогательством денег у местного населения под угрозой донесения полиции о тайной торговле алкоголем. В случае отказа они обращались в полицию, предъявляя бутылку с неизвестной жидкостью в качестве доказательства. В Городокском уезде Витебской губернии в ночь с 15 на 16 июля 1915 года были задержаны 3 дезертира, которые разъезжали по деревням, выдавая себя за военный патруль, производили обыски и конфисковали спирт у населения (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 49454. Л. 60, 171).

Активизация нелегальных торговцев и потребления алкогольных суррогатов потребовали более жёстких запретительных мер. В декабре 1915 года были введены ограничения на продажу денатуратного спирта — разрешения на покупку выдавались лишь полицией, а в Витебской губернии секретным постановлением исполняющего обязанности губернатора запрещалось выдавать разрешения евреям (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 49139. Л. 1, 6).

8 марта 1916 года командующим Двинского военного округа был введён запрет на всякую продажу спирта в зоне военных действий. 29 мая запрет был распространён на производство, хранение и продажу алкогольных суррогатов, а также на производство перегонных аппаратов и их частей. Ещё через месяц — 27 июня 1916 года — под запрет попали напитки, получаемые путём брожения — пиво, мёд, брага, квас и др. при содержании в них алкоголя свыше 1,5%, а также при наличии одурманивающих добавок — настойки табака, калгана, перца и других (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48976 Л. 516, 549, 567). Рассматривался и проект по переквалификации уголовной статьи за продажу денатуратного спирта на статью за «умышленное отравление», по которой предусматривались каторжные

работы от 8 до 15 лет и лишение всех прав (*Наша Нива* 1915, 4). Однако усиление репрессивных мер не могло искоренить пьянство.

Таким образом, хотя в Российской Империи в 1914 г. начала готовиться программа по постепенному ограничению продажи алкогольных напитков, в результате начала Первой мировой войны власти пошли на резкие изменения, фактически создав систему «сухого закона». Был ли этот шаг оправдан с экономической точки зрения — сложно подсчитать. По заявлению министра финансов П. Барка на преодоление последствий нововведения понадобилось около 2 лет (Мак-Ки 1999, 155). Некоторые современные исследователи усматривают в данных действиях черты заговора, который явился миной замедленного действия для Николая II. Прямой недобор казны составил сумму, эквивалентную 10% средств, затраченных российским правительством на ведение войны (Пашков 2010, 90). Отношение населения к данным мероприятиям было также неоднозначным. Запретительные меры не подкреплялись культурно-просветительской работой и организацией досуга населения, чем в довоенное время занимались комитеты попечительства о народной трезвости, деятельность которых к 1914 году практически прекратилась и носила во многом формальный характер, а для её активизации не было средств. В западных губерниях, оказавшихся на военном положении, действовали более жесткие запретительные меры, но предварительная непоследовательная политика и стремительность перемен вызвали нежелательные результаты, такие как рост нелегальной продажи алкогольных напитков и потребление алкогольных суррогатов, к борьбе с которыми власти были не подготовлены.

Список источников и литературы

Национальный исторический архив Беларуси (Минск) (далее НИАБ). Ф. 1430 (Канцелярия витебского губернатора). Оп. 1. Д. 48806 (Дело о разграблении запасными чинами винных лавок в разных местах Витебской губернии во время их мобилизации (1914)).

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48533 (Дело по предоставлению уездными исправниками сведений о деятельности чинов полиции по ликвидации беспатентной продажи спиртных напитков по Витебской губернии (1913–1915)).

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 48976 (Дело о распространении обязательных постановлений Витебского губернатора о нахождении Витебской губернии на военном положении, о запрещении продажи пива и спиртных напитков).

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 49139 (Дело об ограничении продажи денатуратного спирта в районе расположения войск в г. Витебске и его окрестностях)

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 49304 (Дело по обвинению крестьянина Режицкого уезда М. Пельша в незаконной продаже спиртных напитков (1914))

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 49454 (Дело по отношениям о запрещении хранения огнестрельного оружия, о запрещении продажи спиртных напитков (1914–1917)).

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 50064 (Дело о нарушении обязательных постановлений губернатора разными лицами, о деятельности полиции по борьбе с тайным винокурением (1914–1915))

Национальный исторический архив Беларуси (Гродно) (далее НИАБ (Гродно)). Ф. 1 (Канцелярия Гродненского губернатора). Оп. 9. Д. 2165 (Переписка с Управлением Акцизными сборами и полицейскими учреждениями о торговле спиртными напитками (1914–1915)).

НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 9. Д. 2070 (Дело о выселении из пределов Двинского военного округа ... за тайную торговлю спиртными напитками (1914–1915)).

НИАБ (Гродно). Ф. 1. Оп. 27. Д. 2948 (Дело о закрытии питейных заведений по случаю военных действий (1914)).

НИАБ (Гродно). Ф. 22 (Волковысский уездный комитет попечительства о народной трезвости). Оп. 1. Д. 10 (Переписка с губернским комитетом попечительства о народной трезвости и Главным Управлением неокладных сборов (1914–1915)).

НИАБ (Гродно). Ф. 30 (Гродненское губернское акцизное управление). Оп. 1. Д. 447 (Циркуляры управляющего акцизными сборами об ограничении открытия питейных заведений).

НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 594 (Книга регистрации протоколов сельских сходов по Гродненской губернии (1913–1914)).

НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 604 (Циркуляры, распоряжения Главного Управления неокладных сборов и казённой продажи питей о мерах борьбы с алкоголизмом (1914)).

НИАБ (Гродно). Ф. 30. Оп. 1. Д. 890 (Постановления, протоколы, переписка с управляющим акцизными сборами о нарушении правил продажи крепких напитков в Гродненской губернии (1914–1915)).

Наша Ніва (1915), 21 лютага.

- Бородин Д. (1915) *В защиту трезвости*. Петроград. 25 с.
- Введенский И. (2008) *Опыт принудительной трезвости*. Екатеринбург: ООО «ИРА УТК». 51 с.
- Канель В. (1914) *Алкоголизм и борьба с ним*. Москва: Типография И. Д. Сытина. 532 с.
- Мак-Ки А. (1999) «Сухой закон» в годы Первой мировой войны: причины, концепция и последствия введения сухого закона в России: 1914—1917 гг. В кн.: *Россия и Первая мировая война (материалы международного научного colloquium)*. Санкт-Петербург. С. 150—156.
- Мендельсон А. (1916) *Итоги принудительной трезвости и новые формы пьянства*. Петроград. 55 с.
- Пашков Е. (2010) Антиалкогольная кампания в России в годы Первой мировой войны. *Вопросы истории*, № 10; 80—93.

Sergejs Meņčēna

Karš un alkohols: cīņa pret alkohola lietošanu Pirmā pasaules kara laikā Dvinskas un Minskas kara apgabalos (1914—1916)

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, “sausais likums”, nelegāla alkohola tirdzniecība, alkohola aizvietotāji

Kopsavilkums

Pētījums veltīts “piespiedu atturības” politikas realizācijas īpatnībām Pirmā pasaules kara laikā Dvinskas un Minskas kara apgabalā teritorijā. Varas pārstāvji plānotās pakāpeniskās atturības politikas ieviešanas vietā pieņēma kardinālus lēmumus, kas ne tik daudz samazināja alkohola lietošanu, cik veicināja tā nelegālo tirdzniecību. Sākās valstij piederošo bodīšu likvidācijas kampaņa, tiesības aizliegt tirgot alkoholu saņēma pilsētu un lauku biedrības. No piefrontes teritorijām izveda spirta krājumus, tika ieviesta atbildība par alkohola pārdošanu un parādīšanos sabiedriskajās vietās alkohola reibumā. Šo darbību negatīvās sekas bija kā nelegāla alkohola tirgošana, tā arī alkohola aizstājēju (kandžas, denaturētā spirta) lietošana. Varas iestādes cīnījās ar šīm parādībām, galvenokārt pielietojot dažādus ierobežojošos pasākumus (naudas sods, apcietinājums, izsūtīšana). Netika veikti kultūrizglītojošie darbi, un iedzīvotājiem netika piedāvāti pasākumi brīvā laika pavadīšanai, ar ko pirmskara gados nodarbojās biedrības, kuras gādāja par tautas atturību. Šo biedrību darbībai 1914. gadā daudzējādā ziņā piemita formāls raksturs, faktiski to darbība tika pārtraukta. Cīņu pret alkoholu neveicināja arī iepriek-

šējā pretrunīgā politika: vara deklarēja cīņu pret alkohola lietošanu, bet tajā pašā laikā bija ieinteresēta gūt peļņu no degvīna pārdošanas: 1912. gadā ieņēmumi no “vīna monopola” bija plānoti 26% apmērā no kopējā valsts budžeta. Kara darbības laikā Krievijas varas iestādes nespēja pārstrukturēt ekonomisko sistēmu, un tas padziļināja krīzi.

Sergey Menchenya

**War and Alcohol: the Struggle for Sobriety during World War I
in Dvinsk and Minsk Military Districts (1914–1916)**

Key words: World War I, alcohol ban, illegal sale of alcohol, alcohol surrogates

Summary

The article is devoted to the peculiarities of implementing the policy of “compulsory sobriety” during World War I on the territory of the Dvinsk and Minsk military districts. Instead of the planned gradual transition, the authorities took drastic measures that led not only to reducing drunkenness, due to the virtual disappearance of legal alcohol. The campaign to eliminate public shops started and the right to prohibit the sale of alcoholic beverages was given to urban and rural societies. From the front-line territory, stocks of alcohol were exported and responsibility for selling alcohol and for appearing in a public place in a state of intoxication was introduced. Along with this, there were such negative consequences as the growth of illegal sales of alcohol and the consumption of alcohol surrogates: moonshine, denatured alcohol. The authorities fought these phenomena mainly with prohibitive measures (fines, arrests, evictions), which were not supported by cultural and educational work and the organization of leisure of the population, like it had been in the pre-war time by the committees of people’s sobriety, whose activities by 1914 had virtually ceased and were in many respects of a formal character. The previous inconsistent policy, in which the authorities declared a struggle against drunkenness, did not contribute to the fight against alcohol, but were interested in receiving cash from selling vodka. So in 1912 the revenues from the “wine monopoly” were planned at the rate of 26% of the total state budget.

During the war, the Russian authorities were unable to restructure the economic system that led to the intensification of crisis phenomena.

Максим Моисеев

Пленные Ливонской войны на востоке: люди и судьбы¹

Ключевые слова: Ливонская война, плен, работорговля, «немецкий полон», русско-крымские отношения, русско-ногайские отношения

Ливонская война (1558–1583 гг.) оказала драматичное влияние на значительное число людей на Востоке и Севере Европы. Боевые действия несли не только смерть и разрушения, но и значительное перемещение народных масс. Одни получали поместья в ливонских землях и перебирались туда на жительство, другие попадали в плен и оказывались в совершенно иных ландшафтах, не только географических, но и ментальных. Именно выяснению этих последних и посвящена статья.

Депортация пленных ливонцев нашла широкое освещение в нарративных источниках. Весь драматизм ситуации экспрессивно передал датский посол в Московском государстве в 1578 г. Яков Ульфельдт (*Jakob Ulfeldt*, 1535–1593): «Выехав из Городни, мы прибыли в Тверь. На этом пути повсюду нам встречались татары, возвращавшиеся из Ливонии и везшие с собой очень много пленных (некоторые из них были ранены), мужчин, женщин, девочек и мальчиков. Женщин и девушек, которых они берут в плен, распродают, делят между друзьями, а иным дают в виде подарка; те ими пользуются по своему усмотрению. Когда они им надоедают, их отпускают, прогоняют и оставляют другим на поругание. О горе и беды людские! Можно ли представить себе что-либо ужаснее, чем попасть под власть подобных тиранов, которые обращаются с христианами не иначе, как с грубыми и неразумными животными? Что, в конце концов, [может быть] плачевнее для супругов, соединенных нерасторжимыми брачными узами, чем быть разлученными и отторгнутыми друг от друга? Мужа от его половины посылают в Казань или Астрахань против татар, а русский похищает его жену, оскверняет, покрывает позором и бесчестьем. Первый падает, изнемогая от раны, второй дни и ночи наслаждается с его женой и предается порокам» (Ульфельдт 2002, 333–334). Впрочем, при-

¹ Исследование выполнено в рамках проекта Российского научного фонда (проект № 16-18-10091). Руководитель проекта — К. Ю. Ерусалимский.

ходится заметить, что судьбы пленных не всегда были столь трагичны. Так, плененные немцы чаще всего оставались в Русском государстве и, приняв подданство, могли встроиться в русское общество и даже образовать Немецкую слободу, так живо описанную Генрихом Штаденом (*Heinrich von Staden*, 1542 — после 1579). Источники по истории ливонских немцев и их судеб были обстоятельно изучены Татьяной Опариной (Опарина 2010, 239–268). Однако судьбы пленных, угнанных или проданных в Крымское ханство и Ногайскую Орду, еще не изучались. В 1561 г. упоминается просьба Исмаил-бия (*Исмәгыйль*, *İsməgil*, ум. 1563) разрешить его представителю Бекчуре купить своим женам по «девке немецкой», а для себя бий хотел приобрести двоих полонянок (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 7об. — 8). Это стало первой фиксацией подобной заинтересованности, хотя торговля началась раньше. В дальнейшем Московское государство оказалось довольно глубоко вовлечено в транзит и торговлю пленными. Так, в 1576 г. один из мирз просил у царя разрешения на покупку шести «душ немецкого полону» (*Посольская книга* 2003, 14), и подобные просьбы не были единичны. В результате государству приходилось предпринимать меры для контроля работорговли, чтобы не допустить продажи православного населения. На приставов, сопровождавших ногайских послов и купцов, возлагались контролирующие функции, что фиксировалось в их наказах. Рассмотрим для примера наказ приставу Семену Мальцеву 1583 г. Согласно этой инструкции, покупать «немецкой полон» татары могли только в Москве. Приставу вручались списки пленников, купленных каждым участником ногайского посольства. Чтобы пресечь возможность покупки людей вне Москвы, ногаям запрещалась большая стоянка в Касимове, и продолжительная остановка предполагалась только в Казани, где должна была произойти сверка полона со списками. В случае выявления нарушений пристав должен был изъять «лишний» полон (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. 1583. Д. 1. Л. 1–8). Пристальность контроля русских властей за работорговлей сопровождалась халатным воеводским сыском беглецов из ногайских степей. Официальная позиция царских властей по сыску и возврату ногаям беглецов была выражена в послании Ивана Грозного (1530–1584 гг.) Урус-мирзе от сентября 1576 г. «А вперед которой полон учнет у вас бегати не нашии веры, немецкой и лятцкой полон — не токмо в Астарахань, хоти и в Казань, и мы в Астарахань к воеводам писали, а велели тот полон, сыскивая, вам отдавати. А которой полон выбежит в Астарахань нашии веры хрестьянскойой, нам того полону своеи веры вам (ногаям. — М. М.) отдавати не пригож» (*Посольская книга* 2003, 54–55).

При анализе дипломатической переписки царя Ивана IV с мусульманскими правителями, а также другой документации посольского ведомства нам удалось выявить несколько казусов, которые заставляют более пристально присмотреться к проблеме «ливонского полона» (и не только) на Востоке.

Первый примечательный случай относится к 1561 г. Уже упомянутый Бий Ногайской Орды Исмаил в одном из своих посланий сообщал: «А о сес год по моему велѣню купил был мнѣ двѣ дѣвки немецкие и тѣх деи у каменных ворот подговорили и оставили, и ты б их на зимѣ на подводах велѣл взяти» (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 7об. — 8). В этой ситуации обращает на себя внимание следующее обстоятельство: полонянки были проданы ногаям по запросу, но на границе сопровождающие посольство русские их подговорили и они сбежали. Итак, русские приставы здесь выступают как прямые нарушители договоренностей правителей. Единичен ли этот случай? Материалы посольских книг заставляют в этом усомниться. Примечательна в этом отношении история с некоей Любкой, которая упоминается в посольской книге по отношениям с Крымским ханством за 1567—1572 гг. Крымский вельможа Сулейман-ишан (Сулеш-бек) жалуется, что путивльский наместник в 1566 г. оставил у себя его полонянку, которую вез к нему его человек Кучелек. Сулеш указывает, что это не единичный случай. Ранее (скорее всего, за год до описываемых событий) в Путивле у его сокольничего Хуреша забрали трех пленников. Русская сторона признавала существование практики задержания купленных крымцами полоняников в Путивле и даже ожидала таких претензий в переговорах, что нашло отражение в наказе Ивану Ратаеву сыну Чабукову. Свое нежелание отдавать пленников татарам объясняли просто: хан писал о своих претензиях, но имен пленников не указывал, не смогли сообщить их имена и крымские гонцы: «И того было сыскати не по чему, коли в грамотах о том безымянно». Имя этой полонянки было выяснено: ее звали Люба. Она приглянулась путивльскому наместнику князю Григорию Мещерскому, и он забрал ее, не заплатив. Сулеш предлагал отдать ему за ранее удержанных полоняников (двух человек) 35 рублей (полсемдесят рублей) и эту самую жѣнку. Это предложение нашло поддержку у русской стороны, и Сулешу было обещано в декабре 1570 г., что как только отыщут Любу, то ее отправят к нему вместе с деньгами. Татары сообщали, что Любу украл дворник, а наместник не захотел возмещать убыток, хотя стоимость Любы составила 15 рублей. В конце концов, в Москве за Любу крымскому дипломату Боре выдали 10 рублей и

сочли инцидент исчерпанным (*Посольская книга* 2016, 192, 219–220, 270–271, 293–294, 310).

Интересно, что ситуация была относительно разрешена только после вмешательства калги². Денежная сумма была уменьшена по сравнению с запросом. Так, за мужчин татары просили 35 рублей — получили 20, а за Любу вместо 15–10 рублей (*Посольская книга* 2016, 310, 321). Интересно, что финский историк Юкка Корпела (*Jukka Jari Korpela*, 1957) пишет о более высокой стоимости «ливонского полона» по отношению к русским пленникам в Крыму (Korpela 2014, 192). Но данный случай позволяет усомниться в этом утверждении.

Еще один примечательный казус, связанный с выкрадыванием пленников, зафиксирован в посольской книге по связям с Крымским ханством за 1571–1577 гг., подготовленной к печати коллективом исследователей, возглавляемом И. В. Зайцевым (1973). Суть этой истории в следующем. Около 1573 г. в Москву поехало крымское посольство. Был в этом посольстве некий Мурат, гонец Алп-Гирея-султана. В Ярославце он признался толмачу Ахмету Радионову, что он «русин» и зовут его Истома, и хочет он вернуться на родину. Царь Иван Васильевич повелел сыну боярскому Юрию Темиреву и дьяку Семену Косткину этого Истома взять из крымского посольства тайно, «чтоб крымские гонцы того не сведали». Происшедшее далее было то ли итогом удачной «спецоперации», то ли невоздержанности крымских гостей. По дороге из Звенигорода в Углич гонцы перепились и «учали на подводах скакати», и в этот момент Истома-Мурат скрылся в лесу. В Москве он сообщил, что зовут его Истома Иванов сын Лошкин, владимирец. Рассказ о его приключениях был таков: «...полонили его казанские люди невелика под Василем-городом тому лет с полчетвертатцать. И был в Бухарех, а из Бухар — во Царе-городе, а изо Царя-города пришел в Крым и жил в Козлеве. И мысль его давно была: веры христианские не забыл, давно хотел на Русь, да случаи не были. А для того он и русской язык в Крыму потаил, а говорил по-татарски, чтоб про него не сведали, что он бывал рус. А ныне, как отпустил царь ко государю гонцов своих Девлет-Килдея с товарищи, и он бил челом Девлет-Килдею гонцу и дал ему от того дватцать золотых да две тысячи оттоманок, чтоб его с собою взял к Москве за своего человека, а назвал бы его

² Калга́ (крым. *qalğa*, قَالْغَا; *qalğay*, قَالْغَاي) — титул второго по значимости после хана лица в иерархии Крымского ханства.

чьим-нибудь гонцом. А Девлет-Килдей его с собою взял...» (РГАДА. Ф. 123. Оп. 1. Кн 14. Л. 285, 289–289об., 297об.–298об.).

Итак, мы привели три истории о полонянинах, которые имеют общие черты, главная из которых — это факт выкрадывания. В случае с Истомой-Муратом очевидна роль государства, но в других рассмотренных случаях вмешательство властей неочевидно. Однако в своей совокупности эти случаи заставляют предполагать наличие некоей политики Московского государства, направленной на минимизацию числа христианских пленников в мусульманской неволе. Впрочем, не стоит преувеличивать гуманистический посыл подобных действий. Подобная практика имела конечной целью «насыщение» недавно завоеванных русскими мусульманских земель христианским населением, что и было зарегистрировано в писцовых книгах и актах.

Список источников и литературы

Российский государственный архив древних актов (далее — РГАДА). Ф. 123 (Сношение России с Крымом). Оп 1. Кн. 14

РГАДА. Ф. 127 (Сношения России с ногайскими татарами). Оп. 1. Кн. 6.

РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. 1583. Д. 1.

Моисеев М. В., ред. (2016) *Посольская книга по связям Московского государства с Крымом. 1567–1572 гг.* Отв. редактор М. В. Моисеев; подготовка текста А. В. Малов, О. С. Смирнова; статьи, коммент. А. В. Виноградов, И. В. Зайцев, А. В. Малов, М. В. Моисеев. Москва: «Фонд «Русские витязи». 400 с.

Посольская книга (2003) *Посольская книга по связям России с Ногайской Ордой (1576 г.)*. Подготовка к печати, введение и комментарии В. В. Тrepавлова. Москва: Институт российской истории РАН, 2003. 92 с.

Ульфелдт (2002) *Путешествие в Россию*. Отв. редактор Дж. Линд, А. Л. Хорошкевич, перевод Л. Н. Годовиковой, ред. перевода В. В. Рыбакова. Москва: Языки славянской культуры. 616 с.

Опарина (2010) Проблема источников депортаций ливонских пленников в Россию. В кн. *Балтийский вопрос в конце XV–XVI в.* Отв. ред. А. И. Филюшкин. Москва: Квадрига. С. 239–268.

Korpela (2014) Baptized and Not Baptized Nemcy in the Muscovite Society of the 16th century. *Золотоордынское обозрение*, № 3: 191–206.

Maksims Moisejevs

Livonijas kara gūstekņi austrumos: cilvēki un viņu likteņi

Atslēgas vārdi: Livonijas karš, gūsts, vergu tirdzniecība, “vācu gūsts”

Kopsavilkums

Rakstā tiek pētītas krievu varas iestāžu nostādnes jautājumā par kristiešu gūstekņu pārdošanu musulmaņiem. No vienas puses, tatāri Livonijas karā bija Maskavas valsts sabiedrotie; no otras puses, pastāvēja aizliegums pārdot kristiešus musulmaņiem. Cara valdība izstrādāja oficiālu pozīciju, saskaņā ar kuru valdība ne tikai aizliedza pārdot pareizticīgos, bet arī atteicās viņus izdot bēgšanas no tatāru gūsta gadījumā, turklāt citas konfesionālās piederības kristieši varēja būt pārdoti. Atklātās ārlietu grāmatas konkrētās epizodes liecina, ka krievi izzaga no tatāriem kristiešus un slēpa bēgļus neatkarīgi no viņu konfesionālās piederības. Tādas prakses mērķis bija “piepildīt” nesen iekarotās musulmaņu zemes ar kristiešiem.

M. Moiseev

Prisoners of Livonian War in the East: people and fates

Key words: Livonian war, prisoner, slave, “German captive”, the Russian-Crimean relations, the Russian-Nogai relations

Summary

The Livonian war (1558–1583) had dramatic consequences for all of its participants. Considerable destruction, economic decline, and demographic change were its consequences that concerned not only Muscovy and Livonia. During the war, masses of people were ripped from their familiar surroundings and forcibly displaced to other landscapes and social practices. The fate of the Livonian Germans who moved to Moscow has repeatedly attracted the attention of scientists. However, the fate of those who transited through Moscow and fell captives in the Crimean khanate and the Nogai Horde has not yet been studied. It is possible to explore this question by drawing from the notes of foreigners about Russia (especially Ulfeldt) and diplomatic documents on the relations with the Crimea and the Nogais. The analysis of diplomatic correspondence made it possible to identify a number of messages of Ivan the Terrible and his answers about the fate of “Livonian Polon”. Most unexpected was the fact that the representatives of local and grassroots administrations prevented ingress of prisoners of Latvians and Germans in captivity with the Muslims. Some cases show a subtle resistance to the practice of

paying for services of the Tatar groups of prisoners. It is obvious that the rejection was caused by the fact of the deportation of Christians in Muslim captivity. But can it be stated that the Russian people of the 16th century were guided solely by considerations of Christian unity? Probably, this was not the case. After all, the majority of escaped or kidnapped Livonians and Lithuanians could not return. They replenished the number of servants and peasants of the conquerors or later began to populate the lands of the Volga region.

Евгения Назарова

Георг Розе — друг поэта Брюсова: фрагмент из истории создания общероссийского культурного пространства (1914 г.)

Ключевые слова: В. Я. Брюсов и Латвия, латышско-русские литературные связи, Георг Розе, санаторий «Эдинбург», Митавская (Елгавская) гимназия

С последней четверти XIX в. в латышском обществе шли два активных процесса: первый — интеграция латышей в общероссийское пространство, второй — всестороннее развитие латышской нации. В развитии латышей как современной нации были важны все составляющие интеграции — административная, экономическая и культурная. Для становления же национального сознания в первую очередь показательна была культурная интеграция, непосредственно связанная с ростом народного образования. Причем включение латышей (как и других народов многонационального государства) в сферу культуры титульной нации империи могло иметь успех лишь при определенном уровне их образования, поскольку пропаганда русской культуры могла проводиться только на основе хотя бы элементарной грамотности на родном языке. Латыши же по уровню грамотности и количеству печатных изданий на родном языке на душу населения в конце XIX в. находились на одном из первых мест в империи, значительно опережая носителей титульной нации.

На латышском языке произведения русских писателей печатались в периодических изданиях или отдельными книгами уже со 2-й половины XIX в. не только в Риге, но и в уездных типографиях (Назарова 2015а, 126–127). Судя по источникам начала XX в., молодые латыши из разных социальных и профессиональных кругов неплохо знали русскую литературу, которую они читали и по-латышски, и по-русски (Назарова 2015б, 196–201).

Переводческая деятельность способствовала пополнению латышского лексикона. Знание русского языка латышами помогало расширению кругозора и углублению знаний. Однако это не оправдывает нежелания властей открывать средние школы на латышском языке, что в еще большей степени способствовало бы созданию полноценной нации.

С начала XX в. устанавливались прямые контакты, нередко — дружеские связи между латышскими и русскими литераторами. Более 10 лет переписку с Валерием Брюсовым (1873—1924) вел поэт В. Эглитис (*Viktors Eglītis*, 1877—1945). Поэт Карлис Круза (*Kārlis Krūza*, 1884—1960) начал подготовку антологии русской поэзии на латышском языке (Назарова 2015а, 127). Тогда же началось и знакомство русской публики с латышской литературой. В 1904—1909 гг. в издаваемом В. Брюсовым журнале «Весы» печатался очерк В. Эглитиса об истории латышской литературы. В разных изданиях и отдельными книгами начали публиковать произведения Райниса (*Rainis, Jānis Pliekšāns*, 1865—1929), Я. Порука (*Jānis Poruks*, 1871—1911) и др. В 1913 г. в Петербурге вышел сборник переводов латышской литературы (*Латышский литературный альманах* 1913). Правда, о латышской литературе в России знали лишь немногие.

В начале 1914 г. в Риге с восторгом встречали Константина Бальмонта (1867—1942). Хорошо в Латвии был известен и Валерий Брюсов, проявлявший большой интерес к латышской поэзии и переводивший стихи Райниса. Несколько раз до войны В. Я. Брюсов приезжал в Латвию. В январе 1914 г. он вместе с супругой (Иоанна Матвеевна Брюсова, 1876—1965) отдыхал на Рижском взморье в санатории «Эдинбург». А 24 января он по приглашению латышской общественности выступил в Риге в павильоне Верманского парка.

Выступление совпало с публикацией в газете «Новое время» двух статей философа и писателя В. В. Розанова (1856—1919), в которых он обвинял малые нации империи (в том числе латышей) в неблагодарности, «национальном эгоизме», нежелании их «раствориться в русской нации» и сулил им духовную смерть (Розанов 1914а, 5; Розанов 1914б, 6—7). В Латвии статьи В. Розанова вызвали гневные протесты в обществе и прессе. Естественно, что Брюсова не могли не спросить, что он думает по этому поводу. Он ответил, что задача латышей — сохранять и развивать свою культуру, это сделало Брюсова настоящим героем латышской интеллигенции (*Eglītis* 1914; *Literatūra un dzīve* 1914).

В санатории Брюсов познакомился с гимназистом из Митава (Елгава) Георгом Розе, одним из тысяч молодых людей, начало жизни которых пришлось на время войны и слома исторических эпох. Попал он в санаторий, видимо, после какой-то травмы или серьезного заболевания.

Письма Георга к Брюсовым датируются январем — декабрем 1914 г. Ответные письма и «милые открытки» (по словам Георга) не сохрани-

лись, но об их дружеском тоне можно судить по его письмам. Письма не содержат выраженной социальной или политической информации, но они рассказывают о самом авторе, передают настроения юноши, которому посчастливилось встретиться с крупным поэтом и просто выдающейся личностью. Письма раскрывают и некоторые черты характера В. Брюсова, явно привязавшегося к Георгу, содержат небольшую информацию о Митавской гимназии и, наконец, передают атмосферу санатория — занятия пациентов, медицинские процедуры и др. (НИОР РГБ. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л. л. 1–2об.).

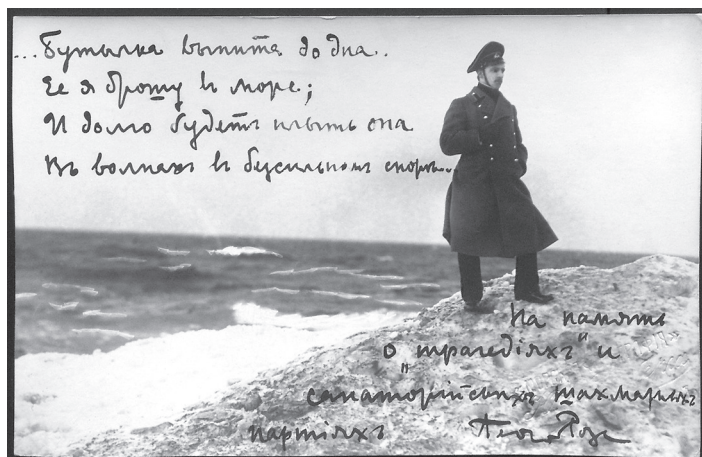
Георг, судя по фамилии, — латыш. Поскольку он учился в гимназии, жил в Митаве, видимо, в съемной квартире (или комнате) и мог лечиться в санатории, его семья не была бедной. Косвенно характеризовать Георга как личность может отношение В. Брюсова к людям вообще, о чем писала в своих воспоминаниях сестра Иоанны Матвеевны. По ее словам, Брюсов «избегал и не любил обыкновенных средних людей. Они мешали ему сосредоточиться, уходить в себя, уноситься в свои «брюсовские грезы». И этого он не скрывал, становясь несдержанным и часто приходя в непосптимую ярость» (Погорелова 1993). Можно предположить, что Георг, с которым он близко сошелся, в представлении поэта не был «средним человеком». Это чувствовали и обитатели санатория, сплетничавшие о поэте после его отъезда, но замолкавшие при появлении юноши.

Георг хорошо знал русский язык. Лишь иногда по письмам можно заметить, что это не его родной язык. О его способностях свидетельствует то, что в мае 1914 г. он сдал все экзамены на отлично и получил золотую медаль (о чем он говорит с гордостью, но как бы мимоходом). Правда, он «к концу экзаменов с трудом дотягивал лямку», что не удивительно и для абсолютно здорового человека. Георгу же после санатория еще какое-то время почти нельзя было читать, болели голова и глаза (НИОР РГБ. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л. 11). Обратим внимание на выражение «тянуть лямку». Это выражение появилось в русской литературе в 1860-х годах и было связано с бурлаками, тянувшими на больших ремнях-лямках баржи по Волге. Но не ясно, вышло ли это выражение из их среды или введено в язык писателями. Оно встречается у Н. В. Гоголя (1809–1852), И. С. Тургенева (1818–1883), М. Е. Салтыкова-Щедрина (1826–1889), у других писателей. Было оно и в повести В. Брюсова «Обручение Даши» (Виноградов 1994; Брюсов 1915). В бытовой речи это выражение не было широко распространено. Стало быть, Георг знал русскую литературу и пополнял из нее свой лексикон.

В одном из писем Георг просил Брюсова узнать, можно ли купить абонемент на спектакли Московского Художественного театра, так как в Петербурге абонементы уже распроданы. То есть он следил за театральной жизнью столиц и был готов потратить много часов и денег на дорогу, чтобы посмотреть спектакль (НИОР РГБ. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л. 7). Интерес к столичным театрам мог появиться у юноши под влиянием В. Я. Брюсова, хотя не исключено, что в столицах он бывал и раньше.

В гимназии престиж Георга значительно вырос после того, как по его просьбе Брюсов прислал несколько своих новых стихотворений для гимназического рукописного журнала. Издававшие журнал гимназисты 6-го класса «чрезвычайно гордо уже известили читателей об этом». Издание рукописных журналов гимназистами не было редкостью. Тем не менее, это служило показателем качества гимназии. Можно сказать, что перед войной в этой гимназии продолжались хотя бы отчасти культурные традиции, складывавшиеся еще в 1870-х годах, когда там учились Я. Чаксте (1859–1927) и некоторые другие активные деятели национального возрождения.

Однако в Митаве Георгу было скучно, возможно, во многом из-за недостатка общения с Брюсовым. Георга уже не устраивала гимназическая обыденность по сравнению с необычайно интересной, по его мнению, полной впечатлений жизнью Валерия Яковлевича. В письмах поэту он, с одной стороны, стремился поделиться своими проблемами, а с другой — не хотел жаловаться, хотел выглядеть старше и показать, что он проводит время «не хуже» своего кумира. Так, в ответ на рассказ Брюсова (который не был ни аскетом, ни пуританином) о том, где он был на масленицу, Георг описывал свою поездку на масленицу в Виндаву (Вентспилс). Денег у него было очень мало, «приходилось голодать», но он доехал до моря и «вечер (5 часов всего) провел с шиком во всех отношениях»: «выпил там 5 рюмочек» и в память о поездке сфотографировался на берегу (НИОР РГБ. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л. 3). Фотографию послал Брюсову вместе со стихами: «Бутылка выпита до дна. Ее я бросил в море; и долго будет плыть она в волнах в бессильном споре» (Рис. 1). На что Брюсов ответил: «Ох уже эти мне поэты» (НИОР РГБ. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л. 6).

Илл. 1. Открытка с фотографией Георга Розе.

НИОР. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л

Уговорив врачей отпустить его раньше времени из санатория, Георг надеялся, что сможет встретиться с Валерием Яковлевичем в Митаве. Но Брюсов не приехал, и расстроенный Георг пишет: «Почему Вы не заехали в Митаву? Ведь было вполне возможно. Может быть, Вы и ночевали в Митаве?» (НИОР РГБ. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л. 3). Не удалось им встретиться и весной, когда В. Я. Брюсов снова приезжал в Ригу.

Георгу хотелось посоветоваться с ним о своей дальнейшей судьбе. Возможно, они говорили о его будущем еще в «Эдинбурге». В конце февраля юноша пишет: «по-прежнему думаю о своей будущности, хотя и не страшусь ее. В последнее время мечтал поступить либо на факультет восточных языков, либо в Лазаревский институт. Быть может, Вы будете так любезны написать мне Ваше мнение об этом и сообщить, есть ли вышеупомянутый факультет при Московском университете» (НИОР РГБ. Ф. 386. Оп. 100. Д. 27. Л. 7).

Интерес к Востоку мог появиться под влиянием Брюсова, тесно связанного с армянскими поэтами. Еще до войны они переводили его стихи на армянский язык, а в 1913 г. начали готовить собрание его сочинений на армянском языке (Наш Валерий Брюсов). Кроме того, разговоры о судьбе этого народа могли быть вызваны широко обсуждаемыми тогда русской интеллигенцией случаями массового уничтожения армян в Ос-

манской империи в 1894—1896 и 1908—1909 годах. Ухудшение положения армян в Турции произошло и после Балканской войны 1912—1913 годов. В пределах Российской империи кровавые столкновения между армянами и азербайджанцами («татаро-армянская резня») происходили на Бакинских нефтяных приисках в 1905—1906 и в 1912—1913 годах (Вртанесян).

6 июня 1914 г. Георг написал, что сдал выпускные экзамены и получил золотую медаль, а летом собирается жить на взморье в Асари. В Асари находилась часть бальнеологического курорта. Вероятно, Георгу надо было пройти еще один курс восстановления после болезни.

До начала войны Георг успел погостить у Брюсовых в Москве, где они его ввели в свое литературное окружение. В коротких письмах Валерию Яковлевичу и Иоанне Матвеевне он благодарил их за прием и просил передать привет «Декамерону», имя и отчество которого не помнил (НИОР. Ф. 386. Оп. 154. Д. 6. Л.л. 1—2). Человек с таким псевдонимом в окружении Брюсовых не известен. Но в переписке Брюсова неоднократно упоминается Семен Борисович Любошиц (1859—1926) — известный литератор и критик, активный участник литературных встреч (Брюсов 1927, 96, 129; Брюсов 2002, 140, 147, 151). В 1912 г. он издал «миниатюру в 2-х частях» по Д. Бокаччо (*Giovanni Boccaccio*, 1313—1375), под названием «Час Декамерона». Логично предположить, что в шутку его в литературном окружении называли «Декамероном». Георга познакомили с ним, и на юношу произвел большое впечатление этот остроумный человек и спорщик.

Вместо учебы в Москве Георг оказался на фронте. Его открытка Иоанне Матвеевне с упоминанием «Декамерона» датирована 4 декабря 1914 г. и подписана «Жорж Розе». Остальные письма он подписывал именем Георг. Возможно, «Жорж» — это тоже влияние московских встреч. Тогда же Георг послал Валерию Яковлевичу, находившемуся в качестве военного корреспондента «Русских ведомостей» в Варшаве, визитную карточку: «Георгий Иванович Розе». На ней он написал, что «жив и здоров. Под пулями пока не бывал. С нетерпением жду это событие».

В. Я. Брюсов умер в 1924 г. После его смерти Иоанна Матвеевна разбирала его архив и помечала письма, чтобы не забыть. На письмах Георга она писала «юноша Розе» или «юноша Розе, знакомый по санаторию в Майоренгофе». А на одном конверте написано: «юноша Розе, убитый на войне».

В биографических работах о В. Я. Брюсове о его поездках в Латвию не упоминается. Очень мало известно и о его связях с латышскими литераторами. Настоящая статья — вклад в исследование данной темы.

Список источников и литературы

Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (НИОР) Ф. 386. Оп. 100 (Письма Георга Розе к В. Я. Брюсову, 1914 год), Д. 27; Ф. 386. Оп. 154 (открытка от Георга Розе И. М. Брюсовой). Д. 6.

Брюсов В. Я. (1927) *Дневники. 1891–1910*. Москва: изд. Сабашниковых. 203 с.

Брюсов В. Я. (2002) *Дневники, автобиографическая проза, письма*. Москва: ОЛМА–ПРЕСС. 414 с.

Брюсов В. Я. (1915) *Обручение Даши*. Москва: Универс. б-ка http://az.lib.ru/b/brjusow_w_j/text_0130.shtml (03.03.2017)

Виноградов В. (1994) *История слов*. Москва: Толк. // http://onlineslovari.com/istoriya_slov/page/tyanut_lyamku.1340 (03.03.2017)

Вртанесян К. *Геноцид армян в Турции: краткий исторический обзор*. // <http://www.genocide.ru/review.htm> (02.03.2017)

Геноцид армян. https://ru.wikipedia.org/wiki/геноцид_армян (02.03.2017)

Латышский литературный альманах (1913) СПб. 127 с.

Назарова Е. (2015а) Переводы с латышского на русский в период заката империи. 1914–1917 годы. В кн.: *Россия и Латвия в потоке истории. 2-я половина XIX – первая половина XX в.* Отв. ред. Е. Л. Назарова Москва: ИВИ РАН. С. 123–144.

Назарова Е. (2015б) Н. А. Рубакин и его латышские ученики. В кн.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XVIII. (Humanitārās fakultātes XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVIII)*. Atb. red. Irēna Saleniece. Daugavpils: Saule. 196–204. lpp.

Наш Валерий Брюсов. *Голос Армении*. // <http://golosarmenii.am/article/17926/nash-valerij-bryusov> (03.03.2017)

Погорелова Бронислава (1993) *Валерий Брюсов и его окружение*. Москва: Республика // http://www.azlib.ru/b/brjusow_w_j/text_0610.shtml (03.03.2017)

Розанов В. (1914а) Центробежные силы в России (К вопросу об инородчине). *Новое время*. 14 янв.

Розанов В. (1914б) Голос малоросса о нео-малороссах. *Новое время*. 19 янв.

Eglītis V. (1914) Valerijs Brjusovs latviešu vidū. *Druva*, № 3: 288–292.

Literatura un dzīve (1914) *Druva*, № 3: 317.

Jevgeņija Nazarova

**Georgs Roze – dzejnieka V. Brjusova draugs:
fragments no Viskrievijas kultūras telpas izveides vēstures (1914)**

Atslēgas vārdi: V. Brjusovs, Latvija, latviešu un krievu literārie sakari, Georgs Roze, sanatorija “Edinburga”, Mītavas ģimnāzija

Kopsavilkums

Latviešu kulturālā integrācija Viskrievijas telpā notika vienlaicīgi ar latviešu kultūras un tautas izglītības attīstību. Kopš 20. gadsimta sākuma tika dibināti radoši, reizēm draudzīgi kontakti starp krievu un latviešu literātiem, nāca klajā pirmie latviešu rakstnieku un dzejnieku darbu tulkojumi krievu valodā. Latvijā lielu atzinību guva tie krievu dzejnieki un rakstnieki, kuri iestājās par latviešu un citu Krievijas impērijas mazākumtautību saglabāšanu un attīstību. Īpašu cieņu guva V. Brjusovs, kuram patika Latvija un kurš bieži to apmeklēja. Brjusovu laulātā pāra tikšanos ar latviešiem raksturo epizode, kurā atklājas draudzība ar latviešu ģimnāzistu no Jelgavas (tolaik – Mītava) Georgu Rozi.

Pētījums balstās uz iepriekš nezināmu jaunā vīrieša vēstuli V. Brjusovam un viņa sievai izpēti. Tās datētas ar 1914. gada janvāri – decembri. Vēstules atklāj talantīga, jauna, karā bojāgājuša cilvēka portretu. Raksts veicina līdz šim maz pētītas tēmas par V. Brjusova sakariem ar Latviju un latviešiem apziņošanu.

Evgeniya Nazarova

**Valeriy Bryusov's Friend George Rose:
an episode of the formation of the all-Russian cultural space (1914)**

Key words: Valeriy Bryusov and Latvia, Latvian-Russian literary relations, George Rose, the sanatorium “Edinburg” in Jūrmala, the Mitau (Jelgava) gymnasium

Summary

The cultural integration of Latvians in the all-Russian cultural space occurred in parallel with the Latvian national revival. Works of Russian literature in the Latvian translation began to be published both in periodicals and separate editions since the last third of the 19th century. In the early 1900s, first works of Latvian literature were published in Russian translations as well. In those years many Russian men of letters occasionally visited Riga

and spoke in front of the Latvian audience. Those Russian poets and writers, who encouraged the preservation and development of the Latvian nation and culture, Valeriy Bryusov among them, were very popular in the Latvian society. Bryusov liked Latvia and visited it not once. An interesting episode of Bryusov's meetings in Latvia was his acquaintance in Jūrmala and friendship with a student of the Mitau (Jelgava) gymnasium, George Rose, killed later at the war. The paper is based on the study of George's letters to Bryusov written between February and December of 1914. The letters reveal the character of George Rose, his interests and plans for his future life, as they characterize Bryusov's person. The letters contain also some information about the Mitau gymnasium and the balneological resort in Jūrmala.

This story reminds of the tragedy of the young generation whose life was broken by the war. Besides, the paper contributes to the study of Bryusov's connections with Latvia and Latvians.

Zane Nemme

Zemnieku turības atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19. gadsimta sākums, Rīgas apriņķis¹

Atslēgas vārdi: 19. gadsimta sākums, zemnieki, turība, medicīniskā aprūpe, Rīgas apriņķis, krāsu augi, ārstniecības augi

Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXVI Zinātniskajos lasījumos 2016. gadā tika uzsākts pētījums par zemnieku dzīves apstākļiem Rīgas apriņķī, kādus tos redzēja un savā darbā “Rīgas apriņķa draudžu topogrāfiski statistiskais apraksts” atspoguļoja baltvācu ārsts un novadpētnieks Oto Hūns (*Otto von Huhn*, 1764–1832). O. Hūna vērtējumā zemnieku dzīves apstākļi Rīgas apriņķī caurmērā bijuši labi vai apmierinoši (Nemme 2017, 285–293). Tomēr iegūtās ziņas tikai daļēji raksturo dzīves līmeni. Tāpēc šajā publikācijā aplūkotas arī citas sadaļas no O. Hūna sastādītajiem Rīgas apriņķa draudžu aprakstiem, uzmanību pievēršot zemnieku turības vērtējumam un situācijai veselības aprūpē laukos (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l.).

Avotā ir izlasāms zemnieku turības novērtējums un ieteikumi, kā paliecināt pārtikušo zemnieku skaitu. Daudzi no tiem ir aktuāli arī mūsdienās. Tāpat atrodami konkrēti fakti par to, kā katrā draudzē rūpējās par nabadzīgajiem un darba nespējīgajiem. Būdams ārsts, O. Hūns interesējās arī par katras draudzes iedzīvotājiem raksturīgākajām slimībām, par zemnieku iespējām saņemt profesionālu medicīnisku palīdzību. Viņš bija aktīvs baku vakcinācijas piekritējs un atbalstītājs; vēl O. Hūna daudzpusīgo interešu lokā bija vecmātes, viņu profesionalitāte un izglītība. Tāpēc avotā atrodamas piezīmes arī par šīm tēmām. Interesantas ir ziņas par draudžu teritorijās sastopamajiem ārstniecības un saimniecībā noderīgiem augiem.

Datējums ziņām ir dažāds – no 18. gadsimta pēdējās piecgades līdz 19. gadsimta 20. gadiem. O. Hūns šajos aprakstos nav norādījis avotu, bet ziņas, visticamāk, gūtas Vidzemes guberņas arhīvā, kā arī sarakstē ar draudzēm (Jakovļeva 2015, 48).

¹ Pētījums tapis ar Latvijas Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu.

Ziņu apjoms katras draudzes aprakstā ir atšķirīgs – no viena teikuma līdz plašam aprakstam lappuses garumā.

Aprakstos par zemnieku turību O. Hūns aplūkoja šādus aspektus:

- 1) vai zemnieki pārsvarā bija turīgi vai tomēr nabadzīgi;
- 2) nabadzības cēloņi;
- 3) labības magazīnas izmantošana un muižas sniegtais atbalsts;
- 4) ieteikumi situācijas uzlabošanai;
- 5) nespējīgo aprūpe.

Darbā tiek analizēti 20 Rīgas apriņķa draudžu apraksti. Astoņās draudzēs zemnieki vērtēti kā pārtikuši – Salaspils/Ikšķiles, Lielvārdes/Jumpravas, Aizkraukles, Kokneses, Biķernieku, Allažu/Ropažu, Madlienas un Turaidas.

1. tabula

Oto Hūna sniegtais dzīves vietas kvalitātes salīdzinājumā ar zemnieku turību, kā arī ārstu un vecmāšu prakses^{2,3} apraksts

DRAUDZE	Dzīvokļi LABI	Dzīvokļi VIDUVĒJI	Dzīvokļi SLIKTI	Ārsta prakse	Apmācītas vecmātes
1	2	3	4	5	6
Sloka	lielākoties labi			nav	trūkst
Daugavgrīva			lielākoties slikti	nav	trūkst
Ādaži		ne vienmēr labi		Ādažu muižā	trūkst
Dole	lielākoties jauni un labi būvēti			nav	trūkst
Salaspils/ Ikšķile			parasti	Salaspils muižā	trūkst
Ropaži/ Allaži	lielākoties priekšzīmīgi			Allažu un Inčukalna muižās	Allažu un Inčukalna muižās
Suntaži			dzīvoja rijās	nav	trūkst
Mālpils		pielāgotas		nav	trūkst

² LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13 l.

³ Pelēkā krāsā iekrāsotās draudzēs zemnieki ir pārsvarā turīgi, baltās – pārsvarā nabadzīgi.

1	2	3	4	5	6
Sigulda		dzīvo rījas piebūvēs		Izmanto no kaimiņu muižām	Siguldā un Jaunkempju muižā
Krimulda	ir atsevišķas dzīvojamās ēkas	dzīvo rījas piebūvēs		nav	trūkst
Turaida		dzīvo rījas piebūvēs		nav	trūkst
Madliena		parasti		nav	trūkst
Jaunpils			dzīvo rījās	Zaubes un Bērzu muižā	trūkst
Aizkraukle	lielākoties labi			Skrīveru un Aizkraukles muižās	trūkst
Lielvārde	labas un siltas			Lielvārdes muižā	trūkst
Koknese	labi mājokļi			Stukmaņu, Kokneses muižās un <i>Gutershof</i>	Stukmaņu, Kokneses muižās un <i>Gutershof</i>
Nītaure			ļoti slikti	nav	trūkst
Katlakalns	ļoti labi			Par šo rūpējas Rīgas pilsēta	Par šo rūpējas Rīgas pilsēta
Biķernieki	ļoti labi			Ir	Ir
Piņķi	ļoti labi			Ir draudzes ārsti	“Bija 4 <i>tagad</i> ir viena”

Salīdzinot šīs ziņas ar zemnieku dzīvokļu vērtējumu, nākas secināt, ka ne vienmēr labs dzīvoklis norādīja uz lielāku turību. Tomēr var viennozīmīgi teikt, ka draudzēs ar sliktiem dzīves apstākļiem⁴ tās iedzīvotāji tiek vērtēti kā nabadzīgi.

Kā nabadzības cēloņi pārsvarā norādīti divi – dzeršana un slinkums. Rīgas pierobežas draudzēs arī pilsētas tuvums minēts pie nabadzības cēloņiem. Zemnieki nopelnīto neieguldīja saimniecības attīstībā vai izglītībā, bet gan notērēja Rīgā dažādās izklaidēs un luksusa precēs vai nodzēra.

⁴ Lielākā daļa zemnieku dzīvo kuļamrijas telpā.

Pie nabadzības cēloņiem vēl minēti tādi iemesli kā nekārtība piemājas saimniecībā (Ādažu draudzē), nepietiekamas ganības, siena pļavas vai mazi un slikti lauki – (Doles, Salaspils/Ikšķīles, Mālpils draudzēs), kā arī peļņas iespēju trūkums – Krimuldas draudzē. Aizkraukles draudzes aprakstā minēts, ka te bijis darbaroku trūkums. Pie Nītaures draudzes lasāms plašāks apraksts:

“Zemnieki caurmērā ir ļoti nabadzīgi, un parasti pavasaros [ir] trūkums, un tad viņi pārtiek no labības, kas ņemta kā avanss no graudu magazīnas. Ir pavisam nedaudzi, kam nav nepieciešams šis atbalsts. Galvenie nabadzības iemesli ir rupjība un vienaldzība pret sava stāvokļa uzlabošanu, zināšanu trūkums, nesaimnieciskums un slinkums. Arī tieksme iedzert. Un rēķināšanās ar pieejamo pabalstu. Vienīgi laba un mērķtiecīgi veidota tautas skola varētu veidot kārtīgus, čaklus, pārtikušus un laimīgus pilsoņus” (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 334. op.).

Labības trūkums pavasaros tika kompensēts no graudu magazīnām kā avanss. Šo iespēju izmantoja gandrīz visās draudzes, arī tajās, kas vērtētas kā turīgas. Piemēram, Mālpilī avansi ņemti, pirms vēl sākušies lauku darbi, tātad trūka labības gan sēklai, gan pārtikai. Citviet (Dole, Krimulda) norādīts, ka labības trūka pārtikai. Nītaures draudzē situācija pavasaros tika raksturota ar vārdu “trūkums”. Tātad nepieciešamos graudu avansus zemnieki ņēma no magazīnas klētīm, bet informācija par graudu izlietojumu pārsvarā netika sniegta.

Par muižas sniegto atbalstu jāsaka, ka vairākās muižās⁵ ārpus Rīgas patrimonālā (lauku) apgabala muižnieki ir veidojuši dažādus fondus zemnieku atbalstam.

Ieteikumi situācijas uzlabošanai bija atšķirīgi, tomēr galvenokārt ar saimniecisku ievirzi. Aizkraukles, Turaídas un Nītaures draudzes aprakstos tika norādīts uz izglītības līmeņa celšanas nepieciešamību. Vienā gadījumā runāts par alkohola tirdzniecības ierobežošanu. Lielvārdes draudzes raksturojumā minēti labi zināmie un joprojām aktuālie ieteikumi: ieviest vispārēju brandavīna tirdzniecības aizliegumu mājās, celt dzērienu cenas krogos un dzertuvēs, kā arī aizliegt brandavīna tirdzniecību dievkalpojumu laikā.

Ropažu/Allažu draudzes aprakstā lasāms ieteikums modernizēt darbarīkus un attīstīt lopkopību. Mālpils draudzē tika ieteikts aizliegt siena pārdošanu, audzēt kartupeļus un apiņus, kā arī attīstīt biškopību. Krimuldas draudzes raksturojumā atrodams ieteikums atvērt fabriku, kas radītu darbavietas

⁵ Muižas atrodas Ādažu, Suntažu, Siguldas, Krimuldas, Aizkraukles, Nītaures, Lielvārdes/Jumpravas draudzēs.

nabadzīgākiem draudzes iedzīvotājiem. Lielvārdes/Jumpravas draudzes zemniekus O. Hūns mudināja audzēt kaņepes un linus. Jaunpils draudzē⁶ lasāms ieteikums vienu dienu gadā rīkot vispārējas vilku medības, jo vilki ik gadu nodara lielu “skādi”.

O. Hūns runāja arī par zemnieku izglītības līmeņa celšanu. Nītaures draudzē ieteikts atvērt labu tautskolu, savukārt Aizkraukles draudzē – industriālo skolu. Turaidas draudzes raksturojumā lasāms, ka būtu vēlams izdot padomu grāmatu, līdzīgu 1786. gadā Vācijā iznākušajai Padomu un palīdzības grāmatiņai⁷.

Nabagmāja bija tikai divās draudzēs. Zaubē nabago vajadzībām ierādīja zemes gabalu un dažas pļavas, bet Lieljumpravas muižā pie baznīcas bija nespējnieku nams. Darba nespējīgos uzturēja muiža un radinieki, viņi arī tika nodarbināti “mazos saimniecības darbiņos”⁸: vilnas kāršanā, linu sukāšanā, vasarā darbā dārzā, bet ziemā pie spalvu plūķšanas, grozu pišanas un tamlīdzīgiem darbiem.

Tāpat šajos aprakstos ir atrodamī arī daži vispārīgi filozofiska rakstura pārspriedumi par nabadzības tēmu. Piemēram, Turaidas draudzes aprakstā lasāms: “Vidzemes zemnieks, kurš vairāk kā 600 gadus dziļā verdzībā smaka...” (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 249. lp.)

No aprakstiem par situāciju veselības aprūpē iegūstamas šādas ziņas:

- 1) par raksturīgākajām slimībām;
- 2) par aizsargpotēm pret bakām;
- 3) par ārstu praksēm un vecmātēm;
- 4) par medikamentu pieejamību un ārstēšanu.

Pārsvarā norādīts, ka nekādu īpatnēju, tikai vienai draudzei raksturīgu slimību nav bijis. Visbiežāk pieminētas masalas, no kurām epidēmiju laikā mira daudzi bērni, un venēriskās slimības. Vairākkārt minētas traumas, kā arī reimatisms, roze, acu slimības.

Potēšana pret bakām bija ieviesta visās draudzēs. Vienīgi Ropažu draudzē krievu iedzīvotāji nelabprāt veda savus bērnus potēt. Savukārt Lielvārdes draudzē dažreiz bija grūtības pastāvošo aizspriedumu un kūtuma dēļ.

⁶ Zaubē.

⁷ Tā kā O. Hūns nav norādījis ne grāmatas precīzu nosaukumu, ne autoru, ne izdošanas vietu, var tikai pieņemt, ka minētā grāmata ir viena no R. Z. Bekera (*Rudolf Zacharias Becker*, 1752–1822) 18. gadsimta beigās izdotajām “Padomu un palīdzības grāmatiņām” (*Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute...*).

⁸ Norādījums par šiem “darbiņiem” ir tikai Salaspils/Ikšķiles un Siguldas draudzes aprakstos. Tomēr domājams, ka tādi tie ir bijuši arī citur.

Apmēram pusē draudžu lielākajās muižās pastāvēja ārstu prakses, bet mācītas vecmātes bija tikai dažās. Siguldas draudzē Nurmižos ārsts ir bijis no Cēsīm, bet Lorupes muižā no Allažu muižas (sk. 1. tabula).

O. Hūns savos aprakstos norāda, ka trūka mācītu vecmāšu. Plašāks situācijas apraksts atrodamas pie ziņām par Lielvārdes draudzi. O. Hūns rakstīja, ka katru gadu neizglītotu vecmāšu un bērnu saņēmēju dēļ tika upurēts nozīmīgs skaits nedēļnieču un jaundzimušo. Tāpat viņš norādīja, ka daļa atbildības jāuzņemas sievietēm, kuras dzemdībās nepieaicināja kvalificētas vecmātes. Taču nav īsti skaidrs, vai attiecīgajā laika periodā Lielvārdes apkārtnē bijusi kāda kvalificēta vecmāte. Tomēr no pieejamām ziņām iespējams secināt, ka no 1815. gada Lielvārdē darbojies ārsts. Līdz ar to var secināt, ka zināma izvēle sievietēm tomēr ir bijusi.

Runājot par neizglītotajām vecmātēm un bērnu saņēmējām, O. Hūns norādīja, ka nav iespējams noskaidrot, kas un kā tika apmācījis šīs bērnu saņēmējas.

Slimnīcas darbojās tikai divās draudzēs – Stukmaņu muižā Aizkraukles draudzē un Piņķu muižā. Salaspilī tikusi slimnīcai ierādīta ēka, bet tā nedarbojās. Lielākoties par slimajiem rūpējās muiža, kas arī gādāja par medikamentiem. Smagākos gadījumos slimie tika vesti pie tuvākā ārsta. Runājot par medikamentiem, dažviet norādīts, ka tie bija atzīti mājas līdzekļi, neko tuvāk nepaskaidrojot.

Vienīgi Piņķu draudzes aprakstā ir garš uzskatījums ar zemnieku māj-saimniecībā izmantotajiem augiem un vielām. Minēti 42 ārstniecības augi – dots vāciskais nosaukums, tam blakus uzrakstīts arī auga nosaukums latviešu valodā. Tālāk uzskaitītas aptuveni 40 vainas/kaites un dažādi līdzekļi to ārstēšanai. Dots aptuvenas pamācības novārtījumu, tēju un dažādu ziežu pagatavošanai. Piemēram, ja iekož čūska, jālieto kaņepju eļļa gan āriņi, gan iekšķīgi – kopā ar etiķi. Pret galvassāpēm un ģikti palīdz ziede, pagatavota no kaltētām ugunspukēm un nesālīta sviesta. Pret klepu palīdz ārstnieciskā tauksakne, savārita kopā ar alu un medu. Sāls ar urīnu un siļķu sāļījums jālieto, ja iekož traks suns. Te gan nav norādīts, kā pretlīdzeklis pagatavojams un lietojams.

Runājot par saimniecībā izmantojamajiem augiem, uzsvars galvenokārt likts uz krāsu augiem. Mālpils draudzes aprakstā norādīts, ka krāsu augus vāc sievas. Krāsu augi minēti Jaunpils, Nītaures un Madlienas draudžu aprakstos. (Augu izmantojamu krāsu ieguvē skatīt 2. tabulā)

2. tabula

Oto Hūna minētie krāsu augi⁹

Krāsa	Augi
Dzeltens	Bērza lapas (vai pumpuri un ziedi); sīpolu mizas; bērza arī vītola (kārkla) lapu novāriņjums; kadiķa ogas ar <i>zalpetri</i> .
Oranžs	Kaltēta ārstniecības suņmēles sakne ar šķīdinātu galdnieka limi un atšķaidītu degvīnu vai <i>zalpetra</i> skābi.
Sarkans	Parastā raudene; meža ābeles lapas kopā ar bērzu lapām un raudeni; sarkankoks ar alaunu.
Brūns	Kadiķa ogas ar varu un dzelzi; alkšņa un bērza mizas kopā ar alaunu un vara ūdeni.
Tumši brūns	Melnā alkšņa miza.
Melnā	Ozola un alkšņa miza; melnalkšņa miza.
Spīdīgi melns	Ozola lapas.
Zaļš	Strauta kārkla vai vītola miza ¹⁰ ; bārbeles zari un ogas ar mellenēm un vara apsūbējums; bērza lapas (vai ziedi un pumpuri), indigo akmens (<i>Steinindigo</i>) un alauns.

Detalizētāki krāsu ieguves apraksti ir atrodamī ziņās par Piņķu draudzi. Šeit gan jāatzīmē, ka nav īsti skaidrs, vai runa ir par tekstiliju krāsām vai arī galdnieku krāsām. Iespējams, minētie apraksti ir attiecināmi uz tekstiliju krāsošanu un *ķīmiskās* vielas izmantotas kā kodinātāji. Daži piemēri: brūno krāsu iegūst no alkšņa un bērza mizas kopā ar alaunu un vara ūdeni, tumši brūno – no kadiķa ogām kopā ar varu un dzelzs šķīdinātāju. Savukārt oranžo (*brandgelb*) ieguva šādi: izkaltētu auga, kas vāciski saukts par *Hundsauge* (mūsdienu nosaukums *Hundzunge*), bet latviski *sunķis* (ārstniecības suņmēle), sakni uzvārija ūdenī izšķīdinātā galdnieka līmē, tad nokrāsoto bieži liek degvīna¹¹ un ūdens maisījumā un vēlreiz uzvāra, kā rezultātā tiek iegūta ilgnoturīga krāsa. Šajā apskatā minēts arī sarkankoks kā sarkanās krāsas sastāvdaļa un indigo akmens kā zaļās krāsas sastāvdaļa.

Lai arī O. Hūna aprakstu tapšanas laiks ir 19. gadsimta sākums, kad tika atcelta dzimtbūšana, tomēr jāņem vērā, ka draudzes un muižas nebija izolētas viena no otras. Tāpēc var diezgan droši apgalvot, ka situācija draudzēs

⁹ LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13 l.

¹⁰ Avotā minēts "*Bachweide*", kas vācu-krievu 1866. gada Leipciģā izdotā vārdnīcā tiek tulkots kā vītols, un dots auga latīniskais nosaukums *Salix helix*. Šāds latīniskais nosaukums mūsdienās netiek lietots. Iespējams, tas ir sarkanais kārkls.

apriņķa robežās kopumā bija līdzīga, ar dažām atšķirīgām niansēm. Raugoties Rīgas apriņķa kartē un salīdzinot 2. tabulā redzamo informāciju, var secināt, ka par turīgām dēvētās draudzes pārsvarā ir tās, kas ģeogrāfiski atrodas Daugavas krastos un caur kurām gāja ceļš uz Maskavu.

Viennozīmīgi, apzinoties viena autora spēju/nespēju objektīvi izvērtēt reālo situāciju Rīgas apriņķī 19. gadsimta sākumā, ir jāņem vērā, ka avotā atspoguļojas konkrēti dati par konkrētām draudzēm, kas ir ļoti nozīmīgi gan pagastu un novadu, gan arī visas Latvijas vēstures labākai izpratnei.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 6810. f. (O. Hūna arhīvs), 1. apr., 13. l. (Rīgas apriņķa draudžu apraksti).

Jakovļeva, M. (2015) Rīgas ārsts Oto Hūns (1764–1832) un viņa fonds Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Grām.: *Rīga un rīdzinieki arhīva dokumentos. Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi I*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs. 38.–63. lpp.

Nemme, Z. (2017) Zemnieku sadzīves atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19. gadsimta sākums, Rīgas apriņķis. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule". 285.–293. lpp.

Zane Nemme

The Reflection of Peasants' Prosperity by Otto von Huhn: the beginning of the 19th century, Riga district

Key words: the beginning of the 19th century, peasants, prosperity, medical care, Riga district, dye plants, medicinal plants

Summary

The source of information for this study is "The Topographical and Statistical Description of Parishes in Riga District" by Otto von Huhn. The data cover the period from the last five years of the 18th century up to the 1820s. The present study focuses on parts concerning peasants' prosperity and healthcare.

In describing the prosperity of peasants O. Huhn focuses on the following aspects:

1. Peasants being mainly prosperous or poor
2. Causes of poverty
3. Recommendations for improving the situation

4. Caring for the disabled
5. Usage of grain magazine and the support from local manors.

The study analyses the descriptions of 20 parishes in Riga district. Peasants in eight parishes are ranked as prosperous. There are two main causes of poverty – drinking and laziness, but in Riga borderland parishes – also closeness to the city. Only two parishes have a poorhouse, and the disabled people are supported by the manor and their relatives. In several manors, mostly outside Riga patrimonial (countryside) region, landlords established different funds to support peasants.

O. Huhn gives different recommendations for improving the situation; they are mainly of a practical nature.

Descriptions provide the following information about health care situation:

1. Most typical diseases;
2. Preventive vaccination against smallpox;
3. Doctors' practices and midwives;
4. Availability of medical remedies and treatment.

In most cases the descriptions mention no disease characteristic of one particular parish. Most widespread are measles, and venereal diseases. Trauma and rheumatism are mentioned several times. All parishes have introduced vaccination against smallpox.

Approximately half of the parishes have doctors' practices in manor houses, but only few have educated midwives.

There were hospitals in only two parishes; one parish had a building allocated for a hospital, but it did not work. In most cases manor took care of the sick and provided peasants with medical remedies. Medical remedies in some cases are described as well recognized home remedies without any further explanations.

Arvydas Pacevičius

Cultural Relations between Dünaburg and Vilnius in the Second Half of the 18th Century – Begining of the 19th Century: the case of Jesuit book collections

Key words: Jesuits, Ex-Jesuits, monastic book culture, library, library catalogues, marginalia, provenance, heritage

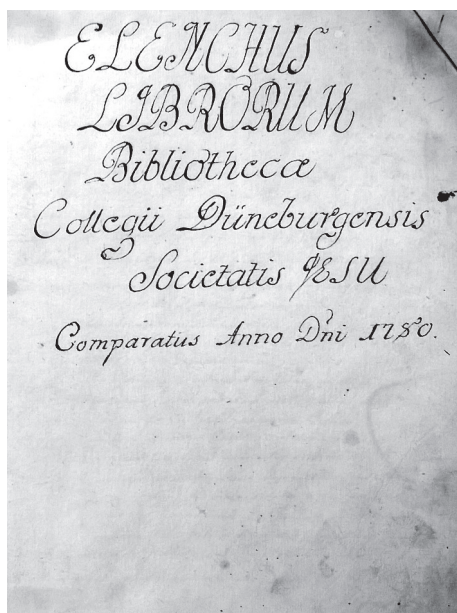
The paper, based on historical documents stored in Vilnius University Library (VUB RS), f. 3, b. 634; VUB RS, f. 1 C 47, b. 241), also insights of historiography, discusses cultural and scientific activity of the Society of Jesus (SJ) in **Dünaburg** and Vilnius in the second half of the 18th century and the beginning of the 19th century. Main objectives of the research are as follows: to identify activities in Lithuanian Jesuit province before and after separation of "Polish Livonia" (Inflanty) in 1772 to the Russian Empire; to reveal personal and institutional links between Jesuits of Vilnius and **Dünaburg** before and after suppression of the Society of Jesus in 1773; under investigation of the Catalogue of **Dünaburg** Jesuit Library compiled in 1780 and survived book provenances to disclose communication ties of Jesuits and Ex-Jesuits in the context of monastic book culture.

Historical background. At the moment of the separation in 1772 from Poland-Lithuania state, the Society of Jesus (SJ) in the Russian Empire possessed eighteen institutions: three colleges (Polock, Vitebsk, Orsha); two residences and three mission houses belonging to the province of Mazovia (created in 1759); and the college of **Dünaburg** (Dyneburg, Daugavpils) with nine mission stations belonging to the province of Lithuania (Inglot 2015, 70). Four mission stations – *Missio Borchiana*, *Missio Hylzeniana*, *Missio Plateriana*, *Missio Szadursciana* – were founded and supported by noble families (Encyklopedia 1996, 139). Jesuits focused on missions for Catholics of various nations and left deep traces in the population, mainly of German origin, to which this action was directed. Jesuits showed great missionary zeal and ability to adapt to other cultures and different social and economic conditions. The SJ in the Russian Empire survived with its Constitutions and Institutes after the brief *Dominus ac Redemptor* (21 July 1773) by Pope Clement XIX suppressing the Society of Jesus performing traditional activities. Fr. Stanislaus Czer-niewicz, who joined the SJ 16 August, 1743 in Vilnius (Encyklopedia 1996,

111) visited all the houses of the Jesuits in 1774. But only in 1776 they began to organize the life of the province: admitted to holy orders those men who had completed their theological studies and 20 young Jesuits were ordained as priests; a novitiate was opened in 1780 and 9 young men accepted; the general congregation was called that gathered in Polock in 1782. The participants, all ordained priests from 1744–1773 mainly in Vilnius, where thirty in number. The Congregation elected S. Czerniewicz a vicar-general for life. All that happened after the response from Cardinal Giovanni Battista Rezzonico regarding the future of Jesuits in ‘White Russia’, which was positive, without condemnation of Jesuits in Russia. But only on 7 March 1801, Pius VII formally confirmed the Jesuits of Russia with the brief *Catholicae Fidei* (Inglot 2015, 71–72). All vicar-generals of Jesuit Province in the Russian Empire were connected with Vilnius: Gabriel Lenkiewicz (1785–1798, joined SJ in 1745 in Vilnius) (Encyklopedia 1996, 359), Franciszek Kareu (1799–1802, joined SJ in 1754 in Vilnius) (Encyklopedia 1996, 267), Tadeusz Brzozowski (1805–1820, studied after 1773 in Vilnius) (Encyklopedia 1996, 73). It is important to stress that the 19 years old Jan Roothaan from Amsterdam joined in 1804 Novitiate in Daugavpils and later became the first general of the restored Society of Jesus (1829–1853) (Encyklopedia 1996, 575).

Cultural and educational infrastructure. The most important channel of communication was educational infrastructure owing to the mobility of Jesuits and transfer of knowledge. Beyond Polock and Saint Petersburg, Jesuits managed seven other colleges in the Russian Empire, including Dünaaburg, Orsha, and Vitebsk. In 1799 residences of Mogylev and Mscislav were elevated to the rank of colleges. In 1811 the college of Romanov was opened and in 1817 one in Izvalta (Uzwald). In the academic curriculum exact sciences were emphasized, and in all colleges teaching of modern languages was introduced, particularly French and German (Inglot 2015, 74–75). Residences for nobles existed in every college. According to Valdis Trufanovs, in Dünaaburg Jesuits provided gymnasium with 5 classes, which was only one school of such kind in Latgale (Trufanovs 2002, 27). The most valuable libraries were established in Polock (about 40 000 vols., data of the 19th century), Mogilev (5000 vols.), Izvalta (6000 vols.), Dünaaburg (about 7000 vols. in 1811) (Pacevičius 2005, 77–79). In 1780 the Catalogue of Dünaaburg Jesuit Library (VUB RS, f. 3, b. 634) (Picture 1) was arranged in Vilnius Jesuits libraries mode, a similar example is Vilnius Jesuit Novitiate Catalogue compiled in 1748 (VUB RS, f. 1 C47, b. 241). Titles of ‘classes’ in the 1780 Catalogue from Dünaaburg were laid out alphabetically – *Ascatae*, *S. Biblia*, *Catechismus*, *Conciones*, *Dictionaria*,

Grammatici, Geographi, Historia, Institutum Societatis Jesu, Interpretes, Jus Canonicum, Jus Civile, Mathematici, Oratores, SS. Patres, Philosophi, Poetae, Precatorii, Rhetores, Rubricistae, Theologia, Vitae, Varii. Similar arrangement can be observed in the Vilnius Jesuit Noviciate Catalogue from 1748: *Asceteseu Spiritales, Devotionales, Biblia, Bibliorum Concordantia, Breviaria, Concionatores, Cathecheses* and finally *Vitae Sanctorum* (VUB RS, f. 1 C47, b. 241).

Picture 1. Title of the Catalogue of Dünaburg Jesuit Library, title list.
VUB RS, f. 3, b. 634

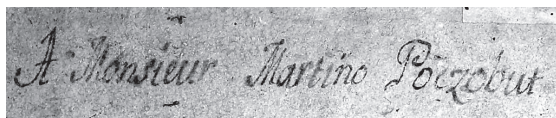
A valuable part of books according to the 1780 Catalogue of Dünaburg library were printed in Vilnius, including Georgs Elgers' *Dictionarium Polono-Latino-Lotavicum* (Vilnius, 1683) (VUB RS, f. 3, b. 634, lap. 31), *Grammatica Lotavica* (Vilnius, 1737) (VUB RS, f. 3, b. 634, lap. 33), and *History of Livonia (Inflanty)* (Vilnius, 1750) by Jan August Hylzen (VUB RS, f. 3, b. 634, lap. 41). Identification of publications is complicated because of incomplete bibliographical description of the books. Some volumes from the Dünaburg Jesuit Library were borrowed by the author of books in Latvian, Thaddaeus Kuc-

zynski¹, who joined SJ in Polock 1793 (Encyklopedia 1996, 342). It is possible that the librarian in Daugavpils Jesuit College was professor of German, Johann Schwarz (joined SJ in 1744 in Vilnius), because he loaned in 1785 books in German for the preacher Anton Postol SJ (joined SJ in 1772 in Vilnius) from Mscislav (VUB RS, f. 3, b. 634, lap. 90). Books for the library in **Dünaaburg** were bounded in 1733 in Vilnius (200 vols.), but in 1780 arrived introligator from Kraslava (Encyklopedia 1996, 140). It is important to mention that books were bought in Vilnius in 1781, so links and communication with the Vilnius printing house remained just after the partition of 1772. In the Diary of Vilnius Jesuit Collegium there is a lot of information about visits of Jesuits from **Dünaaburg** to Vilnius. In April, 1711 Vilnius Collegium was visited by the superior of **Dünaaburg** house, Stanislaus Dybkowski (Vilniaus 2004, 27–29), in Summer 1717 and 1723 – by superior Teofil Pflock (Vilniaus 2004, 309, 315), in Autumn of 1715 and 1717 – by future librarian and superior in **Dünaaburg** house, Stefan Mohl (Vilniaus 2004, 211, 261).

Like other libraries in the houses of Jesuits, **Dünaaburg** library received gifts from philanthropists, books were donated by Hubertus Sacratius from Polock in 1641, Petrus Fridericus Kröger from Riga in 1748, also in 1760, 1769. By the last will (testaments) Library was supplemented by priests from Žemaitija, Andrzej Jankowski SJ (born in 1717, joined SJ in 1751 in Vilnius, died in 1782 in Aula), Ludwik Wizgint (1748, 1768 in Vilnius, 1803 in **Dünaaburg**), Jan Krasnodębski (Encyklopedia, 1996, 140). It can be said hypothetically that the last rector of Vilnius Jesuit Academy, Martynas Počiobutas (Marcin Poczobutt) who died in 1810 in **Dünaaburg** Jesuit house after a trip to the Anykščiai and Ilūkste (Illukszta), where he fell ill, also possessed some books and documents that were added to **Dünaaburg** library. But this hypothesis has to be approved after a special investigation, supposedly in the archives of Latvia. In Vilnius University Library and National Library of Finland there have been preserved some books with provenances of Martynas Počiobutas (Poczobutt) (Picture 2). Currently we know that the Library of **Dünaaburg** Jesuits was placed in a new building in the eastern part of Collegium under Refectorium in 1785 (Encyklopedia, 1996, 140). The collection was dispersed after 1811: some books travelled to the Plater estate in Kraslava, some – to

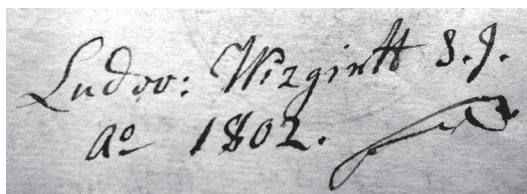
¹ According to the inscription in the Catalogue, T. Kuczynski on 17 January 1800 borrowed Conciones P. Faber in Dominica et Festa, Flores Doctorum, Flores ex Sacra Scriptura et Biblia Latina. The books were lent to mission station in Puša (Pusa, Pusza) (VUB RS, f. 3, b. 634, lap. 89).

the Noviciate in Puša, some – to Polock, just the last part – to the Seminary in Kraslava (Pacevičius, 2005, 77–79; Encyklopedia, 1996, 140). According to Boleslavs Brežgo SJ (1887–1957), before dispersion in 1811, the library had about 7000 volumes (Brežgo, 1943, 24).

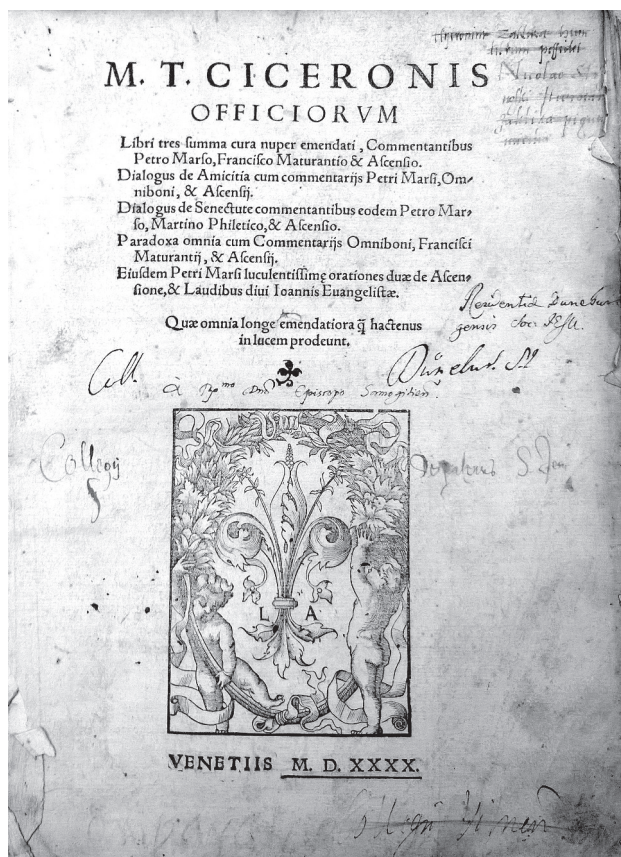

Picture 2. Ownership sign of Martynas Počiobutas. VUB

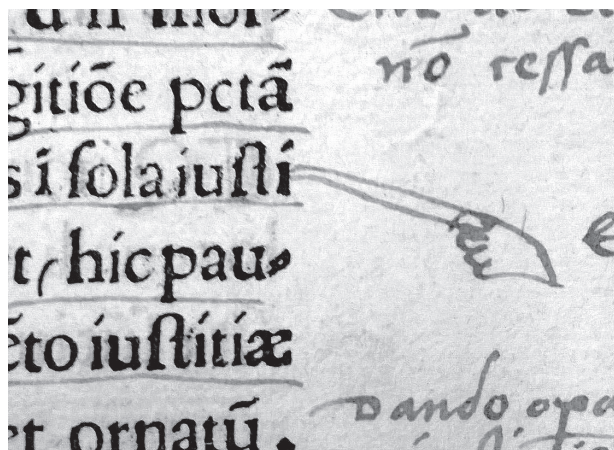
Provenances of survived books. There are a lot of books with provenance of **Dünaaburg** Jesuit Library in Vilnius memory institutions (Vilniaus universiteto 2015, 74, 96, 146, 150, 160, 186, 266). They reached Vilnius in the second half of the 19th century and were given to the Russian Public Library (opened in 1867). For example, L. Wizgint, mentioned earlier, possessed post-incunabla *D. Ioannis Chrysostomi In omnes D. Pauli epistolas commentarii* (Antverpiae, 1549). The book has not only an ownership inscription to Wizgint, but also the institutional sign of Vilnius House of Jesuit Professors (Domus Professae Vlnensis 1674). It is an important book sign, because it announces the process of departure and dispersion of heritage from JS houses after abolition of the Society in 1773. This fact was carefully articulated as a hypothesis by Jesuit historian Ludwik Grzebień some years ago. The last inscription – *Collegii Duneburgensis Societatis Iesu 1802* – shows the date of passing over the collection of L. Wizgint to the Library of Daugavpils just before the death of the owner (Picture 3). Another fact of the dispersion of Jesuit books from Vilnius is the provenance inscription *Collegium Vilnenensis* in the book of M. T. Ciceronis *Officiorum libri tres* (Venetii, 1540). It shows that the book after being owned by an unknown Bishop of Žemaitija was donated to the Vilnius Academy (University), and afterwards departed to **Dünaaburg** by an unidentified route, because there is no inscription of private ownership. But one can see prominent institutional provenance inscriptions of **Dünaaburg** Jesuits: *Residentiae Duneburgensis Societatis Iesu*; *Collegium Duneburgensis SJ* (Picture 4). The book also possesses *exlibris* of the aforementioned Vilnius Public Library. It is interesting that *Officium of Cicero* has many marginalia, some of them are from the category of information signs – fingers showing for the reader most important places of the text (Picture 5).

Picture 3. Book donated to the Dünaburg Collegium by Ludovicus Wizgintt in 1802. VUB

Picture 4. Book with institutional inscriptions of ownership by Jesuits in Vilnius and Dünaburg. VUB

Picture 5. Fingers showing for the reader most important places of the text. VUB

So, book provenances, marginalia reveal personal and institutional links between the Jesuits of Vilnius and **Dünaburg** and disclose communication ties all over the so called Byelorussian Jesuit province. It is possible to arrange a research project with partners from Daugavpils for investigation of Vilnius and **Dünaburg** relations, including digitisation of the heritage of SJ and/or revealing relations of noble families in Latgale and North-East Lithuania. Good example of cooperation with scientists from Lithuania and Poland is the printed book of Jozef Jerzy Hylzen's travel diary (Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis, 2013).

References

- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (hereafter – VUB RS), f. 3, b. 634 (Elenchus Librorum Bibliothecae Collegii Dünaburgensis Societatis Jesu Comparatus Anno Domini 1780)
- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (hereafter – VUB RS), f. 1 C47, b. 241 (Catalogus Librorum Bibliothecae Novitiatus Vilmensis Societatis Jesu, Confectus Anno Domini 1748)
- Brežgo, B. (1943). Klūsteru bibliotekas. *Latgolas pagōtne*, 1. sējums. Pp. 26–36.
- Encyklopedia wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polskii Litwy 1564–1995. Opracował Ludwik Grzebień SJ.* (1996). Kraków: Wydawnictwo WAM, 882 p.

Inglot, M. (2015) The Society of Jesus in the Russian Empire (1772–1820) and the Restoration of the Order. In: *Jesuit Survival and Restoration: A Global History, 1773–1900*. Edited by Robert A. Maryks and Jonathan Wright. Leiden; Boston: Brill, pp. 67–76.

Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis [Dziennik podróży Józefa Jerzego Hylzena z lat 1752–1754]. (2013). Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 540 p.

Pacevičius, A. (2005) *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 m.* Vilnius: Versus Aureus, 311 p.

Trufanovs, V. (2002) Jēzus biedrības darbība izglītības veicināšanā Latvijas teritorijā (16. gs. beigās – 19. gs. sākumā). *Latvijas Arhīvi*, no. 3, pp. 24–36.

Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai. (2004). Parengė Irena Katilienė. Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, 679 p.

Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai. Katalogas. (2015). Sudarė Vidas Račius. Vilniaus universitetas, 492 p.

Arvīds Pacevičius

Dinaburgas un Viļņas kultūras sakari 18. gadsimta otrajā pusē – 19. gadsimta sākumā: jezuītu grāmatu krājumi

Atslēgas vārdi: jezuīti, klosteru grāmatniecība, bibliotēka, bibliotēku katalogi, marginālijas, provenances, mantojums

Kopsavilkums

Rakstā aplūkoti grāmatu krājumi un katalogi ļauj atklāt Dinaburgas un Viļņas jezuītu personiskos un starpinstitucionālos sakarus pirms un pēc Jesuītu ordeņa likvidācijas 1773. gadā. 1780. gadā Dinaburgā jezuīti atvēra Noviciātu un pēc Viļņas Jesuītu Noviciāta piemēra izveidoja bibliotēkas katalogu, kurš tagad glabājas Viļņas Universitātes bibliotēkā. Pēc 1881. gada Dinaburgas jezuītu bibliotēkas grāmatas (ap 7000 vienību) nonāca garīgās iestādēs Pušā, Krāslavā, Polockā un privātkolekcijās (Plāteri). Daļa grāmatu un dokumentu 19. gadsimta otrajā pusē tika iekļauta Viļņas publiskās bibliotēkas krājumā (1876). Grāmatu provenances, marginālijas un citas zīmes atklāja komunikācijas tīklu Jesuītu ordeņa Baltkrievijas provinces robežās starp Viļņas un Dinaburgas jezuītiem. Savāktais materiāls paplašina jezuītu mantojuma zinātniskās izpētes iespējas un ļauj veicināt šī mantojuma digitalizāciju un izplatīšanu pētnieku vidū.

Анатолий Петренко

Эволюция комплектования офицерского состава войск Западного фронта российской армии в 1915–1918 гг.

Ключевые слова: Западный фронт, Первая мировая война, офицерский состав

Исследование проблемы комплектования Западного фронта российской армии офицерским составом опирается на широкий круг источников (мемуарной, статистической литературы, архивных документов) и историографической литературы. В историографии вопросы формирования офицерского корпуса Западного фронта и способов его пополнения не получили системного исследования. Некоторый анализ системы комплектования содержится в «Стратегическом очерке войны. Часть IV», подготовленном А. В. Незнамовым в 1922 г., и в работе А. М. Зайончковского «Мировая война 1914–1918». Исследование С. Н. Красильникова «Организация крупных общевойсковых соединений» характеризует процессы организации управления фронтовыми соединениями и отдельными армиями и корпусами.

К числу источников, использованных в работе, следует отнести мемуарную литературу, созданную командующими армий и фронтами Первой мировой войны А. И. Деникиным, А. А. Брусиловым, а также фонды Российского государственного военно-исторического архива (РГВИА).

Анализируя этнический состав, уровень образовательной и боевой подготовки офицерского корпуса, можно определить его последующее влияние на ход боевых действий и социально-политическую ситуацию на территории Беларуси.

В историографии Первой мировой войны укоренился тезис о замкнутости сословного характера комплектования офицерского корпуса, представители которого отбирались лишь из числа дворян. Этот тезис отстаивался советскими исследователями, в работах которых отмечалось казавшаяся замкнутость офицерства. В то же время, ряд современных исследователей отвергает подобный взгляд и указывает на влияние идеологических факторов. С. В. Волков в своей работе «Русский офицерский корпус» отмечает возможность производства в офицеры для представителей

практически всех сословий Российской империи с момента создания регулярных армейских частей (Волков 2003, 45).

Вопросы комплектования армии исследовались в практических целях сразу после окончания Первой мировой войны. В частности, был подготовлен «Стратегический очерк войны 1914–1918 гг.», в котором нашли отражение выводы о недостатках мобилизационного развертывания армии, профессиональных компетенций офицерской среды, о ее социальной структуре.

Согласно данным, полученным в результате исследования, доля выходцев из потомственных дворян среди офицеров в 1914–1915 гг. составляла: генералов – 85–90 %; среди штаб-офицеров – около 70 %; среди обер-офицеров – 45–50%; в целом же по офицерскому корпусу – 50–55% (РГВИА. Ф. 2049. Оп. 2. Д. 46. Л. 120–150). Столь устойчивое представительство одного сословия внутри относительно немногочисленной профессиональной категории никак не отражало места дворянства в сословной структуре российского общества: на начало XX века оно не превышало 1,5 % от населения страны. Не менее контрастирует состав офицерства с социальной структурой нижних чинов войск Западного фронта, которые в 1915 г. на 58,5 % были представлены крестьянами, на 27% – рабочими, на 7 % – ремесленниками и торговцами. Столь разительные различия, естественно, разобщали офицерский корпус с солдатской массой, противопоставляя его в психологическом и культурно-ценностном плане.

Существенно отличалась доля дворян и среди офицерского состава различных родов войск. В 1915 г. в самом массовом роде войск – армейской пехоте – потомственных дворян было только 39,6 %, в кавалерии – 66,7 %, в артиллерии – 74,4 %, в инженерных войсках – 66,1 %. Таким образом, доля офицеров-дворян была заметно выше в тех родах войск и частях, где служба отличалась большей престижностью и перспективностью. Представляет интерес и дворянское присутствие среди той части офицерского корпуса, которую принято рассматривать в качестве элиты императорской армии – офицеров гвардии и офицеров Генерального штаба, которые составляли кадровую основу командующих дивизий, корпусов и отдельных армий. В гвардии доля офицеров-дворян была еще выше, чем в среднем по армии: в кавалерии – 96,3 %, в пехоте – 90,5 %, в артиллерии – 88,7 %. Именно в полках лейб-гвардии традиционно несли службу представители наиболее знатных и богатых дворянских фамилий (Шацилло 2003).

Значительные потери среди личного состава на фронте после летней кампании 1915 г. вынуждали высшее военное командование определить дополнительные источники для комплектования офицерского корпуса. В отдельных частях нехватка командиров достигала 50 % от военного штатного расписания. Например, главнокомандующий Западным фронтом-генерал от инфантерии М. В. Алексеев в докладной записке военному министру, датированной 9 августом 1915 г., писал о необходимости «дать армии непрерывный поток новых офицеров, обеспечив со стороны государства все меры к этому» (РГВИА. Ф 2060. Оп. 1. Д 3. Л. 91).

Способ комплектования младших командных должностей, сформированный в конце XIX — начале XX вв., был основан на производстве в офицеры выпускников училищ, успешно сдавших экзамены. Распределение будущих офицеров по родам войск и месту их дислокации напрямую зависело от среднего балла при выпуске из учебного заведения. Но в условиях нехватки офицерских кадров во время Первой мировой войны подобный способ замещения должностей не соответствовал потребностям армии. В соответствии с вводимым «Положением об ускоренной подготовке офицеров в военное время в военно-учебных заведениях с четырехмесячным ускоренным курсом» были сокращены учебные программы для пехотных, кавалерийских и казачьих училищ. Артиллерийские училища переходили на восьмимесячный курс подготовки. В то же время военный министр получил возможность изменять сроки обучения будущих офицеров в зависимости от складывающейся боевой обстановки и обеспечения армии военными специалистами.

Неподготовленность армии и промышленности к войне являлась следствием отсталого характера экономических связей Российской империи, недостатками управления в узких рамках самодержавия. В офицерской среде формируется мнение об ответственности высшего командного состава армии и правительства за поражения на фронте. Не придерживающийся выраженных политических предпочтений, А. А. Брусилов, описывая настроения офицеров, отмечал их враждебность по отношению к правительству, разочарование от некомпетентности командиров фронтов, общую моральную усталость от затянувшихся боевых действий (Брусилов 1983, 184).

В то же время в офицерском корпусе не сформировалось единого отношения по вопросу непосредственной ответственности монарха за поражения армии и территориальные потери. Постепенно радикализи-

рующиеся представители младшего командного состава видели персональную ответственность Николая II, в то время как консервативно настроенная часть офицерства не допускала его критики.

Наряду с этим в ряде частей были отмечены факты непосредственного участия офицеров в братаниях, нашедшие отражение в воспоминаниях А. И. Деникина: «Пример недопустимой распушенности в отношении к противнику показали и некоторые офицеры, как-то 8-го мортирного артиллерийского дивизиона поручик Завадский, прошедший даже проволочные заграждения противника и вступивший в совершенно неуместную и даже по своему характеру оскорбительную для русского офицера беседу с австрийскими офицерами, 5-го стрелкового полка прапорщик Голик, пошедший в неприятельские окопы, несмотря на отданное ему командующим ротой приказание, и задержанный австрийцами, и некоторые офицеры 16-го стрелкового полка, вступившие в мирную беседу с австрийцами впереди своих окопов» (Деникин 2016, 208).

По решению Временного правительства от 31 июля 1917 г. было разрешено осуществлять производство в офицеры наиболее отличившихся ефрейторов и унтер-офицеров, которые ранее исполняли офицерские обязанности. Целью данного приказа было активизировать комплектование ударных добровольческих частей. По представлению армейского начальства звание прапорщика получали имевшие определенный опыт боевых действий юнкера, направленные на фронт в составе ударных батальонов. Опыт боевых действий являлся приоритетным критерием при выборе кандидата для младшей командной должности (РГВИА. Ф. 2065. Оп. 3. Д. 21. Л. 189).

В связи с этим произошли изменения социальной структуры офицерского корпуса Западного фронта. Если в 1914–1915 гг. выходцы из привилегированных сословий составляли 50–55% от общего состава офицерского корпуса, то к 1917–1918 гг. их количество сократилось до 25–30%. В среде младшего командного состава — до 15–17%. Основу младшего командного состава набирали из числа разночинцев, мещан и крестьян (Незнамов 1922).

Анализируя архивные документы фондов Управления дежурного генерала, можно отметить изменение территориального принципа комплектования офицерского состава Западного фронта. Если на начальном этапе военной кампании выходцы белорусских губерний составляли 30–35% от младшего офицерского состава, то к 1918 г. — не более 8–9% (РГВИА.

Ф. 2048. Оп. 2. Д. 6). Характеризуя данные изменения, можно отметить, что ускоренная процедура пополнения офицерского состава привела к определенному падению уровня военной подготовки и образования. Это нашло отражение в снижении качества тактического планирования операций фронта и штабных управлений.

Следствием постепенного изменения социального состава офицерства Западного фронта с 1915 по 1918 гг. стало сближение их политических позиций с солдатскими массами. Революционно-демократические взгляды в среде командного состава оказали влияние на поддержку передачи власти Временному правительству.

В свою очередь, отсутствие принципа территориальности при комплектовании офицерского состава армий Западного фронта, включение в их состав корпусов из Сибири и центральных районов России привело к резкому снижению количества выходцев из территории Беларуси до 10–12%. В свою очередь, это не позволило оформить предпосылки создания на основе войск Западного фронта национальных белорусских армейских формирований к 1917–1918 гг.

Список использованных источников

Российский государственный военно-исторический архив (далее РГВИА). Ф. 2048 (Штаб главнокомандующего Западным фронтом)

РГВИА. Ф. 2049 (Канцелярий главного начальника снабжений армий Западного фронта)

РГВИА. Ф. 2060 (Управление инспектора запасных войск Западного фронта)

РГВИА. Ф. 2065 (Повторительный курс для прапорщиков запасных частей армий Западного фронта)

Волков С. В. (2003) *Русский офицерский корпус*. Москва. 395 с.

Залесский К. А. (2003) *Кто был кто в Первой мировой войне*. Москва. 891 с.

Зайончковский А. М. (1939) *Мировая война 1914–1918 гг.* Москва: Воениздат. 382 с.

Деникин А. И. (2016) *Путь русского офицера*. Москва: Вече. 320 с.

Брусилова А. А. (1983) *Мои воспоминания*. Москва: Воениздат. 1983. 256 с.

Красильников С. Н. (1938) *Организация крупных общевойсковых соединений*. Москва: Воениздат. 87 с.

Военное законодательство Российской империи. Российский военный сборник (1996). Отв. ред. А. Е. Савинкин. Москва. 410 с.

Шацилло В. К. (2003) *Первая мировая война 1914–1918. Факты. Документы*. Москва: Олма-Пресс. 480 с.

Незнамов А. В. (1922) *Стратегический очерк войны*. Часть IV. Москва: Высший военный редакционный совет. 133 с.

Клембовский В. Н. (1920) *Стратегический очерк войны 1914–1918 гг.* Москва: Воениздат. 125 с.

Anatolijs Petrenko

Krievijas armijas Rietumu frontes virsnieku sastāva komplektēšana (1915–1918)

Atslēgas vārdi: Rietumu fronte, Pirmais pasaules karš, virsnieku sastāvs

Kopsavilkums

Raksts veltīts Krievijas armijas Rietumu frontes virsnieku korpusa sociālā sastāva un profesionālās militārās sagatavošanas izmaiņu izpētei. Pētījuma pamatā ir Krievijas Valsts kara vēstures arhīva fondu materiāli un Pirmā pasaules kara dalībnieku memoāri, kuru autori komandēja frontes un armijas. Rakstā analizētas izmaiņas Rietumu frontes virsnieku korpusa sociālajā sastāvā un korpusa komplektēšanā, jaunākā komandējošā sastāva kandidātu apmācībā. Atklātas tendences, kas saistītas ar baltkrievu guberņu pārstāvju skaita samazināšanos armijas komandējošajā sastāvā un virsnieku revolucionāri demokrātisko noskaņojumu pieaugumu sakarā ar virsnieku korpusa sociālās struktūras izmaiņām.

Anatoly Petrenko

Evolution of the Manning of the Corps of Officers of the Western Front of the Russian Army in 1915–1918

Key words: Western front, World War I, corps of officers

Summary

The research of the problem of completing of the Western front of the Russian army by officers leans on a wide range of sources (memoirs, statistical literature, archival documents) and historiographic literature. Analyzing the ethnic structure, level of educational and combat training of the corps of officers, it is possible to define their subsequent influence on the course of fighting and the socio-political situation in the territory of Belarus. Expedited procedure of replenishment of officers led to a certain falling of the level of

military training and education that was reflected in a decline in the quality of tactical planning of operations of the front and staff managements. Change of the social composition of the corps of officers led to a decrease in the dissociation of officers of younger command structure and soldiers' masses. By 1917 there was noted gradual expansion of revolutionary-democratic moods in the environment of officers of the Russian army of the Western front that led to a partial support of the initiatives of the Provisional government.

Tālis Pumpuriņš

Pedagoga un dzejnieka Isakija Mordvinova darbības Vidzemes periods (19. gadsimta beigas – 20. gadsimta sākums)

Atslēgas vārdi: Isakijs Mordvinovs, Augusts Rudītis, Cēsis, Valka, latviešu dzejas tulkojumi, pretalkohola kustība, 1905. gada revolūcija

Pedagogs un dzejnieks Isakijs Mordvinovs (*Исаакий Петрович Мордвинов*, 1871–1925) bija savam laikam ļoti daudzpusīga personība. Dzimis 1871. gada 5. jūnijā Novgorodas guberņas Tihvinas apriņķa sādžā Živaja Gļina. Pēc apriņķa skolas izglītību turpināja Aleksandra skolotāju skolā Novgorodā, ko beidza 1890. gadā. 1890. gados sāka strādāt par skolotāju Valkā. Pedagoģiskā darbība saistījās galvenokārt ar dzelzceļnieku bērnu skolu, kur viņš mācīja krievu valodu. I. Mordvinovs Valkā izveidoja savu ģimeni, 1899. gadā apprecējās ar Martu Vāveri (*Марта Пренцовна Вавер*). Valkā piedzima viņu bērni – Anatolijs (1900), Ļevs (1902), Marija (1904) un Jevgēņija (agri nomira). Laika posms, kad I. Mordvinovs darbojās Valkā, kā arī vēlāk, kad izcietā sodu Cēsīs, iezīmē viņa Vidzemes periodu. Līdz šim maz pētīta I. Mordvinova pedagoģiskās, literārās un sabiedriskās darbības ietekme uz Latvijas kultūras un politiskās dzīves procesiem.

Godinot I. Mordvinova ieguldījumu dzimtā novada vēstures izpētē un popularizēšanā, viņa vārdā nosaukta Tihvinas rajona centrālā bibliotēka, kura kopš 2003. gada organizē arī I. Mordvinovam veltītus ikgadējus piemiņas lasījumus (*Мордвиновские краеведческие уездные чтения*) (Тихвинская Центральная районная библиотека). Pēdējos gados I. Mordvinova zinātniskajai un izglītojošajai darbībai vairākus rakstus veltījusi vēsturniece Jekaterina Spiridonova (*Екатерина Константиновна Спиридонова*), kura izstrādāja un 2016. gadā aizstāvēja par minēto tēmu disertāciju vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai (Спиридонова 2016, 23). Pētniece savā darbā iekļāvusi daudzus līdz šim nezināmus arhīvu materiālus un retu periodisko izdevumu publikācijas. Ar materiāliem par Mordvinova darbību Vidzemē J. Spiridonovu iepazīstināja šī raksta autors (Спиридонова 2016, 22).

2016. gadā publicēts Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesores Ludmilas Sproģes un Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievu literatūras institūta (Puškina nams) Rokrakstu nodaļas vadītājas filoloģijas

zinātņu doktores Tatjanas Čarkovas (*Татьяна Сергеевна Царькова*) raksts, kurā aplūkoti I. Mordvinova tulkotie latviešu autoru npublicētie dzejoļi, kurus bija paredzēts iespiest žurnālā “Вестник Европы” (Eiropas Vēstnesis) 1907. gadā (Споре, Царькова 2016, 141–151). I. Mordvinova tulkojumi glabājas Sanktpēterburgas Puškina nama Rokrakstu nodaļā (Споре, Царькова 2016, 143).

Par I. Mordvinova darbību Valkā 20. gadsimta sākumā rakstīti latviešu pedagogam un atturības kustības darbiniekam Augustam Rudītim (1889–1948) veltītajā rakstā žurnālā “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”. Rakstā iekļautas A. Rudīša atmiņas par laiku, kad 1901. gadā pēc Baltijas skolotāju semināra beigšanas atgriezās pie vecākiem Valkā un uzsāka skolotāja gaitas. Viņa vecākiem māja bija Valkā Viru ielā, kas tagad atrodas Valgā, Igaunijā. Rudīša vecāku mājās dzīvoja “diezgan pazīstams krievu rakstnieks Mordvinovs, pie kura pulcējās revolucionāri noskaņotā krievu un igauņu jaunatne. M[ordvinovs] uzstājās kā visu cietēju aizstāvis un savos rakstos nesaudzīgi atmaskoja krievu ierēdņu un muižnieku patvarības pret mazākuma tautām: lasīja priekšā savus jaunākos darbus un ierosināja uz literārisku darbību arī savus cienītājus. Turpat tiek pārrunāts dzeršanas posts, ko muižnieki uzvēluši latviešu un igauņu tautai” (Skolotāja Augustu Rudīša... 1926, 240). Rudītis Mordvinova ietekmē saraksta apjomīgu rakstu krievu valodā par alkoholisma postu latviešu vidū, ko izraisījusi muižnieku atbalstītā apdzirdīšanas politika. Šo rakstu publicē žurnāls “Вестник трезвости” (Atturības Vēstnesis), bet vēlāk latviešu atturības darbinieks Georgs Freibergs-Brīvkalnieks (arī Juris Freibergs, 1854–1904) latviešu tulkojumā zem virsraksta “Latviešu cīņa ar alkoholu” to publicē “Balsī” (Skolotāja Augustu Rudīša... 1926, 240).

Valkā I. Mordvinovs aktīvi iesaistījās sociāldemokrātiskajā kustībā. Viņš vairāk satuvinājās ar poļu un latviešu sociāldemokrātiem. 1905. gada revolūcijas laikā I. Mordvinovam bija liela ietekme Valkas strādnieku vidē, viņš bijis viens no aktīvākajiem dzelzceļnieku streiku organizētājiem un runātājiem mītiņos Valkā (Rēpele 1963, 25. jūlijā). I. Mordvinovam kā vienam no Valkas aktīvākajiem revolucionāriem draudēja nāvēssods, viņš bija spiests atstāt Vidzemi un pāriet uz dzīvi nelegālos apstākļos. Neraugoties uz to, turpinājās viņa literārā darbība un Pēterburgā publicēti viņa stāsti un dzejoļi (Споре, Царькова 2016, 142). Tieši šajā laikā, kad I. Mordvinovs spiests slēpties, žurnālā “Север” (Ziemeļi) parādās cittaute autoru dzeja viņa atdzejojumā. Žurnāla lasītāji tika iepazīstināti ar Aspazijas (Аспазия 1908, 427–428), Raiņa (Райнис 1908, 753–754), Eduarda Veidenbauma (Вейденбаум 1908,

758), Eduarda Treimaņa-Zvārguļa (Трейманис 1906, 91) un Kārļa Skalbes (Скалбе 1909, 91; Скалбе 1911, 76) dzeju.

I. Mordvinovs pats rakstīja pretalkohola ievirzes un pedagoģiska satura rakstus, kas publicēti gan periodiskajos izdevumos, gan arī atsevišķās brošūrās (Соколов, Спиридонова 2015, 46–50). Viņš sarakstījis vairāk nekā 30 pretalkohola kustības tematikas caurstrāvētos stāstus, kuru sižeti dažkārt noskatīti Valkā un tās apkārtnē (Соколов, Спиридонова 2015, 47–48). Pretalkohola propagandas, kas bija atļauta, aizsegā I. Mordvinovs darbojās arī revolucionārajā kustībā (Соколов, Спиридонова 2015, 48).

Visu mūžu viņš rakstījis dzeju, saglabājušās ziņas par vairākiem simtiem I. Mordvinova dzejoļu (Соколов, Спиридонова 2015, 49), kas revolūcijas gados publicēti arī latviešu periodiskajos izdevumos. 1906. gadā Rīgā latviešu sociāldemokrāti izdeva legālu zinātnisku un literāru žurnālu “Nākotne”, no 1906. gada aprīļa līdz jūnijam iznāca 4 numuri. Ar Pēterburgas Tiesu palātas 1906. gada 10. jūnija lēmumu žurnāls aizliegts. Vēlāk, 1913. gadā, uz Pēterburgas Tiesu palātas 6. septembra un Rīgas Apgabaltiesas oktobra lēmumu pamata žurnāls konfiscēts un iznīcināts (Egle, Lūkina, Brempele, Jauģietis 1977, 241). Žurnāla 2. numurā 1906. gada 5. maijā publicēts dzejolis “Pēdējā mācību stunda”, kur skolotājs pirms nošaušanas ar savu nelokāmo stāju saviem skolniekiem pasniedz simbolisku mācību stundu (Mordvinovs, 1906a, 80). Kā tulkotājs norādīts Dundurs, kas acīmredzot ir pseidonīms. Iespējams, ka gan šo, gan citus žurnāla “Nākotne” numuros publicētos dzejoļus tulkojis pats I. Mordvinovs, jo labi pārzināja latviešu valodu un tulkoja latviešu dzejnieku darbus. Arī žurnāla 3. numurā Dundura tulkojumā ievietoti I. Mordvinova dzejoļi no cikla “Baltijas motīvi”. Cikla dzejoļos “Kāzu dziesma” un “Bērnu idilja” tēloti revolūcijas motīvi un soda ekspedīcija (Mordvinovs 1906b, 78–79). I. Mordvinova dzejolis “Pēdējā mācību stunda” kļuva par latviešu revolucionāro dziesmu, kas iekļauta Valkā izdotajā “Strādnieku dziesmu grāmatiņā”. Par I. Mordvinova popularitāti liecina arī tas, ka viņa dzejoļu tulkojumi sastopami 1905. gada revolucionāru cietuma burtņiņās (Limane 2005, 68).

Jāatzīst, ka I. Mordvinova darbība, kad viņš izvairījās no soda un dzīvoja nelegālos apstākļos, maz pētīta un neskaidra. Piemēram, Sanktpēterburgas I vīriešu ģimnāzijas, kuras direktors tolaik bija Eižens Vietnieks (1870–1923),¹ skautu pulciņš izdeva žurnālu “Ученик” (Skolnieks). Žurnāla 1. numurā, kas iznāca 1910. gada 7. (17.) septembrī, bija iespiests dzejolis “Traipi”, ko

¹ Vēlākais Daugavpils skolotāju institūta direktors (1922–1923).

parakstījis “I. Mordvinovs, Tautas skolotājs” (И. Мордвинов. Народный учитель) (Мордвинов 1910, 22). Arī turpmākajos žurnāla numuros var sastapt I. Mordvinova dzejoļus (Мордвинов 1912). Interesanti, ka šie dzejoļi publicēti speciālā, zināmā mērā elitārā žurnālā, turklāt laikā, kad autors dzīvoja nelegālos apstākļos vai sēdēja Cēsu apriņķa cietumā.

1912. gada 3. septembrī laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” starp citām ziņām bija publicējis mazu paziņojumu, kur pie dzejnieka uzvārda bija pievienots krustiņš: “Krievu dzejnieks Mordvinovs + (dažus gadus, līdz 1905. g., viņš bija Valkā par skolotāju; vēlāk emigrēja) pārtulkojis dažus Raiņa un Aspazijas dzejoļus, kuri nodrukāti š. g. žurnālā “Sever”. (Dzimtenes Vēstnesis 1912a) Nedēļas žurnālā “Kāvi” 1912. gada 8. septembrī bija atspēkota ziņa par I. Mordvinova nāvi: “Krievu dzejnieks Mordvinovs par kuru “Dz[imtenes] V[ēstnesis]” ziņo, ka tas miris, atrodas spirts un vesels Cēsu apriņķa cietumā, kur tas izpilda par piedalīšanos 1905. gada Valkas dzelzceļnieku streikā pagājušā gadā piespriesto 1 g[ada] 3 mēnešu cietokšņa sodu. Mordvinovs tulkojis krieviski vairākus Raiņa un Aspazijas dzejoļus, kas 1905. gadā nodrukāti dažos krievu žurnālos. Arī nupat žurnālā “Sever” nodrukāti viņa tulkotie Raiņa dzejoļi. Viņš sarakstījis vairākus dzejoļu ciklus: “Прибалтийские мотивы” [Baltijas motīvi], kuros atspoguļojas revolūcija” (Krievu dzejnieks Mordvinovs, 1912, 4).

Formulējums par piespriesto “cietokšņa sodu” acīmredzot bija tiesas spriedumā, jo Krievijā tolaik bija tādas soda izciešanas vietas. Šī formulējuma dēļ I. Mordvinova biogrāfijās rakstītāji dažkārt par viņa soda izciešanas vietu kļūdaini minējuši Cēsu cietoksni (Венденская крепость)², kā dažreiz dēvēta Cēsu viduslaiku pils, kas 20. gadsimta sākumā jau bija drupas. I. Mordvinovs sodu izcietā Cēsu apriņķa cietumā, kas pēc Otrā pasaules kara pārveidots par nepilngadīgo noziedznieku soda izciešanas vietu.³ “Dzimtenes Vēstnesī” 3. septembrī publicēto ziņu par I. Mordvinovu, tiesa gan, jau bez krustiņa, pārpublicēja citi latviešu laikraksti (*Jaunās Latviešu Avīzes* 1912; *Laika Atbalss* 1912). Arī pats laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” reaģēja uz nepatieso ziņu par I. Mordvinova nāvi, 13. septembra numurā (*Dzimtenes Vēstnesis* 1912b) publicējot atvainošanos: “Krievu dzejnieks Mordvinovs, par kuru mūsu avīzes 204. nr. bij ziņots, ka tas pārtulkojis vairāk Aspazijas un Raiņa dzejoļus, ir *spirts* un *vesels* un strādājot pašlaik pie kāda lielāka latviešu

² Cēsu nosaukums līdz 1918. gadam vācu un krievu valodā bija Wenden (Венденъ).

³ Arī atjaunotajā Latvijas Republikā tā ir nepilngadīgo jauniešu pāraudzināšanas iestāde.

dzejnieku dzejoļu krājuma sastādīšanas krievu valodā. Mums jāaizbaidinājas pie Mordvinova kga, ka *drukas misēkļa dēļ* pie viņa vārda 204. nr. pielikts krustiņš – miršanas zīme. Šādi misēkļi, pēc tautas parunas, arvien esot uz labu un nozīmējot – ilgu mūžu. Cerēsim to arī tagad, lai Mordvinova kgs vēl ilgi varētu strādāt dzejas laukā.”

Latviešu laikrakstus emigrācijā Šveicē lasīja arī Rainis. Vēstulē Aspazijai Rainis no Kastaņolas 1912. gada 23. septembrī rakstīja, ka ““Dz[ivē]” teikts, ka kāds Mordvinovs tulkojis mūsu dzejoļus krieviski” (Rainis 1985, 137–138). Pēc vēstules var noprast, ka ar I. Mordvinovu nav uzturēta sarakste un nav notikusi tikšanās ar dzejniekiem. Nav izdevies konstatēt I. Mordvinova tulkotos Aspazijas un Raiņa darbus minētajā preses izdevumā 1912. gadā. Acīmredzot runa ir par agrāko gadu publikācijām (Снпоре, Царькова 2016, 145). Domājams, arī citu autoru darbi atdzejoti bez attiecīga saskaņojuma par to tulkošanu.

L. Sproģe un T. Čarjkova, kuras pētījušas un analizējušas nepublicētos I. Mordvinova tulkotos latviešu autoru dzejoļus un salīdzinājušas viņa tulkojumus ar vēlākajiem citu autoru tulkojumiem, secinājušas, ka grūti pārvērtēt viņa devumu. I. Mordvinovs bija pirmais, kurš centās krievu lasītāju iepazīstināt ar latviešu dzeju 20. gadsimta sākumā, kad par latviešu literatūru krievu periodikā bija sastopama skopa informācija (Снпоре, Царькова 2016, 151).

Līdz šim nav apzināti visi publicētie I. Mordvinova dzejoļi un stāsti krievu valodā. Darbu apgrūtina tas, ka nereti tie ir bez autora norādes vai ar pseidonīmu publicēti mazās tirāžās izdotos periodiskajos izdevumos. Var secināt, ka pētnieku uzmanības lokā maz nonākuši viņa iespiestie darbi latviešu valodā, kā arī iepriekš minētie latviešu autoru dzejas tulkojumi. Droši vien ne mazums interesantu atklājumu sniegtu viņa pedagoģiskās un antialkoholiskās, kā arī revolucionārās darbības padziļināta izpēte, kas jau tagad pie samērā virspusēja ieskata rada daudz interesanta, līdz šim nezināma par I. Mordvinova devumu Latvijas kultūras vēsturei.

Avotu un literatūras saraksts

Dzimtenes Vēstnesis (1912a), 3. sept.

Dzimtenes Vēstnesis (1912b), 13. sept.

Egle K., Lūkina V., Brempele Ā., Jauģietis V. (1977) *Latviešu periodika. 1. sēj. 1768–1919. 2. papild. izd.* Rīga: Zinātne, 241. lpp.

Jaunās Latviešu Avīzes (1912), 11. sept.

Krievu dzejnieks Mordvinovs... (1912) *Kāvi* Nr. 36: 4.

Laika Atbalss (1912), 15. sept.

Limane, L. (2005) 1905.–1907. gada revolucionāru cietuma burtnīcas. *Informācija. Revolūcija. Reakcija.: 1905–2005. Starptautiskas konferences materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 68. lpp.

Mordvinovs, I. (1906a) Pēdējā mācību stunda. *Nākotne* Nr. 2: 80.

Mordvinovs, I. (1906b) Baltijas motīvi. *Nākotne* Nr. 3: 78–79.

Rainis (1985) *Kopoti raksti. 22. sējums. Vēstules: Šveices periods (1912–1914)*. Rīga: Zinātne, 137.–138. lpp.

Rēpele, M. (1963) 1905. gada revolucionārie notikumi Valkas apkārtnē. *Darba Karogs*, 25. jūlijā

Skolotāja Augusta Rudiša... (1926) *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr 9: 239–242.

Аспазия (1908) Разрушен, затоптан... *Север* № 27, с. 427–428.

Вейденбаум Э. (1908) В болотах. *Север* № 50, с. 758.

Мордвинов И. (1910) Пятна. *Ученик*. № 1, с. 22.

Мордвинов И. (1912) Малютка (Разсказ сельского учителя). *Ученик. Приложение – Библиотека «Ученика»*, № 22 (74), № 29 (81).

Райнис. (1908) Так не останется. *Север* № 48, с. 753–754.

Скалбе К. (1909) Моему народу. *Север* № 6, с. 91.

Скалбе К. (1911) Опять дома. *Север* № 5, с. 76.

Соколов Р., Спиридонова Е. (2015) «Дух и буква» И. П. Мордвинова: Литературные произведения, изданные Александро-Невским обществом трезвости. *Клио* № 10 (106), 46–50 с.

Спиридонова Е. (2016) *Научная и просветительская деятельность Исаакия Петровича Мордвинова (1871–1925 гг.)*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Санкт-Петербург: [Санкт-Петербургский Государственный университет], 23 с.

Спроге, Л., Царькова, Т. (2016) «Некий Мордвинов по-русски перевел наши стихи»: о переводах латышских поэтов в начале XX века. *Русская Литература* (Санкт-Петербург) № 2, 141–151 с.

Трейманис Э. (1906) Соборная башня. *Север* № 6, с. 91.

Тихвинская Центральная районная библиотека им. И. П. Мордвинова <http://cbs-tihvin.ucoz.ru/index/0-7> (21.04.2017)

Tālis Pumpuriņš

**Activities of a Teacher and Poet Isaakiy Mordvinov during His
“Livonian Period” in the Late 19th and Early 20th Centuries**

Key words: Isaakiy Mordvinov, Augusts Rudīts, Cēsis, Valka, Latvian poems, temperance movement, Revolution of 1905

Summary

Russian teacher and poet Isaakiy Mordvinov (*Исаакий Петрович Мордвинов*, 1871–1925) was born near Tikhvin (Novgorod Governorate) where he lived also at the end of his life. Mordvinov made a great impact on re-searching the history of Tikhvin.

Since the late 19th century, Mordvinov worked as teacher in Valka where he took part in the revolutionary movement of 1905. For his activities during the revolution Mordvinov was convicted to prison (1911–1912) in Cēsis district.

Mordvinov has written several articles and books about issues related to teaching and the temperance movement. He has written more than 250 poems and has translated poems by Latvian authors (Aspazija, Rainis, E. Veidenbaums, E. Treimanis-Zvārgulis, K. Skalbe). His poems and translations were published in Latvian and Russian newspapers. Several translations remain unpublished.

The present article is dedicated to Mordvinov’s work during his “Livonian period” and his contribution to Latvian culture.

Andis Rasums

Reihsmaršala H. Gēringa izlūkdienests “Forschungsamt”: struktūra, uzdevumi un darbība Latvijā

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, Vācija, Latvija, izlūkošana, *Forschungsamt*

Nacistiskās Vācijas (jeb Trešā Reiha) Gaisa spēku ministrijas pakļautībā izveidots izlūkdienests – zinātniski pētnieciskā iestāde (*das Forschungsamt*, arī *Forschungsamt der Luftwaffe*, turpmāk – FA) specializējās tehniskās izlūkošanas¹ operācijās. ASV Nacionālās drošības aģentūras (NSA) arhīva atslēptie dokumenti, kā arī LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) krimināllietu materiāli sniedz ieskatu FA izveidē, darbības metodoloģijā, aģentūras atlasē un mērķauditorijā.

Iestādi 1933. gada 10. aprīlī nodibināja viens no nacistu partijas līderiem un valsts vadītājiem, vēlākais Gaisa spēku ministrs un reihsmaršals Hermanis Vilhelms Gērings (*Hermann Wilhelm Göring*, 1893–1946), pēc Vācijas Kara ministrijas ierēdņa, radiopārtveršans speciālista un sava Pirmā pasaules kara laika cīņu biedra Gotfrīda Šappera (*Gottfried Schapper*, 1888–?) ieteikuma. Par FA pirmo priekšnieku tika iecelts Hesenas–Kaseles princis Kristofers Ernests Augusts (*Christoph Ernst August*, 1901–1943), bet pēc viņa nāves līdz kara beigām FA vadīja pats G. Šappers.² FA bija autonoms izlūkdienests, kas pakļāvās vienīgi Reiha augstākajai vadībai, un visas operācijas tika centralizēti vadītas no Berlīnes. Kā Nirnbergas prāvā liecināja H. Gērings, FA izveides mērķis bija radīt centralizētu signālizlūkošanas vienību, kas būtu brīva no spēka ministriju un valdības ietekmes, proti, kalpotu tikai nacistu partijas interesēm. Pakļautība Gaisa spēku ministrijai bija tikai piesegs un pretinieka maldināšana, patiesībā FA nekāda tieša kontakta ar ministrijas uzdevumiem nebija (*Der Nürnberger Prozeß, Hauptverhandlung*, 180. Tag.). Turklāt FA darbojās ne tikai izlūkošanas (ārvalstu diplomātu, komersantu un politiķu kontrole), bet arī pretizlūkošanas laukā (Trešā Reiha amatpersonu (vēlāk arī

¹ Radiosakaru, tālrunu, teletaipa un telegrāfa sakaru pārtveršana un atšifrēšana, pasta sūtījumu kontrole, slepenraksti un kriptogrāfija.

² G. Šappers 1945. gada maijā nonāca sabiedroto gūstā un izmeklēšanas komisijai sniedza vērtīgas ziņas par FA darbu.

okupēto teritoriju kolaborantu) vai specdienestu aģentu lojalitātes pārbaudes, režīma opozicionāru izsekošana). Iegūtie materiāli tika noformēti uz speciālām veidlapām (t. s. "brūnās lapas") un nosūtīti nacistu bonzām vai viņu nozīmētiem kontrolieriem lēmumu pieņemšanai.

FA struktūru veidoja 6 galvenās pārvaldes (kopā 15 nodaļas) – administrācija, personāls, tehniskā (sakaru līnijas un sakaru pārraides veidi), dešifrēšana (galvenā informācijas ieguves struktūrvienība, dalījās atbilstoši reģionālajam un valodu saimju principam), analīze (arhīvs un reģistrācija, ārlietas, ekonomika, iekšlietas), tehniskais atbalsts (pārtveršanas iekārtas un to remonts) (Volume VII: Göring's "Research" (NARA). RG 457, Entry 9037).

FA izlūkošanas pārstāvniecības (darba stacijas) darbojās ne tikai Vācijā (izlūkošana no savas teritorijas), bet bija izvietotas daudzās pasaules valstīs, kur ar aģentūras palīdzību pieslēdzās pie valdības locekļu un ietekmīgāko politiķu dienesta un dzīvesvietas tālruniem, kā arī šajās valstīs akreditēto ārvalstu vēstniecību un tirdzniecības pārstāvniecību sakaru līnijām. Britu vēsturnieks Deivids Irvings (*David Irving*, 1938) norāda, ka FA faktiski brīvi lasīja šifrēto Anglijas, Francijas, Japānas, Turcijas, Beļģijas, Dienvidslāvijas un Latvijas ārlietu resoru korespondenci, un tieši FA iegūtā diplomātiskās saziņas informācija starp Lielbritāniju un Franciju par samierniecisko politiku un atteikšanos no garantijām Čehoslovākijai ļāva nacistu vadonim Ādolfam Hitleram (1889–1945) tik pārliecinoši blefot un īstenot Čehoslovākijas valsts likvidācijas operāciju. Minēto apstiprina D. Ivinga monogrāfijā ievietotie ziņojumi par FA pārtvertajām sarunām un to atšifrējumi (Irving, 1989, S. 40, 107–124). Savukārt Latvijas vēstniecības darbinieku sarunu Berlīnē, kā arī no Vācijas vēstniecības Rīgā īstenotā Latvijas Ārlietu ministrijas un Japānas vēstniecības diplomātisko sarunu pārtveršana sniedza nacistiem ieskatu par Latvijas politiskajām nostādnēm PSRS agresijas laikā 1940. gadā, Lielbritānijas nostāju Baltijas jautājumā un Latvijas politiķu bezcerību (proti, sarunā ar Japānas vēstnieku Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters (1898–1967) atzina, ka britu solījumiem cienīt Latvijas neitralitāti ir grūti uzticēties, jo šie principi jau tikuši pārkāpti) (Irving, 1989, S. 46.). FA nozīme ārējās politikas veidošanā sāka mazināties, sākoties Otrajam pasaules karam, kad FA sniegtā izlūkinformācija nonāca pretrunā ar Ā. Hitlera personiskajiem uzskatiem: FA ziņoja, ka Lielbritānija ir gatava aktīvi aizstāvēt Polijas suverenitāti un iesaistīties karā ar Vāciju, bet Ā. Hitlers uzskatījis, ka tas ir tikai blefs un procesi norisināsies tāpat kā Čehoslovākijas gadījumā. Pēc kara darbības sākšanās, nevēloties atzīt savu kļūdu, Ā. Hitlers distancējās no FA, savukārt H. Gērings nealka sīkāk personīgi iepazīties ar FA ziņojumiem, kas atšķirībā

no citu dienestu sniegtās informācijas izcēlās ar savu lietišķumu un H. Gēringam šķita pārāk garlaicīgi (TICOM Report I-162 Interrogation of Kurt Sauerbier). Arvien vairāk FA tika iesaistīts pretizlūkošanas uzdevumu izpildē, t. sk. Eiropas valstīs, kuras nonāca nacistiskās Vācijas kontrolē (okupācija vai arī marionešu valdību izveide).

Kā liecina VDK krimināllietu materiāli, 1942. gada sākumā bijušās Rīgas prefektūras ēkas trešajā stāvā izvietojās FA atbalsta punkts, kura eksistence un darbība bija tik noslepenota, ka pat nacistu drošības dienesta (*Sicherheitsdienst*, SD) vadība zināja tikai to, ka ēkā izvietota slepena iestāde no Berlīnes bez jebkādām detaļām par tās darbību. Ar darbinieku atlasu un vervēšanu FA Rīgas punkta vajadzībām nodarbojās FA ierēdņi Henšels (*Henchel*) un Adlers (*Adler*). Savervētais personāls tika apmācīts Berlīnē, FA skolā (Šillera iela 162/165). Minētajā skolā kursanti izgāja apmācības atbilstoši valsts virzienam, kurā bija paredzēts tiem strādāt, un primārā prasība bija labas valodu zināšanas. Vienlaikus skolā tika gatavoti arī vācieši, kas plānoti darbam ar vācu personālu Latvijā. Apmācību programmā ietilpa stenogrāfijas mācība un darba iemaņas ar noklausīšanās stacijām. Mācību ilgums bija 14–20 dienas. Pēc apmācību beigām un saistību raksta parakstīšanas katram aģentam tika piešķirts individuāls ciparu kods, ar kuru bija jāparaksta sagatavotie ziņojumi (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 630. l., 1. sēj., 24., 27., 8. lp.).

FA Rīgas staciju sākotnēji vadīja bijušais baltgvardu virsnieks Bruno Bertrams (*Bruno Bertram*, no amata atcelts kukuļņemšanas dēļ), kopš 1943. gada – Herberts Šmidts (*Herbert Schmidt*), kurš iepriekš bija vadījis FA grupu, kas slepus bija iesūtīta darbam Dienvidamerikas valstīs Brazīlijā un Argentīnā. Kopumā Rīgas grupā strādāja aptuveni 40 dažādu tautību darbinieki – vācieši, baltvācieši, somi, krievi, latvieši un ukraiņi.

Visi uzdevumi tika saņemti no Berlīnes, un iegūtā informācija arī tika sūtīta uz Berlīni. FA Rīgas punkta galvenie uzdevumi bija šādi:

- identificēto antihitleriskās koalīcijas izlūkdiensu darbinieku vai aģentu noklausīšanās;
- personu, kas tika turētas aizdomās par saistību ar antihitleriskās koalīcijas izlūkdiensiem, noklausīšanās;
- demokrātiski noskaņoto (pilsoniskā opozīcija) Latvijas politisko un sabiedrisko darbinieku, kas tika turēti aizdomās par pretvāciskiem uzskatiem, noklausīšanās;
- vācu izlūkošanas un pretizlūkošanas dienestu aģentu lojalitātes pārbaudes;

- vācu izlūkošanas, drošības un pretizlūkošanas iestāžu darbinieku, kā arī vācu administrācijas oficiālo pārstāvju darbības kontrole (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 630. l., UL 43.–46. lp.).

Katrai mērķauditorijai bija paredzēts savs FA galdiņš ar darba staciju (piemēram, galdiņš Nr. 14 bija atbildīgs par darbu ar pareizticīgās baznīcas pārstāvjiem). Pirms uzsākt kontroles pasākumus, FA saņēma no Berlīnes speciālu cirkulāru, kurā bija norādīta izstrādājamā persona, viņas kontakti un izstrādes iemesls. Tādā veidā FA darbinieku rīcībā, kā arī izstrādes laikā iegūtās informācijas analīzes rezultātā nonāca dati gan par vācu, gan arī ārvalstu izlūkošanas un pretizlūkošanas dienestu darbiniekiem un aģentiem vai personām, kuras tika turētas aizdomās par saistību ar minētajiem dienestiem. VDK krimināllietas ietvaros identificētas 123 šādas personas, no kurām 57 bija saistītas ar vācu, bet 67 ar angļu un zviedru dienestiem. Berlīnes cirkulārā īpaši izcelts bija "angļu izlūkdienesta aģents", Latvijas armijas pulkvedis Aleksandrs Plensners (1892–1984)³ un viņa grupa. Pretizlūkošanas pasākumu laikā tika iegūta apstiprinoša informācija faktam, ka A. Plensners saņem informāciju par vācu nodomiem un aktivitātēm, kolekcionē to, kā arī kontrolē un vada savas kontaktpersonas informācijas ieguvē. Viena no nozīmīgākajām A. Plensnera informatorēm bija Zelma Kukaine.⁴ Balstoties uz FA savāktu informāciju, no Berlīnes Rīgas SD saņēma pavēli Z. Kukaines arestam. Kratīšanu laikā lietiskie pierādījumi izlūkošanas darbībai netika atrasti, turklāt Z. Kukaines aizstāvībā pēc A. Plensnera lūguma aktīvi iesaistījās Ostlandes Latvijas ģenerālapgabala pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors Oskars Dankers (1883–1967) un latviešu SS leģiona ģenerālinpektors Rūdolfs Bangerskis (1878–1958). Drīzumā Z. Kukaini atbrīvoja, tomēr jāatzīmē, ka atbrīvošanas iemesls gan drīzāk bija cits – Z. Kukaine tika savervēta darbam SD labā, turklāt vervēšanu veica pats Rīgas SD un Drošības policijas (*Sicherheitspolizei*, SIPO) priekšnieks Rūdolfs Lange (1910–1945?). Pēc atbrīvošanas Z. Kukaine par notikušo informēja A. Plensneru, kurš instruēja par tālākām

³ Rakstnieks un publicists, pulkvedis, Latvijas armijas militārā izlūkdienesta virsnieks, militārais atašejs Berlīnē (1937–1940). Nacistu okupācijas laikā Latviešu zemes pašpārvaldes ģenerāldirekcijas darbinieks, Latviešu paš aizsardzības spēku priekšnieks (1941), Latviešu leģiona ģenerālinpektora štāba priekšnieks (1943–1944). Pēc kara dzīvoja Zviedrijā.

⁴ Zelma Kukaine-Mierkalns (1907–?). Pēc kara PSRS Valsts drošības ministrijas (VDM) aģente. Par savu sakaru ar latviešu nacionālistiem slēpšanu un mēģinājumiem iegūt operatīvu informāciju par VDM 09.09.1947. arestēta un tiesāta (NAA LVA, 1982. f., 2. apr., P-2486).

uzvedības vadlīnijām, faktiski uzsākot dubultaģenta operāciju ar SD. Minētais kļuva zināms FA, bet R. Lange par notikušo netika informēts.⁵ (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 630. l., 1. sēj., 47. lp.)

Strādājot ar pareizticīgās baznīcas materiāliem, pastiprināta izstrāde tika veikta pret metropolitu Sergiju (Dmitrijs Voskresenskis, 1897–1944)⁶, kuru nacistu drošības dienesti turēja aizdomās kā iespējamo padomju izlūkdienestu aģentu, lai gan tiešu pierādījumu nebija. R. Langes kontroles laikā⁷ FA saņēma informāciju, ka no Berlīnes saņemts uzdevums likvidēt Sergiju.⁸

Kā mērķauditorija tika pētīti nacionālisti un profašistiskās organizācijas "Pērkoņkrusts" biedri – Gustavs Celmiņš (1899–1968), Ādolfs Šilde (1907–1990) un Fēlikss Rikards (1908–?). Nacistiem nebija noslēpums, ka zem minēto kolaborantu maskas slēpjas dedzīgi Latvijas patrioti, kas gaida izdevīgu mirkli Latvijas valsts atjaunošanai.⁹

⁵ Zīmīgi, ka arī pašu A. Plensneru neskāra nacistu represijas. Reizi viņš gan tika aizturēts, taču drīzumā pēc R. Bangerska iejaukšanās atbrīvots. Nacisti atzina, ka A. Plensners ir tautā populārs un nav nepieciešamības pēc attiecību saasināšanas. Minētais arī ļauj izvērtēt ticamu pieņēmumu, ka A. Plensnera izlūkdarbība faktiski neradīja draudus nacistu plāniem.

⁶ Viļņas un Lietuvas Metropolīts, Latvijas un Igaunijas Ekzarhs. Otrā Pasaules kara laikā vācu okupācijas laikposmā aktīvs un populārs sabiedriskais darbinieks, kurš, pateicoties visnotaļ izsmalcinātai un pārdomātai politikai, spēja pārliecināt okupācijas varas pārstāvjus saglabāt baznīcas darbību, nesaraujot tās kanoniskās saiknes ar Maskavas Patriarhiju. 1941. gada jūlijā pēc viņa iniciatīvas tika dibināta Iekšējā Pareizticīgā Misija Latvijā un Lietuvā, bet kopš 1941. gada augusta – Pleskavas Pareizticīgā Misija. Tās mērķis bija atjaunot sagrautos un apgānītos dievnamus un garīgi vadīt vāciešu okupēto Krievijas Ziemeļrietumu teritoriju pareizticīgos iedzīvotājus. Misija apvienoja vairāk nekā 400 baznīcu draudzes un darbojās līdz 1944. gada februārim.

⁷ FA kontrolē atradās arī faktiski visa militārā izlūkdienesta (*Abwehr*), drošības policijas (SIPO), drošības dienesta (SD) un slepenpolicijas Gestapo vadība Latvijā, ieskaitot Rīgas SD un SIPO priekšnieku R. Langi.

⁸ 1944. gada 28. aprīlī Sergijs tika nogalināts savā automašīnā pa ceļam no Viļņas uz Rīgu. Pēc vienas no versijām slepkavas bija SD aģenti, un izrēķināšanās iemesls bija Metropolita atteikums atzīt par nekanoniskām Maskavas Patriarhāta vēlēšanas (1943. gada septembrī), kā arī viņa pretvāciskie izteicieni privātajās sarunās, bet dažos gadījumos arī baznīcas sprediķa laikā. Pēc citas versijas, kuru oficiāli atbalstīja okupācijas vara, Sergiju nogalināja vācu militārajā formā pārgērbusies partizāni.

⁹ Par pretvācisku darbību SD G. Celmiņu apcietināja 1944. gada 14. martā un nosūtīja uz Flosenbergas koncentrācijas nometni, vieninieka kameru. Pēc tam pārsūtīts uz Dahavas koncentrācijas nometni, bet vēlāk bijis Insbrukas, Nīderdorfas un Alt-Brak-

Atsevišķi lojalitātes pārbaudes pasākumi tika vērsti pret vācu izlūkdienestu aģentiem, piemēram, luterāņu mācītāju Visvaldi Sanderu (1885–1979)¹⁰, kurš aktīvu sadarbību ar nacistu izlūkdienestiem bija uzsācis jau 1940. gadā. Pārbaudes gaitā FA noskaidroja, ka mācītājs ir ne tikai nacistu slepenpolicijas (*Geheime Staatspolizei*, Gestapo) aģents, bet arī aktīvs propagandists, kurš Trešā Reiha propagandas ministrijas uzdevumā devās braucienos uz Zviedriju, Norvēģiju un Grieķiju, kur uztājās ar propagandas runām. Vienlaikus noskaidrojās, ka viņa brālis Tālvāldis savukārt ir anglofils (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 630. l., 1. sēj., 113. lp.).

Izsekošana tika vērstā arī pret latviešu kultūras darbiniekiem – rakstnieci Zentu Mauriņu (1897–1978) un operdziedātāju Marisu Vētru (1901–1965), kurus turēja aizdomās par saistību ar angļu izlūkdienestiem, kā arī interesēja viņu ietekme uz sabiedrības domas veidošanu.

1944. gada jūlijā, kad Sarkanās armijas daļas pie Tukuma izlauzās līdz Rīgas jūras līcim, faktiski ielencot visu armijas grupu "Nord" ("Ziemeļi"), FA sākās panika. Steidzami tika izvesta dokumentācija (iespējams, daļa paslēpta Rīgā), savienojuma kabeli starp komutatoriem un izpētes objektiem mehāniski sabojāti, bet demontētā spectehnika nosūtīta uz Pērnavu, kur bija plānots vācu izlūkdienestu atbalsta punkts. Augusta vidū pēc frontes stabilizēšanās grupa atgriezās vecajā vietā, atjaunoja tehnikas pieslēgumus un daļēji agrāko darbību. Tomēr FA vairs nespēja pilnvērtīgi veikt savas funkcijas, jo vairs nebija šifrēšanas iekārtu. 1944. gada septembrī FA grupa tika evakuēta uz Liepāju, kur 17. oktobrī saņēma rīkojumu par izformēšanu. Daļa darbinieku evakuējās uz Vāciju, kur turpināja darbu, daļa – pārsvarā nacionālie kadri – atstāta Latvijā un ieskaitīti Kurzemē dislocētajās vācu armijas vienībās, galvenokārt lauku žandarmērijā vai 18. armijas sakaru vienībās (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 630. l., 1. sēj., 126.–140. lp.).¹¹

senzē privilēģēto politiešlodzīto nometnēs. 1945. gada 5. maijā G. Celmiņu atbrīvoja amerikāņu armijas karavīri. 1943. gada 5. martā uz aizdomu pamata par pretvācu darbību SD apcietināja F. Rikardu un ieslodzīja uz gadu cietumā. Atbrīvots uz vienošanās pamata par turpmāku sadarbību ar vācu izlūkdienestiem, veidojot partizānu grupas cīņai pret Sarkanā armiju.

¹⁰ Latvijas luterāņu mācītājs un politiķis. Bijis 1., 3. un 4. Saeimas deputāts. 1940. gadā repatriējās uz Vāciju, Latvijā atgriezās ar vācu armiju. Otrā pasaules kara laikā devies emigrācijā. Bija mācītājs latviešu draudzēs Bambergā, Virsburgā, Frankfurtē un citās pilsētās.

¹¹ Iespējams, ka minētais resurss tika iesaistīts Kurzemē dislocētās 212. frontes izlūkošanas komandas (*Frontaufklärungstrupps*, FAT 212) izlūku/diversantu apmācībai,

Avotu un literatūras saraksts

Der Nürnberger Prozeß, Hauptverhandlung. 180. Tag. <http://www.zeno.org/Geschichte/M/Der+N%C3%BCrnberger+Proze%C3%9F/Hauptverhandlungen/Einundachtzigster+Tag.+Donnerstag,+14.+M%C3%A4rz+1946/Nachmittagssitzung> (12.08.2016.)

European Axis Signal Intelligence in World War II. Volume VII: Göring's "Research" Bureau. National Archives and Record Administration, College Park (NARA). RG 457, Entry 9037 (Records of the NSA). <https://www.nsa.gov/news-features/declassified-documents/european-axis-sigint/index.shtml> (12.08.2016.)

FA (Nazi Party). <http://www.ticomarchive.com/the-targets/fa-nazi-party> (12.08.2016.)

National Archives and Record Administration, College Park (NARA). RG 457, Entry 9037 (Records of the NSA), Box 168.

Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA) 1986. fonds, 1. apr. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991), 630. lieta (E. R. Eihfūsa – Atvara krimināllieta).

LNA LVA, 1982. fonds, 2. apr., P–2486 lieta (Zelma Kukaine – Mierkalns krimināllieta).

TICOM Team 1 report on the RLM/Forschungsamt. TICOM Report I-162 Interrogation of Kurt Sauerbier. <http://www.ticomarchive.com/the-teams/team-1> (15.06.2016.)

Irving, D. (1989) *Das Reich hört mit. Görings "Forschungsamt": Der geheimste Nachrichtendienst des Dritten Reiches*. Arndt. 323. S.

jo, sākot ar novembri, FAT 212 sāka iesūtīt Sarkanās armijas aizmugurē izlūkus, kuru uzdevums bija ar speciālu aparāturu pieslēgties pie armijas sakaru līnijām un noklausīties sarunas.

Andis Rasums

**Intelligence Service (*Forschungsamt*) of Reichsmarschall
Hermann Göring: structure, tasks, and operation in Latvia**

Key words: World War II, Germany, Latvia, intelligence, *Forschungsamt*

Summary

The technical intelligence (phone and telegraph interception and decryption) service with a cover name *Forschungsamt* (scientific research institution, hereafter FA) was one of the most secretive Nazi intelligence services that played an important role in supplying the highest leadership of the Nazi Germany in the first phase of aggressive conquests (1936–1940). Declassified documents from the archives of the National Security Agency (NSA) of the United States of America as well as court cases of the State Security Committee (KGB) of the Latvian Soviet Socialist Republic (LSSR) reveal details of creation, modus operandi, selection of assets, and the target audience of the FA.

Intelligence gathered by the FA via interception of communications of foreign diplomatic missions, politicians, and leaders of industrial companies provided the advance information that enabled the Nazis to fulfill their European conquest and laid the foundations of the “providence” myth of the Nazi leader Adolph Hitler. FA also carried out loyalty checks of political opposition, assets of intelligence and security services, officials of occupied territories, pro-Nazi organization leaders, cultural and public activists as well as high ranking Nazi functionaries and intelligence officers. An FA counter-intelligence post was active in Latvia from 1942 until 1944. It was manned by around 40 people of various nationalities – Germans, Baltic Germans, Finns, Russians, Latvians, and Ukrainians. The FA post received a circular from Berlin before all their operations that contained information on the person of interest, contacts, and the reason for operation. Analysis of the aforementioned circulars and information obtained during the operations provides an insight in the images of the enemies of the Nazi regime, methodology of various intelligence services, makes it possible to identify persons associated with intelligence services as well as gather information on domestic operations of Nazi intelligence services.

Daina Roze

Plants and Gardens in Memory Stories of Latvian Exile

Key words: identity, tradition, gardening, generations, exile

Every exile who obtained refuge in a foreign land could nevertheless be also considered as being in disadvantage. Latvians in exile had lost everything – their land, their country, equipment, possessions, familiar physical and geographical environment, relatives, friends, society and their place in the society, the ability to make a living in their professions, the right to communicate with others in their mother tongue (Viķe-Freiberga 1993, 29). In those circumstances, it was important to create an environment in which they could feel safe and which established a link between their past and present life. Latvians have always had a characteristic desire for their home and garden as their own micro-world (Roze 2010, 140). Therefore, a study on the alleged role of gardens and plants in lives of Latvian exiles was initiated. Lack of research in this area is another important reason for this.

It is well known that memory stories allow the researcher to explore a person's individual experiences within history of a given time framework. Therefore, the author of the present research wrote a letter to private persons and Latvian centres inviting Latvian exiles to write memory stories about the role of the plants and gardens in their lives, which plants were cultivated by them, their parents and grandparents, and which plants were considered to be characteristic of the Latvian garden. In personal correspondence, 16 memory stories were obtained as a historical testimony of the role of gardens and plants in the lives of Latvian exiles through the prism of personal adventure. Respondents represented different groups of age: those who went on exile as adults, those who went as children, as well as those who were born and raised in Latvian exile families. Thereby memory stories from all three Latvian exile identities – automatic, reactive or involuntary, and knowingly chosen (Viķe-Freiberga 1993, 58) – were obtained. The paper presents the main results of the study that continued the spacious interdisciplinary research on plants as a sign of the Latvian identity.

The obtained memory stories showed that already in German refugee camps Latvian refugees engaged with cultivation of plants not only growing

vegetables for consumption but also planting trees and flowers. Velta Skujiņa recalled: “We lived in a refugee camp in Germany. Ten people in one small room. My mother had decided to farm night-scented stock¹ in the flower box on the windowsill. I do not know where she found the seeds and the box. She was glad, because night-scented stock gave out beautiful smell in the evenings. It was like in Latvia... My mother cared for them as for their ninth child. The plants grew thin, spindling, and pale. And it was clear, the night-scented stock did not want to grow in exile. My mother wept. Here in France, I have not been able to buy night-scented stock seeds” (Skujiņa 2011).

Although Latvians went on exile precisely in order to preserve their national dignity from the conquerors, upon arrival to the host country they were confronted with the fact that the locals treated exiles and exile national values with scepticism (Viķe-Freiberga 1993, 89). Gardening made it possible for them to assert themselves and maintain self-esteem. Possibly it was particularly important because most of the exiles were well educated but at least initially they did low-skilled work inadequate for their educational and professional skills. In her memory story Anna Kļaviņš reveals the launch of life in exile: “In 1948, we – Latgalian peasant family as political refugees were caught up in France. Since the family wanted to stay together, work in coal mines was offered, an apartment, a piece of ground (overgrown mine), and coal for heating were assigned immediately. Six former army barracks in the queue. Italians, Poles, Germans. Turkish families came later, directly to our barracks in the second end. At some doors there was a stack of coal, at some – huts of rabbits. It was April. The cords were stretched along the wooden wall and the grandmother planted runner beans. After few weeks, our entire barrack wall was green with red and white flowers. Good and beautiful ideas fascinate. After few years there were gardens near all barracks. [...] When our fruit trees, black currant, red currant started to produce, there was enough for the whole village. Because of the leadership our street was named “Flower Street”, although before it was called “Dumpsite Street”. There was a place for visiting and festive place for the compatriots from cities of Lyon, Grenoble, and Besancon even on 18 November” (Kļaviņš 2011).

In the new circumstances in exile, gardening was complicated, because often gardens had to be created in a virgin place, the climatic conditions of countries and the available assortment of plants were different. Therefore,

¹ *Matthiola longipetala*.

already in 1950, in the war-ravaged Germany in Burg Schweinfurt publishing house of Leon Rumaka, “Puķkopība” (“Floriculture”) came out in Latvian (Berga 1960, 3). The aim of the book was to help Latvian exiles to decorate their places of residence. For many of exiles gardening became a hobby and recreation after their primary work. Andrejs Ozoliņš² wrote: “Garden care and flower cultivation are my biggest hobbies; it gives me great joy and rest” (Ozoliņš 2011). Stories discovered that there were exiles who succeeded working in gardening and breeding as professionals. Ruta Lapiņa-Soste remembered: “My parents began to cultivate roses in Latvia (Jelgava) in 1936 and continued to nurture the rose garden in Canada since 1950 for all of their lives. My father³ was the fruit tree breeder in Canada – he created 14 varieties. Most famous cherry variety is ‘Lapin’, which is cultivated throughout the world. [...] I obtained this love and will continue to do so according to their example. Now I have 100 rose plants” (Lapiņa-Soste 2011).

The obtained memory stories revealed that the later generations of Latvian exiles had overtaken the horticultural traditions. Respondents considered that the design of a “Latvian” garden was mainly inspired by gardens of their parents and grandparents, the heard stories, as well as literature, folklore, and the influence of the exile Latvian school. It should be noted that the assortment of “Latvian” garden plants named by Latvian exiles and by respondents living in Latvia is not different. The differences were only in the hierarchy that was most likely affected by the peculiarities of the exile land, taste of respondents, etc. Participation in the tradition is personal, the interaction with the tradition arouses personal experience. Simultaneously it is a creation of an identity and a process of tradition maintenance. In the obtained stories the talk about the tradition is not stiffened, it is adapted to the specific circumstances. This is illustrated by the story of teacher Annmarie Petersons: “I grew up in Toronto, Canada, in a Latvian family. Now I live in Seattle, USA. My parents and grandparents farmed traditional vegetables (radishes, tomatoes, cucumbers, lettuce, beans, peas, carrots). There were black currants, gooseberries, red currants in their gardens. Grandparents had larger gardens where they cultivated potatoes, cabbage, beets, and leeks. My grandparents taught me to sow, cultivate, and tend the garden. Now I have the same at my

² Andrejs Ozoliņš (1935) – worked in the field of education.

³ Latvian selectionist Kārlis Lapiņš (1909–2004) in Canada in 1971 created the world’s first self-fertile cherry variety “Stella”.

home in Seattle – all kinds of vegetables, including the above-mentioned. [...] I also like to cultivate Asian vegetables (*pak choi*, *cilantro*, *mizuna*). My husband and I like to grow berries, which are not ordinary here in the US, but which we hold in sweet memories from our childhood (black currants, red currants). I am happy to say that my six-year-old daughter likes currants, but the ordinary American couldn't identify it even "if it falls into his lap". I think that me and my husband, we have combined our Latvian/North American upbringing in an interesting mixture. In my garden, there is lilac, iris, and pot marigold because it's a sweet memory from my childhood and of the childhood and life of my ancestors. My grandparents always told that tomatoes, cucumbers, and potatoes are tasty in Latvia. We all thought that they simply imagined it, and that it is a homeland created fantasy. But so it is. When I've tried them in Latvia, it is easy to say that, yes. Tomatoes are juicy. Cucumbers are tasty. Potatoes are yellowish, fatty. Keep these heritage seeds for the future!" (Petersons 2011).

The new plants that were included in the assortment of garden in exile have been associated by generations of grandchildren and great-grandchildren with the "Latvian" garden. Guntis Šmidchens⁴ remembered: "We purchased birches and rowans at the local gardening centre. Grandfather cultivated dwarf apple trees commissioned from the Michigan garden farm. Although there were already a lot of oaks, we planted a few small oaks from the neighbouring land. Also, we planted a few maples and pussy-willow. Lilac, mock orange, raspberries, strawberries, rhubarb, and a large variety of tuber roots were also farmed. The grandmother took care of flowerbeds: pot marigold, asters, pansies, forget-me-not, irises, peonies, tulips, snapdragon and others. While we planted pines, no mushrooms wanted to grow. Grandparents farmed all the above-mentioned "Latvian" garden plants, as well as other not specifically "Latvian" plants (peanuts, kohlrabi, pumpkins, corn, etc.). At home in Wisconsin old hickory trees grew – they somehow seem as "Latvian", because they were eaten only by grandparents" (Šmidchens 2016).

The most emotional part of the garden stories is the memory of the lost homeland and home. In story of Sarmīte Janovska-Ērenpreiss⁵ it says: "My memory is associated with the scents of the lilac and mock-orange flowers,

⁴ Guntis Šmidchens (1963) – professor, University of Washington (Seattle), linguist, folklorist, and historian.

⁵ Sarmīte Janovska-Ērenpreiss – an artist, wife of the writer Gunars Janovskis.

none of my exile garden shrubs has had such fragrance. [...] My six-and-a-half-year-old child's heart and soul longed for my "Turkish" beans. For many years, I saw them in dreams in which I "secretly" returned home at Baltezers" (Janovska-Ērenpreiss 2011) While Lalita Muižniece⁶ wrote in her memory story about the plants farmed in the garden and asked in her letter: "But perhaps for you my mother Rūta Skujiņa's⁷ impressions about her gardens could be useful?" (Muižniece 2016). After reading impressions about the gardens, it seems that R. Skujiņa, similarly to Jānis Jaunsudrabiņš (Roze 2011, 165), was one of the writers who experienced inner exile more painfully and expressed the state of living in a majority culture and longing for the lost homeland by means of describing the garden and plants. For them and other exiles, who specifically went through the parting from homeland, garden was a place of refuge and solace. In Kalamazoo, in May 1962, R. Skujiņa wrote: "Recently I received a photo of our Mežaparks house and garden. House is almost not visible, because of the overgrown trees. Our roots cut off, but the trees are firmly in the land. My trees! [...] And now – thousands of miles from home of forester, from Mežaparks, even from Fischback⁸ I am re-planting and sowing, because I cannot otherwise" (Skujiņa 2007, 178).

In stories obtained in the study, there is a historical testimony of exile through the prism of a personal adventure. Gardening in exile was not only about designing a beautiful environment, or about supplementing food. Garden and plants cultivated in it was a tool for preservation of self-respect, Latvian identity and memories of homeland and a way of finding one's place in a foreign environment.

References

- Janovska-Ērenpreiss, S. Story of memories. Letter. Crick, UK, July 10th, 2011, 5 pp. (in Latvian). The personal archives of Daina Roze (hereafter – PaDR).
Kļaviņš, A. Story of memories. Letter. Sable sur Sarthe, France, July 5th, 2011, 7 pp. (in Latvian). PaDR.
Lapiņa-Soste, R. Story of memories. Letter. Peachland, Canada, August 16th, 2011, 3 pp. (in Latvian). PaDR.
Muižniece, L. Story of memories. Letter. Rīga, Latvia, December 3th, 2016, 11 pp. (in Latvian). PaDR.

⁶ Lalita Muižniece (1935) – a poetess and linguist.

⁷ Rūta Skujiņa (1907–1964) – a poetess and prose writer.

⁸ Refugee camp near Nuremberg.

- Ozoliņš, A. Story of memories. Letter. Leicester, UK, July 8th, 2011, 3 pp. (in Latvian). PaDR.
- Petersons, A. Story of memories. Letter. Seattle, USA, August 24th, 2011, 3 pp. (in Latvian). PaDR.
- Skujiņa, V. Story of memories. Letter. Bagert, France, July 9th, 2011, 3 pp. (in Latvian). PaDR.
- Šmidchens, G. Story of memories. Letter. Seattle, USA, December 10th, 2016, 2 pp. (in Latvian). PaDR.
- Berga, N. (1996) Puķkopība. Rīga: Zinātne. 182 lpp.
- Roze, D. (2010) Some Plants as a Sign of the Latvian Identity. In: *Balkan and Baltic States in United Europe: Histories, Religions and Cultures*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences Institute of Folklore Studies. 132–141.
- Roze, D. (2011) Jānis Jaunsudrabiņš: folklorā, daba un dārzs kā latviskās identitātes zīmes. Grām.: *Letonica* 21, 157.–169. lpp.
- Skujiņa, R. (2007) Mani dārzi. Grām.: *Kuģi kas neatgriežas*. Rīga: Jaunā Daugava. 178. lpp.
- Viķe-Freiberga, V. (1993) *Pret straumi. Runas un raksti par latvietības tēmām* [Against the Current. Essays on Latvian identity]. 1968–1991. Montreal: Helios. 256 lpp.

Daina Roze

Dārzi un augi trimdas latviešu atmiņu stāstos

Atslēgas vārdi: identitāte, tradīcija, dārzkopība, paaudze, trimda

Kopsavilkums

Latvieši, nonākot trimdā, ieguva drošu patvērumu, bet zaudēja mājas, dzimteni, radus, draugus, vietu sabiedrībā, iespēju sazināties dzimtajā valodā, strādāt savā specialitātē. Šādos apstākļos bija svarīgi radīt vidi, kurā varētu justies droši un kura veidotu saikni starp pagātni un dzīvi trimdā. Viena no latviskās identitātes pazīmēm ir vēlme pēc mājas un dārza kā savas mazās pasaules.

Pētījuma mērķis bija noskaidrot dārzu un tajos audzēto augu lomu latviskās identitātes saglabāšanā un veidošanā trimdā. Īpaši tādēļ, ka latviskās identitātes pētījumos vērība galvenokārt pievērsta citām trimdas latviešu kultūras izpausmēm.

Sarakstē apzināti sešpadsmit atmiņu stāsti, kuri ir vēsturiska liecība par dzīvi trimdā caur personīgo piedzīvotā prizmu. Respondenti pārstāvēja trīs

trimdas latviešu identitātes – automātisko, reaktīvo un apzināti izvēlēto. Stāsti atklāj, ka dārzs un tajā audzētie augi kalpoja kā instruments pašcieņas, latviskās identitātes un atmiņu par dzimto zemi saglabāšanai, kā arī palīdzēja iejusties svešā vidē. Dārzkopības tradīcijas tika un tiek nodotas nākamajām paaudzēm. Trimdā un Latvijā dzīvojošo respondentu nosauktais “latvisko” augu sortiments ir līdzīgs. Atšķirības konstatē “latvisko” augu hierarhijā, ko, visticamāk, ietekmēja konkrētās valsts vides īpatnības un respondenta pieredze, kā arī gaume.

Raksts ir turpinājums apjomīgajam starpnozaru pētījumam par augiem kā latviskās identitātes zīmi; tā ir astotā publikācija šajā ciklā.

Галина Седова (инокиня Евфросиния)

Роль прессы в антирелигиозной пропаганде в Латвийской ССР конца 1940-х и начала 1960-х гг.

Ключевые слова: Рижская епархия, антирелигиозная пропаганда, борьба против религии, антирелигиозная кампания, «церковники»

Коммунистическая идеологическая пропаганда советского государства в сфере государственно-церковных отношений находила яркое отражение в средствах массовой информации в Советской Латвии, среди которых пресса была наиболее эффективной. Атеистические публикации можно отнести к разным тематическим группам. В первую очередь статьи освещали естественно-научную тему о достижениях науки и техники, а также о религиозных предрассудках, которые тормозили все эти процессы. Во-вторых, публиковались материалы антиклерикального характера. В основном они подавались в жанре фельетонов, нередко переходили на личности конкретного духовного лица, поэтому материал отличался хлесткостью и агрессивностью. Наконец, над отдельным блоком публикаций трудились партийные функционеры и советские пропагандисты по антирелигиозным вопросам — в духе марксистско-ленинской доктрины, согласно которой «религия есть опиум народа» (Маркс и Энгельс 1955, 415). Правда, публикации последней группы в прессе Латвийской ССР в большой степени были нацелены на аудиторию лекторов-пропагандистов. В качестве примера можно привести результаты анализа публикаций периодической печати на антирелигиозную тематику изданий «Большевик Советской Латвии», «Заря», «Советская Латвия», «Cīņa», «Liesma», «Padomju Jaunatne», «Veselība» и др. изучаемого периода.

В 1949 году вышел цикл публикаций антирелигиозной направленности, ее автор — старший научный сотрудник Института истории и материальной культуры АН Латвийской ССР Я. Ронис. Так, в газете «Cīņa», в печатном органе ЦК КП(б) Латвии, он отвечал на письма читателей. Первая его публикация от 9 сентября освещала вопрос «борьбы глав Церкви против прогресса и демократии» (Ronis 1949, 9. septembrī). В статье шла речь о «борьбе глав Церкви против власти трудящихся». Основной тезис статьи сводился к раскрытию главной цели Октябрьской социалис-

тической революции — победе над классовыми врагами: буржуазией, дворянством, а также Церковью. Обращаясь к истории Православной церкви, автор в публикации неожиданно призывал к борьбе не только с православным духовенством, но и с мусульманскими муллами (Ronis 1949, 10. septembrī). Для Балтии подобный пассаж был совсем неожиданным. Как следствие, данные материалы не находили отклика у советских граждан, поэтому в 1950 году вопрос атеистической пропаганды обсуждался на самом высоком уровне.

Первый секретарь ЦК КП(б) Латвии Я. Калнберзинь (1893–1986) провел совещание, на которое были приглашены руководящие работники Отдела пропаганды ЦК и органов пропаганды, министр просвещения, редакторы республиканских партийных газет, ректор университета им. П. Стучки, секретарь ЦК Комсомола Латвии, министр госбезопасности и уполномоченные Советов по делам РПЦ и религиозных культов (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 56. l., 164. lp.). Из краткой информации секретаря ЦК А. Пельше (1899–1983) и других присутствующих следовало, что в Латвийской ССР необходимо заняться широкой атеистической пропагандой, используя советские и партийные органы, в том числе и печать, так как предшествовавшая работа не давала результатов. Ответственные работники считали, что на данном отрезке времени пропаганда должна не столько носить форму грубого отрицания роли религии как таковой и порицание религиозных убеждений, сколько форму научного разъяснения религиозных явлений. На совещании выступил также и уполномоченный по делам РПЦ при Совете министров Латвийской ССР А. Сахаров. Он рассказал о роли интеллигенции в церковной деятельности Рижской епархии. Выступление чиновника сопровождалось информационной запиской об епархиальном активе, который насчитывал 215 человек. В список входили как учителя, врачи и медицинский персонал, инженерно-технические работники, учащиеся и студенты, так и служащие советских учреждений. Копия списка с персональными данными для ознакомления была передана министру госбезопасности А. Новику (*Alfons Noviks*, 1908–1996).

Подвергнув критическому анализу атеистические публикации в прессе Латвийской ССР, уполномоченный пришел к выводу, что материалы носят случайный характер или охватывают узкий круг лиц, поэтому они недостаточны «для активного преодоления религиозных пережитков в сознании верующих» (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 56. l., 164. lp.). Кроме того, он констатировал, что публикации были направлены не против

религии вообще, а против «католицизма» в частности. В основном это были перепечатки публикаций из центральных газет против политики Ватикана (Артурова 1950, 49–50). Неслучайно и появление в общественно-политическом журнале ЦК КП(б) Латвии статьи с призывом вести активную борьбу против религии идейным путем — словом в прессе (Олишук 1950, 33). Если до 1954 года рекомендовалось вести разъяснительную работу, то в дальнейшем риторика носила уже наступательный и агрессивный характер.

В 1954 году в газете «Padomju Jaunatne» появилась перепечатанная статья из газеты «Революционная стража» соседней Калининской области (совр. Тверская. — Г. С.), в которой освещалась работа окружного суда по делу служителя собора «Белая Троица» Н. Ораевского («Tēva» Aleksandra lieta 1954). Как писал автор, фигурант дела оказался на скамье подсудимых из-за финансовых махинаций. Проверить данный факт сегодня не представляется возможным. На тот момент в Латвийской ССР материалов подобного характера в церковной среде не наблюдалось, поэтому внимание общественности решили направить на прихожанок в храме, которые в большом количестве составляли приходские общины. Появляется и актуальная тема — религия против женщины. В статье И. Пакалнса пространно описывались благословляемые Церковью «оковы», которые насаждали враждебные взгляды рабовладельческого общества, а жертвами становились женщины (Pakalns 1955).

Следующая обсуждаемая тема — атеистическое воспитание в советской школе. Начальник отдела Министерства образования Латвийской ССР Н. Лицис в передовице писал о необходимом участии в атеистической пропаганде всех учителей, комсомольских и пионерских работников, так как только систематическая и целенаправленная работа увенчается успехом в борьбе против «буржуазной морали» и остатков религии (Licis 1955). В газете «Padomju Jaunatne» освещалось развитие науки и прогресса, которому мешали религиозные предрассудки — основной враг на пути прогресса. Старший преподаватель Лиепайского пединститута А. Бушениекс (*Alfrēds Bušenieks*, 1908–1986) на примере истории христианской Церкви, а также роли инквизиции в ее карательных экспедициях попытался наглядно показать всю неприглядность христианства в исторической перспективе (Relīģija 1957). Но автор не отметил, что из-за сложности процессов «по делам о колдовстве» суды были смешанные, «наполовину из инквизиторов, наполовину из светских судов» (Канторович 2014, 30).

С конца 50-х годов авторы статей переходили от общих тем к обсуждению конкретных личностей — как клириков, так и верующих людей. Стали чаще появляться статьи-исповеди священников и верующих, которые порывали с религией. Яркая иллюстрация к сказанному — отступник Е. Дулуман, бывший кандидат богословия. Будучи религиозным человеком, он поступил в семинарию, после окончания духовной школы его направили в Московскую Духовную академию. Дулуман писал, что более глубокое изучение основ религии позволило ему ознакомиться и с критической литературой, которая посеяла семена сомнения в душе молодого человека. В результате, «освободившись от религиозного дурмана», он вернулся в родной поселок, где вступил в комсомол и включился в антирелигиозную работу (Dulumans 1958). В дальнейшем Е. Дулуман выступал с атеистическими публикациями в прессе и активно вел «борьбу с религией», был отлучен синодом Русской православной церкви от Церкви.

Спустя год в газете «Советская Латвия» вышел фельетон «Раб отца Серафима». Материал в пасквильной форме рассказывал о приходской жизни прихода церкви Казанской Божией Матери в Дзинтари, и в частности о настоятеле о. Серафиме Шенроке (Дмитриев 1959). По воспоминаниям верующих, возникла конфликтная ситуация с дворником-сторожем и власти попытались использовать это в пропагандистских целях против настоятеля прихода (Воспоминания Л. Шенрок 2015). Как рассказывала дочь священника Лариса Шенрок, прихожане в письме в редакцию пытались добиться разъяснений по данной публикации и требовали опровержения, но безуспешно.

Среди антирелигиозных материалов были и статьи уполномоченного А. Сахарова. В одной из них чиновник утверждал, что известный русский ученый академик И. Павлов (1849—1936) не был религиозен, однако мнение о религиозности ученого выгодно Церкви, и она его широко популяризирует. На самом же деле ученый-физиолог был с прогрессивной частью советского общества (Saharovs 1960, 12). Данная сентенция сомнительна, так как по воспоминаниям очевидцев на дверях лаборатории первого российского лауреата Нобелевской премии накануне церковного праздника вывешивали записку: «Закрывается по случаю праздника Святой Пасхи» (*Непознанный мир* 2004, 227).

Тема религиозности ученых периодически обсуждалась в газете «Советская Латвия». Так, ссылаясь на речь Н. Хрущева в академии Венгерской Народной Республики, в передовой статье отмечалось, что в СССР

старые ученые «эволюционировали к социализму», а «религиозность некоторых деятелей объясняется их некритическим отношением к догмам старой философии» (Губанов 1960). Вопрос противопоставления религии и культуры подробно освещался в перепечатанных статьях из журнала «Наука и религия», в одной из которых автор объявлял о победе «социалистической культуры над буржуазными пережитками» (Vallers 1961).

Не обошлось и без публикаций с выпадами в сторону Ватикана, с жесткой критикой католиков (Дела 1960). В публикациях появлялись элементы фольклора или анекдотических историй. Например, барон в поместье Эргем (*Ērgemes muiža*) устроил прием, приглашенные гости рассуждали о жизни Христа, в том числе и пастор, который резюмировал: «Каким бы ни был Христос, но работенку он нам обеспечил» (Tauta smeļ 1960). В сфере антирелигиозной пропаганды, как видим, работали совсем не глупые люди.

Появляются в прессе и нападки на верующих через обнародование их драматических жизненных коллизий. Так, в статье спецкора Ю. Борина глумливо освещалась жизнь семьи старообрядческого наставника Никифорова из Резекне. Одна из его дочерей взбунтовалась против патриархального уклада, так как хотела строить новую жизнь и быть комсомолкой. Интересно, что разговор с корреспондентом происходил в кабинете секретаря Резекненского горкома комсомола В. Матвеева (Борин 1960). Как видим, жизнь верующих людей находилась под пристальным вниманием тоталитарной системы. Следующий материал о жизни рижской семьи Томсонов — адвентистов седьмого дня. Супруга Б. Томсона Екатерина жаловалась в редакцию газеты на неподобающее поведение мужа. Свою жизнь она описывала в дневнике. Из записей заявительницы следовало, что ее муж — скромный садовод, рабочий 29-го рижского садоводства, не отличался нравственными качествами, нередко бил ее с одобрения пастора, а также занимался спекуляцией церковных книг, Библии. Среди покупателей были разные люди, в частности, настоятель рижского кафедрального собора Рождества Христова о. Симеон Варфоломеев (1903—1971) и игуменя Рижского монастыря Тавифа (Дмитрук; 1897—1972) (Эрглис 1960). Приобрести церковную литературу открыто в советское время не представлялось возможным, её часто приобретали по знакомству, с рук. А драматические семейные отношения верующих людей подробно обсуждались в прессе в выгодном для властей свете и в наидание тем, кто уклонялся от строительства светлого будущего.

В некоторых изданиях стали выходить ежемесячные приложения антирелигиозного характера. Например, в газете «Liesma» Валмиерского района стали выпускать вкладыш «Domas par ticību un neticību» («Мысли о вере и неверии»), издание подчеркивало пагубность религиозных догм и их противоречие советскому образу жизни. Там же впервые было опубликовано первое открытое письмо православного священника Дмитрия Околовича (1915—1985), в котором он писал о своих разочарованиях церковными клириками и о готовности сложения сана (Kas ir 1960). Материал оперативно был опубликован и в газете «Sīpa». Автор статьи, директор музея из Вентспилса А. Шульц (1910—2006), дал высокую оценку антирелигиозному изданию, которое оперативно и на фактическом материале рассказывало о двуличной жизни церковников (Šulcs 1960). Как считал протоиерей Георгий Тайлов (1917—2006), факт отбывания наказания о. Околовича «за антисоветскую деятельность и пропаганду» стал основополагающим в деле против священника, и на этом власти сделали акцент.

Активность данного издания пришлась на 60-е годы XX столетия. В приложении с 1960 года по 1965 вышло 34 публикации. А начало нападкам на клириков положил отступник А. Осипов, бывший священник и преподаватель ленинградских духовных школ, который в брошюре-исповеди разоблачал религиозные представления и обряды православных. Как считали пропагандисты, этот материал, стал особо ценным для тех, кто еще сам не освободился от влияния религии (Рожлаукс 1960). До конца своих дней А. Осипов остался пропагандистом атеизма, правда, в академических кругах он так и не получил научного признания (Фирсов 2004, 239). Известный церковный историк М. Шкаровский опубликовал доклад А. Осипова уполномоченному Совету по делам РПЦ по Ленинградской области, в котором автор выступал как осведомитель, анализируя причины роста религиозности (Фирсов 2004, 87—88).

В 1961 году наблюдалось усиление антирелигиозной риторики в публикациях антиклерикального характера. Например, информация из уголовного дела о. Иакова Легкого из Резекне стала достоянием резонансной публикации в местной газете «Заря», которая вышла 2 апреля 1961 года. В ней констатировалось, что не за Слово Божье пострадал священник, а как «активный немецкий пособник и фашистский прихвостень» (Два лица 1961). Следует отметить, что в многочисленных письмах трудящихся в редакции газет вновь зазвучали нотки об «идеологической

бдительности» и «угрозе империализма», подобные словосочетания стали возвращаться в лексикон советской пропаганды (Медведев 2012, 93). После публикации священник был запрещен в служении, а прихожанам пришлось несколько лет бороться, чтобы вернуть его. Иакова Легкого на приход.

В одном и том же номере «Сīņa» сразу в 2-х статьях (на первой и последней полосе) сообщалось об отречении священника Савелия Данилова, бывшего настоятеля храма из Новой Слободы в Латгалии. В передовице приводились слова священника о его отношении к религии, в частности, он писал: «Довольно. Не могу больше притворяться. Торжественно заявляю, что отказываюсь от религии и слагаю высокий сан и звание кандидата теологии» (Daņilovs 1961). Спустя короткое время священник принес покаяние и воссоединился с Церковью, но газеты об этом поступке уже не писали. Можно только догадываться, какое чудовищное давление оказывалось тоталитарным режимом на представителей духовенства и членов их семей. В данном случае власти использовали семейную драму священника и довели его до столь радикального поступка. Прошел месяц, и в газете «Советская Латвия» вновь было написано об отречении священника валмиерского храма Дмитрия Околовича (Околович 1961). В дальнейшем он принес покаяние и служил в Рижской епархии. Следует отметить, что публикации анонимных статей «против церковников» также были не редкостью в прессе, их готовили под оскорбительными заголовками в надежде рассеять «религиозный туман» несознательной части советского общества (Relīģijas tvans 1961).

Тема морали церковных служителей и монашествующих оставалась на повестке дня. Так, специальный корреспондент «Огонька» А. Трубникова подготовила статьи о монастырской жизни, в том числе и о Рижской обители (Трубникова 1962, 29). Годом позже в статье под названием «С крестом на шее...» под инициалами «Z. К.» приводились факты из упомянутой ранее статьи, но с указанием уже украинских монахинь Корецкого монастыря, где писалось о их комфортной и паразитирующей жизни на фоне трудовых будней советских граждан (Z. К. 1963). Однако на протяжении всей истории Рижского женского монастыря и Спасо-Преображенской пустыни жизнь сестер отличалась аскетизмом и скромностью быта. В своем отчете уполномоченный А. Сахаров писал, что во второй половине 50-х годов на питание сестры монастыря тратили в среднем около 4 рублей в день. В этот же период, по нормам органов соци-

ального обеспечения Латвийской ССР, в домах для инвалидов и престарелых на питание расходовалось в среднем 6 рублей 60 копеек в день на человека (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l, 19. l.). Распорядок в монастыре и питание сестер остались почти неизменными, «на уровне 1900 года» (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 61. l, 43. l.).

О жизни монахинь рассуждала и пенсионерка Н. Смирнова в письме в редакцию газеты «Советская Латвия». Она с возмущением делилась с читателями фактом, который ее крайне поразил, а именно — в центре латвийской столицы существовал женский монастырь. Автор считала, что «нельзя допускать, что пара тунеядцев под прикрытием монастырской вывески эксплуатировала группу забытых и одурманенных религией женщин». В заключение «активная читательница» требовала от властей помочь женщинам, т.е. монахиням-пенсионеркам, вернуться к жизни и людям. Редакция газеты поместила ответ, в котором согласилась с мнением Н. Смирновой и дала разъяснение по данному вопросу. По мнению редакции, виновниками существующего положения стали епископ Никон (Фомичев; 1910—1995) и игуменья Магдалина (Крисько; 1902—1985), которые всеми мерами противодействовали закрытию монастыря, «умело играя на религиозных чувствах верующих» (За монастырской стеной 1964).

Анализируя содержание антирелигиозной прессы в Латвийской ССР, следует констатировать, что данные материалы после войны выходили эпизодически и носили «профилактический» характер. Но начиная с 1954 года, тоталитарный режим проявлял повышенное внимание к вопросам научно-атеистической пропаганды. Местные материалы выходили регулярно и носили уже агрессивный характер, таким образом подготавливалась почва к антирелигиозной кампании, которая достигла своего апогея в период хрущевских гонений на Церковь в начале 60-х годов. Воинствующий атеизм в период правления Н. Хрущева был направлен на беспощадную борьбу с религией, и неслучайно «этап десталинизации — отход от сталинского компромисса с церковью» — возвращался к «воинственной и непримиримой ленинской позиции» (Таубман 2008, 557). Ведь на пути к коммунистическому будущему необходимо было избавить народ от «пережитков прошлого», к тому же антирелигиозная кампания проходила на фоне подготовки новой партийной программы. Антирелигиозные публикации способствовали подрыву духовных основ общества в Латвийской ССР, так как пропагандистская машина режима планомерно работала на разрушение церковной жизни всех традиционных христианских конфессий, и в том числе Рижской епархии. Следует констати-

ровать, что серьезной и аргументированной полемики против «церковников» со стороны властей на теологическом уровне не предпринималось, т.к. священнослужители были в достаточной степени вооружены знаниями марксистско-ленинской философии. Вся политика властей направлялась на сокращение числа клириков и соответственно приходов: нет священника — нет прихода. Не последнюю роль в антирелигиозной пропаганде играли и спецслужбы, они располагали конфиденциальной информацией о верующих, которые были арестованы за антисоветскую деятельность в Латвийской ССР (публикации о священниках Иакове Легком и Дмитриии Околовиче).

Резонансных статей о клириках или о прихожанах Рижской епархии было не так много, если они и появлялись, то церковный актив старался реагировать на подобные выпады, но это был «глас вопиющего в пустыне». Борьба шла не на равных условиях, так как коммунистический режим использовал любые средства в борьбе с Церковью, выдавливая ее из общественного сознания и пространства как пережиток «буржуазного» прошлого.

Список источников и литературы

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs 1452. f.(PSRS Ministru Padomes Krievijas pareizticīgo baznīcas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR). (Шенрок 2015) Воспоминания Шенрок Л., записанные Г. Седовой.
- Артурова О. (1950) Ватикан на службе англо-американского империализма. *Большевик Советской Латвии*, № 9.
- Борин Ю. (1960) «Не хочу стоять на коленях». *Советская Латвия*, 3 марта.
- Губанов Н. (1960) Почему некоторые ученые веруют в бога. На антирелигиозные темы. *Советская Латвия*, 31 января.
- Два лица «святого отца». (1961) *Заря*, 2 апреля.
- Дела и дни «святых отцов». (1960) *Советская Латвия*, 13 января.
- Дмитриев Ю. (1959) Раб отца Серафима. *Советская Латвия*, 18 июня.
- Кравченко И., Эфиоров С. (1960) Двойная игра Ватикана в Африке. В угоду империалистам. *Советская Латвия*, 29 июля.
- За монастырской стеной. (1964) Рассказ пенсионерки Н. П. Смирновой. *Советская Латвия*, 29 июля.
- Левицкий Б. (1950) Высокоидейный пастор. *Советская Латвия*, 7 апреля.
- Олищук Ф. (1950) Марксизм — Ленинизм о религии. Консультации. *Большевик Советской Латвии*, № 8.

Рожлаукс Я. (1960) «Путь к духовной свободе». Критика и исповедь бывшего священнослужителя. *Советская Латвия*, 12 июня.

Трубникова А. (1962) Потерянная жизнь. *Огонек*, № 33:29.

Эрглис Г. (1960) «Святоша». *Советская Латвия*, 11 июля.

Канторович Я. (2014) *Процессы о колдовстве в Европе и Российской империи*. Москва: Изд-во «Ломоносов». 30 с.

Маркс К. и Энгельс Ф. (1955) К критике гегелевской философии права. [Введение] *Сочинения*. 1 Т. Москва: Гос. изд-во полит. литературы. 415 с.

Медведев Ж., Медведев Р. (2012) *Хрущев*. Москва: Время. 93 с.

Непознанный мир веры. (2004) Москва: Молодая гвардия. 227 с.

Осипов А., священник. (1940) *Путевая тетрадь. (На Валаам!)*. Таллин: Православный Собеседник. 3 с.

Таубман У. (2008) *Хрущев. ЖЗЛ*. Москва: Молодая Гвардия. 557 с.

Фирсов С. Л. (2004) *Апостасия. «Атеист Александр Осипов» и эпоха гонений на Русскую Православную Церковь*. Санкт-Петербург: Сатис. 88–87, 239 с.

Daņilovs, S. (1961) Nevaru liekuļot, negribu izlikties. *Cīņa*, 22. novembrī.

Dulumans, E. (1958) Kāpēc es vairs neticu dievam. Liesmas pielikums. *Liesma*, № 4.

Kas ir Dimitrijs Okolovičs? (1960) Domas par ticību un neticību. Liesmas pielikums. *Liesma*, № 1.

Līcis, N. (1955) Ateistiskā audzināšana skolā. *Padomju Jaunatne*, 5. janvārī.

Pakalns, I. (1955) Važas, ko svētījusi baznīca. Reliģija pret sievieti. *Padomju Jaunatne*, 8. martā.

Purviņš, L. (1963) Sergejs dievu vairs nelūdz. Jauno ateistu klubs *Pionieris*, 22. oktobrī.

Reliģijas tvans jāizkriedē pilnīgi! (1961) *Cīņa*, 22. novembrī.

Reliģija – zinātnes un progresā ienaidnieks. (1957) Parunas par antireliģiskiem tematiem. *Padomju Jaunatne*, 4. decembrī.

Ronis, J. (1949) Baznīcu vadītāju cīņa pret darbaļaužu varu. Atbildes uz lasītāju vēstulēm. *Cīņa*, 10. septembrī.

Ronis, J. (1949) Baznīcu vadītāji cīņā pret progresu un demokrātiju. Atbildes uz lasītāju vēstulēm. *Cīņa*, 9. septembrī.

Tauta smeļ par baznīkungu. (1960) *Cīņa*, 24. decembrī.

«Tēva» Aleksandra lieta. (1954) *Padomju Jaunatne*, 22. oktobrī.

- Saharovs, A. (1960) Pavlovs un reliģija. *Veselība*, № 12:12.
Šulcs, A. (1960) Dieva rīkste, pašu griezta. *Cīņa*, 19. oktobrī.
Vallers, E. (1961) Par reliģiju un kultūru. *Saruna. Cīņa*, 10. maijā.
Z. K. (1963) Krusta morāle. *Padomju Jaunatne*, 26. decembrī.

Galina Sedova (māsa Jevfrosinija)

**Preses loma antireliģiskajā propagandā LPSR
20. gadsimta 40. gadu beigās – 60. gadu sākumā**

Atslēgas vārdi: Rīgas eparhija, antireliģiskā propaganda, cīņa pret reliģiju, antireliģiskā kampaņa, “baznīcnieki”

Kopsavilkums

Padomju Latvijā, tāpat kā visā padomju valstī, antireliģiskā propaganda spilgti raksturota plašsaziņas informatīvajā telpā. Ateistiskās publikācijas veido dažādas tematiskas grupas. Šie materiāli un pētījumu avoti pēckara periodā parādījās epizodiski, un tiem bija praktiska nozīme.

Sākot ar 1954. gadu, totalitārais režīms pievērsās paaugstinātu uzmanību “zinātniski ateistiskās” propagandas jautājumiem. Vietējie preses izdevumi tika publicēti regulāri, tiem jau bija negatīva ievirze. Tādā veidā tika gatavota augsne antireliģiskajai kampaņai, kuras apogejs datējams ar 60. gadu sākumu – Ņ. Hruščova baznīcas vajāšanas periodu. Argumentētas polemikas pret reliģiju no valsts puses nebija, tāpēc izmantoja vienkāršāko paņēmieni – apvainot ticīgo jūtas. Tas izpaudās pazemojošā retorikā, lietojot epitetus “svētuļi”, “baznīcnieki”, “fanātiķi”, kā arī publicējot melīgu, nepatiesu informāciju. Šāda prakse kļuva par ikdienišķu parādību, karojošais ateisms Hruščova valdības laikā izmantots asai cīņai pret reliģiju.

Pretreliģiskās publikācijas veicināja sabiedrības garīgo pamatu graušānu, iznīcināja baznīcas dzīvi visās tradicionālajās konfesijās un konkrēti – pareizticīgo baznīcu Rīgas eparhijā. Nopietnu artavu sniedza arī specdienesti, kuriem bija konfidenciāla informācija par garīdzniekiem, aktīviem baznīcēniem un par eparhijas dzīvi. Gūtā informācija tika ziņota redakcijām, lai diskreditētu ticīgos cilvēkus kā amorālus. Šāda rīcība deva “nepieciešamo” rezultātu, jo draudzes dzīve tika grauta pašu ticīgo rokām. Totalitārajā režīmā tika izmantoti dažādi līdzekļi cīņā pret baznīcu, valdība centās izspiest to no sabiedriskās apziņas, uzskatot par buržuāziskās pagātnes paliekām.

Galina Sedova (nun Euphrosyne)

**The Role of Mass Media in Anti-Religious Propaganda
in the Late 1940s and the early 1960s in Soviet Latvia**

Key words: the Riga Diocese, anti-religious campaign, fight against religion, atheistic propaganda, Pharisees

Summary

The ideological propaganda of the Soviet state in the sphere of state-church relations was vividly reflected in the mass media in Soviet Latvia. The role of the press was most effective and played an important role in this field. Atheistic publications were based on different thematic groups. After the war, these materials came out sporadically and had a preventive nature. But since 1954, the totalitarian regime had increased attention to the issues of scientific and atheistic propaganda. Local materials were published regularly and were always aggressive, thus preparing the soil for an anti-religious campaign, which reached its apogee during Khrushchev's persecution of the Church in the early 1960s. Serious and well-argued discussion against religion was not undertaken by the state, so an insult to the feelings of believers was used as simple and reliable means for that. This was expressed both in a humiliating use of epithets in the press (fanatics, Pharisees, cheaters, etc.) and in the supply of knowingly false information. Such a practice became commonplace for the press, since militant atheism was directed to a ruthless struggle against religion during the reign of N. Khrushchev. The provocative nature of such publications contributed to the undermining of the spiritual foundations of society in Soviet Latvia, as the propaganda machine of the regime systematically worked to destroy the internal church life of all traditional religious denominations, and in particular, of the Riga Diocese. In this direction, I believe, a significant contribution was made by ancillary services, which had confidential information about the clergy, active parishioners and, in general, about diocesan life. Competent information was transmitted to the editorial staff to discredit believers as morally corrupted. Such a practice brought the expected result, as it undermined the communal life of the believers with their own help. The totalitarian regime used any means to fight the Church, forcing it out of public consciousness and space, as a relic of the bourgeois past.

Raitis Simsons

Vācu ordeņa 13.–14. gadsimta Prūsijas un Kurzemes lēņu grāmatu raksturojums un analīzes iespējas

Atslēgas vārdi: Vācu ordenis, Prūsija, Livonija, lēņu attiecības

Analizējot vēstures procesus viduslaiku Livonijā, pētnieki reizēm ir atsaukušies uz Prūsijas piemēru, lai ilustrētu vai nu Livonijas savdabību, vai līdzīgas tendences Vācu ordeņa Prūsijā un Livonijas ordeņa pārvaldītajās zemēs.¹ Kā saskares punktu starp viduslaiku Prūsiju un Livoniju var minēt Kurzemi – kā atšķirīgu zemi no pārējās Livonijas, proti, Kurzemi atšķirībā no Vidzemes vai Igaunijas pakļāva Vācu ordenis, un Vācu ordenim kā uzvarētāja pusei bija visas iespējas šajā teritorijā veidot tādu zemes pārvaldi, kādu tas uzskatīja par noderīgu.

Kā viens no saskares punktiem 13.–14. gadsimta Prūsijas un Kurzemes vēstures procesos parasti tiek minēta Vācu ordeņa sadarbība ar šo zemju pamatiedzīvotājiem – prūšiem un kuršiem, iesaistot viņus zemes pārvaldes struktūrās. Attiecības starp Prūsijas un Kurzemes pamatiedzīvotājiem un Vācu ordeni vislabāk parāda lēņu grāmatas, kas dod informāciju ne tikai par konkrētām lēņa attiecībām, bet arī par Vācu ordeņa pielietoto izlēņošanas politiku un lēņa attiecību dalībniekiem.

Tomēr tieši šajā vietā parādās vislielākā atšķirība un pretruna abu šo zemju vēstures pētniecībā, jo saglabājušos dokumentu skaits ir asimetrisks: pārskatot vācbaltu vēsturnieka Alberta Bauera (*Albert Bauer*, 1894–1961) apkopoto Kurzemes lēņu grāmatu arhīvu (*Kurländische Güterurkunden*²) par laika posmā līdz 1400. gadam izdotajām lēņu grāmatām, var identificēt 11 Kurzemes bīskapijā izdotas lēņu grāmatas, starp kurām 3 ir izdotas kuršiem³,

¹ Piemēram, Dzenis (2014) 263. lpp.; Spekke, A. (1995) *Latvieši un Livonija*. Rīga: Zinātne, 264 lpp.

² Centrālās Austrumeiropas vēstures pētniecības Herdera institūts Mārburgā, Vācijā, ir digitalizējis A. Bauera apkopoto lēņu grāmatu arhīvu un izveidojis Kurzemes lēņu grāmatu datubāzi *Kurländische Güterurkunden* (<https://www.herder-institut.de/bestaende-digitale-angebote/datenbanken/kurlaendische-gueterurkunden.html>). Rakstā ir izmantoti minētās datubāzes dokumentu indeksi.

³ *Velthvne unde Reygyn, sin broder, unde Twertikine unde Saweyde* (Bauer021), *Claus Cure, die tolk* (Bauer022), *Henrich, geheten Pilatus, die Curen* (Bauer022).

un 66 Vācu ordeņa izdotas lēņu grāmatas, no kurām 10 varētu būt izdotas kuršiem⁴. Prūsijā līdz 1400. gadam ir izdotas vairāk nekā tūkstotis lēņu grāmatu, no kurām daudzi simti ir domāti Prūsijas pamatiedzīvotājiem – prūšiem un jātvingiem. Šo disproporciju var skaidrot ar atšķirīgo dokumentu bāzi, kas Kurzemes gadījumā ir līdz 19.–20. gadsimtam saglabājušās lēņu grāmatas, savukārt Prūsijas gadījumā tās pamatā ir nevis pašas lēņu grāmatas, bet šo grāmatu tekstu noraksti un reģesti Vācu ordeņa komturiju kopiju grāmatās.

Ņemot vērā nelielo Kurzemes vietējiem iedzīvotājiem izdoto lēņu grāmatu skaitu un salīdzinot to ar Prūsiju, rodas pamatota vēlme apskatīt Prūsijas piemēru, lai uz šīs informācijas pamata mēģinātu vismaz hipotēžu līmenī aizpildīt robos Kurzemes vēsturē. Salīdzinājumu ar Prūsiju ir devis Agris Dzenis savā pētījumā par kuršu ķoniņiem, lai parādītu un pierādītu, ka zemju izlēņošana vietējiem iedzīvotājiem Ordeņa zemēs ir bijusi ierasta prakse un Kurzeme nav izņēmums (Dzenis 2014, 30–37), taču citi Livonijas laika lēņa attiecību vēstures pētnieki – Indriķis Šterns, Jevgeņija Nazarova – šo aspektu nav skatījuši.

Prūsijā un Kurzēmē privātpersonām izdoto lēņu grāmatu saturs ir salīdzinoši viendabīgs – kā jau tipveida juridiskiem aktiem. Lēņu grāmatu viendabība un to struktūra ļauj veikt šo dokumentu sistematizāciju, kas savukārt atvieglo to satura analīzi, jo ļauj viegli un pārskatāmi salīdzināt dažādās lēņu grāmatās noteiktās lēņu ņēmēju tiesības un pienākumus un izsekot līdz izmaiņām gan lēņu attiecībās, gan izlēņošanas politikā, gan pašā telpā un vidē, kur notikusi izlēņošana. Lēņu grāmatu satura strukturēšana ļauj tās sistematizēt datubāzēs, kas ne tikai pilnveido šo dokumentu pārskatāmību un analīzi, bet ļauj veikt arī dažādus statistiskus pētījumus. Tāpat šāda lēņu grāmatu tekstu strukturēšana par datubāzes ierakstiem ļauj izmantot šīs datubāzes ierakstus dokumentu teksta rekonstrukcijai, kad, zinot dokumenta satura elementus, saikni starp šiem elementiem un nemainīgos fona elementus, var atjaunot oriģinālā dokumenta saturu.

Lēņu grāmatu satura analīzei var izmantot tradicionālo diplomātikā izmantoto dokumentu strukturējumu *invocatio*, *intitulatio*, *inscriptio* utt.⁵ Diplomātika šajā gadījumā dos atbildi par dokumenta patiesumu, dokumenta valodu, iespējamo dokumenta sastādītāju, sastādīšanas laiku, bet ne par to,

⁴ *Nicolaus Curo* (erg0204), *Tontegode* (Bauer058, Bauer065), *Nicolaus Stekemesse* (Bauer064), *Maseyke* (Bauer082), *Datele* (Bauer080), *Jacant* (Bauer087), *Imkynus* (Bauer130), *Cantebuten* (Bauer131), *Oughuten et Curen* (Bauer138).

⁵ Kā vienu no labākajiem piemēriem šīs metodes izmantošanā Prūsijas lēņu grāmatu analīzei var minēt Martina Armgarta pētījumu par Prūsijas Augšzemē izdotajām lēņu grāmatām (Armgar 1996, 78–93).

ko no šo dokumentu satura var secināt. Gadījumos, ja ir jāanalizē sociālie vai ekonomiskie procesi un kā izpētes objekts tiek izmantotas lēņa attiecības, tad, ņemot vērā lielo analizējamo lēņu grāmatu skaitu, pētniekam ir vairākas iespējas, kā strādāt ar šiem dokumentiem. Raksta autors piedāvā datubāzes metodi, kad lēņu grāmatu dispozīciju un papildu informāciju sadala pa loģiskiem informācijas laukiem. Privātpersonām izdotajām Vācu ordeņa lēņu grāmatām var izdalīt šādus elementus:

1. tabula

Privātpersonu lēņu grāmatas struktūra

Lauka nosaukums	Komentāri
Datums	Dokumenta izdošanas datums
Vieta	Dokumenta izdošanas vieta
Kas izdod lēni?	Dokumenta izdevējs
Kas tiek darīts?	Kādas darbības ar šo dokumentu veic dokumenta izdevējs?
Lēņa saņēmējs	
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	
Tiesības	Pēc kādām tiesībām ir izdots lēnis?
Kur?	Kur atrodas lēnis?
Beznodevu zeme	Zeme, kas ir izdota bez nodevām
Citas zemes	Zemes, kas ir izlēņotas
Beznodevu periods	Laika posms, cik ilgi lēņa ņēmējs ir atbrīots no nodevām
Lielās tiesas tiesības	Vai ir lielās tiesas tiesības? Cik lielā mērā piešķirtas lielās tiesas tiesības?
Mazās tiesas tiesības	Vai ir mazās tiesas tiesības? Cik lielā mērā piešķirtas mazās tiesas tiesības?
Citas tiesības	Kādas vēl tiesības ir piešķirtas lēņa ņēmējam?
Zvejas tiesības	Vai ir piešķirtas zvejas tiesības? Cik lielā mērā piešķirtas zvejas tiesības?
Kur var zvejot?	Kur atļauts zvejot?
Vīra nauda	Vīra naudas apmērs
Pienākumi	Lēņa ņēmēja pienākumi pret zemes kungu

Šis teksta dalījums nav uzskatāms par zinātniski izstrādātu sistēmu, bet vairāk par demonstrācijas piemēru, lai parādītu šīs metodes iespējas, jo daudzus datubāzes elementus, kas ir izteikti kā teksta lauki, var pārveidot par klasifikatora vai “Y/N” laukiem: piemēram, Prūsijas gadījumā laukam “Tiesības”

var būt tikai četras vērtības – Magdeburgas, Kulmas, vācu un prūšu tiesības, bet laukam “Zvejas tiesības” var būt tikai divas iespējamās vērtības – “ir tiesības”/ “nav tiesību”, resp. “Y/N”.

Ir daudzas iepriekšdefinētas juridiskas normas, kas atkārtotas lēņu grāmatās, līdz ar to atsevišķos gadījumos pat nav nepieciešamības paskaidrot šos elementus, jo ir jau zināma to vērtība. Piemēram, zvejas tiesības Prūsijā parasti paredzēja zvejošanu pašu vajadzībām, nevis pārdošanai, līdz ar to “Zvejas tiesības” = “Y” faktiski nozīmē to pašu, ko “[...] *liberam piscaturam [...] ad mensam eorundem cum parvis instrumentis [...]*” (PrUB 4.232) – ‘zvejot savai iztikai ar mazajiem zvejas rīkiem’. Tāpat lēņa ņēmēja pienākumus var klasificēt kā “prūšu dienests” un “Kulmas dienests”, ar to pirmajā gadījumā saprotot piedalīšanos ar savu zirgu un ieročiem militārajās ekspedīcijās un līdzdalību aizsardzības būvju celtniecībā, bet otrajā – militāro dienestu un noteiktas ikgadējas naturālās un fiskālās nodevas.

Pārejot no jautājuma par privātpersonām izdoto lēņu grāmatu struktūrēšanu pie lēņu attiecībām starp zemes kungiem un vietējiem iedzīvotājiem, raksta autors mēģinās parādīt, kā šīs attiecības ir attēlotas Prūsijas un Kurzemes lēņu ņēmējiem izdotajās lēņu grāmatās.

Aplūkojot prūšu (*Prussen*) sabiedrību Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju valdījumos, 20. gadsimta vācu historiogrāfijā nostiprinājās divu līmeņu brīvo prūšu sabiedrības koncepcija: lielie brīvie un mazie brīvie (Milicers 2009, 114). Vācu vēsturnieks Hartmuts Bokmans (*Hartmut Boockmann*, 1934–1998) šīs ļaužu grupas raksturo šādi:

- lielie brīvie – personīgi brīvi, viņiem bija izlēnoti lieli zemes īpašumi, arī ciemati un muižas. Karagājienos devās smagajā bruņojumā, tāpat bija tiesības spriest tiesu savos īpašumos;
- mazie brīvie – personīgi brīvi, viņiem parasti bija izlēnoti 2–3 arkli (hākeni) zemes. Mazie brīvie bija atbrīvoti no klaušām, desmitās tiesas un atsevišķos gadījumos – naturālajām un fiskālajām nodevām, bet viņiem bija jāpilda jātnieku militārais dienests ar vieglajiem ieročiem, kā arī jāpiedalās zemes aizsardzībā, nocietinājumu būvē, atjaunošanā un labošanā (Bookmann 1992, 134–137).

Pieņemot, ka lielie brīvie un mazie brīvie ir divas dažādas sociālas grupas, būtu sagaidāms, ka abu šo grupu atšķirības tiks uzskatāmi reprezentētas lēņu grāmatās. Abas šīs grupas patiešām ir reprezentētas Prūsijā izdotajās lēņu grāmatās un var atrast ļoti tipiskus piemērus, kas raksturo abu šo grupu pārstāvjus. 1337. gadā brāļiem Nasudem, Alemanīnam un Annum izdotā lēņu grāmata ļoti labi ilustrē prūšu lielos brīvos.

2. tabula

Prūsijas lēņu grāmatas – Lielie brīvie

	PrUB 3.116	PrUB 2.85
Datums	29.06.1337.	01.10.1312
Vieta	–	–
1	2	3
Kas izdod lēni?	<i>bruder Siffrid von Czytten spitteler sancte Marien der bruder des ordins des duczen huses czu lheru- salem und kompthur czum Elbinge</i>	Virmestrs Trīras Karls
Kas tiek darīts?	<i>vorlyen und geben</i>	izlēņo
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	<i>Neosuden und Allemannyn und Hanussen den brudern und eren woren erbin</i>	Abdange, Zohe, Melins, Molodis, Dirkote
Lēņa saņēmējs	<i>Prussin</i>	jātvingis (sudāvs)
Tiesības	<i>czu pruschim rechte</i>	–
Kur?	<i>bynnen den grenicczen des dorfes Panagiren Smansfelden lauki</i>	Marwitz, Utekin, Wadekin un
Beznodēvu zeme	<i>sebin huben fry</i>	–
Citas zemes	–	–
Beznodēvu periods	<i>IV jor</i>	–
Lielās tiesas tiesības	<i>grossin gerichte [...] dy helfte</i>	–
Mazās tiesas tiesības	<i>mynre gerichte [...]</i>	–
Citas tiesības	<i>gebur [...] sullin in gebin den czenden und sullin in scharwerken und andir erbeyt thun</i>	atbrīvoti no desmitās tiesas un zemnieku darbiem, taču zemnie- kiem, kas dzīvo šajās zemēs, jāmaksā lēņu vīriem desmitā tiesa un jāpilda viņiem
	zemnieku darbi	
Zvejas tiesības	<i>vry vischerie</i>	–
Kur var zvejot?	<i>in deme zehe czum Nargen myt cleynen garnen und myt worfengeln</i>	–
Vīra nauda	–	–

1	2	3
Pienākumi	<i>sullen dynen myt czeuyn hengisten in allen reysen und in aller beschir- munge desis landes und wedir alle beschediger desys landis und nuwe huser czu buwen un alde czu bessern adir czu brechen, wenne adir wy dicke sy werdin geheyssen von unsern brudern addir von uns. Und dovon sullen sy uns gebin von ycli- chem pfluge II scheffel, eynen korn, den andern weysse, und von ycli- chem hoken eynen scheffel weysse</i>	ar ieročiem un saviem ļaudīm jāpiedalās karagājienos un piļu un nocietinājumu celtniecībā

Diskutabls ir jautājums, kur beidzas lielie brīvie un sākas mazie brīvie. Vācu vēsturnieks Vilhelms Gudats (*Wilhelm Guddat*), analizējot Balgas un Brandenburgas apriņķu muižu vēsturi, piedāvā diferencēt mazos brīvos – mazajos brīvajos un ne tik mazajos brīvajos, kā robežšķirtni izmantojot lēņa lielumu 5 hūfas, jo šajā gadījumā zemnieks ar saviem spēkiem no 4 hūfām var paēdināt savu saimi un saražot sev virsproduktu, bet 5. un visus pārējās hūfas izlēņot citiem, kļūstot par lēņa kungu (Guddat 1975, 29). Katrā ziņā zemes īpašumu un piešķirto tiesas tiesību augšējā robeža mazajam brīvajam vai brīvajam zemniekam noteikti būs mazās jeb administratīvās tiesas tiesību esamība vai neesamība. Prūsijas lēņu grāmatas rāda arī šādu prūšu brīvo ļaužu slāni, kuru valdījumā ir tik daudz zemes, ko viņi paši vairs nevar apstrādāt un, visticamākais, ir izlēņojuši citiem, bet kam nav tiesas tiesības pār savos īpašumos dzīvojošajiem ļaudīm, kā tas ir redzams sudāviem Abdangem, Zokem, Melinam, Molodim un Dirkotem 1312. gadā izdotajā lēņu grāmatā (tabula 2).

Taču arī mazie prūšu brīvie nav viendabīga sociāla grupa, jo šīs grupas ietvaros lēņa vīriem varēja tikt noteikts atšķirīgs vīra naudas apmērs.

3. tabula

Prūsijas lēņu grāmatas – Mazie brīvie

	PrUB 3.597	PrUB 4.412
Datums	07.09.1343	20.05.1349
Vieta	<i>Merienburch</i>	<i>Morung</i>
Kas izdod lēni?	<i>frater Ludolfus Kunig ordinis fratrum hospitalis beate Marie domus Theutonice Jherosolimi- tane magister generalis</i>	<i>bruder Ortolphus von Tryre kumptur czum Elbinge</i>
Kas tiek darīts?	<i>donamus</i>	<i>gebe</i>
Lēņa saņēmējs	<i>Henkin et sui heredes et successores</i>	<i>Pabange (..) unde synen woren erben</i>
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	–	–
Tiesības	–	–
Kur?	<i>in campo Garpsgede</i>	<i>nod by dem sehe Narigen</i>
Beznodevu zeme	<i>duos uncus</i>	<i>czwene hoken</i>
Citas zemes	–	–
Beznodevu periods	–	–
Lielās tiesas tiesības	–	–
Mazās tiesas tiesības	–	–
Citas tiesības	<i>solucione decimarum et iugo rusticalium laborum genitor liberos</i>	<i>fry von der burden des czenden unde der gebur- lichen erbeyt</i>
Zvejas tiesības	–	–
Kur var zvejot?	–	–
Vīra nauda	<i>triginta marcarum</i>	<i>XVI mark</i>
Pienākumi	<i>ad expediciones, terrarum de- fensiones, municiones de novo construendas vel veteres diri- mendas cum eorum equis et armis secundum consuetudi- nem terra, quandocumque et ubicumque fuerint requisiti, nobis et fratribus nostris fide- liter servire tenebuntur</i>	<i>dynen czu lantweren, muwe husere czu buwen, alde czu bessirn adir czu brechen unde wedir alle unser vinde unde dez landes bescheydiger, wenne, wo- hin, wydicke sy von unse- ren bruderen geheyssen werden, myt eyne hengiste unde plichtig syn sy uns getrulich czu dynen</i>

Salīdzinot Ēnķina un Pobanga lēņus, redzams, ka tie būtībā ir vienādi gan zemes daudzuma, gan piešķirto tiesību un lēņa vīru pienākumu ziņā, taču nav vienādi vīra naudas apmēra ziņā. Šādu mazo brīvo, kam ir noteikta vīra nauda 30 un 16 marku apmērā, ir pietiekami daudz, lai neuzskatītu tos kā izņēmumu. Atšķirības vīra naudas apmērā ir atsevišķs izpētes jautājums, kas šajā rakstā netiek skatīts, taču var norādīt, ka arī mazie prūšu brīvie nav uzskatāmi par viendabīgu sociālu grupu, bet viņus pēc vīra naudas apmēra var iedalīt divās apakšgrupās.

Pievēršoties jautājumam par kuršu un prūšu lēņu grāmatu salīdzināšanu, vispirms nepieciešams apskatīt kuršiem izdoto lēņu grāmatu struktūru, kas varētu tikt attēlota šādi:

4. tabula

Kurzemes lēņu grāmatas

	Bauer 065	Bauer 138
Datums	13.05.1333	19.01.1392
Vieta	<i>Seghewalde</i>	<i>Rige</i>
Kas izdod lēni?	<i>frater Everhardus de Munchen magister</i>	<i>frater Wenemarus de Bruogghenooye magister</i>
Kas tiek darīts?	<i>contulimus</i>	<i>contulimus</i>
Lēņa saņēmējs	<i>Tontegudde</i>	<i>Oughuten et Curen fratribus</i>
Lēņa saņēmēja etniskā izcelsme	–	–
Tiesības	kuršu (?)	–
Kur?	<i>in pagasta Vyallen</i>	<i>a rivo Abowe</i>
Beznodevu zeme	<i>duos uncos</i>	<i>medietatem bonorum</i>
Citas zemes	–	–
Beznodevu periods	–	–
Lielās tiesas tiesības	–	–
Mazās tiesas tiesības	–	–
Citas tiesības		
Zvejas tiesības	–	<i>et piscaturis</i>
Kur var zvejot?	–	–
Vīra nauda	–	–
Pienākumi	<i>sicut coeteri neophiti Curoniae bona sua feodalia sunt soliti possidere</i>	<i>iure pheodali</i>

Tontegodem un Ogudam (cits variants – Angūtīm (Dzenis 2014, 24)) ar Kūri izdotās lēņu grāmatas ir tikai divi piemēri, taču arī pārējās 13.–14. gadsimtā izdotās Kurzemes lēņu grāmatas struktūras ziņā ir līdzīgas, tādēļ var runāt par noteiktu Livonijā pastāvošu tradīciju, kā šajā reģionā ir sastādītas lēņu grāmatas. Salīdzinot prūšiem un kuršiem izdotās lēņu grāmatas, ir ļoti labi redzams ne tikai tas, ka atšķiras vienu un to pašu juridisko normu formulējums (piemēram, Prūsijā tikpat kā nekad netiek lietots termins ‘pheidali’), bet arī tas, ka kuršiem izdotajās lēņu grāmatās ir ļoti skopa informācija par lēņa līguma nosacījumiem. Ja Prūsijā tiek uzsvērts, vai lēnis izsniegts pēc Kulmas vai prūšu tiesībām, tad Kurzemes lēņu grāmatās parasti netiek norādītas tiesības, pēc kurām ir piešķirts lēnis – parasti lēņu grāmatās tiek lietoti vispārēji formulējumi kā “*iure feodali*” (Bauer064), “*prout alii vasalli ordinis*” (Bauer062), “*na lengudes rechte*” (Bauer124) u. tml. Kā vienīgo izņēmumu šajā laika posmā izdotajām Kurzemes lēņu grāmatām var minēt 1333. gadā izdoto Tontegodes lēņu grāmatu, kur šīs tiesības ir specificētas: “līdzīgi kā citi Kursas jaunkristītie valda savus lēņus” (Švābe 1938, 158) jeb “*sicut coeteri neophiti Curoniae bona sua feodalia sunt soliti possidere*” (Bauer065), kas ļāvis I. Šternam un J. Nazarovai secināt, ka šīs lēnis ir piešķirts pēc kuršu tiesībām (Šterns 1997, 461; Hazarova 1990, 83). Tāpat Kurzemes lēņu grāmatās iztrūkst informācija par lēņa vīru pienākumiem, kas parasti ir iekļauta Prūsijā izdotajās lēņu grāmatās. Lēņa ņēmēja pienākumu uzskaitījums pirmo reizi parādās tikai 1454. gadā izdotajā Livonijas ordeņa mestra Mengedes Johana (*Johann von Mengede*, 1400–1469) paskaidrojuma rakstā Peniķim, kur ir precizēti Peniķa pienākumi pret savu lēņa kungu: “[..] ir pienākums katrā laikā būt Kuldīgas komtura rīcībā un sekot vienīgi viņam, ja ir vajadzība, arī ārpus kara gaitām uz mūžīgiem laikiem.” (Švābe 1938, 180) (“*[..] sall [..] vurberurt verbunden sien, eynem komphur to Goldingen tor tiit siende sust ok buten reyse etc., war des behoff is, alleynigen to volgen und anders nicht to ewigen tiiden [..]*” (Bauer 217)).

Šīs atšķirības Prūsijā un Livonijā sastādītajos dokumentos var skaidrot ne tikai ar atšķirīgām dokumentu sastādīšanas tradīcijām, bet arī ar atšķirīgu attieksmi pret tiesību normu pielietošanu. Arveds Švābe un Indriķis Šterns norāda, ka Livonijā lēņa attiecības bieži ir dibinātas mutiski bez lēņa grāmatas izsniegšanas, kas izskaidro salīdzinoši nelielo saglabājušos lēņu grāmatu skaitu (Švābe 1938, 67, Šterns 1997, 432). No tā varētu secināt, ka Kurzemē šajā laikā ir bijusi spēcīga nerakstīto tiesību normu tradīcija, kas ir ļāvusi lēņu grāmatu sastādītājiem Livonijā izvairīties no liekvārdības lēņu grāmatu sastādīšanā, pieņemot, ka Kurzemē Oguts, Kūris un Vācu ordenis ar “*iure phoe-*

dali”⁶ sapratis tieši to pašu, ko Pabangs un Vācu ordenis Prūsijā ar “*fry von der burden utt*” + “*dynen czu lantweren utt*”⁷.

Atgriežoties pie raksta sākumā uzdotā jautājuma par kuršu un prūšu lēņu grāmatu salīdzināšanu un Prūsijas piemēru izmantošanu Kurzemes vēstures pētniecībā, var veikt vairākus secinājumus. Vispirms jānorāda, ka Prūsijas un Kurzemes lēņu grāmatas stila un valodas ziņā ir krasi atšķirīgas, tādēļ ir jānoraida doma, ka 13.–14. gadsimtā Prūsijā un Kurzēmē ir tikusi izmantota vienota izlēņošanas politika vai ka Kurzēmē tikusi pārņemta Prūsijas prakse.

Ja salīdzina Tontegodes, Oguta un Kūra lēņu tiesības ar prūšu brīvajiem piešķirtajām tiesībām, tad jāsecina, ka kuršu brīvie pēc Prūsijas mērauklas kvalificētos tikai kā mazie brīvie. Lielo brīvo slāņa neesamība Kurzēmē ir atsevišķi pētāms jautājums.

Ļoti iespējams, ja izlēņošanas politiku Prūsijā pētītu pēc saglabātajām lēņu grāmatām vai ja būtu pieejamas Kurzemes komturiju kopiju grāmatas, tad Kurzemes un Prūsijas vēstures pētniecības bāze būtu līdzīga. Tādēļ pēc atšķirīgo rakstīto avotu skaita nevajadzētu secināt, ka lēņu izdošana vietējiem iedzīvotājiem Prūsijā būtu praktizēta plašāk kā Kurzēmē.

Apskatot lēņu grāmatas kā tipveida juridisku līgumu, var norādīt divus iespējamus analīzes veidus:

- 1) dokumentu tekstu sistematizēšanu, kas ļauj šos dokumentus pārveidot par datubāzi jeb reģistru un tālāk jau izmantot informācijas tehnoloģiju iespējas šo datu tālākai apstrādei – dokumentu satura tulkošanu, dokumenta satura rekonstrukciju, dokumentos norādīto datu (personu vārdi, ģeogrāfiskās vietas) savstarpēju sasaistīšanu, tādējādi atvieglojot pētniekiem darbu ar šo informācijas masīvu;
- 2) dokumentu saturu salīdzinošo analīzi, kad tiek analizēti noteikti dokumenta satura elementi, lai noteiktu šo elementu daudzveidību un to atkārtotāšanās biežumu, tādā veidā grupējot dokumentus pēc to satura: kā tas bija parādīts šajā rakstā – dokumentus var grupēt pēc lēņu attiecību veidiem.

Rakstā aplūkoti analīzes veidi ir izmantojami arī citu tipveida dokumentu satura analīzē. Ņemot vērā plašo Prūsijas dokumentu klāstu, šādā veidā var apskatīt arī citus dokumentus, kas nosaka politiskās un ekonomiskās varas pārdali starp zemes kungu un privātpersonām – krogu un dzirnavu tiesības, ciematu dibināšanas tiesības, mazpilsētu dibināšanas tiesības.

⁶ Bauer 138.

⁷ PrUB 4.412.

Saīsinājumi tekstā

PrUB – Preußisches Urkundenbuch

Avotu un literatūras saraksts

Armgarth, M. (1996) *Die Handfesten des preussischen Oberlandes bis 1410 und ihre Aussteller. Diplomatische und prosopographische Untersuchungen zur Kanzleigeschichte des Deutschen Ordens in Preussen.* Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag. 517 S.

Boockmann, H. (1992). *Ostpreußen und Westpreußen.* Berlin: Siedler Verlag. 479 S.

Dzenis, A. (2014) *Kuršu kōniņi un citi lēņavīri Rietumlatvijā: septiņsimt gadus ilga brīvības saglabāšanas pieredze.* Rīga: Domas spēks. 263 lpp.

Guddat, W. (1975) *Die Entstehung und Entwicklung der privaten Grundherrschaften in den Ämtern Brandenburg und Balga.* Marburg / Lahn: J. G. Herder-Institut, 485 S.

Hein, M., Maschke, E. (Hg.) (1932–1939) *Preußisches Urkundenbuch.* Bd. 2, T. 1–3, Königsberg i. Pr.: Gräfe und Unzer. 859 S.

Hein, M. (Hg.) (1976) *Preußisches Urkundenbuch.* Bd. 3, T. 1, Marburg: N. G. Elwert Verlag. 288 S.

Koeppen, H. (Hg.) (1958–1961) *Preußisches Urkundenbuch.* Bd. 3, T. 2–3, Marburg: N. G. Elwert Verlag. 362 S.

Koeppen, H. (Hg.) (1960–1964) *Preußisches Urkundenbuch.* Bd. 4, Marburg: N. G. Elwert Verlag. 734 S.

Kurländische Güterurkunden. <https://www.herder-institut.de/bestaende-digitale-angebote/datenbanken/kurlaendische-gueterurkunden.html> (12.03.2017)

Milicers, K. (2009) *Vācu ordeņa vēsture.* Rīga: Zvaigzne ABC. 336 lpp.

Šterns, I. (1997) *Latvijas vēsture, 1290–1500.* Rīga: Daugava, 1997. 740 lpp.

Švābe, A. (1938) *Straumes un avoti.* I sējums. Rīga: A. Gulbis, 1938. 408 lpp.

Назарова Е. Л. (1990) *История лейманов в Ливонии: местное землевладение в Латвии и Эстонии, XIII–XVIII вв.* Москва: Институт истории СССР, 162 с.

Raitis Simsons

The 13th and 14th Century Prussian and Curonian Charter Books

Issued by the Teutonic Order:

their characteristics and possibilities for analysis

Key words: Teutonic Order, Prussia, Livonia, fiefdom

Summary

Researchers usually mention the cooperation between the Teutonic Order and the local peoples of the 13th–14th century Prussia and Curonia, i.e., Prussians and Curonians, – the former involving the latter in the local government structures – as one of the contact points in the history processes of Prussia and Curonia. The relationships between the local peoples of Prussia and Curonia on the one hand and the Teutonic Order on the other are apparent in the preserved Charter books which provide information not only about particular relationships regarding fiefs but also about the fiefing policies and the participants of this process. The peculiarities of the structures of Charter books make it possible to systematize these documents and make databases that, in their turn, make it possible to compare and analyse the documents more precisely.

The traditional methods of diplomacy can be employed in order to analyse the Charter books – i.e., dividing the document in the parts such as *invocatio*, *intitulatio*, *inscriptio*, etc. However, the texts of these documents can be also divided in logical data fields:

Table 5

Text fields of the charter books

Date	Other land
Where charter book is issued	Grace period
Who is issuing fief	Große Gericht
What is done	Kleine Gericht
Ethnicity of the vassal	Other privileges
Name of the vassal	Fishing right
Law	Where to fish?
Where is the fief located?	Wehrgeld
Free land	Duties

This division can be further developed using different classifiers and Y/N data fields, thus dividing the text of the document into database fields that can in turn be used for further analysis, data grouping and data search. If the basic structure of the document as well as the default data fields and relations among these fields are known, it is possible to reconstruct the text of the document and to get a document with the content similar to that of the original document.

The present paper uses the described method to apply a deeper analysis to the Charter books issued to Prussians and Curonians in order to demonstrate that the Prussian freemen could be divided in four groups instead of two – big and small freemen (*grosse Freien, kleine Freien*). On the other hand, the peculiarity of Curonian Charter books is the absence of the evidence regarding big freemen, since the Curonian freemen according to Prussian standards could only be classified as small freemen.

Henrihs Soms

Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1917. gadā

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, Latvijas prese, Daugavpils, Ilūkste, pozīciju karš, Kerenska ofensīva, brāļošanās, pamiera sarunas

Pirmā pasaules kara laikā periodiskā prese bija dominējošais masu informācijas līdzeklis. 1914. gadā latviešu valodā kopumā tika izdoti 193 periodiski izdevumi – laikraksti, žurnāli, biļeteni. 1915. gadā kara apstākļos to skaits samazinājās un iznāca 93 periodiski izdevumi, bet 1916. gadā – 36 izdevumi. 1917. gadā latviski tika publicēti 78 periodiski izdevumi, tomēr lielākā daļa bija viena gada izdevumi (*Latviešu periodika* 1977, 377–401). Lasītājiem regulāru informāciju joprojām sniedza populāri latviešu dienas laikraksti ar stabilu redakciju sastāvu un plašu korespondentu tīklu – “Baltija”, “Baltijas Vēstnesis”, “Dzimtenes Vēstnesis”, “Līdums”, “Jaunais Vārds”, “Jaunākās Ziņas”, “Rīgas Latviešu Avīzes”, “Rīgas Ziņas” u. c. 1917. gadā iznāca latviešu strēlnieku pulku laikraksts “Brīvais Strēlnieks” un žurnāls “Strēlnieks”. Reizi nedēļā turpināja iznākt Pēterburgā, kopš 1917. gada 5. maija¹ Rēzeknē laikraksts latgaliešu valodā “Drywa”. Vācu okupētajā Kurzemē iznāca arī vācu valdības izdevums – ziņu lapa latviešu valodā “Dzimtenes Ziņas”. 1917. gada septembrī vācu ieņemtajā Rīgā sāka iznākt “Rīgas Latviešu Avīze”.

Kara laika periodikas izpēte būtiski paplašināja priekšstatus par militārajām norisēm frontē, sociālajiem un politiskajiem procesiem sabiedrībā. Latviešu periodiskie izdevumi karadarbības atspoguļošanai izmantoja daudzveidīgus informācijas avotus, piemēram, Krievijas armijas virspavēlniecības oficiālo informāciju, Krievijas kara korespondentu frontes ziņojumus, pārpublicējumus un citējumus no citiem laikrakstiem un žurnāliem.

Latviešu laikrakstu redakcijas darbinieki un korespondenti, izmantojot minētos informācijas avotus, veidoja plašākus pārskatus par karadarbību atsevišķos frontes sektoros, analizēja dažādus karadarbības aspektus, kā arī publicēja savus iespaidus un vērojumus par stāvokli karadarbībai tuvākajā apkārtnē.

¹ Šeit un turpmāk laika skaitīšanā minēts jaunais stils. 1917. gada presē izmantotas abas laika skaitīšanas sistēmas.

Kara notikumi Daugavpils² apkārtnē 1917. gada sākumā joprojām bija saistīti ar pozīciju kara norisēm Daugavas kreisā krasta placdarmā.³ Daugavpils placdarms, kas bija izveidojies jau 1915. gada oktobrī, bija daļa no 1300 km garās frontes līnijas, kas stiepās no Rīgas ziemeļos līdz Černovciem (Rietumukraina) dienvidos.

1917. gada 3. janvārī (pēc vecā stila – 1916. gada 21. decembrī) vācieši ieņēma iepretim Gludānu ciemam Daugavas salu (sēkli) un mēģināja neveiksmīgi pārcelties uz Daugavas labo krastu. Pēc nepilnas nedēļas Krievijas karaspēka vienības salu atkaroja (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 27. decembris / 1917. 7. janvāris).

1917. gada sākumā latviešu presē atrodama informācija par kaujām pie Ilūkstes, kur pretinieks centās atgūt 1916. gada kaujās zaudētās teritorijas (*Rīgas Ziņas*, 1917. 15. (28.) janvāris). Vairāki latviešu laikraksti informēja par sīvām cīņām 1917. gada janvārī pie Tannenfeldas pusmuižas uz dienvidrietumiem no Ilūkstes (*Jaunais Vārds*, 1917. 12. (25.) janvāris, 15. (28.) janvāris; *Baltija*, 1917. 12. (25.) janvāris; *Jaunākās Ziņas*, 1917. 12. (25.) janvāris; *Līdums*, 1917. 12. (25.) janvāris). Presē tika izteikts pieņēmums, ka vācieši veikšot spiedienu Daugavpils virzienā 3. februārī (*Rīgas Ziņas*, 1917. 25. janvāris / 7. februāris). 12. februārī bija vērojama vāciešu aktivizēšanās, bet stāvoklis frontē nemainījās (*Rīgas Ziņas*, 1917. 8. (21.) februāris). Savukārt februārī sākās putenis, un frontē aktivitātes ievērojami samazinājās (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1917. 8. (21.) marts).

Būtisks pavērsiens kara gaitā saistīts ar Krievijas revolūciju 1917. gada februāra beigās – marta sākumā. Jaunizveidotā Pagaidu valdība kņaza G. Ļvova vadībā aicināja turpināt karu līdz galīgai uzvarai. Petrogradas strādnieku un zaldātu Padome paziņoja par armijas demokratizāciju un vēlētu politisku organizāciju – kareivju komiteju veidošanu. Tā rezultātā Krievijas armijā strauji samazinājās kaujas spējas, kritās disciplīna, plaši izplatījās brāļošanas ar pretinieka kareivjiem. Vēstures literatūrā ir minēti daudzi brāļošanas gadījumi 1917. gadā Daugavpils placdarmā (Bazanov 2010, 55, 79, 133, 184, 261). Nepaklausīgos arestētos kareivjus, kurus no Daugavpils nosūtīja uz Maskavu, dēvēja par “dvinciem” (Fedosov, 1969).

² Latviešu periodikā lieto nosaukumu “Daugavpilis”, daži laikraksti (“Jaunākās Ziņas”, “Drywa”) – “Dvinska”.

³ Karadarbība Daugavpils apkārtnē 1915.–1916. gadā aplūkota Daugavpils Universitātes Vēstures katedras zinātnisko rakstu krājuma “Vēsture: avoti un cilvēki” iepriekšējos izdevumos (Soms 2016a; Soms 2017).

No latviešu laikrakstu informācijas izrietēja, ka brāļošanās notiek pēc vāciešu iniciatīvas. “Baltijas Vēstnesis” atstāstīja pie Daugavpils gūstā krituša kāda vācu kareivja teikto, ka viņiem “dota komanda pierunāt krievus uz sarunām par mieru” (*Baltijas Vēstnesis*, 1917. 27. marts / 8. aprīlis). Minētais laikraksts uzskatīja, ka vāciešu pielietotajām dažādām viltībām un cigarešu, vīnu, šņabi solīšanai nav bijuši panākumi (*Baltijas Vēstnesis*, 1917. 22. jūnijs / 4. jūlijs).

Lai ierobežotu brāļošanos un celtu karavīru patriotisko noskaņojumu, Daugavas fronti apmeklēja Pagaidu valdības ministri, Sabiedroto armiju štābu pārstāvji. Presē plaši tika atspoguļota kara un jūras ministra, kopš 1917. gada jūlija – Pagaidu valdības priekšsēdētāja Aleksandra Kerenska vizīte Rīgā, Valkā, Valmierā, Daugavpilī 1917. gada jūnija sākumā. Rakstu “Kerenskis Daugavpilī” publicēja laikraksti “Brīvais Strēlnieks”, “Līdums”, “Baltijas Vēstnesis”, “Dzimtenes Vēstnesis”. A. Kerenskis Daugavpils dzelzceļa depo tikās ar karaspēka vienību pārstāvjiem un cietoksnī piedalījās 19. korpusa karavīru mītiņā. Kā vēlāk noskaidrosies, šai armijas daļai bija paredzēts piedalīties plānotajā uzbrukumā. A. Kerenskis aicināja saglabāt disciplīnu un, nosodot separāta miera aģitāciju un brāļošanos, 5. armijas komandierim J. Daņilovam pavēlēja “tūliņ lietot līdzekļus, lai armijā izzustu šīs apkaunojošās parādības” (*Brīvais Strēlnieks*, 1917. 27. maijs; *Baltijas Vēstnesis*, 1917. 26. maijs / 8. jūnijs; *Līdums*, 1917. 27. maijs / 9. jūnijs; *Dzimtenes Vēstnesis*, 1917. 27. maijs / 9. jūnijs).

Kopumā latviešu laikraksti brāļošanos un separāta miera noslēgšanu uzskatīja par nevēlamu parādību. Piemēram, laikraksts “Drywa” 1917. gada maijā, ievietojot rakstu par Krievijas nevēlēšanos karot un separāta miera noslēgšanas plāniem, minēja argumentus pret separātu mieru – diskusijas šajā jautājumā var novest Krieviju līdz “iekšējam karam”, Krievija var zaudēt savu sabiedroto (Anglijas, Japānas) atbalstu (*Drywa*, 1917. 10. maijs).

Latviešu preses uzmanība tika pievērsta 5. armijā dienējošo latviešu karavīru sabiedriskajām aktivitātēm. Pēc laikrakstu aprēķiniem 5. armijā bija ap 6 tūkstošiem latviešu karavīru (*Jaunas Vārdas*, 1917. 2. (15.) jūnijs). 1917. gada 28. maijā Daugavpilī sākās vairāku dienu latviešu karavīru delegātu sapulce. Tā pieņēma 7 punktu rezolūciju, kuru pilnībā npublicēja vairāki latviešu laikraksti. Rezolūcijā tika pausta attieksme pret karu – militārās disciplīnas saglabāšana, brāļošanās nosodišana, starptautiskas miera konferences organizēšana. Rezolūcijas atsevišķi punkti veltīti politiskajam stāvoklim un Latvijas autonomijas idejai (*Līdums*, 1917. 3. (16.) jūnijs; *Baltijas Vēstnesis*, 1917. 6. (19.) jūnijs). Atkārtota sapulce notika Daugavpilī 1917. gada 2.–4. novembrī,

uz kuru ieradās karaspēka 40 vienību delegāti (*Brīvais Strēlnieks*, 2017. 4. novembris).

1917. gada 1. jūlijā Krievijas armija, saskaņojot kara plānus ar Antanti, devās lielā uzbrukumā Ļvovas un Kalušas virzienā Rietumukrainā. Sākumā uzbrukums bija sekmīgs. Kalušas pārrāvums bija Krievijas armijas pēdējais lielākais panākums Austrumu frontē Pirmā pasaules kara laikā (Havkin 2014, 26). Taču drīz pēc pretinieka pretuzbrukuma Krievijas armija ar lieliem zaudējumiem atkāpās.

Arī Daugavpils placdarmā 1917. gada jūlijā bija vērojama karadarbības aktivizēšanās. 1917. gada aprīli Krievijas 5. armijas vadībā tika iecelts ģenerālis Jurijs Daņilovs (1866–1937), kurš pēc pozīciju apmeklējuma izstrādāja uzbrukuma plānu Daugavpils placdarmā. Kareivju neapmierinātības dēļ uzbrukumā piedalījās tikai J. Daņilovam uzticamās karaspēka vienības Daugavpils frontes sektorā (Andersons 1967, 210). Kara korespondenta plašu komentāru “Par kaujām Daugavpils frontē” publicēja laikraksts “Baltijas Vēstnesis” (*Baltijas Vēstnesis*, 1917. 14. (27.) jūlijs). Krievijas armijas pavēlniecība bija iecerējusi aktivitātes plašā frontē – no Ilūkstes līdz Daugavpils – Viļņas dzelzceļa līnijai. 20. jūnijā sākās vairāku dienu vācu pozīciju spēcīga artilērijas apšaušana. Vācu artilērija atklāja pretuguni un pielietoja ķīmiskos lādījumus. 23. jūlijā sākās kājnieku uzbrukums, kurš koncentrējās divos virzienos – pie Pašulienes un pie Bratanišķiem, Kuhališķiem dzelzceļa līnijas tuvumā. Priekšējo vienību sekmīgos panākumus neatbalstīja divas rezerves divīzijas, kurās valdīja kareivju neapmierinātība un komandieru pavēļu neizpildīšana. Lielinieciski noskaņotie karavīri ievainoja kāda pulka komandieri, kurš aicināja pulku doties uzbrukumā. Kara korespondents secināja, ka lieliski sagatavotais uzbrukums Daugavpils rajonā, disciplīnai un drošsirdībai trūkstot, palika bez panākumiem (*Baltijas Vēstnesis*, 1917. 14. (27.) jūlijs).⁴

Pozīciju kara apstākļos Krievijas armijas vadībā radās doma par triecienvienību veidošanu. Triecienvienību veidošana ieguva plašu atbalstu patriotisma pieauguma apstākļos pēc 1917. gada Februāra revolūcijas. Šo vienību karavīri tika speciāli apmācīti, formai bija atšķirības zīmes, vienības tika turētas rezervē frontes aizmugurē, lai nepieciešamības gadījumā dotos uzbrukumā un pārrautu pretinieka aizsardzību. Jau tolaik šīs vienības tika dēvētas par “nāves bataljoniem” (Solnceva 2007).

⁴ Jūlija uzbrukums pie Daugavpils detalizēti aprakstīts artilērista J. Ošiņa atmiņās, kuras publicēja laikraksts “Daugavas Vēstnesis” 1925. gada 13. februārī. Atmiņu atkārtots izklāsts publicēts laikrakstā 1926. gada 4. jūlijā.

Vācu okupētās teritorijas laikraksts “Dzimtenes Ziņas” ievietoja atsevišķu rakstu “Nāves bataljons”. Tā autors bija “Berliner Tageblatt” korespondents, kurš pēc kaujas apmeklēja vācu pozīcijas Daugavpils – Viļņas dzelzceļa tuvumā. Korespondents norādīja, ka krievu triecienvienība jeb “Melnais tūkstotis” bija ieņēmis pozīcijas starp Lauceses upi un Gateņu ezeru (mūsdienās Dmenes pagasts) un tai bija dots uzdevums – negaidīti uzbrukt purvainā apvidū un no aizmugures apiet vācu pozīcijas. Pēc korespondenta atzinuma, nāves bataljons, kurā visi bija brīvprātīgie, cīnījās “ar noziedznieka aukstasinību un fanātisku dedzīgumu, [...] ar sevišķu dūšību un drosmi”. Kaujas rezultāts – no tūkstoša 500 bija krituši, 300 – sagūstīti (*Dzimtenes Ziņas*, 1917. 15. augusts). Laikraksts “Baltijas Vēstnesis” jūlija uzbrukumam un nāves bataljona enerģiskajai rīcībai veltīja apskatu ar virsrakstu “Daugavpils fronte. Nodevēji”, kurā nosodīja rezerves vienību atteikšanos atbalstīt uzbrukumu. Laikraksts izteica cerību, ka “šis murgs drīz pāries” (*Baltijas Vēstnesis*, 1917. 28. jūlijs / 10. augusts).

Plašu rezonansi tā laika Krievijas sabiedrībā izraisīja sieviešu bataljona (saukts arī par “sieviešu nāves bataljonu”) organizēšana. 1917. gada maijā Petrogradā no brīvprātīgajām tika izveidots 1. Petrogradas sieviešu bataljons jau unteroficiera Marijas Bočkarjovas vadībā. Viņas vadītais “sieviešu nāves bataljons” 1917. gada jūlijā 525. kājnieku pulka sastāvā piedalījās vienā uzbrukumā Rietumu frontē Novospaskas mežos pie Smorgoņas, zaudējot 30 kritušas un 70 ievainotas cīnītājas, bet vēlāk atradās rezervē (Jēkabsons 2014, 116–117).

Arī latviešu lasītāji tika informēti par šo vienību izveidošanu, apmācībām un nosūtīšanu uz fronti. Piemēram, žurnāls “Strēlnieks” ievietoja bataljona komandieres M. Bočkarjovas fotoattēlu un turpat arī ziņoja, ka uz fronti devušās 250 karotājas. Žurnāls sieviešu iesaistīšanu tiešajā karadarbībā uzskatīja par pārejas perioda tipisku avantūru (*Strēlnieks*, 1917. Nr. 7, 223. lpp.). Latviešu presē dominēja visnotaļ negatīva nostāja šajā jautājumā un tika pausta doma, ka patriotiski noskaņotas sievietes var citādi sekmēt uzvaru karā, piemēram, iesaistoties darba bataljonos (*Brīvais Strēlnieks*, 1919. 4. jūlijs).⁵

⁵ Raksta autoram 1917. gada latviešu periodikā neizdevās atrast informāciju par sieviešu bataljona darbību pie Daugavpils. Šādu faktu savās atmiņās ir minējis artīlērists A. Ošiņš (*Daugavas Vēstnesis*, 1925. 20. februāris). 1917. gadā vācu presē bija publicēts zīmējums ar sieviešu-karavīru piedalīšanos kaujā pie Daugavpils (Soms 2016).

1917. gada 3. septembrī vācu karaspēks, šķērsojot Daugavu, ieņēma Rīgu un 22. septembrī – Jēkabpili. Tā tika likvidēti divi Krievijas armijas aizsargāti placdarumi Daugavas kreisajā krastā (Andersons 1967, 218–216). Izmaiņas frontes līnijā aktualizēja jautājumu par Daugavpils placdarma noturēšanu. Vairāki laikraksti publicēja mītnes informāciju par Rīgas krišanu un draudus Daugavpilij, to apejot (*Līdums*, 1917. 11. (24.) augusts). Laikraksts “Drywa”, apkopojot vairāku preses izdevumu ziņas, izteica viedokli, ka Vācijas karaspēks gatavojoties ieņemt arī Daugavpili un uzbrukums, apejot pilsētu, līdzīgi kā pie Jēkabpils, paredzēts 1917. gada rudenī. Tālāka virzība uz Rēzekni, pēc laikraksta domām, neietilpst vācu armijas plānos. Ģenerāļa F. Štolca komandētais armijas grupējums cer nostiprināties abos Daugavas krastos 70 verstu frontē no Jēkabpils līdz Daugavpilij (*Drywa*, 1917. 13. septembris).

1917. gada preses materiālos joprojām aktuāla tēma bija modernās militārās tehnikas pielietojums, par ko prese ziņoja jau 1915.–1916. gadā. Pozīciju kara apstākļos pie Daugavpils tika plaši pielietoti lidaparāti. 1917. gada februārī vairākos laikrakstos tika ievietota ziņa par podporučika Jefimova⁶ cīņu ar vācu lidmašīnu, kura veica lidojumu virs Daugavpils (*Rīgas Ziņas*, 1917. 15. (28.) februāris; *Līdums*, 1917. 15. (28.) februāris; *Jaunais Vārds*, 1917. 15. (28.) februāris).

Laikraksts “Drywa” ziņoja par vācu lidmašīnu uzlidojumiem 23. jūnijā Daugavpils Višķu stacijai, kur tikai nejaušība glāba vietējā prāvesta B. Veržbicka dzīvību. Savukārt 8. jūlijā tika bombardēta Daugavpils. Laikraksts ziņoja par bērnu bojāeju šī uzbrukuma laikā (*Drywa*, 1917. 5. jūlijs).

1917. gada 13. martā pie Dvietes gaisa kaujā gāja bojā latviešu lidotājs Oļģerts Teteris (1890–1917), kurš bija kļuvis slavens pēc vairākām sekmīgām kaujām pie Daugavpils 1916.–1917. gadā. Par O. Tetera bojāeju Daugavpils frontē un apbedīšanu Rīgas Brāļu kapos informēja vairāki latviešu laikraksti (*Līdums*, 1917. 14. (27.) marts; *Dzimtenes Vēstnesis*, 1917. 3. (16.) septembris; *Baltija*, 1916. 8. (21.) septembris). 1917. gada maijā vairāki laikraksti ziņoja par praporščika Ļutova un štābkapeiņa Stepaņenko bojāeju gaisa kaujā ar vācu iznīcinātāju “Albatross” uz rietumiem no Daugavpils (*Līdums*, 1917. 9. (22.) maijs; *Brīvais Strēlnieks*, 1917. 9. maijs).

Notikumi Daugavpils frontē sāka strauji attīstīties pēc lielinieku apvērsuma 1917. gada novembrī. Daugavpili ieradās jaunieceltais Krievijas armijas

⁶ Leonīds Jefimovs (1890–1985), krievu lidotājs Pirmajā pasaules karā. 1917. gadā kritis vācu gūstā. Aviācijā dienēja līdz 1926. gadam.

virspavēlnieks N. Krilenko, lai organizētu pamiera sarunu uzsākšanu. Sarunu laikā tika panākta vienošanās par virspavēlnieka ierašanos 2. decembrī Daugavpils – Viļņas dzelzceļa posmā netālu no Kuhališķiem (uz austrumiem no Medumiem), lai tālāk dotos ar speciālu vilcienu uz vācu armijas austrumu frontes virspavēlnieka mītni Breslitovskā (mūsdienās – Bresta), kur 15. decembrī tika noslēgts pamiers (Gromiko 1959, 26–27).

Parlamentāriešu aktivitātes Daugavpils tuvumā detalizēti aprakstīja vairāki latviešu laikraksti. Izdevums “Baltijas Vēstnesis” norādīja, ka Krievijas armijas virspavēlniecības aicinājums pieteikties pamiera sarunas organizēšanai nebija guvis plašu atbalstu. Iniciatīvu esot izrādījusi tieši Daugavpils apkārtnē esošās 5. armijas kareivju komiteja, kura bija gatava nodrošināt parlamentāriešu sūtīšanu uz tikšanos ar vāciešiem (*Baltijas Vēstnesis*, 1917. 16. (29.) novembris). 25. novembrī Daugavpili ieradās Krievijas armijas virspavēlnieks N. Krilenko (*Līdums*, 1917. 17. (30.) novembris). Viņš pilnvaroja parlamentāriešus sarunām ar Vācijas armijas pārstāvjiem, lai nodotu virspavēlnieka vēstuli par Krievijas gatavību pamiera sarunām. Parlamentārieši ar baltu karogu un taurētāja pavadīti satikās ar vācu virsniekiem pie t. s. Hanoveres pozīcijām (*Rīgas Latviešu Avīze*, 1917. 7. (20.) decembris). Sarunas notika franču valodā. Parlamentāriešu grupā ietilpa 9. huzāru pulka poručīks Vladimirs Šneurs, kara ārsts Mihails Sagalovičs un brīvprātīgais Georgs Merens⁷ (*Līdums*, 1917. 17. (30.) novembris). Vācu puse deva atbildi naktī uz 26. novembri un paziņoja par uguns pārtraukšanu. 27. novembrī delegācija atgriezās Daugavpili (*Rīgas Latviešu Avīze*, 1917. 7. (30.) decembris). Nākošā tikšanās bija paredzēta 2. decembrī Daugavpils–Viļņas dzelzceļa pieturvietā netālu no Kuhališķiem (*Līdums*, 1917. 17. (30.) novembris). Drīz pēc tam sekoja delegāciju tikšanās Brestļitovskā un pamiera noslēgšana. Latviešu laikraksts publicēja 1917. gada 15. decembra pamiera pilnu tekstu, no kura izrietēja, ka par demarkācijas līniju tiek uzskatīti frontes līnijas nocietinājumi (*Rīgas Latviešu Avīze*, 1917. 6. (19.) decembris).

1917. gada latviešu laikrakstos karadarbībai Daugavpils apkārtnē bija nozīmīga vieta. To apliecina regulāras ziņas, komentāri un citu laikrakstu materiālu pārpublicējumi par šo tēmu. Latviešu periodikas materiālus par

⁷ G. Merens (G. Mieriņš, 1890–1938) 1928. gadā PSRS laikrakstā “Krievijas Cīņa” nopublicēja atmiņas par pamiera sarunu uzsākšanu pie Daugavpils (Krievijas Cīņa, 1928. 28. janvāris). Atmiņas pārpublicētas 1928. gadā Latvijas laikrakstā “Latvijas Sargs” (Latvijas Sargs, 1928. 8. februāris).

karadarbību pie Daugavpils nosacīti var sadalīt vairākās tēmās: brāļošanās frontē pie Daugavpils, karadarbība Daugavpils placdarmā 1917. gada jūlija uzbrukuma laikā, lokālās militārās sadursmes Daugavpils tuvumā (Ilūkste, Tannenfelde, Glaudāni un citur), aviācijas izmantošana pozīciju karā, arvien pieaugošās karaspēka politiskās aktivitātes, tostarp 5. armijas latviešu kareivju organizēšana.

Karadarbības apstākļos tapusi arī avīžu informācija par notikumiem frontē vērtējama visnotaļ kritiski, jo parādības atspoguļotas no karojošo valstu skatupunkta. Atzīstot latviešu presi par vērtīgu vēstures avotu, noderīgs būtu pētījums par pasaules kara gadu norisēm Daugavpils apkārtnē 1918. gadā.

Avotu un literatūras saraksts

Baltija. Rīga, 1917

Baltijas Vēstnesis. Rīga, Pleskava, 1917

Brīvais Strēlnieks. Rīga, Cēsis, Valka, 1917

Drywa. Petrograda. Rēzekne, 1917

Dzimtenes Vēstnesis. Rīga, Pleskava, 1917

Jaunais Vārds. Rīga, 1917

Jaunākās Ziņas. Rīga, 1917

Līdums. Rīga. Valka. 1917

Rīgas Latviešu Avīze. Rīga, 1917

Rīgas Ziņas. Rīga, 1917

Strēlnieks. Smiltene, Rīga, 1917

Andersons, E. (1967) *Latvijas vēsture. 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 754 lpp.

Jēkabsons, Ē. (2014) Latvijas sievietes un bērni militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4: 111–148.

Latviešu periodika (1977). 3 sēj., 1. sēj. 1768–1918. Sast. K. Egle, V. Lūkina, Ā. Brempele, V. Jaugietis. LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka. 2. papild. izd. Rīga: Zvaigzne, 556 lpp.

Soms, H. (2016) Depiction of military operations in Daugavpils vicinity (1915–1918) in illustrations. In: *Proceedings of the 58th International Scientific Conference of Daugavpils University: Part C “Humanities”* Zuģicka I. (atb. par izd. / Resp. Ed.) *Daugavpils Universitātes 58. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. C. daļa “Humanitārās zinātnes”*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2016. pp. 122–130. <https://dukonference.lv/files/>

proceedings_of_conf/978-9984-14-780-2_58%20konf%20kraj_C_Hum%20zin.pdf

Soms, H. (2016a) Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1915. gadā. In.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Vēsture XIX. Proceedings of the 25st International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XIX.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 312.–324. lpp. http://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XIX_2016_DRUKA.pdf

Soms, H. (2017) Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1916. gadā. In.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Vēsture XX. Proceedings of the 26st International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XX.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 363.–374. lpp. https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XX_2017_tirraksts-1.pdf

Базанов С. Н. (Bazanov 2010) *Антивоенные выступления на русском фронте в 1917 году глазами современников (воспоминания, документы, комментарии).* Москва: ИРИ РАН, 2010. — 364 с. http://antimilitary.narod.ru/antology/sborniki/2010_antivoen/Antivoennie_vistuplenia_1917.pdf

Громыко А. А., Хвостов В. М. (Gromiko 1959) Документы внешней политики СССР 1917–1918. т. 1. 7 ноября 1917 — 31 декабря 1918 г. Москва: Госполитиздат, 1959.

Солнцева С. А. (Solnceva 2007) Ударные формирования русской армии в 1917 году. *Отечественная история.* 2007. № 2. С. 47–59. <http://regiment.ru/Lib/C/172.htm>

Федосов П. М. (Fedosov 1969) *Записки двинца. Вопросы истории,* 1969, № 6, с. 134–148. http://library.by/portalus/modules/historical_memoirs/readme.php?subaction=showfull&id=1479393716&archive=&start_from=&ucat=&

Хавкин Б. Л. (Navkin 2014) Русский фронт Первой мировой войны (1914–1918 годы). *Новая и новейшая история.* 2: 16–34.

Henrihs Soms

Latvian Periodical Press about the Battles in Daugavpils Vicinity in 1917

Key words: World War I, Latvian press, Daugavpils, Ilūkste, trench warfare, Kerensky offensive, fraternization, ceasefire talks

Summary

During World War I, the periodical press was the dominant means of mass information. The research on the war time periodicals essentially extends the conceptions about military operations at the frontline. In 1917, there were published altogether 78 periodicals in Latvian, among them being such popular Latvian daily newspapers as “Baltija”, “Dzimtenes Vēstnesis”, “Jau-nākās Ziņas”, “Rīgas Latviešu Avīzes”, “Rīgas Ziņas”, “Lidums” and editions of Latvian Riflemen regiments – “Brīvais Strēlnieks”, “Strēlnieks”. During the war, newspaper “Drywa” in Latgalian was regularly issued once a week.

Latvian periodical editions made use of various information sources to extract information for reflecting military operations: official reports of the Russian army supreme command, reviews of military correspondents, commentaries of newspaper editorial staff, as well as reprintings from English, Danish, French, Swiss, and German newspapers.

The materials of Latvian periodicals on the military operations near Daugavpils can be relatively subdivided according to several themes: fraternization at the front near Daugavpils, military activities on Daugavpils bridge-head during the attack in June 1917, local armed conflicts near Daugavpils (Ilūkste, Tannenfelde, Gludāni and in other places), the use of aircraft in trench warfare, increasing political activities in the army, and organizing of the 5th army with Latvian soldiers.

The publications on military operations near Daugavpils held a significant place in the Latvian newspapers issued in 1917. However, the newspaper information on the events at the front, obtained and published under war conditions, should be evaluated critically. Admitting that the Latvian press is a valuable history source, we still consider that the research on World War I military activities in the vicinity of Daugavpils in 1918 would be expedient.

Vija Stikāne

Tirgotājsieva (*Kauffrau*) un rātskunga atraitne: Livonijas pilsētu sieviešu statuss 14.–15. gadsimtā

Atslēgas vārdi: Livonija, pilsētu vēsture, sievietes tiesiskais statuss, dzimumaizbildniecība

Rakstā aplūkota sieviešu darbība Livonijas pilsētās, akcentējot ar tāltirdzniecību saistīto un pilsētu pašpārvaldē iesaistīto turīgo pilsētnieku virsslāni jeb patriciātu, ko raksturoja salīdzinoši augsta dzīves kvalitāte un prestižs dzīvesveids (Czaja 2005, 212, 215; Zariņa 2009, 100, 105, 142–145; Mänd 2005, 60; Laakman 1965, 76). Tiesiskās normas, kas regulēja sieviešu darbību, Livonijas pilsētās bija adaptētas no Libekas, Zēstes, Visbijas un Hamburgas un veidoja vienotu tiesisko telpu ar Hanzas savienības pilsētām (Misāns 2008, 46–49; Osipova 1997, 4; Samsonowisz 2004, 84). Sievietes, neraugoties uz izdevīgajām mantošanas tiesībām, bija pakļautas aizbildniecībai un nedrīkstēja rīkoties ar savu īpašumu, kas lielāks par 2 ½ fenīgiem, bez aizbildņa ziņas. Izņēmums bija tirgotāja jeb tirgotājsieva (vācu *kopfriwe*; *Kauffrau*), kura varēja rīkoties ar īpašumu un pati maksāt parādus (Kala 1998, 128; Napiersky 1876, 146).

Sievietes darbība tirdzniecības jomā bija iespējama dažādos veidos, visbiežāk koprokā ar vīru vai citiem savas ģimenes vīriešiem, bet pastāvīga darbība biežāk bija raksturīga atraitnēm. Vairākas rātskunga atraitnes un sievas minētas kā ilgstošas nodevu maksātājas par tirgus vietām un mūra torņiem, kurus izmantoja preču uzglabāšanai Tallinā un Rīgā 14. gadsimtā (Bunge 1874, Nr. 86, 105, 106; Arbusow 1888, Nr. 116, 153, 716, 718; Nottbeck 1892, Nr. 16; Nottbeck 1890, Nr. 38, 105, 668; Johansen 1935, Nr. 92, 106, 510–514, 540; Napiersky 1881, Nr. 28, 60, 211, 253, 429, 715 u. c.). Arī citu Livonijas pilsētu sievietes iesaistījās tirdzniecības nodrošināšanā, apsaimniekojot nekustamos īpašumus. Tartu rātskunga atraitne un Tallinas rātskunga Hildebranda Fekinhūzena māte pēc mantojuma dalīšanas 1399. gadā vēl kādu laiku savā namā un noliktavā Tartu glabāja gan dēla, gan savas preces – audumus, savukārt Hildebranda māsa mantoja garšvielu tirgotavu (Lesnikov 1973, 2, 10, 25; Stieda 1921, 9). Tartu tirgotāju atraitnes 15. gadsimtā turpināja savu vīru darījumus (Heckmann 1995, Nr. 161), darbojās pastāvīgi vai koprokā ar brāļiem (LUB Bd. 7, Nr. 446; Nottbeck 1892, 270; LUB Bd. 9, Nr. 597, 806).

Tāli tirdzniecības ceļojumi ar personisku vācu sieviešu līdzdalību bija sastopami reti (Schöne 1998, 207; Wensky 1989, 864). Citādi varēja būt ar skandināvu izcelsmes sievietēm. Kāda zviedru izcelsmes talliniete 1465. gadā bijusi Novgorodā ar savu preci – vara liestēm 10 guldeņu vērtībā (Nottbeck 1884, 53), bet zviedrs Laurensons Tallinā 1476. gadā novēlēja sievai mantojumā pusi no tirdzniecības kuģa, lai viņa turpmāk nodrošinātu sev iztiku (Seeberg-Eleverfeldt 1975, 51).

Atsevišķas sievietes piedalījās tirdzniecībā arī ārpus pilsētām, uzpērkot vietējās preces. Rātskunga Johana Soltruma māšai 1468. gadā bijuši vairāki padotie Rīgas arhibīskapijā, kā arī noliktava Rīgā, kur glabāti lini (LUB Bd. 12, Nr. 561). Tallinas pilsonē, Laurensa Fridaga sieva 1498. gadā sadarbojās ar Rūjienas iedzīvotāja Helmiha Kverheina (*von Quernheyne*) sievu tirdznieciskos darījumos, parādu piedziņā un izmaksā (LUB II, Bd. 1, Nr. 503, 632, 656).

Tirgotāju meitas, tāpat kā dēli, apguva prasmes savu tēvu tirdzniecības uzņēmumos. Tallinā 1490. gadā rātskunga un birģermeistara Hinrika Šelevantā (rātskungs 1457–1480; birģermeistars 1481–1489) testamentā uzņēmums tika novēlēts trim bērniem ar noteikumu, ka meita Elzeke drīkst palikt dzīvot tēva namā pēc precībām (Bunge 1874, 128; Seeberg-Eleverfeldt 1975, Nr. 50). Savukārt Hanss Bokholcs pilnvaroja savu meitu, Tallinas pilsoni Gecelki Molresu veikt darījumus viņa vārdā (1477, LNA LVVA 4038. f. 2. apr., 126. l., 10. lp.), bet 1435. gadā Hinriks Vite no Tallinas novēlēja daļu no saviem tirdzniecības darījumiem sievai, līdz pieaugu viņu meita (Seeberg-Eleverfeldt 1975, Nr. 10).

Īpašu sabiedrības uzmanību 15. gadsimta pirmajā pusē izpelnījās Albrehta Stokmana, Rīgas rātskunga 1405. gadā (Böthführ 1877, 204), atraitne Odile. Viņa 1421. gadā ar Vācu ordeņa Livonijas mestra akceptu nopirka Bertolda dzirnavas (LUB Bd. 7, Nr. 383) un turpināja vīra tāltirdzniecības darījumus. Strīdi ar vīra kompanjonu atspoguļojās Lībekas hronikā. Kāds jauns tirgotājs Klempovs esot noniecinājis Livonijas mestra Zigfrīda no Španheimas (miris 1424) mīļāko Odili un neņēmis par sievu, tādēļ viņa apsūdzēja tirgotāju zādzībā. Lai arī tirgotājs pilnībā tika attaisnots, ordeņa mestrs viņu līcis sodīt ar nāvi. Savukārt arī Odile tika apsūdzēta zādzībā, un viņa, apgērbusies par priesteri, aizbēgusi uz Prūsiju (Grautoff 1830, 35). Šis sižets bija pa daļai leģendārs (LUB Bd. 7, S. XIV, 1. piezīme), bet Rīgas hronikā strīds par 6 lastiem sāls bija daļa no pilsētnieku un mestra konflikta, un sieviete netika pieminēta (Helewegh 1853, 740–741). Sarakste liecina, ka Odile tiešām devās uz Prūsiju, kur atkārtoti apprecējās. Viņa nonāca tiesiskā konfliktā ar Vācu ordeni un Rīgas pilsētu, viņas labā slava tika apšaubīta, tirdzniecības darījumi tika apturēti. Viens no strīdiem bija saistīts ar kažokādām, kas bija nosūtītas

uz Libeku. Rīgas rāte uzskatīja tās par mirušā Stokmana likumīgo mantiņnieku – bērnu – īpašumu un nosūtīja pilnvarnieku preču izņemšanai (LUB Bd. 7, Nr. 158; 262, 324). Odile Kēningsbergā 1426. gada 6. jūnijā pašrocīgi rakstīja Lībekas rātei. Viņa lūdza kažokādas paturēt arestā, līdz ar apzīmogotu vēstuli dos par šo mantu rīkojumu, kā arī ar uzticamu liecinieku palīdzību novērsīs no sevis visas aizdomas un tenkas. Tomēr Lībekas un Rīgas rātes lēma par labu viņas znotiem un dēliem (LUB Bd. 7, Nr. 476, 812). Atraitne tiesājās ar Rīgas pilsētu vismaz trīs gadus (1432–1435), kas pilsētai izmaksāja sūtņa izdevumus uz Romu, Lībeku, Raunu (LUB Bd. 8, Nr. 305, 423).

Odile apvainoja arī Vācu ordeņa Rīgas pilskomturu (*Hauskomtur*, sk. Milicers 2009, 315) par nelikumīgu audumu izņemšanu no viņas mājas un izslēgšanu no tēva mantojuma (LUB Bd. 8, Nr. 321, 426, 498, 522). Dažāda līmeņa tiesās prasību izskatīja vismaz sešus gadus, līdz tā nonāca pāvesta kūrījā. Kā rakstīja Vācu ordeņa virsmestrs, šis “godu zaudējušās sievas” prasība Romā bija 1 400 mārkas (LUB Bd. 8, Nr. 321, 426, 498, 522).

Ar Odili saistīto tiesvedību rezultāts nav zināms, bet var atzīmēt, ka arī citas atraitnes no Livonijas pilsētām saistībā ar mantojuma strīdiem 15. gadsimtā vērsās pie apelācijas iestādēm Romā vai pie vācu ķeizara. Dažkārt augstākā tiesneša lēmums bija labvēlīgs sievietei, piemēram, Tallinas pilsoņa Goderta Helpina atraitnei Romas kūrījā 1467. gadā vai Johana Bertheima atraitnei Margarētai strīdā ar Tallinas rāti, kas nonāca vācu ķeizara izlemšanā 1478. gadā (TLA 230. f., 1. apr., 721., 775. l.).

Sieviešu darbošanās ārpus ģimenes loka 15. gadsimtā viesa bažas pilsētu pašvaldībās. Arī minētā Odile centās spodrināt savu atraitnes tēlu ne tik daudz ar savām prasmēm vadīt saimnieciskus darījumus, cik ar apgalvojumu, ka Rīgā viņa izgājusi no mājas tik vien kā, lai dotos uz baznīcu. Sievietes varēja ieguldīt tirdzniecības darījumos savu personīgo mantu (pūra naudu, rotas) kā Rīgas tirgotāja Engelbrehta Vites meita Margarēte 15. gadsimtā Lībekas tirgū, algojot pārdevēju zīda audumu tirgošanai (Stieda 1921, Nr. 123), taču tirdzniecībā parasti tika piesaistīti ģimenes līdzekļi. Izmantojot tos, sievietēm bija nepieciešama aizbildņu piekrišana un bija jābalstās uz kādu vīrieti kā kompanjonu, lai nepieciešamības gadījumā būtu kāds, kurš varētu uzņemties tiesisku atbildību (liecināt, galvot, apzīmogot dokumentus). Tallinas rātskunga Gotšalka Stotevolta sieva ilgstoši veica saimniecisku darbību ārpus savas pilsētas (LUB 9, Nr. 830) un sevi dēvēja par vadītāju (*hovetvrouwe*), bet 1459. gadā pašrocīgi izdotā parādzīmē, uzņemoties finansiālas saistības un ieķīlājot īpašumu, viņas parakstīto apzīmogoja divi aizbildņi (*Heckmann* 1995, Nr. 141). Savukārt Tartu dzīvojošās atraitnes Annekes Engelbrehtas

darījumu Libekā 450 Rīgas mārkus apjomā 1468. gadā apstrīdēja Lībekas rāte, pieprasot aizbildņu apliecinājumu, lai arī atraighte bija veikusi darījumu kopā ar savu brāli (Reiniger 1999, 57).

Livonijas pilsētās arvien pieaugošie bagātāko tirgotājsievu darījumi un publiskās aktivitātes 15. gadsimtā, bet jo īpaši 16. gadsimtā tika bremsētas ar tiesiskiem līdzekļiem, arvien stiprinot vīra nozīmi ģimenē, turoties pie "senajām tiesībām", kas noteica stingru aizbildniecību pār sievietēm ģimenes ietvaros. Šajā laikā Ziemeļvācijas pilsētās, īpaši Lībekā, pārņemot romiešu tiesību normas, arvien vairāk nostiprinājās tendence, ka, oficiāli pastāvot ar vīrieti vienlīdzīgām mantošanas tiesībām, sievietes tiesības rīkoties ar šo īpašumu tika tiesiski ierobežotas (Reiniger 1999, 159; Arnold 1991, 69–88). Strauja romiešu tiesību recepcija 16. gadsimtā vērojama arī Rīgas pilsētas tiesībās (Lazdiņš, Osipova 1998, 20), tomēr pilsētas tiesībās iekļautā iespēja tirgotājsievai nodarboties ar pastāvīgu saimniecisku darbību atsevišķos gadījumos tika izmantota kā 15., tā arī 16. gadsimtā (Stikāne 2012, 256–282).

Tirgotājsieva (*Kauffrau*) bija tiesisks statuss, kas atsevišķām sievietēm Livonijas pilsētās 14.–15. gadsimtā, visbiežāk rātskunga atraightēm vai meitām, deva likumisku iespēju rīkoties ar īpašumu un veikt samērā pastāvīgu saimniecisku darbību. Livonijas pilsētās tālīdzniecībai bija tik liela nozīme, ka tās nodrošināšanai bija nepieciešami visu ģimenes locekļu pūliņi, un sieviešu saimnieciskā darbība pārsvarā iekļāvās ģimenes kopējā darbībā. Šo sieviešu saimnieciskās nodarbes bija netipiskas viduslaiku sabiedrībai, jo viņas savā darbībā izgāja ārpus mājas un pārkāpa ģimenes robežas, slēdza darījumus ar dažādiem cilvēkiem, kas no mūsdienu skatupunkta šķiet iedīgļi tiesiskajai vienlīdzībai dzimumu starpā.

Rakstā aplūkotās turīgākās pilsētnieces tomēr bija tikai neliela, pat niecīga daļa no Livonijas sabiedrības, un viņas palika cieši saistītas ar savu ģimeni un pilsētvidi, kas viduslaikos bija īpašas tiesiskas, saimnieciskas un lielā mērā etniski norobežotas saliņas, saistītas ne tik daudz ar pārējiem Livonijas iedzīvotājiem, bet gan ar Hanzas savienības pilsētnieku kopienu. Tomēr nešaubīgi viduslaiku pilsētas vēsturiskā perspektīvā ietekmēja virzību mūsdienu Rietumu sabiedrības vērtību virzienā un veicināja sieviešu tiesiskā un saimnieciskā statusa attīstību, ko spilgti apliecina arī piemēri no viduslaiku Livonijas.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 4038. f. (Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība)
Tallinn Linnarchiv (Tallinas pilsētas arhīvs) (TLA), 230. f. (Tallinna magistrāat)

Arbusow, L. (Hg.) (1888) *Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312–1360)*. Reval: Verlag von Franz Kluge. 224 S.

Grautoff, F. H. (Hg.) (1830). *Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar: nach der Urschrift und mit Ergänzungen aus andern Chroniken*. Hamburg: Perthes. <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10018916-4> (15.03.2017)

Heckmann, D. (Bearb.) (1995) *Revaler Urkunden und Briefe von 1273 bis 1510*. Köln [etc.]: Böhlau. 317 S.

Helewegh, H. (1853) Das rothe Buch inter Archiepiscopalia enthaltend dei Acta zwischen den Erzbischoffen, Herr-Meistern und der Stadt Riga in Livland de Anno 1158–1489, ex Ms. sel. Bürger Meisters Melchior Fuchs. In: *Scriptores rerum Livonicarum: Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichten von Liv-, Ehst- und Kurland*. Zweiter Band. Riga und Leipzig: Eduard Frantzen's Verlags Comptoir. S. 729–804.

Johansen, P. (Hg.) (1935) *Tallina märkmeteraamatud 1333–1374 / Libri de diversis articulis 1333–1374*. Tallin: Tallinna Linnaarhiiv. 120 lk.

Kala, T. (Hg.) (1998) *Lübecki õiguse Tallinna koodesks 1282 / Der Revaler Kodex des lübischen Rechts 1282*. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv. 223 lk.

Lesnikov, M. P. (Hg.) (1973) *Die Handelsbücher des Hansischen Kaufmannes Veckinghusen*. Bd. 1. Berlin: Akademie-Verlag. 560 S.

LUB Bd. 7 = Hildebrand, H. (Hg.) (1881) *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 7: 1423 Mai–1429. Riga, Moskau: J. Deubner.

LUB Bd. 8 = Hildebrand, H. (Hg.) (1884) *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 8: 1429 Mai–1435. Riga, Moskau: J. Deubner.

LUB Bd. 9 = Hildebrand, H. (Hg.) (1889) *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 9: 1435–1443. Riga, Moskau: J. Deubner.

LUB Bd. 12 = Schwartz, P. und Bulmerincq, A. (Hg.) (1910) *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 12: 1460–1472. Riga, Moskau: J. Deubner.

LUB II, Bd. 1 = Arbusow, L. (Hg.) (1900) *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 1: 1494 Ende Mai–1500. Hg von. Riga; Moskau: J. Deubner.

Napiersky, J. G. L. (Hg.) (1876) *Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673*. Riga: Deubner. 348 S.

Napiersky, J. G. L. (Hg.) (1881) *Die Libri redditum der Stadt Riga*. Liepzig: Verlag von Duncker & Humbolt. 224 S.

- Nottbeck, E. (Hg.) (1884) *Die alte Criminalchronik Revels*. Reval: Esthländische Gouvernements-Typographie. 149 S.
- Nottbeck, E. (Hg.) (1890) *Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383)*. Reval: Verlag von Franz Kluge. 156 S.
- Nottbeck, E. (Hg.) (1892) *Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383–1458)*. Reval: Verlag von Franz Kluge. 364 S.
- Seeberg-Eleverfeldt, R. (Hg.) (1975) *Testamente Revaler Bürger und Einwohner aus den Jahren 1369–1851*. Göttingen: Venadenhoeck & Ruprecht. 471 S.
- Stieda, W. (Hg.) (1921) *Hildebrand Vechinchusen. Briefwechsel eines deutschen Kaufmanns im 15. Jahrhunderts*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel. 560 S.
- Arnold, K. (1991) Frauen in den mittelalterlichen Hansestädten Hamburg, Lübeck und Lüneburg – eine Annäherung an der Realität. In: *Frauen in der Ständegesellschaft: Leben und Arbeiten in der Stadt vom späten Mittelalter bis zur Neuzeit*. Hg. v. B. Vogel, U. Weckel. Hamburg: Krämer, S. 69–88.
- Böthführ, H. J. (1877) *Die Rigische Rathslinie von 1226 bis 186*. Riga: J. Deubner. 320 S.
- Bunge, F. G. (1874) *Die Revaler Rathslinie nebst Geschichte der Rathsverfassung und einem Anhang über Riga und Dorpat*. Reval: Franz Kluge. 210 S.
- Czaja, R. (2005) Das Patriziat in den livländischen und preussischen Städten. Eine Vergleichende Analyse. In: *Riga und Ostseeraum. Von der Gründung 1201 bis in die Frühe Neuzeit*. Hg. Von I. Misāns, H. Wernike. Marburg, S. 211–222.
- Laakmann, H. (1965) *Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558)*. Marburg; Lahn. 286 S.
- Lazdiņš, J., Osipova, S. (1998). *Latvijas un Eiropas viduslaiku tiesību vēsturē sastopamie jēdzieni un to skaidrojumi*. Rīga: [LU], 1998. 32 lpp.
- Mänd, A. (2005) *Urban carnival: festive culture in the Hanseatic cities of the Eastern Baltic, 1350–1550*. Burnhout: Brepols. 374 p.
- Milicers, K. *Vācu ordeņa vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2005. 336 lpp.
- Misāns, I. (2008) Hanza: Baltijas jūras reģiona saimnieciskā vara viduslaikos. *Latvijas Universitātes raksti*. 725. sēj.: *Vēsture*. 45.–57. lpp.
- Osipova, S. (1997) *Libekas pilsētas tiesības un to izplatība Austrumeiropā*. Rīga: Latvijas Universitāte. 121 lpp.
- Reiniger, F. (1999) *Die Familie in der spätmittelalterlichen Stadt Lübeck*. Aachen: Shaker Verlag. 134 S.

Samsonowisz, H. (2004) Die Wahrnehmung der Hanse von außen. In: *Das Bild und die Wahrnehmung der Stadt und der städtischen Gesellschaft im Hanseeraum im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Red. R. Czaja. Torun: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. S. 75–90.

Schöne, Th. (1998) *Das Soester Stadtrecht vom 12. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*: Zugleich ein Beitrag zur Entwicklung deutscher Stadtrechte im hohen und späten Mittelalter. Paderborn: Bonifatius. 264 S.

Stikāne, V. (2012) *Sieviete Livonijas sabiedrībā viduslaikos un jauno laiku sākumā 13.–16. gs.* Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. 409 lpp. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4785/29387-Vija_Stikane_2012.pdf?sequence=1 (15.03.2017)

Wensky, M. (1989) Die Frau in der städtische Gesellschaft. In: *Lexicon des Mittelalters*. Hg. u. Berater R.-H. Bautier. Bd. IV. München, Zürich: Artemis & Vinkler. Kolumne 864.

Zariņa, G. (2009) *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija 7. g. t. pr. Kr.–1800. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 247 lpp.

Vija Stikane

Merchant's Wife (*Kauffrau*) and Council's Widow:

the status of Livonian townswomen from the 14th to the 15th Century

Key words: Livonia, urban history, the legal status of women, gender custody

Summary

The female inheritance rights and economic life regulation in Livonia were based on town statutes, adapted from towns in the Baltic Sea region. They formed a special framework for defining the status of females, which was advanced for that time and permitted the woman to operate in various fields as an equal or partially equal partner to the man of the respective class. The equal inheritance right was however closely linked with the legally defined principle of custody. Women pertaining to merchant class now and then exercised their rights that were provided by the social role that was defined in the town statutes – merchant's wife (*Kauffrau*), who was liberated from custody and thus could assume financial obligations. History sources reveal that council's widows made a peculiar group whose financial means were the basis of their high social prestige and such widows are mentioned as participants of the town's economic arena.

Elita Stikute, Alīda Zigmunde

Zinātnieka un pedagoga Kārļa Kārklīņa (1888–1961) darbība latvietībai

Atslēgas vārdi: Kārlis Kārklīšs, literatūrzinātne, folklorā, latviešu valodas un literatūras mācīšanas metodika, mācību grāmatas, skolotājs

Sagaidot Latvijas valsts simtgadi, saskaņā ar svinību galveno vēstījumu “Es esmu Latvija”, kurā uzsvērts, ka Latvijas valsts galvenā vērtība ir cilvēki, kuri ar savu ikdienas darbu veido tās tagadni un kopā ar jauno paaudzi liek pamatus rītdienai, svarīgi atcerēties un godināt tos, kuri savā laikā ieguldījuši daudz darba un pūļu latviešu kultūras, valodas un literatūras attīstības veicināšanā un kopšanā, jaunās paaudzes izglītošanā un audzināšanā. Viens no tādiem ir bijis Kārlis Voldemārs Kārklīšs, kuram nākamgad svinēsim 130. atceres dienu.¹ Starpkaru laikā viņa grāmatu klāsts bija tik plašs un bagātīgs, ka tās atpazīna gan dažāda vecuma skolēni un viņu vecāki, gan skolotāji un studenti, kā arī citi lasītāji. K. Kārklīņa devums latvietībai ir intelektuāls, un tajā rodams dziļš patriotisms un mīlestība pret folkloru, latviešu rakstniecību, latviešu valodu un literatūru, nenoniecinošs ciltautu literatūru un tās pērles.

Lai izprastu K. Kārklīņa mūža veikumu un apjaustu, kā viens cilvēks var tik daudz izdarīt, jāielūkojas viņa biogrāfijā. K. Kārklīšs ir dzimis Vidzemē – Kauguru pagastā kalpa ģimenē 1888. gada 9. maijā. Mācījies netālajā Valmieras skolotāju seminārā, kuru absolvējis 1910. gadā, 1911. gadā ieguvis mājskolotāja tiesības krievu valodā. Turpmāko dzīvi jaunais vidzemnieks saistījis ar pedagoģisko darbu. Pirmā K. Kārklīņa darba vieta bijusi Valmieras Latviešu skolu biedrības tirdzniecības skola, kurā viņš strādājis līdz 1918. gadam (LNA LVVA 1632. f., 1. apr., 9526. l., 3.–14. lp.). Lai gan liela daļa tagadējās Latvijas teritorijā esošo mācību iestāžu Pirmā pasaules kara laikā tika evakuētas uz Krieviju, tirdzniecības skolu Valmierā neevakuēja. Valmieras Latviešu skolu biedrības uzturētajā mācību iestādē valdīja latvisks gars, un, neraugoties uz faktu, ka latviešiem savas valsts toreiz vēl nebija un cariskajā Krievijā goda vieta bija krievu valodai, latviešu skolotāji bija nacionāli noskaņoti. 1917. gada pavasarī tika nodibināta Valmieras apriņķa skolotāju biedrība, kas iestājās Latvijas skolotāju savienībā. K. Kārklīņu ievēlēja biedrības valdē,

¹ Publikācijās, darbos un akadēmiskajā vidē Kārlis Voldemārs Kārklīšs pazīstams kā Kārlis Kārklīšs, arī arhīvos pieejamajos dokumentos figurē Kārlis Kārklīšs.

kā arī uzticēja pārstāvēt skolotājus bezzemnieku saeimā Valmierā 1917. gadā no 16. līdz 18. aprīlim. Valmieras apriņķa skolotāju biedrība ierosināja dibināt tautas augstskolu (universitāti) pieaugušajiem. Minētais nodoms tika realizēts 1917. gada 20. septembrī, un tā bija pirmā šāda veida mācību iestāde Latvijā. Par augstskolas direktoru kļuva K. Kārkliņa kolēģis, Valmieras Latviešu skolu biedrības tirdzniecības skolas skolotājs, publicists, rakstnieks Jānis Eduards Lapiņš (LNA LVVA 1632. f., 1. apr., 11 882. l., 2.–20. lp.), bet Kārlim Kārkliņam uzticēja sekretāra pienākumus. Skolotāju biedrības darbība tika pārtraukta 1918. gadā, vācu okupācijas laikā, bet vēlāk atkal tika atjaunota (Dēķēns 1927, 93).

Nozīmīga loma latviešu skolu darbībā un dibināšanā bija mācītājam un skolotājam, Valmieras Latviešu skolu biedrības vadītājam Eduardam Pavasaram (Adamovičs 1921, 581–595). K. Kārkliņš Valmierā darbojās kopā ar tā laika inteligenci, piemēram, latviešu dzejnieku un skolotāju Frici Bārdi, pateicoties kuram 1917. gadā Valmierā aktivizējās Latviešu Izglītības biedrība, kuras vadību uzticēja dzejniekam, bet vietnieka amatu pildīja latviešu skolotājs un filozofs, Valmieras meiteņu ģimnāzijas direktors Pauls Dāle, vēlākais K. Kārkliņa kolēģis Latvijas Universitātē. Latviešu Izglītības biedrības darbā iesaistījās pazīstami latviešu sabiedrības un skolu darbinieki, tostarp K. Kārkliņš, skolotāja un rakstniece Antonija Melnalksne (pseud. Antijs), skolotāja Marta Daugule un citi (Adamovičs 1921, 479–581). Īpaši labas attiecības K. Kārkliņa ģimenei izveidojās ar mācītāju E. Pavasaru, kurš viņu 1910. gada 20. decembrī salaulāja ar mājskolotāju Paulīni Kupci (1883–1923) (LNA LVVA 2996. f., 10. apr., 13 780. l., 2.–10. lp.).

Laika periodā no 1911. līdz 1919. gadam K. Kārkliņam ir aktīvas skolotāja gaitas, proti, viņš strādāja par latviešu valodas skolotāju un direktoru Valmieras pilsētas komercskolā, bija skolotājs Valmieras sieviešu ģimnāzijā, kā arī Valmieras apriņķa tautskolu inspektors. Jāpiebilst, ka K. Kārkliņš ļoti augstu vērtējis skolotāja profesiju, uzskatījis to par svētu. Kā dzīves uzdevumu sev virzījis un devis solījumu – būt labam skolotājam, jo “bērnu dvēseles ir rožu dārzs, kas jākopj ar dziļu mīlestību” (Kārkliņš 1947, 156). Valmierā dzimušas meitas Dzidra un Ārija. 1920. gadā ģimene pārcēlās uz Rīgu. Galvaspilsēta ierāva K. Kārkliņu dzīves virpulī – sākās jauns darbības posms ar intensīvu darbu un studijām. Pirmā darba vieta Rīgā viņam bija Rīgas pilsētas 3. vidusskola, vēlākā ģimnāzija, un tajā viņš mācīja latviešu valodu un literatūru līdz pat 1940. gadam. 1920. gadā K. Kārkliņš iestājās Latvijas Universitātes (līdz 1922. gadam – Latvijas Augstskola) Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļā, kuru absolvēja 1926. gadā (LNA LVVA

7427. f., 1. apr., 2442. l., 27. lp.). Var tikai apbrīnot K. Kārkliņa darbaspējas, jo, būdams students, viņš 1923. gadā sāka strādāt arī par latviešu valodas metodikas skolotāju Rīgas Skolotāju institūtā, bet 1924. gadā – par skolotāju Rīgas pilsētas 2. vidusskolā (LNA LVVA 1632. f., 1. apr., 9526. l., 3.–11. lp.). Lai gan šajā periodā K. Kārkliņš neieņēma vadošus amatus sabiedriskās organizācijās, Daugavpils pilsētas latvju skolotāju arodbiedrības izglītības komisijas aicināts, viņš 1926. gada 5. decembrī nolasīja divas lekcijas: par dzīves mērķi un nozīmi F. Bārdas dzejā un R. Blaumaņa pasaules uzskatu (Dēķēns 1927, 118).

Vidzemnieka K. Kārkliņa nākotnes nodomus, pārceļoties no Valmieras uz Rīgu, nav izdevies uzzināt, taču, domājams, ka viens no iemesliem bija vēlme studēt. Hernhūtiskajā Vidzemē augušais jauneklis tiecās pēc izglītības un, sastopoties ar vairākiem tā laika pedagogiem, LU mācībspēkiem, izvēlējās augstskolas pedagoga un zinātnieka ceļu. Viņa pedagogi nevarēja nepamanīt izcilās darba spējas un centību, kas ir katra darba pamats. 1926. gada 20. martā LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes sēdē tika nolemts gatavot K. Kārkliņu “profesūrai latviešu un leišu literatūrā” (LNA LVVA 7427. f., 13. apr., 777. l., 4. lp.). Papildināt zināšanas ģermāņu filoloģijā viņam bija iespēja Bonnas Universitātē (1928–1929), kur vācu zinātnieku O. Valcela, V. Šneidera u. c. atziņas bija labāk izprotamas un izpētāmas. Nav šaubu, ka viņa mērķis bija aizstāvēt doktora disertāciju, un to godam paveica 1940. gada 6. februārī. Disertācijas temats bija “Rūdolfa Blaumaņa darbu ārējā forma” (Baltiņš, 2004, 76). Kā vairums doktora disertāciju autoru, K. Kārkliņš bija augstskolas pedagogs – kopš 1929. gada viņa darba vieta bija LU, te veidojās karjera no lektora līdz docentam latviešu valodā, bet Otrā pasaules kara gados arī kā docentam latviešu valodas metodikā un profesoram (1943) latviešu literatūras vēsturē (LNA LVVA 7427. f., 13. apr., 777. l., 18.–77. lp.). Sākot ar 1932.–1933. mācību gada pavasara semestri, privātdocentam K. Kārkliņam uzticēja lasīt latviešu jaunākās literatūras kursu “Sabiedriskās individuālās diferencēšanās laikmets (1893–1919)”.

Sākot pedagoģisko darbu LU, K. Kārkliņš 1930. gadā pārtrauca darbu Rīgas skolotāju institūtā, kur vairākus gadus bija strādājis mācītāja, skolotāja un dzejnieka Luda Bērziņa vadībā. Abiem ceļi krustojās LU – K. Kārkliņš bija viņa students un pēc tam kolēģis.

Atzinīgus vārdus par K. Kārkliņa darbu teicis izcilais latviešu valodnieks, novadnieks (abi dzimuši vienā pagastā) Jānis Endzelīns. Viņš kopā ar Jēkabu Lautenbahu un Pēteri Šmitu rosināja Filoloģijas un filozofijas fakultāti gatavot K. Kārkliņu profesūrai, jo studiju laikā K. Kārkliņš sevi bija pierādījis kā

perspektīvs LU mācībspēks un zinātnieks. Simpātijas un mērķtiecību par labu zinātnei apliecina K. Kārkliņa atzišanās:

“Manās krūtīs vienmēr mita dziļas slāpes pēc zinātnes. Zinātņi esmu milējis un nodevies tai ar visu sirdi. Tā bijusi mana mīļākā, kam esmu ziedojis savu mūžu. Zinātne ir spēks, kas vairāk saista, jo vairāk tam nododas. Zinātne tāpat aizrauj kā filozofija, māksla, reliģija.” (Kārkliņš 1947, 158).

Savu dzīvi K. Kārkliņš veltīja literatūrzinātnei un pedagogijai. Pirmais viņa plašākai sabiedrībai zināmais darbs ir krievu psihiatra, psihologa, neiro-pataloga Vladimira Behtereva runas “Apzinīgās darbības lokalizācijā dzīvniekos un cilvēkā” 6. krievu ārstu kongresa sapulcē N. Pirogova piemiņai 1896. gadā tulkojums, kas tika iespiests 1910. gadā (Behterevs 1910). Sekoja raksti par literatūras jautājumiem žurnālā “Druva”, laikrakstā “Tēvija” un citur. Studiju gados tika izdots zinātnieka un pedagoga darbs “Rakstniecības teorija: pamatskolas kurss” (1921), kas ir vairākkārt pārstrādāts un izdots atkārtoti. Te vietā pieminēt, ka K. Kārkliņš bija Izglītības ministrijas vidusskolas grāmatu vērtēšanas komisijas loceklis un iepazinās ar mācību grāmatām ne tikai kā interesents. Viņam bija sava metodika, un 20. gadsimta 20. un 30. gados tapušas daudzas latviešu valodas un literatūras mācību grāmatas pamatskolai. Mūsdienās vairāk zināmi pētījumi par latviešu rakstniekiem Rūdolfu Blaumani, Frici Bārdi (kopā ar Kārli Kraujiņu), Ati Kronvaldu (kopā ar Alfēdu Gobu), raksti par Annu Brigaderi, Apsīšu Jēkabu u. c. K. Kārkliņš uzskatīja, ka “kritiķim jābūt rakstnieka atbalstītājam un izskaidrotājam”, tāpēc viņa spriedumi par rakstniekiem un dzejniekiem vienmēr bija labvēlīgi, turklāt viņš esot centies “atminēt, ko rakstnieks gribējis teikt” (Rītiņš 1948–1953, 627).

Atzīmējams un vērā ņemams ir K. Kārkliņa devums latviešu valodas un literatūras metodikā. Vienlaikus akadēmiskajam darbam zinātnieks lasīja lekcijas latviešu valodas metodikā un literatūras vēsturē dažādos skolotāju kursus. K. Kārkliņš bija valodas mācības grāmatu pamatskolai (“Vārds” (1.–6. klasei, 1926–1930)) autors, piedalījās Izglītības ministrijas vidusskolas grāmatu vērtēšanas komisijā. Savās publikācijās un metodiskajos rakstos viņš pievērsās literatūras teorijas jautājumiem, īpaši daiļdarba satura un formas vienotībai (LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1362. l., 21.–27. lp.), daudzveidīgām metodiskām idejām dažādu literatūras veidu un žanru apguvē, kā arī dzejas apguves jautājumiem, proti, teorētiskām atziņām par dzejas specifiku un dzejas mācīšanas īpatnībām pamatskolā un vidusskolā (LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1362. l., 4.–20. lp.; LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1364. l., 31.–52. lp.). Mūsdienu pedagoģiskajā procesā latviešu valodas un literatūras skolotājam node-

rīgas ir K. Kārklīņa teorētiskās atziņas par literatūras teorijas jautājumiem; par literatūras kā vārda mākslas priekšmeta apguvi, kurā par svarīgāko izvirzāms skolēnu estētiskais baudījums, līdzpārdzīvojums, sapratne, daiļdarba jēgas un būtības atklāšana, par dzejas specifiku un tās mācīšanas īpatnībām pamatskolā un vidusskolā, kā arī izstrādātās metodiskās idejas skolotājiem par daiļdarba analīzes iespējām skolā.

1944. gadā K. Kārklīšs ar ģimeni devās bēgļu gaitās un nonāca Vācijā. Trimdas pirmajos gados viņš strādāja par skolotāju Fišbahas latviešu nometnes ģimnāzijā un bija latviešu literatūras vēstures profesors Baltijas universitātē Pinnebergā. Izceļojot līdzī netika paņemtas mācību un daiļliteratūras grāmatas, tāpēc profesors K. Kārklīšs jaunajai latviešu paaudzei skolā nepieciešamās zināšanas centās nodot ar trimdā sastādīto darbu trīs sējumos “Cittautu literatūru” vidusskolām (1948–1949). Viņa redakcijā iznāca “Metodisku rakstu krājums” (1947), kurā rodamas norādes angļu un vācu valodas, ģeogrāfijas, matemātikas, dabaszinātņu un citu mācību priekšmetu metodikā. Fišbahā tika izdota “Latviešu literatūras vēsture” četrās daļās (1946–1947), “Tīrtoniskais pantmērs latviešu dzejā” (1948), kā arī “Latviešu tautas dziesmu problēmas” (1948). Profesoram bija ļoti laba atmiņa, un viņš savus skolēnus pārsteidza ar daudzu rakstnieku darbu citātiem, “papildinot literāro vielu ar filozofu izteicieniem” (Metuzala-Zuzena 1990, 195). Dzīvojot svešumā, tapuši arī daži K. Kārklīņa dzejoļi. Viens no tiem ar nosaukumu “Mīla” veltīts viņa trešajai sievai Mildai Gundegai Kārklīņai, dzimušai Vitrunģa – skolotājai un literatūrzinātniecei (Kārklīšs 1945).

Mūža nogali profesors pavadīja ASV, kur ieradās 1951. gadā, taču slimības dēļ daudzas ieceras neistenojās. K. Kārklīņa mūžs aprāvās 1961. gadā Vašingtonā. Trimdā viņa veikums cildināts vairākkārt, bet Latvijā izdotajās enciklopēdijās un uzzīņu literatūrā K. Kārklīšs labākajā gadījumā ir vien pieminēts, un viņa darbība un mūža veikums nav nedz izvērtēts, nedz novērtēts. Taču viņš pieder pie 20. gadsimta pirmās puses pazīstamākajiem Latvijas pedagogiem, literatūrzinātniekiem un arī latviešu valodas un literatūras metodiķiem. Var tikai apbrīnot viņa darbaspējas un mūžā paveikto. Atbilde varbūt meklējama viņa teiktajā skolēniem Fišbahā neilgi pēc Otrā pasaules kara: “Visi nekad neiemācās vienādi daudz. Katrs nāk ar savu trauku: cits ar krūzīti, cits ar krūzi, cits ar spaini, vēl cits ar mucu. Vairāk nevienam nevar iedot, kā viņa traukā ieliet.” (Metuzala-Zuzena 1990, 195) Nav šaubu, ka profesors vienmēr tiecās pēc zināšanām ar lielāko trauku.

Līdzās pedagoģiskajam un zinātniskajam darbam K. Kārklīšs bija tēvs. Pirmajā laulībā dzimušās meitas iesāka studēt LU, taču dažādu iemeslu dēļ

diplomus neieguva. Vecākā meita Dzidra Kārklīņa, precēta Kronberga, studēja ģermāņu filoloģiju un apprecējās ar mākslinieku un aktieri Rūdolfu Jēkabu Kronbergu (LNA LVVA 2996. f., 10. apr., 48667. l., 6.–10. lp.).

Otrā meita Ārija Kārklīņa, precēta Šūmane, studēja dabas zinātnes un apprecējās ar juristu Kristapu Voldemāru Šūmani (LNA LVVA 7427. f., 1. apr., 18415. l., 3.–18. lp.). Palicis atraitis, K. Kārklīš apprecējās ar skolotāju Mildu Pommeri (LNA LVVA 7427. f., 13. pr., 777. l., 13. lp.). Abu laulība sākumā bija saskanīga, kaut gan skolotāja Milda Kārklīņa ienāca ģimenē, kurā bija divas nepilngadīgas jaunietes, un viņai, strādājošai sievietei, rūpju netrūka. 1931. gadā piedzima kopīgā meita Dina. Taču 1942. gada nogalē profesors apprecējās ar skolotāju un literatūrkritiķi, LU Baltu nodaļas absolventi Mildu Gundegu Vitrungu (LNA LVVA 7427. f., 1. apr., 2442. l., 31. lp.). Abu kopīgais Otrā pasaules kara nogalē dzimušais dēls Kārlis zaudēja tēvu, nenasniedzis pilngadību. K. Kārklīņa dzimta turpinās, un viņa paveiktais bagātina pēcteču dzīvi. Interesanti, ka mazdēls Juris Kronbergs ir pazīstams dzejnieks un tulkotājs. “Ar dziļu humānismu apveltītais profesors Kārklīš bija ieguvis plašas simpātijas latviešu akadēmiskajā saimē” (J. A. 1962, 4). Otrais pasaules karš mainīja Latvijas valsts un daudzu latviešu dzīvi, tāpēc par trimdā dzīvojošo K. Kārklīņu ilgus gadus viņa dzimtenē bija zināms visai maz. 2018. gadā būs profesora 130. jubileja, tāpēc viņa dzīvesgājuma izpēte un devums latvietībai ir aktualizējams un ierakstāms Latvijas vēsturē nākamībai.

Avoti un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 1632. f. (Izglītības ministrija (Rīga)), 1. apr., 9526. l. (Kārļa Kārklīņa skolotāja cenza lieta), 3.–14. lp.

LNA LVVA 1632. f., 1. apr., 11 882. l. (Eduarda Jāņa Lapiņa skolotāja cenza lieta), 2.–20. lp.

LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1362. l. (Kārklīš K. Lirika pamatskolā), 4.–20. lp.

LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1362. l. (Kārklīš K. Literārā darba saturs un forma), 21.–27. lp.

LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1364. l. (Kārklīš K. Par lirikas mācīšanu vidusskolās), 31.–52. lp.

LNA LVVA 2996. f. (Rīgas Prefektūras pasu lietu kolekcija), 10. apr., 48667. l. (Dzidras Kārklīņas (Kronbergas) pase), 6.–10. lp.

LNA LVVA 2996. f., 10. apr., 13 780. l. (Paulīnes Kārkliņas cariskās Krievijas pase), 2.–10. lp.

LNA LVVA 7427. f. (Latvijas Universitāte (Rīga)), 1. apr., 2442. l. (Studenta Kārļa Kārkliņa personāllieta), 2.–32. lp.

LNA LVVA 7427. f., 1. apr., 18415. l. (Studentes Ārijas Kārkliņas (Šūmanes) personāllieta), 3.–18. lp.

LNA LVVA 7427. f., 13. apr., 777. l. (LU docenta Kārļa Kārkliņa personāllieta), 4.–77. lp.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas A. Apīņa reto grāmatu un rokrakstu fonds RXA 377, 34.

Adamovičs, L. (1921) Cīņa par latviešu skolu Valmierā 1917. un 1918. gadā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 5: 479.

Adamovičs, L. (1921) Cīņa par latviešu skolu Valmierā 1917. un 1918. gadā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 6: 581–595.

Baltiņš, M., sast. (2004) *Latvijā aizstāvētās doktora disertācijas (1923–1944)*. Rīga: LU, 91 lpp.

Behterevs, V. M. (1910). *Apzinīgās darbības lokalizācija dzīvniekos un cilvēkā*. Valmiera: P. Liepa. 55 lpp.

Dēķēns, K., sast. (1927) *Latvijas Skolotāju savienība, 1917.–1927.: 10 gadu darbības atcerei*. Rīga: Latvijas Skolotāju savienība. 152 lpp.

Ērmanis, P., virsred. (1947). *Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums I*. Viļa Štāla apgāds, 1947, 155.–161. lpp.

J. A. (1962) Miris prof. Kārlis Kārkliņš. *Londonas Avīze*, Nr. 810: 4.

Kārkliņš, K. (1945). Mīla. *Vēstis: Fišbahas latviešu laikraksts*, Nr. 17.

Metuzala-Zuzena, E., red. (1990) *Atmiņu gaismā*. [Kalamazū]: RSI un CVSI audzēkņu puduris Kalamazū. 535 lpp.

Rītiņš, I. (1948–1953) *Draugi, līdzgaitnieki, paziņas*. 2. sēj. Hanava; Detroita, 627 lpp.

Elita Stikute, Alida Zigmunde

**The Activities of the Scientist and Pedagogue Kārlis Kārklīšs
(1888–1961) for Latvian Society**

Key words: Kārlis Kārklīšs, literary scholar, folklore, teaching methods of the Latvian language and literature, textbooks

Summary

While awaiting for the centenary of the foundation of the state of Latvia, it is important to honour those personalities who have cultivated the Latvian language and literature, prepared teachers who would in their own career continue the work of their predecessors. One of such personalities is Kārlis Kārklīšs who was born in 1888 in the township of Kauguri near Valmiera. As a son of a Latvian farm hand, K. Kārklīšs had to mount up the social ladder to get a decent education. After having graduated from the Teacher Training Seminary in Valmiera (1910), he worked as a teacher at two commerce schools in Valmiera until 1920. Afterwards he moved to Riga where he worked as a teacher but at the same time he began to study Latvian philology at the University of Latvia. Within 6 years he finished his studies, which was not easy as he was working as a teacher at Secondary School No. 3 and during his last semesters at Secondary School No. 2 and at the Teacher Training Seminary in Riga. In the years of his studies he wrote the book “Fundamental Course in Literature for Primary Schools” (1921) which has been revised and re-edited several times.

K. Kārklīšs dedicated his life to studying literature and education, and he wrote and published several important editions in these subjects. There are textbooks for the Latvian language for primary schools in the 1920–30s as well as research about the Latvian writers and poets Rūdolfs Blaumanis, Fricis Bārda (produced together with K. Kraujiņš), about Atis Kronvalds (together with A. Goba), and articles about Anna Brigadere, Apsīšu Jēkabs and others.

While he worked at the University of Latvia (1930–1944), K. Kārklīšs defended his doctoral dissertation about the writer R. Blaumanis (1940). K. Kārklīšs became professor at the University of Latvia (1943), but at the end of World War II he emigrated and worked for some years at the Baltic University in Pinneberg, Germany. There he wrote his books about the history of Latvian literature and a textbook for foreign literature as well as several poems. His final years he passed in the United States but due to his impaired health condition he did not manage to execute many of his plans.

K. Kārklīšs' life came to an end in Washington in 1961. The family of K. Kārklīšs is familiar to Latvian scholars, yet more research needs to be done concerning his personality and work.

Елена Сумко

Восприятие сельским населением сотрудников милиции как представителей советского права и законности (по материалам устной истории Северного Подвинья Беларуси)

Ключевые слова: милиция, участковый, устная история, сельское население, амбивалентность

В основу данной статьи легли устные воспоминания, записанные на территории Россонского, Полоцкого, Верхнедвинского районов Беларуси. Отличительной особенностью воспоминаний является их селективность, когда рассказчик вербально и эмоционально выделяет события, которые затронули его лично. Содержание устных рассказов отличается в зависимости от месторасположения деревни (вдали/вблизи от города), личного восприятия в контексте системы жизненных ценностей, материального и социального статуса рассказчика.

Органы внутренних дел (милиция) в глазах населения референтно олицетворяют порядок, установленный законом, являются наиболее «осязаемым» инструментом власти (Невирко 2006, 77). Характер отношений «милиция-население» отражает особенности правосознания населения и работников милиции, выступает в качестве показателя состояния взаимодействия «власть и народ», являясь своеобразным маркером отношения к государству на уровне повседневности.

В сельской местности, где жизнь регулировалась конкретными общественными отношениями, которые определялись государственными и традиционными нормами, где существовала определённая специфика правонарушений, самым близким представителем закона являлся участковый, который должен был решать вопросы, связанные с обеспечением порядка и профилактикой правонарушений, урегулированием конфликтов и т.д. Он был связующим звеном милиции и населения, гарантом защиты прав и свобод граждан. Участковый воспринимался как неотъемлемая часть властной вертикали, исполнитель официально установленных государственной властью правил поведения, а в традиционной картине мира любой представитель власти выступает как «чужак», человек по-

тенционально опасный. Тем более, что это представитель правоохранительных органов, от которого требовалась определенная работа, и связана она была, прежде всего, с ограничительной и карательной деятельностью. В то же время участковый продолжительный период времени жил среди этих людей и зачастую был сам выходцем из региона, в котором работал. Это, с одной стороны, давало участковому возможность для манёвров, когда он мог использовать соседские или родственные связи, а с другой — он становился заложником этих связей, что влияло на его поведение и исполнение служебных обязанностей. Это подтверждают материалы полевых исследований.

Например, рассказчица Фаина Савельевна Старовойтова (1935 года рождения) в деревне Горки Россонского района Витебской области вспоминала, что накануне свадьбы её сына приехал на лошади участковый из Россон, опрокинул бочки с самогоном и вылил всё спиртное. По её мнению, причиной приезда милиционера послужил чей-то донос. Отвечая на вопрос интервьюера, рассказчица подтвердила, что участковый не оштрафовал самогонщиков, ограничившись уничтожением запасов напитка (Старовойтова 2016).¹ В процессе беседы выяснилось, что участковый был местным, из соседней деревни, и проработал на своём участке долгое время. Примечательно, что Фаина Савельевна, несмотря на то, что праздник фактически был сорван участковым, отзывалась о нём как об очень хорошем человеке, который дружил с её детьми (Старовойтова 2016).² Данный пример демонстрирует, что участковый как представитель закона сделал то, что требовали служебные обязанности. Однако, руководствуясь соседско-родственными связями, он скорректировал применение правовой нормы. Необходимо отметить, что несмотря на ужесточение наказаний в связи с антиалкогольными и противосамогонными кампаниями сотрудники милиции в большинстве случаев, учитывая обстоятельства, личность виновника, ограничивались изъятием самогона и предупреждением.

Раздел по линии «свой-чужой» становился более или менее заметным в зависимости от определенных исторических обстоятельств. На про-

¹ Здесь и далее оригинальный текст интервью приводится в подстрочной сноске: — ...міліцыя прыехала, бочкі абярнула [речь идёт о самогоне]... З Расон на кані прыехаў... — нехта заявіў... буль-буль-буль... ён узяў і разарыў. — Не штрафаваў? — Не, выліў і ўсё.

² «Ён з дзіцямі маімі дружыў. Очень харошыя людзі былі. Такіх цяпер няма».

тяжении советского периода отношение к милиции и восприятие её обществом изменялось.

В начале 1920-х гг. для сельской местности было характерно выдвижение на должность местного жителя, которого все знали, а он, в свою очередь, действовал по справедливости, которая отвечала представлениям локального общества, и только затем — по закону. Это можно проследить по архивным материалам, которые содержат информацию о ходе кампаний по сбору налогов, когда волостной милиционер, зная о бедственном положении, пытался смягчить налоговое бремя и скорректировать наказание. Такое положение дел вызвало изменения в кадровой политике, а именно — власти стали практиковать перевод сотрудников в другие районы, далекие от места рождения, чтобы соседско-родственные связи не влияли на исполнение служебных обязанностей.

Если говорить о 1930-х годах, то в воспоминаниях всплывают сюжеты, связанные с применением репрессивных мер в ходе коллективизации, когда сотрудники милиции вместе со спецслужбами занимались поиском врагов в колхозах и привлекали к ответственности за посягательство на колхозную собственность, которое считалось тягчайшим правонарушением. Например, Селезнёва Лидия Александровна (1929 года рождения), отвечая на вопрос интервьюера о милиции, вспомнила рассказ старожил про арест человека, который, чтобы прокормить детей, украл колхозный горох, предназначавшийся для посева³.

В послевоенный период эта тема находит своё продолжение. Сюжеты, в которых сотрудники милиции ассоциировались прежде всего с ограничительными и наказательными мерами, также связаны с охраной колхозного имущества в первые послевоенные годы, когда ситуация с продовольственным обеспечением была очень тяжелая, а наказание — суровым. Софья Федоровна Малахова (1936 года рождения) вспоминала, что в деревне Мошница (Россонский район) трёх женщин приговорили к десяти годам тюремного заключения. Они работали на молотилке, и их преступление состояло в том, что они забрали отходы помола зерна⁴. На

³ «Ай тут казалі адзін.. даўно яго забралі. У яго колькі было? Пяцёра раят. Ён нейкім старшым быў. Давалі гарох сеяць. Дужа семяны не было. Ён семяну сабе ўкраў, дзяцей нада было карміць, а яго пасадзілі. Як пасадзілі, так і па сёгоднішні дзень. Да вайны гэта было.»

⁴ «Было ў нас у Мошніцы тры жаншчыны пасадзіўшы. Десяць гадоў ім далі. Яны, ну, некалі такая машына была, што малаціла зерне і яны не зерне ж укралі, а толькі

вопрос интервьюера о том, кто арестовал, Софья Фёдоровна ответила, что по заявлению председателя их забрала милиция⁵.

В процессе полевых исследований всплывает ещё одна тема, связанная с сотрудниками милиции в первые послевоенные годы — это история о ликвидации тех, кто сотрудничал с нацистами во время оккупации. Например, Шамёнок Клавдия Алексеевна (1933 года рождения) вспоминала о расправе над полицаем, который был из местных и прятался в лесу после ухода немцев⁶. Из рассказа следует, что парень некоторое время скрывался в лесу, а затем пришёл домой к девушке, с которой встречался во время войны и остался у неё. Она же, в свою очередь, попросила соседа съездить в город и рассказать о сложившейся ситуации. Клавдия Алексеевна в подробностях вспоминала, как утром приехали сотрудники милиции с винтовками, арестовали парня и сразу за деревней привели приговор в исполнение⁷. Затем милиционеры приказали отцу девушки похоронить «зятя». Клавдия Алексеевна вспоминала, что она с подругами в тот день не пошла в школу, так как было интересно, как это будет происходить.

Необходимо отметить, что в послевоенный период в органах милиции работало значительное количество бывших военных, партизан, которые не имели соответствующего образования и юридической подготовки, что накладывало отпечаток на исполнение обязанностей.

Содержание устных рассказов свидетельствует о том, что участковый оценивался в зависимости от того, какую позицию в те годы занимала семья. Основной темой, вокруг которой разворачивались конфликты, был самогон, который, с одной стороны, был источником доходов (Селзнёва 2016)⁸, а с другой — универсальным средством расчёта за предос-

што падмялі каля машыны гэтай, ну вот і па дзесяць гадоў далі. Яны адседзілі па тры гады і затым амністыя.»

⁵ «А хто іх арыштаваў? Председатель заявіў. Міліцыя забрала. Суд был».

⁶ «...сядзеў у лесе, як раз ужо маліны былі. Бабы і Тэкля (состоял с ней в отношениях во время войны. — Примечание автора) пайшлі іх сабіраць. Яна ўвідела і нічога нікому не сказала. І так яно і пайшло...»

⁷ «Утром ён яшчэ спаў. Прышлі два міліцыянеры з вінтоўкамі, паднялі яго з краваці, ён ужо ня куды не ўцякаў. Матка Тэклі дала яму буханку хлеба, нямецкую літровую бутылку малака... і яго павядуць у Дрысу. А яны вывелі яго за Юсцініянава і расстралялі.»

⁸ «Даўней гналі самагонку. Баяліся, у лесе заварывалі. Трэба было жыць. Прадавалі па-троху. Хлеба не за шта купіць, ні мукі купіць, нічога не было пасля вайны. Во як жылі. Дарма робілі. Калок і калок не запішыць, трудадзень. Во як.»

тавленные услуги. В повседневной жизни сельчане не проявляли неуважение к представителям власти. Однако случаи неподчинения имели место тогда, когда затрагивались материальные интересы, не последнюю роль играл и характер человека. Один из таких случаев был записан в деревне Казиминова Полоцкого района. Там жила женщина, которая строила дом, а самогон использовала в качестве расчёта за услуги. Кто-то из соседей заявил на неё. Пришёл участковый с понятыми и нашёл самогон. Однако обстоятельства сложились таким образом, что после составления акта участковый скорее всего не устоял перед предложением попробовать напиток, в результате опьянел и уснул (Палавая 2016)⁹. После пробуждения обнаружил, что в кобуре нет пистолета. Примечательным является пересказанный диалог между женщиной и участковым, в котором она акцентировала внимание на недостойном поведении представителя закона и говорила о том, что её может и оправдают, а вот участкового точно посадят, так как повел он себя не соответственно своей должности. На все уговоры она отвечала отказом (Палавая 2016)¹⁰. В результате участковый получил своё оружие и документы только после уничтожения составленного акта и вскоре после этого случая перевёлся в другой район.

Отношение к милиции с со стороны населения было неоднозначным. На вопрос о том, боялись ли милицию, ответы были разные. Одни отвечали, что боялись, и объясняли, что так повелось издавна; другие отвечали, что если соблюдать закон и не нарушать правила, то причин для страха не будет (Барташевич 2016)¹¹. Если проанализировать содержание устных рассказов, то боялись скорее милицию в целом. Некоторые за всю свою жизнь не сталкивались с представителями правоохранительных органов и даже не знали, как милиционеры выглядели (Малахова 2016).

Что касается ответов на вопрос, как участковый осуществлял свои обязанности, по закону или по справедливости, большинство отвечали

⁹ «Заявілі. Узялі панятных. Прыйшлі і знайшлі самагонку. Яна напаіла гэтага ўчастковага, так напаіла, што і панятныя напіліся, і самі напіліся — ўсе. І заснуў, акт злажылі, усё, а ён заснуў ў ёй. Яна ўзяла з кабуры пісталет выняла і ўсё. І вот... а тады добра далі бы. Ён устаў, цоп-цоп, нет пісталета. Ён адразу да яе.»

¹⁰ «Парві акт — аддам, не парвеш — табе больш будзе. Ты прыйшоў, панятных спаіў, самагонку найшоў, напіўся сам да бессознанія, не то што ты в прымер поставіў, а ты сам напіўся, а я ў цябе украў пісталет. Вот якая ваша міліцыя!»

¹¹ «Няхай той баіцца, калі хто нядобры. Чаго яё баяцца, калі ты не украў, не убіў?»

«по закону», однако во время беседы выяснялось, что под законом имелось в виду «по-человечески», «по справедливости». Например, Нина Титовна, которая работала учительницей в деревне Казимирова Полоцкого района, вспоминала, что какой-то период времени участковый снимал у неё комнату, на вопрос интервьюера, как он выстраивал отношения с людьми, отвечала, что «по-человечески: и рюмку разопьёт, на кулаки примерял, штрафы давал, а бывало и бутылку мировую разопьют» (Брикса 2016).

Большинство респондентов рассказывали, что участковый стремился разобраться в ситуации, учитывал характер человека, его слабости, обстоятельства случившегося. Барташевич Зинаида Ивановна из деревни Росица Верхнедвинского района вспоминала, что участковый жил напротив её дома, хорошо знал односельчан и понимал кто на что способен, с кем достаточно поговорить, а на кого и наручники надеть (Барташевич 2016)¹².

Таким образом, материалы полевых исследований показывают, что восприятие сельским населением сотрудников милиции как представителей советского права и законности в значительной степени зависело от конкретных исторических обстоятельств (послевоенное время, кампании по борьбе с самогоном, период застоя и кризиса и т.д.). С одной стороны, сотрудник милиции являлся представителем властной вертикали, исполнителем официально установленных государственной властью правил поведения, т.е. «чужим». С другой стороны, если речь шла об участковом, то он воспринимался как «свой чужой», с которым можно было договориться, на которого можно было повлиять, который действовал по обстоятельствам и мог самостоятельно определять меру совмещения закона и справедливости.

¹² «А што, еслі міліцыянер знае, што чалавек што-небудзь здзелаў, ну як сказаць, ну няхай дажа па пьянке. Бывае, што не пьяніца чалавек, добры, а ўзяў ды як-то і перапіў, і ўзяў хто-небудзь яму нядобрае, не па ўкусу сказаў, можа набедакурыць што-небудзь. Міліцыянер гэты тожа панімаець: ну, прышлося табе так. Канешне, еслі горкі пьяніца і не ўсякае ўсяго ў яго хватаець, так як кажуць, што і ўлупіць і наручнікі надзене.»

Список источников и литературы

(Барташевич 2016) Интервью с Зинаидой Ивановной Барташевич 1927 г. р., д. Росица Верхнедвинского района Витебской области Беларуси, сентябрь 2016 г., аудиозапись (на белорусском языке) хранится в личном архиве Е. В. Сумко.

(Брикса 2016) Интервью с Ниной Титовной Бриксой, 1926 г.р., д. Казимира Полоцкого района Витебской области Беларуси, июль 2016 г., аудиозапись (на белорусском языке) хранится в личном архиве Е. В. Сумко.

(Малахава 2016) Интервью с Софьей Фёдоровной Малаховой, 1936 г. р., д. Сакалище Россонского района Витебской области, июль 2016 г., аудиозапись (на белорусском языке) хранится в личном архиве Е. В. Сумко.

(Палавая 2016) Интервью с Маей Павловной Палавой, 1937 г. р., д. Казимира Полоцкого района Витебской области, июль 2016 г., аудиозапись (на русском языке) хранится в личном архиве Е. В. Сумко.

(Селезнёва 2016) Интервью с Лидией Александровной Селезнёвой, 1929 г. р., д. Кульнёва Россонского района Витебской области, июль 2016 г., аудиозапись (на белорусском языке) хранится в личном архиве Е. В. Сумко.

(Старовойтова 2016) Интервью с Фаиной Савельевной Старовойтовой, 1935 г.р., д. Горки Россонского района Витебской области, июль 2016 г., аудиозапись (на белорусском языке) хранится в личном архиве Е. В. Сумко.

(Шамёнок 2016) Интервью с Клавдией Алексеевной Старовойтовой, 1933 г. р., д. Жигули Верхнедвинского района Витебской области, август 2016 г., аудиозапись (на белорусском языке) хранится в личном архиве Е. В. Сумко.

Невишко Д. Д., Шинкевич В. Е., Горбач Н. А. (2006) Деятельность милиции в зеркале общественного мнения. *Социологические исследования*, № 2: 76–84.

Aļona Sumko

**Milicijas darbinieki kā padomju tiesību un
likumības pārstāvji lauku iedzīvotāju uztverē
(pēc Baltkrievijas Ziemeļu Podviņjes reģiona mutvārdu vēstures avotiem)**

Atslēgas vārdi: milicija, iecirkņa milicis, mutvārdu vēsture, lauku iedzīvotāji, pretrunas

Kopsavilkums

Tiesībsargājošās institūcijas tiek uztvertas kā sociāli politiskās sistēmas neatņemama daļa. Laukos iecirkņa milicis (*участковый*) ir iedzīvotājiem “pats tuvākais” likuma pārstāvis, attieksme pret viņu ikdienā ir sava veida marķieris iedzīvotāju valsts vērtējumam.

Padomju periodā milicijas nozīme sabiedrībā mainījās. 1920. gados bija raksturīga pazīstama cilvēka izvirzīšana milicijas darbinieka amatā, kurš rīkotos saskaņā vispirms ar vietējo taisnīguma izpratni un tikai otrām kārtām – atbilstoši valsts likumam. 1920. gadu beigās – 1930. gados situācija mainās politisko apstākļu ietekmē, ir vērojama “darbaļaužu vairoga” atsvešināšanās no tautas. Pēckara laikā veidojas milicijas darbinieka pretrunīgs tēls.

Lauka pētījumu materiāli liecina, ka stereotipi par miliciju veidojās lielā mērā vēstures apstākļu ietekmē (pēckara laikā, 60.–70. gadi, 80. gadi). No vienas puses, milicijas darbinieks ir varas pārstāvis, bet lauku iedzīvotāju tradicionālajā pasaules ainā jebkuras varas pārstāvis ir “svešais” – potenciāli bīstams cilvēks. No otras puses, iecirkņa milicis ilgu laiku dzīvoja starp šiem cilvēkiem, un bieži vien pats nāca no šīs vides.

Alena Sumko

**The Perception of Police Officers as Representatives of
the Soviet Law and Legality by the Rural Population
(based on the data on Paunochnaje Padzvinne in Belarus)**

Key words: police officer, local police officer, oral history sources, rural population, ambivalence

Summary

Law enforcement authorities have been perceived as an essential part of a socio-political system. In rural regions, a local police officer is the closest representative of the law, an attitude to them on the everyday life level is a marker of people's attitude to the state. During the Soviet period, the perception of a police officer changed. In the 1920s it was typical to nominate a

local person whom the people knew and who acted according to the justice accepted by the local community and only then according to the law. At the end of the 1920s–30s the situation changed due to the political circumstances, the distancing of the ‘workers’ shield’ from the people was observed. After World War II, the controversial image of a police officer was formed. The field survey data show that stereotypes of rural residents about the police were considerably influenced by the specific historical circumstances (the postwar period, 1960–70s, 1980). The farmers’ life was subjected to certain specific public relations determined by the state and the traditional norms. The oral history sources indicate that the image of a police officer has been characterized by ambivalence. On the one hand, the police was the representative of the authorities, and in the traditional worldview of the rural population any representative of the authority acted as an ‘alien’, a ‘stranger’, a potentially dangerous person. On the other hand, a local police officer lived among the people for a long time and often came from the same environment. It gave a possibility for maneuvers when a police officer as a representative of the authorities could use the neighborhood, kinship, but at the same time he became a hostage of the neighborhood relations and kinship, which in turn affected their behavior and official duty performance.

Vitālijs Šalda

Jēzus baznīcas latviešu draudze Pēterburgā

Atslēgas vārdi: luterānisms, Jēzus baznīca Pēterburgā, Jēzus baznīcas Pēterburgā latviešu draudze, labdarība

Par latviešiem Pēterburgā literatūra ir visai plaša, par šo tēmu ir jau rakstījuši dažādi pētnieki: vēsturnieki, kulturologi, filologi, muzikologi. Taču viņu uzmanību ir galvenokārt piesaistījuši trīs galvenie sižeti, kas saistās, pirmkārt, ar jaunlatviešu kustības darbinieku Jura Alunāna (1832–1864), Krišjāņa Barona (1835–1923), Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) u. c. veikumu Krievijas galvaspilsētā, īpaši ar “Pēterburgas Avīžu” (1862–1865) izdošanu; otrkārt, ar Pēterburgā izglītību guvušo latviešu zinātnieku, mākslinieku, mūziķu, ievērojamu sabiedrisko darbinieku sasniegumiem pašā Pēterburgā un arī ārpus tās; treškārt, ar Latgales atmodas aizsācēju, kuri gan ilgstoši mācījās, darbojās Pēterburgā, bet faktiski galvenokārt strādāja savas dzimtenes labā, Franča Trasuna (1864–1926), Franča Kempa (1876–1952), Kazimira Skrinčas (1875–1919), Vladislava Rubuļa (1887–1937), Nikodema Rancāna (1870–1933) u. c. devuma izvērtējumu.

Autora uzdevums ir cits, proti, parādīt t. s. ierindas cilvēku, gan turīgāko, gan mazāk vai pavisam mazturīgo, nacionāli orientēto sabiedrisko dzīvi Pēterburgā. Tika iecerēts skart trīs tēmas: 1) reliģisko organizēšanos, kura notika pēc konfesionāli etniska principa; 2) organizāciju (biedrību) darbību un 3) baltiešu (vidzemnieku un kurzemnieku) un inflantiešu (latgaliešu) attiecību jautājumu. Šajā rakstā būs runa tikai par luterāņu Jēzus baznīcas draudzi Pēterburgā, ar kuras izveidi arī sākās latviešu nacionālā organizēšanās Krievijas galvaspilsētā.

Raksts sagatavots galvenokārt uz tā laika latviešu presē, kalendāros un atsevišķu publicistu Jāņa Sandera (1858–1951), Pētera Šternmaņa (?–1891) izdevumos atrodamo ziņu pamata.

Latvieši Pēterburgā ieradās jau kopš Pētera I valdīšanas laikiem, bet lielākā skaitā – Katrīnas II laikā. Masveidā viņi Pēterburgā nokļuva, kad Baltijā tika ieviesta rekrūšu sistēma (1793. gadā Vidzemē, 1794. – Kurzemē un 1797. – Latgalē).

Protams, ne visi Pēterburgas latvieši bija luterāņi. Daļa, kaut mazākā, piederēja pie pareizticīgo, katoļu draudzēm. 20. gadsimta sākumā Pēterburgā darbojās 8 katoļu dievnami. Katoļu draudzēs iesaistījās arī pilsētā nonākušie

latgalieši. Kad 19. gadsimta 50. gados iesākās baptistu kustība – 1897. gadā Lejaskurzemē bija 90 baptistu draudžu ar 6 500 draudžu locekļiem (Baznīcas un ticības), daži tās piekritēji aizbrauca arī uz Pēterburgu. 1895. gadā nodibinājās Pēterburgas baptistu draudze, kurā vēlāk bija ap 150 locekļu (Krasnaiss 1938, 147). Taču citu, ne-luterāņu konfesijai piederošie latvieši sava mazā skaita dēļ nevarēja organizēties pēc etniskā principa, kā to spēja luterāņi.

Jau 19. gadsimta sākumā Pēterburgā gvardē un flotē dienēja daudz latviešu karavīru, kas parasti piederēja Evaņģēliski luteriskajai baznīcai, tāpēc varas iestādēm tiem vajadzēja gādāt dievkalpojumus latviešu valodā.

Pēc vācu autoru datiem, jau 18. gadsimta pirmajā ceturksnī Pēterburgā izveidojās četras vāciskas luterāņu draudzes, bet 20. gadsimta sākumā Pēterburgā darbojās 13 luterāņu draudzes, no tām 11 vāciskas, tai skaitā viena igauņu-vāciešu un viena latviešu-vāciešu (Geschichte). Interesanti, ka šī latviešu-vāciešu draudze radās kā latviešu draudze, tikai vēlāk tai pievienojās vācieši. Darbojās kopīga baznīcas padome, bet vienas baznīcas telpās uzturējās divas pēc etniskā principa sadalītas draudzes, kam tika noturēti atsevišķi dievkalpojumi.

Notikumu secība bija šāda: sākotnēji latviešu karavīri, nesaprotot valodu, kurā notika dievkalpojumi, pie dievgalda gāja kurš vācu, kurš somu baznīcā. 19. gadsimta sākumā apmeklēja t. s. “kadetu-kara” baznīcu (muižnieku kadetu korpusu ķeizariene Anna Ioanovna (1693–1740) nodibināja Krievijas armijas virsnieku sagatavošanai 1731. gadā. Tā kā korpusa audzēkņu vidū bija daudz Baltijas muižniecības atvašu, pie tā tika nodibināts luterāņu mācītāja amats. Viņa turētos dievkalpojumus sāka apmeklēt arī gvardes pulku karavīri un apkārtējos kvartālos dzīvojošie luterāņi). Pie kadetu korpusa jau 1831. gadā tika nodibināta luterāņu draudze, kuru 1834. gadā nosauca Sv. Mihaila vārdā (Немцы).

No 1801. gada igauņu (ticamāk gan – vācu) mācītājs H. Heinemērs (*Heinrich Heinemeyer*), kurš prata arī latviski, “kadetu-kara” baznīcā turēja dievkalpojumus arī latviešiem. Pēc vienām ziņām, visu periodu no 1801. līdz 1835. gadam igauņu mācītājs sestdienās sacīja sprediķi arī latviešiem, bet pēc citām, pēc autora domām, ticamākām, H. Heinemēra pēcnācēji (*Friedrich Samuel Seider, Michael Lundberg*) neprata ne igauņiski, ne latviski, un abu tautību karavīri faktiski palika bez garīgas aprūpes (S. 1883; [J. Sanders] 1910, 3).

Luterāņu skaita, draudžu pieaugums Krievijā spieda valdību 1818. gadā paziņot par vienotas Evaņģēliski luteriskās baznīcas izveidi. 1819. gadā pēc Vācijas valstu un baznīcas attiecību parauga tika izveidota luterāņu Ģenerāl-

konsistorija, kuru administratīvi pārzināja Iekšlietu ministrija. Tomēr baznīcas organizācija ieilga. Tikai 1832. gadā ķeizara Nikolaja I (1796–1855) valdība izdeva Evaņģēliski luteriskās baznīcas Krievijā statūtus, pēc kuriem atbilstoši Krievijas impērijas likumiem imperators kļuva arī par šīs baznīcas galvu (Религии).

1832. gadā (citi dati – 1831. gadā) tika iecelts igauņiem un latviešiem kopīgs divīzijas mācītājs H. Kobke (*Heinrich Köbke*), kurš “daudz maz” prata abas valodas. Viņš gavēņa laikā, vēlāk vienreiz mēnesī “kā varēdams” nolasīja dievvārdus. Taču H. Kobke drīz amatu atstāja, viņa pēctecis mācītājs G. Reinfelds (*Georg Ernst Paul Reinfeldt*) latviski runāt neprata ([J. Sanders] 1910, 3; Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu 1888, 20).

Tad nu 12 gvardes apakšvirsnieki-latvieši rakstiski vērsās pie iekšlietu ministra ar lūgumu iecelt tiem latviešu mācītāju. Par to viņi tika sodīti ar 2 nedēļu arestu kā disciplīnas pārkāpēji. Tomēr neilgi pēc tam troņmantnieks, vēlākais Aleksandrs II (1818–1881) Ziemas pili mēteļa kabatā atrada gvardes karavīru-latviešu vārdā rakstītu līdzīgu lūgumu, kurš tika nodots imperatoram Nikolajam I. Viņš lika lietu izmeklēt. Rakstītāju neatrada, bet iesniedzēju (kabatā ielicēju) Bertulu Andersu no Vidzemes, kas bija nesis sardzes dienestu Ziemas pili, gan. Viņš tika ieslodzīts cietumā. Izmeklēšana turpinājās 3 mēnešus, līdz 1835. gada 15. janvārī tika izdota ķeizara pavēle iecelt latviešiem atsevišķu gvardes divīzijas mācītāju. Tad arī Bertuls Anders tika atbrīvots. Par pirmo latviešu mācītāju Pēterburgā iecēla J. fon Knierimu (*Johann Wilhelm von Knierim*). 1835. gada 8. martā viņš tika stādīts priekšā draudzei, kurā kalpoja no 1835. līdz 1849. gadam (1910. gadā Pēterburgas latvieši svinēja 75. gadu jubileju, kopš 1835. gada 8. martā notika J. fon Knierima kā pirmā latviešu mācītāja stāšanās amatā). Viņa oficiālais nosaukums bija “gvardes divīzijas mācītājs”. Bertuls Anders tika ievēlēts par pirmo ķesteri. Pirmie dievkalpojumi notika jau minētajā kadetu baznīcā. 1835. gadā latviešiem ierādīja mazu baznīciņu pilsētas nabagmājā pie Smoļņijas klostera (*церковь св. Марии при Градских богадельнях*), kur dievkalpojumi notika līdz 1846. gadam. Bez karavīriem tos apmeklēja arī Pēterburgā dzīvojošie latviešu civilisti, kaut sieviešu bija maz. 1835. gadā pie dievgalda devās 91 sieviete (Šternmanis 1868, 16; [J. Sanders] 1910, 3–10; Baltijas Vēstnesis, 1883, 8. marts; Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu, 1888, 20, 21). Pēc 19. gadsimta pirmās puses latviešu preses ziņām, par Smoļņijas krastmalas (*Смоляная набережная* – Ņevas kreisā krastmala) rajonā esošo lūgšanas namu, kurā darbojās latviešu luterāņu draudze, to redzējušie “teic, ka smuka baznīca, un paši latvieši arī

tai apgādātāji un priekšnieki” (F. R.). Pēdējo apgalvojumu gan, kā šķiet, var apšaubīt.

Pie dievgalda ejošo latviešu, kuri tika uzskatīti par draudzes locekļiem, skaits pakāpeniski pieauga: 1836. gadā to bija 832, 1846. – 1 262, 1850. – 1 800, to vidū arī daži vācieši ([J. Sanders] 1910, 4–6; S. [J. Pliekšāns] 1886, 20. novembris; *Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu* 1888, 20–21). Acīmredzot latviešu plašāku došanos uz Pēterburgu ietekmēja tas, ka 1846. gadā Vidzemes zemnieki saņēma atļauju izceļot ārpus savas guberņas robežām. Tiesības legāli izbraukt no saviem pagastiem Kurzemes zemnieki ieguva 1858. gadā. Izbraukšana pieauga pēc vispārējās dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā un 1863. gada Vidzemes pasu likuma pieņemšanas (Mēs esam).

Acīmredzot iegūtās baznīcas telpas bija par šauru, un jau 1840. gada Ziemassvētkos tika sarīkota pirmā “kolekte” (ziedojumu vākšana) jaunceļamai latviešu baznīcai. Tā kā draudzes locekļi bija pārsvarā trūcīgi, baznīcas uzcelšana par draudzes līdzekļiem, bez valsts palīdzības nebija iespējama.

Tāpat kā luterāņu draudzēs Baltijā, kur to patrons jeb aizgādānis skaitījās vietējais muižas īpašnieks, 1842. gada 23. oktobrī par draudzes patronu tika ievēlēts Kavaliērgardu pulka komandieris ģenerālmajors barons Ā. fon Fitinghofs (*Adam Christoph Johann von Vietinghoff – Scheel, Фитингоф Иван Андреевич*, 1791–1871), kurš daudz paveica, lai savāktu līdzekļus jaunas baznīcas ēkas uzcelšanai. Kā rakstīts 1868. gada izdevumā, viņš izgādāja palīdzību no “Kurzemes un Vidzemes lielkungu biedrības (acīmredzot bruņniecības – V. Š.)” (Šternmanis 1868, 16). Arī pats ķeizars un viņa radi ziedojuši līdzekļus latviešu baznīcas būvei. No draudzes locekļiem visvairāk ziedoja bijušais apakšvirsnieks, vēlāk ierēdnis (pēc citām ziņām – tirgotājs) Pēteris Jānis (1787–1854). Ja cars iedalīja baznīcas celtniecībai 12 tūkstošus rubļu, tad Pēteris Jānis – 10 tūkstošus (Церковь Христа). Arī Baltijas draudzēs tika vākti ziedojumi latviešu baznīcai Pēterburgā. 1845. gada novembrī par 8 300 rubļ. tika nopirkts zemes gabals ar ēku. Tas bija koka nams, kuram vienā pusē ierīkoja mācītāja dzīvokli, otrā pusē – telpas baznīcai. 1846. gada 6. oktobrī tajā tika iesvētīta lūgšanu zāle. Kā konstatēts presē, “visas baznīcas darīšanas tika izdarītas kādā vienkāršā mājā” (S. 1883).

Taču arī šīs telpas bija šauras, tāpēc 1848. gada jūnijā tika likts pamatakmens jaunai baznīcai. To projektēja arhitekts V. Morgans (*Василий Егорович Морган*, 1800–1859), bet celtniecību vadīja entomologs (kukaiņu pētnieks) un arhitekts O. Bremers (*Оттон Васильевич Бремер*, 1812–1873). Baznīcas telpas bija paredzētas 400 dievlūdēju uzņemšanai (Лютеранская церковь).

1849. gada 3. jūlijā uzcelto vienkāršo dievnamu iesvētīja toreiz vēl Dobeles mācītājs J. fon Rihters (*Julius Wilhelm Theophil von Richter*, 1808–1892), kurš 1845. gadā bija iecelts par konsistorijas locekli. Baznīca un draudze ieguva Jēzus vārdu (krieviskais nosaukums – церковь *Христа Спасителя*) ([J. Sanders] 1910, 9–10).

1899. gadā tika atzīmēta 50 gadu jubileja, kopš baznīca bija uzbūvēta un iesvētīta (Ziņas par Pēterburgas, 1902). 20. gadsimta sākumā laikraksts “Pēterburgas Avīzes” konstatēja: “Pēterburgas latviešu centrs vienmēr lielākā vai mazākā mērā bijusi viņu baznīca. Sākumā, kā tas arī nemaz citādi nevarēja būt, viņa bija vienīgā šejienes latviešu pulcinātāja” (Par Pēterburgas 1903).

Var uzskatīt, ka latviešiem ar ātru baznīcas celtniecību bija paveicies, jo 1839. gadā (citas ziņas – 1841. gadā) Pirmajā kadetu korpusā esošā luterāņu Sv. Mihaila baznīca tika slēgta. Vāciešu draudzes daļa saglabāja Sv. Mihaila draudzes nosaukumu, izveidoja savu Sv. Mihaila baznīcu privātās telpās, kuru iesvētīja 1842. gadā, bet tikai 1874.–1876. gadā tika uzcelta speciāla Sv. Mihaila baznīcas ēka (Лютеранская Церковь). Arī igauņiem nācās divdesmit gadus izmantot citu draudžu dievnamus, un tikai 1860. gadā viņu draudzei tika iesvētīta sava Sv. Jāņa baznīca (*Peterburi*).

Drīzumā sakarā ar veselības stāvokļa pasliktināšanos J. fon Knierims atteicās no draudzes vadības. 1849. gada februārī viņa vietā konsistorija iecēla M. Konradi (*Moritz Conradi*). Viņš gan nostrādāja tikai nedaudz vairāk par gadu, 1850. gadā pārceļoties darbā uz Jelgavu. Par mācītāju Jēzus baznīcas draudzē kļuva jau minētais J. fon Rihters, kurš stājās amatā 1850. gada 20. oktobrī līdz 1871. gadam. Viņš bija ļoti aktīvs, centīgs garīdznieks un sabiedriska darbinieks, kurš vēlāk kļuva par superintendentu, bīskapu, Ģenerālkonsistorijas viceprezidentu (BBL digital – Richter). Viņa laikā baznīcā pieauga draudzes locekļu – vāciešu skaits un faktiski izveidojās divas draudzes, jo dievvārdi tika turēti un ticības lietas kārtotas divās valodās: latviešu un vācu. Vāciešu skaits draudzē 20. gadsimta sākumā sasniedza 7 000.

Daudzo reliģisko un sabiedrisko pienākumu nasta neļāva J. fon Rihteram visus spēkus veltīt Jēzus draudzei, tāpēc tika gādāti palīgmācītāji adjunkti. Ilgāku vai īsāku laiku darbojās: 1851.–1853. gadā R. Girgensons, 1853.–1859. gadā E. Hercenbergs (*Eduard Christiph Herzenberg*), 1859.–1861. gadā H. Štāls (*Hermann Stahl*), 1861.–1869. gadā K. Šillings (*Carl Friedrich Woldeemar Schilling*, 1834–1869). 1865. gadā J. fon Rihters K. Šillingam uzdeva “apkalpot” latviešu draudzi. Pēc viņa nāves no 1869. līdz 1883. gadam to veica G. Zēbergs (*Georg Theodor Seeberg*) ([J. Sanders] 1910, 11, 15).

Pēc Ā. fon Fitinghofa draudzei bija vēl vairāki patroni, ģenerāļi un vācu dižciltīgie, taču tādas lomas kā baronam Ā. fon Fitinghofam viņiem vairs nebija. 1893. (1895?) gadā nomira pēdējais no viņiem senators A. fon Štakelbergs (*Alexander Christoph von Stackelberg, Александр Карлович Штакельберг*, 1818–1895?), kura lielākais veikums bija “Visaugstākās [ķeizara]” dāvanas “6 000 rbļ. lieluma, priekš bāriņu nama būves” izgādāšana (Ziņas par Pēterburgas 1902). Jauna patrona vēlēšanas neizdevās, un draudze palika bez tāda.

J. fon Rihtera vadībā draudze izvērša vārienīgu sabiedrisko darbību. Jau 1851. gadā baznīcas ēkā tika atvērta skola ar 20 – 30 skolniekiem ([J. Sanders] 1910, 10).

Ap 1860. gadu baznīcas telpas draudzei kļuva par šaurām, un 1865.–1866. gadā notika baznīcas pārbūve, kas izmaksāja 10 000 rbļ. Pēc arhitekta N. Benua (*Никола́й Лео́нтьевич (Людóвикович) Бенуа́*, 1813–1898) projekta tai uzbūvēja torni ar zvanu, piebūvi pie altāra, kā arī ierīkoja divstāvu balkonu zālē, kas palielināja iespējamo apmeklētāju skaitu līdz 500 cilvēkiem. Drīz balkonā tika iebūvētas arī ērģeles (Лютеранская церковь).

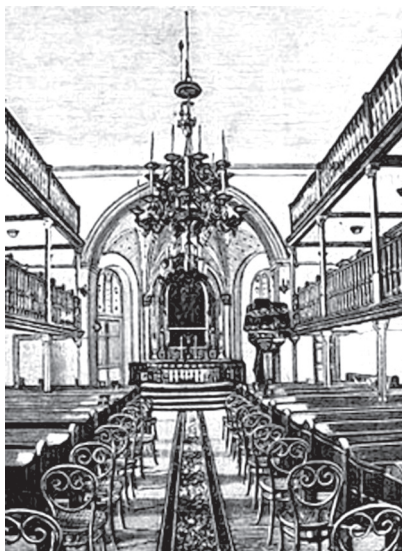
1867. gadā par 15 000 rbļ. tika nopirkta ēka, kurp pārcēla skolu un bāreņu namu, ko decembrī J. fon Rihters iesvētīja. 1868. gadā skolā mācījās gan vācu, gan latviešu bērni. Ar viņiem strādāja 4 “skolmeistari” un 2 “guvernantes” (ir arī citi skaitļi: 3 skolotāji un 2 skolotājas, 4 skolotāji un 1 guvernante, kas acimredzot tikai liecina par mainīgo skolnieku skaitu). Ēkas iegāde bija notikusi lielākoties par vācu draudzes locekļu saziņotiem līdzekļiem. Skolotājus un guvernantes, kuri apmācīja kā vācu, tā latviešu draudzes locekļu bērnus, algoja Kurzemes un Vidzemes muižniecība. Abu tautību bērni mācījās kopā gan vācu, gan krievu valodu, latviešu bērni atsevišķi tikai “lasīšanu un galvas pātarus pa latviski”. Otrā klasē mācīja arī ģeogrāfiju, aritmētiku, dabaszinātņu pamatus. Abās klasēs kopā bija 69 skolēni (no tiem 59 mācījās bez maksas). Latviešu vecāki bija 26 bērniem. Bāriņu iestādē mita 18 bērnu (Šternmanis 1868, 16; [J. Sanders] 1910, 13; Ziņas par latviešu 1868).

1881.–1882. gadā pēc arhitekta V. Šretera (*Виктор Алекса́ндрович Шрётер*, 1839–1901) projekta blakus baznīcai tika uzcelts piecu stāvu īres nams, kur faktiski izvietojās pie draudzes pastāvošās labdarības iestādes: trūcīgo patversme, lēti dzīvokļi un tirdzniecības skola. Celtniecība izmaksāja 25 000 rbļ., pēc tās pabeigšanas draudzei palika 20 000 rbļ. liels parāds. 1910. gadā pēc arhitekta A. Bubira (*Алексе́й Фёдорович Бубы́рь*, 1876–1919) projekta šai ēkai piebūvēja mansardu un uzcēla vēl vienu īres namu. Uz

1898. gada Ziemassvētkiem baznīcā tika ierīkots elektriskais apgaismojums, kas izmaksāja 3 144, 97 rbļ. ([J. Sanders] 1910, 22; Ziņas par Pēterburgas 1902; Лютеранская церковь).

1. attēls. Jēzus baznīca Pēterburgā, ārskats. 19. gadsimta gravīra¹

2. attēls. Jēzus baznīca Pēterburgā, iekšējais interjers. 19. gadsimta gravīra²

1868. gada sākumā “Latviešu Avīzēs” tika publicēts raksts “Ziņas par latviešu draudzi Pēterburgā”, no kura izriet, ka tā autors jau piecus mēnešus darbojās kā mācītājs Jēzus draudzē. Visticamāk, ka tas bija G. Zēbergs, lai gan 1910. gadā izdotajā Pēterburgas Latviešu Jēzus draudzes vēsturē norādīts, ka viņš nomainīja K. Šillingu tikai pēc tā nāves 1869. gadā. Pēc rakstā teiktā, draudzē pie dievgalda bija gājuši gandrīz 2 000 cilvēku, lielākā draudzes locekļu daļa joprojām bija karavīri, “kas vienreiz pa gadu pie svētku vakarēdiena top dzīti un citādi nenāk pie mācītāja”. Minētā raksta autors uzskatīja,

¹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ru/thumb/6/66/Church_of_Jesus_Savior1.jpg/250px-Church_of_Jesus_Savior1.jpg (16.06.2016)

² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ru/thumb/d/dc/Church_of_Jesus_Savior2.jpg/250px-Church_of_Jesus_Savior2.jpg (16.06.2016)

ka pavisam draudzē varētu uzskaitīt ap 2 100 locekļus, kuri dzīvoja ne tikai pašā Pēterburgā, bet arī “iekš ķeizara pilīm Carskoje selo, Gatčinā, Pēterhofā, Krasnoje selo”.

Reizē avīzes lasītāji tika brīdināti nedoties uz Pēterburgu meklēt darbu un iztiku, jo pēc dzimtbūšanas atcelšanas Krievijā “brīvību dabūjušie”, īpaši no 1867. gadā badu cietušajām Novgorodas un Vologdas guberņām, kā arī “Fiņņu zemes”, “tāpat ir domājuši un šē šurp atnākuši, un nu šē vairāk tādu, kas darbu meklē, nekā tādu, kas strādnieku pagēr un caur to strādniekus par lētu maksu var dabūt, bet rupja maize maksā 3 līdz 4 kapeikas mārciņā”. Par latviešu izredzēm Pēterburgā bija teikts: “Tādi vien šē uz priekšu varēs tikt, kas jau ar kungiem šurp nāk un kam Pēterburga paliek pazīstama, kas valodu šē izmācījušies: bet ja kas arī mājās krievu valodu būtu mācījies un nav pāragadus šē bijis, tam reti izdosies.” Brīdinājuma neievērošana varēja atsaukties uz Jēzus draudzi, jo līdzņemto naudu iztērējušie un darbu nedabūjušie latvieši “nāk palīdzību prasīt no mācītāja un no draudzes”, kuri ne ar ko citu nevarēja līdzēt, kā “biļeti uz eizenbānes pirkt un viņus atkal uz mājām sūtīt”. Piecos mēnešos, kamēr raksta autors dzīvoja Pēterburgā, draudze bija izdevusi 36 rbl. un 50 kapeikas palīdzības, “zināms tiem, kas pie šīs draudzes pieder”. “Svešiem mēs nedodam, kamēr viņi tik tukši palikuši, ka arī visas savas drēbes pārdevuši, tad mēs viņus sūtām uz mājām ar ceļa naudu, jo mums pašiem draudzē tik daudz nabagu, ka arī tiem knapi vien varam dot” (Ziņas par latviešu 1868).

Pēc “Pēterburgas Kalendara uz 1889. gadu” vērtējuma, no 1865. gada apstājās Jēzus baznīcas latviešu draudzes augšana. Gan 1870., gan 1886. gadā draudzē bijis ap 2 000 locekļus. Tas tika skaidrots ar to, ka kļuvis mazāk karavīru, dienesta laiks saīsināts, ap 1860. gadu sācies “pārvācošanas laiks”. Visu vācu draudžu gadu pārskatos bija atrodami latviski uzvārdi ar vāciskām galotnēm. “Kalendārī” bija lasāma arī gaušanās par latviešu asimilēšanos. Kā zināms, ja citas konfesijas pārstāvis Krievijā nodibināja ģimeni ar pareizticīgo, bērniem pēc likuma bija jātiek audzinātiem pareizticībā. Atrodama arī nožēla par to, ka, latviešiem apprecoties ar igauņiem, somiem, zviedriem, bērni tāpat lielākoties runā tikai krieviski, pieder pie Marijas baznīcas luteriskās krievu draudzes (Pēterburgas Kalendāris uz 1889. gadu 1888, 21).

Citu, krietni lielāku Jēzus draudzes locekļu skaitu 1886. gadā “Dienas Lapā” nosauca toreizējais students Jānis Pliekšāns (1865–1929), kurš vēlāk kļuva par pazīstamu dzejnieku Raini. Viņš rakstīja, ka latviešu skaits, kuri piederēja Jēzus baznīcas draudzei, sniedzās jau līdz 3 500, viņu vidū ap 800 karavīru. Tika vērtēts, ka bez šiem Jēzus draudzes locekļiem pilsētā dzīvo “vēl ne mazāk kā 700 tādu tautas brāļu, kuri turas pie šeit pastāvošajām vācu

draudzēm” (S. [Jānis Pliekšāns] 1886). Arī J. Pliekšāns atzīmēja t. s. “kaunīgo latviešu” pastāvēšanu Pēterburgā. Vieni no tiem atzīstot savu piederību latviešu tautai tikai svētku reizēs, citi esot vācu tautības sievu ietekmēti, trešo “attālināšanās no Jēzus draudzes ir notikusi ar nodomu panākt dažus materiālus labumus. Gandrīz visas Pēterburgas vācu baznīcas ir bagātas un spēj tādēļ nabagiem draudzes locekļiem sniegt it krietnu palīdzību. Bez tam pie katras vācu draudzes pastāv it krietnas skolas, iz kurām lielākai daļai ģimnāzijas mācības kurss un tiesības. Šinīs skolās top it sevišķi draudzes locekļu bērniem dažādas atvieglināšanas sniegtas, par piemēru, nabagu vecāku bērni tiek atsavināti no skolas naudas u. t. t. Visus šos apstākļus daži latvieši ir iegaumējuši un tādēļ pieslējušies vācu baznīcu draudzēm” (S. [Jānis Pliekšāns] 1886).

Vēl pēc dažiem gadiem – 1891. gadā – Jelgavas avīzes “Tēvija” korespondents Auziņu Kārlis vērtēja, ka tikai puse no “kādiem 4 – 5 000 latviešu” Pēterburgā piederēja latviešu Jēzus baznīcai, visi citi – dažādām vācu draudzēm. Viņš arī paskaidroja, kāpēc visi latvieši nesaistījās ar savu, latviešu draudzi. Vieniem tā nebija ērti sasniedzama, citi “pēc tradīcijas” negribēja mainīt ierasto draudzi, trešie sakot: “Labāk piederēt pie lielas un bagātas vācu draudzes, nekā pie panabagās latviešu draudzes. No bagātas draudzes mums atlec lielāki labumi, lielāks pabalsts vajadzības brīdī.” (Auziņu 1891) Jāatzīst, ka šo trūcīgāko latviešu spriedumā bija sava loģika.

Tādējādi tā latviešu “pārvācošanās” Pēterburgā, par kuru runāja “Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu”, tāpat kā Baltijā, bija saistīta nevis ar pakļaušanos kādiem spaidiem, bet ar daļas toreizējo latviešu cīņu pēc labklājības. Tā laika publicisti uzskatīja, ka vācu draudzēs sastāvošie latvieši, kas tika saukti par “pusvāciešiem”, parasti bija “vairāk turīgi”, tāpēc varētu palīdzēt latviešu draudzei uzturēt skolu, nabagus, bāriņus. Varēja lasīt aicinājumu Jēzus draudzes locekļiem, kam radi sastāvēja vācu draudzēs, “atgriezt” tos pie latviešu draudzes (Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu 1888, 21; Pēterburgas kalendaris 1890. gadam 1889, 22).

Pēc autora domām, vajadzētu īpaši uzsvērt, ka 19. gadsimta vidū latvieši, spriežot pēc preses, biežāk pārvācojās, nekā pārkrievojās. Tikai 20. gadsimta pirmajā desmitgadē laikrakstos bija lasāms, ka viena daļa latviešu Pēterburgā pārkrievojusies (-ms 1909). Tas ir interesants fenomens. Acīmredzot pilsētā ar krievu iedzīvotāju vairākumu ļoti svarīgas bija tieši reliģiskās un kultūras saites, kas ienācējiem nāca līdzī no Baltijas guberņām. Cik saprotams, ievērojama loma bija arī materiālajiem faktoriem. Domājams, ka derētu vēl papētīt

dziļāk, kāpēc sākotnēji Pēterburgā latviešos straujāk norisa pārvācošanās, nevis pārkrievošanās.

Jēzus baznīcas darbībā uzskatāmi parādījās etniskās pretrunas. Starp vāciešiem un latviešiem pastāvēja nesaskaņas par baznīcas padomes, kura rīkojās ar baznīcai piederošajām materiālajām vērtībām, sastāvu. 1871. gadā bija izdots Ģenerālkonsistorijas rīkojums nodrošināt arī latviešu klātbūtni padomē. Taču starp tiem bija maz izglītotu un turīgu cilvēku, kam varētu uzticēt baznīcas mantas pārvaldīšanu. Faktiskie noteicēji bija vācieši. 1878. gadā tika izdots Iekšlietu ministrijas rīkojums ievēlēt baznīcās padomē pa 6 locekļiem no vācu un latviešu draudzēm. Strīdus gadījumos izšķirošais vārds piedērēja kopīgi ievēlētām padomes priekšsēdētājam. Līdz 1887. gadam tas bija vācietis. Kā savās atmiņās, kuras glabājas Rakstniecības un mūzikas muzejā un kuras jau mūsdienās ir izmantojis Aldis Upmalis, (Upmalis 2003, 14), rakstījis Pēterburgas iedzīvotājs, skolotājs un latviešu izdevumu cenzors Mārtiņš Remiķis (1845–1921), mācītāja G. Zēberga darbības laikā Jēzus draudzei nepiedēdēja neviens daudz maz izglītots latvietis, tāpēc noteicēji baznīcas padomē bija vācieši ar tās priekšsēdētāju Vidzemes muižnieku fon Brimmeru (*von Brümmer*) priekšgalā. Padomes vācu locekļi par saviem latviešu līdzbiedriem bez latviešu draudzes sapulces piekrišanas izvēlējās “pavisam neizglītotus un rakstīt neprotošus vīrus”. Tad M. Remiķis un vēl kāds latvietis Zeltiņš no Valsts naudas kaltuves Zelta apsardzes rotas uzrakstīja un baznīcas Ģenerālkonsistorijai iesniedza sūdzību par šādu vācu izrīcību. Konsistorija pieņēma lēmumu sasaukt draudzes sapulci, vācu padomei nepiedaloties. Tajā par padomes locekļiem ievēlēja M. Remiķi, par kuru savā laikā Kr. Valdemārs bija izteicies: “viņš ir gatavais aitasgalva, bet citādi nav ļauns” (Valdemārs 1997, 477), un vēl piecus izglītotus latviešus (vienu ierēdni un piecus amatniekus). Nākamajās baznīcas padomes vēlēšanās, kad tika vēlēti seši vācu un seši latviešu padomes locekļi, starp vācu puses pārstāvjiem tika ievēlēts arī kāds latvietis, kurš līdz tam bija turējies pie vācu draudzes, tāpēc par baznīcas padomes priekšsēdētāju kļuva M. Remiķis un par sekretāru – ģimnāzijas skolotājs un rakstnieks Dāvids Pelcs (pseud. Kažoku Dāvis, 1850–1913). Šāds latviešu pārsvars padomē saglabājās līdz pat Februāra revolūcijai. Kad 1902. gadā M. Remiķis izstājās no baznīcas padomes, viņa vietu ieņēma ārsts Oskars Voits (1866–1959).

Domājams, ka aprakstītais pavērsiens baznīcas padomes sastāvā un arī darbībā nevarētu notikt bez vācu draudzes sašķelšanās. Jau 1875. gadā viena tās daļa palika mācītāja G. Zēberga aprūpē, otra devās līdzī mācītājam K. Hāzenjēgeram (*Robert Friderich Hasenjäger*) uz vācisko Katrīnas draudzi.

Jēzus baznīcas vācu draudzē vēl darbojās mācītāji R. Hesse (*Robert Emanuel Hesse*), J. Kerstens (*Johannes Hermann Kersten*), K. Valters (*Karl Friedrich Walter*, 1886–?), J. Grinbergs (*Johann Grünberg*, 1869–1926) (S. 1883; [J. Sanders] 1910, 18). Tāpat var pieņemt, ka ne bez ietekmes minētā pavērsiena nodrošināšanā bija latviešu luterāņu teologa, folklorista un sabiedriska darbinieka Jāņa Sandera (1857–1951) ievēlēšanai Jēzus draudzes mācītāja amatā 1884. gadā, ko izdarīja baznīcas padome vēl ar vācisko pārsvaru. Domājams, tas notika tikai tāpēc, ka 1882.–1884. gadā Jēzus baznīcas mācītāja vieta nebija aizpildīta vācu kandidātu trūkuma dēļ.

Starp citu, Jēzus draudzes mācītājs bija salīdzinoši labi materiāli nodrošināts. Kā Pēterburgas kara apgabala un gvardes mācītājam armijas iestādes tam iedalīja kalpotāju raitnieku un kareivi rakstvedi, kuri visi bija latvieši un dzīvoja plašajā baznīcas mājas dzīvoklī. J. Sanders algoja “ķēkšu un istabas meitu”, kā arī mājskolotāju vai dzimušu francūzieti, kura viņa 4 dēliem mācīja franču valodu. 1896. gadā J. Sanders nopirka Vibiņu muižu netālu no Vaiņodes, kuras teritorijā bija arī vēl nepārdotas zemnieku mājas, kuru apsaimniekotāji maksāja viņam nomas maksu. Kā muižas īpašniekam Pēterburgas mācītājam bija arī balsošanas tiesības Kurzemes landtāgā. Tiesa, 1905. gadā vietējie revolucionāri muižu mēģināja nodedzināt, taču tās pārvaldniekam ar muižas kalpu un apkārtējo saimnieku atbalstu izdevās to nepieļaut (Sanders T. 1958, 13, 17. septembris).³

Baznīcas padomes sastāva maiņai bija tālejošas sekas. Kā tika atzīmēts presē, Jēzus baznīcas latviešu draudze, “izņemot Pleskavas draudzi, ir vienīgā latviešu draudze, kurai ir sava pilnīga pašvaldības tiesība” (Ziņas par Pēterburgas 1902).

1888. gadā pie baznīcas tika nodibināts ap 50 cilvēku liels koris, kurš ik gadu vienu – divas reizes sniedza koncertus, ienākumi no kuriem nonāca baznīcas padomes rīcībā un tika izmantoti galvenokārt bāriņu uzturēšanai (Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu 1888 22; Pēterburgas Kalendaris 1890. gadam 1889, 22). Starp citu, kā ērģelnieks laikā no 1897. līdz 1903. gadam baznīcā darbojās Pēteris Pauls Jozuuss (1873–1937) – ievērojams latviešu ērģelnieks, diriģents un mūzikas pedagogs.

Gadsimtu mijā Jēzus baznīcas latviešu draudzes locekļu skaits gan latviešu ieceļošanas, gan dabīgā pieauguma rezultātā bija palielinājies līdz apmēram 5 000 cilvēku. Arī dievkalpojumu apmeklētāju skaits bija ievērojami pieaudzis,

³ Autors izsaka pateicību vēsturniecei J. Nazarovai, kura norādīja uz emigrācijā publicētajām J. Sandera dēla Tālivalža Sandera (1896–1972) atmiņām ar šīm ziņām.

svētdienās pat vasaras mēnešos baznīca bija “gluži pilna”. 500 vietas aizpildīja ap 700 cilvēku. Tika lēsts, ka vidēji kāda sestā daļa draudzes locekļu apmeklēja dievkalpojumus.

No 1892. gada dzimušo skaits draudzē pārsniedza mirušo skaitu, taču līdz ar to pieauga arī bāriņu skaits. Ja 1888. gadā pie baznīcas pastāvēja “nabagu apkopēju biedrība”, kura uzturēja patversmi ar 8 atraitnēm, vēl kādām 4 sniedza palīdzību ārpus patversmes, apgādāja un skoloja 10 bāreņus (Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu 1888, 22), tad 1902. gada maijā pie draudzes pastāvošajā bāreņu namā uzturējās 18 meitenes un 10 zēni. Taču visiem tajā vietas nebija. 1899. gadā pie draudzes nodibinājās “labdarīgu dāmu pulciņš”, kurš, sākot no 1900. gada, rīkoja labdarības tirdziņus par labu nabadzīgo bērnu skolotājiem. Kopš 19. gadsimta beigām sākumā Jēzus baznīcas draudze bez vairākām elementārskolām uzturēja arī tirdzniecības skolu ar krievu mācību valodu, kura arī nelatviešu aprindās bija iecienīta (Latvieši Pēterburgā 1909). 1900. gadā, kad Jēzus baznīcas draudzes tirdzniecības skolu apmeklēja 200 bērni, no tiem 45 latvieši, tika nodibināta arī “Palīdzības biedrība trūcīgiem skolēniem”. Jau pirmajā darbības gadā tā spēja sagādāt ap 800 rbļ. trūcīgo skolēnu labā. Biedrību gan bija dibinājuši latvieši, bet tās mērķis bija pabalstīt tirdzniecības skolas audzēkņus, “neraugoties uz tautību un ticību”, tāpēc tās darbā piedalījās arī daudzi cittautieši (-oo-do 1903). Salīdzinoši zemais latviešu bērnu īpatsvars skolā bija izskaidrojams kā reiz ar to, ka liela daļa no skolas vecuma latviešu bērnu vecākiem nespēja samaksāt skolas naudu, bet to atcelt vai noteikt pavisam zemu nebija iespējams, jo citādi skola nevarētu pastāvēt, nebūtu ar ko maksāt algas skolotājiem. Gadsimtu mijā pie draudzes nodibinājās arī jaunekļu pulciņš. Jaunieši ik nedēļu sanāca baznīcā uz Bībeles stundām, ik mēnesi rīkoja jautājumu vakarus, nodarbojās ar dziedāšanu un “krietnu grāmatu lasīšanu” (Ziņas par Pēterburgas 1902).

Starp citu, krievu publicistikā ir ziņas, ka “20. gadsimta sākumā latviešu skolā skaitījās vairāk nekā 500 skolnieku” (Религии Санкт-Петербурга), kas gan, domājams, ir pārspīlējums. Interesanti, ka 1909. gadā Jēzus baznīcas padome nolēma, ka par pilntiesīgiem draudzes locekļiem uzskatāmi tikai tie, kas nomaksājuši noteikto gada maksu (vīrieši – ne mazāk par 2 rbļ., sievietes – 1 rbl.), jo draudzes locekļi par savu bērnu izglītošanu tās tirdzniecības skolā maksāja par 20 rbļ. mazāk nekā “svešie” (Apskats iz 1909).

Var apgalvot, ka 20. gadsimta sākumā Jēzus draudzes materiālais stāvoklis bija apmierinošs. Tās nekustamā īpašuma vērtība sasniedza 167 643 rbļ., nekustamā inventāra vērtība – 14 170 rbļ., tai piederēja 9 133 rbļ. lieli “dažādi

kapitāli”. Taču tas nebūt nenožīmēja, ka materiālā ziņā draudze varēja droši raudzīties nākotnē. 1845. gadā draudzes nopirktais koka nams, kuram vienā pusē bija mācītāju dzīvokļi, bet otrā – “nabagu patversme”, bija jau nolietots, pilsētas dome koka ēku remontus vairs neatļāva, lai tos nomainītu ar mūra celtnēm. Lai vecās vietā uzbūvētu jaunu ēku, kas varētu nest arī peļņu, draudze nolēma ieviest “labprātīgu nodokli”, ko “ikkatrs draudzes loceklis pēc savas iespējas uzņemtos sevišķi priekš baznīcas būvkapitāla”. Tā kā latviešu un vācu draudzes pieauga, tika plānots paplašināt arī pašu baznīcu (Ziņas par Pēterburgas 1902), taču krievu-japāņu karš un 1905. gada revolūcija lika nodomus atlikt, un tie tā arī netika īstenoti.

1905. gada revolūcija atnesa traucēkļus arī draudzes darbībā. Mācītāja dēls T. Sanders atmiņās atstāsta epizodi, kurai viņš bija liecinieks. Revolūcijas uzplūdu laikā latviešu revolucionāri bija sanākuši Jēzus baznīcā un pēc lūgšanas izmētāja skrejlapas, skaļi svilpa un sauca: “Nost ar baznīcu, nost ar ticību. Mums nevajag nekādu mācītāju – mēs runāsim paši!” Mēģinājumi nomierināt trokšņotājus bija nesekmīgi. Neraugoties uz revolūciju, mācītājs J. Sanders turpināja pildīt savus draudzes gana pienākumus, centās atvieglot arī revolucionārajos notikumus iesaistīto latviešu likteni. Viņš apmeklēja un noturēja dievvārdus Pēterburgas pārsūtīšanas cietumā un Šliselburgas cietoksnī, apmeklēja “latviešus – politiski cietušos”. Viņam arī izdevās panākt tiem “gan sprieduma revīziju, gan apžēlošanu” (T. Sanders 1958, 17. septembris).

Jēzus baznīcas telpas kalpoja arī vairākām 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā izveidotām latviešu sabiedriskām organizācijām – Latviešu labdarības biedrībai, Latviešu dziedāšanas biedrībai, latviešu studentu korporācijai “*Fraternitas Petropolitana*” u. c., kuru biedri reizē bija arī draudzes locekļi. 20. gadsimta sākumā pie tās nodibinājās arī krājaizdevu sabiedrība (-oo-do- 1903).

1908. gadā, pēc konsistorijas ziņām, Jēzus baznīcas latviešu draudzē skaitījās mazliet vairāk nekā 6 000 locekļu (Latvieši 1909, 6). Šai gadā pie draudzes nodibinājās t. s. Pēterburgas Latviešu Evaņģēliski luteriskā Paspārne, kuras uzdevums bija gādāt lētu naktsmitni, darbu Pēterburgā iebrāukušiem latviešiem, rūpēties par bez apgādniekiem palikušajiem sirmgalvjiem un bāreņiem. “Dienesta apgādāšanas” komisija bija Pēterburgas Latviešu labdarības biedrības dibināta jau 1892. gadā, bet nākamajā – 1893. gadā – pārgāja Jēzus baznīcas pārziņā (Knoke 1903, 21). Organizācija ierīkoja nespējnieku patversmi, darba sagādes biroju, lētu ēdnicu, darbnīcas, izplatīja reliģiski tikumiska satura grāmatas, rīkoja arī garīgas pārrunas, labdarības koncertus,

lai iegūtu līdzekļus (Религии Санкт-Петербурга). Līdz 1910. gada martam Paspārne labdarībai bija iztērējusi 5 176,82 rbļ. Tās gādātās naktsmājas bija izmantojuši 720 cilvēku, no tiem 609 latvieši, kopā 16 443 reizes (Apskats iz 1910, 21).

Sākoties Pirmajam pasaules karam, draudze iesaistījās arī palīdzības sniegšanā tajā cietušajiem, enerģiski piedalījās latviešu bēgļu aprūpē. J. Sanders, kurš atradās visu draudzes iniciatīvu centrā, par sekmīgu sabiedrisku darbību tika apbalvots ar Krievijas Impērijas Sv. Annas II un III šķiras, Sv. Staņislava III šķiras ordeņiem (Jānis Sanders). Viņš par latviešu Jēzus draudzes mācītāju Pēterburgā nostrādāja līdz 1920. gadam, kad atgriezās Latvijā. Mācītājs J. Grinbergs kalpoja līdz 1926. gadam.

Pēc revolūcijas Krievijā jau 1923. gadā bija mēģinājumi Jēzus baznīcas darbību pārtraukt, bet izdarīja to tikai 1938. gadā it kā “pēc latviešu strādnieku pieprasījuma”. Pēc diviem gadiem to nojauca. Tagad šai vietā ir neliels skvērs (Лютеранская церковь).

Avotu un literatūras saraksts

Apskats iz latviešu dzīves. (1909) Latviešu Biedrības Sv. Pēterburgā žurnāls. 20. decembris. Nr. 7.

Auziņu Kārlis. (1891) Kāds vārds par Pēterburgas latviešiem. *Tēvija*. 6. februāris.

Baznīcas un ticības dzīve Kurzemē un Vidzemē (19.–20. gs.): http://www.lelb.lv/lv_old/?ct=19_gadsimts (18.06.2016)

BBL digital – Richter, Julius Wilhelm Theophil. <http://www.bbl-digital.de/eintrag/Richter,-Julius-Wilhelm-Theophil-seit-1832-v.-1808-1892/> (16.06.2016)

F. R. (1839) Pēterburga. *Tas Latviešu Draugs*. 27. aprīlis. Nr. 17.

Geschichte der Petersburger Deutschen. www.seminare-im-schloss.de/downloads/download.php (04.06.2016)

Jānis Sanders. <https://nekropole.info/lv/Janis-Sanders-09.01.1858> (25.06.2016).

Knoke, R. A. (1903) *Pēterburgas Latviešu Labdarīgās biedrības darbības pārskats no 1878.–1903. gadam*. Pēterburga. 26. lpp.

Krasnais, V. (1938) *Latviešu kolonijas*. Rīga. 578 lpp.

Latvieši Pēterburgā. (1909) *Latvija*. 30. marts. Nr. 70, 6. lpp.

Mēs esam savējie. Latviešu likteņi Krievijā. http://www.acadlib.lu.lv/site/arc2/latviesu_likteni_Krievija/latviesi.htm (17.02.2016)

- ms. (1909) Vēstule no Pēterburgas. *Dzīve*. 21. februāris. Nr. 21.
- oo-do-. (1903) Pēterburgas latviešu biedrības un sabiedrīgā dzīve. *Pēterburgas Avīzes*. 20. novembris. Nr. 83.
- Par Pēterburgas latviešiem. (1903) *Pēterburgas Avīzes*. 18. maijs.
- Peterburi Jaani kirik*. https://et.wikipedia.org/wiki/Peterburi_Jaani_kirik (16.06.2016)
- Pēterburgas Kalendaris uz 1889. gadu*. (1888) Pēterburgā. 52. lpp.
- Pēterburgas Kalendaris 1890. gadam*. (1889) Pēterburga. 32. lpp.
- [Sanders J.] (1910) *Pēterburgas Latviešu Jēzus draudzes vēsture. Par piemiņu 75 gadu jubilejai 7. martā 1910. g. Pēterburga*. 39. lpp.
- Sanders T. (1958) Pagātnes lappuses šķirstot. *Latvija Amerikā*. 13., 17. septembris.
- S. [J. Pliekšāns] (1886) Vēstule iz Pēterpils. *Dienas Lapa*. 20 novembris, Nr. 45.
- S. (1883) Pēterburgas latvieši un viņu biedrība. *Baltijas Vēstnesis*. 8., 10. marts.
- Šternmanis Pēteris. (1868) *Pēterburga, viņas gruntēšana, pieņemšanās lielumā un kāda viņa tagad ir*. Pēterburga. 65. lpp.
- Upmalis, A. (2003) Latviešu inteliģence Pēterburga. Atsevišķas piezīmes. *Latvijas Vēstnesis*. 10. aprīlis.
- Valdemārs, K. (1997) *Lietišķā un privātā sarakste. Pirmais sējums. Krišjāņa Valdemāra vēstules*. Rīga.
- Ziņas par latviešu draudzi Pēterburgā. (1868) *Latviešu Avīzes*. 14. februāris.
- Ziņas par Pēterburgas Jēzus draudzi. (1902) *Pēterburgas Avīzes*. 5. maijs.
- Лютеранская Церковь Святого Михаила.
http://www.votpusk.ru/country/dostoprim_info.asp?ID=8806 (17.06.2016)
- Немцы в России. <http://genrogge.ru/grbook/09.htm> (16.06.2016)
- Религии Санкт-Петербурга. Лютеранство. URL: <http://luteranstvo.info/istorija-religii/977-religii-sanktpeterburga-ljuteranstvo.html> (дата обращения: 17.06.2016)
- Лютеранская церковь Христа Спасителя латышская. <http://encspb.ru/object/2804678095> // (дата обращения: 17.06.2016)
- Церковь Христа Спасителя. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Церковь_Христа_Спасителя_\(Санкт-Петербург\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Церковь_Христа_Спасителя_(Санкт-Петербург)) (дата обращения: 16.06.2016)

Vitālijs Šalda

Jesus Church Latvian Congregation in St. Petersburg

Key words: Lutheran, Jesus Church in St. Petersburg, St. Petersburg Church of Jesus Latvian congregation, charity

Summary

The present article is concerned with the Latvian parish of Jesus church in St. Petersburg. Owing to this parish, in the 19th century there began the first creation of Latvian national organizations in the capital of Russia.

Latvians, who mainly belonged to the Lutheran church denomination, arrived in St. Petersburg since the time of the reign of Peter I. In the early 19th century, they served in the fleet and guard quarters in greater numbers. Upon the initiative of Latvian soldiers, the first pastor was appointed for the Latvian congregation in St. Petersburg in 1835, however, he was of German nationality. At the same time, Latvians were given a small chapel (St. Mary's Church) next to the Smolny monastery, where services were held until 1846. Later on the parish purchased the building and arranged there a prayer hall.

In 1849, owing to donations, Jesus Church was built. Originally its congregation was only Latvian, but soon German believers started attending it. They began charity work and created a school. Until 1887 the church council members, who ran the property, were mostly Germans. This is explained by the fact that members of the Latvian parish at that time were not sufficiently rich and educated people, who could be entrusted with this responsibility. However, the situation changed in the course of time. In 1884, a Latvian theologian, folklorist, and social activist Jan Sanders (1857–1951) was elected the pastor of Jesus Church because of the lack of German Lutheran pastors. Since 1887, Latvians won the majority in the church council. Church premises served as a support for Latvian societies, which were established in the late 19th and early 20th century and members whereof were members of the Latvian parish. J. Sanders was a priest of Latvian parish of Jesus Church in St. Petersburg, he served until 1920.

Both parishes – Latvian and German grew and it was planned to expand the church building, but the Russian–Japanese War and the revolution of 1905 forced to postpone these intentions. They have never been implemented.

After the revolution in Russia, already in 1923 there were attempts to stop the activities of Jesus Church, but they succeeded only in 1938, with a reference to “the requirements of Latvian workers”. Two years later, the church was destroyed. Now on the church premises there is a small square.

Uldis Vanags

Krievijas impērijas ieslodzījuma vietas 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā aculiecinieku atmiņās

Atslēgas vārdi: Krievija, Sibīrija, impērija, brīvības atņemšana, cietums, katorga, izsūtījums, Kropotkins, Lorencs

Ir daudz piemēru par nejaušu, šķietami necīgu kļūdu ilgstošu un būtisku ietekmi uz vispārējā zinātniskā naratīva saturu (Sutton). Viens no veidiem, kā mazināt šādu kļūdu veidošanos un to ilgstošu ietekmi, ir izmantot iespēju jebkuru šaubu gadījumā atkārtoti pārlicināties par, piemēram, kādas situācijas traktējumu, kas iesakņojies vēstures zinātnē, kaut vai sākot ar Okamas Viljama (*Gulielmus Occamus*, ap. 1287–1347) racionālā redukcionisma teorijas metodisku piemērošanu.

Pastāv populāra teorija, ko veicināja padomju historiogrāfija (Нерсисяни 2005, 163) un turpina uzturēt Rietumu historiogrāfija (Эпплбаум, 2), par striktu Krievijas impērijas un Padomju Savienības tiesību sistēmu nošķiršanu. Ir grūti atrast kaut ko vēl stabilāku par tiesisko tradīciju, kas lielā mērā arī formē sabiedrības uzvedības modeļus un tādējādi arī ietekmē sabiedrības rīcības fiksējamus rezultātus, neraugoties uz acumirkligām pārmaiņām, piemēram, valsts politikā. Par piemēru var kalpot arī apskatāmā situācija Krievijas impērijas ieslodzījuma vietās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā.

Pētījuma mērķis ir parādīt, ka situācija Krievijas impērijas ieslodzījuma vietās un tas, kā tās tika uztvertas atšķirīgu sabiedrības kārtu pārstāvju vidū, atšķiras no autoritatīvos pētījumos aprakstītā.

Lai saprastu, vai patiesi Krievijas impērijas ieslodzījuma vietas un apstākļi tajās atšķirās no tā, kas līdz Otrajam pasaules karam tika izveidots Padomju Savienībā, ir nepieciešams atveidot pēc iespējas pilnīgu laikmeta situācijas ainu. Nedrīkst aprobežoties vien ar tiesību normu atreferēšanu vai arhīvos atrodamo atskaišu izpēti. Ir nepieciešams izvērtēt liecības, kas spētu parādīt sistēmas darbību no iekšpuses. Izpētes gaitu apgrūtina tas, ka ieslodzītie nav uzskatāmi par uzticamiem lieciniekiem. Būdami izslēgti no sabiedrības, tie sabiedrību uzskata par savu ienaidnieku, attiecībā ar kuru ir atļauti jebkuri līdzekļi. Nedrīkst ignorēt faktu, ka tā sabiedrības daļa, kas tiek dēvēta par disidentiem vai revolucionāriem, savā vairākumā arī ir pieskaitāma šai riska

grupai (Zahars 2005, 18; Кропоткин 1906, 195), kaut arī pēc varas maiņas tie lielā skaitā kļuva par valsts administratoriem, nostājoties tieši pretējās pozīcijās, proti, ieņemot varas pārstāvju amatus, bieži pat jaunās varas represīvajās iestādēs, kā, piemēram, Fēlikss Dzeržinskis.

Šajā gadījumā situācijas izvērtēšanai izmantotas divas specifiskas aculiecinieku pirmā līmeņa liecības¹ – “pilnvērtīgs apraksts” (Гирц 2004, 11). Apskatot situāciju ieslodzījuma vietās, tiek lietota 19. gadsimta izpratne un netiek nodalītas pirmstiesas brīvības atņemšanas vietas no soda izciešanas vietām, jo šāds dalījums ir būtisks vien juridiskā diskusijā. Tāpat raksta mērķis nav iepazīstināt ar komplicēto impērijas sodu sistēmu.

Bijušo ieslodzīto atmiņas par situāciju ieslodzījumu vietās nav reta parādība, tomēr, ievērojot jau minēto attieksmi pret sabiedrību, ir nepieciešams veikt katra šāda atmiņu apraksta ticamības izvērtēšanu, lai noteiktu, cik lielā mērā to ir iespējams un vai vispār ir iespējams izmantot. Apraksts, ko veidojis ieslodzītais, var būt koriģēts atbilstoši ieslodzītā subjektīvajam viedoklim un savtīgajam mērķim. Nav pamata arī pieņemt, ka cietumsargam, ieslodzījuma vietu sistēmas administratoram vai preses pārstāvim nav bijuši savtīgi mērķi vai koruptīvs darba uzdevums (Кропоткин 1906, 11).

Pētījumam izvēlētie P. Kropotkina un K. Lorenca apraksti var pretendēt uz ievērojamu objektivitātes līmeni, vismaz ciktāl tie attiecas uz autoru personīgās pieredzes aprakstu. Šajos darbos ir salīdzinoši viegli nošķirt personīgo pieredzi no aizgūtās. Tas dod iespēju izslēgt no apraksta daļas, kas saistītas ar citu pētnieku vai aculiecinieku darbu atreferējumiem.

Kņazs Pēteris Kropotkins (*князь Петр Алексеевич Кропоткин*, 1842–1921), kura apraksts (savā būtībā pētījums) ir tapis 19. gadsimta pašās beigās, ir unikāls ar to, ka tā autors ir bijis gan ieslodzījuma vietu administrācijas darbinieks, gan pētnieks, gan arī ieslodzītais. Klāvs Lorencs (1885–1975) ir bijis gan ieslodzītais, gan augsta līmeņa administrators, gan politiķis.

Liecībām ir liela vērtība, jo tās dod iespēju paskatīties uz notiekošo Krievijas impērijas ieslodzījumu vietu slēgtajā “korporatīvajā” pasaulē. Viņi neslēpj savu attieksmi pret pastāvošo varu un stāvokli ieslodzījuma vietās, tomēr aprakstā personiski piedzīvotais ir tikai fons, kas tiek izzīmēts mazāk rūpīgi, tādējādi tajā ir arī mazāk mērķtiecīgu korekciju.

Krievijas impērijā personas brīvības ierobežošanas sistēma bija ļoti komplicēta, ko, iespējams, noteica tās balstīšanās teritoriālajās paražu tiesībās.

¹ Ne vienmēr aculiecinieks ir pirmā līmeņa liecinieks; lai par tādu kļūtu, ir jābūt iesaistītam notiekošajā procesā – tā subjektam vai objektam.

Sadzīves līmenī sabiedrība juridiskās niansēs iedziļinājās reti, tā ieslodzījums abu aprakstu autoru izpratnē ir ne vien cietumsods, bet arī pirmstiesas arests (mūsdienās – apcietinājums), katorga (piespiedu darba forma, faktiski verdzība) vai administratīvais noņemšana (mūsdienās tiešā formā nav saglabāties). Brīvības atņemšanas veidus Krievijas impērijas teritorijā vienoja zināms necilvēcisks racionālisms, ieslodzītie tika traktēti pirmām kārtām kā darbaspēks (Кропоткин 1906, 135). Tikai tie, kuri atrodas izmeklēšanā vai ir pilnīgi “nelabojami”, nav paredzēti nodarbināšanai. Nodarbināšanu raksturo jau tās ekstremālākā veida nosaukums “katorga”. Cēlies no turku valodas vārda *kadīrga* – ‘galera’, šis vārds ietver galeras verga likteni – strādāt līdz nāvei ar niecīgām izredzēm izdzīvot. Vēl 20. gadsimta sākumā notiesātie ar šo specifisko soda veidu lielu daļu sava soda termiņa izcietā ķēdēs, strādājot vismagākos un bīstamākos darbus.

Gan P. Kropotkina, gan K. Lorenca aprakstītajā var izdalīt vairākus būtiskus elementus, kas raksturo situāciju ieslodzījuma vietās Krievijas impērijas pastāvēšanas pēdējās desmitgadēs. Pirmā un galvenā raksturīgā pazīme ir sistēmas inerce. Tas spilgti parādās P. Kropotkina aprakstos, kur vietējā vara atļaujas ignorēt centrālās varas norādījumus, paļaujoties uz to, ka pārmaiņas būs īslaicīgas vai arī neviens pārkāpumus neievēros. Arī K. Lorencs norāda uz to, ka vietējā vara bieži ignorē centrālās varas norādījumus, pieņemot lēmumus savās interesēs. Šādu lēmumu rezultātam var būt dažādi cēloņi, iemesli un mērķi, tomēr būtiskais ir to kopīgais raksturs – vietējā administratīvā vara centās prevalēt pār formālo tiesisko regulējumu, kas apdraudēja tās labklājību. Labklājība savukārt sakņojās lieliski nostabilizētā administratīvā kārtībā, kur katra iesaistītā persona pārzināja savas funkcijas (Кропоткин 1906, 21). Krievu tautas sakāmvarda vārdiem runājot: “Katram sienāzītim būs zināt savu zāles stiebrīņu.”

Mūsdienu cilvēkam šāda administratīvā vara ir neiedomājama, lai arī nevar noliegt līdzīgu gadījumu arī šodien. Tā spilgti izpaužas sistēmas darbinieku patvaļā, arī necilvēcībā un nolaidībā. Vienā ieslodzījuma vietā priekšniecība nevēlas aktīvi demonstrēt savu varu pār ieslodzītajiem, kā tas ir Rīgas Terminācijā (Lorencs 2005, 94), un izvēlas organizēt analogiju ieslodzīto pašpārvaldei. Citā cietumā ieslodzīto var noturēt desmit dienas izolatorā, jo priekšniekam nav laika ar viņu strādāt, trešā cietumā ieslodzītos vispār neuzskata par cilvēkiem, kā, piemēram, slavenajā Pēterburgas cietumā “*Кресты*” (“Krusti”) (Кропоткин 1906, 44).

Arī ārpus ieslodzījuma vietām administratīvā vara cenšas uzurpēt vairāk pilnvaru. Var tikai iedomāties par iemesliem, kāpēc tik izmisīgi tiek aizstāvētas

tiesības bez tiesas sprieduma izsūtīt uz Sibīriju jebkuru personu (Кропоткин 1906, 87). Noteikti viens no iemesliem slēpjas P. Kropotkina versijā par alkām atbrīvoties no jebkura nemiera cēlāja savā pārvaldāmajā teritorijā.

Administratīvā patvaļa atspoguļojas arī netiešā formā, iepazīstoties ar dažādu ieslodzījuma vietu aprakstiem. Ieslodzījuma vietas var būt gan sakopotas, gan pilnīgi antisanitāras. Kaut arī P. Kropotkins pastāvīgi atsaucas uz liecībām par antisanitāriju cietumos, tomēr viņa un K. Lorenca liecības to neaplicina. Atšķirības ir redzamas ieslodzījuma vietās, kuras tiek izmantotas lielu ieslodzīto masu pārvietošanai – etapos valda netīrība un saspiestība (šeit: *etaps – ēka ieslodzīto naktsguļai, ko izmantoja līdz 20. gadsimta sākumam vietās, kur ieslodzītos vajadzēja pārvietot kājām lielos attālumos*). Protams, ir jāsaprot, ka visu ieslodzījuma vietu ērtības ir atbilstošas 19. gadsimta prasībām un daudz kas no tā, kas mūsdienās ir pašsaprotami, toreiz pat nepastāvēja. Personīgā higiēna ir ievērojami pieticīgāka, kas neglābjami atstāj tūlītējas sekas (*pazīstamākās sekas ir utis*). Pastāvīgās ieslodzījuma vietas, kuras apraksta P. Kropotkins un K. Lorencs, pēc personiskās pieredzes nav uzskatāmas par nolaistām vai antisanitārām, daļa sabiedrības ikdienā dzīvoja arī sliktākos apstākļos.

Ir jāatzīmē, ka kaut arī jau 19. gadsimta beigās ir zināma slimību izplatības ciešā saistība ar higiēnu, vēl 20. gadsimta sākumā personas ar hroniskām saslimšanām tiek turētas vispārējā režīmā (Кропоткин 1906, 55; Lorencs 2005, 67), jo tā ir lētāk un ērtāk ieslodzījuma vietu administrācijai (diemžēl situācija nav mainījusies arī mūsdienās²).

P. Kropotkina vērtējumā par ieslodzījuma vietu komforta līmeni parādās vēl viena Krievijas impērijas ieslodzījuma vietu īpatnība – ieslodzītais ir persona, kurai ar retiem izņēmumiem nav kārtas piederības. Savukārt Krievijas impērija attiecīgajā laika posmā ir lielā mērā feodāla valsts ar izteiktu kārtu sistēmu, un “izkrišana” no savas kārtas ir līdzvērtīga smagas invaliditātes iegūšanai – cilvēks kļūst gandrīz pilnīgi bezpalīdzīgs. Daudzos gadījumos cilvēka, sevišķi jaunieša, kurš nav apguvis pietiekamas izdzīvošanas prasmes, zināšanas un prasmes nespēj nodrošināt pat viņa izdzīvošanu.

Būtisku lomu ieslodzījuma vietu ikdienas dzīvē ieņem starpcilvēcisko attiecību forma, kuru mūsdienu sabiedrībā vislabāk atpazīst ar nosaukumu “korupcija”. Bijušo ieslodzīto atmiņās tā attēlota no pretēja viedokļa – no

² Iespējams, situācija ir mainījusies pēdējos desmit gados, kopš autora darbs nav tieši saistīts ar ieslodzījuma vietām. Taču vēl 2000. gadā ieslodzītos ar tuberkulozi, C Hepatītu un HIV izvietoja vienās kamerās ar veselīgiem ieslodzītajiem.

tās personas viedokļa, kura aktīvi izmanto korupcijas metodes savu mērķu sasniegšanai. Tādējādi, ja cietuma administrācija sadarbojas ar ieslodzītajiem, tā rīkojas “cilvēciski”, “pretimnākoši”, “saprotoši”. Tiek pieļauta vesela cilvēka ievietošana cietuma slimnīcā (Кропоткин 1906, 197), tiek pievērtas acis uz nelikumīgiem pienesumiem, cilvēks tiek pārvietots no viena cietuma uz citu pēc šī ieslodzītā iniciatīvas (Lorencs 2005, 109). Ir secināms, ka, neraugoties uz bardzību, ieslodzīto sabiedriskais un mantiskais stāvoklis ir iemesls izteikti nevienlīdzīgai attieksmei no ieslodzījuma vietas administrācijas puses. Savukārt, ja ieslodzījuma vietas administrācija ir principiāla, tā tiek traktēta kā nežēlīga, “birokrātiska”. Tiesa, bijušo ieslodzīto atmiņās netiek minēti administrācijas ietekmes mehānismi, ar kuriem tiek panākta apzināti prettiesiska rīcība, iespējams, tie ir bijuši dažādi, ietverot vairāk kā tradicionālo mantisko labumu dāvināšanu.

Ļoti būtisks un īpatnējs fenomens Krievijas impērijas ieslodzījuma vietu dzīvē ir tas, ka sodīto personu pārvietošana bieži notiek ne vien bez jebkāda transporta izmantošanas, bet arī nešķirojot tos pēc pārkāpuma smaguma, soda veida vai bieži vien pat pēc dzimuma. Kopā tiek pārvietoti administratīvi nometinātie, cietumnieki un katordznieki, kā arī izmeklēšanā esošās personas (proti, personas, kuru vaina kādā noziegumā nemaz vēl nav pierādīta). Tas spilgti redzams aprakstos, kur tiek atainotas dažādās cietumnieku uniformas – melnas, pelēkas un biezas, ar ķēdēm, kas paredzētas katordzniekiem. K. Lorenca atmiņās neparādās vairs P. Kropotkina aprakstītā pārvietošana, nešķirojot dzimumus, tādējādi, iespējams, šī tradīcija jau 20. gadsimta sākumā vairs netiek piekopta. Tiesa, no K. Lorenca atmiņām ir skaidri redzams, ka striktas ieslodzījuma vietas nošķiršanas pēc dzimuma vēl nav – vismaz Cēsu cietumā tiek turētas ieslodzījumā arī notiesātās sievietes.

Tādas sadzīvei nepieciešamās lietas kā sausā tualete, ūdensapgāde no akas, krāsns apkure ievērojami ietekmē ne vien ikdienas komfortu, bet arī ieslodzījuma vietas režīmu. Tā, piemēram, ir jānodrošina malkas pienesana krāsniņ, piekļuve dzeramajam un verdošam ūdenim, kas jāorganizē, vai nu izmantojot cietumsargu darbaspēku vai ieslodzīto darbaspēku. Tādējādi ievērojami samazinās iespējamaais ieslodzīto savstarpējo kontaktu kontroles līmenis, izolācija kļūst “caurspīdīgāka”. Ir redzams, kā neglābjami korumpējas ieslodzījuma vietu personāls, jo pastāvīga un ilgstoša mijiedarbība ar ieslodzītajiem deformē viņu psihi.

Abās liecībās spilgti parādās kāda iezīme, kas raksturīga agrāko laiku tiesību izpratnei – ieslodzītais ir valsts īpašums. Valsts ir tiesīga izmantot

ieslodzīto, lai risinātu savas ekonomiskās problēmas. Katorga un piespiedu nomētīnājums tiek aktīvi izmantoti, lai kolonizētu šajā gadījumā Sibīriju, līdzīgi kā Anglija kolonizēja Austrāliju. P. Kropotkins sniedz arī šīs politikas statistikas pārskatu un personīgo analīzi par šīs politikas neveiksmju iemesliem.

Kopumā abu liecinieku vēstījums spilgti parāda, ka jau 19. gadsimtā pastāvēja pilnībā noformējusies sistēma, kurā valdība uzskats, ka vietējā administrācija ir tiesīga jebkuru nemiera cēlāju vai vienkārši sev nepatīkamu sabiedrības locekli izolēt, ierobežot viņa cilvēktiesības un izmantot kā instrumentu riskantu ekonomisku projektu realizācijai, neuztraucoties par to, vai šis cilvēks izdzīvos vai nē. Turklāt valsts drošības iestāžu rīcība šajā gadījumā tikai teorētiski bija pakļauta tiesu varas un likumdevēja kontrolei. Ievērojot nelielo iedzīvotāju blīvumu un milzīgos attālumus, tiesību normu vara sadzīvē bija stipri nomināla, kas nodrošināja plašas patvaļas iespējas.

Jautājums par to, cik ļoti iegūtā pieredze ietekmēja ieslodzījuma vietu sistēmas izskatu brīdī, kad bijušie ieslodzītie pārņēma varu un kļuva par likumdevējiem, tiesnešiem un administratoriem, ir tālāku pētījumu vērts.

Avotu un literatūras saraksts

Lorencs, K. (2005) *Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas*. Rīga: Zelta Grauds. 476 lpp.

Sutton, M. “*Spin@ge II: Does the United States Department of Agriculture’s Publication of Spuriofacts Have its Origins in a Perverse Scientific Paper Written in 1937?*” <https://www.bestthinking.com/articles/science/chemistry/biochemistry/spin-ge-ii-does-the-united-states-department-of-agriculture-s-publication-of-spuriofacts-have-its-origins-in-a-perverse-scientific-paper-written-in-1937-> (17.04.2017)

Zahars, V. (2005) *Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. Rīga: Zvaigzne ABC. 104 lpp.

Гирц К. (2004) *Интерпретация культур*. Москва: РОССПЕН. 560 с.

Кропоткин П. А. (1906) *В русских и французских тюрьмах*. СПб: Знание. 242 с.

Нерсесянц В. С. (2005) *Философия права*. Москва: Норма. 656 с.

Эпплбаум Э. *ГУЛАГ: что мы знаем о нем и почему это так важно*. <http://www.inliberty.ru/library/279-gulag-cto-mynbspznaem-o-nem-inbspPOCHEMU-eto-taknbspvazhno> (17.04.2017)

Uldis Vanags

**Detention Facilities in the Russian Empire
at the End of the 19th – Early 20th Century in Memories of Witnesses**

Key words: Russia, Empire, detention, Kropotkin, forced labour, Siberia, prison, exile

Summary

Sometimes great changes in history create a great temptation to claim the creation of a new world and a new order, but is it always true?

Legal constructions on everyday level sometimes survive all disturbances and exert influence on society in a new way.

Detention facilities may not be the most common and easiest matter of research, but sometimes one must look into grizzly things to understand the whole picture.

In this kind of research, there are some serious problems, in general bound with sources available. The official picture drawn by legal acts and archival materials reveals the official attitude and opinion of the state about a given situation. Memoirs of convicts often create exaggerated descriptions for several reasons.

Detention facilities of the Russian Empire made a well-developed system with rich history of more than four centuries. At least from the last period of their existence there are two samples of “thick description” in terms of Clifford Geertz. Peter Kropotkin and Klavs Lorencs were statesmen and revolutionaries, also ex-convicts. They wrote about their experience in a sharp and reserved manner. In their essays, one can easily distinguish their own experience from stories collected abroad.

Their memoirs provide evidence that the detention system of the late 19th and early 20th centuries was highly corrupt, affected by enormous administrative powers, and treated convicts as subhumans ready to fulfill any governmental or administrative economic project, like colonization of Siberia or Pacific coastlines. There was still no big difference between convicts, arrested persons, and persons displaced upon an administrative order. Only in the 20th century persons started to be differentiated by gender, at least during transportation. The picture drawn by the authors of these memoirs puts the theory about the “deep reformation” in the Soviet detention system (e.g. GuLag) as well as the entire legal system under question.

Манвидас Виткунас

Эмилия Плятер в исторической памяти литовцев

Ключевые слова: Эмилия Плятер, восстание 1830—1831 г., историческая память, культурная память, Литва

В данной статье рассматривается вопрос о том, как в исторической и культурной памяти литовского народа запечатлено и отражено имя известной участницы восстания 1830—1831 г. — Эмилии Плятер (лит. *Emilija Pliaterytė*; польск. *Emilia Plater*; белор. *Эмілія Плятэр*; лат. *Emilija Plātere*, 1806—1831).

Источники формирования исторической памяти многообразны — устная традиция, широкий круг нарративных источников (например, учебники истории, мемуары, художественная литература), коммеморации (праздники, посвященные историческим событиям, юбилеи, дни памяти и т. п.), монументальная традиция, аудиовизуальные источники разных типов и многое другое. Историческая память составляет основу, ментальное ядро общественного сознания, обеспечивая возможность идентификации и самоидентификации отдельной личности и общества в целом (Мазур 2013, 243—256). Очень близкое к исторической памяти понятие — культурная память, под которой понимается система базовых представлений общества о прошлом, закрепленное в памятниках культуры и социальной традиции. Теория культурной памяти была разработана в конце XX в. немецким ученым Я. Ассманном (*Jan Assmann*, 1938). Культурная память понимается как особая символическая форма передачи и актуализации культурных смыслов, выходящая за рамки опыта отдельных людей или групп, сохраняемая традицией, формализованная и ритуализированная. Она выражается в мемориальных знаках разного рода — в памятных местах, датах, церемониях, в письменных, изобразительных и монументальных памятниках. Передаваясь из поколения в поколение, культурная память удерживает лишь наиболее значимое прошлое — мифическую историю, которая имеет ориентирующую, нормативную и конституирующую функции (Assmann 1992).

Объекты, в которых воплощена историческая и культурная память, можно назвать «местами памяти». Это понятие введено французским историком Пьером Нора (*Pierre Nora*, 1931) в начале 80-х годов XX века (Nora 1990, 11—26). «Места памяти» П. Нора определяет как места, где форми-

руется память общества. Самая главная функция мест памяти — сохранять память группы людей. Местами памяти могут стать люди, события, предметы, здания, названия улиц и площадей, организаций и учреждений, музеи, издания, произведения искусства и книги, песни или географические точки, которые «окружены символической аурой». Отражениями исторической памяти о событиях прошлого являются места конкретных событий, памятники и т. п. Их главная роль — символическая. Они призваны создавать представления общества о самом себе и своей истории. Важной характеристикой мест памяти является то, что они могут нести разные значения и что эти значения могут меняться.

То, что личность Э. Плятер, часто сравниваемая с Жанной д'Арк (*Jeanne d'Arc*, 1412–1431), значима и до сих пор актуальна не только для литовского народа, свидетельствует появляющиеся публикации в средствах массовой информации, а также периодически возникающие споры: чья она — Жанна д'Арк XIX века? Это иллюстрируют и данные характерных названий статей в интернет-ресурсах четырех соседних стран: в литовских интернет-порталах мы находим статьи «Литовская Жанна д'Арк — Эмилия Плятер» (Prišmantienė 2013), «Вдохновленные литовской Жанной д'Арк» (Astrauskienė 2012), в латвийских интернет-порталах — «Эмилия Плятер — Жанна д'Арк 19 века из Латгалии» (Emīlija Plātere – 19. gadsimta Žanna d'Arka no Latgales 2013; Emīlija Plātere – 19. gadsimta Žanna d'Arka no Latgales 2015), в белорусских интернет-порталах — «Эмилия Плятер — “белорусская Жанна д'Арк”» (Амелькович 2011), «Жанна д'Арк Витебской земли» (Май 2015), в польских интернет-порталах — «Эмилия Плятер — женщина-воин, польская Жанна д'Арк» (Emilia Plater – kobieta – żołnierz, polska Joanna d'Arc 2013), «Эмилия Плятер как Жанна д'Арк. Только польская или литовская?» (Emilia Plater jak Joanna d'Arc. Tylko polska czy litewska? 2011) и т. п.

Э. Плятер родилась в графской семье Плятер в Вильнюсе 13 ноября 1806 г. (католический аристократический род фон Плятер происходил из Вестфалии, издавна укоренился в Ливонии, а затем и в Великом княжестве Литовском и Польше), получила хорошее домашнее образование, увлекалась конной ездой и стрельбой. Была истинной патриоткой, интересовалась историей. Её идеалами были женщины-воины: Жанна д'Арк, воспетая Адамом Мицкевичем (*Adam Bernard Mickiewicz*, 1798–1855), легендарная древнелитовская воительница Гражина, а также героиня греческой революции (точнее — освободительной войны от Османской империи) 1821 года Ласкарина Бубулина (*Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα*,

1771–1825). В 1815 году, после развода родителей, Эмилия в возрасте девяти лет переехала с матерью к дальним родственникам Плятерам-Зибергам в их родовое имение Ликсна (*Liksna*) в окрестностях Даугавпилса. Немало путешествовала по территориям современной Литвы, Латвии, Беларуси, Польши. С 1823 г. много времени проводила у родственников под Дусетос (*Dusetos*; Зарасайский район). С началом восстания 1830–31 г. (известного как Польское восстание, хотя оно охватило не только польские земли), ранней весной 1831 г. вспыхнувшего и на литовских, белорусских землях, Э. Плятер с энтузиазмом присоединилась к повстанцам. 29 марта 1831 года, произнеся речь после мессы, вместе со своим родственником Цезарем Плятером она организовала в посёлке Дусетос повстанческий отряд из 280 стрелков, 60 всадников и нескольких сотен косиньеров (крестьян, вооружённых косами). Вместе с другими повстанцами разрабатывала план по захвату Динабургской крепости, который так и не был осуществлен. С 30 марта 1831 г. отряд Э. Плятер участвовал в боях с российскими войсками на территории Литвы под Утенной, Майшыгалой, Укмерге, Паневежисом, Шяуляй, Расейняй, Каунасом. С 30 апреля ее отряд присоединился к отряду Кароля Залусского (пол. *Karol Zaluski*, 1794–1845), а с 5 июня влился в регулярную польскую армию генералов Антанаса Гелгаудаса (лит. *Antanas Gelgaudas*; пол. *Antoni Giełgud*, 1792–1831) и Дезидера Адама Хлаповского (пол. *Dezydery Adam Chłapowski*, 1788–1879), части которой вошли на территорию Литвы. Э. Плятер было присвоено звание капитана (Daugirdas 2011, 5–21). Надо отметить, что по поводу значимости ее реального вклада в ход боевых действий в историографии можно найти различные оценки, но неоспорим факт, что она была храброй, своим примером воодушевляла других повстанцев.

Э. Плятер не была единственной женщиной — участницей восстания 1830–1831 г. на территории Литвы. Всего их было по меньшей мере шесть (Pugačiauskas 2014, 53), а две из них в разное время стали адъютантами Э. Плятер. Но именно она стала не только самой известной среди женщин — повстанцев, но и закрепилась в исторической памяти литовцев как символ этого восстания.

Если спросить у «среднестатистического» литовца, какая личность олицетворяет восстание 1831 г., ответ в абсолютном большинстве случаев будет однозначным — «Эмилия Плятерите». Это является феноменом, так как Э. Плятер не была одним из главных руководителей восстания, а всего лишь одним из командиров подразделений. Она не погибла в бою, но ее образ очень глубоко укоренился в исторической памяти. В первую

очередь, этому способствовала сама ее личность — отважная девушка, юная патриотка, дочь знатной семьи идет бороться с оружием в руках за свободу своей родины. Она рвется в бой, и это видят окружающие. Ее характер и патриотический настрой ярко проявились в критический момент: после поражения войска повстанцев в битве под Шяуляй 8 июля руководители повстанцев — Антанас Гелгаудас и Дезидер Хлаповский — приняли решение об отступлении на Запад, к прусской границе. Часть повстанцев, среди них и Э. Плятер, посчитали это изменой. Во время перехода через границу один из офицеров повстанцев застрелил генерала А. Гелгаудаса (Sliesoriūnas, 2011, 468).

Э. Плятер с несколькими сподвижниками решила прорываться к Варшаве, чтобы продолжить борьбу. Осенью они пробирались через леса и поля. От переутомления, холода и голода Эмилия заболела и слегла. Она нашла тайный приют в доме лесника, а потом — в имении Юстинавас (Justinavas, сейчас это Вайнежерис (Vainežeris), Лаздияйский район, Южная Литва), где и умерла 23 декабря 1831 года. Похоронена в местечке Капчяместис (Kapčiamiestis) (Daugirdas 2011, 21).

Практически сразу после смерти Э. Плятер стала отождествляться с образом Жанны д'Арк того времени, который стал особенно востребован в эпоху романтизма, национального возрождения. Уже в 1835 г. в Париже на французском языке была издана книга «Эмилия Плятер, ее жизнь и смерть» (Straszewicz, 1835), позже переведенная и на другие языки. В Париже была поставлена пьеса о жизни героини. Появились и другие биографические публикации, литературные тексты, но наверное самое большое влияние на увековечение памяти о Э. Плятер оказало знаменитое стихотворение А. Мицкевича «Смерть полковника» (*«Śmierć Pułkownika»*), которое поэт написал в 1832 г. Появились многочисленные переводы данного стихотворения на разные языки, иногда — не совсем точные. Например, в переводе Дмитрия Минаева строки стихотворения *«Lecz ten wódz, choć w żołnierskiej odzieży, / Jakie piękne dziewczę ma lica? / Jaką pierś? — Ach, to była dziewczyna, / To Litwinka, dziewczyna — bohater, / Wódz Powstańców — Emilija Plater!»* переводятся так: *«Но по-женски красив отчего же / Этот воин почивший?.. О, Боже, / Что за грудь!.. Ах, сомнений нет больше: / Хорошо всем известная в Польше, / Это дева, герой — агитатор, / Вождь повстанцев — Эмилия Плятер»* (Мицкевич, 1882, 212). Как видим, слово *«Litwinka»* («литовка») в переводе утрачено и заменяется словосочетанием «известная в Польше».

Первую книгу (а точнее — брошюру) о Э. Плятер на литовском языке написал общественный деятель, юрист, историк и публицист Аугустинас Янулайтис (*Augustinas Janulaitis*, 1878—1950). Она вышла в свет в 1908 г. и называлась «Эмилия Плятерайте: героиня польских времен» (*Janulaitis* 1908). Название требует небольшого пояснения — дело в том, что в конце XIX и начале XX века во время национального возрождения часть литовского общества воспринимала восстания 1830—1831 и 1863—1864 гг. (которые начались на территории Польши и быстро распространились на территорию Литвы) как более «польское дело», хотя в восстании активно участвовало и население всех литовских губерний. Труд А. Янулайтиса нашел отклик в широкой общественности, в прессе появились рецензии на его книгу.

В независимой Литве межвоенного периода было напечатано несколько статей о Э. Плятер. Антанас Пуренас (*Antanas Purėnas*, 1881—1962) писал о ней в книге «Восстание 1831 года в Литве» (*Purėnas* 1931, 40—41), приуроченной к столетию восстания. В 1937 г. известный литовский писатель Антанас Видуолис (*Antanas Vienaolis*, 1882—1957) написал драму «1831 год», в которой одной из главных героинь была Э. Плятер (*Vienaolis* 1937). Премьера драмы прошла на сцене Литовского государственного театра в Каунасе в 1939 г. (*1831 metai: A. Vienaolio 9 epizodų Lietuvos sukilimo drama: pastatymas St. Pilkos: 1939.III.30. 1939*).

Значимым моментом в утверждении Э. Плятер как символа восстания 1831 г. было появление ее портрета и краткого комментария в книге «История Литвы», подготовленной под редакцией Адольфаса Шапоки (*Adolfas Šapoka*, 1906—1961) (*Šapoka* 1936, 463). Эта книга (в первую очередь — как учебник для гимназистов) вышла в свет в то время большим тиражом — более 17 тысяч экземпляров, а позже многократно переиздавалась за рубежом. В 1989—1990 гг. во время национального возрождения книга переиздавалась также огромными тиражами (всего — 250 тысяч).

В 1935 г. вышла в свет «История Литвы» Ванды Даугирдайте — Сруогене (*Vanda Daugirdaitė-Sruogienė*, 1899—1997), переизданная семь раз и также очень распространённая в большинстве частных библиотек. В. Даугирдайте — Сруогене уделила большое внимание личности Э. Плятер (*Daugirdaitė-Sruogienė* 1990, 238—239).

В советский период Э. Плятер тоже не исчезла со страниц учебников. Правда, во время сталинского режима ее имени мы не находим в печати вообще, а первая статья под заголовком «Героиня» появилась лишь

в 1957 г. в популярном журнале «Ряды молодежи» (*Jaunimo gretos*), но потом статьи о ней время от времени печатали как районные, так и республиканские газеты и журналы.

В учебниках по истории Литовской ССР о Э. Плятер рассказывалось кратко, как, например, в учебнике, подготовленном Юозасом Юргинисом (*Juozas Jurginis*, 1909–1994) (*Jurginis* 1957, 66), или вообще обходили ее личность стороной. В учебнике по истории Литвы, изданном в 1964 г. под редакцией историка проталинистских взглядов Юозаса Жюгжды (*Juozas Žiugžda*, 1893–1979), о ней нет ни слова (*Lietuvos TSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms* 1964). Освящение личности Э. Плятер явно зависело от личной позиции авторов и ответственных редакторов учебников. В отличие от Ю. Жюгжды, Ю. Юргинис был известен своими национально-патриотическими взглядами, большой работой по популяризации истории Литвы, меньшей привязанностью к обязательным идеологическим клише периода советской оккупации.

По воспоминаниям учеников, учителя в советское время часто и по собственной инициативе довольно широко рассказывали о Э. Плятер, ее личность была очень интересна школьникам.

В академических изданиях «Истории Литовской ССР» внимание к личности Э. Плятер не одинаково. В издании 1957 г. в довольно беллетристическом стиле пересказывается эпизод из боевого пути повстанки, когда во время боя в пригороде Каунаса Э. Плятер задела краем плаща ворота и упала с лошади. Ехавший за ней полковник Кекерницкий отдал ей свою лошадь, а сам сдался в плен казакам. «Похожих примеров дружбы и самопожертвования повстанцы показали немало. Бояре показывали героизм на поле боя, но они были слабаки и трусы на поле социального боя, трепетали из-за крепостного права, основы их существования», — комментировали короткий рассказ об Э. Плятер авторы издания, редактором которого был уже упомянутый Ю. Жюгжда (*Lietuvos TSR istorija. I tomas. Nuo seniausią laikų iki 1861 metų*, 1957). А в издании «Истории Литовской ССР» 1985 г. (под редакцией Бронюса Вайткевичюса (*Bronius Vaitkevičius*, 1926–2002) Э. Плятер даже не упомянута (*Lietuvos TSR istorija. I tomas. Nuo seniausią laikų iki 1917 metų* 1985).

Во время национального возрождения, в конце 80-ых г. г. прошлого века, когда советские учебники не соответствовали потребностям общества и отправлялись в макулатуру, а новых учебников еще не было, книги «История Литвы» А. Шапоки и В. Даугирдайте-Сруогене переиздавалась

огромными тиражами. К тому же, тиражом в 100 тысяч экземпляров была переиздана книга А. Янулайтиса (Janulaitis 1991).

Сейчас почти ежегодно в прессе появляется по несколько статей, посвященных Э. Плятер. Литераторы тоже работают над этой темой. Например, поэтесса Юдита Вайчюнайте (*Viktorija Judita Vaičiūnaitė*, 1937–2001) написала пьесу «Диалоги с Эмилией» (*Vaičiūnaitė* 1980, 75–104), писатель Эмилия Легуте (*Emilija Liegutė-Balionienė*, 1930) — биографическую повесть «Эмилия Плятерите» (*Liegutė* 2009). К теме героини восстания прикоснулись десятки литераторов. Очерки о ней можно найти в книге Анели Буткувене (*Anelė Butkuvienė*) «Известные женщины Литвы» (*Butkuvienė* 2007, 92–98), в книге историков Ромаса Батуры (*Romas Batūra*, 1937) и Деймантаса Карвялиса (*Deimantas Karvelis*) «История борьбы» (*Batūra, Karvelis* 2009, 206–207), а в книге историка Йонаса Вайченониса (*Jonas Vaičenonis*, 1969) «Военное дело Литвы» Эмилия Плятер выделена как одна из трех самых знаменитых личностей антироссийских восстаний XIX века (*Vaičenonis* 2011, 144–145).

В 2009 г. в Литве масштабно отмечалось тысячелетие первого упоминания Литвы в письменных источниках, была издана книга «100 самых выдающихся людей Литвы» (*100 iškiliausių Lietuvos žmonių* 2009, 76–77). Список личностей составила экспертная комиссия Академии наук Литвы. Э. Плятер оказалась в этом почетном списке.

Данные об Э. Плятер можно найти во всех литовских энциклопедиях, независимо от того, где и когда они издавались. Также короткую информацию о «литовской Жанне д'Арк» можно найти в большинстве современных учебников по истории Литвы.

Однако следует отметить, что в академических исследованиях, посвященных проблематике XIX века, имя Э. Плятер иногда совершенно не акцентируется (*Aleksandravičius, Kulakauskas*, 1996) или ее вклад в события восстания 1831 г. оценивается довольно сдержанно, при этом акцентируется, что образ героини очень сильно идеализирован в популярной литературе и часто далек от исторической правды (*Sliesoriūnas* 1974, 10).

В настоящее время в Литве имя Э. Плятер носят шесть улиц (в том числе в городах Вильнюс, Каунас, Плунге, Зарасай), школа в Вильнюсе, школа и музей в Капчяместисе. В этом поселке находится не только могила Э. Плятер, но и памятник на центральной площади.

На месте усадьбы в Вайнежерис (или Юстинавас), где скончалась Э. Плятер, тоже воздвигнут памятник. Все эти места посещаются тури-

стами, проводятся тематические мероприятия, в которых особенно активно участвуют школьники и члены Союза стрелков, а во время особых торжественных мероприятий — и военнослужащие вооруженных сил Литвы.

Многочисленны отражения Э. Плятер и в искусстве. Уже с XIX века известен ее романтический, идеализированный образ, хотя некоторые иконографические источники и воспоминания современников ему явно противоречат.

В 2006 г. Банк Литвы выпустил юбилейную серебряную монету номиналом в 50 литов, приуроченную к 200-ой годовщине рождения Э. Плятер. Кстати, в довоенной Польше ее портрет украшал банкноту 20 злотых.

В Литве активно действует Общество памяти Эмилии Плятер (*Emilijos Pliaterytės atminimo draugija*), которое организует разные памятные мероприятия, заботится о сохранении её памяти. Одним из самых значительных трудов этого общества является изданный в 2007 г. (совместно с Вильнюсской уездной публичной библиотекой имени Адама Мицкевича) библиографический указатель «Эмилия Плятерите» (*Sisaitė, Tiukšienė, 2007*).

Выводы

1. Э. Плятер жила в эпоху романтизма и сама стала романтизированным символом данной эпохи. Возвышение героев — это неотъемлемая составляющая обобщенного национального нарратива большинства народов, а образ «собственной Жанны д'Арк» с первой половины XX века востребован еще и в связи с преобразованиями в обществе, стремлением к гендерному равенству, актуализацией памяти о вкладе женщин в различные исторические процессы. Надо отметить, что в Литве с середины XX века особенно много для поддержания памяти о Э. Плятер сделали женщины (историк В. Даугирдайте-Сруогене, писательница Э. Легуте и др.).
2. В литовской исторической памяти утверждению Э. Плятер как самого значимого персонифицированного символа восстания 1830–1831 гг. способствовала не только ее яркая личность, но и «нехватка героев», так как одни из руководителей восстания были «чужими», прибывшими из Польши (например, генерал Д. Хлаповский), за другими остался шлейф неудачных военачальников (например, генерал литовского происхождения А. Гелгаудас), о большинстве других оста-

лось слишком мало сведений. Истории же бескомпромиссной борьбы Э. Плятер, воспетой А. Мицкевичем и другими авторами, просто не было конкуренции. Интересно отметить, что восстание 1863–1864 гг. в Литве символизирует уже целая плеяда ярких личностей.

3. Память об Э. Плятер в литовском обществе была актуализирована в начале XX века с выходом в свет книги А. Янулайтиса, а имя Э. Плятер в учебниках истории упоминается еще со времен довоенной Литовской Республики. Образ Э. Плятер отражался и в учебниках почти всего периода советской оккупации (за исключением эпохи сталинизма). Имя Э. Плятер в наши дни в Литве знают представители всех поколений.
4. Главными и посещаемыми «местами памяти» Э. Плятер в современной Литве являются места ее смерти (Вайнежерис) и захоронения (Капчяместис). Также в ее честь названы улицы, школы, музей. Но наиболее актуализирующими историческую память являются произведения литературы, популяризация истории в средствах массовой информации, упоминания Э. Плятер в школьных учебниках, внимание к ее личности, уделяемое общественными организациями.

Литература

- Амелькович Д. (2011) *Эмилия Плятер – «белорусская Жанна д'Арк»*. http://www.aif.by/timefree/emiliya_plyater__belorusskaya_zhanna_d_ark_ (2017.04.17)
- Мазур Л. (2013) Образ прошлого: формирование исторической памяти. В кн: *Известия Уральского федерального университета. Серия 2. Гуманитарные науки*. 2013, No. 3 (117). Екатеринбург. С. 243–256.
- Май С. (2015) *Жанна д'Арк Витебской земли*. <https://vkurier.by/33369> (2017.04.17)
- Мицкевич А. (1882) *Сочинения Адама Мицкевича*. Т. I. Санкт – Петербург: Типография М. О. Вольфа. С. 212.
- 100 iškiliausių Lietuvos žmonių* (2009). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- 1831 metai: A. Vienuolio 9 epizodų Lietuvos sukilimo drama: pastatymas St. Pilkos: 1939.III.30.* (1939) Kaunas.
- Aleksandravičius E., Kulakauskas A. (1996) *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.

Assmann J. (1992) *Das Kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und Politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992.

Astrauskienė V. (2012) *Lietuviškosios Žanos D'Ark įkvėptieji*. <http://www.siluteszinios.lt/lietuviskosios-zanos-dark-ikveptieji/> (2017.04.17)

Batūra R., Karvelis D. (2009) *Kovų istorijos. I knyga. Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Butkuvienė A. (2007) *Garsios Lietuvos moterys. XIV–XX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Baltos lankos.

Daugirdas A. (2011) *1831 metų sukilimo didvyrė grafitė Emilija Pliaterytė*. Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija.

Daugirdaitė-Sruogienė V. (1990) *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys.

Emilia Plater jak Joanna d'Arc. Tylko polska czy litewska? (2011) <http://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/325044,emilia-plater-jak-joanna-d-arc-tylko-polska-czy-litewska.html> (2017.04.17)

Emilia Plater – kobieta – żołnierz, polska Joanna d'Arc... (2013). <http://ludzietworzaswiat.blog.pl/2013/08/18/5-emilia-plater-kobieta-zolnierz-polska-joanna-darc-2/> (2017.04.17)

Emīlija Plātere – 19. gadsimta Žanna d'Arka no Latgales (2013). <http://spoki.tvnet.lv/vesture/Emilija-Platere-19-gadsimta-Zanna/671763> (2017.04.17);

Emīlija Plātere – 19. gadsimta Žanna d'Arka no Latgales (2015). <http://news.lv/Vieteja-Latgales-Avize/2015/11/20/emilija-platere-19-gadsimta-zanna-darka-no-latgales> (2017.04.17)

Janulaitis A. (1908) *Emilija Pliateraitė: lenkmečių karžygė (1806–1831)*. Tilžė.

Janulaitis A. (1991) *Emilija Pliateraitė: lenkmečio karžygė (1806–1831)*. Vilnius: Matrica.

Juozapavičius P. (1957) Karžygė. In: *Jaunimo gretos*. 1957, Nr. 1, p. 19–20.

Jurginis J. (1957). *Lietuvos TSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms* (red. J. Žiugžda). Kaunas:

Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.

Liegutė E. (2009) *Emilija Pliaterytė: dokumentinė apysaka*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Lietuvos TSR istorija. I tomas. Nuo seniausių laikų iki 1861 metų (1957). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Lietuvos TSR istorija. I tomas. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų (1985). Vilnius: “Mokslas”.

- Lietuvos TSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms* (red. J. Žiugžda). (1964). Kaunas: Leidykla "Šviesa".
- Nora P. (1990) *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1990. S. 11–26.
- Prišmantienė V. (2013) Lietuvos Žana d'Ark – Emilija Pliaterytė. http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/portretai/lietuvos_zana_dark__emilija_pliateryte/ (2017.04.17)
- Pugačiauskas V. (2014). Lithuania and the 1830–1831 Uprising. In: *Wars of Lithuania* (edited by Gediminas Vitkus). Vilnius: Eugrimas. S. 31–89.
- Purėnas A. (1931) *1831 metų sukilimas Lietuvoje*. Kaunas: Spindulys.
- Sisaitė N., Tiukšienė Z., сост. (2007). *Emilija Pliaterytė (Emilia Plater): bibliografijos rodyklė*. Vilnius: Emilijos Pliaterytės atminimo draugija, Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka.
- Sliesoriūnas F. (1974) *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*. Vilnius: leidykla "Mintis".
- Sliesoriūnas F. (2011) Gelgaudas Antanas. In: *Lietuvos istorija. Enciklopedinis žinynas*. 1 tomas (A-K). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. P. 468.
- Straszewicz J. (1835) *Émilie Plater, sa vie et sa mort*, par Joseph Straszewicz, avec une préface de M. Ballanche. Paris: Chez l'éditeur.
- Šapoka A., ред. (1936). *Lietuvos istorija*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys.
- Vaičenonis J. (2011) *Lietuvos karyba: nuo baltų iki XX amžiaus*. Kaunas: Šviesa.
- Vaičiūnaitė J. (1980) *Pavasario fleita: keturios vienaveiksmės pjesės*. Vilnius: Vaga.
- Vienuoelis A. (1937) A. *Vienuoelio raštai*. Kn. 11. *1831 metai: istorinės 1831 metų Lietuvos sukilimo tragedijos aštuonių paveikslų dramatizuota kronika*. Kaunas: Sakalas.

Manvīds Vitkūns

Emīlija Plātere lietuviešu tautas vēsturiskajā atmiņā

Atslēgas vārdi: Emīlija Plātere, 1830.–1831. gada sacelšanās, vēsturiskā atmiņa, kultūras atmiņa, Lietuva

Kopsavilkums

Rakstā skatīts jautājums, kā lietuviešu tautas vēsturiskajā un kultūras atmiņā atspoguļojas jaunās grāfienes, vienas no slavenākajām 1830.–1831. gada sacelšanās pret Krievijas impēriju līderēm Emīlijas Plāteres tēls. Viņa dzīvoja romantisma laikmetā, un pati kļuva par romantizētu simbolu. Daudzām tautām varoņu cildināšana ir neatņemama nacionālā naratīva daļa; pašmāju Žannas d'Arkas tēls 19. gadsimta pirmajā pusē bija aktualizēts sakarā ar pārmaiņām sabiedriskajā dzīvē, ar cīņu par dzimumu līdztiesību un vēlmi parādīt, ka ne tikai vīrieši, bet arī sievietes ir devušas ieguldījumu dažādos vēsturiskos procesos.

Lietuviešu vēsturiskajā atmiņā E. Plātere ir kļuvusi par personificētu 1830.–1831. gada sacelšanās simbolu ne tikai savas spilgtās personības dēļ, bet arī tāpēc, ka sabiedrībā varēja vērot noteiktu “varoņu trūkumu”. E. Plāteres bezkompromisa cīņu apdziedāja Ādams Mickevičs un citi populāri autori.

E. Plāteres piemiņa lietuviešu sabiedrībā tika aktualizēta 20. gadsimta sākumā sakarā ar Augustīna Janulaitiša grāmatas iznākšanu. E. Plāteres vārdam bija sava nozīme ne tikai pirmskara Lietuvas Republikas laikā, bet arī padomju okupācijas periodā (izņemot staļinisma laikmetu). Visbiežāk apmeklētās E. Plāteres piemiņas vietas mūsdienu Lietuvā ir grāfienes nāves vieta Vainežerī (*Vainežeris*) un apglabāšanas vieta Kapčiamiestā (*Kapčiamietis*) Lazdiju (*Lazdijai*) rajonā. Vēsturisko atmiņu aktualizē literatūras darbi, vēstures popularizēšana plašsaziņas līdzekļos, skolas mācību grāmatās.

Manvydas Vitkūnas

Emilia Plater in Lithuanian Historical Memory

Key words: Emilia Plater, 1830–1831 Uprising, historical memory, cultural memory, Lithuania

Summary

The article sets out to analyse the reflection of Emilia Plater, one of the most famous female participants in the November Uprising (1830–1831) against the Russian Empire, a countess and a leader of the insurgents, in Lithuanian national historical and cultural memory. Having lived in the era

of Romanticism, Emilia Plater herself became a rather romanticized symbol of the epoch. Plenty of nations have the cult of heroes as an inherent part of their generalized national narrative, whereas the quest for their own 'Joan of Arc' among historical personalities is also linked with the struggle for gender equality and the desire to reveal and show that not only men but also women made their contribution to epoch-making historical processes. In Lithuanian historical memory Emilia Plater has become a personified symbol of the November Uprising not only for her personal qualities but also for a certain "lack of heroes"; after all, a part of the most renowned uprising leaders in Lithuania were sent from Poland ("they were not ours") or were considered not very talented and insufficiently patriotic military leaders (e.g. when the uprising was defeated, they retreated abroad). Hence, the uncompromising fight of Emilia Plater and her premature death, venerated by Adam Mickiewicz and other popular authors, was unique. Emilia Plater emerged as a significant figure in Lithuanian historical memory at the beginning of the 20th century in the works of Augustinas Janulaitis and other authors. She was not only mentioned in Lithuanian history textbooks in the period of independent Lithuania but also during the Soviet era (except for the Stalinist period). Lithuanian residents of all generations know the name of Emilia Plater. The major sites of memory relating to Emilia Plater are the site of her death in Vainežeris and her burial site in Kapčiamiestis (both localities are in the district of Lazdijai). The historical memory on Emilia Plater is most widely reflected in the works of literature and art, history textbooks, and the activities of public organizations.

Арунас Вишняускас

Картографические аспекты германо-советских договоров 1939 года

Ключевые слова: карта, пакт Молотова — Риббентропа, Литва, Латвия, Польша, германо-советский договор, 1939, Германия, СССР

Целью этой статьи является обратить внимание на пока мало изученные картографические материалы германо-советских договоров 1939 г., а также — постановка некоторых проблемных вопросов для дальнейших исследований.

Картографические аспекты германо-советских переговоров 23 августа 1939 г. и почему разграничительной линией сфер влияния тогда стала северная граница Литвы, а не южная граница Латвии?

Хотя о германо-советских отношениях 1939 г. написано много, но решение исторических проблем осложняло положение с источниками. Оригиналы германо-советского договора о ненападении от 23 августа, а также германо-советского договора о дружбе и границе между СССР и Германией от 28 сентября 1939 г. у немцев не остались. В Политическом архиве МИД ФРГ все-таки сохранился оригинал карты, на которой И. Сталин (1879—1953) и И. Риббентроп (*Ulrich Friedrich Willy Joachim von Ribbentrop*, 1893—1946) согласовали линию разграничения на территории оккупированной Польши и поставили свои подписи с датой 28/IX/39 (PAAA, BILATRSOW 56).

В Москве оригинальные документы германо-советских договоров 23 августа и 28 сентября 1939 г. хранятся в Президентском архиве Российской Федерации. Сверенные с ними тексты источников опубликованы в 1993 г. (НИИ 1993, 1), а также доступны частично в базе данных документов архива А. Н. Яковлева. В этой базе, во 2-ой ремарке к русской публикации Секретного дополнительного протокола к Договору о ненападении между Германией и Советским Союзом от 23 августа 1939 г.¹, указано: «К секретному протоколу было приложено более десяти карт Польши и прибалтийских стран с подробным обозначением сфер влияния двух сторон договора. Небольшую карту советско-германской демар-

¹ <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1007684> (17.04.2017)

кационной линии на территории Польши поместила «Правда» 23 сентября 1939 г.². Архивные карты до сих пор, однако, не опубликованы.

Возникает вопрос, зачем было необходимо подготовить столько подробных карт — более десятка? Ни в официально напечатанном договоре от 23 августа 1939 г., ни в его секретном дополнительном протоколе карты не упоминаются. Хотя известно, что во время переговоров на сферы влияния делили тогда не только территорию Польши, но и балтийские страны. Разногласия из-за территории Латвии даже стали важнейшим спорным вопросом в первом трехчасовом раунде переговоров. И. Риббентроп, имея все полномочия, все-таки был вынужден оперативно сообщить А. Гитлеру, что русские требуют порты: Лиепая и Вентспилс (ADAP 1956, 7: 184—185). С этим фюрер согласился. Немцы отступили от заранее предусмотренной ими линии и признали желание Москвы получить незамерзающие латвийские порты, о чем Риббентроп напомнил в Кремле во время первой встречи новых переговоров 27 сентября 1939 г. (Fleischhauer 1991, 457). В первоначальных планах немцев предполагалось поделить латвийскую территорию по реке Даугава и забрать в свою сферу влияния западную часть от этой линии. 23 августа 1939 г. вопрос совместно обсуждался в Кремле (ДВП 1992, 22/2: 591). Соответствующие карты, по-видимому, были нужны для переговорного процесса, и в Москве сохранились некоторые картографические материалы, связанные с двухсторонними переговорами.

Германия под напором Москвы согласилась отдать всю Латвию в сферу влияния СССР, сохранив за собой Литву. Это отразилось и в секретном дополнительном протоколе, пункт 1 которого гласил: «1. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы одновременно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обеими сторонами» (ДВП 1992, 22/1: 632).

Почему «границей сфер интересов Германии и СССР» выбрали северную границу Литвы, а не южную границу Латвии, объяснить нетрудно. Ведь Латвия на юге имела государственную границу не только с Литвой, но и с Польшей. Так как линии рек в Польше, по которым поделили ее территорию, а также существовавшая линия литовской государственной границы с Латвией были ясны, в секретном дополнительном протоколе

² <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/remark/1007683> (17.04.2017)

ограничились вербальным указанием границ сфер влияния. В связи с этим возникает интересный вопрос.

Если обеими сторонами признаются интересы Литвы по отношению Виленской области, а советской стороной на переговорах 23 августа ставился вопрос и о Виленском коридоре (ДВП 1992: 22/2, 591), то в случае возврата его Литве, северная граница Литвы с Латвией продвинулась бы в восточном направлении, а тем самым и сфера интересов Германии. А не было ли среди этих «более десяти карт» и той, в которой подробно обозначили линию северной границы Литвы с учетом ее возможного продвижения? Потенциально сложные проблемы с Литвой и литовской северной границей как рубежом сферы Германии Сталин в сентябре 1939 г. решил просто, добившись от Берлина передела сфер влияния.

Карта № 1 как приложение к германо-советскому договору о дружбе и границе между СССР и Германией

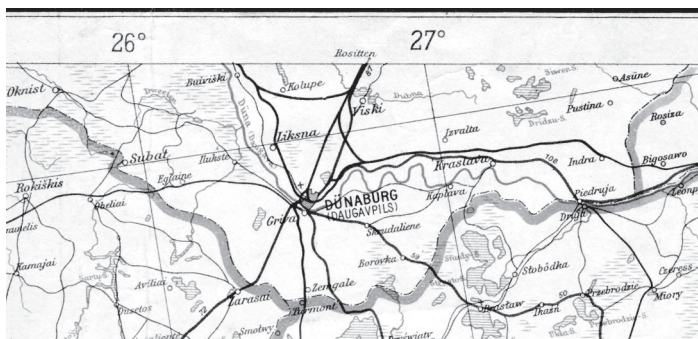
Перейдем к договору от 28 сентября 1939 г. В официально опубликованном договоре о дружбе и границе между СССР и Германией статья I гласила: «Правительство СССР и Германское Правительство устанавливают в качестве границы между обоюдными государственными интересами на территории бывшего Польского государства линию, которая нанесена на прилагаемую при сем карту и более подробно будет описана в дополнительном протоколе» (ДВП 1992, 22/2: 134).

Наличие карты как приложения было объявлено всему миру. Но опубликовать большую цветную карту оказалось делом сложным даже во второй половине XX века. Поэтому когда МИД ФРГ в 1961 г. выпустил сборник документов, в который вошел и договор о дружбе и границе между СССР и Германией, то в конце сборника поместили «урезанную» и уменьшенную копию карты в черно-белом варианте как вклейку перед последней обложкой (ADAP 1961). Позже, правда, в разных изданиях появились и цветные фрагменты этой карты. Во всех случаях старались экспонировать прежде всего ту важную часть, в которой были видны подписи И. Сталина и И. Риббентропа. Эту карту, хранящуюся в Политическом архиве МИД Германии, автор статьи наконец опубликовал в полном объеме как факсимильную цветную копию. Она в несколько уменьшенном размере напечатана как приложение к книге в сборнике статей под редакцией и вступительной статьей Арунаса Вишняускаса (Vyšniauskas 2015).

На оригинале карты толстым карандашом темно-синего цвета в нижней части (в основном на территории Словакии) крупным почерком напи-

сано *N I*. А на самом нижнем краю карты дважды — на левой и на правой стороне — отдельно, тонким карандашом серого цвета написано более мелким почерком — *Karte I*. Такую нумерацию нетрудно объяснить. Ведь была и вторая карта, на которой поделили территорию Литвы, «отрезав» от нее в пользу Германии полосу в южной части независимого Литовского государства, в литовском этнографическом регионе Сувалкия. Правда, позже до такого раздела Литвы не дошло, так как Москва после аннексии Литвы летом 1940 г. за этот отрезок территории в первой половине 1941 г. заплатила Германии.

Оригинал этой второй карты у немцев не сохранился, но остались 4 черно-белых перфорированных кадра негатива на микрофильме, на основе которых после войны сделали позитивы. На всех оставшихся 4 кадрах видна подпись И. Сталина. На этой же карте немного выше Варшавы от руки было написано *N II*, что видно на одном из оставшихся кадров (PAAA, RAM-Film 11, 15). Сравнение кадров из микрофильма карты *III* с картой *N I*/*Karte I* дает основание сделать вывод, что как для раздела Польши, так и для раздела Литвы использовали карту, за основу которой бралась выпускавшаяся издательством *Gea* карта, которую на немецком языке называли *Gea-Verkehrskarte Deutsches Reich*, а точнее — ее восточный лист *Ostblatt*. В актуализированном варианте этот большой карточный лист в 1939 г. издал Берлинский литографический институт — *Berliner Lithographisches Institut*. Масштаб карты — 1:1000000.

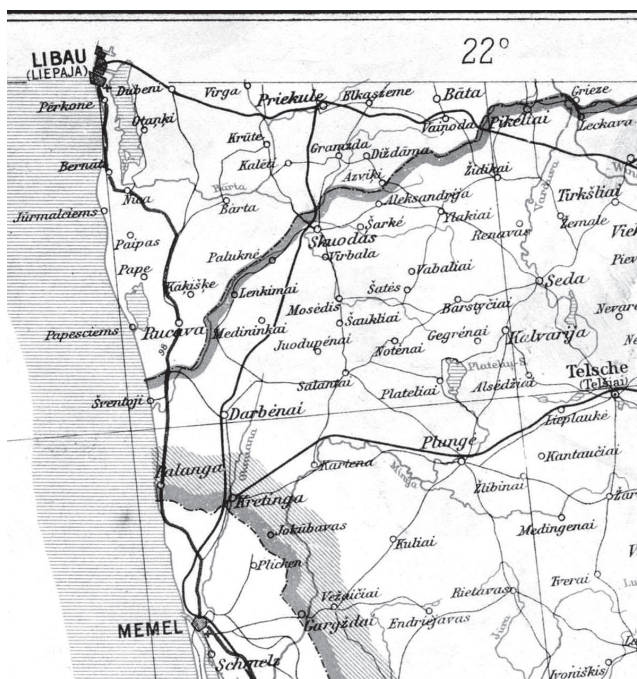

Илл. 1. Даугавпилс и часть Латгалии на карте, подписанной И. Риббентропом и И. Сталиным 28 сентября 1939 г.³

³ фрагмент немецкой карты (PAAA, BILATR SOW 56)

На карту *N I/Karte I*, а также на карту *N II*, попали и приграничные области Латвии с Литвой. Так как Даугавпилс находится недалеко от границы, то этот второй по величине город Латвии и часть южной Латгалии видны на карте в верхнем правом углу (Илл. 1).

Попала на карту и южная часть западной Латвии, включая Лиепая, картографическое изображение города даже вышло за ее верхний край. Подробная карта всей Латвии не представляла важности для германо-советских переговоров в сентябре, так как немцы уже 23 августа согласились отдать Латвию полностью в сферу влияния СССР, а 27–29 сентября во время переговоров «торг» шел о переделе территорий Литвы и Польши (Илл. 2).

Илл. 2. Лиепая, часть южной Курземе и часть присоединенного к Германии Клайпедского края на карте, подписанной И. Риббентропом и И. Сталиным 28 сентября 1939 г.⁴

⁴ фрагмент немецкой карты (PA AA, BILATR SOW 56)

Клайпедский край в картографии сентября 1939 г.

При рассмотрении территориальных разделов между Москвой и Берлином с точки зрения картографического изображения политической географии бросается в глаза неодинаковая трактовка Клайпедского края. И. Риббентроп привез на переговоры в Москву специально подготовленную карту восточной части Германского Рейха и сопредельных стран с довоенными границами, но без названий государств. Город Клайпеда, который немцы называли Мемелем, показан уже как составная часть Германии, что соответствовало фактическому положению дел с 23 марта 1939 г. И. Сталин и И. Риббентроп подписали карту *N 1/Karte 1* с нанесенной черной тушью на территории Польши линией. На этой карте территория Клайпедского края уже отделена от Литвы напечатанной заранее государственной границей Германии, обозначенной дополнительной штрихованной полосой. Такая выразительная граница пересмотру вроде бы не подлежала. Под названием LİBAU на латвийской территории в скобках дано и латышское название города LĪEPAJA, правда, без диакритического знака над первой буквой A. Под немецким названием MEMEL литовское название города отсутствует.

29 сентября 1939 г. газета «Правда» вместе с текстом договора опубликовала черно-белую картосхему «Граница обоюдных государственных интересов СССР и Германии на территории бывшего Польского государства». На ней Клайпедский край показан как составная часть Литвы. Название Клайпеда написано в обыкновенной для литовцев форме звучания, а ниже в скобках дано немецкое название русскими буквами — Мемель. Все остальные географические названия написаны также по-русски, включая реку Неман. Есть «Литва», «Латвия», «Германия», «СССР» и еще несколько названий стран к югу от Польши, но названия «Польша» — нет. Хотя довоенные границы Польши показаны, со второй половины сентября Москва считала, что Польское государство перестало существовать. Государственная граница между Германией и Литвой помечена условными топографическими знаками по Неману, а не по рубежу Клайпедского края, который до 22 марта 1939 г. включительно имел автономию в составе Литвы. В картосхеме, напечатанной на 2 странице газеты «Правда» 29 сентября 1939 г., Клайпедский край все еще показан как часть Литвы.

Была ли это географическая оплошность или все-таки сделано умышленно? Ответить непросто, но, как известно из исторических источников, осуществленное гитлеровской Германией присоединение Клайпеды

очень не понравилось кремлевскому руководству. Такое несогласованное с Кремлем решение в Москве поняли как увеличение стратегической угрозы. Тот факт, что немцы в марте 1939 г. присоединили к Рейху портовый город Клайпеду вместе с территориальной полосой всего края означало, что немцы на два десятка с лишним километров приблизились к территории СССР в сторону Ленинграда. Это могло быть использовано советской стороной как один из поводов требовать от официального Берлина признать незамерзающие порты Либау и Вентспилс, а заодно и всю территорию Латвии сферой влияния Москвы.

Вынудив Литву «добровольно» отдать Клайпедский край, Германия создала опасный прецедент на восточном побережье Балтийского моря. Реакция на это со стороны Москвы и ее стремление улучшить свое стратегическое положение на Балтийском море стало одним из катализаторов дальнейших событий. Реализация агрессивных планов Гитлера весной 1939 г. вызвала встречную активность Москвы на международном уровне. В Берлине все яснее понимали, что без согласования с Москвой осуществление дальнейших шагов немецкой политики в восточном направлении (прежде всего по отношению к балтийским странам и Польше) невозможно. Это привело к так называемому пакту Молотова—Риббентропа 23 августа 1939 г. и его продолжению — Германо-советскому договору о дружбе и границе между СССР и Германией 28 сентября 1939 г., что нашло отражение и в картографических источниках.

Источники и литература

ADAP (1956). Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D: 1937–1945. Bd. 7. Die letzten Wochen vor Kriegsausbruch. 9. August bis 3. September 1939. Baden Baden: Imprimerie nationale. – 582 S.

ADAP (1961). Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Aus dem Archiv des Auswärtigen Amts. Serie D: 1937–1945. Bd. 8. Die Kriegsjahre. Erster Band: 4. September 1939 bis 18. März 1940. Baden Baden, Frankfurt am Main: P. Kepler Verlag. – 784 S.

Fleischhauer, I. (1991) Der deutsch-sowjetische Grenz- und Freundschaftsvertrag vom 28. September 1939: Die deutschen Aufzeichnungen über die Verhandlungen zwischen Stalin, Molotov und Ribbentrop in Moskau. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*. Nr. 39: 447–470.

(PA AA) Politisches Archiv – Auswärtiges Amt: Bilaterale Verträge des Deutschen Reiches, Sowjetunion, Lagernr. 56 (BILATR SOW 56); RAM-Film 11.

Vyšniauskas, A. (2015). Nepriklausomybės problemos – tada ir dabar. *Lietuvos valstybingumo branda ir trapumas (1918–1940 m.): mokslinių straipsnių rinkinys* / Vilniaus universitetas; [sudarytojai Saulius Kaubrys, Arūnas Vyšniauskas (moksl. red.)]. Vilnius: Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla. P. 7–12. [составная часть публикации – свернутая в рулон карта как приложение к книге].

Архив Александра Н. Яковлева. <http://www.alexanderyakovlev.org/db-docs> (17.04.2017)

ДВП (1992). *Документы внешней политики СССР 1939.* Т. 22. Москва: Международные отношения. Кн. 1. Январь – август. – 712 с.; Кн. 2. Сентябрь – декабрь. – 688 с.

НИИ (1993). Советско-германские документы 1939–1941 гг. из архива ЦК КПСС. *Новая и новейшая история*, № 1: 83–95.

Правда (1939). [Картосхема] Граница обоюдных государственных интересов СССР и Германии на территории бывшего Польского государства. *Правда*. 1939, 29 сентября

Arūns Višņausks

Vācijas – PSRS 1939. gada līguma kartogrāfiskie aspekti

Atslēgas vārdi: karte, Molotova–Ribentropa pakts, Lietuva, Latvija, Polija, Vācijas un Padomju Savienības līgums, 1939. gads

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir izvērtēt kartogrāfiskos materiālus, kas saistīti ar Vācijas – PSRS 1939. gada līgumiem. 2016. gada janvārī lietuviešu valodā iznākusi grāmata “Lietuvos valstiskuma briedums un vājums (1918–1940)” ar svarīgu kartogrāfisko dokumentu – Vācijas kartes faksimilu, kurš grafiski parāda okupētās Polijas dalīšanu 1939. gada 28. septembrī. Šajā kartē ir Ā. Hitlera pilnvarotā Vācijas ārlietu ministra J. fon Ribentropa un padomju līdera J. Staļina paraksts PSRS vārdā. Kartes augšdaļas ziemeļaustrumos atzīmēta Dinaburga (Daugavpils) un citas vietas Latgalē (Likсна, Višķi, Krāslava, Izvalta, Asūne, Pustiņa, Indra utt.). Kartes oriģināls atrodas Vācijas galvaspilsētā Berlīnē, Ārlietu ministrijas politiskajā arhīvā (*Auswärtiges Amt – Politisches Archiv*). Rakstā izskatītais piemērs liecina, ka karšu un kartogrāfisko shēmu izpēte veicina jaunu Vācijas – PSRS 1939. gada līgumu interpretāciju rašanos un sekmē dziļāku izpratni par Maskavas un Berlīnes stratēģisko domāšanu Otrā pasaules kara laikā.

Arūnas Vyšniauskas

The Cartographical Aspects of German-Soviet Agreements in 1939

Key words: map, Molotov-Ribbentrop Pact, Lithuania, Latvia, Poland, German-Soviet agreement, 1939, the USSR

Summary

The aim of the present paper is to review the cartographic materials related to the German-Soviet pacts in 1939. The publishing project was funded in 2015 by a grant (No. LIT-9-16) from the Research Council of Lithuania. The coordinator of the project – Dr. Arūnas Vyšniauskas, chief researcher at the Department of the History of Modern Times, Faculty of History, Vilnius University (until the end of 2015). In January 2016, a book in Lithuanian “The Maturity and Fragility of Lithuania’s Statehood (1918–1940)” was published. As a supplement to this book, the reader will find an important cartographic historical document – a facsimile of the German map that graphically shows the partition of the occupied Poland on 28 September 1939. This map bears the signatures of the Minister of Foreign Affairs of Germany, Joachim von Ribbentrop, authorized by Adolf Hitler to sign on behalf of Germany, and Joseph Stalin, the Soviet leader, who signed on behalf of the USSR. In the northeast segment of this map atop are marked Dünaburg (Daugavpils) and other places in Latgale (Liksna, Višķi, Krāslava, Izvalta, Asūne, Puština, Indra, etc.). The original map is kept in Berlin, Germany, in the Political Archives of the Federal Foreign Office (Auswärtiges Amt – Politisches Archiv). We are grateful to this institution for their permission to publish it. The old maps and cartographic schemes can inspire new interpretations of German-Soviet agreements in 1939 and support the deeper understanding of strategic thinking in Moscow and Berlin during the WWII.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Ilga Apine

Habilitēta vēstures doktore
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
institūts
anna_f@inbox.lv

Tatjana Barteļe

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Ivanda Bērziņa

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
fakultāte
reis.drawing@gmail.com

Kristīne Beķere

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
fakultāte
Latvijas Nacionālā arhīva
Institūciju dokumentu un
arhīvu pārvaldības
departaments
kribek@inbox.lv

Tatjana Bogdanoviča

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
fakultāte
tb13011@lu.lv

Zenta Broka-Lāce

Vēstures maģistre
Ģederta Eliasa Jelgavas
Vēstures un mākslas muzejs
(Latvija)
zentabroka@inbox.lv

Paulius Bugys

Filozofijas doktors;
Arheoloģijas maģistrs
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija
paulius.bugys@gmail.com

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts
(Latvija)
ceske@inbox.lv

Ineta Didrihsone-Tomaševska

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte; LNA
LVVA FAUSN arhīva eksperte
ineta@didrihsone-tomasevska.lv

Irina Gordejeva

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Valsts humanitārā
universitāte
gordnepl@gmail.com

Jevgenijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitāte
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiūtė

Humanitāro zinātņu doktore
Lietuvas Edukoloģijas
universitāte
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Maija Grizāne

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitāte
majja.grizane@gmail.com

Tatjana Griškeviča

M. Tanka Baltkrievijas Valsts
pedagoģiskā universitāte
grish08@ya.ru

Gaļina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitāte (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Gintautas Jakštys

Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija
gintautasjakstys@gmail.com

Ēriks Jēkabsons

Vēstures doktors
Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas
fakultāte
Eriks.Jekabsons@lu.lv

Oļegs Jermolajevs

Teoloģijas maģistrs
Latvijas Baptistu vēstures
biedrība
olegs.jermolajevs@gmail.com

Vytautas Jokubauskas

Humanitāro zinātņu doktors
Klaipēdas Universitāte
(Lietuva)
pilsotas@yahoo.com

Ināra Juškāne

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
ijuskane@inbox.lv

Aleksejs Kaplijevs

Vēstures maģistrs
Baltkrievijas Nacionālās
Zinātņu akadēmijas
Vēstures institūts
kaplijev@mail.ru

Anete Karlsonē

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
anete.karlsonē@gmail.com

Iveta Krilova

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitāte
nikki75@inbox.lv

Krišjānis Lācis

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
fakultāte
krisjanis_lacis@inbox.lv

Sigitas Lūžys

Filoloģijas maģistrs
Vītauta Dižā universitāte
(Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Vladislavs Malahovskis

Vēstures doktors
Rēzeknes Tehnoloģiju
akadēmija (Latvija)
vladism@inbox.lv

Arvydas Malonaitis

Humanitāro zinātņu doktors
Lietuvas Edukoloģijas
universitātē
malonaitis@inbox.lt

Sergejs Meņčena

Vēstures maģistrs
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitātē
men_sv@tut.by

Maksims Moisejevs

Vēstures zinātņu kandidāts
Maskavas arheoloģijas muzejs
(Krievija)
maksi-moiseev@yandex.ru

Jevgeņija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
ezis08@gmail.com

Zane Nemme

Vēstures maģistre
Andreja Pumpura Lielvārdes
muzejs (Latvija)
Zane.Nemme@inbox.lv

Arvydas Pacevičius

Humanitāro zinātņu doktors
Viļņas Universitātē (Lietuva)
arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

Anatolijs Petrenko

Vēstures maģistrs
Vitebskas Valsts veterinārās
medicīnas akadēmija
(Baltkrievija)
avarisa@gmail.com

Tālis Pumpuriņš

Vēstures doktors
Cēsu Vēstures un mākslas
muzejs (Latvija)
talis.pumpurins@cesis.lv

Andis Rasums

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitātē
Aizsardzības ministrija
(Latvija)
andis.rasums@inbox.lv

Daina Roze

Bioloģijas doktore
Nacionālais botāniskais dārzs
(Latvija)
daina.roze@nbd.gov.lv

Gaļina Sedova (māsa Jefrosinija)

Teoloģijas maģistre
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Raitis Simsons

Vēstures maģistrs
A/s “Rietumu Banka” (Latvija)
raitiss@btv.lv

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Vija Stikāne

Vēstures doktore
Turaídas muzejrezervāts
(Latvija)
vija.stikane@gmail.com

Elita Stikute

Pedagoģijas doktore
Latvijas Universitātes
Pedagoģijas, psiholoģijas un
mākslas fakultāte
elita.stikute@lu.lv

Aļona (Jelena) Sumko

Vēstures zinātņu kandidāte
Polockas Valsts universitāte
(Baltkrievija)
Sumko Elena@mail.ru

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitāte
vitsalda@gmail.com

Uldis Vanags

Sociālo zinātņu maģistrs
Izglītības kvalitātes Valsts
dienests (Latvija)
uldis.vanags@gmail.com

Manvidas Vitkunas

Vēstures doktors
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija (Lietuva)
manvydas.vitkunas@gmail.com

Arūnas Vyšniauskas

Humanitāro zinātņu doktors
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija (Lietuva)
vysniauskas@gmail.com

Alida Zigmunde

Pedagoģijas doktore
Rīgas Tehniskā universitāte
(Latvija)
Alida.Zigmunde@rtu.lv

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”
Izdevējdarbības registr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija

Iespiests SIA „Latgales druka”
Baznīcas iela 28, Rēzekne, LV-4601, Latvija